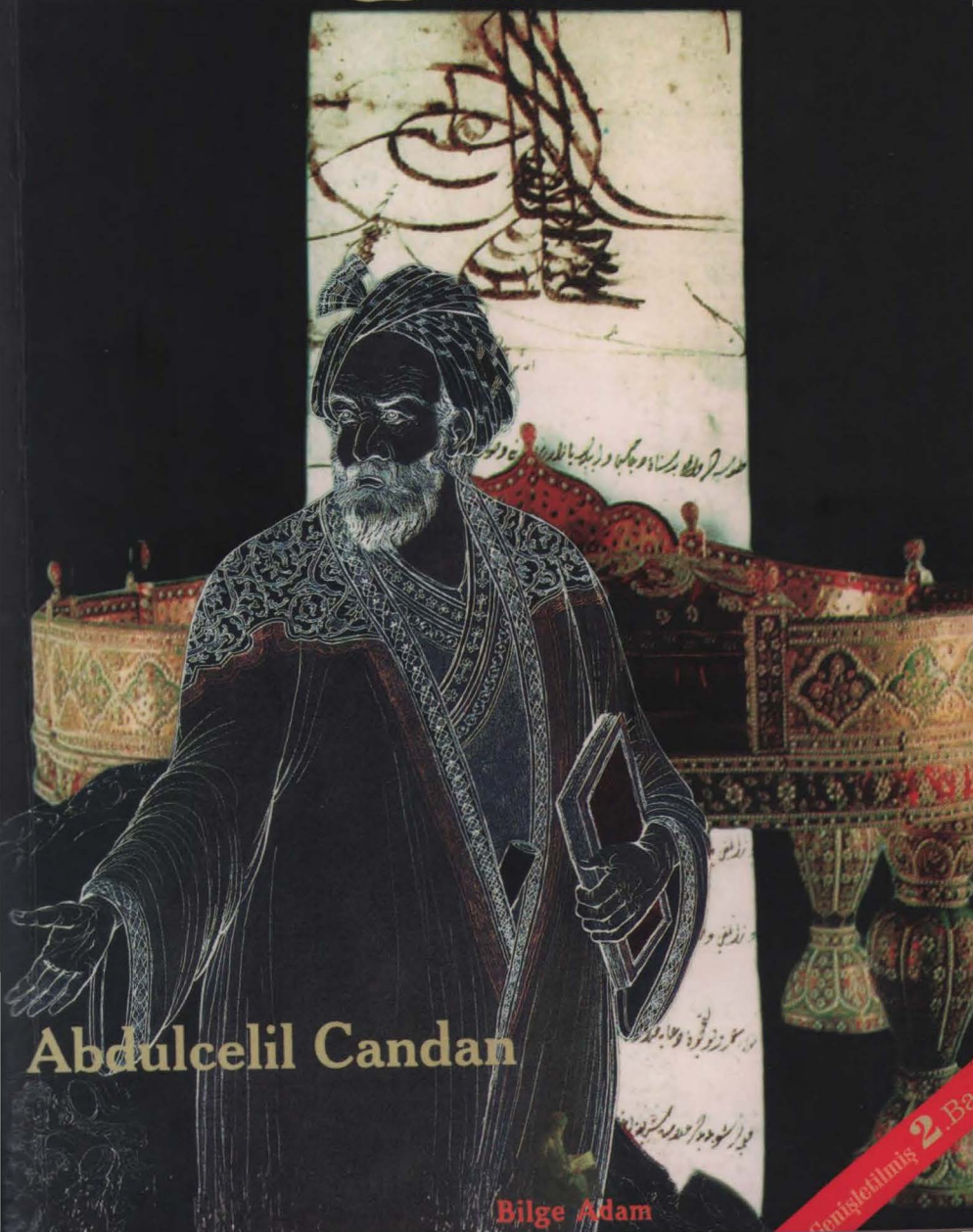
Ulemanın Gücü

Abdulcelil Candan

Bilge Adam

Genişletilmiş 2. Ba

Ulemanın Gücü

Bilge Adam

Bilge Adam : 3
Araştırma İnceleme : 2

Ulemanın Gücü
Abdulcelil Candan

ISBN–97592261-1-1

2. Baskı
Ekim 2004

Kapak Tasarım
Semih Coşkun

İç Düzen
Semih Coşkun
Mehmet Fatih Yoksul

Baskı ve cilt
İstanbul Matbaa

Bilge Adam Yayınları
Belediye Yeraltı Çarşısı No: 2/4 Beşyol/VAN
Tel : 0432.215 24 32 Fax: 0432.212 10 42

Ulemanın Gücü

Abdulcelil CANDAN

Bilge Adam

Abdulcelil CANDAN

1959 Yılında Mardin'in Midyat kazasında doğdu. İlkokulu Batman'da, Liseyi Mardin İmam-Hatip Lisesinde bitirdi. Aynı zamanda yörenin hocalarından Arapça-belağat dersleri aldı. 1983 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat fakültesinden mezun oldu. Değişik ilçelerde vaizlik ve müftülük yaptıktan sonra 1993 yılında Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi.
Basılı kitap, makale, çeviri, gazete yazıları ve radyo programları vardır. Evli ve beş çocuk babası olan Abdulcelil Candan halen Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Tefsir hocası olarak görevini sürdürmektedir.

Yayımlanmış Eserleri
İslam Tarihinde Mezhep Çatışmaları ve Taklit(Denge,1999)
Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedeleri,(Denge,2000)
Kur'an'da Hak-Batıl Mücadelesi, (2 Kaynak yay)
Anlaşılması Güç Ayetlerin Tefsiri (Selis,2004)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**

GİRİŞ **11**
DENİZE ATILMASI GEREKEN KİMDİR? 11

I. BÖLÜM İLİM VE ULEMA **25**
1. 1. ULEMA KİM VE NEDİR? 25
1. 2. "DİN ADAMI" KAVRAMI 33
1. 3. ULEMA VE ÖZELLİKLER YAKLAŞIMI 38
1. 4. GÜÇTEN GAYEMİZ 41
1. 5. İSLÂM VE GÜÇ 43
1. 6. ULEMA VE GÜÇ 47
1. 7. ULEMANIN GÜCÜNÜ GÖSTEREN DURUŞLAR 66
1. 8. FETVANIN GÜCÜ 80
1. 9. MİNBERİN GÜCÜ 85
1. 10. ZİNDAN VE KABİRDE DE DEVAM EDEN GÜÇ 90
1. 11. İSLÂM VE ULEMA 93
1. 12. ULEMANIN PEYGAMBERLERE VÂRİS OLMALARININ İZAHI 103
1. 13. ULEMANIN DEĞİŞİK PORTRELERİ 107
1.14.DİĞER KESİMİN (GAYRİMÜSLİMİN) ULEMASI 113
1. 15. İKİ KESİM (MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM) ULEMASININ FARKI 124
1. 16. ULEMAYI GÜÇLÜ KILAN UNSURLAR 127
1. 16. 1. İlim *127*

1. 16. 1. 1. İlim Mefhumunun Kapsamlılığı 144
1. 16. 2. Ulemanın İhlası *148*
1. 16. 3. Ulemanın İlmi Hayata Geçirmeleri *155*
1. 16. 4. Ulemanın Sarsılmaz İradeleri, Tükenmeyen Cehd, Faaliyet ve Gayretleri *167*
1. 16. 5. Ulemanın İzzeti *178*
1. 17. ULEMANIN FAALİYET ALANI 190
1. 17. 1. Tevhid Öncüsü Ulema *190*
1. 17. 2. Vahdet Öncüsü Ulema *200*
1. 17. 3. Emniyeti ve Güveni Sağlamada Ulema *214*
1. 17. 4. Bağımsızlık ve Hürriyet öncüsü Ulema *217*
1.17.5.Medeniyet Mimarı ve Kalkınma Öncüsü Ulema *228*
1. 17. 6. Halk İnsanı, Halkın Avukat ve Tercümanı Ulema *246*
1. 17. 7. Çare Kapısı Ulema *259*
1. 17. 8. Ulemada Sorumluluk Bilinci *270*
1. 18. ULEMANIN MİSYONU 291
1. 19. ULEMANIN SİVİLLEŞMESİ 298
1. 19. 1. Resmi Görev Almaya Cevaz Veren Ulema *304*
1. 19. 2. Yönetime Katılmayıp, Sivil Kalmayı Tercih Eden Ulema *308*
1. 20. ULEMA VE SİYASET (POLİTİKA) 317

II. BÖ LÜM **325**
SAHİP OLDUKLARI GÜCÜ BATILDA KULLANAN ULEMA (ULEMA-İ SU' VE PORTRELERİ) **325**

2. 1. İLİM, NE ZAMAN ZARARLI BİR UNSUR OLUR ? 325
2. 2. ULEMA-İ SU' 327
2. 3. ULEMANIN GÜCÜNÜ ZEDELEYEN UNSURLAR 339
2. 3. 1. İlimle Rant Elde Etmeye Çalışmak *340*
2. 3. 2. Taassub ve Taklid *347*
2. 3. 2. 1. Taassubun Sözlük Anlamı 347
2. 3. 2. 2. Taassubun Istılahı Anlamı 348

2. 3. 2. 3. Taklidin sözlük Anlamı 348
2. 3. 2. 4. Taklidin Istılahı Anlamı 349
2. 3. 2. 5. Taassub-Taklid İlişkisi 349
2. 3. 2. 6. Taassub ve Taklidin Sakıncaları 350
2. 3. 2. 7. Taklid Dini Bir Yöntem midir? 361
2. 3. 2. 8. Taklidin Şüphe İçermesi 363
2. 3. 2. 9. Taklidin Bilgiyi Dışlaması 364
2. 3. 2. 10. Mukallidin Sapma İmkanı 365
2. 3. 2. 11. Taklidin Taassuba Götüren Yönü 367
2.3.2.12.Taklidin İhtilafa ve Sosyal Zaafiyete Sebeb Oluşu 368
2.3.2.13.Mukallidlerle Tartışmanın Uygun Olmaması 369
2. 3. 2. 14. Mukallidlerin Kendilerine Yazık Etmeleri 370
2. 3. 2. 15. Selefe Uymanın Anlamı ve Güvenilirliği 371
2. 3. 2. 16. Avam ve Taklid 372
2. 4. ULEMANIN CEDELLEŞMESİ 377
2.5.YETERSİZ KÜLTÜR VEYA KENDİNİ YENİLEMEME 380
2. 6. ULEMANIN BİRBİRİNİ ÇEKEMEMESİ 384
2. 6. 1. Ulemanın Birbirlerini Çekememe Nedenleri: *388*
2. 7. TALİ KONULARLA UĞRAŞMALARI 389
2.8.ULEMANIN GURURU 396
2. 9. TOPLUMUN ULEMADAN YÜZ ÇEVİRMESİNİN ANALİZİ 399
2. 10. ULEMA KARŞITLARI 414

HATİME **422**

KARMA İNDEKS **425**

BİBLİYOGRAFYA **435**

ÖNSÖZ

"Gazâlî'nin İslâm dinine mensup olması, İslâm dininin hak olduğuna dair önemli bir kanıttır." ifadesi, Batılı bir oryantaliste aittir. Benzer itirafları öğrenince içimden, "İslâm, Gazâlî dışında da çok dahi ye tiştirmiştir, neden onları gereğiyle tanıyıp, dünyaya tanıtmıyoruz" düşüncesi geçti. Ebu Hanife, Şafiî, İbn Teymiyye, Gazâlî, İbn Rüşd, Hasan el-Bennâ, Muhammed İkbal ve benzeri binlerce kişi, İslâm'ın mucizesidir. Zira, İslâm onları yetiştirdi. Onlar İslâm'ın diriltici ruhuyla dirildiler, o ruhla da insanlığı ihya ettiler.

Önemli şahsiyetler, kendilerinden sonra halef ve vâris bırakırlar. Peygamberler de kendilerinden sonra davalarını sürdürmek için ulemayı vâris ve halef bırakmışlardır. *"Ulema, peygamberlerin vârisleri-dir."* hadisini sık sık terennüm ederiz. Ancak, hadisin kastettiği ulema kimlerdir? Siret, şemâil ve vasıfları nelerdir? *"Ümmetim için kötü alim, Deccal'dan daha zararlıdır"* vecizesi de hadistir. O hâlde peygamber vârisleriyle Karun, Umeyye b. Halef vârislerini ayırmak gerekirdi. Bu çalışmamızda cevabını aramaya çalıştığımız sorulardan birisi budur.

Hz. Peygambere vâris olmanın anlamını, sarık, cübbe ve

misvakta arayıp, sadakatı, emniyeti, ilim, irfan, fedakarlığı unutanlar, ne Hz. Peygamberi ne de O'nun miras ve vârislerini tanıyabilmişlerdir. Hz. Peygamber'in mirası, vahiydir, güzel ahlaktır, irfandır, sadakattir, emanettir, cesarettir, fedakarlık ve izzettir. Bu vasıflarla bezenenler onun vârisleridir. Cehalet, kibir, pısırıklık, taassub, taklid, korkaklık, cimrilik, donukluk ise diğer kesim ulemasının evsaf ve verasetidir.

Tarih boyunca birçok konuda olduğu gibi, ulema konusunda da ifrat ve tefritin yapıldığına inanmaktayız. Onları masum, melek, hatta peygamberlerden üstün bir konumda görenler olduğu gibi, onları geri kalmışlığın, uğursuzluğun ve yukarıdan inecek bir afet ve musibete herkesten daha layık olduklarına inanan kesimler de olmuştur. İki görüş sahiplerinin de gerçeği yakalayamadıklarına inanmaktayız. Zira ulema beşerdir, "ilim sahibi" olma vasfıyla diğer kesimlerden ayrılmışlardır. İlimleri onları en güzel sıfat ve özelliklere sahip kılmıştır. Beşerin maruz olabileceği her arıza kendilerine de isabet edebilir. Bu nedenle onları masum görmemek gerek.

Başarı Allah'tandır.

Abdulcelil CANDAN
2003/Van.

GİRİŞ

Denize Atılması Gereken Kimdir?

"İmamlar denize atılmalı."
Günlük Gazeteler

Başlığımız, bir sınavda sorulan sorulardan birisidir. Soru şuydu: "Bir gemidesiniz aniden bir fırtınayla karşılaştınız. Geminin yükünü hafifletmek için aşağıda yazılı beş kişiden hangisini denize atmak durumunda kalırsınız?

a) Subay b) Mühendis c) Öğretmen d) İmam e) Kadın

Doğru cevap "d" seçeneğindeki "imam" idi.

Soru, belirli kesimlerin Peygamber vârisleri ulema aleyhine gizledikleri kini ortaya koymaktadır. Zira denize atılmaya layık görülen "imam", önder, lider, devlet başkanı, kitap ve peygamber anlamındadır. Günlük bir gazeteye konu olan soruda geçen kesimden hiçbiri denize atılmaz ve atılmamalı. İmha edilip toplumun kendilerinden kurtulması gereken birileri varsa, onlar da bu tür soruları sormaya tevessül eden kafa ve düşünce sahipleridir. Toplumun, yerine göre öğretmen, mühendis, subay, kadın ve imama ihtiyacı vardır. Sorunun hangi gaye ile basına haber olduğunu bilmemekteyiz. Ancak birilerinin İslâm ulemasına besledikleri düşmanlık ve kinin boyutunu ifade etmesi bakımından önemlidir. İslâm, hiçbir kesimi denize atmayı önermez. İslâm, insanın kendisine değil, kendisinden sadır olan birtakım kötü eylem, inanç ve düşüncelere karşıdır. İslâm adı geçen kötü amellerden kurtulmak için ıslah ve eğitimi esas alır.

Bunun yanında İslâm ulemasını hülleci, yobaz, muskacı ve mürteci olarak göstererek, karikatürize eden diğer bir kesim de bulunmaktadır. Kimileri de gökten düşecek taşa hedef olması gereken kesimin ulema olduğuna inanır. Nitekim, Emil Zola şöyle der: "Din adamının kafasına yeryüzünde en son kalan kilisenin en son taşı düştüğü an insanlık (uygarlık) en yüksek gelişme noktasına erişmiş olacaktır."[1] İlhan Arsel de "Ulusların mutluluğu, din adamının pençesinden kurtulmakla mümkündür." demektedir.[2]

Ulema, İslâm'ın ne olduğunu ve nasıl yaşanacağını göstermiştir. Onların örnek yaşantısı, İslâm için hizmet ve faaliyet vereceklere yol gösterecek, onlara azim ve cesaret verecek, onlara mihrapta, üniversitede, kürsüde, cephede, meydan ve zikir halkalarında kesitler sunacaktır. Ulemanın hayatında ilim ve ihlas vardır, Allah'ın rızası vardır, aksiyon vardır, gayret ve fedakarlık vardır, sevgi vardır sonunda da iki alemin saadet ve mutluluğu vardır. Keza onların yaşamında, günümüzdekinin aksine, sözden çok fiil var, başkasını tercih var, başkasının rahatı için, ıstırap var, başkası aç kalmasın diye aç kalmak var, başkası rahat etsin ve uyusun ideali için sıkıntı ve ıstırap var, kanayan yaraları sarmak için kamçı var, sopa, zindan var, ebedi hayatı, fani olana tercih vardır. Onlar, cahilliye ahlâkı ve geleneğinden, egoizm, şahsi çıkar, riya ve sapmalardan en uzakta kalan kesimdir. Ulema, ahlâk ve ilim yönünden, yaşadıkları çağın en şahsiyetli insanlarıydı. Nübüvvet kapısı kapanmıştır.Ancak nübüvvetin mirası kalmıştır. O da ulemadadır.

Her dönemde iki kesim, toplumu menfi-müspet büyük çapta etkilemiştir. Onlar, ulema ve idarecilerdir. Toplum hiçbir platformda bunlardan müstağni kalmamıştır. Ulema topluma rehberlik görevini deruhte ederken, yöneticiler de sevk ve idare ederler. Şairin de ifade ettiği gibi:

---

[1] Arsel,İlhan,*Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Alimleri*, İst. 1996, s.450.

[2] Arsel, a.g.y.

"Görünürde toplumu idareciler yönetir, ancak onları da ulema yönlendirir."

İslâm uleması, insanların her iki dünyasını kurtarmak için gece gündüz demeden gayret göstermiş, kimsenin, el ve kasasına göz dikmemiştir. Ulemanın rol ve etkisinin geçemediği yer yoktur.Onlar, yerine göre çocuklara isim koymak için danışma mercii, yerine göre cephede, camide, üniversitede barışta önder olmuşlar, yerine göre de taziye ve musibet anlarında teselli kaynağı olmuşlardır. Batı, ulemasını tahkir ve dövmekle tarihe geçmişken, İslâm toplumları, ulemanın bulunduğu mahallere doğru ayak uzatmamış, ayaklarından sıçrayan çamuru iftihar vesilesi addetmiştir.

Kültürümüzde ulemaya "lider" ve "kurtarıcı" gözüyle bakılır. Ulema, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmada öncü olmuş, doğruyu söylemekten dolayı öldürülmenin en büyük cihad olduğu gereğini ortaya koymuştur. Halkın en büyük arzusu, onların yanında bulunmak ve onlara yardımcı olmaktı. İnsanlar, onların dualarını almak için mesafeler kat ederlerdi. İhtilaf esnasında ilk merci onlardı. Ulema, Allah'tan korktuğu için herkes kendilerine saygınlık gösterirdi.

İnsanlar uykudadır, onları uyandıran ulemadır, kördür, basiretlerini açan ulemadır, şaşkın ve mukallittir, onları tahkike götüren ulemadır. Ulema, insanlara rehber olur, ellerinden tutar. İnsanlara hürriyetin ne olduğunu anlatan ulemadır. Ulemasız insanlar korkak ve cahildir, ulema kendilerine ruh üfler. Medeniyetin en büyük mimarları ulemadır.

Toplum olarak, Buharî, Gazâlî, İbn Rüşd, Razî, İbn Haldun ve İbin Teymiye emsali alimlere hava ve sudan daha çok muhtacız. Onların bulunmadığı toplumlar, günümüzde olduğu gibi, içinde yaşanmaz toplumlardır. Ulemanın rehberlik etmediği toplumlar, cehalet, taklit, sürtüşme ve taassuba boğulur. Şunu vurgulamak istiyoruz: Değişik ihtisaslara sahip, kendi fikirlerini kolektif bir fikir halinde eritebilen, gerektiğinde de her problemi çözebilecek "üniversal" kabiliyetli şahsiyetlere muh-

tacız.

Ebu'l-Hasan Ali Haseni en-Nedvî, tarih boyunca ulemanın üstlendiği misyon konusunda şunları der: Allah Teâla, Müslümanların dünyada olup bitenlerle, toplumsal değişimlerden olumsuz olarak etkilenmemeleri için kendilerine iki nimet lütfetmiştir.

1-Allah Teâla Hz. Peygamber'e öyle mükemmel, sağlam, dinamik ve kusursuz bir inanç sistemi vermiştir ki, Müslümanlar onun sayesinde dünyada olup biten tüm değişim ve cereyanlara karşı koyabilmektedirler. Keza Müslümanlar bu güç sayesinde her dönemde karşılaşmış oldukları bütün problemleri çözmüşlerdir. Allah Teâla İslâm'ın korunmasını üzerine aldığını şu âyetle teyit etmiştir. "*Hiç kuşkusuz Kur'an'ı biz indirdik ve her hâlu kârda onu koruyacak da biziz.*"[3]

2-Allah Teâla, her dönemde dini öğretecek, yaşayacak ve başka insanlara aktaracak şahsiyetler bahşetmiştir. İslâm'ın beka ve devamı için bu iki sebebin yaratılması, elbette ki tesadüf değil, ilahî kudret tarafından yapılan bir program ve düzenlemedir.[4]

Batılılar, Napolyon'u, Luileri "medeniyet mimarları" olarak gösterirken, malum kesimlerin, Gazâlî'yi İbn Rüşd'ü ve İbn Teymiyye'yi öcü, bedevilik ve şiddetle özdeşleştirmelerinin nedenini anlamak bir bakıma zor değildir. Neden şu: Ulemamız temiz toplum önermiştir. Keza onlar, erdemli toplumların mimarlarıdırlar. Habis ruhlular, elbette ki bataklığı gülistana tercih edecektir. Oysa ulemamız ne öcü, ne ruhban ne de fanatiktir. Onlar, söylemlerini uygulamaya çalışan, kimseye muhtaç olmamak ve el açmamak için saraç, temizlikçi, boyacı ve hamal olmaktan dahi çekinmeyen nadide insanlardır.

Ulema, İslâm'a hizmet etmiş, onların çalışma ve gayretle-

---

[3] Hicr,15/ 9.

[4] Bkz. En-Nedevî, Ebu'l-Hasan Ali Haseni, *Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da'va Fi'l-İslâm*, Beyrut, ts. 1/ 15-16.

riyle dünya İslâm'la tanışmıştır. Bu nedenle ulemaya gereken değeri veren İslâm'dır. Hz. Peygamber, "denizdeki balık, yuvasındaki karınca dahil olmak üzere, yer ve göklerde bulunan her canlının ulemanın değerini takdir ettiğini, onların affı için istiğfarda bulunduklarını"[5] haber vermiştir. Hadisin verdiği mesaj şudur: Hayvanlar bile ulemanın saygınlığını tanırken, insan bunun farkında değilse, onlardan daha düşük bir konuma düşer. Ulema İslâm'la tanındığı gibi, İslâm'da ulema sayesinde bilindi ve yayıldı. İslâm olmasaydı, Hz. Ömer deve çobanı olmaya devam edecek, Selman-i Farisi ellerde dolaşan köle olmaktan kurtulamayacaktı. İslâm ulemasını "mürteci" veya "bağnazlıkla" eleştirenler, iman ve ahlâkî değerlerden uzaklaşmayı mı savunmaktadırlar? Yoksa iffet, haya, kanaat, züht ve sadakat döneminin bittiğini mi işlemek istemektedirler?

Ulemamız, iffet, sadakat, gayret, cihad, izzet ve hürriyet ile özdeşleşmiştir. Ne yazık ki ahlâkî değerlerin kaybolduğu bir dünyadayız. Bu nedenle ulemanın siret ve ahlâkı insanlık için en az güneş, hava ve su kadar gereklidir. Hz. Ömer bu tür şahsiyetlerin önemini fark etmişti ki bir defasında etrafındakilere; "Allah duanızı kabul etseydi neyi talep ederdiniz?" diye sormuş, değişik cevaplar alınca, içinden geçeni şöyle açıklamış: "Kabul olacak duam olsa şu oda dolusu Ebu Ubeyde emsâli zevatın sayısını artırmasını Cenâbı Allah'tan niyaz ederdim."[6]

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslâm toplumlarının en büyük sıkıntısı, kaht-ı rical/adam kıtlığı değil midir? Bizim de kabul olacak duamız, ortaya koyabileceğimiz bir imkanımız olsa, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid, Gazâlî, İmam Rabbânî, Dehlevî ve Ahmed Takiyyeddin İbn Teymiye emsali zevatın yetiştirilmesine yönlendirecektik. *"Sizden önceki nesillerden irfan ve idrak sahibi kimse-lerin yeryüzünde insanları bozgunculuk yapmaktan engellemeleri gerekmez miydi? Fakat onlar*

---

[5] Tirmizî, İlm,19.

[6] İbn Sa'd, Mumammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* Beyrut ts, 3/ 413.

arasından ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı."[7] âyeti, bu gerçeğe dikkat çekmiş ve bu ihtiyacı, "varlığı sürdüren unsur" anlamına gelen, *bekiyye* kelimesiyle ifade etmiştir.

Tarih bizlere, ulema kaleminin mücahitlerin kılıcından daha etkili ve daha yararlı olduğunu öğretti. Zaten, kalemin irşadıyla hareket etmeyecek bir kılıç, haricilik, cengizlik ve barbarlık değil midir? Ulemanın mürekkebinin şehitlerin kanından önde gelmesi de bu anlamdadır. Halit ile Selahattin'in kılıçlarını Gazâlî ile Razi'nin kaleminden ayırmamak gerek. Kılıç ülkeleri fetheder, ancak fethedilen yerleri, canavar ve vahşilerin yaşadığı orman hayatından melekler suretinde insanların yaşadıkları toplumlar haline çeviren unsur, kalemdir.

Güçlü ve erdemli toplum, ulemasına değer veren onları yetiştirmeyi birinci öncelikli konu olarak değerlendiren, ulemaya düşünce ve çalışmada imkan ve hürriyeti tanıyan toplumdur. Güçlü ulema da yaşadığı toplumda etkinliğini gösteren topluluktur. Ulamının güç ve iktidarı, yaşadıkları toplumlarda meydana getirdikleri ıslahat ve tecdid hareketleriyle orantılıdır.

Bir oyuncu veya magazinciye bir düşünürden daha fazla önem veren, onları ulemanın önüne çıkaran, düşünürlerin ağızlarına gem, ellerine kelepçe vuran toplumlar dünyanın en zayıf ve şansız toplumlarıdır. Keza ulemasına, hata, yanlışlık, zulüm ve hukuk ihlallerine karşı çıkma hürriyetini vermeyen toplumlar, ilkel toplumlardır. Uzaya da çıksalar durum değişmez.

İçinde, insanları ilme, irfan ve erdeme davet eden, kötülükten alıkoyacak bir topluluğun bulunmadığı toplumlar, tüm kimyasal ve biyolojik silah ve cihazlara sahip olsalar bile düzenleri örümcek ağından daha zayıftır. Toplumlarda görülen anarşizm ve cehaletin, düşünsel ve yapısal gerilemenin önemli nedeni; insanlarının elinden tutacak, onlara söz ve gidişatlarıyla örnek olacak, şüphelerini izale edecek şahsiyetlerin bulunma-

[7] Hûd, 11/116.

ması veya azlığıdır.

Hz. Peygamber'e isnat edilen şu rivayette de ifade edildiği gibi, "İnsanlar iki kesimdir.a) Öğreten, b) Öğrenen, gerisinde hayır yoktur.[8] Buna göre İslâm toplumu 2 milyar üyesi bulunan bir üniversitedir. Herkes bu üniversitede yerini almalıdır. Aksi takdirde helâk olanlar arasına katılacaktır.

Geçmişte ulema topluluğu, her bireyiyle birçok yönüyle toplumda tebarüz edebiliyordu. Hatta zaman zaman toplumda tek bir alim, bir ümmeti/alemi temsil edebiliyordu. Nitekim Kur'an İbrahim (a.s)'ı başlı başına bir ümmet olarak takdim etmektedir.[9] Hz. İbrahim (a.s) inanç, ibadet, cihad, davet ve mücadelesiyle tüm İslâmî vecibeleri yaşayıp yerine getirdiği için "tek ümmet" olarak nitelendirilmiştir. Peygamber vârisi ulema da zaman zaman yaşadıkları toplumlarda "bir alem olma" vasfını taşımıştır. Ulemamızın sahip oldukları birçok meziyetten üçü çok önemlidir. *İlim*, *züht* ve *cesaret*. Onlar, ilim, düşünce, irfan, züht, yaşantı, cesaret, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma ile topluma yansıyorlardı.

Kısacası; ulema gücünün hissedilmediği bir zemin yoktur. Haçlıları püskürtmeden tutun, despot idarecilerin idaresine son vermeye, kurdukları ve yönettikleri devletlerden, ders verdikleri üniversitelere kadar, yaşadıkları ortamdan merkez edindikleri mabet ve mescitlere kadar, ulemanın eser ve tesirini görmek mümkündür.

Bu bağlamda muhtemel bir soruya şimdiden cevap bulmaya çalışacağız. *Soru* şu: Ulemanın gücü yalnızca erkeklerle mi sınırlıdır? Bu güçte kadın ve çocukların da payı var mıdır? *Cevap*: Çalışmamızda ulema arasında küçük-büyük, kadın-erkek ayırımına girmedik. Zira çok sayıda alim, küçük yaşta "alim"olma vasfını almıştır. İmam Şafiî, 15 yaşında, İbn Teymiye

---

[8] Taberânî, zayıf bir senetle rivâyet etti. Bkz. Münâvi, Muhammed Abdurrauf, *Feydu'l-Kadir*, Beyrut, 2002. 4/ 382.

[9] Bkz. Nahl, 16/120

20 yaşında, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Uclî, el-Kazvinî 20 yaşında, Ahmed b. Hasan Hanefî 17 yaşında alim olma vasfını elde etmişlerdir. Ayrıca İmam Malik, Ahmed b. Hanbel, Buharî, Hafız Ahmed b. Fuad Razî, hafızların öncüsü olarak bilinen Ebu Zur'a, Râzî, Muhammed b. Cerir Taberî, Cüneyd Bağdadî, Maruf Kerhî, ve Hatib Bağdâdî küçük yaşta "alim" olma vasfına haiz olanlardandır.[10]

Kadın ulemaya gelince, onlar ulemayı yetiştiren anneler, keder ve sevinçlerini paylaşan eşler olmuştur. Yani ulemanın ilk eğitimcileri anneleri olmuştur. Bilindiği gibi, tarih boyunca kadın konusu istismar edilmiştir. İslâm kadının onurunu zedeleyecek hiçbir faaliyete izin vermemiştir. İlim talebini iki kesime de farz kılmıştır. Bu nedenle erkek taifesinden çok güçlü ulema zuhur ettiği gibi, kadın taifesinden de güçlü şahsiyetler çıkmıştır. "Hadis tadili" konusunda kadınların erkeklere tercih edildiğini gördük. Büyük hadisçi/tarihçi Zehebî, bir çok erkek muhaddisi kusurlu bulup, (unutma, karıştırma vs. afetlerle) itham etmişken, kadın muhaddiseler hakkında şunları der: "Kadınlar arasında ne töhmet altında bırakılan birisini ne de onları terk edip kadınların rivâyet ettikleri hadisleri almayan bir kimse tanıyorum."[11] Dinin yarısının Hz. Aişe'den geldiği rivâyet edilir. Hz. Nefise, büyük bir alime idi. İmam Şafiî bizzat derslerine iştirak eder, onunla müzâkere ederdi.[12] Eş'ar'ın kızı Zeynep, Nisaburlu'dur. Zemahşerî'den icazet almış birçok kişiye icazet vermiştir. Kendisinden icazet alanlardan biri İbn Hallikân'dır.[13] Meşhur Hanefî fakihi aynı zamanda *Tuhfetu'l-Fukaha* adlı eserin müellifi Alaeddin Semerkandi'nin kızı Fatima, çok güçlü bir alime idi. Babasının öğrencisi Alaeddin

---

[10] Bkz. İmam Ali b. Muhammed, *el-Ulemu'l- Lezine lem Yetecâvezu Sinne'l-Eşşud,* Beyrut, 1998, s. 28.

[11] Zehebî, *Mizânu'l -İtidal,* Nakleden Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi,* Çev. Ali Yıldırım, İst, 1974, s. 345.

[12] Münâvî, *Tabakat,* Nakleden, Ömer Rıza Doğrul, *Rabiatu'l Adeviyye,* İst. 1976, s. 310.

[13] Doğrul, Rabia, s. 310.

Kâsânî ile evlendi. Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi* adlı eseriyle meşhurdur. Kendisi hakkında şöyle denir: Alaeddin Semarkandi'nin *Tuhfe*'sini şerh etti ve kızıyla evlendi. Fatima çok güçlü bir fakiha idi. Zaman zaman eşinin hatalarını düzeltirdi. Evlenmeden fetvalara kendisiyle babasının imzası bulunurdu. Evlendikten sonra fetvalar üçlü imza ile çıkardı. Kendisinin, babasının ve eşinin.[14] Rabiatu'l-Adeviyye, batıda hakkında araştırma yapılan ve ruhi terbiyede yığınlarca insana yararları olmuş muhteşem bir şahsiyettir. İmam Malik, çocukluğunda müezzin olmayı arzuluyordu. Ancak güçlü fetânet sahibi ve akıllı annesi ona rıza göstermedi ve onu ilme yöneltti.[15] Zeyb Alemkir (v. 1113), Şah Muhittin Avernek'in kızıdır. *Zeybu't-Tefâsir* adında tefsiri ve bir de şiir divanı vardır. "Prenses Müfessire" olarak bilinir.[16]

Tasavvuf ıstılahında, her dönemde gelecek olan rehber ve mürşit anlamındaki "Kutb"tan sonra gelen "Veted"dir. İmam Câmi'nin anlattığına göre bir defa mutasavvıflardan birine "bedel"lerin kaç kişi olabileceği sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir: "Kırk can." Tekrar sorulmuş: "Niçin er demiyorsun, kırk can diyorsun?" "Çünkü içinde kadınlar da vardır" cevabını vermiştir.[17] Abbas Tusî, cennete ilk girecek erler davet olunduğu zaman, en önde Hz. Meryem'in (a.s) de görüleceğini anlatır. Çünkü Allah'ın birliği karşısında erkek-kadın ayrılığı yoktur.[18] Meşhur mutasavvıf Fahreddin Attar, meşhur eseri *"Tezkiretu'l–Evliya"* kitabında, Rabia'ya büyük bir yer ayırır. Kendisine, "ona niçin erkekler arasında yer verdin?" diye sorulunca, "Hadis, "Allah yüzlerinize bakmaz" demiştir. İn-

---

[14] Bkz. Sibâi, Mustafa, *el-Meretu Beyne'l-Fıkhi ve'l-Kanun.* Mısır, ts. S. 165.

[15] Eş-Şekea, Mustafa, *el-Eimmetu'l- Erbeâ*, Beyrut,1991, 2/7.

[16] Bkz. el-Afânî Seyyid b. Hüseyin, *Salahu'l-Ümmet fi Uluuvi'l- Himme,* Beyrut 1997, VII,181.

[17] Câmi, Abdurrahman, *Nefâhâtul' -Üns*, s. 716 Nakleden, Ömer Rıza Doğrul, a.g.e,s. 26.

[18] Attar, Fahrudduin,*Tezkiretu'l-Evliyâ* s. 25, Nakleden, Ömer Rıza Doğrul,a.g.e, s. 25.

sanlar niyet ve amellerine göredir. Mademki dinimizin üçte birini Hz. Aişe-i Sıddıka'dan alıyoruz. Onun hizmetçisi konumundaki Rabia'dan yararlanmamız caizdir. Allah'a giden yolda erkekler gibi yürüyen bir kadına (tahkir niyetiyle) "kadın" demek doğru olmaz.[19]

İmam Şafiî'nin annesi güçlü bir alime idi. Onun yetişmesinde annesinin payı çok büyüktür. Şafiî'nin annesi Fatıma, diğer bir kadınla şahit olmak üzere adliyeye davet edilmiş, hakim iki kadını ayrı ayrı dinlemek isteyince, Fatıma, *"Eğer her ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna güvendiğiniz bir erkekle iki kadın şahit olsun ki biri unutunca diğeri hatırlatsın:"*[20] âyetini okumuş ve "Hakim Bey, âyette iki kadın beraber anılmış, *"Olabilir ki birimizin hatırlamadığını diğeri hatırlatır."* diyerek itiraz etmiş, bunun üzerine hakim âyet karşısında teklifinden vazgeçmiştir.[21]

İbn Hanbel'in ise, annesi genç yaşta kocasını kaybettiği hâlde çocuğu Ahmed'i yetiştirmek için evlenmemiş ve tüm itinasını oğlunun terbiyesine vermiştir. Meşhur fakih ve müfessir Zeynuddin Ali İbrahim'in annesi 30 ciltlik *el-Cevâhir* kitabını ezberden biliyordu. İmam Malik'in kızı da *Muvatta*'yı ezberden biliyordu.[22]

Osmanlılar döneminde Korfu valisinin kızı Safiye Sultan, Manisa'da eğitim görmüş, Avrupa'yı iyi tanımıştı. İslâmî ilimlere vukufiyeti ve siyasetteki engin kültürüyle devlette kuvvet unsuru olmuş iç ve dış politikaya yön vermişti. Adeta kendi döneminde bir hükümet konumundaydı. Çağımız ulemasından Süleyman Hilmi Tunahan Efendi'nin hanımı Hafize Sultan'ın: "Altmış talebenin bir arada, huzur içinde, sıkıntısız olarak ders okuduğunu görürsem 60 kurban keseceğim." demesi bu kesimin hassasiyetinden bir örnektir.[23]

---

[19] Attar, a. g,e. I, 23, Nakleden, Doğrul, a.g.e. S. 342.
[20] Bakara, 2/282.
[21] Eş-Şekea, *el-Eimme*, III, 10.
[22] El-Afânî, *Salahu'l- Ümme,* VII, 178-179.
[23] Karaçam, Ali, *İbretli Notlar*, İst, 2002, s. 143.

Kadın taifesini, "ulema mimarları" olarak değerlendiriyoruz. Geçmişte annelerimiz, insan yetiştirmenin en büyük cihad ve misyon olduğuna inanıyorlardı.[24]

Ulemanın gücünü ortaya koymadaki gayemiz; a) Ortaya koymuş oldukları zengin kültür ve ilim mirasından yararlanmak. b) Faaliyet ve çalışmalarını devam ettirmek ve aydınlattıkları yolda yürümek. c) İslâm medeniyetinin mimarları konumundaki ulemayı dünyaya tanıtmaktır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ulemanın tanımı, ulemanın gücü ve onlara güç veren unsurları, ikinci bölümde de güçlerini yanlışta kullanan dolayısıyla güçsüz kalan veya gücü zayıflayan ulema-i su'u işlemeye çalıştık. Çalışmamız, kaynak ve materyal yönüyle akademik bir disiplin sergilediği gibi, içerik yönüyle de genel kültür, davet ve irşada bir referans niteliğindedir.

Allah'ım! Pabuçlarını takdim etmek için kralların yarıştığı ulemamızın ecirlerini artır, makamlarını âli kıl.

Allah'ım! Peygamber vârisleri ulemadan hayli yararlandık, onları sevdik. Bizleri onların ilim ve ahlâkına vâris olanlardan kıl. İki alemde peygamberler, salihler, veliler ve alimlerle beraber kıl ve haşreyle. Mütevazı çalışmamızı rızana uygun kıl. (Âmin.)

[24] Bkz. Eş-Şeaka, a.g.e, IV, 14.

Birinci Bölüm

İlim ve Ulema

I. BÖLÜM İLİM VE ULEMA

1. 1. Ulema Kim ve Nedir?

"En büyük alim, ameli az da olsa, ihtilaf zamanında hakkı en iyi bilendir."

Hz. Muhammed(s.a.v.)

"Size gerçek fakihin kim olduğunu söyleyeyim mi? O; insanları Allah'ın rahmetinden umutsuz kılmayan, isyana ruhsat vermeyen, Allah'ın azabından emin kılmayan ve Kur'an'ın önüne hiçbir şeyi geçirmeyendir."

Hz. Ali

"Ulema kimdir" sorusuna cevap bulmak çalışmamızda karşılaştığımız en önemli güçlüklerdendir. Bu nedenle onların ne olmadıklarını söylemek daha kolaydır. Çünkü onlar, ne bir toplumsal ekonomik sınıf, ne konumu tam olarak belirlenmiş bir grup, ne soya dayalı bir sınıf ne bir hukukî ve siyasî topluluk ve ne de bir meslek mensuplarıdırlar[25] Kimi köy imamı, kadı, kadı danışmanı, kimi akademisyen ve kimisi de tüccar, esnaf ve zanaatkardır. Çoğunluğunu erkekler oluştururken, aralarında kadın ve çocuklar da vardır.

Onlar İslâm toplumunun en güçlü unsurlarıdır, İslâm'ı bilen, öğreten, neşreden ve yaşayanların başında gelirler. *"Hem odur O, halkı (yaratılışı) ilkin yaratan, sonra onu çevirip yeniden yapacak olan ki: Bu (yeniden yaratma/diriltme) O'na çok kolaydır. Göklerde ve yerde de en yüksek şan O'nundur. Aziz O, Hakim O."*[26]

---

[25] Bkz. R. Stephen Humpheryes, *İslâm Toplumunda Ulema*, başlıklı makalesi. Çev. Murteza Demir, Sakarya Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S, 3/2001. s. 391.

[26] Rum, 30/27.

"Size kendinizden bir temsil yaptı: (şimdi söyleyin bakalım); hiç size kısmet ettiğimiz şey(ler)de elleriniz altındaki mülk/(köle)lerinizden ortaklarınız bulunur da onlarla siz onda (sahibi olduğunuz şeylerde) müsâvi olur, kendilerinizi saydığınız gibi onları sayar mısınız?! (elbette saymazsınız, siz bile kölelerinizi kendinize eşit ve ortak saymazken, neden her şeyin Rabbi olan Allah'a ortaklar koşuyorsunuz)?! İşte (biz), akledecek bir kavim için âyetleri böyle tafsil ediyoruz."[27] *"Böyle bir mekr (tuzak) kurdular, halbuki haberleri yok; biz de bir mekr kurmuştuk."*[28] *"Şimdi bak mekr/(tuzak ve düzen)lerinin akıbeti nasıl oldu: Kendileri(ni) ve kavimlerini toptan tedmir (yerle bir) ediverdik. Daha (işte) evleri çökmüş zulümleri yüzünden, bomboş (duruyor). Şüphe yok, bunda, ilim şanından olan bir kavim için ibret alacak bir âyet (işaret) var. Halbuki iman edip (günahtan) korunur olanları necata (selamete) çıkar (ıp kurtar)dık.* [29] *"O, odur ki güneşi bir ziya yaptı, kameri (ayı) bir nur ve buna menzil menzil miktarlar tayin buyurdu ki: senelerin adedini ve hesabı bilesiniz. Allah bunu (güneş ve ayı) ancak hak (ve) hikmet ile yarattı. Bilecek bir kavim için âyetleri (işte böyle) tafsil ediyor."*[30]

İlk iki âyette de söz konusu edilen ilimler; botanik, zooloji, jeoloji, coğrafya ve astronomi ilimleridir. Yukarıda geçen (35/28) âyetinin sonundaki *"Ancak Allah saygısını kullarından alimler duyar."* bölümü, "ulema"nın kimler olduğunu, alanlarının ne olduğunu detayı ile ortaya koymuştur.Buna göre, teolog ve dilbilimcileriyle sınırlandıran yaygın görüşün aksine, botanik, zooloji, jeoloji, coğrafya, astronomi ile uğraşanlar da, "ulema" kapsamındadır. Zira âyet, ne dil ne de ibadetler bağlamında gelmiştir. **Buna göre "ulema" kavramı, yararlı tüm ilimlerle uğraşanlar ve Allah'ın emir ve yasakları karşısında derin sorumluluk taşıyan herkesi kapsamaktadır.** İnanç ve takvadan uzak kişiler, kültür ve bilgi sahibi olsalar

---

[27] Rum, 30/28.
[28] Neml, 27/50.
[29] Neml, 27/51-53,
[30] Yunus, 10/5.

da, "ulema" kapsamında değildir. Seküler çevrelere göre de "dinsel konular gerçekçi ve bilimsel olmadığından, teologlar "ulema"dan sayılmaz. Bu geniş tarif yanında "ulema" kavramı değişik kesimlerce değişik yönleriyle tarif edilmiştir.

"Mukallid"in "alim" olmadığı hususunda icma hasıl olmuştur."[31] (İlerde taassub ve taklid üzerinde detayla durulacaktır.) İslâm literatüründe, "müftü", "fakih", "müçtehid" "alim" birbirine yakın kavramlardır.[32] "Entellektüel", "entelijans", "alim", "aydın", "münevver" kavramları da birbirine yakın kavramlardır. Hepsinin ortak alanı toplum ve insandır. Birbirlerinin yerine kullanılırlar.[33] "Fakih, siyaset ilmi ile çıkar için boğuşan insanların arasına katılıp, aralarını bulma yöntemlerine vakıf ve sahip olan kişidir. O, bu manada sultan(lar)ın hem muallimi hem de mürşididir.[34] Şatibî, "müctehid" seviyesine ulaşamayanların konuları araştırmak sure tiyle "mukallid" olmaktan kurtularak, "muhakkik" olma vasfını elde edebileceklerini savunmaktadır. [35]

Müslüman alim, Yunan sofisti değildir, Roma hukukçusu değildir, Hindu Brahmanı da değildir. "Fakih"ve "alim", prototipi İslâm akidesinin sosyalleşme sürecinde ve diğer medeniyetlere girdiği mücadelede yeni tiptir. O, vahiyle aklı ve bilgiyi öyle bir harman haline getirmeli ki, bu yeni tip başlı başına ilme önderlik oluşturmalıdır.[36]

Aydın ise, toplumu çeşitli konularda aydınlatan fikir üreten

---

[31] Bkz. Suyuti,Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *er-Reddü alâ Men Ehlede ile'l-Erd ve Cehile Enne'l-İçtihade fi Külli Asrın Fard*, Beyrut, 1983, s. 137.

[32] Bkz. Kasimî, Cemaluddin, *el-Fetvâ*, Beyrut, 1978, s. 54.

[33] Bkz. Tan, Zeki, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Alimin Rölü*, basılmamış Doktora Tezi Harran Ünv. Sosyal Bilimler Enst. s. 152.

[34] Gazâli, *İhyayu Ulumi'd-Din*, Beyrut, 1978, I, 18.

[35] Şatibi,*el-İtisam, Beyrut 1991,11/503.*

[36] Davutoğlu, Ahmet, *Üç Temel Meselemiz Var*, (Söyleşi Alemdar Dergisi sayı:189, Kasım, 2001.) Nakleden, Zeki, Tan, age. s. 5

anlamında kullanılır. Aydın, kendisine yüklenen misyonu ifa etmeyen "alim" kavramının bıraktığı boşluğu doldurmak için ithal edildi. Aydın, pozitivist bir bakışa sahip olduğu hâlde, alim nakle öncelik verir.[37]

"Ulema" kavramına tarif bulmaya çalışanlar, genelde yukarıda geçen âyetlere benzer materyali delil olarak kullanırlar. Bu bağlamda şu iki âyet de zikredilebilir: *"Böyle iken Allah bir olarak anıldığında ahirete inanmayanların yürekleri burkulur. O'ndan başkaları anıldığı zaman hemen yüzleri güler."*[38] *"Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, 'yazıklar olsun size! Allah'ın sevabı iman edip iyi işler yapanlar için daha hayırlıdır. Ona ise sadece sabredenler kavuşturulur dediler."*[39] Son âyete göre, baki olanı fani olana tercih eden alim, etmeyen ise alim değildir. Mücahid şöyle der: Fakih, yeterli ilme sahip olmasa da Allah'tan korkan kişidir. Allah'tan korkmayanın ise ilmi ne kadar fazla olsa cahildir.[40]

Günümüzde takva ve Allah korkusundan soyutlanmış bilim ve teknolojinin insanlığı nasıl bir uçuruma götürdüğü bilinmektedir. Bilim ve teknoloji insanlara hizmet yerine, onları yok etmede kullanılmaktadır. Cahil, atacağı adımı bilmezken, takva sahibi alim her hareketinden sorulacağını bildiği için bilinçsiz ve zararla neticelenecek hiçbir şeyi tasvip etmez. Bu nedenle ilim sahibi herkesin, Allah'ın tarif ettiği bilinçli ve takva sahibi alimler cümlesinden olup olmadığına dikkat etmelidir. İngilizler, Hindistan'ı, Fransızlar da Kuzey Afrika'yı işgal ettiğinde takvadan mahrum "ulema"yı kendi çıkarlarında nasıl kullandıklarını bilmekteyiz. Sözü edilen ulema, onları "ululemr/yönetici" diye niteliyor ve Müslüman halktan onlar için beyat istiyordu. Hatta onlar, gayrimüslimlerin Müslümanlara yönetici olmasını reddeden ve cihadı emreden âyetlerin

---

[37] Zeki, Tan, a.g.e, s. 150.

[38] Zümer, 39/45,

[39] Kasas, 28/80.

[40] Bkz. İbn Kesir, Ebu Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, ts. IX, 228,

mensuh! olduğunu yaydılar.

İslâm, Allah'a karşı sorumluluk şuuru olması kaydıyla, fen bilimlerinin ilahiyat ilimlerinden ayrı olmadığını belirtir. Camilere yakın kurulan üniversite ve rasathanelerin bulunması, onlarda İbn Rüşd, İbn Sina, Cabir b. Hayyan, Harezmî benzeri ulemanın yetişmesi bunun önemli bir kanıtıdır. Çağdaş alim Mustafa Sibai, "ilim" için şöyle bir tarif yapar: Naslardaki ilim sözünün medlûlu, insanlara din ve dünya işlerinde faydalı olan her ilimdir. [41] Bu tarife göre insanlara din ve dünya işlerinde faydalı olan her ilimle iştigal eden herkes "ulema" kapsamındadır.

Şatibî, ulemayı yeryüzünü sulayan kaynaklara benzeterek, onları ilimleriyle yeryüzünü cehaletten kurtarıp ihya eden, taassuptan uzak şahsiyetler olarak tanımlar.[42] Şatibî, ulemayı, ulemada bulunması ve bulunmaması gereken vasıflar itibariyle tarif etmiştir. İbn Teymiyye de, ulema için Şatibî'ye yakın bir tarif yapar: "Hakkı bilmeyen, tam anlamıyla cahildir. Kim hakkı bilmeyenin alim olabileceğine inanıyorsa o cahil-i mahzdır. Bilerek hakka muhalefet eden de cahildir."[43] Alimin diğer bazı tanımları da şöyledir: Alim, ilmiyle amel eden ve haramlardan yüz çevirendir.[44] Alim, maslahat ile zararı birbirinden ayırabilen değil, iki hayrın en iyisini, iki zararın da en kötüsünü birbirinden ayırabilendir.[45] Şafiî, "ulemayı, Allah'ın evliyası" biçiminde tarif ederek, "ulema dışında veli tanımıyorum."der.[46] İbn Abidin, alimi, "dinî metinlere gerçek anlamda mana vere-

---

[41] Sibâi, *İştirakiyyetu'l –İslâm*, Mısır, ts. , s. 61.

[42] Bkz. Şatibî, *el-Muvvafakat,* Beyrut, 1991, I, 87.

[43] İbn Teymiyye, *İktidau Sırati'l –Müstakim*, Thk. Muhammed. Hamid Faki, Kahire. ts. s. 77.

[44] Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah el- Ebehanisi, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l- Esfiyâ*,. Mısır, ts. , IV, 311.

[45] Heyet, *Makalât fi'd-Daveti ve'l-İlâm*(Kitabu'l-Ümme), Katar, 1991, s. 19.

[46] Eş-Şâmi, Salih Ahmed, *eş- Şâfii* Beyrut 1998, s. 71.

bilen,"[47] fakihi de "fıkıhta derinleşen şahıs" olarak tanımlar. İbn Abidin, yaşadığı dönemde, (M. 1784) bulunduğu bölgede bu vasfı hâiz kimsenin bulunmadığını hatırlatmaktadır.[48] İbn Abidin, cahilin alim aleyhindeki şahadetinin makbul olmadığını belirtir.[49] Hz.Peygamber, İbn Mesud'a "en büyük alimin kim olduğunu bilip bilmediğini" sordu. İbn Mesud: "Allah ve Resûlü en iyi sini bilirler." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: "En büyük alim, ameli az da olsa, ihtilaf zamanında hakkı en iyi bilendir."[50] Hz. Ali, "Size gerçek fakihin kim olduğunu söyleyeyim mi?" deyip alimi şöyle tarif etmiştir: "O, insanları Allah'ın rahmetinden umutsuz kılmayan, isyana ruhsat vermeyen, Allah'ın azabından emin kılmayan ve Kur'an'nın önüne hiçbir şeyi geçirmeyendir."[51]

Allah'a karşı derin sorumluluk bilincinde olanların eninde sonunda gerçeği yakaladıklarına, çağdaş mühtedi, müfessir, Yahudi asıllı önceki ismiyle Leopold Vesies; yeni ismiyle Muhammed Esed güzel bir örnektir. Kendileri İslâm'la tanışma serüvenini şöyle anlatır: "1926 yılında Berlin'de bir tramvayda idim. Ressam olan eşim de beraberimde bulunuyordu. Beraberimde olanları hüzün stres kaplıyordu. Giysi ve mücevheratlarından varlıklı kesimden oldukları anlaşılıyordu. Beni dehşet kapladı ve eşime; "bunca hüzün ve sıkıntılar neden?"diye sordum. Eşim benim açıklamamı istedi, tatminkar cevap veremedim. Kitaplığıma gittim. Masada bir Kur'an bulunuyordu, rast gele açtım. *"O çokluk kuruntusu sizleri oyaladı."* diye başlayan *Tekâsür Sûresi* önüme çıktı. Henüz İslâm'a girmeye karar vermemiştim. Araştırmaya devam ediyordum. Her şeyi ilmî yöntemlerle çözmeye çalışıyordum. Ancak "Sûre" karşısında do-

---

[47] İbn Abidin, Muhammed b. Emin, *Reddu'l- Muhtar*, Beyrut, 1987, IV, 381.

[48] İbn Abidin,a.g.e, V, 441.

[49] İbn Abidin,a.g.e, IV, 381.

[50] İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf, *Camiu Beyani'l –İlm*, Mısır, ts. I, 266.

[51] Sabbağ, Muhammed b. Lütfi, *Akval Mesure*, Beyrat,1989, s. 516.

nakaldım. Şunu dedim: "Allah'a yemin ederim ki bu insan sözü olamaz. 13 asır önce nazil olan bu Sûre, yaşadığımız (cahiliye) hayatının ta kendisini gözler önüne koyuyor. Sûre, asrımızın en önemli problemi olan "ruhi çöküntü"yü ele almaktadır. Sûre, tüm sıkıntıların altında çokluk ve bolluk içinde boğulmanın yattığına dikkat çekiyordu. Hemen dışarı fırladım, Hindistanlı Müslüman bir dostumdan İslâm'a nasıl girebileceğimi sordum ve bana şehadet kelimesini telkin etti.[52] Merhum Muhammed Esed'in İslâm'a giriş serüveni, *" Kuşkusuz ki Allah'ın kulları içinde O'ndan gerçek anlamda korkanlar ulemadır."*[53] âyetinin yaşanmış bir tefsiridir. Keza gerçek ilmin, sahibini Allah'a götürdüğünün de bir şahididir. Olay bize göstermiştir ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, sonunda gerçeği bulmaktadırlar. Yani ilim, sahibini sonunda Allah'a götürmektedir. Buna göre, "Alim, Allah'ı ve O'nun fillerini tanıyıp, emirlerine karşı gelmekten sakınan kişidir." diyebiliriz. Andre Reymond da ulemayı şöyle tarif eder: "Din adamları (tarif kendisine ait) ya da kanun adamları olarak değil bir grubun çok geniş anlatımı olarak kavramak gerektiğini düşünüyorum. Yargı ve din kurumlarının, öğretim kuruluşlarının (camiler, medreseler) mensupları doğal olarak bu grubun nüvesini oluşturuyordu. Diğer yandan öğrenciler din ve öğretim kurumlarının personeli, tarikat şeyhleri, pirler ile şeriflerin rakipleri de bu gruba dahildir."[54]

"De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak temiz akıllı olanlar anlar."[55] *"Ne kör ile gören eşit olur. Ne karanlıklar ile aydınlık. Ne de gölge ile sıcaklık, ölüler ile diriler de eşit olmaz."*[56] *"Ölü iken diriltiğimiz, insanlar arasında yürümesini sağlayan bir aydınlık verdiğimiz kişi içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kişi*

---

[52] Nedvi, *Ebadis Sariha Mea İhvanine el-Arab ve'-l-Müslimin*, Beyrut, 1985, s. 100-101.

[53] Fatır, 35/28.

[54] Andre Reymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berkay, İst. 1998, s. 46.

[55] Zümer, 39/9

[56] Fatır, 35/19-22.

gibi olur mu?"[57] Bu âyetler, alimlerin bilenler, diriler ve ellerinde meşâle olan şahsiyetler olduğunu vurgulamaktadır. Yani alim, diğer kesimden farklıdır. Onların en önemli ve belirgin özellikleri, ilim sahibi olmalarıdır. Onlar gerçekleri gören ve başkalarına da gösterenlerdir. Onlar, cahilliye karanlığını, ilim nuruyla aydınlatırlar. İnsanlar arasındaki misyonları, rehberlik ve cehalet ile mücadeledir. Keza, âyetler "ulema"yı "diriler", "cahilleri" de "ölüler" olarak nitelemiştir. Adı geçen âyetler, her ağacın meyvesiyle bilindiği gibi, ulemanın da semereleriyle tanınacağına dikkat çekmektedir. Buna göre ulema; a) İlimleriyle, b)toplumdaki çaba ve hizmetleriyle, c) Allah'ın emir ve yasakları karşısında ki sorumluluk şuurunda bulunmalarıyla tanınır. Bu tanıma göre hastaların tedavi edilmediği bir toplumda hekimlerin varlığından söz edilemeyeceği gibi, cahil ve cehaletin hüküm sürdüğü toplumlarda da ulemanın varlığından söz edilemez.

Bu münasebetle "kurra'/hafızlar" ile "fukaha/fakihler" arasındaki farkı belirtelim. "Kurrânın çoğalıp fukahânın azalacağı, ilim ve anarşinin ise artacağı bir zaman gelecektir.[58] "Siz ulemanın çok, hatip (vaiz)lerin az olduğu bir dönemdesiniz. Ancak sizden sonra hatiplerin çoğalıp ulemanın azalacağı bir dönem gelecektir.[59] hadisleri, günümüz de "hafiz" olarak bilinen kesim ile "fukaha" kesimi arasındaki farka dikkat çekmektedir. Şöyle ki fakih; okuduğunu anlayan, kari'/hafiz ise, okuduğunun manasını anlamadan yüzeysel olarak okuyandır.

O hâlde tarih boyunca İslâm toplumunda itibar ve saygınlık gören, bidat, hurafe ve saplantılara girmeyenler, ilmi bir geçim vasıtası kılmayanlar, ilmi şekil ve kıyafette bilmeyenler, şeri'şerifi bilenler, ilimleriyle amel edenler, basiret ve hidâyet üzere olanlar, ulema kesimini teşkil ederler. "*Dilediğine hikmet*

---

[57] En'am, 6/122.

[58] Taberâni, sahih bir senetle rivâyet etti. Ayrıca Bkz. Hakim, *Müstedrek*, IV, 457.

[59] Buhari, el-*Edebu'l-Müfred*, Beyrut,1987,s. 346.

verir. Hikmet verilene ise çok büyük bir hayır verilmiş demektir. Bunu ancak temiz akıllılar anlar."[60] *"İçlerinden, sabrettikleri zaman emrimizle doğru yolu gösteren öncül imamlar (önderler) yetiştirmiştik. Onlar âyetlerimize kesin bir şekilde sarılmışlardı."*[61] âyetleriyle kastedilenler ulemadır.

Ulema, "Ümmetim içinde kıyamete dek hak üzere devam edecek bir zümre olacaktır.[62]" hadisiyle kastedilen ve kıyamete dek devam edecek zümredir. Nevevî, hadis bağlamında şunları der: "Buhari; hadiste geçen "taife" den kastın "ulema" olduğunu söylerken, Ahmed b. Hanbel de muhaddisler olduğunu söylemiştir. Allahu â'lem bu taife, müminler arasında yayılmıştır. Allah yolunda yiğitçe çarpışanlar, muhaddisler, zahitler, iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar, hayırlı faaliyette bulunanlar ile diğer birçok kesim hadiste kastedilen taife kapsamındadır.[63]

Tüm bu tanımlardan çıkan netice şudur: Ulema, bazı vasıfları haiz, insanlığa dünya ve ahrette yararlı ilimlerle mücehhez, Allah'a karşı derin bir sorumluluk bilincine sahip, toplumda etkin şahsiyetlerdir.

1. 2. "Din Adamı" Kavramı

Din, Allah tarafından insanlara gönderilmiş ilahî bir disiplindir. Dinin gönderiliş gayesi, insanın her iki dünyada mutluluğudur. Seküler kesimin dine yaklaşımı ise farklıdır. Onlara göre din, hayat ve topluma yansımayan ve insanın vicdanında yer alan bir olgudur. Onlar, din ile uğraşan kesimin dünya işlerine bulaşmamasını savunur. Batılı düşünür Cibo, dinin hayat ile herhangi bir ilgisinin bulunmadığını söyler. Wolter ve

---

[60] Bakara, 2/269.
[61] Secde, 32/24.
[62] Buhari, İtisam,10.
[63] Bkz. Nevevî,Yahya b. Şeref, *Şerhu Muslim*, Mısır, 1347, XIII, 67.

Roussu ise, dinin kötü niyetli ve hainlerin ortaya koyduğu bir ütopya olduğunu iddia ederler.[64] Seküler kesimin dine bu yaklaşımından dolayı din, belirli bir kesime hitap eder.Bu nedenle "din adamı" kavramı seküler batı referanslıdır. Bu ifade ile "Müslüman ulema" ile "Papalık" özdeşleştirilmek isteniyor. Batı bu kavramı kilisenin tahakkümünden kurtulmak için yapmıştır. Kilise yetkilileri, kendilerini "Rabbin yeryüzünün temsilcileri" olarak ilân ediyorlar ve damarlarında kutsal kan dolaştığını iddia ediyorlardı. Papa ve ruhbanlar, kiliseyi ve ruhaniyeti esas alıyorlarken liderler, dünya işlerini yürütmeyi esas alıyorlardı. İslâm'da din-dünya ayırımı olmadığından, böyle bir ayırım söz konusu olmaz. Her Müslüman dinin emrinde ve hizmetindedir.[65]

İslâm kültüründe ulema toplumdan ayrı bir sınıf değildir. Bu nedenle belirli bir giysisi yoktur.Hz.Peygamber döneminde tüm Müslümanlar birdi. Herhangi bir ayırımcılık yoktu. Raşid halifeler döneminde de devam eden bu gelenekte kimseye herhangi bir ayrıcalık yoktu. Onları halktan ayrı olarak ne üstün tuttular ne de hak etmedikleri bir şeyi verdiler. Avukat, hekim ve mühendislerin meslek ve branşları kendilerine herhangi bir ayrıcalık getirmediği gibi, "ulema"ya da "alim olma" vasfı kendilerine herhangi bir ayrıcalık getirmedi.[66]

Hz. Peygamber'in, "Ebubekir, ümmetimin en merhametlisi, Ömer, dinî hamaset konusunda en hassası, Osman, haya konusunda en samimi olanı, Muaz b. Cebel, helal haramı en iyi bileni, Übey, Ku'ran'ı en iyi okuyanı, Zeyd b. Sabit de ferâiz konusunu en iyi bilenidir. Her ümmetin bir emini var, benim ümmetimin emini de Ebu Ubeyde'dir."[67] hadisinin Tirmizi

---

[64] Mani b. Haddan el Cehmi , *el-Mevsua el-Muyessere,* , Riyad, 1418, II, 1067.

[65] Sibâi, Mustafa, *el-İslâm Beyne'l Ulema*, Medine, ts, s. 26.

[66] Sibâi, Mustafa, *Hâza Huve'l- İslâm*, Beyrut, 1979, I, 72-73.

[67] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 187.

varyantında da "Ali hukuku en iyi bileninizdir.[68] buyurması, İslâm'da değişik sınıfların ayrıcalığını değil, ihtisaslaşmayı ön gördüğünü göstermektedir.

Bu bağlamda ulema ve ruhbanlık farkını açmada yarar görüyoruz. Hz. Peygamberin "İslâm da ruhbanlık yoktur, Allah, ruhbanlık yerine bize cihadı vermiştir."[69] buyurması, konuya açıklık getirmektedir. Ruhbanlık müessesesi, dünyayı kaçınılması gereken bir "şer" olarak değerlendirir. Bundan hareketle seküler cenah, mesela nikahı, dünyalık bir konu bilip ondan uzaklaşmayı tavsiye eder. İslâm'da ise evlenme dünyanın bekası için başvurulması gereken bir vecibedir. Hz. Peygamber, "Nikah yolumdur, yolumda yürümeyen bizden değildir."[70] buyurmuştur. "Ulema" ile "papalık" arasındaki bu farklılık İslâm ile diğer dinler arasındaki farklılıklardan dolayı öne çıkmaktadır. Mevdudî bu konuda şu izahı yapar: "Belli bir ruh ban sınıfı Tanrı adına kendilerinin yapmış olduğu kanunları uygulamaya koymakta ve fiilen kendi tanrılık ya da ilahlıklarını tüm vatandaşlara musallat etmektedirler. Böyle bir yönetim biçimine ilahî demek yerine şeytanî demek daha uygun düşecektir. Bunun aksine İslâm'ın öngördüğü devlet anlayışı, herhangi bir dinî sınıfın tekelinde olmayıp genel olarak tüm Müslümanların elinde olmaktadır. Bu anlayışı tüm Müslümanlar Allah'ın Kitab'ı ve O'nun Resûlu'nun sünnetine uygun olarak yürütmektedirler. (...) İdare ile ilgili ve Allah'ın dininde açık bir hükmü bulunmayan her mesele Müslümanların "icma"ları ile bir çözüme kavuşturulacaktır. İlahî kanunların yorumlanması istendiğinde herhangi bir özel zümre ya da ırk değil; içtihat yetkisine sahip her kişi bu ilahî kanunu yorumlamaya yetkili olacaktır.(...) Daha başından beri Hıristiyan papalar ve rahiplerin şeriat adına Hz. İsa'nın (a.s) birkaç ahlâkî öğretisinden

---

[68] Bkz. Acluni, İsmail Muhammed b Abdulhadi, *Keşfu'l- Hafa*, Beyrut, 1997, I, 147.

[69] Ahmed b. Hanbel,1/136.

[70] İbn Mace, Nikah,1.

başka bir şeyi yoktu. Bu yüzden onlar kendiliklerinden, kendi nefislerinin arzusuna uygun olarak kanunlar çıkarıyor ve bu kanunların Allah tarafından geldiğini söyleyerek yürürlüğe koyuyorlardı.(...) Papalar Avrupa'da dolaylı ya da dolaysız teokrasi nizamını kurunca bu nizam için bir şeriat/kanun vazettiler. Tabii ki kanunlar herhangi bir vahiy ve ilhamdan alınmamıştı. Bu kanunları papaların önerdikleri inanç sistemi, dinî amel ve adet ve adakların Allah'ın Kitabı'na dayandığına dair bir senetleri yoktu. Aynı şekilde papaların Allah'la kul arasına ruhban sınıfını başlı başına bir vasıta olarak koymaları da kendi uydurdukları bir şeydi. Bütün bunlara ilaveten yine papazların kilise teşkilatında vazife yapanlar için önerdiği hak ve yetkiler ve halk üzerine yükledikleri dinî vergilerin hiçbirinin kendi nefsi isteklerinden başka bir kaynağı yoktu. Böyle bir nizamın adını onlar teokrasi koysalar bile aslında bu nizam teokrasi değildi. Böyle bir nizamın, Kitap ve Sünnet gibi tamamen açık, iptal edilemez ve değiştirilemez kanunlara sahip ve yürütmenin herhangi özel bir dinî sınıfın tekelinde olmadığı İslâm'ın ilahî düzeni ve şer'i yapısıyla ne gibi bir benzerliği olabilir ki?"(...) *Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara vaat etti; onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak."*[71] Bu âyetteki önemli nokta halifeliğin tüm müminlere vaat edilmiş olmasıdır. Allah Teâla müminlerden herhangi bir kimseyi halife yapacağım diye bir şey buyurmamıştır. Bundan, tüm müminlerin hilafete layık oldukları manası çıkmaktadır. Allah tarafından müminlere bağışlanmış olan hilafet, umumî bir hilafettir. (...) Burada (İslâm nizamında) her şahıs halifedir. Herhangi bir şahsın ya da grubun Müslümanların umumundan hilafeti selbedip, kendisini mutlak hakim yapma hakkı yoktur. İslâm nizamında iş başına getirilen kişinin asıl durumu şudur: Tüm Müslümanlar ya da ıstılahı deyimiyle bütün halifeler kendi hilafetlerini, idarede belli bir düzenlemeye gitmek amacıyla,

---

[71] Nur, 24/55.

belli bir şahsın zatında odaklaştırmışlardır. Halife bir taraftan Allah önünde sorumlu iken, diğer taraftan hilafetlerini kendisine devretmiş bulunan umumî halifeler yani Müslümanlar önünde de sorumludur. (...) Müslümanların umumu, kendilerinin sahip oldukları hilafet yetkilerini kendi aralarından seçtikleri en iyi şahsa emanet etmişlerdir. Bu yüzden kullanılmakta olan hilafet lafzı halife olan kişinin tek başına halife olduğu manasına gelmemektedir. Bilakis bunun manası; Müslümanların umumunun hilafetinin onun şahsında toplanmış olduğudur. Emir, eleştiriden muaf değildir. Her Müslüman halifenin halkla ilgili işlerinde olduğu gibi, özel yaşantısını da eleştirme müsaadesine sahiptir. Halife gerektiğinde azledilebilir bir statüye sahiptir. Kanun önünde onun konumuyla normal bir vatandaşın konumu aynıdır. Halife aleyhine mahkemede dava açılabilir ve halifeye mahkemede daha toleranslı davranılması söz konusu olamaz."[72]

Çağdaş alim Abdulaziz Bedri aynı bağlamda şunları der: "Papalıkta, papa seçimle iş başına gelebilir. Onları kardinal meclisleri seçer. Alim ise ceht ve gayretiyle kazandığı ilim sayesinde sahip olduğu konuma gelir. İslâm'da herhangi bir zümrenin kutsiyeti yoktur. Raşid halifeler seçildiklerinde, 'Allah ve Resûlüne bağlı olduğumuz sürece bize itaat edin, bizde hata gördüğünüzde düzeltiniz.' demişlerdir."[73] Üstâd Nurettin Topçu da şunları der: "Din bir meslek olmaz. O insanlığın cevheridir. Bir kısım insanların "din adamı" diye ayrı bir ictimaî sınıf meydana getirmeleri dinin bir dünya sanatı haline koyulmasına yol açmaktır. Hepimiz "din adamı"yız. Hep Allah yolunda olmamız gerekiyor. Bu yoldan uzaklaşanları uyarmak hepimizin işi olmalıdır. Bu iş ilim ve irşatla olur. Şu hâlde din bir irşat meselesidir. İrşat Allah'a götüren yolu(insanlara) ay-

---

[72] Mevdudi, Ebu'Ala, *Fetvalar*, Çev. Mahmut Osmanoğlu-A. Hamid Chocan, İst. 1990, I, 430-432.

[73] Bedri, Abdulaziz, Aziz, *el-İslâm Beyne'l-Ulemai ve'l –Hukkâm*, Medine, ts. S. 33.

dınlatmaktır. Bedene değil ruha çevrilir. Dinin bağlandığı hareket kaidelerini çoğaltmamak ve bunları bir hukuk sistemi halinde ele almak en doğru yoldur. (...) Hz. Peygamber devrinde hoca ve din adamı sıfatı yoktu. Bugün İslâm'ı kurtarmak için aynı samimiyet ve ihlas devrine dönmemiz lazım geliyor.[74]

Netice olarak şunu dememiz mümkün: "Din adamı" kavramı, kilise ve seküler batı referanslıdır. İslâm'da ihtisas ve "alim" vardır.

1. 3. Ulema ve Özellikler Yaklaşımı

Ulema ile ilgili çeşitli kuramlar geliştirilmiş ve değişik görüşler ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları, insanda ve dolayısıyla da ulemada doğuştan gelen bir yetenekler birleşimi olduğunu, bazıları ise sonradan kazanılabileceğini ileri sürülmüştür. Bu özelliklerden bazıları ulemanın kişisel özelliklerini oluştururken, bazıları da toplumu etkiler konumdadır. Ulemanın toplumdaki başarısı büyük ölçüde, sahip oldukları özelliklerle orantılıdır. Özellikler yaklaşımının ana teması, ne gibi kişisel niteliklerin bir bireyi "alim" yaptığı ya da alimlik mevkisine getirdiği konusu üzerinde odaklanmıştır. Tarihin her döneminde insanlar alim veya "önder" durumunda buluna n şahsiyetlerin "alim" veya "önder" olmalarına yardımcı olan bazı önemli özellikleri üzerinde durmuştur. Ulema, taşımış oldukları özellikler itibariyle bulundukları toplumlarda diğer insanlardan farklı şahsiyetlerdi. Ulemanın etkinliği taşımış oldukları önemli özelliklere bağlıdır. Ulema, peygamberlerin vârisi olmaları cihetiyle, onların taşımış oldukları vasıfları taşımaları gerekir.

Kur'an, tamamıyla kâmil bir insanda bulunması gereken özel likleri ortaya koymakta ve insanları onlarla bezenmeye davet etmektedir. Şair Muhammed İkbal'in ifadesiyle, "Müslüman yürüyen Kur'an'dır." Bu tanıma göre alim, Kur'an ahlâ-

[74] Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İst. , 1970, s. 124.

kını yaşadığı topluma yansıtan şahsiyettir. *"Allah'ın kendisine kitap bilgi ve peygamberlik vermiş olduğu hiçbir kişinin kalkıp da insanlara: 'Allah'a değil bana kul olun' diyebilme yetkisi yoktur. Ancak: 'Kitabı öğretmekte ve ders alıp vermekte olmanız sebebiyle Allah yolunun erleri olunuz!' der".*[75]

Ulemayı tanımlayanlar, "rabbânîlik vasfına haiz olanlar" ifadesini kullanırlar."Rabbânîlik" kavramı, "Rab" kelimesinden türetilmiştir.[76] Diğer bir görüşe göre; "rabbânî" ifadesi, terbiyeden gelir. Bir babanın çocuğunu terbiye etmesi gibi, "rabbânî alim" de insanları terbiye etmeye çalışır."[77] Rabbânî, Allah'a mensup olan, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan, her yaştaki insanları eğitmeye çalışan, onlara hikmeti öğreten, fakih de ilim ve hikmet sahibi kişi anlamındadır.[78] *Rabbânî* ifadesinin geldiği diğer bazı anlamlar da şunlardır: *a*-Alim olma, *b*- Amil olma, *c*-Muallim olma vasıflarını taşımak. *"(O hâlde) Rabbânî olun."*[79] âyetinden de anlaşılacağı gibi, ulemanın en bariz özelliği "rabbânîlik"tir. "Rab", kelimesinin etimolojisinde; Allah'a yakın olma onun adıyla ve emriyle hareket etme söz konusudur. "Rabbânî" olma vasfı, bir alimde bulunması gereken tüm iyi vasıfları kuşatıcı bir özellik taşımaktadır. "Rabbânîlik", Allah adına terbiye eden, öğreten anlamı da yatmaktadır. Rabbânî alim, vahye dayanmayan ve ona muhalif olan bir şeyi tebliğ etmez. Peygamberler vahiyle hareket ettikleri gibi, onların vârisleri ulema da vahiyden mülhem olarak hareket etmelidir. Rabbanî alimin daveti, materyali, yöntemi ve ahlâkı sadece "Rab"e mensuptur, ondan kaynaklanmalıdır. Rabbanî alim, enbiyada olduğu gibi kimseden bir şey beklemeden, ilahî mesajı insanlara götürür. *"Onlar ki, Allah'ın risaletlerini (mesajlarını)*

---

[75] Al-i İmran, 3/79.

[76] Râğib, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed el- İsfehani, *Müfredât*, Beyrut,1997, s. 337.

[77] İbn Kayyım, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr, *Miftahu Dari's-Saade*, Beyrut, ts. S. 125.

[78] Râşid, Muhammed Ahmed, *el-Muntalak*, Beyrut, 1993, I, 254.

[79] Al-i İmran, 3/79.

tebliğ eder ve O'ndan korkarlar; Allah'tan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak da Allah yeter.'[80] âyetinde belirtildiği gibi, "rabbânî alim" faaliyet ve hizmeti esnasında kimseden çekinmez ve korkmaz, o her şeyiyle "rabbânî mesaj" için benliğini feda etmiştir. Düsturu şudur: "el-fenâu fi'lllah": Her şey Allah için.

Osmanlılar döneminde Bursa Valisi Ahmed Vefik Paşa projesinin ulemanın sahip olması gereken vasıfları özet olarak yansıttığına inanmaktayız. Paşa, valilik yaptığı sırada, kendisine hangi vasıflara sahip mutasarrıf ve kaymakamların devleti tam manasıyla temsil edebilecekleri soruldu. Aynı zamanda bir dil bilgini olan Ahmet Vefik Paşa (Lehçe-i Osmanî adlı bir eseri de vardır), şu cevabı verdi: 'M' harfli birçok meziyetleri olması şart. Birkaçını sayalım:

Muteber: İtibarlı olan, sözü geçen,
Mutedil: Orta ölçüde, aşırı değil,
Mutena: Özenilmiş,
Mutezim: Azimli,
Mutelif: Birleştiren, affedici, bağışlayan,
Muvaffak: Başarılı,
Muvahhit: Tek, Allah'a inanan, birleştirici,
Muvakkit: Zamanı tayin edebilen,
Muzaffer: Üstün gelebilen,
Mübeccel: Yüceltilmiş, büyütülmüş,
Mübeşşir: İyi, sevindirici haber veren.
Müceddid: Yenileyici.
Mücerreb: Denenmiş.
Müdebbir: Tedbirli, işin sonunu düşünen.
Müeyyit: Kuvvetlendiren.
Müfarık: Ayırabilen.

---

[80] Ahzab, 33/39.

Müfekkir: Düşünen, düşündüren.
Müferrih: Ferahlık veren, sıkıntı gideren.
Muheyya: Hazır olan.
Mühip: Heybetli.
Mükrim: İkram eden, misafir sever.
Mültefit: İltifat eden, güler yüzlü.
Mümeyyiz: İyiyi kötüden ayıran.
Münevver: Aydın, kültürlü.
Mümtaz: Diğerlerinden ayrı ve üstün tutulan.[81]

1. 4. Güçten Gayemiz

Fizik, düşünce ve ahlâkta etki yapabilme veya direnme yeteneği anlamına gelen "güç"ün tam karşılığı kuvvettir. Kuvvet, canlı yaratıkların zor eylemleri yapabilme becerisidir. Bu güç bitkilerde tabii güç, hayvanlarda nefsânî güç, insa nlarda ise aklî güç ismini alır. [82] Başka bir ifade ile güç, hareketi meydana getiren muharrik ya da güdüdür. Toplumlar üç güç ile ayakta kalır. 1-İnsan, 2- Düşünce, 3-Eşya.

İnsanın gücünü ortaya koyabilmesi için ilim vasfına sahip olması gerekir. Düşünce ise, toplum içinde meydana gelen tüm bilimsel çalışmaların kaynağıdır. Çağımızda "düşünce hakları" anlamına gelen "think tanks" düşüncenin önem ve gücünü ortaya koymaktadır. Eşya ise ilim ve düşünceye ulaşmada kullanılan malzemelerin toplamıdır.

İbn Kayyım, insanın iki güce sahip olduğunu belirtir: 1-İlmî (teorik) güç, 2-İlmi faaliyete geçiren irade gücü. İlmî güç; Allah'ın Zatı'nı, sıfatlarını, fiillerini ve O'na ulaşma yollarını bilmekle ger çekleşir. İrade gücü de hukukullaha riâyet etmekle

---

[81] Nejat Muallimoğlu, *Politikada Nükte*, İst. 1997, s. 381.
[82] Bkz. Cürcâni, Seyyid Şerif, *et-Tarifât*, Beyrut 1990, el-Kuvve md.

gerçekleşir.[83] Diğer bir tasnif göre de güç iki çeşittir: a-Manevî güç: İlim, irade ruh ve ahlâk gücünden oluşur. Müslümanların sahip oldukları Kur'an, Ka'be, mabet ve ibadetlerden hasıl güç. b-Materyal güç: İnsan, savaşlarda başvurulan tesisat ve eğitimde kullanılan araç- gereç bu tür gücü oluşturur. *"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her çeşit kuvvetten hazırlayın."*[84] âyeti bu güce işaret etmektedir. Âyette geçen "güç", her türlü gücü kapsamaktadır. Herhangi bir silah veya güç ile sınırlandırılamaz. Zaman ve zemine göre değişir. Güçten gaye, düşmanın güç ve saldırısını püskürtecek nitelikte olan güçtür. Kapsam olarak güç, gücü kullanabilecek ve gerçekleştirecek uzman ve kalifiye elemanlarını da içerir. Hz. Peygamber'in ashabıyla kendi döneminde güçlü bir blok oluşturmaları da bu gerçeği ifade eder.[85] Modern dünya, ilmin güç ve rolünü anlamış bulunmaktadır. Her vesileyle Bacon'un dile getirdiği gibi, "Bilgi, kuvvettir." İlim faydasını o kadar açık bir biçimde göstermektedir ki bütün etütlerde ona birinci derecede önem verilmektedir. İnsanlar onun disiplinine uymakta ve ondan bir şeyler kapmak için uğraşı vermektedirler. Hayatımız büyük ölçüde ilmin etkisi altındadır. Geçmişle geleceği birbirine düşman hale getiren sözde bilimin imanla birleştirilmesi gerekir. Hurafe ve yanlıştan uzak bir imanın, bilimle birleştirilmesi ve yeni kuşaklara sunulması gerekir. Dünya, güç ve kuvvetin dengeli bir biçimde kullanılmamasından muzdariptir. Günümüzde güç, "caydırıcı güç" ile "saldırgan güç"ün azgınlığı arasında bocalayıp durmaktadır. Özellikle kalkınmış ülkeler hedeflerini zor kullanarak gerçekleştirmekte ve güçsüz ülkelere tahakküm etmektedirler.

Güç dengesinin ulema tarafından sağlanması zaruridir. *"Sizler de onlara karşı gücünüzün yettiği her çeşit kuvvetten savaş için beslenen atlardan hazırlayın; onunla hem Allah'ın düşmanı hem sizin*

---

[83] İbn Kayyım, *el-Fevâid*, Beyrut, 1973, s. 28-29.

[84] Enfal, 8/60.

[85] Bkz. Buhari, Hac, 33.

düşmanınızı, hem de sizin bilemediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız mükafatı size tamamen ödenir ve hiç zarara uğramazsınız."[86] âyeti, bilim, teknoloji vs. konularda İslâm muarızlarına karşı kuvvet hazırlamamızı önermektedir." Güç, atmaktır."[87] hadisi de fiziksel bir gücün varlığının önemine dikkat çekmektedir. Mezkur gücün gerçekleşmesi, bilim ve teknoloji sahasında yeterli söz sahibi olmaya bağlıdır.

Ulema sahip oldukları gücü nasıl ve nerede kullanmaları gerektiğini, *"O: 'Ben, ona yalnızca bendeki bir ilim sayesinde nail oldum.' dedi. Allah'ın ondan önce o nesiller içinden ondan kuvvetçe daha çetin ve taraftarları daha çok nice kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlular, günahlarından sorulmaz."*[88] âyeti belirtmektedir. Âyette söz konusu edilen Karun, ilmine güvendiği ve kibirlendiği için helâk oldu. Bu nedenle gücün ahlakî yöntemlerle kullanılması gerekir. Evrene hükmedebilmek için toplum, fert ve tabiat kanunlarına uymak gerekir. Bir ev inşa edebilmek için yerçekimi kanunlarını bilmek gerek. Bacon, "tabiata hükmedebilmek için ona itaat edilmelidir." demiştir. İnsanın ihtiyaçlarını, zeka ve organlarının karakterlerini muhitte olan ilişkilerini bize ilmi müşahedeler göstermiştir.[89]

1. 5. İslâm ve Güç

İslâm, mutlak anlamda güç kaynağının Allah olduğunu belirtir. *"Kuşkusuz ki tüm kuvvet Allah'ındır."*[90] İnsan ve diğer varlıkların sahip oldukları güç ise nisbî olup Allah'ın kendilerine lütfundan bahşettiği bir nimettir. Başka bir anlatım ile, tüm

---

[86] Enfal, 8/60.

[87] Muslim,İmaret,167.

[88] Kasas, 28/78.

[89] Krş. Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, Çev. Refik Özbedel, s. 14, İst. 1973.

[90] Bakara, 2/165.

gücün kaynağı ve yaratıcısı Allah Teala'dır. Günlük dualarımızda kullandığımız "La havle ve la kuvvete illa billah /mutlak anlamda güç ve kuvvet sahibi sadece Allah'tır." nazmı da bunu belirtir. İslâm, bu zikri Müslüman'dan talep etmekle onun bu şuur ve bilgide olmasını istemiştir. Allah'ın "el-Kaviy", "el-Aziz" sıfatları da aynı manayı ifade eder.

Allah'ın mutlak anlamda güç sahibi olması veya tüm güce sahip bulunması insanın hür iradesi üzerinde herhangi bir baskı veya olumsuz etki oluşturmaz. Hz.Peygamber'in, "Allah'ın katında, güçlü mümin zayıf müminden daha hayırlı ve daha sevimlidir."[91] sözleri, bu gerçeği ifade eder. Mümin tüm gücün Allah'ın elinde olduğunu fark edince, zafiyetini anlar. Allah'tan güç talep eder, evrenin bilinmeyenleri keşfeder, hareketlerini kontrol eder ve bu sayede gücüne güç katar. *"İnsan zayıf olarak yaratıldı."*[92] âyeti, insanın bedensel yapısındaki zaafiyete işaret etmektedir. İnsanın gücü sınırlı ve muvakkat olduğundan mutlak anlamda güçlü sayılmamaktadır. İslâm, gücü disiplin altına alır ve onu hayra kanalize eder.Kur'an, Firavun, Karun ve Haman örneklerinde olduğu gibi, insanların sahip oldukları güçlerini baskı ve dayatma aracı olarak kullanmalarına asla cevaz vermez.

Gerçek anlamda kuvvetli olan, yırtıcı olan değil, gücünü hayırda kullanan insandır. İbrahim (a.s)'ı ateşe atan Nemrut güçlü değil, bilakis zayıftı. Güçlü olan hak için ateşe bile girmekten çekinmeyen Hz. İbrahim idi. Keza testere ile doğranan Yahya ve Zekeriyya (a. s) da zayıf değil, güçlü idiler. Zira hak yol üzerinde idiler. Haklı olan güçlüdür. Üstâd Nürettin Topçu, güçlü olma konusunda şunları der: "Güçlü olan, hür olan her şeyden önce nefsine karşı bağımsız olan, sonra da herkese ve dünyaya karşı bağımsız olarak davranabilen(...) insan demektir."[93] "Kuvvetli olan insan, yırtıcı değil, yaratıcı (ü-

[91] Müslim, Kader, 34.
[92] Nisa, 4/28.
[93] Topçu Nurettin, *Var olmak*, İst. 1999, s. 64

retici) olan insandır. O (güçlü), aleme aydınlık olan güneş misali bir varlıktır. Kin, zaafın ve esaretin mahsulüdür. Muhabbet, bolluk ve rahmet dağarcığıdır. Zayıf beddua eder, kavi, duanın sevgilisidir. Yeryüzünde rahmetle, şefkatle, muhabbetle fetih olunmayacak belde yoktur. (...) Güneş için ısıtmamak, nasıl imkansız ise kuvvetli ruhlar için de insanlara acımamak, öyle imkansızdır."[94] "Hırsına mağlup olup, hırslarıyla ve kılıçlarıyla hareket eden insan güçlü müdür? Sezar'ın karşısında zincirlere bağlı dururken dişlerini gıcırdatan Versengezori hakikatin esiri idi. Güçlüydü. Elleri bağlı, sırtı coplu olan Bilal hürdü, Ümeyye ise zayıftı. İngiliz hakimlerinin karşısında cesaret ve samimiyetle kendisine kanunun en ağır cezalarının verilmesini isteyen Gandi hür ve güçlüydü. Sivas muhafızlarını diri diri toprağa gömen Timur en bedbaht esir ve güçsüzlerdendi. Yezid'e boyun eğmeyen Hz. Hüseyin güçlüydü."[95] *"Andolsun ki, biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik; beraberlerinde kitap ve mizan (terazi, ölçü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Bir de demiri indirdik ki, onda hem çetin bir sertlik, hem insanlar için birçok faydalar vardır. Çünkü Allah kendisine ve peygamberlerine gıyabında yardım edenleri belli edecektir. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, üstündür."*[96] âyeti, güçte "dengeler unsuru"nu ortaya sermektedir. Âyet, güçle beraber adalet ve irfanı öngördüğü gibi, ilim ve adalet için de gücün gerekliliğine dikkat çekmektedir. Âyette geçen "kitap", ilim irfana, "mizân" adalet ve yönetime, "demir" de temerrüd (azgınlık) edenleri kuvvet ve kılıç ile sevkin lüzumuna işarettir. **Bundan anlaşılır ki, kitaba sahip olan ulemanın mertebesi, kılıca sahip olan ümeranın mertebesinden yüksektir.**[97] Âyet, aynı zamanda, ilim, adalet ve güçten oluşan İslâm medeniyetinin formülünü

---

[94] Topçu, a.g.e. s. 64-65.

[95] Bkz. Topçu, a.g.e, s. 64.

[96] Hadid, 57/25.

[97] Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst. 1979, VII, 4761.

de vermektedir.

Alman düşünür Bowl Shmthz, 1936 yılında "İslâm: Yarınki Güç" isimli eserinde İslâm coğrafyasındaki gücü üç ana başlık altında işlemektedir: a)İslâm dininin inanç ve ibadet yapısında yansıyan ve değişik kültür ve disiplinleri birleştiren güç. b)Atlas okyanusundan, Endonezya'ya kadar uzanan İslâm coğrafyasında saklı yer üstü ve yer altı zenginlikler. c)İslâm dünyasının sahip olduğu nüfus potansiyeli. Yazarın bahsettiği üç önemli gücün de faaliyete geçmesinin uzman ve kalifiye elemanlarla gerçekleşebileceği muhakkaktır.[98]

Sahip olduğumuz güçle, büyük ve yararlı hedeflere ulaşmayı, yeryüzünde fitne, ilhad ve cehaleti önlemeyi gaye edinmeliyiz. İman veya Allah korkusundan yoksun bir gücün yararından çok zararı söz konusudur. Hedefe ulaşmak için iman, gücü yönlendiren manevî bir motivasyon işlevini görmektedir. Nietzche ahlâka dayanan güce, "erdemlilerin ahlâkı" derken, ahlaktan soyutlanmış güce de "kölelerin ahlâkı" adını vermektedir.[99] *"Ey Şuayb! Biz senin söylediklerinin çoğunu iyi anlamıyoruz ve aramızda seni gerçekten zayıf buluyoruz. Eğer akrabalarından beş on kişi olmasaydı seni kesinlikle taşlayarak öldürürdük."*[100] Şuayb (a.s) kavminin kendisini bu biçimde tehdit etmeleri ahlâktan "soyutlanmış bir gücün" tipik bir örneğidir. Güçleri olsaydı onu hidâyet öncüsü Hz. Şuayb'e karşı kullanacaklarını açık bir biçimde ifade etmişlerdir.

Kısacası, İslâm'ın öngördüğü güç, ahlakî değerlere dayalı güçtür.

---

[98] Kardavi, Yusuf, Min Ecli Sahvetin Raşide, Beyrut 1988,s,124.

[99] Bkz. Fadlulah Hüseyin, *İslâm Kuvvetinin Mantığı*, Çev. Vahdettin İnce, İst. 1997, s. 283.

[100] Hûd, 11/91.

1. 6. Ulema ve Güç

"(Fransız yetkilisine hitaben) Beni faaliyetlerimden engellemeye asla gücünüz yetmez. Çünkü ben ya düğünde bulunur törene katılanlara bir şeyler öğretirim, ya taziyede bulunur taziyeye gelenlere vaaz ederim, ya trende olur yolcuları eğitirim, ya hapishane mahkumlarını eğitirim. Ben her yerde öğretmen ve mürşidim."

Abdulhamid Badis

Ulemanın gücü, hava misali toplumun her kesimini kuşatıp etkinliğini göstermektedir. Ulema, yerine göre toplumun konuşan dili, kuşanan kılıcı ve gerçeği, haykıran dilidir. Ulema ile arkadaşlık etmek, onlarla beraber bulunmak en büyük şeref ve övünme sebebidir. Geçmişte herhangi bir bürokratın değeri, ulema ile yakınlığıyla ölçülürdü. Halk, sevdiği yöneticilere beyat ederdi. Günümüz uygulamasıyla, siyasî desteğini verirdi. Hazindir ki beyat için zaman zaman ikraha başvurulmuştur. Ulemaya verilen beyat, hiçbir baskı, ikrah olmaksızın, ihtiyar ve iradeyle gerçekleşen beyat idi. Halk bu beyatla ulemaya olan bağlılıklarını ifade ediyordu. Ulema, toplumu yanlıştan çeviriyor, idarecilere yön ve yol gösteriyordu. Bu nedenle mürekkepleri şehitlerin kanından ve mücahitlerin kılıcından daha etkili ve daha üstündür. Ulemayla beraber olmayanlar ise destek verilmiyor, kendilerinden yüz çevriliyor ve halkın tepkisiyle karşılaşıyorlardı. Ulema, hem müderris hem de halkın malı üzerinde müfettiş ve emanetçi konumundaydı. Onlar sahneden çekilince çapulcu ve yaltakçılar çoğaldı, el ve etek öpüldü.

Ulema, en zor dönemlerde halkın teselli kaynağı ve moral gücüydü. Sözgelimi İbn Teymiyye döneminde, Moğollar insanlara korku saçıyor ve mağlup olacaklarına kimse inanmıyordu. Adları geçince, insanlar titremeye başlıyorlardı. Allah Teâla tam bu sırada İbn Teymiye'yi takdir etti. O, insanlara Moğolların inkârlarından dolayı korkulacak bir güç olmadıklarını belirtti, insanların kalplerine cesaret ve azim üfledi, moral verdi, kalem ve kılıcıyla Moğollara karşı mücadele verdi,

faaliyetleriyle onları mağlup etti.

Ulema, bulundukları toplumun lokomotifi konumundadır. Bu nedenle ulema, kendilerini inanç, mal, hürriyet ve bağımsızlıkları korumakla görevli bilmeli. Ulema, samimi çalışma ve yaşantılarıyla başta İslâm alemi olmak üzere, tüm dünyanın çehresini değiştirecek güçtedir. Onlar, güçleriyle devlet kurmuşlar ve insanları yönetmişlerdir. Amerikalı çağdaş düşünür Mayer Frederic, ulemanın etkinliği konusunda şunları der: "Büyük muallimler, bilginin her şey için yeterli olmadığını ortaya koymuşlar, teoriden çok aksiyonun önemli olduğunu, ondan da önemlisi, insanların kalplerini onarmanın gerekliliğini ifade etmişlerdir. Eğitim, insanlar üzerindeki etkinliğiyle ölçülmelidir. Onun hedefi birey ve toplumu değiştirme olmalıdır. Böylelikle sürekli bir dünya barışı da gerçekleşmiş olacaktır."[101] "Ulema, toplumun en etkili ve en yapıcı kesimidir. En önemli malzemesi, beyin ve kalemidir. Onlar, varlığından habersiz olan insana varlığını öğretirler. Onların önemli görevleri arasında, akıl ve düşünceyi uyandırmak ve yönlendirmek de vardır. Ulema, hayatın bilinmeyenlerini her yönüyle keşfedip, güç ve varlığından haberdar eden bir profil ortaya koymaktadır."[102]

Ulema, Hz. İbrahim misali, bulundukları toplumlarda tek başlarına İslâm'ı temsil etmiştir. Kur'an İbrahim (as)'ı bir ümmet olarak nitelemektedir. *"Muhakkak ki İbrahim başlı başına bir ümmettir."*[103] Bu konuda Üstad Said Nursi'yi de örnek verebiliriz. Şöyle der: "İşittim ki, diyorlar: 'Said elli bin nefer kuvvetindedir, onun için serbest bırakmıyoruz.' Ben de derim ki: 'Ey bedbaht ehl-i dünya! Bütün kuvvetinizle dünyaya çalıştığınız hâlde, neden dünyanın işini dahi bilmiyorsunuz?, divane gibi hükmediyorsunuz? Eğer korkunuz şahsımdan ise, elli bin nefer değil, belki bir nefer elli defa benden ziyade işler görebilir.

---

[101] Mayer, Frederick, *The Great Teachers,* s. 358.
[102] Mayer, a.g.e, s. 3.
[103] Nahl, 16/120.

Yani, odamın kapısında durup bana 'çıkmayacaksın.' diyebilir. Eğer korkunuz mesleğimden ve Kur'an'a ait dellalığımdan ve kuvve-i maneviye-i imaniyeden ise; elli bin nefer değil, yanlışsınız! Meslek itibariyle elli milyon kuvvetindeyim, haberiniz olsun! Çünkü, Kur'an-ı Hakim'in kuvvetiyle sizin dinsizlerinizin dahil olduğu hâlde, bütün Avrupa'ya meydan okuyorum. Bütün neşrettiğim envâr-i imaniye ile, onların fünün-u müsbete ve tabiat dedikleri muhkem kal'alarını zir ü zeber etmişim. Onların en büyük dinsiz filozoflarını, hayvandan aşağı düşürmüşüm. Dinsizlerinizin dahi içinde bulunan bütün Avrupa toplansa, Allah'ın tevfikiyle beni o mesleğimin bir meselesinden geri çeviremezler; inşallah mağlup edemezler."[104]

Ulemanın cehd ve faaliyeti, toplumun her kesiminde görülür. Eğitim, yapılanma, teknoloji ve ilerleme bunlardan sadece bazılarıdır. Ulemanın gücünü, Cemaleddin Efgânî, Hayreddin Tunusi örneğinde olduğu gibi, hürriyet, bağımsızlık, savaş alanında; Farabî, İbn Sina, İbnü Rüşd örneğinde olduğu gibi felsefe, düşünce alanında; Bediüzzaman Said Nursi örneğinde olduğu gibi, imanı tahkik ve tecdit sahasında; Muhammed Abduh, Fethullah Gülen örneğinde olduğu gibi, toplumda eğitimin, seviye ve kurumlarını geliştirmede; Cüneyd Bağdadî, Abdülkadir Geylanî, İmam Rabbanî örneğinde olduğu gibi, ruhî terbiyede; Muhammed b. Abdulvahhap örneğinde olduğu gibi, bidat ve hurafelerle mücadelede; Şafiî, Razî, Aşkalanî örneğinde olduğu gibi, temel İslâmî konularda eser vermede; Hasan el-Bennâ örneğinde olduğu gibi, yeni nesil yetiştirme ve topluma cihad ruhunu aşılamada; Ömer b. Abdulaziz, İbn Teymiye, Şah Veliyullah Dehlevî misallerinde olduğu gibi, değişik birçok alanda görmekteyiz. **Timur, Taftazanî'nin gücü bağlamında şöyle der: Saadettin Taftazanî büyük bir bilgindir. Kılıcımla fethedemediğim yerleri O, ilmiyle ve**

[104] Nursi, Said, *Mektubat,* İst. 1964, s. 67.

yazdığı eserleriyle fethetmiştir.[105] Mevlânâ hakkında da;"Konya'da nice devletler kuruldu ve çöktü, o devletleri kuranların ve batıranların adı bile bilinmez. Fakat bir adam var ki O, gönül yıkanlara karşılık gönül yaptı. Asırlar geçmesine rağmen dergahı ziyaret ediliyor, izini kimse silemiyor. İşte asıl güç, aydınlık ve zenginlik buradadır." denilmiştir.[106]

Ulemanın güç alanı çok kapsamlı ve geniştir. Sözgelimi İmam Şafiî, silah kullanmada, atıcılık ve nişanda çok güçlüydü. Buharî, zühdü yanında öğrencileriyle nişancılık eğitimine katılır ve on ikiden vurur, asla hedefi şaşmazdı. [107] *"Yanında kitaptan bir ilim bulunan zat ise: 'Ben onu sana gözünü kırpmadan önce getiririm' dedi. Derken onu yanında duruyor görünce: 'Bu, Rabbimin bir lütfüdür; beni imtihan etmek için ki, şükredecek miyim, yoksa nankörlük mü edeceğim? Kim şükrederse ancak kendisi için şükreder, her kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabb'im her şeyden müstağnidir, büyük ihsan sahibidir."*[108] âyeti ulemanın cinlerin yapamayacağı işleri bile yapabileceğini, dolayısıyla ilim ehlinin cin aleminden daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Ulema, sahip oldukları gücü iki yönde kullanabilir. Onlar, güçlerini hayır ve erdem yönünde kullanırlarsa toplumları hayra yöneltecekleri gibi, kötülük ve şerde kullanırlarsa toplumları kötülük ve şerre yönlendirirler. *"İnsanlardan iki sınıf düzelirse toplum düzelir. Bozulursa da toplum fesada gider. Onlar ulema ve idarecilerdir."*[109] rivayeti, ulemanın toplumdaki (müspet, menfi) iki yönlü gücünü ortaya koymaktadır.

Genelde insanlar iki kesime tabi olmaktadırlar; a)Yöneticiler; otorite ve yetkileriyle insanları kendilerine uymaya çağırırlar, gerekirse güç kullanırlar. Adil iseler insanlar

---

[105] Bkz. Tan, a.g.e, s. 100.

[106] Bkz. Tan, a.g.e, s. 285.

[107] Tantâvi, Ali (*Resâil Mescidi'l-Camia*, Heyet) Beyrut,1985, III, 169.

[108] Neml, 27/40.

[109]Ebu Nuaym,İbn Abdilberr el-İrakî, Hadisin zayıf olduğunu söyler. Bkz. Münâvi, *Feyd* ,IV, 276.

onlara isteyerek itaat eder, değilse kerhen uyarlar. Cebri bir itaat geçicidir, ikrahla varlığını devam ettirir. b) Ulemaya olan bağlılık ise isteyerek, sevgi ve saygıdan kaynaklanır.

Ulema, otoriteyi güç ve ikrahla değil, amel, ahlâk ve yaşantılarıyla sağlar, insanların kalplerinde taht kurup ihtiyari bir itaat ve uyum meydana getirir, zulüm ve hukuk ihlallerini reddeder, hakkı söyler, umerayı irşat ve nasihatleriyle uyarır, hukuk ihlallerini kaldırır, bu yolda eza ve cefa görür, herhangi bir çıkar beklemediklerinden halkın teveccühüne mazhar olurlar. Ulemanın, ihlas ve samimiyetle güçlerini ortaya koymaları halinde İslâm dünyası bir yarım, tüm dünyanın çehresini değiştirecek güce sahip olduklarına inanmaktayız.

Ahlâkın ilimden soyutlanmamasını ısrarla savunuyor ve vurguluyoruz. Zira büyük muallim ve düşünürler, teoriden öteye geçmeyen bilginin erdemi sağlamada yeterli olamayacağını belirtmişlerdir. Frederick Mayer bu konuda şöyle der: "Ulema için bilgi ile beraber yaşama ve aksiyon da önemlidir. Sahip oldukları bilgi, her şeyden önce benliklerini kuşatmalıdır. Eğitim ve ilimin yararı insanlar üzerinde meydana getireceği etkiyle orantılıdır. Ulemanın hedefi erdemli toplumlar oluşturmak olmalıdır. Bu sayede dünyaya barış egemen olacaktır."[110] Muhammed Kutub da şunları der: "Liberalist güç, hakkın zaferi ile batılın zaferini eşit görmektedir. Hak kuvvetlinindir/Migh is right, gibi bazı prensiplerden hareketle hakkı bizzat kuvvetin kendisiyle görmektedir. Halbuki bu orman kanunudur."[111] "Garbın büyük tehlikesi, ilmi ilahiyi aslından ayırarak kullanmak ve böylece yalnız onun şeytanı tarafından gelen neticelere varmaktır. Şark ise bu zehirli ilim mefhumunu kabul ve taklid edeceğine kendine mahsus olan ilahî aşkı ona ilave edip bütün dünyaya faydalı ilahi bir ilim yaratmalıdır. Muhammed İkbal bu bağlamda, Batının bilim ve uygarlığını tek yönlü olma ve

[110] Frederick Mayer, *The Great Teacher*, ABD, 1967, s. 358.

[111] Kutup, Muhammed, *Tarihe Bakışımız*, Çev. Talib Özdeş, İst. 1990, s. 151.

samimi olmamakla eleştirmektedir. Ona göre Batı'nın maddeci uygarlığı aşk ve heyecan gibi hayat unsurlarından nasibini almamıştır."[112] Batı filozoflarının yolu, yakini hasıl etmek değil, şüpheyle, tahminle, akıl yürüterek hareket etmektir.

İslâm ulemasının gücünü insaf sahibi yabancı pek çok düşünür itiraf etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda. Fransız Mareşal Suvleyt (v. 1840)' ı misal verebiliriz Şöyle der: "Tarih boyunca üç şahsiyet "en büyük insan olma" vasfına haiz olmuştur ki üçü de Müslüman dır. 1-Emir Abdülkadir, 2-Mehmet Ali Paşa, 3-Şeyh Şamil.[113]

Ulemanın etkisi ülkeler, toplumlar ve insanlar üzerinde görüldüğü gibi, cinler ve şeytanlar üzerinde de görülmüştür. Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'i misal verebiliriz. Ahmed b. Hanbel, insanlara musallat olmuş cinleri tehdit etmek suretiyle onların insanlardan uzaklaşmalarını gerçekleştirmişlerdir. Cinler, musallat oldukları hasta diliyle şöyle demişler: "İmam Ahmed b. Hanbel bize Irak'ı terk etmemizi bile emrederse tereddütsüz emrine uyarız."[114] İbn Teymiye de sara hastalığına yakalanmış hastalara bazı dualar okumak suretiyle tedavi etme cihetine giderdi. Cinlere seslenir, onları şöyle tehdit ederdi: "Ey cinler! Eğer şu hastadan vazgeçmezseniz, sizlere Allah'ın âyetlerini uygulayacağım."[115]

Abdulkadir Geylani anlatıyor: "Bir defasında bulutlardan, 'Ey Abdulkadir, sana haramları helal, helalleri haram kılıyorum' sesinin çıktığını duydum. Şeytan olduğunu fark ettim ve 'Ey melun defol' dedim. Bulut dağıldı, ışık kayboldu. Tekrar aynı yerden şu hitap geldi. 'Ey Abdulkadir, bu yöntemle 70 cahil tasavvufçuyu saptırdım. Ancak derin ilmin sayesinde, sen kurtuldun.' Bununla onun şeytan olduğunu fark ettim, beni

---

[112] Bkz. Kılıç Cevdet, *Muhammed İkbal'in Hayatı*, Ankara, ts, s. 32.

[113] Şevki, Ebu Halil, *el-İslâm ve Haraketü't-Tahrir*, Beyrut, 1990, s. 60.

[114] Bkz. Semaha, Riyad Muhammed, *Delilu'l-Mualicin,* Mısır, ts. s. 284-285. (Kasimi, *Mehasinetu't-Tevil,* XII, 575; İbn Kayyım, *Tıbbu'n -Nebevi*, s. 53)

[115] Ebu Ğudde, Abdulfettah, *el-Ulemau'l Uzzâb*, Beyrut 1986, s. 104-105.

onun şerrinden koruyan Allah'a hamd ettim. Kendisine, 'onun şeytan olduğunu nasıl anladın?' denilince, 'helalleri haram kıldım, cümlesinden.' dedim, çünkü bu yetki kimseye verilmemiştir.[116]

Kur'an, şeytan ve cinlerin ancak habis ruhlu insanlar üzerinde etkili olabileceklerini haber vermektedir. *"Hakikat şudur ki o, kullarım var ya senin onlar üzerinde bir gücün yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar başka."*[117] âyeti, şeytanların kimler üzerinde etkili olduklarını belirtmektedir. Buna göre şeytanlar ve cinler İslâm ahlâkından uzaklaşıp kendilerine tabi olan insanlar üzerinde etkili olabilmektedirler. İhlas sahibi insanlar üzerinde ise herhangi bir etkinlikleri olamaz. "Allah Teâla kulunu sevince, Cibril'e: "Ey Cibril, ben falanı sevdim, siz de onu sevin. Cibril göklerde şu duyuruyu yapar: 'Allah, 'falan'ı sevdi, siz de onu sevin. Allah, onun sevgisini insanların kalbine atar. Anılan kişi, insanlar tarafından sevilmeye başlar."[118] Görüldüğü gibi Allah'ın sevdiği kişilerin şeytanlar ve cinlerin tasallutuna maruz olmaları mümkün olmamaktadır. Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve Abdulkadir Geylani örneğinde olduğu gibi, Ulemanın gücü insanlarla sınırlı olmayıp cinler, şeytanlar vs. yarattıklar üzerinde de görülmektedir.

Ulemanın gücü şeytan ve cinler üzerinde görüldüğü gibi, HzSüleyman örneğinde olduğu gibi, rüzgar üzerinde de görülmüştür.İzz b.Abdusselam bulunduğu bir savaşta rüzgarın estiğini gördü ve "Ey rüzgar düşmana karşı es." dedi. Rüzgar düşmanı kırıp geçti. İçlerinden bir Müslüman şöyle seslendi: "Hz. Muhammed'in ümmetinden kendisine rüzgarın boyun eğdiği bir zatı bize gönderen Rabbimize şükürler olsun."[119]

Ulemanın gücü, zaman olmuş, atomdan daha etkili ve kılıçtan daha keskin, şehitlerin kanından daha mübarek ve ağır

---

[116] Nedvi, *Rical*, I, 260.

[117] Hicr, 15/42.

[118] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (el-Fethü'r- Rabbânî, IXX, 150.

[119] Subki, Tacüddin, *Tabakat, es-Şafiyye*, Beyrut, ts, VIII, 16.

gelmiştir. Bu güç insanları havada uçurtmuş, uzaya çıkarmış, denizin dibine daldırmış, dertleri ve sıkıntıları dağıtan keskin ilaç olmuş, kubbe olmuş, minareye yansımış, laboratuarda denklem olmuş, hekimin neşterine yön vermiş, savaşta zafer ruhu olmuş, kütüphane kurmuş, meclis ve divanlarda adalet mekanizmasını çalıştırmış, yönetimde en etkili unsur olmuştur.

Çalışmamızda ulemanın gücünü teolojik ilimlerle sınırlandırmadığımızdan dolayı değişik ilim sahalarından örnekler vereceğiz."Endülüs filozofu" olarak bilinen Abbas b. Furkan (v.887) kimyacı olma özelliği yanında, tarihte ilk uçmayı başaran şahsiyettir. Bu girişiminden dolayı ne yazık ki "zındık ve sihirbaz" olmakla itham edildi ve bu yönde fetvalar verildi. Evinde yıldız ve gezegenleri gösteren kubbe biçiminde bir rasathane kurmuştu. Kubbeye bakar tüm semayı temaşa edebiliyordu. [120] İbn Sina'nın "El- Kanun fi't Tıb", Razi'nin tıp ilimlerine dair "El-Hâvi" isimli eseri son asırlara kadar Avrupa üniversitelerinde okutulmuştur. [121] El-Mesudi büyük gezgin ve coğrafyacıdır. İtalyan düşünür Sir Hamilton onun "Muruc ez-Zeheb" isimli eseri hakkında şunları der: "İslâm kültüründe onun bu eserinden daha kapsamlı bir çalışma yoktur."[122] Ernast Renan da aynı görüştedir. Mesudî, doğu-batı ülkelerini gezerek zengin bir kültür birikimini elde etmişti. Bu sayede tarih, coğrafya, fen bilimleri, antropoloji ve tıp sahasında deneyim ve bilgi elde etmişti. Dünyada ilk hayvan ansiklopedisi de, Müslüman düşünür Cahız'ın el-Hayvan isimli eseridir. Arnold Toynbee, sosyoloji ilminin kurucusu İbn Haldun hakkında şunları der: İbn Haldun tarih felsefesi ve yorumu hakkında öyle orijinal yenilikler getirdi ki hiçbir dönemde öylesine rastlanılmamıştır.[123]İmam Muhammed'in El-Camiu'l-Kebir'ini oku-

---

[120] Hüseyin Ahmed Emin, *el-Mietul A'zam*, Mısır,1990, s. 97.
[121] Sibâi, Mustafa, *Min Ravâi Hadaretina*, Beyrut, 1977, s. 52.
[122] Hüseyin Ahmed,a. g. s. 128.
[123] Hüseyin Ahmed,a.g.e, s,233.

yan bir Yahudi, kitabın muhtevası ve ilmî değeri karşısında; bu seviyede kitap yazan biri kendini peygamber olarak tanıtmıyorsa bu onun hak dine mensup olduğunu göstermektedir." deyip Müslüman olmuştu.[124] Buhari 4 bin üstâttan yararlanmıştır. Hadis toplamak için yaptığı seferler dünyayı iki defa dolaşmaya denktir.[125] Zehebî, Ebu Vefa b. Ukeyl El-Hanbeli'nin çeşitli konulara dair ansiklopedik 470 ciltlik bir kitap yazdığından bahseder.[126] İmam Nevevi, Melik Zahir'e bir çok mektup yazmıştı. Melik Zahir, "ondan korkuyorum." diyordu.[127] İbn Cevzi vasiyetinde kalemlerini açtığı döküntülerle suyunun ısıtılmasını vasiyet etmişti, döküntüler suyun ısıtılmasına yetmişti.[128] Zehebi, "İbn Cevzi kadar kitap yazan başka bir alim bilmiyorum." der. İbn Rüşd'ün *Faslu'l- Makal ve Takriru ma Beyan el-Hikmeti ve'ş-Şeria mine'l- İttisal* ile Gazâlî'nin *Mişkâtu'l-Envâr* isimli eseri orta çağda Avrupa'da felsefe ve mistisizm üzerinde büyük çapta etki yapmıştır.[129] Ebu Kasım Halef b. Abbas, Zehrevi'nin *Et-Tasrif* adlı eseri Latince'ye çevrilmiş ve onlarca defa basılmıştır.[130] Bettâni, güneşin değişken parametrelerini keşfederek bir güneş yılını 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniye olarak hesaplamıştır. Günümüz ile sadece birkaç saniye fark göstermiştir.[131]

Gazâlî, Meşhur Fransız düşünür Pascal üzerinde çok büyük etki yapmıştır. Özellikle Gazâlî'nin ahiretin varlığı konusundaki görüşlerinden etkilenmiş İbn Arabî de Dante üzerinde etki yapmıştır.Gonsalva (v.1180), yerel dilde söylenenleri La-

---

[124] Eş-Şeake, *el-Eimme*, s. 229.

[125] Tantâvi, Ali a.g.e, s. 172.

[126] Sedhan, *Meâlim*, s. 88.

[127] Ebu Ğudde, *el-Ulemau'l-Uzzab*, s. 96.

[128] Kâmil, Muhammed Avide, *Hayatü Abdurrahman el-Cevzi* , Beyrut, 1993, s. 27.

[129] Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslâm'ın Rölü*, Çev. Muharrem Tan, İst. 2002, s. 225-235.

[130] Bedevi, a.g.e. , s. 24.

[131] Bedevi, a.g.e. , s. 21.

tince'ye çevirdi. Bu yolla çevirdiği eserler arasında Farabi, İbn Sina, Gazâlî ve İbn Cebiral gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Harizmi'nin Batılılar üzerindeki etkisi o kadar büyük olmuştur ki ondan öğrendikleri hesap sistemini onun adıyla anmış ve Alguorisma demişlerdir. Biz onu loga ritma olarak çevirip kullanmışız.[132] Hermannus Alemanus 1240 yılında İbn Rüşd'ün "Ahlâk" isimli eserini çevirmiştir.[133]

Muhammed Abduh döneminde Fransa Dış İşleri Bakanı İslâm'a saldırınca, aynı günün gecesi Abduh, *el-İslâm ve'l ilm/ İslâm ve İlim* namıyla bir risale yazdı.[134] Hindistanlı Rahmetullah Efendi'nin yazdığı *İzharu'l-Hak* isimli eseri 9 dile çevrildi. Misyonerler çareyi tüm tercüme ve asıl nüshalarını toplayarak yok etmekte buluyorlardı. Şöyle diyorlardı: "Bu kitap durduğu müddetçe Hıristiyanlığın yayılması mümkün olmaz."[135]

Ulemanın gücü, batı aleminde değişik sanayii dallarıyla birlikte, fen ilimleri, matematik, edebiyat, şiir, öykü, güzel sanatlar, mimarî hatta müzik dallarına kadar ulaşmıştı. Me'mun zamanında, İslâm uleması felsefe, düşünce problemleriyle uğraşırken Avrupa da yönetici ve alimler sadece bu isimlerin transkripsiyonu ve ezberleriyle uğraşıyorlardı.[136] İbrahim Nezzar *El-Cuz* isimli eserinde atomun bölünebileceğini ilk olarak ortaya koydu.[137] İslâm ulemasının ortaya koydukları eserlerin Batı tarımının gelişmesinde derin etkileri görülmüş. Arapça birçok bitki ismi olduğu gibi Avrupa dillerine geçmiştir. Defli, Süsen, Yasemin, Reyhan vs.[138]

Ulemanın gücünü sosyal içerikli birçok faaliyet ve alanda

---

[132] Bedevi,a. g,e., s. 10.
[133] Bedevi ,a. g. y.
[134] Gazâli, Muhammed *el-İlel ve'l- Edviye*, Beyrut, 1989, s. 96.
[135] El-Afânî, *Salahu'l Ümme*, II, 130.
[136] Hüseyin, Ahmed Emin, *el-Mietu'l Azam*, Mısır, 1991, s. 73.
[137] Hüseyin Ahmed, a.g.e, s. 76.
[138] Bedevi, a.g.e, s. 42.

da görmemiz mümkündür. Seyyid Adem Bennûri Hindî günde 1000 kişiye yemek yedirirdi.1053 yılında Lahor'a girdiği zaman, beraberinde binlerce alilm ve eşraf vardı. Hint Kralı Şahcan onlardan korktu. Mal için geldiklerini düşünüyordu. Onlara yardım teklifinde bulundu.[139] İshak Mevsilî (v.850) döneminin en büyük müzisyenlerindendi. Kendisi hakkında Halife Vasık şöyle derdi: "Onu her dinlediğimde devletimin sınırlarının genişlediğini düşünmüşümdür."[140] Ziryab, (v. 857) musikideki yenilikleriyle Avrupa'ya öncülük etmiştir.

Hindistan'da halen faaliyetlerini sürdüren "İslâmî Tebliğ Cemiyeti"nin kurucusu mühendis Muhammed Tevfik b. Ahmet, İsviçre'de bulunduğu 2 yıl zarfında 4 bin kişinin İslâm'la müşerref ol masına vesile olmuştu.[141] Aynı zat 100 bin kişiye davet içeren mektup yazmıştır. Şeyh Abdulkadir Geylani'nin irşadıyla 5 bin kişi Müslüman olmuş. İmam Rabbânî'nin oğlu Muhammed Masum 900 bin insanın ıslahına önderlik etmiş ve 7 bin kişiyi insanların irşat ve da vetiyle görevlendirmiş,[142] 1 milyona yakın insanı günahlardan alıkoymaya öncülük etmişti.[143] Şeyh Muhammed Zübeyr Serhendi (v.1151) dışarı çıkınca sevgiden dolayı halk ayağının yere değmemesi için yere mendiller sererdi.[144] İbn Cevzi'nin zikir halkalarında 200 bin kişinin günahlardan tövbe ettiği yazılır.[145] Hindistan-Bangladeş'te hizmet veren Şeyh Keramet Ali Cevnefur Ahmed İrfan Şehid'in halifelerindendi, irşat ve davetiyle 20 milyon insanın hidâyetine öncülük etmiştir.[146]

Mevdudi'nin, 30 yıl boyunca mesaisini vererek hazırlamış ol duğu "Tefhimu'l- Kur'an" adlı tefsiri, başta Pakistan olmak

---

[139] Nedvi, *Mâzâ Hesire'l- Alemu bi'n- Hitati'l -Müslimin,* Beyrut, 1986, s. 236.
[140] Hüseyin Ahmed,a.g.e, s. 80.
[141] El-Afânî, *Salahu'l- Ümme,* II, 114.
[142] Nedvi, *el-Müslimun fi'l- Hind*, Şam, ts. s. 140.
[143] Nedvi, a. g. y.
[144] Nedvi, *Maza Hasire*,a.g.e, s. 237.
[145] İbn Cevzi, *Seydu'l -Hatır*, Mısır 1975, s. 205.
[146] Nedvi, *Fi Mesireti'l-Hayat*, Şam, 1987, I, 105.

üzere tüm İslâm coğrafyasında yüz milyonların hayatını değiştirdi. Eserleri 20 küsur dile çevrildi. "Kadiyanilik" adlı eseri, Hindistan ve Pakistan'da büyük tehlike ve fitnelere sebep olan "Yalancı Peygamberlik" müessesine darbe indirdi. Hint asıllı çağdaş Müslüman alim Mahmut Tukî Arapça konuşulmayan bir ülkede 60 ciltte, 40 bin alimin biyografisini yazdı. 40 bin insanı tanıtmak ancak "ulemanın gücü"yle izah edilebilir.

Fahreddin Razi, hazır bulunduğu bir mecliste, "Fatiha Sûresi'nden on bin mesele istinbat edebileceğini söylemiş." Hasetçi cahil bir kesim Razi'nin bu sözünü garipsemiş. Razi, iddiasını tefsirinin mukaddimesine yazarak ispatlamıştır.[147] Yedi âyetten oluşan Fatiha Sûresi'nden 10 bin mesele istinbat etmek, ulemanın ilmi gücünü göstermektedir. Tehânevi İbn Fadlullah Umer'in (v.739) 300 ciltlik *Eş-Şâmil* adında ansiklopedik bir çalışması vardır. Geçmişte ansiklopedik çalışmalar *El-Mebsut, Eş-Şâmil, El-Câmi* vs. isimlerle anılırdı. İbn Fadlullah'ın *Eş-Şamil* isimli eseri birçok bölümden oluşmaktadır. Her bölüm ayrı ilimlerden bahsetmektedir ki her madde birkaç ciltten oluşmaktadır.[148] Kadı Ebu Bekir Muhammed b. Tayyip Bakillani her akşam 35 varaka yazmadan uyumazdı. İbn Ebi'd -Dünya 1000 eser yazmış, İbn Asâkir 80 cilt, İbn Hazm 80 varaka, İbn Teymiye'nin 300 eser yazmıştır. Ebu Cafer Et-Tahâvi'nin sadece Resûlullah'ın haccı konusunda 1000 varaka yazdığı nakledilir.[149] İbn Cevzi, Zadu'l- Meâd isimli eserini yolculukta ve hayvan sırtında yazmıştır.[150] Taberi'nin, doğduğu günden öldüğü güne kadar yazdığı eserler ömrüne bölününce, her güne 40 sahife düşer. Taberi, öğleden önce bir süre kaylule(gün ortası uyku) yaptıktan sonra namaz kılardı. İkindiye kadar yazıyla iştigal eder, ikindi namazını kılar akşama

---

[147] Bkz. Râzi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer et-Temimi, *et-Tefsiri'l-Kebir*, Beyrut, 1997, I, 21.

[148] Abdussettar, Fethullah Said, *el-İlm ve'l- Ulema,* Mısır, 1993, s. 114.

[149] Ebu Ğudde, *Kıymetu' z-Zaman İnde'l- Ulema*,Beyrut, 1986, s. 62.

[150] Ebu Ğudde, *Kıymetu'z-Zaman*, a.g.e, s. 74.

kadar ders verir ve metin dinlerdi. Akşam namazından sonra gecenin geç vakitlerine kadar çalışırdı.[151]

Bu eserlerin yazıldığı ortamı hatırlarsak ulemanın ilim yolunda gösterdiği performans ve gücünü daha iyi anlamış oluruz. İslâm hukukunda ansiklopedik bir eser olan *El-Mebsut*'un yazarı Serahsî, döneminin idarecisine iyiliği tavsiye edince "kuyu hapsi"yle cezalandırılmış. Bunun üzerine *El-Mebsut*'u kuyuda dışarıdaki öğrencilerine dikte ettirmişti. Beyhakî, 100 cilt, Suyuti küçük-büyük olmak üzere 700 eser, asrımızda da Şeyh Eşref Ali Tehânavi 1000'e yakın eser yazmıştır. Böylelikle ulema öyle hayırlı ve mübarek eserler vücuda getirdiler ki, semeresi tüm kıta ve asırlara yayılmış ve toplumun her kesimi onlardan yararlanmıştır.

Ulemanın gücünün görüldüğü alanlardan birisi de insanın eğitimi ve yetiştirilmesine yönelik olanıdır. Resûlullah'ın Kur'an'dan sonra en büyük mucizesi kısa bir dönemde yetiştirmiş olduğu Sahabe nesildir. Ulemanın faaliyetleri arasında bunu öncelikli faaliyetler arasında görüyoruz. Resûlullah "On iki bin kişi az oldukları için mağlup olmaz."[152] buyurmuştur. Hadis, niteliğin nicelikten daha önemli olduğunu hatırlatmaktadır. Bu bağlamda asrımızın önemli şahsiyetlerinden Üstâd Hasan el-Bennâ'yı misal verebiliriz. Ustad Hasan el -Bennâ, eğitilmiş 300 küçük birlik ile denizler ötesi ülkelere ulaşabileceğini, inatçı ve zorbaların burunlarını yere sürtebileceğini taahhüt ediyordu.[153] Muhterem pederleri Ahmed Abdurrahman el-Bennâ büyük bir alimdi. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i üzerine 24 ciltlik bir şerh yazmıştır. Oğlu, Hasan el-Bennâ'ya kendisinin de telifle uğraşmasını tavsiye edince şu anlamlı cevabı almıştı: "Baba! Sen kitap yaz, ben de onları okuyacak ve yaşaya cak insanlar yazayım." Çağımız düşünürlerinden Mu-

---

[151] Ebu Ğudde, *el-Ulema el-Uzzab,* a.g.e, s. 39.

[152] İbn Hanbel, Ahmed *Müsned Fethu'r- Rabbânî ile)* 23/36, Beyrut, ts. I, 299.

[153] Matar, Ali, *Şuheda Ala't-Tarik*, Beyrut 1987, s. 102.

hammed Gazâlî, bir münasebetle Hasan el-Bennâ'nın kendinden sonraki kuşaklar üzerindeki etkinliğini şöyle dile getirir: Birisine el-Bennâ'nın vefatından bahsedince muhatabı, Hasan el-Bennâ'nın vefatıyla davasının zarar gördüğünü ifade etmiş. Bunun üzerine Gazâlî, "el-Bennâ'nın davası dipdiri ayaktadır. Çünkü o, davayı devam ettirecek vârisler yetiştirdi." dedi. Muhatabı; "Onun davasını devam ettirecek birilerine inanmıyorum." Gazâlî: (biraz hiddetlenerek): "Sen bu sözünle Merhum'u övdüğünü mü düşünüyorsun? Halbuki bilmeden onu yermektesin. Zira O, kendinden sonra davasını üstlenecek elemanlar yetiştirmediyse ölümü hak etmiştir." dedi.[154] Şehid el-Bennâ, "müçtehid" seviyesinde bir çok alim ve hizmeti tüm dünyada yayacak insan yetiştirmiştir. Hasan el-Bennâ, "Ezher'in ilmî gücü, tarikatların ruhaniyetiyle, o da İslâmî cemaatlerin aksiyonuyla birleşirse İslâm toplumu rakipsiz bir güç olacaktır." demiştir. Bu güç insanlığa yön verebilecektir.[155] Bu bağlamda birkaç şahsiyeti örnek vermekle yetineceğiz. Ahmed b. İrfan Şehid'in irşadıyla 40 bin gayrimüslim İslâm'ı seçmiştir.[156] Abdulkadir Geylani 13 ayrı halkada insanları irşat ederdi.[157]

Zaman -zaman tek bir alimin, faaliyet ve hizmetleriyle bütün kıtalar ve onlarca ülkede etkili olduğunu müşahede etmekteyiz. Bu bağlamda Fethullah Gülen'in Türkiye'de, Orta Asya'da Afrika'da ve Amerika'da ve diğer kıtalarda ne tür etkiler yaptığını hatırlayabiliriz. Hoca Efendi'nin çalışmaları hakkında Suat Yıldırım şunları der: "Cami imanlığı ile başlayan, vaizlik, Kestane pazarı yurt müdürlüğü, kahvehane sohbetleri, kendisinin teşviki sayesinde açılan yurtlar, üniversiteye hazırlama dershaneleri, özel okullar, derken diğer kültürel faaliyetler, dergi, gazete, radyo ve TV'ler, Türkiye dışında elli kadar ülkeye

---

[154] Kardavi, *eş-Seyh Gazâlî,* Mısır, 1997, s. 29.

[155] El- Bennâ, Hasan, *el-Müzekkirâtü't- Dave ve'd- Dai*, Mısır,1385, s. 17.

[156] Nedvi, *el- İmam es-Serhendi*, Kuveyt, 1994, s. 330.

[157] Nedvi, *Rical*,s. 258.

ulaşan özel okullar, toplumun değişik kesimleri, farklı din ve kültür mensupları arasında diyalog kurmak suretiyle toplumsal ve küresel barışa katkılar,(...) toplumda ağırlığı olan başka bir çok şahsiyet ile kurduğu münasebetlerle devam eden ve bunların yanı sıra 45 kadar kitaba imzasını atan bir ilim ve fikir adamı(dır.)"[158] "Bu okulların başarısı çok yüksek 1500 kontenjan için 22000 kadar öğrenci, buralarda okuma imkanına kavuşmak için imtihana girdi. Millet vekilleri, bakanlar gibi seçkin şahsiyetler, çocuklarını bu okullara yerleştirmek için, bizden tavassut rica ediyorlar. Onlar, giriş imtihanını ülkemizdeki gibi ÖSYM gibi, objektif bir sistemle gerçekleştirip optik okuyucu ile sonucu elde ederek çabucak ilân ediyorlar. Bu okullar gösterdikleri başarı ile halkın gönlünü o derece kazanmışlar ki, zannıma göre, faraza buradaki yönetim bir sebep ileri sürerek bu okulların faaliyetlerini durduracak olursa, ahali öylesine bir gayret gösterir ki yönetim, okulları devam ettirmeye mecbur kalır."[159] Aynı konuyla ilgili olarak Ali Ünal, Aydın Bolak'tan şunları aktarır: "Hoca Efendi, mefkuresizlikten bunalan (...) gençliğe mefkure vermiştir. Düşününüz, bu gençler yazın +35, kışın –65 derece olan bir memlekette bile cüz'i bir maaşla hizmet veriyorlar. Bu seferberlik ve feragat hissi, tarihin nadirattan rastladığı bir vakıadır. Bunların hedefi, güzel insanlar yetiştirip, onları tüm insanlığa hediye etmektir."[160] Ali Ünal, Hoca Efendi okullarının gayrimüslim Thomas Michel'i nasıl etkilediği konusunda da şunları der: "Gerilla savaşı, adam kaçırma eylemleri, yaz baskınları, tutuklamalar, kaybolmalar ve cinayetlerin adi vakalardan olduğu bu kentte (Zamboanga'da) söz konusu okulun bir kısmı Müslüman, bir kısmı Hıristiyan 1000'in üstünde öğrenciye yüksek kalitede eğitim vermenin yanısıra, onları nasıl büyük bir kaynaşma içinde bir arada barındırdığını hayretle müşahede eder. (...) Daha sonra ABD'li,

---

[158] Ünal, Ali, *M. Fethullah Gülen Bir Portre Denemesi*, İst, 2002, s. 16.
[159] Ünal,a.g.e, s. 21.
[160] Ünal,a.g.e, s. 282.

Koreli ve Türk öğrencilerin, Afganistan ve İranlı öğrencilerle nasıl yine mükemmel bir kaynaşma içinde eğitim aldıklarını görür. Öğretmenlerdeki dürüstlük, çalışkanlık, karşılıklı ahenk ve vicdani şuur da dikkatini çeker. Bütün bunlar, Michel'i bu manzaranın arkasındaki felsefeyi tanımaya çeker."[161]

Ulemanın gücü özellikle toplumların kritik ve problemli dönemlerinde daha bariz bir biçimde hissedilir. Tatarların işkence ve baskıları Müslümanları o derece etkilemişti ki "Tatar" ismi insanların dehşete düşmelerine yetiyordu. İbn Teymiyye, bu ortamda ümmete kahramanlık ve cesaret ruhunu vererek Tatarlara karşı kılıcı kalemi ve lisanıyla mücadele etti ve onları bozguna uğrattı.[162] Ahmed b. Hanbel'in azim ve direnişiyle "Mihne" döneminde İslâm muarızlarına karşı İslâm akidesini koruyabildi.[163]

Geçmişte, ulema dünya için güneş ve hava mesabesindeydi. İnsanlara özel hayatlarında yardımcı oldukları gibi, toplumda karşılaştıkları problemleri çözüyorlar, inançlarına karışmış bidat ve hurafelerle mücadele ediyorlar, saf bir akide sunuyorlar, dağılmış saflarını topluyor, mescitte onlara rehberlik ettikleri gibi cephede de komutan olarak görülüyorlardı. İnsanlara hürriyetin önemini belirtip onun uğrunda mücadele veriyorlardı. Ulema halkın tercümanları ve başvurulacak avukatları konumundaydı. Geri kalmış veya geri bırakılmış toplumların elinden tutarak kalkınma ve yapılanmasında öncülük yapan ulemanın çalışma ve faaliyetlerinin girmediği bir konu ve alan kalmamıştır.

Değerli alim, davetçi Mustafa İslâmoğlu'nun ulemanın gücü konusundaki şu tespiti ulemanın gücü ve şöhret alanları konusunda bir özet konumundadır: Şöyle der:

1-Abdullah b. Mes'ud: **Dirâyetin kaynağı.** (öl. 32. h.)

---

[161] Ünal,a.g.e, s. 285.

[162] Mevdudi, *Mucezu Tarihi't-Tecdid*, Beyrut, 1968, s. 82.

[163] Rafii, Mustafa, *ed-Da ve'-Devat*, Beyrut, 1985, s. 75.

2-Hz. Aişe: **İlk ve son kadın müçtehid.** [164] (öl. 58 h.)

3-İbn Abbas: **"Kur'an'ın tercümanı".** (öl. 68 h.)

4-Ömer b. Abdulaziz: **Sonbahar goncası.** (öl. 68 h.)

5-Hasan el-Basri: **İnsanın kaderi, iradesidir.** (öl. 110 h.)

6-İmam Zeyd: **"İmam, kılıcını kuşanandır".** (öl. 122 h.)

7-İmam Cafer: **"Ehl-i Beytin kutup yıldızı". (**öl. 148 h.)

8-İmam Ebu Hanife: **"Beni gasp edilmemiş bir toprağa gömün".** (öl. 150 h.)

9-İmam Malik: **"Medine'nin fakihi".** (öl. 179 h.)

10-Harun Reşid: **"Beytu'l-Hikme'nin babası".** (öl. 193h.)

11-Cabir b Hayyan: **İslâm simyasını kuran adam.** (öl. 200 h.)

12-İmam Şafiî: **"Sünni paradigmanın müessisi".** (öl. 204 h.)

13-el-Me'mun: **"Muhalif ekoller yaşasın".** (öl. 218 h.)

14-el-Harizmi: **"Cebir ve logaritmanın babası".** (öl. 236 h.)

15-Ahmed b. Hanbel: **"Rivâyet her şeydir".** (öl. 241 h.)

16 -Haris el-Muhasibi: **"Zühdü kurumlaştıran isim".** (öl.245 h.)

17-Buhari: **"Muhaddislerin imamı".** (öl. 256 h.)

18-Kindi: **"Müslümanları felsefeyle tanıştıran isim".** (öl.856 h.)

19-İmam Taberî: **"Ömrün her gününe otuz sayfa."**[165](öl.310 h.)

20-Kuleyni: **"Şia'nın Buhari'si".** (öl. 329 h.)

21-Eş'ari: **"Kelamın akideleşmesi".** (öl. 330 h.)

22-Matüridi: **"Kelamda denge okulu".** (öl. 333 h.)

---

[164] Bu görüş tenkide açıktır . Zira Hz. Aişe'den sonra yüzlerce kadın müctehide yetişmiştir.

[165] Ebu Ğudde'nin tesbitine göre bir güne düşen sayfa sayısı,4o'dır.

23-Farabi: **"Muallim-i Sani"** (öl. 338 h.)

24-İbn Sina: "**Maşrıki Felsefe**". (öl. 428 h.)

25-Maverdi: "**Güvenlik adaletten önce gelir**". (öl. 450 h.)

26-el-Biruni: "**Bir deha, bir fen.**" (öl. 453 h.)

27-İbn Hazm: "**İçtihat herkese farzdır.**" (öl. 456 h.)

28-Gazzali: "**Huccetu'l-İslâm**" (öl. 505 h.)x

29-Zemahşeri: "**Araplar! Dilinizi benden öğrenin**" (öl.538 h.)

30-Ahmed Yesevi: "**Kılıçsız sultan.**" (öl. 550 h.)

31-Abdulkadir Geylani:.**"Alim ve sufi"** (öl. 561 h.)

32-İbn Rüşd: **"Akıl ve nakil süt kardeştirler**". (öl. 561 h.)

33-Fahreddin Razi: "**Kelamla başlayıp Kur'an'la biten hayat.**" (öl. 606 h.)

34-İbn Arabi: "**Aşk metafiziği filozofu**". (öl. 638 h .)

35-Celaleddin Rumi: "**Men bende-i Kur'anem**". (öl. 671 h.)

36-Nasıruddin Tusi: **"Büyük Şii hezarfen."** (öl. 672 h.)

37-İbn Teymiye "**Ben cennetimi yüreğimde taşıyorum**". (öl.728 h.)

38-Şatibi: "**Endülüslü büyük mücahid**". (öl. 790 h.)

39-Bahauddin Nakşibend: "**Keramet, bunca günahla a-yakta duruyorum ya**". (öl. 791 h.)

40-İbn Haldun: "**Toplumların yasaları vardır.**" (öl. 808 h.)

41-Celaleddin Suyuti: "**600 kitap bir ömre sığar.**"_(öl. 911 h.)

42-Ebussuud Efendi: "**Süleyman'ın 'Süleyman'ı**". (öl. 982 h.)

43-İmam Rabbânî: "**İkinci 1000'in yenileyicisi.**" (öl. 1007 h.)

44-Sadreddin Şirazi: **"Hareket-i cevheri" filozofu."**

(öl.1067 h.)

45-Katip Çelebi: **"Batıyı farkeden ilk Osmanlı."** (öl. 1067 h.)

46-Şah Veliyullah Dehlevi: **"Bir müceddid".** (öl. 1176 h.)

47-Muhammed b. Abdulvahhab: **"Bedavet mi-hadarat mı?"** (öl. 1201 h.)

48-Halid Bağdadi: **"Modern Anadolu sufiliğinin atası."** (öl. 1242 h.)

49-Şevkani: **"Yemenli bir müçtehid."** (öl. 1250 h.)

50-Seyyid Muhemmed Es-Senusi:Gece zahid gündüz müçahid. (öl. 1859)

51-Cemaleddin Afgani: **"Ümmetin sadakası."** (öl. 1898.)

52-Muhammed Abduh: **"Taklidten tahkike".** (öl 1905.)

53-Said Halim Paşa: **"Kurtuluş İslâmlaşmada".** (öl. 1921)

54-Mehmet Akif Ersoy: **"Yüzyılın yüz akı/Kur'an şairi".** (öl. 1936.)

55-Muhammed İkbal: **"Dinî düşünceyi ihya eden şair".** (öl. 1938.)

56-Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır: **"Yüzyılın tefsiri".** (öl. 1942)

57-Musa Carullah: **"20. yüzyılda bir müçtehid".** (öl. 1949)

58-Hasan el-Bennâ: **"İmam".** (öl. 1949)

59-Abdulvahid Yahya (Rene Guenon): **"Modernizmin yargıcı".** (öl. 1951.)

60-Mustafa Sabri Efendi: **"Gurbette bir Şeyhülislâm".** (ö. 1954)

61-Said Nursi: **"Bediüzzaman".** (öl. 1960)

62-Seyyid Kutub: **"Kur'an'ın gölgesinde bir Kurban".** (öl. 1967)

63-Ali Şeriati: **"Şehid".** (Öl. 1977.)

64-Mevdudi: **"Alt kıtadan bir yüz akı"**. (öl. 1979.)

65. Fazlur Rahman: **"İslâm modernizmi olur"**. (öl.1988)

6-Muhammed Esed:**"Mekke'ye giden yolcu."** (öl. 1992 m.)[166]

Ulemanın gücünü, ekranlarda yayınlanan açık oturumlarda, gazetelerin haber sayfaları ve makale köşelerinde, İnternet sayfasında da görebilmekteyiz. Bu bağlamda hukuk profesörü Yusuf Kardavi'nin bir televizyon kanalında gerçekleşen haftalık "İslâm ve Hayat" programı hatırlatılabilir. Bu program, bazı ülkelerde kültür inkılabı gerçekleştirmiştir. Muhammed Gazâlî, Said Ramazan Buti benzeri ulema da, Cuma ve Bayram hutbeleriyle yüz binlerce insanı etkilemiştir.

1. 7. Ulemanın Gücünü Gösteren Duruşlar

Bu bölümü ulemanın gücünü gösteren örneklerle zenginleştirmek istiyoruz.

1-Haccac Vasıt'ta bir köşk yaptırdı. Hasan Basri'yi gezdirdi, köşk hakkında kanaatini sordu: "Sizler bunlarla övünüyorsunuz, oysa biz (ulema) ibret alıyoruz. Ey aldanmış! Zulmünle büyük fasık oluverdin. Gökyüzündekiler senden nefret etti. Köşkün fanidir baki olan cennetini harap ettin." dedi. Sonra Hasan Basri dışarı çıkınca da "Allah, biz ulemadan, gerçeği beyan etmemizi ve hiçbir şeyi gizlememe hakkında söz almıştır" dedi.[167]

2-Memluk idarecileri azarak halka zulüm yapmaya başlayınca İzz b. Abdusselam bunun önüne geçmek için bir proje geliştirdi. Atalarının köle olduğunu ve kölelikten kurtulmaları gerektiğini söylüyordu. Azat etmekten gelecek gelirin hazineye ait olduğunu, ve mutlaka satılmalarının gerektiğini düşünüyordu. İzz, bunu hitabet ve sohbetlerinde dile getiriyordu. Bu ko-

---

[166] İslâmoğlu, Mustafa, *Ne Yapmalı*, İst. 2002, s. 109-111.

[167] Ebu Zehra, *Tarihu'l- Cedel*, s. 313.

nuda verdiği fetvanın özü şuydu: İdareciler, asılları itibarıyla köledirler. Henüz hukuken azat edilmemişlerdir. Dolayısıyla azat edilinceye kadar nikah, boşanma, alışveriş tüm muamelelerinin geçersiz olduğunu söylüyordu. Durumu fark eden idarecilerin huzuru kaçtı. Ona arabulucular göndermeye ve gönlünü alma yollarını araştırıyorlardı. Netice alamayınca bizzat kendisiyle görüşmeye gittiler. İzz'inOnun ilminden başka hiçbir gücü yoktu. Tüm güç ve imkanlar karşı taraftaydı. İzz, evini merkebine yükleyip Mısır'dan ayrıldı. Haberi alan Mısır halkı, "Alimler Sultanı"nın peşine düştü. Küçük, büyük, esnaf, ulema, yönetimin başındakilere şu muhtırayı verdiler: "Bu zatın gitmesi senin de saltanatının gitmesi demektir." Durumun ciddiyetini fark ede n Kral'ın bizzat kendisi İzz'in peşine düşüp yalvarmaya başladı: Kendisini her konuda serbest bıraktı. İzz, satışlar için bir pazarın kurulması şartıyla dönebileceğini söyledi. Satılacak (hürriyete kavuşacak) liderler satış meclisinde hazır bulundular. Yönetim adına konuşan temsilci, Şeyh'in oğlunu aracı kılmak istedi. Oğlu: "Babacığım, fetvandan vazgeçmezsen seni idam edecekler." dedi. Şeyh; "Evladım,baban henüz şehit olma mertebesine erişmemiştir." dedi. Son sözü de alan yönetim temsilcisi, (ağlayarak) 'bizi satacağını anladık da bize ne yapmak istiyorsun?' Şeyh;

-Sizleri satacağım.

-Elde edeceğin parayla ne yapacaksın?

-Müslümanların yararına kullanacağım.

-Kim parayı teslim alacak?

-Ben alacağım.

Evet, dünyada ilk defa "yöneticilerin satıldığı" pazar kurulmuş oldu. Bu yöntemle Memlukluların üstündeki zulüm de kalkmış oldu. [168]

3-Mutesim, İmam Ahmed b. Hanbel'e;"bizlere bir şeyler

[168] Er-Rafii, *Vahyu'l-Kalem,* III, 57-58.

söyle," deyince, İmam ondan yüz çevirmiş bu isteğini yerine getirmemişti. Nedeni sorulunca, İmam şöyle açıklamış: "Ulemayı ziyaret etmeyen onlardan yararlanmayı da ummasın."[169]

4-Leys b. Sa'd'ın her gün 4 ayrı kabul saati vardı.

a)Bürokratlara yönelik irşat saati: Bu saatte bürokratları kabul eder ve onlara tavsiye ve talimatta bulunurdu.

b)Hadis saati. Bu saatte hadis ehline ders verirdi.

c)Fıkıh saati. Bu saate fıkıh öğrencilerini karşılar ve onları eğitirdi.

d)Muhtaçlarla ilgilenme saati. Bu saatte de fakir ve ihtiyaç sahipleriyle ilgilenirdi. 18 bin dirhem değerinde bir elbisesi vardı. Krallar gibi yaşardı. Giysisi için; "Bu ilmin izzetidir." derdi.[170] Sekreteri şöyle derdi: "Onunla yirmi yıl çalıştım. Tek başına yemek yediğini görmedim. Öğrencilere aylık burs verirdi."[171]

5-İmam Malik'in ilim meclislerine değişik memleketlerden öğrenciler gelirdi. İmam'ın yakınlarından Hasan b. Rabi şunları derdi: "İmamın sekreteri, gelen heyetleri sıra ile alırdı. Önce Hicaz heyetini, sonra Şam'dan gelen heyeti, daha sonra da Irak'tan gelen öğrenci ve heyetleri kabul ederdi. Bunu "İmam Malik'in Devleti" olarak tanımlayan Mustafa Şekea şöyle der: O bir devlet idi. Ancak bildiğiniz devlet biçimlerinden ayrı bir devlet idi. İmparatorlukları gölgesinde bırakan "Ulema Devleti" idi.[172]

6. İmam Nevevi, kınayanın kınamasından korkmadığı için Kral Baybars kendisi hakkında şu itirafta bulunurdu: "Şu bir gerçektir ki şu adamdan çekiniyorum."[173]

7-Abbasiler döneminde iki hükümetten söz edilirdi. Birin-

---

[169] Sibâi, Mustafa, *el-Kelaid, Min Fevaidi'l-Fevaid,* Beyrut, 1985. s. 57.
[170] Tantâvî,*Resailü Mesid,* I, 117.
[171] Tantâvî, a.g.e, s. 129.
[172] Bkz. eş-Şekea, *el-Eimme,* s. 94.
[173] Halid, Es'ad, *Sufiler ve Aksiyon,* s. 96.

cisi, monarşi veya kraliyet idaresi. İkincisi de Abbasileri ruhî yönden idare eden Abdulkadir Geylani hükümetiydi. İki hükümetin birbi riyle uğraştığı hatıra gelmemeli. Biri maddi açıdan ülkeyi takviye etmeye çalışırken, diğeri de vatandaşları ruhî yönden eğitmeye özen gösteriyordu.

8. Ata b. Ebi Rebah, siyahtı, kesik burunluydu, çolaktı, kıvırcık saçlıydı, şaşıydı, topaldı.Mekkeli zenci bir hatunun kölesiydi. İlim meclisinde, pamuk tarlasındaki siyah bir kargayı andırıyordu. Binlerce öğrenci ve devlet erkanı önünde diz çöküyordu. Onun imzasının bulunmadığı fetva geçerli değildi.[174] Süleyman b. Abdulmelik iki oğluyla namazdan sonra ona çeşitli sorular yöneltti. Daha sonraları iki çocuğuna yönelip; "ilim tahsiline çok önem verin. Bakın, ben Halife olduğum hâlde zenci bir hatunun kölesi önünde diz çöküyorum" dedi.[175]

9-Ulemanın etkin olduğu ve kurduğu devletlerden birisi de Gazâlî'nin tavsiyesiyle hicrî 514 yılında öğrencisi Ebu Abdullah Muhammed b. Tumard tarafından kurulan *Muvahhidler Devleti*dir. Gazâlî zamanında Murabıtlar hükümdarı Ali b. Yusuf Tafşin Gazâlî'ye Taassubtan kaynaklanan bir düşmanlık besliyordu. Kitaplarını yaktırdı, okunmalarını ve Mağrip ülkelerine girişini yasakladı. Gazâlî bu duruma pek üzüldü. Öğrencisinin yanında, " Allah'ım, onlar ilmi yok ettikleri gibi, saltanatlarını yok et," şeklinde beddua etti. Öğrencileri "amin" deyip, üstâdlarının yanında olduklarını ima ettiler. Gazâlî'nin Ebu Muhammed b. Tumard adındaki öğrencisi, Hocasına: "Üstadım! Allah Teâla'nın Taşfin devletine elimle son vermesi için dua et ve bu konuda beni görevlendir," dedi. Gazâlî talebini uygun gördü ve Tafşin saltanatına son verme görevini kendisine verdi ve "Evladım! Tafşin devletine son vermeyi Allah sana nasip edecek," dedi. Onu Mağrip'e gönderdi. İbn Tumard, Gazâlî'den aldığı direktifler doğrultusunda faaliyetle-

---

[174] Sibai, *Min Revai Hadaretina,* Beyrut, 1987, s. 73.

[175] İbn Kayyım, *Miftah,* I, 165.

rini sürdürdü. H. 514 yılında Tafşin *Murabıtlar* devletine son verip *Muvahhidler* devletini kurdu. İlme konulan yasaklar kaldırıldı. Gazâlî'nin kitapları yeniden yayıldı.[176]

10-Bu bağlamda asırlarca "Dünyanın en güçlü devleti olma" vasfına haiz Osmanlı Devleti de örnek verilebilir. Devletin kuruluşunda, Osman Gazi'nin mürşidi Şeyh Edebali'nin emeği vardır. Taha Akyol şunları der: "Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve sosyal düzenin oluşumunda büyük rol oynayan esnaf teşkilatı Ahilik de bir sofi tarikatıdır. Osman Gazi'nin mürşidi Şeyh Edebali kerametine inanılan ve son derce saygın bir Ahi şeyhidir. Aynı zamanda fıkıh, İslâm hukuku alimidir.[177]

11-Harun Reşid, Yayha b. Eksem'e "en yüce mertebe" hangisidir? diye sordu.

-Bulunduğun riyaset makamıdır.

Harun Reşid;

-Hayır, bizden de hayırlı olanlarını söyleyeyim. Bize hadisleri aktaranlar bizden daha hayırlıdırlar.

-Onlar senden nasıl daha hayırlı olur? Sen hem halife hem de Ehli beyt'tensin.

-Onlar bizden daha hayırlıdırlar. Zira hadis senetlerinde isimleri Hz. Peygamberle anılıyor. Bizler ise ölünce isim ve namımız sönüyor. Ancak alimler öyle değildir. Dünya durdukça onlarını şanı devam edecektir.[178]

12-Memluklüler devletinde de ulemanın gücü sultanın gücünden daha çoktu. Memluk ulemasından Şemseddin Eltemiş'e tüm bürokratlar saygı gösterirdi. Sultan Bahtiyar Kakai de huzuruna izinle girer ve edeple oturur, yanından izinle ayrılırdı.

13. Hindistan'ın en büyük Kralı Alaeddin Halcı, ulema-

---

[176] Şarbasi, *Gazâlî*, s. 44.
[177] Akyol, *Mezhep ve Devlet*, s. 12.
[178] İbn Kayyım, *Miftah*, I, 165.

dandı. (17. Asır) Dehlevî'nin yanına gitmek için randevu ister, bazen de alamazdı.[179]

14-Emevi Halifesi el-Mehdi Mescid-i Nebevi'ye girince İbn Ebi Zi'b dışında herkes ayağa kalkmıştı. Kendisine:

"Gelen Emirü'l- müminindir" denilince,

"İnsanlar ancak Allah için ayağa kalkarlar," dedi. Mehdi, "bırakın bildiği gibi yapsın, korkusundan başımın kılları diken diken oluyor," dedi.[180]

15-Ulema gittikleri yerlerde krallar gibi karşılanırdı. Ancak onları krallardan ayıran bir durum vardı: *"Krallar bir memlekete girdiler mi onu perişan ederler ve halkının aziz olanlarını zelil ederler."*[181] Onlar krallar gibi bozgunculuk, fitne fesat için girmeyip, imar ve fetih için girerlerdi. Krallar sahip oldukları resmî güçlerini kullanarak insanları kendilerini karşılamaya zorlarlar iken, ulemayı ise halk, kalpten gelen sevgi ve saygıyla karşılardı. Resmî geçitler belirli gün ve münasebetlerle yapılır iken, ulema için yapılan gösteri ve etkinlikler sınırlı değildi. Halk onlarla karşılaştıkları her münasebetle onlara saygınlık ifadesi gösteri ve geçitler düzenlerdi. Bu bağlamda Buhari örneğini verebiliriz. Herhangi bir şehre girince küçük-büyük binlerce insan, kitleler halinde kendisini karşılamaya gelirdi. Gittiği şehirlerde büyük şenlikler olurdu. Konferans ve açık hava mitingi nevinde etkinlikler yapılırdı.[182]

16-Harun Reşid, Rakke'ye gidince Abdullah b. Mübarek de yakınından geçiyordu. Halk onu karşılamaya çıktı. İzdihamdan ortalık toz-duman oldu. Köşkünden durumu fark eden Harun Reşid'in eşi, izdihamı merak edip, "geçenin kim olduğunu" sordu. Kendisine Abdullah b. Mübarek olduğu söylenince, "Allah'a yemin ederim ki, müminlerin emiri Harun

---

[179] Tantâvî, *Rical*, s. 232.

[180] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, III, 136.

[181] Neml, 27/34.

[182] Tantâvî, Ali, *Resâilü Mescid*, III, 169.

değil, Abdullah b. Mübarek'tir. Zira halk cop ve kamçılarla Harun'u karşılarken, onu istekleriyle karşılamaktadırlar" dedi.[183]

17-Hicrî IV.asırda halkın ulemaya gösterdiği saygınlığı Subki'den okuyalım: Bir alim, (ismini vermiyor) Horasan'a girdi. Genç yaşlı, kadın erkek, herkes onu karşılamaya çıktı. Teberrük niyetiyle cübbesine el sürüyor, bastığı topraktan yararlanmaya çalışıyordu.[184] Varlıklılar çeşitli ziyafetler veriyorlardı. Bayanlar da muhtelif yöntemlerle ilahiler ve cehri zikir ediyorlardı.[185]

18-Memun, iki çocuğunu okutması için Ferra'yı görevlendirmişti. Bir gün Ferra' kalkınca ikisi birden ayakkabısını koymaya atıldı. Her biri ayakkabıyı koymak istiyordu. Tartıştılar, sonunda her biri ayakkabının bir tekini koymak üzere anlaştılar. Memun bir defa Ferra'yı davet etti ve "en güçlü insan kim?" dedi. . Ferra; "elbette ki sizsiniz," dedi. Memun; "Hayır. En güçlü insan, ayağa kalktığında şehzadelerin ayakkabısını düzeltmek için yarıştıkları insandır." dedi."[186]

19-Endülüs'te hadis ilmini yayan Bakiyy b. Mahled şöyle der: "Endülüs'te öyle köklü hizmet ettim. Hizmetin dalları öyle indi ki Deccal'ın gelmesine dek hiçbir güç onları yerinden alıp çıkaramaz."[187]

20-M. XVII. yy. Mısır ulemasından Şemseddin Dimyati'nin meclisinden, devlet erkanı eksik olmazdı. Halk arasına her çıkışında krallar gibi karşılanırdı. Elbisesine dokunmak için izdiham olurdu. Bir defasında Sultan'a selam verdi, cevap vermedi. Sultan'a, "Neden selamın cevabını

---

[183] Eş-Şâmi, *Abdullah b. Mübarek*, s. 46.

[184] Bu tür davranışların yanlış olup, İslâm inancında yeri olmadığı açıktır. Olay halkın ulemaya olan saygınlığını gösterdiği için önemlidir.

[185] Subki, *Tabakat*, III, 91. Nakleden Adem Mitz, *el-Hadara el-İslâmiyye*, Beyrut, 1967, I, 322.

[186] Ebu Güdde, *Safahat*, s. 87.

[187] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, II, 223.

vermiyorsun, cevabın farz olduğunu bilmiyor musun?" dedi. Bunun üzerine Sultan selamına cevap verdi. Dimyatî sultana şu nasihatte bulundu: "Ey Sultan! Neden cihadı ihmal ediyorsun?" Sultan; "Cihad edecek tesisatımız yok." dedi. Dimyatî, "Alllah'ın nimetlerini unutmuş görünüyorsun. Hıristiyan olduğun zamanı hatırlamıyor musun? esir edildin, elden ele dolaştırıldın. Allah Teâla sana İslâm'ı ve hürriyeti nasıl nasip etti, sonra idareci oldun, herkes gibi sen de ölüp kabre konulacaksın, burnun yere sürülecek, sonra da aç ve susuz olarak haşr olacaksın, Allah'a hesap vereceksin, birinin sende hakkı varsa hemen ver, mahşerde sayısız insanlar hazır olacak."dedi. Sultan'ın rengi soldu. Öldüğünü zannettiler. Kendisine gelince Dimyatî'nın bir menfaat için nasihatte bulunduğunu düşündü. Ona yardım teklif etti. O ise, "Ey Sultan! Senin ihtiyacın varsa sana yardımda bulunabilirim" dedi. Evet, Dimyati aziz, Sultan da zelil konumundaydı. Dimyatî turfanda sebze, meyve yetiştirir, maaşa tenezzül etmezdi, Dimyat kalesine 40 bin dinar altın harcadı.[188]

21-Genelde ulemanın meclisinde üst seviyede devlet erkanı bulunurdu. Fatih Sultan Mehmet ulema ile haşir neşir olurdu. Ulemanın ders halkalarına bizzat katılır ve münazaralara iştirak ederdi. Burada bazı ilim meclislerine "sultan" olarak değil de bir "alim" ve bazen de "öğrenci" sıfatıyla katılırdı. Zira ilim mertebesi tüm mertebelerin üzerindeydi. Bazen, Sadrazam Mahmut Paşa ile Alaaddin Tusi'nin dersini dinlerken Tusi'nin belagatından o kadar etkilenirdi ki kendinden geçtiği olurdu, güçlükle ayağa kalkardı. [189]

22-Osmanlı padişahlarından arada bir içki içtiği söylenilen Yıldırım Bayezid, Bursa'da Ulu Camii yaptırıyordu. Camiinin bitişi sırasında Padişah, yanında alim ve evliyaullahtan Muhammed Buhari Emir Sultan hazretleri olduğu hâlde camii

---

[188] Bkz. Mahmud Abdulhalim, *İbrahim Ethem*, Beyrut, ts. s. 28.

[189] Bkz. Karakaş, *Müsbet İlimde Müslüman Alimler*, s. 8-9.

görmeye geldi. O sırada Yıldırım Bayezid bu caminin binasına geldi ve "Bu caminin binasına bahane bulacak noksan var mıdır?" diye sorduğunda, Emir sultan: "El-hak hoş tabiane bina olmuştur. Hiçbir vecihle söz yoktur. Hemen bir kusuru vardır, eğer ol dahi tedarik olunsa mükemmel olurdu," diye cevap verdiği zaman padişahın, bu eksiğin ne olduğunu sorması üzerine şöyle devam ediyor: "Dört köşesine padişah için işretgah olmak içün dört hamrhane(içki evi) vaz olunsa kusur yeri kalmaz idi." Bu cevaba şaşıran padişah, "ne garib tabir ettiniz, bu, beyt-i Hüdadır. Hamrhane ile ne münasebeti vardır?" diye şaşkınlığını bildirince, Emir Sultan cevaben: "Vücud-i insan ki Halık binasıdır. Onu hamr ile münasebeti olup da, mahluk bina ettiği makamın olmamak malumumuz değildir. Hikmetini beyan buyuran, "Kalbu'l-Mü'min beytullah" değil midir? Ol beytü'l-Haremi bade-i harem ile meyhane etmek reva görülüyor, taş toprak ile yapılan hanenin bir köşesi hamrhane ve işret içün kaşane olsa acib midir?" diyerek padişaha tövbe ve istiğfar eylemlerini işaret ediyor. Yıldırım Bayezid bunun üzerine tövbe ederek içkiyi bırakmıştır.

İşte Müslüman hükümdarlar bu şekilde hem ilme ve hem de alimlere en azamî hürmeti gösterir, onların hatırlarını incitmez, sözlerini kırmadı.[190]

23-Zenbilli Ali Efendi, Yavuz gibi heybetli bir sultanın bir çok kararını reddetmiş ve durdurmuştur. Yavuz,"devlet işine niçin karışıyorsun? deyince Zenbilli; "Sana ahiretini hatırlatmak benim görevimdir. Mutlaka öleceksin Rabbine hesap vereceksin. Hesabını yapmazsan cehennemi boylarsın. Ne saltanatın ne de devletin seni azaptan koruyamayacaktır"demiş.[191]

24-Ulema, idarecilerden çok fazla itibar görüyordu. İbn Kemal, kendi döneminde (XV. yy.) ulemanın yöneticilerden daha çok itibar gördüğünü fark edince "umerâ" arasında değil,

---

[190]Karakaş, a. g. . e, s. 8.

[191] Tantâvi, *Rical*, s. 262.

"ulema" arasında, yani sultan, paşa vs. sıfatlarla değil "alim" olarak anılmayı tercih etti.[192]

25-Yıldırım Bayezid,Fennâri'nin de huzurunda bulunduğu bir davaya şahitlik etmek için hazır bulundu. Ancak Fenn âri, Bayezid'ın şahitliğini reddetti. Nedeni sorulunca: Cemaatla namazı terk ettiğini söyledi. Bunun üzerine evine yakın bir camii inşa ettirdi. O günden sonra cemaat namazlarını terk etmedi.[193]

26-Molla Fahreddin,II. Murat'ın yapmak istediği ödenek zammını israf diye kabul etmemiş. Gürani, Fatih'in bir fermanını kanuna aykırı bularak yırtıp atmış, saltanat ihtişamından dolayı kendisini tenkit ederek, "libasın haram, taamın haram" demiş. Zenbilli Ali Efendi, II. Bayezid'in mülakat isteğini reddetmiş. Yavuz Selim'le çok şiddetli bir vazife ve salahiyet münakaşasından sonra selam bile vermeyerek giden padişahın şiddetli itirazlarıyla mani olan hak ve kanun müdafileri vardı. Bugün bu sözü küçük bir memura bile söylemek kabil değildir. İngiliz Adliyesi'nin ıslahında, eski Osmanlı adliyesinin örnek tutulması işte bundandır. Herhalde milletlerin saadet ve azameti kağıt üstündeki kanunlarla değil, o kanunları tatbik edecek insanların sevileriyle zihniyetlerine tabidir.[194]

27-Sultan Tuğluk Timurhan (m.1363), Şeyh Cemaleddin vesilesiyle İslâm'a girdi. Şeyh arkadaşlarıyla farkında olmadan sultanın av koruluğundan geçer. Sultanın emriyle bağlanarak huzura getirilirler. Sultan, "neden koruluğuma izinsiz girdin? Şeyh, "yabancıyız, koru olduğunu bilmiyorduk. Sultan, "köpekler bile sizden daha hayırlıdır. Şeyh: "doğrudur, bizler Müslüman olmadan köpeklerden daha şaşkın ve zelildik." Bu cevap sultanı hayrette bıraktı, uzun zaman zihnini meşgul etti. Tekrar Şeyh'i yanına çağırıp söylediği sözü açıklamasını istedi.

---

[192] Bkz. Taha Akyol, *Mezhep ve Devlet*, s. 176.
[193] el-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, II, 277.
[194] Danişmend, *Tarihi Hakikatler*, II, 413-414.

Şeyh, İslâm ve küfrün ne olduğunu açıkladı. Sultan, "Müslüman olduğumu şimdilik ilân edemeyeceğim, zira toplumum buna müsait değildir" dedi. Yönetimi devraldığında Müslüman olduğunu ilân edeceğini vaat etti. Şeyh memleketine döndü ve Tuğluk Han'ın tahta geçmesini bekledi. Bu esnada hasta düştü. Reşidüddin'e, babası Tuğluk'un vaadini hatırlattı. Yönetimi ele geçirince babasının vaadini gerçekleştirmesini talep etti. Sultan, babasının verdiği vaadi hatırladı. İslâm'a girdi. Onun faaliyetleriyle İslâm tüm ülkeye hakim oldu.[195]

28-Riyad Paşa (Osmanlının son dönemleri)Mısır'da hem başbakan hem de maliye bakanı idi. Bir gün İslâmî İlimler Külliyesi'ni ziyaret eder. Müdürü Şeyh Hasan Tavil'dir. Riyad Paşa selam vermeden ders salonuna girer. Şeyh Hasan onu karşılar ve şu teklifi yapar: -Paşa Hazretleri, beni de bakan yapsanız olmaz mı?

-Bu da ne demek Şeyh Efendi?

-Evet, beni de bakan yapmanı istiyorum.

-Hangi bakanlığı istiyorsun?

-Maliye.

-Neden?

-Sizler gibi hazineyi çarçur etmek için.

Paşa hangi kayaya çarptığını anlayıp titredi, dışarı fırladı ve yanındaki Maarif Vekili Ali Mübarek'e şu talimatı verdi. "Onun görevine son vermelisin." "Bunun görevine son verebilirim, ancak kendisi yalnız değildir,tüm ulema onunladır, "dedi.[196]

29-Tarihçi, Zelaullah Dehlevi, "Hindistan'da İmam Rabbânî, Veliyullah Dehlevi, Muhiddin Alemgir'in cehd ve gayretleri olmasaydı. İslâm Hinduizm potasında eriyip gidecekti. " der. [197]

---

[195] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme,* II, 61-62.

[196] Tantâvi, *Fi Sebili'l-İslah*, s. 81.

[197] Nedvi, *Serhindi*, s. 305.

30-Merhum Seyyid Kutup, bir ara tedavi görmek gayesiyle Amerika'da bulunuyordu. O esnada Hasan el-Bennâ şehit edildi. Amerikalıların onun şahadetini çeşitli etkinliklerle kutladıklarını gördü. Nedenini sorunca şu cevabı almış: "Batıyı sarsan en büyük düşmanımızdan kurtulduk."[198]

31-Cezayir'in Fransızlar tarafından işgali zamanında Ulema Cemiyeti başkanı Abdülhamit Badis onlara karşı camilerde faaliyet yapıyordu. Fransız yetkili onu çağırıp şöyle tehdit etti: "Ya bu faaliyet ve fikirlerinizden vazgeçersiniz ya da bize karşı kullandığınız mescitlerinizi başınıza yıkarız." Bin Badis'ın ona cevabı şuydu: "Buna asla gücünüz yetmez. Ben ya düğünde bulunur, törene katılanlara bir şeyler öğretirim ya taziyede bulunur taziyeye gelenlere vaaz ederim, ya trende olur yolcuları eğitirim, ya hapishane mahkumlarını eğitirim. Ben her yerde öğretmen ve mürşidim. Ümmet kendisini diriltecek Allah davetçisine icabet etmiştir. En iyisi dinlerine ve dillerine karışmayınız."[199]

32-1950'lerde Üstad Ebu'l Hasan en-Nedvi'nin "Ahlâk ve İnsanlık" çerçevesinde vermiş olduğu konferansı dinleyen Hindistan Sosyalist Cumhuriyet Partisi lideri Avukat yaşlı bir Sih, konferansın sonunda mikrofonu almış ve şunu itiraf etmiş: "Ben ömrümde iki konferanstan etkilendim. 1-Hindistan'ın siyasî önderlerinden Hatip C. R. Dass. 2-Sizin bugün sunduğunuz konferans. Anladım ki Hz. Muhammed hak peygamberdir. Ey Üstâd, sen yalnız Müslümanların alimi değilsin, bizim de üzerimizde hakkın var. Seni bir daha kentimize davet ediyoruz."[200]

33-Muhammed Reşid Rıza ile Rus-Alman Trablus konsolosu İskender Kastaflis arasında geçen tatlı sohbetten sonra Konsolos şunu itiraf etmek durumunda kalmış: "Ey Üstâd,

---

[198] Şadi, Salah, *eş-Şehidan*, Mısır, 1988, s. 7.
[199] Okumuş, Fatih, *Malik Bin Nebi*, İst. 1997, s. 32.
[200] Nedvi, *fi Mesire*, I, 250.

dininizde dağlardan daha güçlü ve daha engin hakikatler var. Ancak onları gömmüş bulunuyorsunuz. Bu gerçekler tanınmaz ve bilinmez bir durumdadır. Bizim tüm sermaye ve malzememiz ise "Allah ve insan sevgisi" üzerine kurulmuş cılız bir söylemdir. Buna rağmen bu söylemi tüm dünyaya yaymaktayız."[201]

35-Farabi, Seyfuddevle'nin meclisine gelir. Seyfuddevle kendisine,

-Otur, der.

-Nereye oturayım?

-İstediğin yere. Farabi, oturanları atlayarak. Seyfuddevle'nin yanına oturur. Seyfuddevle yabancı bir dille; "bu ihtiyar meclis adabına muhalefet etti. Ona bazı şeyler sorun bilmezse dışarı atın," der. Farabi (konuştukları dille)

-Sabret, ameller sonuca göre değerlendirilir.

-Seyfuddevle; konuştuğumuz dili biliyor musun?

-Evet, 70 küsur dil konuşurum. Bu cevap Seyfuddevle'nin hoşuna gider. Farabi, meclistekilerle değişik ilimlerden konuşunca hepsi susmak zorunda kalır. Kendisi konuşmaya devam eder. Sultan yanındakileri çıkarıp kendisiyle baş başa kalır ve sorar:

-Bir şeyler yer misin?

-Hayır.

-Bir şeyler içer misin?

-Hayır.

-Müzik dinler misin?

-Evet.

Seyfuddevle, meşhur şarkıcıları topladı. Farabi, hiçbirinin çaldığı udu beğenmedi ve hepsinin hatasını birer birer izah etti. Seyfuddevle:

---

[201] Rıza, *el-Vahyu'l- Muhammedi*, s. 146-147.

-Müzikten anlar mısın?

Farabi: "Evet" dedi ve udunu hazırladı ve çalmaya başladı. Meclistekilerin hepsini güldürdü. Diğer bir makama geçti. Hepsini ağlattı. Başka telden çaldı. Hepsini uyutup dışarı çıktı.[202] Anekdotun mübalağa içerdiği muhakkak. Mübâlağaya rağmen, Farabi'nin sahip olduğu üç ayrı meziyeti ortaya koymaktadır. a)Farabi'nin birçok dil bildiğini, b)Müzik ile ilgilendiği için, müziği hem teorik hem de pratik olarak bildiğini, c)İzzet sahibi olduğunu.

36-Abbasi halifelerinden biri, Ebu Hamid İsfehâni'ye bir hususu kerhen kabul ettirmek isteyince, Ebu Hamid kendisine şunları söyler: Ey halife, sen beni Allah Teala'nın bana vermiş olduğu ilim makamından azledemezsin, ancak ben Horasan'a iki-üç satırlık bir fetva ile seni hilafet makamından azledebilirim.[203]

Bu cevap, güç ve izzetin zirvesidir. İlim, mahalli kalp olan ilahi bir bağıştır. Allah dışında onu söküp çıkarmaya kimsenin gücü yetmez. Ulemanın başında ilim tacı vardı. Ulema, geçici dünya makamlarını reddetti, bulundukları makamları, kral ve sultanların makamlarına değişmedi. Said b. Musseyeb, Hasan Basri, Ebu Hanife, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye görev almak husu sunda tehdit edildikleri hâlde onu reddettiler. İhlas ve samimiyetlerinden dolayı, Allah onların şan ve şöhretlerini yüceltti. Kendilerini tehdit edenlerin taç ve şöhretleri tarihe karıştı, tarihe zorbalık ve despotlukla yad edildi. İlmin saltanatı ise dünya durdukça devam edecek, insanlar ulemanın ilimlerinden yararlanmayı sürdürecektir. En büyük mükafat ise ahirette kendilerine verilecek.

---

[202] Mahmut, Abdulhalim, *et-Tefekkuru fi'l İslâm,* Mısır, ts. s. 239-240.

[203] İbn Sa'd, *Tabakatu'ş-Şafiiye,* (Nakleden: Aid b. Abdullah el-Karni, *Hakeza Haddesene'z-Zaman*, Riyad, 1999, s. 63.)

1. 8. Fetvanın Gücü

"(İzz b. Abdusselam vefat edince) Benim saltanatım şimdi karar kıldı. İzz dileseydi bir fetvasıyla beni makamımdan alaşağı edebilirdi"

Kral Baybars

Fetva, *yiğit* ve *delikanlı* anlamında olan *fetâ* kelimesinden türetilmiştir. Çoğulu *fetâvâ* olup, sözlükte sorulan bir müşkile verilen cevaptır. [204] Kavram olarak; sorulan dinî meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevaptan dermeyân ettiği/ortaya koyduğu hükümden ibarettir. [205] Fetva kelimesi, iştikakıyla gençlik ve kuvveti çağrıştırır. Fetva, tarih boyunca İslâm fıkhının dinamizmini sağlamıştır. Ulema çeşitli vesilelerle tarihe mal olan ve güçlerini ortaya koyan fetvalar vermiştir. Kimi fetvalarla savaşa izin verilmiş, hükümdarlar azledilmiş, kimi fetvalarla da evliliğin geçerli veya geçersiz olduğuna hüküm verilmiş, ticaretin meşru olup olmadığı ortaya konulmuş, kazancın helal olup olmadığına karar verilmiştir.

Bu bağlamda, ulemanın gücünü ortaya koyan birkaç fetva örneğini nakletmekle yetineceğiz:

Örnek 1: Alimler Sultanı İzz b. Abdusselam dönemi başbakanlarından Fahreddin Osman, Mısır'da bir mescidin üzerinde bir eğlence yeri inşa ettirir. İzz b. Abdusselam (sözlü ikazdan sonra) arkadaşlarıyla beraber eğlence yerini yıkmaya gider. Başbakan durumdan rahatsız olduysa da İzz ona aldırış etmez. İzz, Başbakan'ın bu hareketini, ibadet yerlerine müdahale ve hayasızlığı yayma kapsamında değerlendirip, Müslümanların başına geçmeye ehil olmadığı ve azli yönünde fetva verir. Fetva üzerine Kral Salih tarafından azledilir.[206]

---

[204] Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, "feta" md. X, 183.

[205] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İst. ts. I, 246.

[206] El-Afânî, *Salahu'l- Ümme*, III, 217-218; Ayrıca, bkz. *Seceretu'l- Mearif ve'l Ahval*, Tah. İyaz Halid, Tabba', Dimaşk, 1989, s. 14.

Örnek 2: Harun Reşid, eşi Zübeyde'ye "ikinci evlilik yapmak istediğini arz eder. Zübeyde, "senin için ikinci evlilik helal değildir," der. Harun Reşid, bu konuda aralarında Süfyan Sevri'nin hakem olmasını ister. İkisi de teklifi kabul eder. Harun Reşid, Süfyan'ı çağırır ve durumu kendisine arz eder. Şu âyeti de delil olarak getirir: *"Eğer yetimlerin haklarını gözetlemeyeceğinizden korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikah edin."*[207] Süfyan, Harun Reşid'e, "okuduğun âyet doğrudur, ancak âyetin, *"Eğer adalet yapmayacağınızdan korkarsanız bir tane ile yetinin."*[208] bölümü adaleti hatırlamaktadır, sen ise adil değilsin, dolayısıyla ikinci evliliği yapman helal olmaz." karşılığını verir. Cevabı pek çok beğenen Harun Reşid, ona bin dirhem teklif eder ancak Süfyan teklifi reddeder.[209]

Fetva birçok konuya ışık tutmaktadır şöyle ki:

a-Kur'an, ikinci evliliği "adil olma" şartına bağlamıştır. Âyetin de sarahaten belirttiği gibi, eşler arasında adaleti icra etmeyenlere ikinci evlilik helal olmaz. Nitekim büyük müçtehit, Süfyan Sevri aynı yönde fetva vermiştir.

b-Müslümanların, özellikle de eşlerin ihtilafi söz konusu olduğunda, Kur'an ve Sünnet'e başvurulmalı. *"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin, sizden olan yetkililere de. Sonra bir şeyden anlaşmazlığa düştünüz mü, hemen Allah'a ve Peygamberine arz edin onu, eğer Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanan müminler iseniz. Bu hem hayırlı hem de netice itibariyle daha güzeldir."*[210] *"Eğer karı-koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz, bir hakem erkeğin akrabalarından, bir hakem de kadının akrabalarından gönderin. Bunlar gerçekten barıştırmak isterlerse Allah aralarındaki dargınlık yerine geçim verir. Şüphesiz ki, Allah her şeyi bilendir ve her şeyden haberdardır."*[211] İlk âyet, genel anlamda Müslümanların ih-

---

[207] Nisa, 4/4.
[208] Nisa, 4/4.
[209] Ebu Halil, Şevki, *Harunu'r-Reşid*, s. 27.
[210] Nisa,4/3.
[211] Nisa, 4/3.

tilafa düştükleri zaman başvuracakları kaynakları, ikinci âyet de özel anlamda eşler arasında vuku bulacak ihtilaflarda uygulamaları gereken yöntemi göstermektedir.

c-Olay, Tabiin dönemi, idareci ve kadınların kültür düzeyini ortaya koymaktadır. Zira hem Harun Reşid hem de eşi konuyla ilgili âyeti öne sürmüştür.

d-Olay, en üst düzeydeki yöneticiler karşısında bile ulemanın doğru bildiklerini söylemekten çekinmediklerini göstermiştir.

e-Ulemanın hizmet karşısında ücrete tenezzül etmedikleri ortaya çıkmıştır.

Örnek 3-Bu fetva örneği de boşanma ile ilgilidir. Nikah rıza ile gerçekleştiği gibi, boşanmanın da rıza ile olması gerekir. Tarihte bir takım despot idareciler, güçsüz insanlara baskı yapmak suretiyle eşlerini boşanmalarını sağlayıp, neticede boşanan eşleriyle evlenmeyi hedeflemişlerdir. İkrahla meydana gelen boşanmanın cevazını öne sürenler, "İkrah halinde talak yoktur."[212] hadisinin nakledilmesini yasaklamışlardı. Bu vahim duruma tepki gösterip reddede n ulemaydı.Despotlar,İmam Malik'in ikrah ile talakın vuku bulduğu doğrultusunda fetva vermesini istiyorlardı. Bunun üzerine İmam Malik en güzel kıyafetini giydikten sonra bineğine binmiş ve "İkrah halinde boşanma yoktur." hadisini çarşılarda halka duyurmaya başlamış. İmam'a bağlı olan halk ikrahla boşanmaktan vazgeçmiş.[213] İmam Malik'in bu tavrı, ulemanın nassları uygulamadaki ödünsüz tavrını ortaya koymaktadır.

Örnek 4-Melikşah ölünce, yerine oğlu Mahmut'un getirilmesine muhalefet eden tek alim İmam Gazâlî idi. Diğer ulema ise yaşı küçük olduğu hâlde oğlunun gelmesinde sakınca görmüyordu. Gazâlî fetva vermeyince Mahmud tahta çıka-

---

212 İbn Hanbel, Müsned,II76.

213 Bkz. Bedri Abdulaziz, *el-İslâm Beyne'l -Ulema,* s. 156.

madı. [214] Gazâlî'nin bu duruşu, ulemanın tek başına kalsalar da bildikleri gerçeklerden ödün vermediklerine bir delildir. Büyük devletin başına henüz rüşte erişememiş bir çocuğun getirilmesinin sonuçlarını fark eden Gazâlî, fetvasıyla, devleti gelebilecek bir kaostan kurtarmıştır. Fetvadan istifade ettiğimiz diğer önemli bir netice de; hilafet gibi hayatî bir konuda ulemanın verdiği fetvanın güç ve önemini ortaya koymasıdır.

Örnek 5-Ebu Yusuf, Harun Reşid'in Başbakan'ı Ali b. İsa'nın şahadetinin geçersizliği yönünde fetva vermişti. Harun Reşid nedenini sorunca, Ebu Yusuf şöyle demiş: "Bir defasında sana 'Ene abduk/senin kulunum.' demişti. Ebu Yusuf Başbakan'ın bu cümlesini şöyle değerlendirmiştir: Eğer gerçekten Halife'nin kulu ise, 'hür değildir.' Binaenaleyh hür olmayanın şahadeti böyle bir durumda geçerli değildir. Eğer halifeyi razı etmek için ise, 'yalancıdır.' Yalancının şahadeti kabul edilmez."[215] Kur'an, *"Allah'ım yalnız sana kul oluruz."* gerçeğini sık sık tekrarlamamızı emretmişken, Allah'tan başkasına "sana kulum" demek, Kur'an'ın pekiştirmek istediği tevhid gerçeğiyle bağdaşmamaktadır. Allah'ın hür olarak yarattığı bir insan başkasına köle olmaz. Kendini bile bile başkalarına köle kılan birinin şahadeti bu nedenle reddedilmiştir.

Örnek 6-Sultan Kutuz, bütçesinde para kalmadı gerekçesiyle halktan vergi toplamak istemiş, kendilerinden fetva almak gayesiyle ulemayı toplamış. Kendini halkın dili ve tercümanı konumunda gören İzz b. Abdusselam fetva vermedi ve karşı çıktı. İzz'in, Sultan'ı reddediş gerekçesi, Sultan başta olmak üzere, diğer devlet erkanının yanındaki mal ve mücevheratın önce kendilerinden alınıp harcanmasını, yetmediği takdirde, halktan vergi istenebilir şeklinde idi. [216] İzz, vergi toplamada adalet ve eşitliğin sağlanması için bir hüküm belirtmiştir. Zaten bir fetva veya yasanın uygulanabilirliliği, öncelikle, yasa veya

---

[214] İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 137.

[215] Mevdudi, *Hilafet*, s. 407. (el-Mekki'den naklen, s. 226.)

[216] Tantâvî, *Rical*, s. 250.

fetvanın sahipleri veya koruyucuları tarafından uygulanmasına bağlıdır. İzz, bu gerçeği iyi bildiği için, idarecilerin sefa ve bolluk içinde yaşantı sürüp, halkın yokluk içinde yaşantı sürmelerine "evet" diyecek bir fetvaya imza atmadı.

Örnek 7-Kral Baybars, ulemanın vereceği fetvaların gücünü fark edenlerden biridir. İzz b. Abdusselam'in vefatından hemen sonra şunu itiraf etmek durumunda kalmıştı: "Benim saltanatım şimdi karar kıldı. Zira İzz dileseydi bir fetvasıyla beni makamımdan alaşağı edebilirdi."[217] Baybars'ın bu itirafı, Ulemanın fetva gücünü ortaya koymaktadır. Bir fetva ile bir kralın yönetimine son verilebiliyorsa, fetvanın gücünü tartışmaya gerek yok demektir. Kral, halk desteğinin İzz ile beraber olduğunun farkındaydı.

Örnek 8- Kanuni Sultan Süleyman, (v. 1566) düzenlediği kanunların meşruiyeti için Ebu Suud Efendi'nin fetvasına başvururdu. Osmanlıda protokolde sadrazamdan (başbakandan) sonra Şeyhülislâm gelirdi. Güç itibariyle sultanın da önündeydi.

Örnek 9- I. Selim, Bulgar ve Ermenilerin çoğalıp ülkede huzursuzluk, fitne ve fesat çıkardıklarını görünce, onları Müslümanlaştırmayı ya da ülkeden çıkarmayı kararlaştırdı. Zenbilli Ali Efendi bunu işitince hemen sultanın huzuruna çıkarak sarih bir dille şöyle dedi: "Yahudi ve Hıristiyanlardan ancak cizye alabilirsin, onları vatandaşlıktan kovmaya hakkın yoktur. "Bunun üzerine Sultan kararından vazgeçerek İslâm'ın emrine uydu. [218] Zenbilli, şifahi fetvasıyla İslâm'ın din hürriyetine yönelik yaklaşımını ortaya koymuştur. Kimseye zorla din empoze edilemediği gibi, hiç kimse de inancından dolayı tehcire zorlanamaz. Zenbilli'nin vermiş olduğu fetvanın devlet için bağlayıcı olduğu ortaya çıkmıştır.

Örnek 10-Kahramanmaraş halkının Ermeni çeteleri ve

---

[217] Er-Rafii, *ed-Dave*, s. 102.

[218] Sibâi, *İslâmî Çözüm*, Çev. Abdullah Yalçın, İst, 1987, s. 57-58.

Fransız askerlerine karşı koymasında, Sütçü İmam'ın "Kalesinde bayrağı dalgalanmayan esir ülkede Cuma namazı kılınmaz." fetvası etkili olmuştu.[219]

1. 9. Minberin Gücü

Ey Müslümanlar! Hırsız düşman evimize girdi. Bizden üç şey istemektedir. Dinimizi, toprağımızı ve ırzımızı. Haberiniz olsun kastettiğim hırsız, Fransız askerleridir. "

Ali Dakr

Ulemanın gücünü ortaya koyan unsurlardan birisi de *minber*dir. *Minber*, camilerde hutbenin okunduğu yerdir. Minber, Hz.Peygamber'in hutbe, vaaz ve irşat için kullandığı bir malzeme idi. Hz.Peygamber'in minberi gâyet mütevazı ve sade idi. Üç basamaklı basit yapısı zamanla gelişerek görkemli bir biçim almıştır. Hz.Peygamber mütevazı minberi üzerinden İslâm'ı yaydı, hutbeler okudu, vaaz ve irşatta bulundu, insanlığa hak ve adaleti öğretip, yaydı. Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde de ulema, *minber* üzerinden hutbe okuma, vaaz ve irşat faaliyetlerini sürdürdü. Birçok alim minberden tarihe mal olmuş hutbeler okumuş, hitabeler ve fetvalar vermiştir. Bu bölümde ulemanın minber üstünde verdikleri hutbe ve faaliyetleriyle güçlerini ortaya koyan örnekler vereceğiz.

İlk örneğimiz haçlı seferlerini püskürten önemli bir hutbedir. Hutbeyi çağımızın önemli tarihçilerinden Ali Tantâvî'den okuyalım:"Yıl hicrî. 607. idi. Haçlılar tüm güçlerini Ortadoğu'ya yığmıştı. Akka'yı merkez seçtiler. Veba virüsü gibi etrafa yayıldılar. İslâm aleminde eli silah tutan herkes cephedeydi. Evlerde yaşlı, çocuk ve kadınlardan başka kimse kalmamıştı. *Meysun* adındaki bayanın dört kardeşi de cephedeydi. Evde tek başınaydı. Hem vatanını hem de dört yiğit kardeşini düşünüyordu. Haçlı kuvvetleri çok yaklaşmıştı. *Meysun,* Müslümanlara

---

[219] Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mimarları*, Ankara, 1972, s. 186.

nasıl yardım edebileceğini düşünüyordu. Savaşa gitmeyip, ticaret ve şahsi işleriyle uğraşan nemelazımcıları nasıl etkileyeceğini düşünüyordu. Şam'ı ayağa kaldıracak güce sahip olduğuna kanaat getirmişti. Bu iman *Meysun*'u yenilmez bir yiğit haline getirdi. Nasıl başlayacağını, nasıl bir strateji uygulayacağını düşündü. Beline kadar inen örgülerini hatırladı. Onlardan başka silah olabilecek bir şey hatırlamadı. Komşu bayanları çağırdı ve onlara şu teklifi yaptı: 'Biz erkek değiliz. Hareket alanımız sınırlıdır. Erkekler savaşa gitmiyorsa bizlerin de yapacağı bazı girişimler, olamaz mı? Şu gördüğünüz örgülerim sahip olduğum en kıymetli malzememdir. Onları cihad atlarına yular yapmak istiyorum. Umulur ki savaşa katılmayıp oturan erkekleri tahrik eder.' Makası aldı ve örgülerini kesti. Bunun üzerine diğer arkadaşları da örgülerini kesmeye başladılar. Örgülerini cihad atları için yular yaptılar. Bu yuları Şam Emevi Camii imamına gönderdiler.İbn Cevzi neslinden gelen İmam, Cuma hutbesinde onları değerlendirmeye karar verdi. İmam Cuma günü elindeki yularla minbere çıktı ve cemaate şunları söyledi: 'Ey cihadla dünyayı fethedenlerin evlatları! Ey tüm dünyaya adalet ve hakkı getiren millet! Ey şehit çocukları! Sizlere ne oldu ki cihadı terk ettiniz? İzzet sizlere ait olduğu hâlde onu müşriklere mi bıraktınız? Düşmanların şehit kanıyla sulanmış topraklarımızda olmaları sizleri etkilemiyor mu? Cephedeki kardeşlerimizin çektiği sıkıntılardan rahatsız olmuyor musunuz? Bizler nimetler içinde yüzerken, kardeşlerimiz düşmanın ateşi altında yanmaktadırlar. Ey cemaat! Cihad tüm şiddetiyle devam etmektedir. Sizler savaşçı değilseniz bayanlara yol verin, onlar cihada çıksınlar. Siz, sürme sürün, kına yakın.

Ey sakallı ve sarıklı kadınlar! Ey cemaat! Elimdeki yuların neden örüldüğünü biliyor musunuz? Evet, bunlar kadınların örgülerinden yapılmıştır. Örgülerini kestiler. Süslenme ve zevku safa dönemi sona erdi. Cihad dönemidir.

Ey cemaat! Örgülerden yapılmış bu yuları cihatta kullanamazsanız,bari kendinize takın, 'örgülü ve zülüflü erkekler' o-

lun. İmam hutbesini bitirdi. Elindeki yuları olduğu gibi cemaatın üzerine fırlattı ve ekledi: Ey kubbe! Ey mescit! Ağlayın halimize! Erkekler kalmadı. Bunun üzerine cemaat hıçkırıklar arasında cepheye koştu ve haçlıları kovdu. Böylelikle zafer bir erkek ve bir kadının gayretiyle elde edilmiş oldu.

Olay, gönlünde iman taşıyan bir erkek ve bir bayan durduğu müddetçe, İslâm toplumunun köleleştirilemeyeceğini göstermektedir."[220]

Şam Kralı Salih İsmail ile Mısır Kralı Necmeddin Eyyubi arasında şiddetli ihtilaflar baş gösterdi.Hatta Kral Salih İsmail, Necmeddin'e karşı haçlılardan yardım istedi. Haçlılar istedikleri takdirde Şam'a girebileceklerdi. Onlara silah bile vereceklerdi. Vaziyeti fark eden Şamlılar, Kral'a karşı hiddetlendiler, sokaklara döküldüler. Çareyi imam ve önderleri İzz b. Abdüsselam'da gördüler. Kendisinden bunu reddetmesini istiyorlardı. Antlaşmanın akabindeki Cuma gününde, İmam İzz, Emevi camisinin minberine çıktı. İslâm düşmanlarıyla dostluk yapmanın günahını ve kötü neticelerini anlattı. Kral'ı kastederek şunları söyledi: "Allahım! İslâm ümmetine, müminleri aziz kılacak, İslâm'ın emir ve yasaklarını uygulayacak idarecileri nasip et." Bunun üzerine Kral, İmam İzz'in hapsine karar verdi. Halk sokaklara döküldü, Haçlı askerlerini öldürüp cesetlerini sokaklara attı. Halk, İmam'ın bırakılmasını istiyordu. Kral, Mısır'a sürgün edilmesi şartıyla İzz'i serbesbt bıraktı. Kral, Nablus'ta tutuklu bulunan İzz'i Şam'a davet etti. Haberi bir bürokratıyla gönderdi. Elçi, İzz'e geldi ve "pişman olduğunu itiraf edip, Kral hazretlerinin elini öpersen izzet ve ikram içinde yaşarsın." dedi. İmam; "Ey Miskin! git efendine şunu söyle; değil onun elini öpmem, elimi bile öpmesine müsaade etmem. Ey miskin, sizin dünya görüşünüz ile bizim ki ayrıdır. Müminleri aziz kılan Allah'a hamd olsun." İmam ha-

---

[220] Bkz. Tantâvi, Ali, (özet olarak) *Kasasun Mine't-Tarih*, Beyrut, ts. s. 140-145.

piste kalmayı tercih etti. Necmeddin Eyyubi idareyi ele alınca, ilk faaliyet olarak onu serbest bıraktı ve camisine atadı. [221]

İzz'in korumaları yoktu. Ancak halkın desteği onunla beraberdi. İzz'i ve dolayısıyla da ulemayı güçlü kılan en önemli faktör ihlas ve samimiyetten kaynaklanan ilahî destek, sahip oldukları zühd ve mütevazı yaşantılarıydı. İzz'in eşyası iki merkebin yükünü geçmiyordu. Bu durumu da ona cesaret veriyordu. Asrımızda, Hasan el-Bennâ, Seyyid Kutup, Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan, Ahmed Yasin ve diğer birçok alim de aynı şekilde mütevazı hayatı tercih ettiler. Sahip oldukları malzemeyi, ya bir valiz veya bir torbada sırtlarında taşıyabiliyorlardı. Bu nedenle ne bir zindan ne de tehcir kendilerini düşündürmüyordu.

Minber, ulemanın kamuoyunu bilgilendirmek için başvurdukları ilk malzemeydi. Günümüzde parlamento kürsüsü ya da mikrofonları ne kadar önemliyse geçmişte minberin gücü de oydu. Halkı Müslüman ülkelerde, yetişkin nüfusun %90'ı gibi önemli bir çoğunluğu Cuma ve bayram namazlarına iştirak ettiği için, minberlerin vaaz, hutbe ve irşadından yararlanmaktadır. Hiçbir iletişim veya telekomünikasyon cihazıyla bu oranda insanlara ulaşma imkanı yoktur. Zira Cuma veya bayrama giden insan ibadet niyetiyle söylenenleri can kulağıyla dinler ve hayata geçirmeye çalışır. Ne hazindir ki, minberin bu gücü hâlâ Müslüman toplumlarda gereği gibi kullanılamamakta ve minberler susturulmaktadır.

Hindistan'ın bağımsızlığı için İngilizlere karşı mücadele veren mücahid Alim Ebulkelam Azad, İngiliz sömürgesi aleyhinde irat etmiş olduğu iki hutbeden dolayı İngiliz hakiminin önüne çıkarılmıştı. Sömürgecilere göre hak ve özgürlükten bahsettiği için suçluydu. Genç yaşında esarete karşı sessiz kalmıyordu. Tek başına tüm İngiliz idarecilerle görüşüyordu. İngilizlerin güç ve otoritesi, azmini asla kıramıyordu. Mahke-

[221] Bkz. Ziyad, Ebu Ğanime, *Mavakıf Butuliyye*, s. 165-167.

mede içinde bulunduğu haklılığın verdiği soğukkanlılıkla konuşuyor, zindan ve şahadeti, zalimlerin yönetiminde yaşamaya tercih ediyordu. Mahkemede şunları haykırıyordu: "Ben makamların en yücesinde bulunuyorum. Bundan dolayı Allah'a hamd ediyorum. O'ndan başka içinde bulunduğum sevinç ve mutluluğu bilen yoktur. Kral ve sultanlar, mutluluğumu bilseler, kıskanacaklarını tahmin ediyorum. Hatta bu zevke ulaşmak için nezirler ve kurbanlar takdim edecekler. Ey hakimler, özgürlük yolunda hutbe okumak, konferanslar tertiplemek suç ise onu işlediğimi itiraf ediyorum. Konuşmak istemezdim ancak münker karşısında sükut etmek zulümdür. Ben Müslüman'ım, bu nedenle zulmü ve sömürüyü kınıyorum. İslâm, hakkın güçte olmadığını söyler. Hakkın bizzat İslâm olduğunu söylüyorum.

Hiç kimsenin insanları kendisine kul-köle yapma hakkı yoktur. İnsanların tümü insan olma bakımından eşittirler. Yaşama hakkı herkes için olmalı. İslâm bunu Fransa'dan 11 asır önce ilân etmiştir. Üstünlük ölçüsü, çalışmak ve iman şuurunda olmaktadır. Bu nedenle Müslüman'a zulüm karşısında susmayı teklif etmek zulmün ta kendisidir. Bir Müslüman'a dinden dönmesini teklif etmek ne ise, zulüm karşısında susmasını teklif etmek de o dur."

Ebulkelam siyasî bir diplomat değildi. Akide ve dava sahibiydi. Hakkından vazgeçemezdi. İnancına göre susmak zillet idi. Mahkemede sarf ettiği cümlelerinden bazıları şöyledir: "Biz Müslümanlar, ölümü haksızlık karşısında susmaya tercih ederiz. Zalime "sen zalimsin" dememek, en büyük zulüm çeşitlerindendir. Arkadaşlar! Size kızmıyorum ve size karşı herhangi bir kinim de yoktur. İngiliz sömürüsüne destek vermenizden dolayı, isyan içinde olduğunuzu söylüyorum. Vicdanen müsterih olmadığınızı biliyorum. Geçim sıkıntısından dolayı sustuğunuzu da biliyorum. Fakirliğe karşı koyma gücüne sahip olmadığınız anlaşılıyor. Bu nedenle hakkımı size helal ediyo-

rum . Sizin için Allah'tan af diliyorum."[222]

Özgürlük hutbelerinden diğer bir tanesi de Suriye'de Fransız emperyalizmine karşı okunmuştu. 1920'de Fransız birlikleri Şam'a doğru ilerleyince büyük alim Ali Ed-Dakr, Şam'da Sinaiyye Üniversitesi Camisinde şunları söyledi: "Ey Müslümanlar! Hırsız düşman evimize girdi. Bizden üç şey istiyor; Dinimizi, toprağımızı ve ırzımızı. Haberiniz olsun kast ettiğim hırsız Fransız askerleridir." Bu hitabın etkisiyle Şam halkı, Fransızlara karşı kıyam başlattı. [223]

1. 10. Zindan ve Kabirde de Devam Eden Güç

"Ebu Hanife vasiyetinde şunları yazmıştı:Beni Ebu Cafer'in gasp ettiği mezarlıklara defnetmeyin, pâk ve helal bir toprakta defnedin. Bunu öğrenen Ebu Cafer; 'Kim beni Ebu Hanife'nin hem yaşayanından hem de ölüsünden kurtaracak?' dedi."

Kabir, her insanın geçtiği bir istasyondur. Zindan birçok alime mesken olmuştur. Ulema, hakkı müdafaa ettiği için zindanları halvet ve saray olarak görmüştür. Bu bağlamda İbn Teymiye'yi hatırlayabiliriz. Zindana götürüldüğü zaman şunu söylemiştir: "Düşmanlarım bana ne yapabilir ki? Cennet ve gülistanım kalbimdedir, nereye gitsem benimledir. Zindan benim için halvet, öldürülmem şahadet,sürülmem de seyahat/hicrettir." Öğrencisi İbn Kayyım, hocasının zindanda sık sık şu cümleleri tekrarladığını nakleder: Şu gördüğünüz kale altın olsa ve onu Allah yolunda tasadduk etsem,yine de Allah'ın bana lütfettiği nimetin karşılığını vermiş sayılmam." Üstadımın zindanda tekrarladığı cümlelerden bir tanesi de şuydu: "Asıl mahkûm, kalbi zindanda olandır. Kim nefis ve hevâsına

---

222 Gazâli, *Maallah,* s. 445-450.

223 Şevki, Ebu Halil, *el-İslâm ve Hereketu't-Tahrir*, s. 127.

esir olmuşsa o esirdir."[224] Büyük hukukçu Serahsi, Kral Hakan'a gerçekleri hatırlattığı için *kuyu tipi* bir hücreye atılmıştı. 30 ciltlik *El-Mebsut* isimli eserini öğrencilerine orada yazdırdı. Yanında divit, mürekkep adına bir şey yoktu. Öğrencileri kuyunun ağzına gelerek, kendisinden dinlediklerini not ederlerdi. Kitap şu cümleyle bitmektedir: "Bu eseri, toplum ve insanlardan uzak, zindan hayatını yaşayan zat dikte ettirdi."[225]

Faaliyetleri zindanda devam edenlerden biri de Kadı Bekber idi. Ahmed b. Tulun ile ihtilafa düşünce zindana gönderildi. Kadı, zindan penceresinden öğrencilerine ders verirdi. Öğrenciler dersinden notlar alırlardı. [226]

İzz b. Abdusselam zindanda tutuklu iken yüksek sesle Kur'an okurdu. Sultan Salih İsmail kendisini dinliyordu. Sultan, Haçlı komutanına, "bu sesin sahibini tanıyor musunuz?" dedi. Komutan, "evet" dedi. Sultan; "bu Zat, en büyük alimimizdir. " dedi. Kalelerimizi size teslim etmeme karşı çıktığı için onu hapsettim ve görevinden aldım. Onu sizin hatırınız için hapse attım. Komutan şöyle dedi; "Böyle bir zat papazımız olsaydı, ayaklarını yıkar, artan suyundan içerdik. "[227]

"İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir; devam eden sadaka, yararlı ilim, kendisine dua eden salih evlat."[228] Hadisten de anlaşıldığı gibi, insan vefat ettikten sonra dünya ile ilgili tasarrufu biter. Yani kimseye herhangi bir yarar ve zarar veremez. Devam eden, onun iyi veya kötü amelidir. Ulema hizmet ve iyi eserleriyle kıyamete kadar insanlara yararlı olmaya devam edeceklerdir. Bu anlamıyla ulemanın etkinliği ölümden sonra da devam eder.

Haccac-ı Zalim, Said b. Cübeyr'i şehit etti. Said, kendisine şöyle beddua etti: "Allah'ım, benden sonra onu kimseye mu-

---

[224] İbn Kayyım, *El-Vâbil*, s. 44.
[225] Ebu Ğudde, *Safahât*,177.
[226] Bedri, Abdulaziz, *el-İslâm Beyne'l- Ulema*, s. 221.
[227] Bedri,a. g. ,. s. 195-196.
[228] Ahmed b. Hanbel, Müsned (Bk:. Münavi, *Faydu'l -Kadir*, I, 563.)

sallat etme." Haccac 15 gün geçmeden öldü.[229] Said, mazlumdu. Mazlumun duası makbuldür. Bu nedenle Allah duasını kabul etti.

Alimin ölümü, "alemin ölümü" olarak algılanmıştır. Ulemanın etkinliği cenazelerinden oluşan kalabalıklarla da ifade edilmiştir. Bu gerçeği bilen dikta rejimler, bir kesim ulemanın ölülerinden kaygı duyarak defnedilmelerine ve mezarlarının bilinmesine müsaade etmemiştir. Ahmed b. Hanbel vefat edince cenazesinde 700 bine yakın insan hazır bulunmuştur.[230] Bu rakam alimlere olan teveccüh ve saygınlığı göstermektedir. Kemaleddin Azim Âbâdi, hocası Nizamettin Leknevi'nin vefat haberini alınca, üzüntüden vefat etti. Diğer bir öğrencisi Zarif Azim Âbâdi de gözlerini kaybetti.[231]

Bu gibi hadiseler garipsenmemeli. Zira ulemanın öğrencileri üzerindeki etki ile öğrencilerin üstâdlarına olan saygı ve bağlılığı göstermesi açısından önemlidir. Günümüzde ise bazı öğrencilerin hocalarını öldürdükleri bilinmektedir.

Cüveynî vefat edince Nisabur halkı yasa büründü. Esnaf bir yıl boyunca işlerine gitmedi.[232] Ebu Hanife vasiyetinde şunları yazmıştı: "Beni Ebu Cafer'in gasp ettiği mezarlıklara defnetmeyin. Pâk ve helal bir toprakta defnedin." Bunu duyan Ebu Cafer; "Kim beni Ebu Hanife'nin hem yaşayanından hem de ölüsünden kurtarır? dedi."[233]

Mağrip halkı, Mutezileden çok etkilenmişti.Ulema, Mutezile görüşlerini çürütme bağlamında çok faaliyet göstererek halkın inancını korumaya çalıştı. Ulema, bu mücadelede öyle samimiydiler ki bu mücadelenin ölümden sonra da devam etmesini istiyordu. Ulema, genelde mezar taşlarına şu ibarenin yazılmasını tavsiye ederdi: "Bu mezar falanın mezarıdır. Ben

---

[229] Sibâi, *Kelaid,* s. 73.
[230] Eş-Şekea, *el-Eimme,* IV, 211.
[231] Nedvi, *Mâzî Hesire,* s. 253.
[232] Âdem, Mitz, *el-Hadare,* I, 334.
[233] Bedri, Abdulaziz, *el-İslâm Beyne'l-Ulema,* s. 154-155.

La İlahe İllallah Muhammedun Resûlullah" akidesi üzerine öldüm. Kur'an Allah'ın kelamıdır, mahluk değildir. Şimdi de Mutezile'nin görüşlerini reddediyorum."[234]

İngilizler, Sudanlı büyük Alim Ahmed Muhammed El-Mehdi'nin mezarına kanalizasyondan lağım açtılar. Kubbesi yerle bir edildi. Cesedi mezarından çıkarıldı, başı koparıldı ve o haliyle Londra'da bir müzeye kaldırıldı.[235] İslâm, gayrimüslimlerin mezarını korur, üzerine basmayı yasaklar ve kemiklerinin kırılmasına izin vermez. İngilizlerin yaptığı ise "İngiliz"cedir. Her kap içindekini yansıtır.

İmam Hasan el-Bennâ da şehit edilince, cenazesinde bulunmak üzere sadece babasına müsaade edilmişti. Şehid edildiği gün dönemin Mısır despotu şöyle dedi: "Bugün yönetimim karar kıldı." Mısır despotunun İmam'ın cenazesinden korkması, vefatından sonra da ondan korktuğunu göstermektedir. Üstad Said Nursi'nin nereye defnedildiği hâlen bilinmemektedir. Bu satırları yazdığımız sırada Rusya, mücahit "Dudayev"in cenazesini teslim etmeyeceğini dünyaya duyuruyordu.

Ulema, hayatlarında korku kaynağı değillerdi ki ölümlerinden sonra kendilerinden endişe edilsin. Hasta çocuklar hekimlerden çekinirler. Güneş bereket ve hayat kaynağı olduğu hâlde, yarasa ve sinekleri rahatsız eder.

1. 11. İslâm ve Ulema

"Ancak Allah saygısını kullarından ulema duyar."

(Kuran-i Kerim, 35/28.)

Alim, mabette abid, mihrapta hatip, toplumda lider ve üretici, cephede komutan, musibetlerde en yakın dost ve nasihatçi, mektepte muallim, tekkede mürşid, mahkeme ve parla-

---

[234] Adnan Selim, *ed-Delail en-Nuriye*, s. 125.

[235] Şevki, Ebu Halil, *Haraketu't-Tahrir*, s. 110.

mentolarda halkın tercüman ve vekili konumundadır. O, zindanlarda bile ıslahat ve umut kaynağı, zalim ve despotların korkulu rüyasıdır. Beşikten mezara kadar halkın başvurdukları tek merci,ihtilaf ve çekişmelerde arabulucudur. O, halktan ayrı kalmayan, halkın yaşam biçimini tercih eden taçsız kral konumundadır.

Ulemaya şeref olarak "peygamberlere vârisler" olma vasfı yeter. Zira peygamberler Allah'ın en seçkin kullarıdır. Onların miras ve makamlarına vâris olmak dünya ve ahirette en yüce mertebedir. İnsanlar ya alim, ya onlara öğrenci veya onları sevenlerden oluşmaktadırlar. Ulemayı takdir etmeyen, onlardan yararlanmayanlar, onlarla beraber olmayanlar insan olma vasıflarını yitirirler. "Melekler, ulema için kanatlarını serer. Yuvasındaki karınca denizdeki balıklar insanlara hayrı öğreten ulemaya dua eder."[236]

Ulema, güneş, ay ve yıldızlardan daha yücedir. Zira yıldızları bulutlar, güneşi gece, ayı gündüz örttüğü hâlde, ilmin nurunu hiçbir şey örtemez. Ay, güneş fena bulur, tutulur, ilim ise ebedidir. Güneş ve ayın zararlı yönleri var, ilmin hiç bir zararlı yönü olmaz. Güneş ve ay göğün ziyneti, ulema ise yerin ziynetidir. Güneş ve ay dünyayı aydınlatır, ulema ise, hem dünya hem de ahireti aydınlatır. Ulema, insana varlık sebebini açıklar. Güneş, ay iyi kötü herkesi aydınlatır, ulema da iyi- kötü ayırımına gitmeden insanları aydınlatır. Razî şunları der: "Ulema, dünyaya hayat bahşeden, Havz-ı Kevser, vahiyden feyz alarak Resûlullah'ın mesajını yaşatacak ve İslâm'ı yüceltecek topluluktur. Onlar, ümmete fazilet ve hayat veren esasları öğrettikleri için cennete akan Kevser nehrine benzerler. Peygamberler, ilahî rahmet, vahyin dağıtıcıları oldukları gibi ulema da peygamberlerden gelen vahyi ahlâk ve şemâili aynı yöntemle insanlara yayar bu nedenle onları andırır. Kıyamet günü her pey-

---

[236] El-Elbâni, Muhammed Nasiriddin, *Sahihu Cami's-Sağir*,Beyrut 1998, Hadis no: 1834

gamber getirilir. Ümmeti de ardından gelir. Birçok peygamber bir-iki kişiyle gelir. Bu ümmetin alimleri birer birer gelir. Birçok alimin peşinden binlerce kişi gelir. Hepsi Resûlullah'ın yanında toplanır, öyle ki bazı alimlerin mensupları diğer peygamberlerin tabiilerinden çok olur. Kur'an, ulemanın çalışmalarıyla korunur. İslâm uleması gayretlerini ortaya koyarak içtihatta isabet etmeye çalışır, isabet edenlere iki ecir, edemeyenlere de hakkı aramaya gayret gösterdikleri için bir ecir verilir."[237]

Razi'nin de belirttiği gibi, su ile kurak ve çorak topraklar dirildiği gibi, vahiyle de katı ve gafil yürekler dirilmektedir. Söz konusu vahyi insanlara götüren vasıtalar ulemadır. Bu nedenle ulema, cehalet, şirk ve küfür afetleriyle ölmüş kalpleri vahiyle dirilten "kevser/hayat veren" suya benzetilmiştir.

Şatibî de, ulemayı yeryüzünü sulayan kaynaklara benzetmektedir. Alim, ilmiyle yeryüzünü ihya eden, taklid ve taassuptan uzak şahsiyettir.[238]

Kınalizade Ali Ahmed Efendi, ulemanın toplumdaki konumunu şu şekilde izah eder: Anasır-ı Erbaa, eskimez bir tasnif. **Hayat dört şeyle kaimdir. Birincisi sudur, toplumun suyu ulemadır. En geniş anlamda, topluma bilgisiyle hizmet edenler; alimler ve fakihler, yazarlar, iktisatçılar, hekimler, şairler, müneccim ve mühendisler(dir). Nasıl her canlı sudan yaratılmışsa, toplum denen canlı da bunlardan hayat bulmaktadır.** Toplumun ateş unsuru, savaşçı (muharip) sınıftır. Bunlar ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlar. Muharip sınıfın görevini hakkıyla yerine getirmemesi veya üstüne vazife olmayan işlere girişmesi toplumun huzur ve sükunu alt üst eder. Toplumun havası, tüccar kesimdir. Hayatın intizamını temin için tüccar, zaruri malları uzak diyarlardan getirip halkın istifadesine sunar. Tarımla uğraşanlar ise, toplumun toprağını teşkil eder. Bunlar halkın yiyeceğini, her türlü

---

[237] Bkz. Razi, Tefsir,Beyrut, XI, 313.

[238] Şatibi, *el-Muvafakât*, I, 87.

sebze ve meyve ihtiyacını temin ederler. Bunların çalışması diğer sınıfların çalışmasından daha ehemmiyetlidir.[239] Görüldüğü gibi Kınalızade'nin benzetmesiyle Razî'nin benzetmesi örtüşmektedir. Ateş, hava ve toprak. Toplum yapısının ana unsurları da tıpkı insan bedeninin ana unsurları gibidir. Bedenimizdeki uzuvlardan birinin diğerlerine üstün gelmesi dengesizliğe sebep olduğu gibi, bu sınıflardan birinin diğerine karışması da kurulmuş olan nizamın bozulmasına sebep olur. Mesela herkes tarımla uğraşsa diğer güçler azalır ve hayat durma noktasına gelir.

Ulema,ilhâd, maddecilik, fuhuş, uyuşturucu dalgaları arasında boğulmaya yüz tutmuş insanlık için gemisini başarıyla kurtaran kaptan konumundadır. Emeviler döneminde yaşanmış şu hadise, ulemanın toplumdaki itibarını ortaya koymaktadır. "Harun Reşid, yemekten sonra ama alim Ebu Muaviye'nin eline su dökmüş. Kendisine, 'eline kimin su döktüğünü fark ettin mi?' denilince:

-Halifedir, dedi.

-Ebu Muaviye:

Emirulmüminin, bana değil, ilme hürmet gösterdi, demiş."[240]

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin, sizden olan yetkililere de."[241] Müfessirlerin çoğu âyette geçen "yetkiliklilerden" kastın, "ulema" olduğunu söylemiştir. Müslümanların başına geçecek zevatın "müctehid" seviyesinde olması asıldır.[242] Yöneticilerde olduğu gibi, ulemaya tabi olma da Allah ve Resûlü'ne tabi olma şartına bağlıdır. "Kıyamet gününde Allah Teâla, abid kişiye, 'tek başına cennete gir, yararın

---

[239] Bkz. Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, İstanbul, Tercüman, 1001 Eser, ts, s. 217.

[240] Tantâvi, Ali, *Bağdat, Cidde*, 1990, s. 20.

[241] Nisa, 4/59.

[242] Bkz. Tetan, Abdulkerim, Keylani, Muhammed Edip ve diğerleri, *Avnu'l -Mürid, li-Şerhi Cevhereti't-Tevhid*, Şam, 1994, II, 1166.

sadece sana yönelikti' diyeceği hâlde, alim kişiye 'sen dilediğin kişiye şefaat et, çünkü senin yararın geçişliydi topluma da yansıyordu' buyuracak."[243]

Geçmişte İslâm toplumlarında ulema başvurulan ilk merciiydi. Hayatta karşılaştıkları sıkıntı ve problemlerde çareyi ulemaya gitmede ve onlara sormada bulurlardı. İmam Şafii hakkında söylenen; "O, dünya için güneş, insanlar için de sağlık-afiyet konumundaydı." ifadesi bunun bir göstergesidir.[244] XX. Yüzyılın Şairler Şahı Ahmed Şevki de: "Ulema nerdeyse peygamberler olacaktı," demiştir.[245]

Alim, ölü topraktan mahsul çıkarabilen insandır. Bu nedenle kastettiğimiz ulema, ruhban, miskin, dünya ve ahiretten bihaber kesim olmayıp, kendi mutluluğunu başkalarının mutluluğunda gören, fedakarlığı en büyük hedef ve çıkar bilen topluluktur.

Ulema, insanlığın başına gelen felaketlerden kendilerini sorumlu bilir, çareler üretirdi. Ulema, fitne ve fesattan korunmak için Hz. Peygamberin tavsiye ettiği ve etraflarında kenetlenmeyi emrettiği topluluktur.[246]

Günümüzde karşılaşılan önemli problemlerinden birisinin de kimlerin takip edileceği konusu olduğuna inanmaktayız. Kur'an, *"Bana yönelenin yolunu tut."*[247] emriyle bu önemli soruna çözüm getirmiştir. Zira problemlerin temelinde, ehil olmayanların çözüm aramaları yatmaktadır. İbn Mübarek'e, "Kimlere tabi olalım?" sorusu yöneltilince şu cevabı verir: "Hz. Ebubekir'e, Hz. Ömer'e Muhammed b. Sabit'e, Hz. Hüseyin'e, Vakidi'ye tabi ol." "Bunlar vefat etmiş" denilince, "yaşa-

---

[243] Bağdadi,Hatip,el-*Fakih ve'l Mütefakkih*, Nşr: Adil b. Yusuf el-Azizi, Beyrut, 1996, I, 111.

[244] Melek, Bedr Muhammed ve Halil Muhammed Ebu Talib, *Fikrü'ş- Şaffii*, Kuveyt, 1989, s. 9.

[245] Melek,a. ge, s. 52.

[246] Bkz. Askalani, *Fethu'l- Bâri Şerhu'l- Buhari*, 13/37.

[247] Lokman, 31/15.

yanlar yok mu?"der. "Ebu Hamza hayattadır," denilince, o hâlde, Ebu Hamza ve benzerlerini takip etmelerini söyledi.[248]

Ulemanın bir değeri de, Hz. Peygamberin onları kendisine "halifeler" olarak ilân etmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) üç defa, "Allah, halifelerime merhamet etsin." deyince, Ashab, Ey Allah'ın Resûlü halifelerin kimlerdir? dedi. O, "sünnetimi ihya edip onu insanlara öğretenlerdir," buyurdu.[249]

Ulemayı en açık bir biçimde takdir edip konumlarını ortaya koyan önemli delillerden birisi de şu âyettir: *"Allah kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Bütün melekler ve Ulema da adaleti yerine getirecek şahitlerdir."*[250]

Âyete göre;

1-Allah Teâla, insanlar arasından ulemayı seçmiştir,

2-Onların şahitliğini kendi şahitliğiyle beraber zikretmiş,

3-Allah Teâla onların şahit olabileceklerini belirterek onları olumlu yönde tezkiye etmiş ve

4- İslâm inancındaki en önemli konu olan tevhid konusunda onları "şahitler" olarak ilân etmiştir.

"Kendilerine ilim ve iman verilenler de derler ki:'Andolsun ki Allah'ın kitabınca dirilme gününe kadar kaldınız."[251] âyeti de kıyamet gününde ulemanın şahit tutulacağını göstermektedir.[252] *"Şimdi Rabbinden sana indirilenin gerçekten hak olduğunu bilen bir kimse kör olan kimse gibi olur mu?"*[253] âyeti, bilenleri "görenler" olarak, bilmeyenleri de "körler" olarak nitelemiştir. *"De ki: Ey Rabbim ilmimi artır."*[254] âyeti, artırılması istenen tek şeyin "ilim" olduğunu belirtmektedir. *"Bilmiyorsanız zikir (bilgi) ehlinden sorun."*[255]

---

[248] Şatibî, *el-İtisam,* Beyrut, 1991, I, 171.
[249] İbn Abdulberr, *Camiu Beyani'l- İlm,* I, 54.
[250] Ali İmran, 3/18.
[251] Rum, 30/56.
[252] Gazâlî, *İhya,*I, 67; El-Afânî, *Salahu'l-Ümme,* I, 147.
[253] Rad, 13/19.
[254] Taha, 20/114.
[255] Nahl, 16/43.

âyeti, genel anlamda ulemayı "başvurulacak ilk ve tek merci olarak belirtmektedir. Bu, onlara ihtilafları çözmede "hakem" olma vasfını verme anlamına gelmektedir. *"Allah içinizden iman eden ve ilim sahiplerinin (makamlarını) yüceltir."*[256] âyeti, Allah katında, müminlerle ulemanın yüceldiğini göstermektedir. *"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."*[257] âyetinde geçen "li ya'buduni/bana ibadet etsinler diye" ifadesi, "marifet"ile tefsir edilmiştir.[258]

"Ümmetimden bir taife kıyamete dek hak üzerinde kalmaya devam edecek. [259] hadisinde geçen "taife"nin "ulema" olduğu belirtilmiştir. *"Bunlar bizim insanlara verdiğimiz misallerdir. Ancak ilim sahiplerinden başkasının aklı onlara ermez."*[260] Âyet, Kur'an'ın misal ve mesajlarının ancak ulema tarafından anlaşılabileceğini beyan etmektedir. Bu nedenle kimi ulema, bazı âyetleri anlamayınca ağlayıp şöyle derdi: "Ulemadan olsaydık, Kur'an'ın verdiği misalleri anlardık."[261]

İnsanlar, dünyalık ihtiyaçlar ile bedensel hastalıklara karşı koyacak tabiplerden çok, manevî hastalıklara karşı koyacak tabiplere muhtaçtırlar. İlahi bir lütuf olarak her dönemde ortaya çıkacak fitne ve tehlikelere karşı koyacak güçlü şahsiyetler yetişmiştir. Üstâd Mustafa Sibâi, ulemayı bahara benzetmiştir. Şöyle der: "Geçmişte ulema, bahar gibi insanlara haz verirdi. Hastalar onları görünce iyi leşirler, fakirler onlarla teselli bulurlardı."[262]

Ulema, toplumu, bütün şer güç odaklarından korumaya çalışan muhafızlar konumundadır. Ulema, ihtilaf ve çekişmelerde arabulucu olur, halktan ayrı kalmaz, halkın yaşam biçi-

---

[256] Mücadele, 58/11.
[257] Zariyât, 51/56.
[258] Bkz. İbn Abdilber, *Camiu Beyani'l İlm,* I, 298.
[259] Buhari, İtisam ,10.
[260] Ankebut, 29/43.
[261] İbn Kayyım, *Miftah,* s. 51.
[262] Sibâî, *Ahlakune' l-İçtimaiyye*, Beyrut, 1987, s. 198.

mini tercih eder. Ulema taçsız krallar konumundadır. Hasan Basri ulemayı şöyle tanıtır: "Ulema olmazsa insanlar davarlar konumuna düşer. Onların sayesinde insan kalma imkanı vardır." Yahya b. Muaz da ulemanın insanlara ana babalarından daha merhametli olduklarını beyan etmiş. Kendisinden nedeni sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Ana babalar insanların dünyalarını, ulema ise onların (hem dünya) hem de ahiretini korumaya çalışır."[263]

Ulema, en zor şartlarda bile yanlışa karşı olan duruşlarını bozmamıştır. Abdulmelik b. Mervan döneminde yaşanan şu örnek buna delildir. Kendi döneminde "Kim dili ile hakkımızda bir şey söylerse ona kılıçlarımızla cevap veririz." biçiminde bir tehdit savurduğu hâlde, ulema ona aldırmadan görevlerini yerine getirmeye devam etti.[264] Oysa, Abdulmelik'in bu tehdidinde öldürülmenin de söz konusu idi. Haccac kendi dönemi ulemasından Hatit Zeyyat'tan nasihat talep edince, Hatit şunları söyledi: "Sen Allah'ın düşmanlarından birisisin, haramları çiğniyor ve en ufak bir şüphe ile masum canlara kıyıyorsun." Haccac: "Peki Abdülmelik b. Mervan hakkında ne düşünüyorsun?" deyince, Hatit: "O, senden daha azgındı. Çünkü sen onun cürümlerinden sadece bir tanesisin." Hatit, bu cesur duruşları nedeniyle şehit edilinceye kadar işkence gördü.[265] Tarih şuna şahittir ki, ulema ile idareciler kötülüğe karşı beraber olduklarında, toplum her türlü şer ve kötülükten korunmuştur.

Ulema her dönemde İslâm toplumlarında gereken saygınlığı görmüştür. Bu bağlamda İmam Şafii'nin hocası İmam Malik'e gösterdiği saygı zikredilebilir. O, hocasını rahatsız etmemek için kitap sayfalarını özenle çevirirdi. Şafii sayfa hışırtısının kendisine gitmemesine dikkat ediyordu.[266] Şafii'nin öğren-

---

[263] Kardavî, *er-Resûl ve'l -İlm,* Beyrut, 1985. s. 12.

[264] Ahmet Emin, *İslâmî'ın Bugünü,* Çev: Abdulvahhap Öztürk, Ankara,1977, s. 93.

[265] Gazâlî, *İhya,* I, 54.

[266] Nevevî, *Mecmu,*Beyrut, ts. , I, 36.

cilerinden Rabi b. Süleyman da üstadına aynı anlamda saygı gösteriyordu. Onun huzurunda su içmekten bile haya duymaktaydı.[267] "Ulemaya saygısızlık, onları aşağılamak, küfrü gerektiren eylemler arasındaydı.[268] "Şu üç kesime ancak münafık olanlar buğz eder: 1-Ulema, 2-Adil yöneticiler, 3-Yaşlılar.[269] "Denizdeki balık dahil yer ve göklerde bulunan her canlı ulema için dua eder."[270] hadisi de, ulemaya saygınlık göstermeyenlerin söz konusu yarattıklar kadar da görevlerinin şuurunda olmadıklarına, dolayısıyla da onlardan daha aşağı bir konumda olduklarına dikkat çekmektedir. "Melekler, ulema için kanatlarını yerlere sererler"[271] hadisi de bu anlamdadır.

Ulemanın faaliyetleri belirli bir alanla sınırlanmamış. Onlar toplumun her kesimine katılmış ve meşru tüm faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda birkaç örnek verilebilir. Şafii birçok meşru sportif faaliyete katılırdı. H. II. asırda yaşamış ve ictihad seviyesine ulaşmış Diyarbakırlı Esed b. Fırat (v. 172) dönemin en büyük amiraliydi. Mezhepleri birleştirmeye yönelik çalışmaların öncüsü sayılır.[272] 98 adet savaş gemisinin bulunduğu donanmayı sevk ve idare ediyordu. Donanma 10 bin askerden oluşuyordu. İdare ettiği savaşta erler yorgunluk gerekçesiyle geri dönmek isteyince, kılıcını kuşanıp "haydi İleri!" deyip onları cepheye geri çevirebiliyordu.[273]

İmam Şafii, ulema ile hekimleri aynı konumda değerlendirerek şöyle der: "Dinini öğretecek ulema ile bedenini koruya-

---

[267] İbn Muflih, Şemsuddin Ebu Abdillah, *el-Âdâb eş-Şeriyye,* Mısır, ts. I, 226.

[268] Bkz. el-Medenî, Muhammed b. Osman, *Basiruttu's-Salikin,* Taş Baskı, 1341, s. 225.

[269] Münâvî, Hadisin zayıf bir senedle Taberi tarafından rivâyet edildiğini söyler. Bkz. *Feydü'l- Kadir,* I, 328.

[270] İbn Mace. Nakeden el-Elbâni, *Sahihu Cami's-Sağir,* No: 3191.

[271] Tirmizi ,İlim 19.

[272] Tantavî, Ali, *Rical Mine't- Tarih,* Cidde, 1986, s. 158.

[273] Tantavî, *Rical,* s. 163.

cak hekimlerin bulunmadığı yerde kalman helal olmaz."[274] Herhangi bir yerde müctehid seviyesinde bir alimin bulunması oraya risaletin ulaştığına dair bir kanıttır. Zira müctehid ulemanın bulunmadığı yerlerde kalan insanlar, peygamberlerin gelmediği insanlarla özdeşleştirilerek, "fetret ehli" olarak nitelenmişlerdir.[275] "Alim, yeryüzünde Allah'ın emin kıldığı şahıstır."[276] Allah Teâla onun kalbine ilim emanetini yerleştirmiştir. Haznedar, muhtaçlara mal dağıtmakla görevli olduğu gibi, alim de ilmini muhtaç kesime neşreder.[277]

Ulema, ümmetin hatipleri konumundadır. Ulemada olduğu gibi günde beş defa halkla bir araya gelen, onlara nasihat eden başka bir kesim var mı? Cuma günü toplumun büyük kesimi onları dinlemeye gider, herhangi bir zor ve icbar olmadan onları dinler. Bayram hutbelerinde onları dinleyenlerin sayısı daha da artmaktadır. Onlar,taziye,nişan,düğün ve benzer faaliyetleri de göz önünde bulundursak toplumun tamamına yakınına hitap etmektedirler.

Ulema, Allah ile kulları arasında elçiler konumundadır. Ulemayı enbiyadan ayıran tek fark, enbiyaya vahiy gelmesidir. Ulema, enbiyanın mirasını insanlara ulaştırır. İbn Mübarek'e "insanlar denilince kimleri hatırlamamız gerekir" diye sorulunca "ulema" demiştir. "Sultanlar kimlerdir?" denilince, "zahitlerdir" demiş. Sefiller kim? denilince, "dinleriyle dünyayı yiyenlerdir" demiştir. [278] Kıyamette peygamberlerden sonra alimlerin şefaat etmeleri[279] onların derece yönüyle peygamberlerden sonra geldiklerinin bir kanıtıdır.

---

[274] Bkz. Razi, *Edebu'ş-Şafii*, Mısır, 1986, s. 322.
[275] Suyutî, *er-Redu ala Men Ahlede*, s. 109.
[276] Bkz. Münavi, *Feyd*, IV, 487.
[277] Münâvî, a. g. y.
[278] Ğamidi, a.g.e. II, 269.
[279] İbn Mace , Zühd, 37.

1. 12. Ulemanın Peygamberlere Vâris Olmalarının İzahı

Veraset, ölenden arda kalan maddî-manevî haklardır. Vâris olma ise, bırakılan eşya ve haklara sahip olma anlamındadır. Konunun esasını, "Alimin abide olan üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir.Kuşkusuz ki ulema, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, altın ve gümüşü (para-pulu) miras olarak bırakmadılar, mirasları ilimdir. Kim onların bırakmış oldukları ilme sahip olsa, büyük bir paya sahip olmuş olur."[280] hadisi oluşturmaktadır. Hadis, değişik varyantlarla rivâyet edilmiştir.

Ulema birçok cihetle peygamberlere vâristir. Şöyle ki: "Peygamberlerin karşılaşmış oldukları cefa, sıkıntı ve ıstırapla, ulema da karşılaşır. Hz.Adem ağaca dokunmama konusunda imtihan verdi, tövbe etti. İlk Resûl olarak bilinen Hz.Nuh (a.s) hicret etti, eza gördü. Bu yolda sabretti ve zaferle kurtuldu. Peygamberlerin atası İbrahim (a.s), İslâm için ateşe atıldı, neticede Allah onu dost edindi. Musa (a. s) dünyaya gelmeden bile kendisine komplo ve tuzaklar hazırlandı. İsa (a.s.) annesiyle beraber en çirkin iftira ve eziyetlere maruz kaldı. Allah, kendisini korudu. Hz. Peygamber küçük yaşta anne ve babasını kaybetti. İki kız çocuğu (Rukiye ve Ümmü Gülsüm) kocaları tarafından boşandı. Fakirlik ve eziyete katlandı. Müşrik ve münafıkların iftira ve desiselerine katlandı. Kendisine sihirbaz ve deli denildi. Sonunda da zafer ve muvaffakiyet elde etti.[281]

Ulemanın cahil toplum ve despot yöneticiler tarafından maruz kaldıkları eziyetleri, "peygamberlere veraset" kapsamındadır. "En çetin eziyet ve bela peygamberleredir Eziyet ve bela, peygamberlerden sonra, takva seviyelerine göre insanları bulur"[282] hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. Risalet makamı-

---

[280] Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (el- Feth er-Rabbânî ile beraber, I, 149).
[281] Bkz. İbn Kayyım, *Miftah,* I, 300-301.
[282] Tirmiz, Zühd, 57.

nın üstünde herhangi bir makam olmadığı gibi, onlara vâris olmanın da üstünde herhangi bir makam yoktur.

İlim, bütün peygamberlerin ortak mirasıdır. Genel anlamda tüm peygamberlere ilim verildiğini şu âyetlerden öğreniyoruz: *"Ve gerek sana önceden kendilerini anlattığımız peygamberler gerekse anlatmadığımız peygamberleri gönderdiğimiz hem de Allah'ın Musa'ya kelam söylemesi gibi."*[283] *"O'dur ümmiler içinde kendilerinden olup onlara âyetlerini okuyan, onları temize çıkarıp parlatan onlara kitap ve hikmeti öğreten."*[284] İnsanlığın atası Hz. Adem'e ilim verildiğini, *"Ve Adem'e bütün(eşyanın) isimlerini öğretti."*[285] âyetinden öğreniyoruz. Hz. Nuh'a ilim verildiğini, *"Nuh O'nu size ancak dilerse Allah getirir ve siz onu aciz bırakacak değilsiniz."*[286] âyetinden, Hz. Lut'a ilim verdiğini, *"Lut'a Ona da bir hüküm ve ilim verdik."*[287] âyetinden, Hz Davut ve Hz. Süleyman'a ilim verildiğini, *"Bununla beraber her birine bir hüküm ve ilim vermiştik"*[288] âyetinden, Hz. Yusuf'a ilim verildiğini, *"Kıvamına geldiği zaman biz ona bir nüfuz ve peygamberlik bilgisi verdik"*[289] âyetinden, Hz. Musa'ya ilim verildiğini, *"Musa kavmine erip dengini bulduğunda Ona bir hakimiyet ve ilim verdik"*[290] âyetinden, Salih Kul (Hıdır)'a ilim verildiğini, *"Biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğrettik"*[291] âyetinden, Hz. İsa'ya ilim verildiğini, *" Ve Meryem oğlu İsa'ya deliller verdik ve onu Cebrail ile destekledik"*[292] âyetinden, Hz. İbra him'e ilim verildiğini, *"Babacığım, emin ol sana gelmeyen bir ilim bana geldi."*[293] âyetinden, Hz.Muhammed'e

---

283 Nisa, 4/164.
284 Cuma, 62/2.
285 Bakara, 2/31.
286 Hud, 11/33.
287 Enbiya, 21/74.
288 Enbiya, 21/79.
289 Yusuf, 12/22.
290 Kasas, 28/14.
291 Kehf, 18/65.
292 Bakara, 2/87.
293 Meryem, 19/43.

ilim verildiğini de *"Allah sana kitap ve hikmet indirmekte ve bilmediklerini sana öğretmektedir."*[294] âyetinden öğreniyoruz. Âyetlerin de ifade ettiği gibi, *ilim* tüm peygamberlerin ortak mirasıdır. Hz. Peygamber'in tüm branş ve meslekler içerisinden kendilerini "bir muallim olarak sunması,[295] ulemaya şeref olarak yetmektedir.

Hz.Peygamber'in mirasını iyi bilen Ebu Hureyre bu konuda ashaba bir jest yapmıştır: Ebu Hureyre, çarşıda bazı sahabilerin alışveriş yaptığını görünce, "Sizler burada alışverişle meşgulsünüz, oysa mescitte Hz. Peygamber'in mirası dağıtılıyor" demiş. Sahabiler hemen mescide koşmuşlar. Ancak mescitte kimi sahabenin Kur'an'ı etüt ettiğini, kimilerinin de zikir halkalarını oluşturduklarıyla karşılaşınca, "Ya Eba Hureyre! Nerede Hz. Peygamber'in mirası? demişler. Ebu Hureyre ilim halkalarını göstererek, "İşte Hz. Peygam berin mirası budur." demiştir."[296] Ebu Hureyre'nin, bu ifadesinden, Hz.Peygamber'in insanlara özel anlamda miras bırakmadığını, mirasının vahiy ve ilim olduğunu öğreniyoruz. Buna göre mirası, a) Maddî miras, b) Manevî miras olarak tasnif edebiliriz.

Vârisler, vefat edene en yakın kesimdir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in ulemayı kendilerine "vârisler" olarak nitelemesi de, ona en yakın kesimin ulema olduğunu göstermektedir.

Ulemanın peygamberlere vâris olmalarının diğer bir anlamı da, onların bırakmış oldukları nübüvvet, ahlâk ve öğretilerine sahip olmaktır. Ulema, peygamberlerle insanlar arasında elçi ve köprü mesabesindedir. İnsanlarla vahiy arasındaki iletişimi onlar gerçekleştirirler. Vahyi en iyi kavrayanlar, öğretenler, yaşantılarıyla gösterenler onlardır. İnsanlar, önemli ve meşhur şahsiyet ve kesimlere mensup ve en yakın olmakla övünürler. Ulemanın mensup oldukları makam ve şahsiyet de

---

[294] Nisa, 4/113.

[295] Dârimi, *Mukaddime*, İbn Mace, *Mukaddime*.

[296] İbn Kayyım, *Miftah*, I, 67.

Hz.Peygamber'dir." Kur'an'ı okuyan peygamberliği kalbine aktarmıştır. Ancak ona vahiy gelmemektedir.[297] hadisi de bu gerçeği ifade etmektedir.

Kur'an'dan, bir çok peygamberin yakın ve akrabalarının kendilerinden herhangi bir şey kazanmayıp yararlanmadıklarını öğreniyoruz. Hz. Nuh'un oğlu ve karısı Hz. Lut'un karısı, Hz. Peygamberin amcası ve Hz. Ali'nin babası vâris oldukları zatların amel ve ahlâklarını almadıkları için onlara "vâris" kabul edilmemişlerdir. Bu nedenle peygamberlerin gerçek mirası ilim ahlâk ve terbiyedir. İmam Malik, çocuğunu ilim tahsili yerine güvercin yumurtalarıyla oynarken görünce, "ilmi verasetle elde edilen bir şey kılmayan Allah'a hamd olsun" demekten kendini alamamıştır.[298]

Ulema, iyiliği emredip kötülükten sakındırma konusunda da peygamberlere vâris olduklarını göstermiştir.Bu nedenle peygamberlerde olduğu gibi, ulema da iyiliği emretmeyi ve kötülükten vazgeçirmeyi bir vecibe olarak görüyordu. Mirasın, vârislerin vâris oldukları zevatın bıraktıkları tüm mirasa konmakla gerçekleşebildiği gibi, Peygamberlere vâris olan kişilerin onların söz, ahlâk ve fiillerine vâris olmaları da gerekmektedir. Bir hekim zararından bahsettiği bir nesneyi kendisi kullanırsa, hekimliğini tartışılır hale getirmiş demektir.

Ulema, her asırda Resâlullah'ın ashabını temsil etmektedir. "Ümmetimde her asırda öncüler vardır,"[299] hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. İmam Şafiî, hadisçileri görünce, "ben sizleri görünce Hz. Peygamberin ashabını görüyor gibi oluyorum." derdi.[300]

Ulemanın diğer bir konumu da Hz Peygambere ve dolayı-

---

[297] Bkz. Munzirî, *et-Terğib ve't- Terhib*, II, 209.

[298] Sedhan, Abdullah b. Abdurrahman, *Meâlim fi Tarikil- İlm*, Riyad, 199 s. 56.

[299] Elbânî, *Silsiletü'l-Ahadis es-Sahibe*, V, 7 No: 2001.

[300] Zehebî, Ebu Abdillah Şemseddin Muhammed b. Amed b. Osman, *Siyeru A'lamu'n-Nübela*, Beyrut, 1990, X, 59.

sıyla da tüm peygamberlere halife olmalarıdır. Hz. Peygamber, bir defasında "Allah halifelerime merhamet etsin buyurdu. Ashab:Ey Allah'ın Resûlu Halifelerin kimlerdir? diye sordu. Hz. peygamber: "onlar sünnetimi ihya eden ve insanlara öğretenlerdir." buyurdu.[301] Dehlevî, ulemanın hilafet makamında bulunmalarını şöyle izah eder: "Peygamberin hilafeti için iki veçhe vardır:

a)Zahirî veçhe; hükümdarların vazifesi olan adil düzeni sürdürme ve siyasi istikrarı koruyup hiçbir yerde güvensizlik ortamının oluşmasına imkan vermemektir.

b)Batinî hilafet (ilmi hilafet) yazdıklarıyla ve vaazlarıyla halkın imanını güçlendiren refahını ve mallarının artmasını sağlayan alimlere aittir."[302]

"Sizlere, ilimle meşgul olan bir topluluk gelecek. Onları gördüğünüz zaman onlara: "Ey Peygamber vasileri merhaba," deyin.[303] hadisi de, aynı gerçeğe dikkat çekmektedir

Kısacası; peygamberler mal mülk bırakmayıp ilim, irfan ve güzel ahlâk bırakmışlardır. Ulema bu anlamda peygamberlere vâristirler.

1. 13. Ulemanın Değişik portreleri

Ulema, ortaya koydukları faaliyetler ve sahip oldukları özelliklerle birçok farklı durum ve portreler ortaya koymuştur. Ulemadan kimisi topluma katılmayı yeğlerken, kimisi de inzivaya çekilmeyi tercih etmiştir. Değişik asırlarda yaşamış birçok alim, toplum ve insanlardan uzak kalarak münzevi bir hayatı tercih etmiştir. Despot yönetimlerin devam etmesinde inzivacı ulemanın önemli payı vardır. Zira onlar despotizmle mücadele gibi önemli bir meseleyi sorun edinmemişlerdir. Dönemlerin-

---

[301] İbn Abdilberr, *Camiu Beyan*, I, 139.

[302] Bkz. G. N. Celbano, *Şah Veliyullah Dehlevi Hayatı ve Eserleri*, Çev: Hasan Nureddin, İst. ts. s. 64.

[303] İbn Mace, Bkz. Elbanî, *Sahihi Camius Sağir*, No: 3545.

deki despot yönetimler herhangi bir muhalefetle karşılaşmamış, kendilerini adalet ve hukuka riâyet etmeye davet eden kimse olmamıştır. Mezkur ulema, *"Sizden iyiliğe çağıran doğruyu emreden kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun."*[304] "En erdemli cihad, zalim yönetici karşısında hakkı söylemektir."[305] "Birinizin Allah yolundaki bir duruşu, evinde yerine getireceği bin(1000) günlük ibadetinizden daha hayırlıdır"[306] benzeri nassların gereğini ifa etmemiştir.

Ebu'l Alâ' El-Mearri, genel anlamda ulemayı iki kategoride incelemektedir. Şöyle der: "İnsanlar iki kısımdır: 1-Akıl ve düşüncesi olup dini olmayan entel kesim. 2-Dini olup düşüncesi ve aklı olmayan bağnaz kesim."[307] Mearri; özellikle fenni ve sosyal konularda belli bir seviyeye ulaşmış, ancak dinden uzak olan kesimle, inançlarını taklid ve taassub üzerine inşa eden, sözde dindar kesimi tasvir etmektedir. İki kesim de tasvip edilemez.

Bir kesim ulema, İyiliği emreder ve kötülükten sakındırmaya çalışırlar, ancak İslâm'ın topluma vermeye çalıştığı mesajından habersizdirler. Onlar, namaz, oruç gibi ibadetlere özen gösterirler, ancak namazın sahibini kötülükten alıkoyması gerektiğinden habersizdirler. İnsanların namaz kılmaları kendilerini tatmin eder. Aynı şahısların faiz almaları, zulüm yapmaları, hukuku çiğnemeleri onları enterese etmez. Namazı çirkin hareketleri örtmeye bir vesile kılarlar. Kısa kollu gömleklerle gezenlere iyiliği emrederler, ancak rüşvet ve faiz alan kesime asla ilişmezler. İdarecilerin halkı ezmelerine ve hukuk ihlallerine ilişmezler. Milyarlarla ifade edilen dolandırıcılık ve rant, altın bir yüzük kadar kendilerini endişelendirmemektedir. [308] İs-

---

[304] Ali İmran, 3/104.

[305] İbn Mace, Fiten, 20.

[306] Tirmizi, Hadis no: 1667.

[307] Ahmed Emin, *İslâm'ın Bugünü*, Çev:Abdulvahhab Öztürk, Ankara, 1977, s. 175.

[308] Bkz. Sibâî, *Ahlâkune'l- İçtimaiyye*, s. 203.

lâm'ın maslahatları konusunda fikir beyan etmek isteyenleri, ictihad yapmak ve mezhep kurmakla itham ederler. Gençlerin akide ve ibadetleriyle ilgileneceklerine, cübbe giyip giymediklerine, sakal bırakıp bırakmadıklarına, başı açık gezip gezmediklerine dikkat ederler. İslâm'ın dünya ve ahiret nizamı olup beşeriyetin kurtuluş ve saadeti için gönderildiğini savunan ulemaya karşı savaş ilân ederler. Tüm kuvvet ve imkanları onların aleyhine işletirler. Onlara hain ve anarşist gözüyle bakarlar.

Bir kesim ulema da, ilmi İslâm'a hizmet için bir vesile olarak bilir, iyiliği emreder, münkeri men eder, zalime "dur" demesini bilir. Zindana girme pahasına da olsa, doğruyu söylemekten geri kalmaz. Bu vasıfları haiz ulema, toplumda gariptir, İdareci ve yönetime karşı gariptir. Onlar, halkın dertleriyle dertlenirler. Toplumu uyandırmanın tek namzedi bunlardır. İmam Şafii'nin de dediği gibi, bunlar güneş gibidirler, hem kendilerini hem de toplumu aydınlatırlar, toplum açısından ceset için ruh balık için su konumundadırlar. [309]

Şu hadis, genel anlamda ulemanın iki değişik portresini çizmektedir: "İslâm uleması iki kesimdir. 1-Bir kesim ulema, sahip olduğu ilmi herhangi bir karşılık beklemeden insanlar arasında neşreder. Bu kesim ulema için deniz, kara ve havadaki canlılar dua eder. 2-Diğer bir kesim ulema ise, sahip oldukları ilmi insanlara götürmez, götürdüğünde ise bir çıkar için götürür ve karşılığında ücret ister. Kıyamet gününde ağızlarına ateşten gem vurulur. Onlar hakkında bir münadi şöyle diyecektir: 'Şu gördükleriniz Allah'ın kendilerine ilim verdiği şahsiyetlerdir. Ancak onlar ilimlerini insanlara götürmeyip ihmal ettiler. Karşılığında ücret talep ettiler.' İnsanların hesabı bitinceye kadar bu teşhir devam edecektir."[310] *"Nun, kaleme ve kalem ehlinin satıra dizdiklerinin ve dizeceklerinin hakkı için."*[311] İbn Kayyım âyeti şöyle tefsir eder: "Birçok kalem çeşidi vardır. Birtakım

[309] Bkz. Sibai, a.g.e, s. 208.
[310] İbn Hibban, (Bkz. Münziri, *et-Tergib-ve't-Terhib*, I, 38).
[311] Kalem, 68/1.

kalem var ki kılıçlardan daha etkili ve daha keskindir, batılı reddeder, ona reddiyeler yazar ve her türlü kötülüklerini ortaya koyar."[312]

Şimdi de değişik toplumlarda karşılaşılan ulema portrelerini maddeler halinde inceleyelim.

1-Allah'ı bildikleri hâlde, emirlerini yerine getirmeyen kesim. Bu çeşit ulemayı dışımızda kalan, yani gayrimüslim ulema için düşünebiliriz. Onlar Allah'ın varlığını inkâr etmezler. Allah'ın zat ve sıfatlarını tam anlamıyla olmasa da bilirler. Sahip oldukları bilgileri ya ictihatlarıyla ya da tahrife uğramış kitaplardan elde etmişlerdir.

2-Allah'ın emir ve yasaklarını bilip, O'nun zat ve sıfatları hakkında bilgi sahibi olmayan kesim.

3-Allah'ı tanımadıkları gibi, O'nun emir ve yasaklarını da bilmeyenler.

4-Bildikleriyle amel eden ulema. İmam Malik, bu kesimin, *"Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar."*[313] âyetine muhatap olduklarını ifade eder.

5-İlim sahibi oldukları hâlde onu neşretmeyen ulema. Bunlar da, *"Gerçekten indirdiğimiz belgeleri ve doğru yolu Kitap'ta insanlara açıkladıktan sonra gizleyen kimselere var ya, onlara hem Allah lanet eder hem de lanet edenler de lanet eder."*[314] âyetinde kastedilenlerdir.

6-İlim sahibi oldukları hâlde onunla amel etmeyen kesim ki onlar da, *"And olsun ki cin ve insanlardan bir çoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onunla gerçeği anlamazlar, gözleri vardır, onlarla görmezler, kulakları vardır, ama onlarla işitmezler. İşte bunlar hayvan gibidirler, hatta daha şaşkındırlar. İşte o gafiller ancak*

---

[312] İbn Kayyım, *Bedaiu't - Tefsir*, Nşr. Yusri Esseyid Muhammed, Riyad 1993, IV, 506.

[313] Fatır, 35/28.

[314] Bakara, 2/159.

bunlardır."[315] âyetiyle tanıtılan kesimdir

7-Hem kendilerini hem de başkalarını helak eden ulema ki, bunlar ulemanın en tehlikeli olan kesimidir.

8-Hem kendilerini hem de başkalarını kurtaran ulema. Bunlar ulemanın en hayırlı olan kesimidir.

9-Kendilerini helak ettikleri hâlde, başkalarını mutlu etmeye çalışan kesim. Bunlar mum veya kandile benzetilebilir. Kendilerini zahmete soktukları halde başkalarını aydınlatmaya çalışırlar. Birçok alim kendilerini zahmete sokar. Kendilerini tehlikeye, açlık ve susuzluğa maruz bırakıldıkları hâlde, başkalarının rahatını sağlamaya çalışırlar.

10-Takva ve zühd ehli oldukları hâlde hadis ve benzeri ilimler hakkında zayıf olan kesim. İmam Malik onlar hakkında şöyle der: İlim dindir, o hâlde kimden dininizi aldığınıza dikkat ediniz. Şu Mescid-i Nebi'de hadis rivâyet eden 70 şahsiyet gördüm. Hepsi emin ve zahit insanlardı. Ancak aktardıkları hiçbir hadisi almadım. [316] İmam Malik'in bu tespiti, günümüzde ulema olarak bilinen birçok zevat için de geçerlidir. Medrese ve diğer eğitim kurumlarımız, yıllarca sarf-nahiv (gramer), belagat ve mantık okuttuğu hâlde, hadis ilmi ve kritiği konusunda sınırlı klasik bilgilere sahiptir. Özellikle günümüz medreselerinde, sosyoloji, psikoloji, tarih, coğrafya, ekonomi vs. ilimlerde ihtisasa ihtiyaç duyulmamaktadır.

11-Ulemadan diğer bir kesim de, tasavvuf ve ruhanî hayata önem verir, ancak ilim ve toplumla ilgilenmeyi ihmal eder. Oysa ilk dönem mutasavvıflarından Hasan Basrî, Cüneyd Bağdadî, İbrahim Ethem, Abdullah b. Mübarek ve benzeri ilk mutasavvıflar, hem topluma katılır, hem de ilim neşrederlerdi.

12-Önceki kesimin tam aksine çok sayıda ve birçok alanda kitap telif ettikleri hâlde, kalp ve ruhanî hayata önem vermeyen kesim.

---

[315] A'Raf, 7/179.

[316] Adnan, Salim, *ed-Delail en-Nuriyye*, Bask. Yy. ty. s. 175.

13-Faraziye sayılabilecek konu ve meselelerle ömürlerini tüketen kesim. Bu kesim, topluma yarar sağlayacak ilimlerle ilgilenmez ve herhangi bir faaliyette bulunmaz.

14-Her şeyleri Allah rızası için olan ulema. Bunlar miske benzetilmiştir. Bulundukları ortam ve çevreyi ilim ve irfan ile aydınlatıp ihya ederler.

15-Allah rızası yanında dünyalık bir takım çıkar için çaba veren ulema: Bunlar etrafında diken olan gülleri andırırlar. Dikenlere rağmen güllerden yararlanıldığı gibi, bu tür ulemanın ilim ve tavsiyesinden yararlanılabilir.

16-Dünyadan başka hiçbir hedef ve gayreti bulunmayan ulema. Bu kesim dikenleri andırır. Dikenlerle bahçe ve kıymetli bazı şeylerin korunduğunu unutmamak gerekir. Dikenleri andıran ulema, İslâm ahlâkını yaşamadıkları hâlde, bazı platformlarda İslâm'ı savunan entelektüel veya aydın kesimi hatırlatmaktadır.

17-Ulemadan kimisi çıkar için bildiklerini ketmeder. Hatta bulundukları makam ve konumları devam ettirmek için İslâmî hüküm ve metinleri tahrif etmekten kaçınmazlar.

18-Tüm mesailerinde siyasetle iştigal edip, ilim, irşat ve tezkiye konularını ihmal eden kesim.

19-Önceki kesimin tersine, yılan ve vahşi hayvanlardan kaçarcasına siyaset ve yönetime katılmaktan kaçan kesim. Bunlar yönetime katılmadıkları gibi bu konuda uğraşı verenleri de hizipçilik ve çıkarcılıkla itham ederler.

20-Ulema-i avam kesimi: Bu kesim, düşünmeden tahlil ve analiz yapmadan konuları olduğu gibi aktarır.

21-Muhammed İkbal'in ifadesiyle, okudukları ilimle Karun'un hazinesini andıran kesim. Bunlar okuduklarını beraberlerinde mezara götürürler.

22-Her şeyin çözümünü asırlar önce yazılmış ve isabet edip etmedikleri tartışılan klasik kitaplarda aramaya çalışan mukallid ve mutaassıb ulema kesimi.

23-Bir önceki kesimin tam aksine, geçmişle istihza ederek, yeni çözümler üretmeye çalışan kesim. Projeleriyle çelişen her bilgi ve düşünceyi karalamaya çalışıp eskiyi tümüyle reddedenler.

24-İfrat ve tefrite varmadan, geçmişini kültürünü reddetmeden, ondan yararlanmayı bilen, meseleleri tahlil ve analiz edebilen mutedil kesim.

1.14.Diğer Kesimin (Gayrimüslimin) Uleması

"Yahudi alimlerden on tanesi bana iman etmiş olsaydı, bütün Yahudiler bana iman edeceklerdi. "

Hz. Muhammed. (s.a.s.)

Diğer kesimden kastımız, İslâm uleması dışında kalan gayrimüslim ulemadır Hz. Peygamber, "Yahudi alimlerden on tanesi bana iman etmiş olsaydı,bütün Yahudiler bana iman edeceklerdi."[317] hadisleriyle diğer kesimin ulemasının gücünü ifade etmiştir. İslâm, ilim konusunda coğrafya ve din ayırımı yapmaz. Kur'an, İsrailoğulları bilginleri için "ulema" ifadesini kullanmış ve onları risalet konusunda şahit olarak göstermiştir. *"Beni İsrail bilginlerinin bunu bilmelerinde bir delilleri yok muydu?"*[318] âyeti, risalet gibi çok önemli bir konuda bile İsrailoğulları ulemasının şahitliğini kabul etmiştir. [319] Bu nedenle birçok konuda onların deneyimlerinden yararlanılabilir. Hz. Peygamber, Hz.Ebubekir ile hicret esnasında bölgeyi iyi bilen, coğrafya uzmanı müşrik Abdullah b. Uraykıt'tan yararlanmıştır. [320] *"Kitap verilenlerden öylesi var ki ona yüklerle emanet bırakırsın, onu sana geri verir. Yine onlardan öylesi var ki ona bir dinar emanet etsen tepesine*

---

[317] Ahmed bin Hanbel, *Müsned,* II, 346; Buhari, Menakibu'l- Ensâr, 52.

[318] Şuara,26/197.

[319] El-Mensurfûrî Muhammed Süleyman Selman, *Rahmeten lil Alemin*, Riyad, ts, s. 913.

[320] Bkz. Et-Teriki, Abdullah b. İbrahim b. Ali, *el-İstiane bi Ğayr'i-l Müslimin*, Riyad, 1414 s. 92.

binmedikçe onu sana vermez:"[321] âyeti de gayrimüslimlerde hak hukuk ve emanete riâyet eden bir kesimin bulunabileceğini göstermektedir. *"Küfre sapanlar: 'Sen peygamber değilsin,' diyorlar. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter bir de yanında kitap ilmi bulunan."*[322]

En kötü varlık olan şeytanın bile yararlanabilecek bazı söylemleri varken, hâliyle hayatlarını ilme tahsis etmiş gayrimüslim bilgin ve ulemadan yararlanma cihetine gidilebilir. Bu durum Müslümanların fanatik ve mutaassıp olmadıklarını gösterir. Sa'd b. Ebi Vakkas hastalanınca, Resûlullah ona, müşrik fakat hazık bir hekim olan Harris b. Kılde'ye gidip muayene olmasını tavsiye etti. Bu bize hangi din ve inançta olursa olsun ihtisas ve ehliyetli kişilerden isti fade edilebileceğini gösterir.[323]

Doğruyu ve hikmeti kabullenmek, kimden gelirse gelsin almak, objektif düşünen herkesin, özellikle de Müslümanların özelliklerinden olmalıdır. Doğruyu belirli kişi ve kurumlara hasretmek, taassuptur. Kur'an'da meseleye açık bir şekilde işaret eden âyetler vardır. Şerrin ve kötülüğün en büyük kaynak ve sembolü Şeytan, istifade edilebilecek bazı sözler sarf etmiştir. Kur'an bizlere Şeytanın şu itirafını nakletmektedir. *"(Kıyamet gününde hesaplar görülüp) iş bitirilince şeytan diyecek ki: Şüphesiz Allah size vaadi gerçek olanı vadetti, ama size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu, ben sadece sizi davet ettim. Siz de benim davetime hemen koştunuz, o hâlde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim. Ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Kuşkusuz daha önce beni Allah'a ortak koşmanızı reddettim. Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır."*[324] Şeytanın kıyamette yandaşlarına vereceği nutku Kur'an'dan öğreniyoruz. Şeytanın itirafından şu şekilde istifade edilebilir. Bunları söyleyen, batılın asıl kaynağı Şeytandır. Şeytanın aktarılan konuşmasından şu neticeler çıka-

---

321 Ali İmran, 3/75.

322 Ra'd, 13/43.

323 Bkz. Ebu Davut Tıb, Hadis no: 3875.

324 İbrahim, 14/22.

rılabilir.

1-Kendisinin verdiği sözü batıl, Allah'ın verdiği söz ise haktır. Ona tabi olanlar onun söylediklerine tabi olmuşlar, Allah'ın sözüne ise kulak vermemişlerdir.

2-Şeytanın sözlerine delilsiz ve dayanaksız uymuşlardır.

3-Kimseyi kınamaya hakları olmayıp, bilakis kınanması gerekenler kendileridir.

4-Şeytanın hiç kimseye yardım etme imkanı yoktur. Kendisi yardıma muhtaçtır.

5-Kendisine tabi olanların şirkinden teberri etmiştir. [325]

6-Şeytandan çok kendisine tabi olanların kınanması gerekir. Zira şeytanın vesvese dışında herhangi bir yaptırım gücü yokt ur. Nitekim Şeytan bu gerçeği itiraf etmiştir. Şeytanın söylemiş olduğu doğrulardan birisi de *Âyetü'l-Kürsi*'yi okumayı tavsiye etmesidir. Ebu Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah beni, Ramazan ayında toplanan zekatı korumaya memur kılmıştı. Birisi gelip yiyeceklerden almak istedi. Onu yakaladım ve Resûlullah'a götürmek istedim. Şeytan;

-Bırak beni, ben fakirim, ehl-ü ıyal sahibiyim, dedi. Onu salıverdim. Sabah oldu.

Resûlullah: Ya Eba Hüreyre, gece yakaladığın esirden ne haber?' buyurdu.

Ebu Hüreyra: Bana fakir ve ehlu-iyal sahibi olduğunu söyleyince onu salıverdim, dedi.

Resûlullah: 'O, yalan söylemiştir, bir daha gelecek.' buyurdu.

Ebu Hureyre, kendi kendime;'Resûlullah, 'o dönecektir' buyurduğu için, mutlaka döneceğini biliyordum. Bir şeyler çalmak için tekrar geldi. Onu yakaladım ve seni Resûlullah'a götüreceğim,' dedim.

Tekrar geldi ve 'ben fakirim, ehl-ü ıyal sahibiyim, bir daha

---

[325] Hicazi, Mahmut, *et-Tefsiru'l-Vadıh*, Mısır, 1979, Cüz. 13, c. III, 70.

dönmem ne olur bu defa da beni bırak' dedi. Ona acıdım bir daha salıverdim. Sabah olunca.

Hz.Peygamber; ya Eba Hüreyre; gece gelen esirden ne haber?'buyurdu.

Ebu Hureyre: 'Ey Allah'ın Resûlü, 'Ben fakirim, ehl-ü ıyalım var, açım, deyince, onu salıverdim, dedim.

Hz.Peygamber, o yalan söylemiştir bir daha dönecek, buyurdu.

Ebu Hureyre; üçüncü kez onu bekledim. Tekrar geldi, onu tuttum ve seni Resûlullah'a götüreceğim deyince:

Şeytan: Bırak beni, sana fayda verecek bir âyet öğreteceğim, dedi.

Ebu Hureyra: Nedir öğreteceğin âyet? dediğimde.

Şeytan: *Âyetü'l-Kürsi*'dir. Yatacağın zaman onu oku. Onun sayesinde sana hiçbir şey ilişmez. Allah seni koruyacak ve hiçbir şeytan sana ilişmez,' dedi. Onu serbest bıraktım. Sabah olunca,

Resûlullah:Esirden ne haber? buyurdu.

Ebu Hureyra:Bana bir âyet öğrettiği için onu salıverdim' dedim.

Resûlullah: Nedir öğrettiği âyet? buyurdu.

Ebu Hureyra: Âyetü'l-Kürsi'dir. 'Yatarken onu okursan sana bir şey zarar vermez, şeytanlar ilişmez, Allah'ın korumasında olacaksın, ' dedi.

Resûlullah: O, yalancıdır. Fakat söylediği (o tavsiye) doğrudur. O şeytan idi, buyurdu. [326]

Burada konumuzla ilgili olan husus, *Âyetü'l-Kürsi* hakkında şeytanın sözlerinin Resûlullah tarafından doğrulanması ve "doğru" olarak kabul görmesidir.

Cahiliye şairlerinden Serid b. Süveyd der ki: Bir gün

---

[326] Buhari, *Fedailu'l-Kur'an*, s. 10; İbn Kesir, *Tefsiru Kur'an'il-Azim*, I, 480.

Resûlullah'a terkisinde refakat etmiştim. Sefer esnasında Resûlullah, Ümeyye'nin şiirlerinden bir şey biliyor musun? dedi. Ben de "evet," dedim ve yüze yakın beyit okudum. Bunun üzerine Resûullah, "Ümmeyye İslâm'a yaklaşmıştır." dedi. [327] Hadisten, Resûlullah'ın cahiliye dönemine ait hikmetli şiirleri dinlediğini öğreniyoruz. Buna benzer diğer bir konu da, meşhur Şair Lebid b. Rabia'nın Müslüman olmadan önce söylemiş olduğu şu mısradır. "Haberiniz olsun, Allah dışında her şey batıldır." Lebid Müslüman olmadan önce doğru bir şiir okumuş Resûlullah da onu bize aktarmıştır. Başka bir defasında Lebid, Müslüman olmazdan "Haberiniz olsun Allah'tan başka her şey batıldır." deyince; Osman b. Maz'un doğru söyledin, dedi. Lebid, ikinci mısra olan "Her nimet de geçicidir" deyince; ona itiraz edip, "hayır bu defa yanlış söyledin, cennet nimetleri fena bulmaz," diye cevap vermiştir.[328] Görüldüğü gibi, Osman b. Maz'un (r.a) hak ehline yaraşanı yapmış ve ilk mısra hak olduğu için almış, ikincisi de yanlış olduğundan itiraz ederek reddetmiştir. Velid b. Muğire de iman etmemiş ve Resûlullah'ın en azılı düşmanlarındandı. Buna rağmen, Kur'an hakkında hakikati ifade eden şu itirafta bulunmuştur: "Allah'a yemin ederim ki, Kur'an çok şirin bir sözdür. Kökü sağlam ve dalları mübarektir." Bu hak sözler batıl ehli azılı bir düşmanın dilinden dökülmüştür.[329]

İtalyan Faşist lider Mussolini de sergilemiş olduğu baskı ve despot yönetimine rağmen, batıda özellikle de İtalya'da birçok etki bırakmıştır. "Aslan gibi bir gün yaşamayı, davar gibi bin yıl yaşamaya tercih ederim" sözü, istifade edilecek türdendir.[330]

Doğruları bilmenin yaşla da herhangi bir ilgisi yoktur. Küçük olduğu hâlde, hakkı büyüklere öğretmek mümkündür. Bu bağlamda Kur'an bizlere İbrahim'in (a.s) babası Azer'e söyle-

---

[327] Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhari, Muhtasarı ve Şerhi*, Ank. 1993, X, 39.
[328] Eş-Şâmî, Salih Ahmed, *Min Meini's-Sire*, Beyrut, 1992, s. 56.
[329] Cum'a, Ahmed Halil, *el-Mübeşşerune bi'n-Nar*, Beyrut, 1993, I, 154.
[330] Ğamidî, *Kutuf Muhtare*, I, 201.

diklerini aktarmıştır. *"Babacığım, gerçekten sana gelmeyen ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki seni doğru yola çıkarayım."*[331] İbrahim (a.s) babasına gerçeği söylemiştir. Buhari, sahihinde "Küçüklerden Hadis Alma Babı" başlığında bir konu açmıştır.[332] Ashabın yaşça küçüklerinden Abdullah b. Ömer şunu anlatır: Resûlullah bizlere "Müslüman'a benzeyen bir ağaç vardır, o hangisidir?" diye sordu. Cemaatın yaşça en küçüğü olduğum için "hurmadır" demekten çekindim.[333] İbn Ömer cemaatın en küçüğü olduğu hâlde Resûlullah'ın sorusunu bilmişti.

Kur'an, gayrimüslim veya çocuk bir yana, doğru veya ilim, hayvandan bile gelse alınmasını öğretmiştir. Bu konuda Kur'an, cin ve hayvanların alemine vakıf olan ve aynı zamanda peygamber olan Hz. Süleyman'ın Kraliçe'nin yeri konusunda Hüdhüd kuşundan faydalandığını haber vermektedir. *"Hüdhüd ona şöyle dedi: "Ben senin etraflıca görüp bilmediğin bir şeyi etraflıca görüp öğrendim, Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim."*[334] Âyette Hüdhüd'ün Hz. Süleyman'ın (a.s) bilmediği bir gerçeği bildiği ve dolayısıyla Hz. Süleyman'ın ondan yararlandığı anlatılmaktadır.[335] Hz. Süleyman'ın (a.s) cin ve kuşların dilini bilmesi, onu Hüdhüd'ün hak bildiği bir konudan faydalanmasına mani olmamıştır. Bu nedenle beceri ve ehliyet sahibi birçok gayrimüslim İslâmî yönetimlerde istihdam edilmişti. Abbasi Halifesi Mansur İslâmi ilimlere vakıf bir idareciydi. Hazik aynı zamanda tıpta otoriter Hıristiyan hekim George Bestesgo ve Hasan Şehlesan'ı sarayında istihdam etmiştir. Harun Reşid, ondan sonra gelen Memun, Mutesim Mütevvekkil, Radibillah dönemlerinde de gayrimüslim uzman ve bilginler devletin muhtelif kademesinde istihdam edilmiştir. Bunların arasında

---

331 Meryem, 19/43.
332 Askalânî, *Fethu'l-Bari*,I, 226.
333 Askalâni, a.g.e. , I, 218.
334 Neml, 27/22.
335 HicÂzî, *et-Tefsiru'l-VÂdıh*, Cüz, 29, II, 27.

Hıristiyan, Yahudi ve Sabiiler vardı.[336]

Konu ile ilgili bir şüphenin izalesi: Hz. Ömer Tevrat'tan aldığı bir bölümü Hz. Peygambere getirince kızmış ve şöyle demişti; "Ey Ömer! Yoksa şaşırdın mı? Ben pâk ve dosdoğru bir din ile geldim. Onlara bir şey sormayın, aksi taktirde bilmeden bir doğruyu yalanlayabileceğiniz gibi, batılı da doğrulayabilirsiniz. Allah'a yemin ederim Musa da hayatta olsaydı bana uymaktan başka bir şey yapamazdı."[337]

Soru: Hz. Ömer Tevrat'tan bir şeyler okuyunca, Hz. Peygamber neden kendisini engellemiştir? Olay gayrimüslimlerden yararlanmayı yasaklamıyor mu? Yabancılardan bilgi almamaya yönelik bir tavsiye değil mi?

Cevap:

a)Hz. Ömer'in aldığı, Tevrat'ın muharref olan bölümüydü.

b)Alınanlar akide ile ilgiliydi. Akide Kur'an ve Sünnet'ten başka herhangi bir kaynaktan alınamaz.[338]

İlim, kimlik ve coğrafyaya bakmadan toplumlar üzerinde etkinliğini gösterir. Bu bağlamda Malezya'nın önemli şahsiyet ve liderlerinden Dr. Mahathir Muhammed, Malezya'yı bir kauçuk ve palmiye (ağaç türü) yağı ülkesi olmaktan çıkarıp bütün dünyaya otomobil, bilgisayar ve elektronik gereçler ihraç eden bir sanayi ülkesi haline getirdi. Aynısını Japonya'nın gayrimüslim siyasetçisi Ishiharo Shintaro içinde diyebiliriz. Ishiharo ülkesini ABD'ye boyun eğmekten vazgeçirip Asya topluluğuna dönmesi projesini gerçekleştirdi. İki şahsiyetten biri Müslüman diğeri de gayrimüslim olduğu hâlde samimiyetle uğraşı verdikleri için başarıyla neticeye gitmişlerdir. Polonya'nın Komünizmden kurtulmasında, yeni Cumhurbaşkanı Lech Walesa'nın büyük payı vardır.

Hindistanlı Prof. İnamullah, *"Allah'ın kulları arasında ona*

---

[336] Selman, Mensur Fevzi a.g.e, s. 915.

[337] Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, I, 175.

[338] Ahmed bin Hanbel, *Müsnet*, (el-Feth ile beraber), I, 75.

yürekten saygı duyan ancak bilginlerdir."[339] âyetiyle ilgili şöyle bir hatırasını anlatır: "Amerika'da bulunduğum zaman, astronomi dünyasının tanıdığı, atom fiziğinin kurucusu JEAN'la sık sık görüşürdüm. Bir gün sokağa çıktığımda yağmurlu bir havada üstadın süratle kiliseye doğru gittiğini gördüm. Koltuğunda bir şemsiye vardı. Yağmur sağnak sağnak yağıyordu, ama onun bu olup bitenlerden haberi yoktu. Çok dalgındı. Yanına sokuldum farkına varmadı. Biraz bera ber yürüdükten sonra havasını bozdum, 'Üstâd' dedim. 'Galiba farkında değilsin, yağmur yağıyor.' O zaman ancak kendine gelebildi. Koltuğunun altındaki şemsiyeyi açtı başına tuttu. Şemsiyenin altında beraber yürürken dedim ki: 'Asrımızda dinsizlik moda haline geldi. Ama görüyorum ki siz ilim dünyasında bir ufuk, bir kutup olmanıza rağmen hâlâ kiliseye gidiyorsunuz?' 'Bu soruya şu heyecanlı halimle cevap veremem yarın evime gel sana bir çay içireyim, orada uzun boylu konuşalım,' dedi. Ertesi gün vakit kaybetmeden gittim, odasına girdiğimde yumruklarını sıkmış masasının başında oturuyordu. Yanına oturduğumda, mekanlardan ve mekan içindeki mekanlardan bahsetti. Bulutların içine giren bulutlardan bahsetti. Galaksilerin iç içe girişinden bu muhteşem nizamın hiçbir şeyde nizamsızlık ve gayesizlik olmadığını anlattı. Anlatırken coşmuştu, adeta başka bir alemden inkişaf ediyor gibi, sanki bir ilhama mazhar gibi konuşuyordu. Dolmuştu ve sözlerini şöyle tamamladı: 'İnamullah hayret ediyorum! Hayret ediyorum! İlmin gelişmesine rağmen, ilim irfan yuvalarında inkarın hükümran olmasına hayret ediyorum! Ben taşı tam gediğine koyacağım zamanı yakalamıştım. 'Üstâd' dedim. 'Şu tatlı sözlerini bir dakika kesersen sana tatlı bir şey anlatacağım.' Durdu, sükunetle beni dinliyordu. Ben içimden gelebildiği kadar, ruhuna girebileceğim şekilde Kur'an'ın bir âyetini okumaya çalıştım. Dedim ki: 'Hz. Muhammed (a.s)'e vahiy edilen Kur'an-ı Kerim'de bir âyet var. Allah şöyle ferman edi-

---

[339] Fatır, 35/28.

yor.' *"Allah'ın kulları arasında ona yürekten saygı duyan ancak bilginlerdir."*[340] Bunu dediğim an irkildi, birden bire:

-Bunu Muhammed mi söylüyor?

-Muhammed söylüyor, ama söz onun değil.

-Eğer bunu o diyorsa İnamullah sen şahid ol, Muhammed Allah'ın evvelki elçileri gibi bir elçidir. dedi."[341] Bu olayın da ifade ettiği gibi ilim ehli gayrimüslim de olsa Allah'a olan saygınlığını ifade eder. Dolayısıyla ilim, sahibini Allah'a götürmelidir.

Gayrimüslim dünyada birçok ülkenin yönetim ve sınırlarını belirleyecek bir savaşın başlama emrinin bir papazın iki dudağı arasında oluşu, din adamı papazların gücünü ortaya koymaktadır.

Haçlı seferleri, Papa II. Arbanus'un bir ayin esnasındaki emriyle start almıştı. New York'un ünlü Kardinali John O'conor'un anılan eyaletin valisi demokrat Mario Camo'yu kürtajdan yana olduğu için dinden aforoz edeceğini açıkça ilân etmesi,[342] kardinallerin gücünü ortaya koymaktadır. İngiltere'de de Protestan kilisesi baş piskoposu meclisin tabii üyesiydi. ABD'de ikinci kez cumhurbaşkanlığına aday olduğunu ilân eden George Bush eşiyle birlikte kiliseye gitmiş ve yaptıkları ayin televizyonlarda naklen verilmişti. Bu ziyareti değerlendiren cemaatten Jim Rast adındaki bir şahıs: "Bizim George Bush'un dindar bir insan olduğunda şüphemiz yoktur. Ancak bugün buraya niçin geldiğini de hepimiz biliyoruz:"[343]

Körfez kara savaşının, Amerikan askerlerinin öncülüğünde fiilen başlamasından 48 saat kadar önce, ABD eski Cumhurbaşkanı Geo rge Bush'un fundemantalist papaz Dr. Billy Grahman ile Episcopal Kilisesi dinî lideri meşhur papaz

---

[340] Fatır, 35/28.

[341] Gülen, *Altın Nesil*, derleyen: Latif Erdoğan, Erzurum. 1978, s. 15-17. Metin kısaltılarak alınmıştır. (Nakleden: Zeki Tan,a.g.e, s. 216-217.)

[342] Tan, a.g.e. 107.

[343] Keskin, a.g.e. , s. 110.

Edmond Browing'i Beyaz Saray'a davet ederek anılan savaşın dinî normlar açısından meşru olup olmadığını sorduğunu, bu soruya "meşru değildir" istikametinde cevap veren papaz Browing'in toplantıdan ayrılmasından sonra savaşa taraftar olan Papaz Dr.B.Grahman'ın geceyi Beyaz Saray'da geçirdiğini, savaşın başlamasından hemen sonra da Cumhurbaşkanı başta olmak üzere Genel Kurmay başkanı dahil tüm kabine üyeleri ile birlikte kiliseye giderek papaz Edmond Browing'in yönettiğini ve ordunun başarısı için dua ettiklerine dünya kamuoyu şahit olmuştu.[344]

Bu örnekler, günümüzde de dışımızdaki ulemanın toplumdaki güçlerini ortaya koymaktadır. Tarihe de göz atarsak benzer örnekleri görmemiz mümkündür. Fransızların meşhur komutanı Napolyon, askerî dehasıyla ün salmıştı. Özellikle inancın cephedeki etkinliğini şöyle ifade etmektedir: "İnanmış ve ölümden korkmayan 10 erle dünyanın anahtarını teslim alabilirim." İspanya Kraliçesi II. Havvan'ın kızı Ezabil kilise adına 30 yıl Müslümanlarla mücadele veren fanatik bir dindardı. Müslümanların elinde olan Gırnata düşmeden üzerindeki elbiseleri değiştirmeyeceğine yemin etmişti. Gırnata'yı Müslümanlardan alabilmek için Hıristiyanları tek blokta bir araya getirmeyi başarmış ve askerî birlikleri bizzat kendisi yönetmişti. Üzerindeki mücevheratı ordunun donatımında harcamış ve tüm dünyanın Hıristiyanlaşması için uğraşı vermiştir.[345] Ezabil'in bu azim ve başarılarını kiliseye olan bağlılığı ve dininden almış olduğu referansa bağlamaktayız.

Günümüzde misyonerlik faaliyetleri arasında buna benzer bir çok faaliyet görmekteyiz. Ezher Üniversitesi sabık rektörü Şeyh Abdülhalim Mahmud'un konumuzla ilgili şu hatırasını aktaralım: Kendileri Fransa'da misyoner yetiştiren bir enstitüye gider. Hazır olanlara selam verir,ancak cevabını alamaz. Hazır olanlarla konuşur cevap alamaz. Enstitü müdüründen "sus-

---

[344] Keskin, Abdulbaki, *Doğu-Batı ve 21 yy Üçgeninde İslâm*, Ank. 1994. S. 105.
[345] El-Afânî, *Salahül Ümme*, VII, 186-187.

kunluğun" nedenini sorunca, enstitülerinde "konuşmadan iradeye sahip olma eksersizini" yaptıklarını ve bu sürenin 6 ay devam ettiğini, bu sürede iradesine sahip olup konuşmayanların misyoner olarak seçildiklerini ve faaliyet için dünyaya yayıldıklarını söyledi.[346]

Hıristiyan dünyasının önemli şahsiyetlerinden Alexis Carrel, "İnsan Denen Meçhul" ve "Dua" isimli eserleriyle milyonlarca insana ulaştı ve onları etkiledi. Hayatının büyük bir kısmını laboratuarda canlı varlıkları tetkik etmekle bir kısmını da geniş alemde insanlara bakarak ve onları anlamaya çalışarak geçirdi. [347]

Rusya'nın bir asırdır din dışı bir yönetimle idare edildiği bilinen bir konudur. Buna rağmen Amerikan teknolojisine karşı ülkesin deki çeşitli dinlere mensup ulema ve öncülerden yardım almak durumunda kaldı. Önceden de işaret edildiği gibi, Japonya'da bakanlara tanınan hak ve imkanlar bilim ve sanat ehline verildi. Bu durum,bilim ehlini bugünkü güçlü duruma taşıdı. Alman teolog Büyük Albert ile (v.1280), İtalyan Tomo Alcon, batıda teknolojinin kurucuları olarak bilinirler. İngiliz Rocer Becon (ö. 1294) aynı güçte bir düşünürdür. Ancak büyük çapta Müslüman filozof İbn Sina'dan etkilendiğini itiraf eder.[348] XV.asırda Almanya'da Martin Luth er ortaya çıkmış birçok konuda sınırlı da olsa pek çok reform gerçekleştirmişti. Hindistan'da Buda yeni bir inanç sistemi ortaya koydu. Materyalizme karşı özellikle de nefis terbiyesi alanında büyük başarılar ortaya koydu. İngiliz hakimlerinin karşısında cesaret ve samimiyetle kendisine kanunun en ağır cezalarının verilmesini isteyen Gandi de hür ve güçlü bir mütedeyyindi.

Görüldüğü gibi, ulema İslâm coğrafyası dışında da etkisini göstermiştir.

---

[346] Kardavî, *Risaletü'l-Ezher*, Beyrut, 1422, s. 106.

[347] Bkz. Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, (önsöz), Çev. Rıfkı Özbedek, İst, 1973.

[348] Hüseyin Ahmed, *el-Mietü'l-A'zam*, a.g.e, s. 156.

1. 15. İki Kesim (Müslim-Gayrimüslim) Ulemasının Farkı

İslâm uleması ile diğer kesimin uleması arasında bir kıyas yaptığımızda, insana verilen değer, hukuka olan bağlılık ve ahlak yönünden İslâm ulemasının önde olduğunu söyleyebiliriz. Müslümanlar ile diğer kesim uleması arasında görülen önemli bir fark da ulemaya gösterilen saygınlıkla ilgilidir. İslâm ahlakında mutlak anlamda ulemaya saygınlık esastır. Onlara karşı saygısızlık büyük günahlar cümlesinden iken, Batı ve diğer gayrimüslim coğrafya, ulemasına gereken değer ve saygınlığı vermemiştir. Zaman zaman onları sorgulamış, tahkir etmiş ve hatta idam sehpasına götürmüştür. Yaşanmış şu olaylar bu gerçeği doğrular mahiyettedir. İslâm uleması, hocalarının bulunduğu mahalle doğru ayak uzatmayı, bile uygun bulmazken; Napolyon hocası filozof Volney'i tokatlamıştır. [349] İspanyol Krallığı, Papa IV. Sixtus'dan aldığı yetkiyle 1478'de engizisyon mahkemelerini kurdu. Papanın bile vahşi uygulamalarından kaygı duyarak gücünü kısıtlamaya çalıştığı bu mahkemelerin baş engizisyoncuları yüz binlerce insanı inançsız oldukları gerekçesi ile diri diri yakılmaya gönderdi. Bunlardan, yalnızca ilk baş engizisyoncu olan Donimiken papaz Tomas de Torquemada'nın 2000 (iki bin) kişiyi yaktırdığı ifade edilir.

1543'te kilisenin izni olmadan hiçbir kitabın basılıp satılamayacağına karar verildi. Yasaklanan kitapların listesi uzadıkça uzadı. Bunlardan birçoğu yakıldı. Engizisyon mahkemeleri, kilisenin dünyaya ve evrene ilişkin tartışılmaz görüşlerinin yanlışlığını kanıtlayan bilim adamlarını yargılayıp cezalandırdı. [350] İtalyan matematikçi, astronom ve fizikçi Galileo da dünyanın güneşin çevresinde döndüğünü öne sürdüğü için 1634'te yargılandı. Yetkililer, düşüncelerini savunmaktan ve yaymaktan

---

[349] Topçu, Nurettin, *Var Olmak*, s. 63.

[350] Bkz. Temal Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, İst. , 1992, VI, 159.

vazgeçmesi karşılığında idam etmeyeceklerine dair söz verdiler. Ölüm tehdidi altında bu isteği yerine getiren Galileo'nun, inancından döndüğünü ve pişmanlık duyduğunu belirten belgeleri imzaladıktan sonra, "gene de dünya dönüyor!" dediği söylenir. Engizisyonun, verdiği hapis cezası papanın isteğiyle ev hapsine dönüştürülür ve büyük bilgin Floransa yakınlarındaki Arcetri'de kendi evine çekildi.[351] İlim adamlarının mahkum edilmelerinin arka planında yatan gerçek kutsal kitabın yanlış anlama ve yorumlanmasında yatmakta idi. [352] 1543'te Papa II. Pauls, kitaplar üzerine sansür koydu, izin almadan kitap basımını yasakladı. İtalyan bilim adamı Giordano Bruno, birçok gezegenin olduğunu ve dünyanın evrenin merkezi olmadığını söylediği için 7 yıl süren yargılamadan sonra 1600 yılında diri diri yakıldı.[353]

İslâm coğrafyasında ise, ulemanın bilimsel kanaatlarından dolayı muhakeme edilmesine rastlanmaz. Hz. İsa'dan hemen sonra yaşayan Pavlos, Hz. İsa'nın getirmiş olduğu öğretileri değiştirmiş. Hıristiyanlığı adeta şirk ve putperestlik dini haline getirmişti. Muhammed İkbal, Eflatun'un fikirlerinin İslâm düşüncesini uyuttuğu kanaatindedir. Görüşlerini insan kılığına girmiş bir koyun olarak nitelemiştir. Bu benzetmesinin nedeni, onun fikirlerinin koyunlar gibi sâkin ve donuk olmayı telkin etmesidir.[354]

İslâm ulemasıyla diğer kesimin uleması arasındaki büyük farklardan biri de şudur: Müslüman ulema, Allah'ın nimetlerinden istifade etmeyi bir vecibe bilirken, diğer kesim ulemasında ruhbaniyet esastır. Abdulgani Rafii, kalın yün giyen Gazâlî'ye: "Allah bu tür elbiseyi giymeyi emretmedi." dedi. Gazâlî: "Allah, senin elbisen gibi lüks ve israfa dayalı hayatı da

---

[351] Temel Britannica, VII, 64.

[352] Bucaille Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, (Çev: Suat Yıldırım, 1zmir, 1984, s. 174.)

[353] Zeki Tan, a.g.e. s. 145.

[354] Kılıç, a.g.e, s. 59.

emretmedi."dedi. Rafii: "Benim elbi sem insanlara; 'benim durumum iyi, ben yardıma muhtaç değilim' der. Senin elbisen ise; "Ben fakirim, bana yardım edin." der ve şu âyeti okur:[355] *'De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz hoş mızıkları kim haram kılmış?"*[356]

Batılı Markoni ile Gazâlî'yi karşılaştırırsak şu farkı görürüz Gazâlî, tek başına olduğunda Allah'ı zikreder, tefekkür eder, ilim tahsil ederdi. Çıkınca da vaaz, irşad, tedris, talim eder, ruhî hastalıkları inceler, çareler üretirdi. Markoni ise sadece mevcut olan iki tabiat kanununu keşfetmiştir."[357]

Eflatun'un hayal ettiği dünyada insanlar üç sınıfa ayırılmakta-dır. 1-Eşit sınıf: Bunlar diğerlerini yanıltmak için yaratılmışlardır. 2-Askerler, meslek ve sanat erbabı: Bunlar da devleti koruyan ve müdafaa eden kesimdir. 3-İlk iki sınıflar dışında kalanlar da köle ve hizmetçilerden oluşur. Bu sınıf hayvanlardan farksızdır. Keza Eflatun, "Erdemli Kent" isimli meşhur eserinde, kadınları üçüncü sınıf olarak nitelemiş ve en önemli görevlerinin, asker ve yöneticilerin cinsel ihtiyaçlarını yerine getirmek olduğunu savunmuştur.[358] Görüldüğü gibi, diğer kesim uleması, insana değeri dikkate almamıştır. (Güya)birinci sınıf altın değerindedir. İkinci. sınıf gümüşü temsil eder. Üçüncü sınıf da demir kadar değersiz, çürüyen ve pas tutan kesimdir. Aristo da "insan" konusunda ona yakın bir görüşe sahipti. Köle ile hayvanları aynı seviyede değerlendirir. Hıristiyan bir çok papaz da insanları köleleştirmeyi bir erdem yarışı olarak telakki ederdi. [359] Oysa İslâm, köleliği bir insan ayıbı olarak kabul eder. Avrupa'da ahlâkın ve yeni felsefenin kurucusu olarak bilinen Henry Luis (Decartes) Gazâlî'den öylesine etkilenmişti ki, eğer İhya Fransızca'ya tercüme edilseydi, Gazâ-

---

[355] Er-Rafii, *ed-Da'va*, s. 161-162.

[356] A'raf, 7/32.

[357] El-Hûlî, el Behiyy, *Tezkiret'u -Dâi ve'd-Duat*, Mısır, 987, s. 218.

[358] Gazâlî, Muhammed, *Kadâya'l- Mer'a*, Mısır, 1987, s. 65.

[359] Bkz. Ahmed Emin, *İslâm'ın Bugünü*, a.g.e, s. 46-47.

lî'nin İhya'daki bilgileri çaldığı söylenecekti.[360]

İslâm uleması ile diğer kesimin uleması arasındaki farkı şu şekilde özetlememiz mümkündür: Diğer kesimin uleması, pratikten çok teori üzerinde durmuş, yaşantılarıyla örnek olacak herhangi bir hayat modeli ortaya koymadıkları için kötü bir portre çizmiştir. İslâm uleması ilim, ahlak ve yaşantılarıyla İslâm toplumunun en hayırlı kesimini oluşturmuştur.

1. 16. Ulemayı Güçlü Kılan Unsurlar

1. 16. 1. İlim

"İrfan sermayem, ilim de silahımdır."

Hz. Muhammed. (s. a. s)

"Babam bana, kardeşim Ali ve Mahrus'u ortak kılan bir hayat bahşetti. Üstâdım Cemaleddin ise beni Muhammed, İbrahim, Musa ve İsa'ya vâris kılan bir hayat bahşetti".

Muhammed Abduh

"Yazmayan elin diyeti yoktur."

Ebu Abdullah Mekhul b. Zeyd

İlim, sözlükte mutlak anlamda bilmek ve kavramak anlamındadır. Kavram olarak da bir işin özelliklerini, işleyişini en ince ayrıntılarına kadar öğrenmektir. Başka bir ifade ile ilim, herhangi bir şeyin zihinde şekillenmesidir. [361] İlim kelimesi, türevleriyle beraber Kur'an'da 870 defa geçmektedir.[362]

İlim iki kategoride incelenebilir: a)Zarurî ilim: Herhangi bir araştırma ve düşünmeye gitmeden duyu organlarımızla meydana gelen ilimdir. b)Çaba, araştırma ve düşünme ile elde

---

[360] Şiblî, Numani, Gazâlî, Çav: Yusuf Karaca, İst. 1972, s. 61.

[361] Tarifler için bk: Tahânavî, Muhammed b. Ali el-Kadi,*Keşşaf- İstılahat-ı Fünün*, Beyrut 1998, III, 42-43.

[362] El-Cundi, Enver, *Malemetü'l -İslâm*, Beyrut,1982, I, 609.

edilen ilim: İlim, maluma mutabık değilse *cehalettir.* İlmin, maluma uymamasında kesinlik yoksa ve her iki yön, yani malumuna uyup uymama yönleri eşitse ona *şek* denir. Bir yönü tercih edilebiliyorsa *zan,* tercih edilmeyen yöne de *vehm* diyoruz. *Marifet;* sonradan kazanılan sezgidir. İlim ise önceden kazanılır. İrfan genel anlamda eşya ve sıfatlarda olur. İlim ise *mana* ile ilgili konularda olur. Bu nedenle Allah için *marifet* ifadesi kullanılmamaktadır. Yani *Allah marifet sahibidir* denilmez. İlim, bir konuda detaylı bilgi anlamına geldiği için. , *Allah zatı hakkında ilim sahibiyim* denilmez. Ancak *irfan sahibiyim* denir. *Alimun billah* yerine, *arifun billah* ifadesi daha uygundur.[363] Konfüçyüs ilmi, bir şeyi bilip bilmediğinin farkında olmak biçiminde tarif etmiştir.[364]

"O Allah ki, yedi gök yaratmıştır, yerden de onların bir mislini. Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın, bilgisiyle her şeyi kuşattığını bilesiniz diye, (bu ikisinin) aralarından emir inip duruyor."[365]âyeti yer ve göklerin yaratılmasının Allah'ın bilinip tanınması için olduğunu beyan eder. Yer ve gök ilim sayesinde kaimdir. Kainatta var olan her şey varlığını ilimle devam ettirmektedir. Peygamberler kitap ve ilimle gönderildiler. İbadet, tevhid hep imanla gerçekleşebilir. Helal haram ilimle bilinir. İyi, doğru, iman, küfür, İslâm ve cahiliyet ilim sayesinde birbirinden ayrılır. İlim Allah'ın bir sıfatıdır. Allah mutlak anlamda ilim sahibidir. İnsanların ilmi ise sınırlıdır. İlim, Allah'ın insana vermiş olduğu en büyük nimettir.

İlim insanı diğer canlılardan ayıran, hatta onu meleklerden de üstün kılan vasıftır. Meleklerin Hz. Adem'e secde etmeleri, Hz. Adem'in ilime sahip olmasındandı.[366] *"Allah insana bilmediğini öğretti."*[367]âyeti, ilmin Allah tarafından insana verildiğini

---

[363] El-Cezâirî, Ebubekir *el-İlmu ve'l-Ulema,* Mısır, ts. s. 12-13.

[364] Frederick Mayer, *The Great Techers,* s. 39.

[365] Talak, 65/12.

[366] Bkz. İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir* Libya, ts. I, 421.

[367] Alak, 96/5.

göstermektedir. Yani, insanın çabasıyla Allah tarafından insana bahşedilir.

İlim, kalbin hayatıdır. Kurumuş toprağın yağmurla hayat bulması gibi, ölü kalpler de ilimle hayat bulmaktadır. Ne var ki, bu benzerlik arasında bir fark vardır: Toprak belirli mevsimler ve sürelerde yağmura muhtaç iken, kalp her an ilme muhtaçtır. Kalp ilimsiz kalınca işlevini kaybeder.

İlim en güçlü ve en etkili silahtır. Hz. Peygamber'in "ilim silahımdır."[367] buyurması, bu gerçeğe işaret etmektedir. Keza hadis, İslâm'ın kılıç zoruyla değil, ilim, irfan ve delille yayıldığını gösterir.

İlim en büyük ibadetlerdendir. İlimden kastımız, sahibini Allah'ı tanımaya ve O'na boyun eğmeye götüren ilimdir. Kuşkusuz ki böyle bir ilim büyük ibadettir. *"Çünkü yeryüzünde debelenenlerin, Allah katında en kötüsü, gerçeği akıllarına koymayan sağır ve dilsizlerdir."*[368] Yeme, şehevi arzu, uyuma ve hareket etme özellikleri tüm canlılarda bulunur. Ancak akletme, idrak, fehm ve düşünme insana özgü özelliklerdir. *"Cin ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım."*[369] âyetinde geçen *ibadet* ifadesi, "tanımak" ve "bilmek" ile tefsir edilmiştir. [370] Âyete göre yaratılış gayesi, Allah'ı tanımak ve gereğini yapmaktır. Bu nedenle en üstün ilim, *marifetullah* ilmidir. Zira herhangi bir ilmin güç ve şerefi *malumun* şeref ve gücüyle orantılıdır. *Marifetullah,* Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili olduğundan *en şerefli ilim* olma vasfına haizdir.

İlim, çok güçlü bir tılsımdır. Kalbe girince onda büyük bir değişiklik meydana getirir, akideye aksiyon ve hareketlilik verir.

---

[368]Hadisi,Kadı İyaz *Şifa*'sında I,80.de aktarır.Çağımız muhaddislerinden Süleyman Selman el-Mensurfûrî, Kadı İyaz'ın hadisçiliğini de referans göstererek, meşhur eseri *"Rahmeten li'l Alemin"* de 'hadis' olarak nakleder. Riyad, ts, s. 778.

[369] Enfal,8/22.

[370] Zariyât, 51/56.

[371] İbn Abdilberr, *Camiu Beyani'l- İlm*, I, 298.

İmanı *yakin* derecesine yükseltir, imanı şecaat, iffet, emanet, başkasını nefsine tercih etme, tevazu, adalet ve merhamete dönüşür. İnsanın erdemliliği, onu yüceltecek gayret ve doğruya ulaştıracak ilimle sağlanır. Allah'ın vasıflandırdığı tüm iyi haslet ve vasıflar ilmin meyvesi, yerdiği tüm kötü sıfatlar da cehaletin neticesidir. İman, şükür, hayırlarda yarışmak, Allah sevgisi ve korkusu, reca, O'na yönelme, ihsan af, sıdık, iyiliği emretme vs. ilmin semereleridir. Cehaletin semeresi ise küfür, nifak, şirk, zulüm, cimrilik, kin, kötü zan, kibir nifak vs. dir.[372]

İlim, Allah yolunda cihada denktir. "Kim mescide (herhangi bir yere) ilim öğrenmek niyetiyle gelse, o Allah yolunda cihad etmektedir."[373] Hadis, cihadın kılıç ve silahla yapılan faaliyetten ibaret olmadığını göstermektedir. İlimsiz cihad, *Havaric* benzeri çıkış ve Müslümanlara kılıç çekme ile neticelenebilir.

İlmin tüm güzel vasıfları cehaletin de kötü vasıfları içerdiğinin bir belirtisi de şudur: Bir alime, *ey cahil,* denildiği zaman kızar. Cahile de alim olmadığı hâlde, *ey alim,* denilince sevinir. İnsan, *ilim sahibi* olma özelliğiyle tüm yaratıkları kullanabilmektedir. Onlardan yara rlanır. Alim, ilim sıfatıyla *melekût/yüce* alemlerde seyran eder,cahil ise tehlikeli uçurumlara yuvarlanır.[374]

İnsanın değeri cüssesiyle ölçülmez, çünkü deve ve fil ondan cüsselidir. Cesaretiyle de ölçülmez, çünkü yabani hayvanlar insandan daha cesurdur. Yemekle de değil, çünkü öküz ondan daha obur, midesi de daha büyüktür. Şehevî arzusuyla da değil zira bir serçe bile bu özelliğe sahiptir. Kalp üç gün ilimden uzak kalınca ölür. İlim, kalbin gıdası ve hayatıdır. Bedenin gıdası yiyecekler olduğu gibi, kalbin de gıdası ilimdir. Kalp, ilimsiz kalınca ölür. Peygamberlik mertebesinden sonra

---

[372] Bkz. İbn Kayyım, *Miftah*, s. 116.

[373] İbn Hanbel, *Müsned*, II, 250,418.

[374] Bkz. Münâvî, *Feydu'l -Kadir*, IV, 487.

en yüce mertebe, ulema mertebesidir. "Kıyamette 3 kesimin şefaati makbuldür. Peygamberler, alimler ve şehitler.[375] *"Şimdi, Rabbinden sana indirilenin gerçekten hak olduğunu bilen bir kimse kör olan kimse gibi olur mu?"*[376] âyeti, ilmin aydınlık ve basiret, cehaletin ise körlük ve karanlık olduğuna işaret eder. Bu nedenle başta şeytan olmak üzere tüm şer güçler, insana tahakküm etme yolunun cehaletten geçtiğini iyi bilirler.

Hırsızlar girmek istedikleri yerin ışıkla irtibatını kesmeye çalıştıkları gibi, şer güçler de insanın "aydınlanma" kaynağı olan ilimle ilişkisini kesmeye çalışırlar. *"Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini veya kavradıklarını mı sanıyorsun? Onlar sırf hayvan gibi hatta gidişçe daha şaşkındırlar."*[377] âyeti, insanın belirleyici vasfının akletme ve anlama olduğunu göstermektedir.

İlim öyle güçlü bir vasıftır ki hayvanlarda bile varlığını hissettirir. *"Sana kendilerine neyin helal edildiğini soruyorlar. De ki: Size bütün temiz nimetler helal kılındı. Allah'ın size öğrettiği şekilde eğiterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden yiyin."*[378] İbn Kayyım'ın da dikkat çektiği gibi, ilim hayvanlarda da belirleyici özelliktir. Nitekim, âyette, eğitilmiş av köpeklerinin tutacakları hayvan eti helal kılınmışken, eğitilmemiş köpeklerin avlayacakları hayvanların eti haram kılınmıştır.[379] *"Derken Allah kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri deşen bir karga gösterdi. O, 'eyvah şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmedim' dedi."*[380] âyeti de herhangi bir konuda bilgi sahibi ve deneyimli bir hayvanın cahil ve deneyimsiz insandan daha önde olduğunu ve ona yol gösterebileceğini göstermektedir. *"Derken bekledi. Çok geçmeden (hüdhüd) geldi ve "ben senin etraflıca bilmediğin bir şeyi etraflıca öğrendim ve sana Sebe'den sağlam bir haber getirdim." de-*

---

[375] İbh Mace, Zühd, 37.
[376] Rad, 13/19.
[377] Furkan, 25/44.
[378] Maide, 5/4.
[379] İbn Kayyım, *Miftah*, s. 55.
[380] Maide, 5/31.

di."[381] âyeti, hüdhüd kuşunun, 'Sebe' bölgesini tanıma konusunda Hz. Süleyman'dan önde olduğunu belirtmektedir.

İlim, dinin en büyük gücü ve destekçisidir. Bu konuda selef şu hükümde görüş birliğindedir: "İlim dindir, o hâlde ilminizi kimden aldığınıza dikkat edin. İlim, varyantların çokluğunda değil, kalbi aydınlatan bir nurdur."[382] İlim din olduğu gibi, din de ilimdir. İlim insanın şahsiyetini değiştirip istediği şekle koyan bir iksirdir. O, her güçten daha güçlüdür, insanı yücelttiği gibi, onu ayaklar altına da koyabilir.[383]

İlim sahibini her türlü manevî hastalıktan koruyan bir iksirdir. İlaç canlıyı hastalıklardan koruduğu gibi ilim de insanı küfür ve en vahim hastalık olan cehaletten korur. İlim sahibini ölümsüz kılar. "Kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa, açtığı çığırın sevabını alacağı gibi, onunla amel edeceklerin sevapları azalmaksızın onların sevabı kadar da sevap/ecir alır"[384] hadisi, ulemanın ölümden sonra da hayatta iken meydana getirmiş oldukları eserlerden yararlanacaklarını belirtmektedir. Asırlar önce vefat etmiş ulemanın eserlerinden halen yararlanmaktayız. Buna göre ilim, ulemanın hem yaşadıkları dönemi hem de ölümden sonraki dönemlerini ibadet haline dönüştürmektedir.

Halk arasında hadis olarak bilinen, ancak Hasan Basri'ye ait olan "Ulemanın mürekkebi şehitlerin kanından daha üstündür."[385] vecizesi, ilmin ve ulemanın şerefine dikkat çekmektedir. Şehidin sevabı, bir defaya mahsus yazıldığı hâlde alimin mürekkebinin etkisi dünya durdukça ve hatta ölümden sonra bile devam etmektedir. Şehide şahadet mertebesinin yüceliğini hatırlatan, onu motive eden yine alim veya onun mürekkep döktüğü bir eseridir.

İlim, sahibini fitne fesattan koruyan en büyük kalkandır.

---

[381] Neml, 27/22.

[382] Hilal Mahmut, Muhammed, *Cevletün fi Riyad'l-İlm*, s. 321.

[383] Malik, Muhammed Bedr, *Fikrü'ş -Şafii*, s. 79.

[384] Muslim, İlm,15.

[385] Acluni, Keşful'-Hafâ,2/179.

Şu hadis bu gerçeği ifade eder: "İlerde bir takım fitneler zuhur edecektir. Kalpleri Allah tarafından ilimle ihya olunacaklar dışında insan(lar) mümin olarak sabahlayıp, münkir olarak akşamlayacaklar."[386] Hadis, her türlü menfi akıma karşı ilimle korunabileceğimizi beyan eder. İlim insanı, düşük yaratıklar durumuna düşmekten alıkoyar. "Alimin, abide üstünlüğü benim derece/amel yönünden en düşük olanınıza üstünlüğüm gibidir."[387] Çünkü abid kendisi için yaşar, işlediği amelin doğru olup olmadığını, sünnete uygun olup olmadığını bilmemektedir. Alim ise ibadetini bilinçle yapmakta ve sünnete uygun olarak kılınan iki rekat namazın bidatle kılınacak ömürlük ibadetten daha hayırlı olduğunu bilmektedir.

Yönetimde de ilim esastır. *"Peygamberleri onlara: 'işte Allah size hükümdar olarak Talut'u gönderdi.' demişti. Onlar: 'O nasıl bize hükümdar olabilir ki? Halbuki biz hükümdarlığa ondan daha layığız. O, malca da bir bolluk verilmiş biri değil. ' dediler. Peygamber: 'Onu, Allah size hükümdar seçmiş, bilgi ve fizikçe artırmıştır,hem Allah, hükümdarlığı dilediğine verir. Allah geniş mülk sahibi, her şeyi bilendir,' dedi."*[388] *"De ki: Beni ülke hazineleri üzerine memur et, çünkü ben iyi korur, iyi bilirim."*[389] İlk âyet, Talut'un lider olarak seçilmesini, bedensel güç ve ilmi üstünlüğüne bağlamaktadır. İkinci âyet ise, Hz. Yusuf'un maliye vekaletini emin kişiliği ve üstün deneyim ve bilgisinden dolayı talep ettiğini belirtmektedir. Hz. Peygamber de devlette istihdam edeceği insanlarda ilim vasfını arar ve şöyle derdi. "Allah'ın kitabını en iyi bilenler imam/yönetici olsun, bu konuda eşit iseler, sünneti en iyi bilenler öne geçsin, bu konuda da eşit iseler, İslâm'ı en iyi bilenler öne geçsin, "[390] "Allah, kime hayır dilerse onu dinde anla-

---

[386] Ebu Ya'la, hasen bir senetle rivâyet etmiştir. Bkz. Münâvi, *Feydül Kadir*, IV, 133.

[387] Tirmizî, İlim, 16.

[388] Bakara, 2/247.

[389] Yusuf, 12/55.

[390] Müslim, Hadis no:267.

yış (fıkıh) sahibi kılar."[391] Son hadisin mefhumu; "Kimde fıkıh bilgisi yoksa onda hayır yoktur." demektir.

Tarihin her döneminde, *doğrular* özellikle de *vahiy,* "ilim ehli" tarafından kabul görmüş ve herhangi bir dirençle karşılaşmamıştır. *"Ve bu misaller var ya biz onları insanlar için getiriyoruz. Fakat onlara ilim sahiplerinden başkasının aklı ermez."*[392] *"Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise sana Rabbinden indirilen gerçeğin ta kendisi olduğunu ve onun yüceliğinin sonu olmayan her türlü övgüye layık olan Allah'ın yoluna ilettiğini görüyorlar."*[393]

Mutluluğun yolu ilimden geçer. Mal, makam, şöhret vs. ile elde edilen mutluluk geçicidir. Ancak ilim, irfan ile elde edilen mutluluk gerçek anlamdaki mutluluktur. Hz. Peygamber ilimle beraber malın da gerekliliğine dikkat çekerek, ancak ilme eşlik edecek mal ile saadetin elde edilebileceğini vurgulamıştır. [394] Mutluluk insanın en çok aradığı gerçeklerden biridir. Ulema ve filozoflar değişik yöntemlerle onu elde etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Sokrat mutluluğu hiçbir şeye muhtaç olmamada bulurken, öğrencisi Eflatun huzuru zevk ve imkanlara sahip olmada buluyordu. Aristo da mutluluğu hikmet ve ilimde bulmuştur. Aksur ise onu cinsel arzulara bağlamaktadır.[395]

Ulema ilim ve irfandan aldıkları hazzı kral ve sultanların sahip oldukları imkanlara değişmezlerdi. Bu bağlamda İbn Teymiye'nin ilimden almış olduğu hazzı hatırlatabiliriz. Şöyle der: "Şu çulumu kralların mülküne, zühdümü Hz. Süleyman'ın saltanatına, fakir ve mütevazı halimi de hükümdarların yaşadıkları zevk-u safaya değişmem."[396] İbn Teymiye, diğer bir münasebetle şöyle der:"Dünyada bir cennet var ona girmeyen ahiretteki cennete giremez. Düşmanım bana ne yapabilir?

---

[391] Buhari İlm,10.
[392] Ankebut, 29/43.
[393] Seb'e, 34/6.
[394] Bkz. Tirmizi, hadis no: 2325.
[395] Mahmut, Abdulhamit, *Hayatu İbrahim Edhem*, Mısır, 1978, s. 101-102.
[396] Nedvî, *el-Hafiz Ahmed İbn Teymiyye*, 1978, II, 161.

Cennetim ve seyranım kalbimin içindedir. Nereye gidersem benden ayrılmaz."[397] İlim ve takvayı sultanlığa değişmeyen meşhur mutasavvıf İbrahim Ethem de buna yakın bir ifade kullanmış ve şöyle demiştir: "Eğer krallar içinde bulunduğumuz hazzı bilselerdi, ona sahip olmak için bizimle savaşacaklardı. İlim, Muhammed Abduh'a "Babam, kardeşim Ali ve Mahrus'u bana ortak kılan bir hayat bahşetti. Ancak üstadım Cemaleddin beni Muhammed, İbrahim, Musa ve İsa'ya vâris kılan hayatı bahşetti."[398] gerçeğini, diğer birine de "Ben bir damla değilim bütün deryayım." gerçeğini dedirten hakikattir. Büyük İskender, "Babam beni gökten yere indirdi, hocam ise beni yerden göğe yükseltti." demiştir.

İlim, köleleri sultanlar seviyesine yükseltir. Abdullah b. Abbas ve Abdullah b Ömer'in vefatından sonra ilim, Mevâli (Arap olmayan ve aslı köle olan kesimin) eline geçti. Bunlardan bazıları, Mekke'de Ata b. Ebi Rebah, Yemen'de Tavus Yemame'de, Yahya b. Kesir, Basra'da Hasan Basri, Kufe'de Alkame, Nehaî, Şam'da Makhus, Horasan'da Ata Horasanî, Medine'de Vasıl b. Ata idi. İlmin mevâliye geçmesinin nedenleri şunlardır:

1-Mevâli dışındakiler cihad ve devlet idaresiyle iştigal ediyordu. Mevâli ise ilimle iştigal etti.

2-Mevâli idareye geçemeyince, fikir ve akıl üzerinde hüküm sürmeye çalıştı.

3-Mevâli, sahabenin hizmetinde bulundukları için ilimlerine vâris oldu.

4-Mevâlinin çoğu kültür merkezi kentlerde yetişti ve oralardan yararlandı.[399]

İmam Malik'in büyük hocası Abdullah b. Hürmüz İran asıllı bir zattı. Sağır, topal ve mevâlidendi, kesintisiz yedi yıl İ-

---

[397] İbn Kayyım, *el-Vabilu's-Sayyıb*, Beyrut,1982, s. 44.

[398] Ammara Mahmut, Muhammed, *İzzetu'l– Mümin*,Beyrut 1992, s. 64.

[399] Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-Cedel*,Beyrut, ts. s. 305.

mam Malik'e ders verdi. *Hicret Yurdu'nun İmamı* olarak bilinen Malik, köle asıllı birinden ders alma konusunda herhangi bir tereddüt göstermemiştir.[400] İlim saltanatı, diğer saltanatlardan daha güçlüdür. İnsanlar ilim saltanatına diğerinden daha çok itaat eder. Birine gönül ve kalp eğilirken diğerine beden eğilir.[401]

İmam Buhari, Mecusî bir soydan geldiği hâlde, ilim desteğiyle kralların ulaşamadığı bir mertebeye ulaştı.[402] Abdurrahman b. Nefis, ilimle iştigal etmeden önce müzisyendi, şarkı söylemekle şöhret bulmuştu, ilim elde ettikten sonra Hanbeli mezhebinin öncüleri arasında yer aldı. Cubâi, Hıristiyandı. Müslüman olunca "imam/müctehit" seviyesine ulaştı. Nasıruddin Ahmed b. Abdusselam, ilim tahsilinden önce yol kesen bir hayduttu. Yol kestiği bir sırada dinlemek gayesiyle bir ağacın altında uzanırken yanı başında sıçrayarak gagasıyla bir yere bir şeyler taşıyan bir kuş görmüş. Kuşun kör bir yılana yiyecek taşıdığını fark edince, bu hareketten etkilenerek eşkıyalıktan vazgeçmiş ve ilim tahsiline koyulmuş, sonra da büyük bir alim olmuştur.[403] İlmî otoritesi herkes tarafından kabul edilen Hasan Basri de, köle olan bir ebeveynin çocuğudur.[404]

İlim, imandan önce gelen faziletli ibadettir. *"Bil ki; Allah'tan başka ilah yoktur."*[405] âyeti, ilmin imandan önce geldiğini göstermektedir. Abdullah b. Vehb anlatıyor: İmam Malik ile bulunuyorduk. Bu sırada ezan okundu. Kitapları toplamaya çalıştım. İmam Malik, acele etme, dedi ve şunu ekledi: Niyetin halis olması kaydıyla meşgul olduğun ibadet yani ilim tahsili,

---

[400] Eş-Şek'a, *el-Eimme,* (Mukkadime İmam Malik bölümü.).
[401] Ebu Ğudde,a.g.e. s. 375; İbn Kayyım, *Miftah*,s. 64.
[402] Ebu Faris, *Fıkhu'l-Buhari*, 1/19.
[403] Sadhan, *Meâlim*, s. 179.
[404] Tantavî, Said, *Resailu'l- Mescid*, s. 89.
[405] Muhammed, 47/19.

gideceğin ibadetten daha hayırlıdır."[406] İmam Malik bu söylemiyle;

a-İlim tahsil etmenin önemini belirtmek istemiş,

b-Meşgul olduğu ilmî bir meseleyi bitirmenin namazı ilk vaktinde kılmaktan daha hayırlı olduğunu hatırlatmak istemişti. İlmin bu önemindendir ki selef, ilmin elde edilmediği bir günü, ömürden saymamış ve heba edilmiş bir zaman olarak nitelemiştir.[407] Bu konuda Hz. Ömer şunları der: "Şu üç durum olmasaydı dünyada kalmayı istemezdim. a) Allah yolunda cihad için ordu teçhiz etmek, b) Gece ibadetine kalkmak, c) İlmi müzakere etmek."[408]

İlim mucizeler ortaya kor. *"Kendine kitaptan bir ilim verilen bir kişi de şöyle dedi: 'Sen daha makamından kalkmadan onu sana getirebilirim.'"*[409] âyeti, tahtı bir yerden bir yere taşıma mucizesinin ilim sayesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Âyet, tahtı getiren şahsın kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.Ancak sahip olduğu "ilim" sayesinde harika hadisenin gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir. Âyette geçen *ilim sahibi*nin, cisimleri uzak yerden nakletme ilmine sahip bir uzman olma ihtimali vardır. *Kitap ilmi*nin de teknoloji ve fen ilimleri olma ihtimali yüksektir. *"Ve her şeyden ona bir sebeb/ilmî kudret verdik."*[410] *"Zülkerneyn: Bu Rabbimin bir rahmetidir (ilmi)dir. Rabbimin vadettiği an gelince onu dümdüz edecektir."*[411] Zülkerneyn'ın asırlar önce demir kütlelerinden bir dağ ördürüp sonra da körükleyerek macununu bir ateş haline getirdikten sonra üzerine erimiş bakır dökmesi şüphe yok ki müthiş bir ameliyedir. (...) Yani, o kavmin kuvvet ve gayreti ile Zülkerneyn'in o himmeti Ye'cuc ve Me'cuc'a karşı öyle bir

---

[406] Adnan, Salim, *ed-Delail en-Nuriyye*, s. 77.
[407] İbn Kayyım, *Miftah*, s. 120.
[408] İbn Kayyım, a. g. y.
[409] Neml, 27/40.
[410] Kehf, 18/84.
[411] Kehf, 18/98.

icazkâr bir redim husule getirdi ki bunun derece-i metanetini anlayabilmek için körüklenerek ateş haline getirilmiş demir kütleleri ile harcı, sıvası erimiş bakırdan müteşekkil yalçın bir sel tasavvur etmek gerekir.[412] Âyetten çok eski çağlarda meydana gelen mucizevi ameliye, Zülkarnenyn'in sahip olduğu teknoloji ilmini kullanarak gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

İlmin, beka, devam ve ilerlemesi ulemanın varlığıyla mümkündür. Şu hadis konuyu aydınlatmaktadır. Bir defasında Hz. Peygamber ashabına,"İlim kalkmadan önce ona sahip çıkın," buyurdu. Ashab: "Ey Allah'ın Resûlü! Kur'an elimizde olduğu hâlde nasıl olur da ilim zayi olur?" dedi. Hz. Peygamber: "Allah mükafatını versin, bunu nasıl söylersin? Tevrat ve İncil Yahudi ve Hıristiyanların elinde olduğu hâlde onları helak olmaktan kurtaramadı. Bu nedenle ilim, ulemanın gitmesiyle gider. buyurdu."[413] Yani, ulema nın gitmesi, ilmin gitmesi demektir. Hadiste de vurgulandığı gibi, millet ve toplumların bekası ulemanın bekasına bağlanmıştır. *"Kaleme ve satırlara döktükleri (ilme) and olsun."*[414] *"O'dur insana bilmediğini öğreten."*[415] âyetleri kalemin dolayısıyla da ilmin gücünü ortaya koymaktadır. Âyetler, insana verilen ilmi belli bir alanla sınırlandırmamış ve "insana "bilmediği her şeyi" öğrettiğini beyan etmiştir. Keza âyetler, ilmin elde edilmesinde "kalem"in tartışılmaz en büyük vasıta olduğunu vurgulamaktadır. Tarih, kalem gücünün kılıçtan daha keskin daha fazla olduğuna şahit olmuştur. Mutarraf b. Mazin, Harun Reşid'e şu gerçeği hatırlatmıştı: "Ey Müminlerin emiri! Bil ki bizler için İmam Şafi'nin kalemi, silahşörün kılıcından daha etkilidir."[416]

İslâm, cahilin münazaraya girmesini yasaklamışken,alimin münazaraya girmesine müsaade etmiştir. Zira alim, tesisatla

---

[412] Yazır, *Hak Dini*, V, 3290.

[413] Ahmed b. Hanbel, *Musnet,* V, 266; Dârimi, Hadis No:1168.

[414] Kalem, 68/1.

[415] Alak, 96/4.

[416] Ebu Halil, Şevki, *Hayatu Haruni'r-Reşid*, Şam, ts, s. 118.

mücehhez asker gibidir, düşmana mağlup düşeceğinden korkulmaz. Cahil ise eli boş askerin cepheye koşması gibidir, mağlup olması mukadderdir. Bu nedenle ulemanın, muarızların şüphelerini dinlemeleri ve onlara uygun cevap vermeleri bir vecibedir.[417]

İlim hayat, cehalet ise ölümdür. Şu âyet gerçeği ifade eder: *"Ölü iken diriltiğimiz, insanlar arasında yürümesini sağlayan bir aydınlık verdiğimiz kişi, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?"*[418] âyeti, ilim sahibi olmayanın yani cahilin ölüler mesabesinde olduğunu belirtmektedir.[419] *"Tıpkı şeytanın meseli gibi ki, insana: 'İnkar et!' dedi de, inkâr edince: "ben senden uzağım, çünkü ben alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım dedi."*[420] âyeti de şeytanın bile cahilin düştüğü konuma düşmek istemediğini ve cahilin kötülüğünden Allah'a sığındığına dikkat çekmektedir.Alime,melekler selam dururken, cahilden şeytanın bile uzaklaşıp, Allah'a sığınması manidardır. Hz. Peygamber, yaralı olduğu hâlde teyemmüm etmeyip suyla abdest aldığı için vefat eden sahabi hakkında şöyle buyurdu: "Adamcağızı öldürdüler, Allah da canlarını alsın. Kalbin ilacı soru sormaktır. Bilmedilerse neden sormadılar?"[421]

Kalbin ölümü, bedenin ölümünden daha beterdir. Bedenin rahatsızlığı ölümü getirebilir. Kalbin ölümü ise ebedi ölümü getirir. Bu nedenle cehalet, ölümden daha tehlikeli görülmüştür. Zira ölü, fonksiyonunu yitirmiş ve tehlikeli olma özelliğini kaybetmiştir. Cahil ise, toplumun bünyesinde zararlı bir unsur olmaya devam etmektedir. Varlığı yarardan çok zarar getirmektedir. Cahilin topluma zararının farkında olan İmam Şafii, yaşı ilerlemiş birini gördüğünde kendisine hadis ve fıkıhtan sorular yöneltirdi. "bilmiyorum" dediğinde;"Allah canını

---

[417] Râğib, *el-Zeria ila Mekarimi'ş-Şeria*, Mısır 1972, s. 118.
[418] En'am, 6/122.
[419] İbn Kayyım, *Miftah*, I, 55.
[420] Haşr, 59/16.
[421] Ebud Davud, Taharet,125.

alsın! Hem kendini hem de İslâm'ı mahvettin" demiş.[422]

"Ey insanlar! işte size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerin derdine bir şifa ve müminler için bir hidâyet ve rahmet geldi."[423] Âyette geçen *şifa* vahiy ve ilimdir. İnsanlar, bedensel hastalıklarla ilgilenen hekimlere muhtaç olmayabilirler. Ancak ruhî hastalıkların tabiplerine her zaman muhtaçtırlar. Balık için su, beden için hava ne ise, kalp ve ruh için de ilim odur. Ulema dünyanın hayatı ve ruhudur. İnsanın ilme olan ihtiyacı, balığın suya, gözün ışığa, kulağın sese olan ihtiyacı gibidir. *"Kim bu dünyada körlük ettiyse o ahirette daha kör ve gidişçe daha şaşkındır."*[424] *"Ve Allah her kime hidâyet ederse, o doğru yolu tutar; her kimi de sapıklık içinde bırakırsa, artık onlar için Allah'tan başka yardımcılar bulamazsın. Ve biz onları kıyamet günü, kör, dilsiz, sağır oldukları hâlde yüzü koyun haşrederiz; varacakları yer cehennemdir; alevi dindikçe onlara ateşi artırırız."*[425] âyetlerde geçen ve cehaletten kaynaklanan *körlük,* kalp körlüğüdür.[426]

Peygamberlerin karşılaştıkları en büyük muhalefet, cahil mukallid ve mutaassıblardan gelmekteydi.

İlmin en kıymetli servet olduğunu Hz. Ali'nin şu karşılaştırmasından da anlamaktayız. Şöyle der: "İlim mutlak anlamda maldan üstündür; çünkü, ilim seni koruduğu hâlde malı sen korumaktasın. İlim yaymakla çoğaldığı hâlde, mal dağıtmakla azalır. İlim hakim, mal mahkumdur. İlmi sevmek bir vecibe, malı sevmek ise tamahtır. Mal, sahibinin vefatıyla son bulur, ilim ise sahibinin vefatıyla devam eder. Mal sahipleri mallarının bitmesiyle güçlerini yitirirler, ilim ise bitmeyen, sönmeyen bir hazine ve varlıktır. Mal toplayanlar öldüklerinde unutuldukları

---

[422] İbnü Kayyım, el-Cevzi, *Fadlu'l -İlmi ve'l Ulema*, Nşr: Salih Ahmed eş-Şami, Beyrut, 2001, s. 328.

[423] Yunus, 10/57.

[424] İsrâ, 17/72.

[425] İsrâ, 17/97.

[426] Bkz. İbn Kayyım, *Miftah*, I, 111.

son bulur, ilim ise sahibinin vefatıyla devam eder. Mal sahipleri mallarının bitmesiyle güçlerini yitirirler, ilim ise bitmeyen, sönmeyen bir hazine ve varlıktır. Mal toplayanlar öldüklerinde unutuldukları hâlde ilim sahipleri eserleriyle her zaman yaşarlar.[427]

Cehalet, ölüm ve körlük olduğundan sahibini komik durum larla karşı karşıya bırakır, onu onarılmaz hata ve tehlikeli uçurumlara yuvarlatır. Bu bağlamda 5 örnek vereceğiz.

Örnek 1- Günahkar bir alim ile cahil bir abid imtihana tabi tutulmuş. İlkin cahil abide, "Allah üçün üçüncüsüdür."denilmiş. Abid taklitten gelen bir direnç göstermiş. Kendisine, "okuduğumuz âyettir." denilince, bocalayıp kalmış ne yapacağını şaşırmış ve çaresiz kalınca "âyet karşısında ne yapabiliriz?" demiş ve inkâra gitmiş. Abidi imtihan eden zat günahkar alime gitmiş. O esnada içki içmekle meşgulmüş. Cahile sorduklarının aynısını kendisine de sormuş. Sarhoş alim kızmış, elindeki kadehi soruyu sorana fırlatmış ve "evet âyettir ancak âyeti eksik okuyorsun" deyip âyeti olduğu gibi aktarmış: *"Muhakkak ki Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuşlardır."*(Mâide, 5/73.)[428]

Örnek 2: Cahil bir abidin yanında, *"O öyle Allah'tır ki ondan başka tanrı yoktur. Mülkün sahibidir, son derece mukaddestir, selamete erdirendir, güven sağlayandır, görüp gözetendir, üstündür, zorludur. Büyüklükte eşsiz olandır."*[429] âyeti okununca âyette geçen el-*Cebbar/eğriyi düzeltip doğruyu ihya eden* ve *El-Mütekkebbir/büyüklükte eşi olmayan* sıfatlarının anlamını bilmediği için, "hâşâ bin defa haşa böyle âyet olur mu? Allah nasıl "kibirli" olur? Kibir biz aciz kulların kötü bir sıfatıdır"demiş.

---

[427] Gazâlî, Muhammed, *Meâllah*, Şam, 1989, s. 343.

[428] Bkz. El-Medenî, Muhammed b. Osman, *Tebsirettü's-Salikin*, s. 74.

[429] Haşr, 59/23.

Örnek 3:Bir vaiz vaazında evliyanın, *Allah'ın evliyası* ile *Şeytanın evliyası* şeklinde ikiye ayrıldığını söyleyince, cahil bir softa kendisine; "Hoca efendi sen evliyaullah'ı inkâr ediyorsun," deyip hoca efendiyi rencide etmiş. Cahil softa eğer, *"Size o haberi getiren şeytan kendi evliyasını korkutur. Siz onlardan korkmayın."*[430] *"Biz şeytanları inanmayanlar için evliya/dostlar kıldık."*[431] *"O hâlde şeytanın evliyası/dostları ile çarpışın."*[432] benzeri âyetlerden haberi olsaydı cehaletten kaynaklanan böylesi komik duruma düşmezdi.

Örnek 4:İbadet niyetiyle çekildiği mağarada, namazlığının altında ölü olarak bulduğu fareyi, güya bir canlı öldürdü gerekçesiyle yıllarca sarığının altında taşıyan cahil abidin hikayesi de bu türdendir. Sünnet'ten haberdar olsaydı Hz. Peygamber'in "Fareler öldürülür."[433] hadisleriyle karşılaşacaktı ve yıllarca kılmış olduğu ibadetin boşa gitmesine sebebiyet veren komik duruma düşmeyecekti.

Örnek 5: İbn Cevzi herhangi bir gerekçe olmadan yıllarca secde-i sehiv yapan bir abitten bahseder. Kendisine, "gereksiz secdeleri neden yaptın?" sorulduğunda "ihtiyat için" yaptığını söylermiş. Bunun üzerine bir fakih kendisine; "kılmış olduğun tüm namazlar geçersizdir, zira namazdan olmayan bir şeyi ona ilave etmişsin," demiştir.[434]Cehaletin insanı ne hale düşürdüğünü bu örneklerden de anlamış oluyoruz.

İlim en lezzetli haz, cehalet en acı ve tehlikeli bir zehirdir. Bu nedenle birçok ulema ilim lezzetini evlenme lezzetine tercih ettiği için evlenmeye zaman bulmamıştır. Evlilik, hissi lezzetlerin en büyüğü, ilim ise düşünsel lezzetlerin en yücesidir, ikisinin lezzetini birleştirenler olduğu gibi, düşünsel hazzı, hissi hazza tercih edenler de olmuştur. Bu bağlamda

---

[430] Al-i İmran, 3/175.
[431] A'raf, 7/27.
[432] Nisa, 4/76.
[433] Buhari, Sayd,7.
[434] İbn Cevzi, *Saydu'l-Hatır*, s. 102.

Ahmed Nesefi (v. 414) bir gece geçim sıkıntısıyla uzanmış düşünüyordu. Aniden ayağa kalkıp sevincinden raks etmeye başladı ve şunu ekledi: "Krallar ve çocukları bizim bu zevkimiz karşısında kimler oluyorlar? Sevincinin nedeni, zihninde düşündüğü bir meseleyi halletmesiydi.[436]

İbn Kayyım, ulemayı az mesaiyle çok ücret alanlara benzetmektedir. İlim ehli meselelere vakıf olduklarından az cehtle çok sevap kazanırlar. Zaten cehaletle yapılan ibadet ve hizmetler çok yorucu ve ecir bakımından neticesizdir. Bir çiftçinin bir yük buğday hasat etmek için bir çok gayret ve zorluğa katlandığı hâlde, bir doktor bir reçeteyle çiftçinin kazancından çok daha fazlasını elde edebilmektedir.[437]

İslâm hukukunda kadına özgü bir hak olarak, kendisiyle evlenecek eşinin ilim bakımından ondan düşük bir pozisyonda olmaması gerek. İlim bütün mesleklerden daha üstündür. Zengin bir erkek, alime bir kadına denk olmaz.[438]

Şeybani,"eğer el yazmıyorsa, el değil ayaktır." diyerek yazmayan elin ayaktan farklı olmadığını söylemiştir. Keza Abdullah b. Mekhul b. Zeyd (v. 118) de "Yazmayan elin diyeti yoktur"[439] demekle yazı yazmayan elin hiçbir kıymete haiz olmadığını vurgulamak istemiştir.[440]

Ezcümle, dünyada hayır, güzellik adına ne varsa ilmin neticesi olduğu gibi, isyan, günah ve çirkinlik adına da ne varsa cehaletin eseri ve neticesidir.Övülen ilmi sınırlandırmak mümkün değildir. İnsanlara her iki dünyada yararlı her ilim mübarektir ve tavsiye edilmiştir. Bu nedenle İslâm, ilimler arasında genel anlamda herhangi bir ayrım yapmamıştır. Zaman

---

[436] Ebu Gudde, *Safahât*, s. 358.

[437] İbn Kayyım, *Miftah*, I, 98.

[438] Âlûsi, Mahmud Şakir, *Ruhu'l- Meâni*, Beyrut, ts. XXIII, 2477.

[439] Ahmed b. Ali el-Keşandi, *Süphü'l Aşa fi'l Sanati'l İnşa*, Beyrut, 1987, c. 1, s. 65. Nakleden: Şakir Gözütok'un *İslâm Tarihinde Kadın Eğitimi ile İlgili Bazı Yaklaşımlar* başlıklı makalesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:2, 2001.

[440] Gözütok a. g. m.

ve ihtiyaca göre ilimlerin değer ve hükmü değişir. İlahiyat ilimlerine ihtiyaç duyulduğu dönemlerde onlara, fenni ve sosyal ilimlerin gerekli olduğu durumlarda da onlara öncelik verilir. İlim ve Allah'ı anma dışındaki her şey beyhudedir. Cehalet musibetlerin en kötüsü, ilim de haz ve nimetlerin en güzelidir. İlim din olduğu gibi din de ilimdir. Bu nedenle ulemanın en büyük güç ve en önemli özellikleri ilimdir

1. 16. 1. 1. İlim Mefhumunun Kapsamlılığı

İlim, iyi ile kötüyü, hak ile batılı birbirinden ayıran, kalp ve ruhu aydınlatan ilahi bir nurdur. Gerçek ilim, hem akla hem de kalbe hitap eder. Bu nedenle İslâm uleması çalışmalarını ilahiyat/teoloji ilimleriyle sınırlandırmamışlardır. Bu bağlamda İmam Gazâlî ve İbn Teymiyye misal verilebilir. İkisi de ilahiyat, ahlakiyat, felsefe, mantık, psikoloji, astronomi, onkoloji ve diğer birçok ilimde tebarüz etmiştir. Gazâlî, "muhatabın sana kılıçla geldiğinde, ondan çakı ile korunmaya çalışırsan mağlup olursun, " der. Örneğin felsefe ile İslâm'ı eleştirmeye kalkışana aynı ilimle karşı koymazsan mağlup olursun. Seninle münazara veya mücadele edene kullandığı yöntemle cevap vermek en iyi yöntemdir. Bu gerekçeyle hareket eden ulema, yaşadıkları asrın ilmî yöntemlerini kullanmışlar ve İslâm kültürünü başarıyla savunup muhafaza etmişlerdir.

Kur'an,ilimler arasında herhangi bir ayırıma gitmemiştir. Kur'an'ın herhangi bir yerini açtığımızda bu gerçeği görmemiz mümkün olacaktır. Örneğin şu iki âyeti baz alırsak bu gereceği fark edebiliriz. *"De ki gökler ve yerde ne vardır araştırın."*[441] *"Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve benizlerinizin farklı oluşu da O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunda ilim sahipleri için âyetler vardır."*[442] İlk âyet, yer ve göklerden, yani astronomi ve jeolojiden, ikinci âyet ise insanların farklı dillere sahip oluşundan yani ontoloji ve sosyolojiden bahsetmiştir. Bu örnekleri çoğalt-

---

[441] Yunus, 10/101.

[442] Rum, 30/22.

mak mümkündür.

Gazâlî, tavsiye edilen ilimlerin başında ilahiyat ilimleri, yani Allah'ın zat, sıfat, fiil, ve sünnetullah'tan bahseden ilimlerin geldiğini savunmaktadır. Allah'ın fiilleri tüm yaratıkları kapsar. Zira, Kur'an'da söz konusu edilen, *Allah'ın yaratıkları* ile *sünnetullah* ifadeleri, evrende mevcut ve hareket halinde olan her şeyi kapsamaktadır. İnsanların yaşamları, tarihte zafer ve hezimet elde etmeleri, mevsimler ve iklimlerin değişik olması, insanların değişik dil ve kültüre sahip olmaları *sünnetullah* kapsamına girmektedir. Bu nedenle Reşid Rıza önem bakımından, *sünnetullah* ilminin önem bakımından kelam ve diğer teolojik ilimlerden aşağı olmadığını belirtmektedir.[443]

Zemahşeri, ilmi iki kapılı büyük bir kente benzetmektedir. Bir kapısı, hadis ve seleften gelen kültürü, diğer kapısı da ulemanın dirâyet gücüyle ortaya koydukları çalışmaları temsil eder.[444] İmam Şafii, kendi döneminde Kitap ehlinin tıp ilminde Müslümanların önünde bulunmalarından yakınır. Bu nedenle de bir süre tıp ilmiyle iştigal etmiştir. Şafii'nin beden eğitimi için sportif faaliyetlerde bulunduğu da nakledilir.[445] Özellikle binicilikte zirveye ulaşmış ve aynı dalda çocuğunu da eğitmiştir. Atıcılıkta on atışın tamamını isabet ettirirdi.[446] İmam'ın psikoloji ve sosyoloji ilmini de bildiğini şu hadiseden öğreniyoruz: Yanına San'a dan gelen birisine "Sen San'alı mısın?" deyince muhatabı "evet" demiş. Diğerine de "Sen demirci değil misin?" sorunca, O da, "evet demirciyim." demiş. Gene Mısır'dan soru sormaya gelen birine, "sen dokumacı değil misin?" deyince "evet dokumacıyım." demiş.[447] İmam Şafii'nin bu sezgisini *keramet* ile izah etmeye çalışmaktan ziyade, onun

---

[443] Bkz. Reşid Rıza, *Menâr*, VII, 500.

[444] El-Akîl b. Muhammed b. Zeyd el-Materi, *el-Fisam el-Mubteda*, Beyrut, 1995, s. 101.

[445] Bkz. Zehebî, A'lam, X, 59.

[446] Malik, Bedr, *Fikrü'ş-Şafii*, s. 99.

[447] Malik, Bedr, *Fikrüş Şafii*, s. 235.

insan *psikolojisi ile sosyolojiyi* iyi bilmesine bağlamaktayız. Kaldı ki ilim insanoğluna verilmiş en büyük keramet değil midir? Hz.Ömer de benzer bir olay yaşamıştır. Geceleyin Medine'de denetime çıktığı sırada, erkek arkadaşıyla içki içme arzularını şiirle ifade etmeye çalışan bir kadının sesini duymuş. Bunun üzerine hemen kadıncağızın durumunu araştırdı. Neticede kocası askere giden bir kadın olduğunu öğrendi. Kızı Hz. Hafsa'dan "bir kadının kocasından ne kadar ayrı kalabileceğini" sormuş. Hz. Hafsa, "dört aydan fazla kalmasının uygun olmayacağını" söylemiş. Bunun üzerine Hz. Ömer bir askerin evinden dört aydan fazla ayrı kalmamasına hüküm vermiş ve bunu bir tamimle ülkeye yaymış.[448] Olayda dikkat çeken husus, Hz. Ömer'in kadını rencide etmeden insan psikolojisini göz önünde bulundurarak problemi halletmesidir.

Çağdaş düşünür Muhammed Gazâlî Müslümanların sosyal ve fennî ilimlere gereken önemi vermemelerinden yakınır. Çağdaşı Yusuf Kardavi kendinden şu hatırayı aktarır:Merhum Gazâlî, Cuma hutbesinde kendisiyle *tahiyyet'ü- mescid/camiye selam namazını* tartışan bir eczacıya şu tavsiyede bulunur: "Kardeşim! Bir eczacısın, neden sahanla ilgili bir konuda ümmete yardımcı olmuyorsun? Camiye giriş namazıyla ilgilenen ve onu bilen çok insan var, oysa senin sahanla ilgili uzmanlar yok denecek kadar azdır, hatta nerdeyse toplum, uzman eczacılardan mahrumdur." Gazâlî, benzer bir olayı bir kimyagerle yaşamıştır. Şöyle ki; kimyager kendisiyle kelamî konularda tartışmaya girince kendisine şu hatırlatmada bulunarak, "kimya ödülüne neden talip olmadın da kelamî konulara giriyorsun. Rusya, Müslümanları kimyasal silahlarla vurmaktadır, oysa kimyacılarımız çok basit meselelerle meşguldürler,' demiştir."[449]

Ebu Hamid Gazâlî de, asrındaki ulemanın hayatî mesele-

---

[448] Ferruh, Ömer, *Tecdid fi'l-Muslimîn la fi'l -İslâm,* Beyrut, 1986. s. 42.

[449] Kardavî, *Eş-Şeyh Gazâlî*, s. 219.

lerle değil de hayız ve nifas benzeri meselelerle uğraşmalarından yakınarak şöyle der: "İnsanlar cüzi, tali ve ihtilaflı konularla iştigal etmeye daldılar. Fetva ve ilmihale yöneldiler. Alim ve öğrenciler hayati öneme haiz yararlı ilimlerden yüz çevirip kendilerini ıslah edecek dünya ve ahiret saadetini sağlayacak ilimlerden yüz çevirdiler. Mesela bir kesim ulemaya, ihlası, tevekkülü ve faizden korunma yöntem ve çarelerinden sorsan bilmedikleri için susacaklarını görürsün. Oysa bunları bilmek herkese farzdır. Onları bilmemek insanı helak eder. Bu önemli ilimlerin aksine, onlara mesela lian, zihar, talak, yarış vs. konulardan sorsan sana ciltler dolusu malumat verecekler. Oysa bu ilimler nadiren lazım olan ilimlerdir. Bu sahanın uzmanları her zaman bulunduğu hâlde, birçok bölgede Müslümanları tedavi edecek Müslüman tabipler yok. Kendilerini tedavi eden şahadetleri geçersiz gayrimüslim tabiplerdir. Durum bu iken de onunla iştigal eden uzmanları neden bulamıyoruz?"[450]

"Biz, Ona (Davut'a) sizin için sizi savaşın şiddetinden korusun diye giyecek sanatını öğrettik."[451] âyeti, Hz. Davud'un savaş araçgereç sanayiinde öncü olduğunu belirtmektedir. *"Biz Ona (Nuh'a) şöyle vahyettik: Bizim gözetimimiz altında gemiyi yap."*[452] âyeti de Hz. Nuh'un donanma sanayiinde öncülük ettiğine dikkat çekmektedir. *"Ve o zaman ki İbrahim ve İsmail Beyt'in temellerini yükseltiyorlardı."*[453] âyetinden Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in imar ve inşaat işlerinde çalıştıkla rını öğreniyoruz. *"Zulkarneyn; 'Bana demir kütleleri getirin! Tam iki ucu denkleştiği vakit,' körükleyin.!' dedi. Demiri bir ateş haline getirince, 'getirin bana üzerine erimiş bakır dökeyim.' dedi."*[454]âyetinden, Zülkarneyn'in şehircilik ve madencilikte toplumuna öncülük ettiğini öğreniyoruz. *"Onlar ona (Hz. Süleyman'a) mihraplar, mimari sanatlar, havuzlar gibi ça-*

---

[450] Gazâlî, *İhya*, I, 19.
[451] Enbiya, 21/80.
[452] Hûd,11/37.
[453] Bakara, 2/127.
[454] Kehf, 18/96.

naklar ve sabit kazanlardan her ne isterse yapardı."[455] âyeti de Hz.Süleyman'ın el sanatları, mimar ve dekorasyonu geliştirmede öncülük ettiğini göstermektedir

1. 16. 2. Ulemanın İhlası

> *" Gazâlî'den, ölüm döşeğinde son sözlerini söylemesi istenince 'ihlas' demiş. Başka neyi tavsiye edersiniz? denilince, yine 'ihlas' demiş. 'Başka neyi tavsiye edersin' diye sorulunca 'yine ihlas. . . ihlas...ihlas... başkası olamaz' deyip ahirete gözlerini yummuş."*

İhlas kalbe ait manevî bir ameldir. Tüm amellerden öncedir. Hiçbir dünyalık ve çıkar beklemeden her ameli Allah rızası için yapmaktır. İhlas, mümin ile münafığı Müslüman ile gayrimüslimi birbirinden ayıran en önemli özelliktir. Zira gayrimüslim de münafık da amel işler. Ancak ikisi, Allah rızası anlamına gelen "ihlas" ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar. İlim, amel ve ihlasa götürdüğü sürece sahibi için faydalı bir unsurdur. Aksi hâlde sahibi aleyhinde bir delil olacaktır.

İhlassız amel ölüdür. Allah kolektif ameli reddeder. Yani İslâm, biri çıkar ve dünyalık için, diğeri de Allah'a ait olan iki yüzlülüğe cevaz vermemektedir. Gazâlî, ihlas konusunda en çok ulemanın zorlandığını belirterek şöyle der: "Riya, gösteriş mal ve makam fitnesine en çok duçar olan kesim, ulemadır. Zira birçoğunu ilim tahsiline dürten etkenler bunlardır. Bir çok alim kendilerinin yaptıkları nasihat ve hizmete sevindikleri hâlde, aynı hizmetin başkasından gelmesine üzülürler. *"Haberiniz olsun, yalnız halis din Allah katında makbuldür."*[456] *"De ki: Benim namazım ibadetlerim, hayatım ve ölümüm kesinlikle hep o alemlerin Rabbi olan Allah içindir:"*[457]

Ulema ilmin üç merhaleden ibaret olduğunu belirtmiştir; 1-Birinci merhalede bulunan birisi, kendisini her şey zanneder.

---

[455] Sebe', 34/14.
[456] Zümer, 39/3.
[457] En'am, 6/162.

2-İkinci merhaleye gelen haddini ve kendini tanır. 3-Üçüncüsüne ulaşmak ise çok çetindir. Şimdi de ulemanın ihlasından örnekler verelim.

Ebu Hanife ve İmam Malik iki nedenden dolayı ulemanın çarşı ve pazarda bizzat alış veriş yapmalarını hoş karşılamazlardı. 1-Kendilerini tanımayanlar onlara karşı herhangi olumsuz bir harekette bulunabileceklerinden. 2-Kendilerini tanıyan kesim ise onlara saygınlıktan dolayı mallarını piyasadan düşük fiyatla verebileceklerini düşündüklerinden.[458] İki imamın,ihlas ve samimiyetleri söz konusudur. Onlar,ilimlerini dünyalık için alet etmemeye ve bildiklerini hayata geçirmeye özen gösteriyorlardı.

Fudayl b. İyaz: "Davul ve zurnayla dünyalık elde etmeyi din ile elde etmeye tercih ederim, demiştir."[459] İbn Ata da: "Dünyalık için ilim elde etmek yakut karşılığında pislik kaldırmaya benzer," demiştir.[460] Her iki alim de dinin dünyalık ve çıkar için değil, Allah rızası için talep edilmesini örneklendirmişlerdir.

İmam Şafii'nin en yakın öğrencisi Yusuf Buveyti, "Kur'an mahluktur," demediği için Bağdat'ta zindana atılmış ve vefat edinceye kadar orada kalmıştı. Zindanda bile faaliyetlerini sürdürürdü. Davet mektupları, Buveyti'nin faaliyetleri cümlesindendi.[461]

Birisi, Ahnef'a sataşır ve "benden en az 10 kötü laf duyacaksın." der. Ahnaf: "sen benden hiçbir şey duyamazsın," diye cevap verir.[462] Gazâlî, Şam'da bulunduğu sırada, Eminiyye Medresesi hocalarından birisi: " Gazâlî de bu konuda şöyle demiş, "der. Gazâlî, bu sözü duyunca kibir ve gurura düşme-

---

[458] Eş-Şekea, *el-Eimme,* II, 40.

[459] El-Afânî, *el-Cezau, min Cinsi'l–Amel,* Kahire, 1996, I, 378.

[460] El-Afânî,a. . g. e. I, 77.

[461] Sabbağ, *Vekai Mea'l- Ebrar,* s. 206.

[462] Zehebi, *Siyer,* III, 93.

mek için Şam'dan ayrılmaya karar verir."[463] Gazâlî, manevi hastalıklardan anlayan biriydi. İnsanın hangi ame llerle kibre düştüğünü çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle böyle bir tedbire başvurmuş olabilir. Ahmed b. Hanbel de buna yakın bir hadise yaşamıştı. Şöhreti yayılınca çok üzülmüş ve "keşke ölseydim de bu durumla karşılaşmasaydım."demiştir.[464] Onun *Mihne* hadisesinden neler çektiği bilinen bir konudur. Buna rağmen, "keşke başa baş çıksam da ilmimden dolayı hesaba çekilmesem." şeklinde niyazda bulunurdu.

Ulemanın endişe ettiği riyadır. Zira riyanın en azı şirki çağrıştırır. İmam Şafii "Keşke insanlar şu ilmi öğrenselerdi de bana hiçbir şeyi atfetmeselerdi."derdi. Bu bağlamda en yakın öğrencisi Müzeni, şöyle der: "İmam Şafii, hem kendisinin ve hem de başkalarının taklid edilmesini yasaklamıştı.[465] Ne garip tir ki imamlar bu denli taklide karşı olmalarına rağmen, taklidçiliği sanki büyük imamlar savunmuş ve yöntem haline getirmiş imajı verilmek istenmektedir.

İhlası yakalamak gayesiyle birçok alim tarihte meşhur olmamıştır. Bu bağlamda Leys b. Said (v. 94.) misal verilebilir. İmam Şafii, Leys hakkında şunları der: "Leys, Malik'ten daha alimdi. Ancak arkadaşları şöhret bulma hususundaki endişesini bildikleri için ilmini tedvin etmediler." Ebu Hanife zindanda iken anası zaman zaman kendisini ziyaret eder ve şöyle derdi: "Evladım! Sahip olduğun ilmin başına ne getirdiğini görmüyor musun? Onun uğrunda çekmediğin işkence ve çile kalmadı. Kamçı yedin, zindanı boyladın." İmam'ın cevabı şuydu: "Anneciğim ilmimle dünyalık isteseydim elde ederdim. Ancak ilmin kutsiyet ve haysiyetini korumaya çalıştım. Bu yöntemle kendimi ebedi azaptan koruyabildim."[466]

Sultanu'l-Ulema İzz b. Abdusselam beşer olması hasebiyle

---

[463] Şarbasî, Ahmed el-Gazalî, Beyrut, 1979, s. 41.

[464] Eş-Şekea, *el-Eimme*, IV, 15.

[465] Bkz. Müzenî, *Muhtasaru'l-Ümm,* Mısır, 1329, (Mukaddime). s.3.

[466] Eş –Şekea a.g.e, I, 48.

bir defasında bir konuda yanlış fetva verdiğinin farkına varmış. O günde medya ve iletişim araçları olmadığından Kahire sokaklarına çıkıp hatasını şöyle düzeltmiştir: "Ey Ahali! Dün şu konuda yanlış bir fetva vermiştim. Haberiniz olsun onu düzeltiyorum. Onunla amel etmeyin."[467] İmam'ın bu yöntemle yanlışını düzeltmesi, onun ihlasından kaynaklanmaktaydı. Zira hatayı kabullenmek herkesin şanından değildir. İmam Malik, teheccüde kalkmış olma imajını vermemek için yumuşak bir bez üzerine secde ediyordu ki sabah secde izi görülmesin.[468] Süleyman Darâni idarecilerden gördüğü bir takım münkerâta göz yumuyordu. Nedeni sorulduğunda ise şöyle diyordu: "Kalabalıkta insanlara şov yapmaktan endişe duyuyorum, bu durum ihlasımı zedeleyebilir.[469]

İhlas, kalbe ait ameldir. Kalabalıkta iyiliği emretmenin kişiyi kibir ve ucube götürüp götürmediğine dışardan hüküm vermek güçtür. İnsanın ancak kendisi bu konuda hüküm verebilir. Bu nedenle kibir ve ucub söz konusu ise ondan vazgeçmek daha uygun olabilir.

Ulema, hizmette Allah rızası dışında bir karşılık beklemezdi. Ulemanın ihlası o dereceye ulaşıyordu ki, Allah'ın rızasını ahiretin de önüne geçiriyordu. Şeyh Abdulkadir Geylani şöyle derdi: İnsanları İslâm'a davet etme sevdasını kalbime yerleştiren Allah ne yücedir! Bu konuda hiçbir karşılık beklemiyorum. Dünya ve ahiret kulu değilim. Ücretimi yalnız Allah'tan bekliyorum."[470] Üstad Said Nursi'nin de yaklaşımı bununla özdeşleşmektedir. Şöyle derdi: "Ben cemiyetin iman selameti yolunda ahiretimi de feda ettim. Gözümde ne cennet sevdası var, ne cehennem korkusu. Cemiyetin (imanı) namına bir Said değil bin Said feda olsun. Kur'an'ımız yeryüzünde cemaatsiz kalırsa cenneti de istemem. Orası bana zindan olur.

---

[467] Tantavî, *Rical*, s. 253.
[468] Eş-Sekea, *el-Eimme*, II, 42.
[469] Eş-Şâmî, *Hayatu Süleman ed-Darâni*, Beyrut, 1998, s. 5
[470] Nedvî, *Ricalu'l-Fikr*, I, 257.

Milletimizin imanını selamette görürsem cehennemin alevleri içinde yanmağa razıyım. Çünkü vücudum yanarken gönlüm gülistan olur."[471] Ulemanın bu feryadı derin ihlaslarına işaret etmektedir. Kerem sahibi ve adil bir zata hizmet edenler onun hakkı zayi edeceğinden korkarlar mı? Sonsuz kerem ve adalet sahibi Allah, kendisine ibadet eden ve yalnızca rızasını kazanmaya çalışan bir kuluna Allah azap eder mi? Dürüst bir işçi görevini hakkıyla yerine getirir, mükafat ve cezayı düşünmez. İş sahibini memnun etmeyi esas alır.

Selef uleması ihlasa hassasiyet verdiği gibi çağdaş ulema da aynı hassasiyeti göstermiştir. Bu konuda birkaç örnek vermekle yetineceğiz. İmam Hasan El-Bennâ 1938 yılında Kahire'de bir konferans verir. Konuşmasından çok etkilenen bir dinleyici hararetle hizmette elde edilen başarıyı İmam el-Bennâ'ya mal etmek ister ve bu anlamda bazı cümleler sarf eder. Durumu fark eden Üstâd, konferansa ara vererek şöyle der: "Kardeşim! Sakın sakın şu muazzam davayı şahıslarda görme. Allah, davanın şahıslara bağlandığı günleri bizlere göstermesin. Davamız İslâm'dır, tevhid ve akide davasıdır. Yegane rehberimiz. Hz. Peygamberdir."deyip, *"Muhakkak ki, Allah ve melekleri, peygambere salat ile ikramda bulunurlar. Ey iman edenler, Haydi ona teslimiyette salat ve selam getirin."*[472] âyetini okuyarak dinleyicileri salavat getirmeye davet eder. Üstad'ın salavat-ı şerife getirmesi mutlak anlamda Hz. Peygamberin Müslümanların rehberi olduğunu hatırlatmak içindi. Asıl başarı onundur, anılması gereken varsa odur. Üstâdin şakirtleri kendisini aşırı derecede övmeye kalkışınca, kendilerine şöyle müdahalede bulunur: "Kardeşlerim! Sakın ha mübarek davamızı şahıslara bağlamayın, davanın asıl sahipleri Kur'an ve Sünnettir. Tüm güzellikler ikisine aittir. Bizler aciz ve günahkar kullarız."[473]

Gazâlî'nin de değindiği gibi ulemayı ihlastan uzaklaştıran

---

[471] Şahiner, Necmeddin, *Bediuzzaman Said Nursi*, İst. 1976, s. 160.

[472] Ahzab, 33/56.

[473] Her iki örnek için bkz. Cuma, Emin, *el-İhlas*, Mısır, 1987, s. 76.

en büyük engel dünya sevgisi ve makam sevdasıdır. İslâm satılık bir meta değildir. Bu gerçeği çok iyi bilen ulema, kuşkulara sebebiyet verecek derecede mal edinmeyi reddetmişlerdir. Sürgün ve zindanları da göz önünde bulundurarak taşıyabilecekleri kadar mal edinmişlerdi. Süfyan Sevri ve İzz b. Abdüsselam hicrete zorlandıklarında eşyalarını merkep üzerinde taşımışlardı. Üstâd Said Nursi ve Süleyman Hilmi Tunahan da eşyalarını beraberlerinde bulundurdukları sepette taşıyorlardı. Osman Yüksel Serdengeçti ise tüm eşyasını yanında bulundurduğu valizinde muhafaza ediyordu. Her an mahkemeden aleyhinde çıkacak bir kararı beklediği için eşyasını valizden çıkarmıyor ve hazır kıta vaziyetinde bekliyordu.

İmam Eş'ari'nin minberden, "şu elbiseyi çıkarıp attığım gibi, eski görüşlerimden vazgeçiyorum" demesi, İmam'ın ihlasını göstermektedir. Çünkü İmam, bu tavrıyla yanlışta ısrar etmeyip 40 yıl savunduğu görüşlerinden vazgeçmiştir.[474]

İbn Teymiyye, "Allah'tan başkasından korkan birinin kalbinde hastalık aramak gerekir, "derdi. Birisi Ahmed b. Hanbel'e, "idarecilerden korkuyorum."dedi Bunun üzerine İmam, "İmanın sağlam olsaydı korkmazdın, bundan dolayı imanını düzeltmen gerekir." dedi.[475]

Hasan Basri'nin hikmet ve cesareti meşhurdur. Kendisine, "sen çekinmeden hizmet yapıyorsun, oysa bizler senin kadar cesur davranamıyoruz" denildiğinde şöyle cevap vermiş: "Sizin neyiniz varsa geriye bıraktınız. Ben ise her şeyimi önümden gönderdim." Çağdaş davetçi Ebu'l Hasan En-Nedvi, Şam'da bulunan Yermuk Otel'inden, rahatsızlığı nedeniyle Paris'te hasta yatan büyük Alim Mustafa Sibâi'ye "Yermuk Otel'inden" başlığıyla bir mektup yazar. Mektup eline ulaşınca tüm rahatsızlığını unutup yeniden dirilircesine yatağından fırlayıp, sevincinden ağlamış ve yatakta raks etmeye başlar. Üstâd

---

[474] El-Hûlî, *el-Mücceddidun fi'l-İslâm*, Mısır, 1965, s. 144.

[475] Nedvî, *el-Hafiz İbn Teymiye*, s. 51.

Sibai'ye hayat bahşeden sır, mektubun "Hz. Peygamberin katıldığı *Yermuk* savaşını hatırlatmış olmasıdır.[476] Üstâd Mevdudi'nin "Asrımızın en büyük alimi" diye nitelediği Üstad Sibai'ye, *Yermuk* ismini okuyunca tüm sıkıntılarını unutturan, sevinçten ağlatan ve yatağında oynamaya götüren güç ihlastır. Üstâd Hasan Hudaybi, "Vefat ettiğimde beni sade, törensiz, şaşaasız kalabalıksız bir törenle fakirler mezarlığına gömün." vasiyetinde bulunmuştu.[477]

"Kim insanların hoşnutluğunu Allah'ın rızasından üstün tutarsa, Allah ona gazap eder, insanları ondan uzaklaştırır. Kimde Allah'ın rızasını esas alıp insanların hoşnut olup olmamasına önem vermezse, hem Allah'ı hem de insanları razı eder,"[478] hadisini esas alan rabbâni ulema, hiçbir zaman ve ortamda insanların rızasını Allah'ın rızası önüne vermemişler bunun için de her türlü cefa ve eziyeti göze almışlardı. Mezhep imamları başta olmak üzere, Buhari, İbn Teymiyye, İzz b. Abdüsselam, Hasan el-Bennâ, Ahmed Yasin ve diğer bir çok alim sarsılmaz irade ve pak temiz yaşantılarıyla bunu ortaya koymuşlardır.

Konuyu Gazâlî'nin ihlasla ilgili vasiyetiyle noktalayalım. Ölüm döşeğinde son sözlerini söylemesi istenince "*ihlas*" demiş. "Başka neyi tavsiye edersiniz" denilince yine "ihlas"demiş. Başka 'neyi tavsiye edersin' diye sorulunca , yine " *ihlas*..... *ihlas*.....*ihlas*... başkası olamaz" deyip ahirete gözlerini yummuş. [479]

---

[476] Nedvî, *Fi Mesiri'l- Hayat*, I, 15.
[477] Kardavî, eş-*Şeyh Gazâlî*, s. 40.
[478] İbn Mace, Mukaddime, 23.
[479] Şarbasî, *Gazâlî*, s. 55.

1. 16. 3. Ulemanın İlmi Hayata Geçirmeleri

"Kardeşlerim! İslâm devletini kalpleriniz ve hayatınızda kurun ki Allah onu yeryüzünde kursun."

Hasan el-Hudaybî

İlimden gaye, onu hayata geçirmek ve yaşamaktır. İslâm uleması, bildiklerini yaşama geçirmeyenlere 'alim' denilmeyeceği konusunda hemfikirdirler.[480] Zira sahibine ahiret bilinci ve hazırlığını kazandırmayan ilim, sahibi aleyhine delildir. İlmini hayata geçirmeyen bir alim, bir cahilden daha az zararlı değildir. *"Kendilerine Rahman'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı"*[481] âyeti, Kur'an okuyanın kendisinden etkilenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapamayacağınızı söylemeniz, Allah yanında şiddetli bir buğza sebep olur."*[482] Hz. Ali amel konusunda şunları der: "Ey Kur'an ehli! Kur'an'ı yaşayın. Gerçek alim, bilen ve bildiklerini hayata geçirendir. İlerde okudukları gırtlaklarını geçmeyecek bir grup alim zuhur edecektir."[483]

Tarihte birçok alim gelip geçmiştir. Ancak bunların içinde tarihte anılmaya en layık olanlar inançlarını yaşayanlar olmuştur. Tarih, iki kapak arasındaki Kur'an'la beraber,"Kur'an'ı yaşayan Kur'anlar" da gördü. İslâm tarihinde bu tür şahsiyetlerin yetişmesi İslâm'ın mucizesidir. İlmi hayata geçirmekten gayemiz de budur.

Gerçek alim, temiz aynaya benzetilmiştir. O, okuduklarını yaşamına yansıtır. Bildikleriyle amel etmeyenler ise taş veya tahta gibidir. Hiçbir şeyi yansıtmaz. İslâm toplumlarının en büyük eksiği bildiklerini hayata geçiren bir kesimin bulunmamasıdır. Hz. Peygamber, "Allahım! Fayda vermeyen bir ilim-

---

[480] İbn Kayyım, *Miftah*, s. 89.
[481] Meryem, 19/58.
[482] Saf, 61/2-3.
[483] Sabbağ, *Ukekai Meâ'l-Ebrar*, s . 287.

den sana sığınırım."[484] buyurmakla, sahibini imana, ihlasa, aksiyona geçirmeyen bir ilmin felaket olacağına işaret etmiştir. İslâm'ı yaşayanlar, yaşamlarıyla büyük ve müspet bir faaliyet içersindedirler. Amerikalı meşhur zenci lider Malcom X, siyah ve ırkçı bir hareketin öncülerindendi. Müslüman olup Hacca gidince ırkçılıktan vazgeçti. Kabe'de her bölgeden gelen insanların ihram içinde bulunması, aynı menâsikleri/duaları okumaları, aynı kıbleye yönelmeleri kendisinde büyük bir iz bıraktı ve ırkçılıktan vazgeçti. Malcom X'in hidâyet serüveni yaşanan bir İslâm'ın insanlar üzerindeki etkinliğini göstermektedir.[485] Hain veya ehliyetsiz hekimin insanı öldürmesi söz konusu olduğu gibi, ehil olmayan veya ilmiyle amel etmeyen alimin de insanların din ve ahlâkını ifsat etmesi söz konusudur.

Hasta ziyareti, yardımlaşma ve selamlaşma benzeri birtakım vecibeleri yerine getiren Müslümanlardan etkilenerek İslâm'a girenlerin haberlerini sık sık duyarız.Bildikleriyle amel etmeyenler, hasta oldukları hâlde ilaç kullanmayan hastalara benzetilmiştir. Bu nedenle,yaşama, konuşmaya tercih edilmiştir.İlmiyle amel etmeyenler, elindeki tesisatı cephede kullanmayan asker ile elindeki feneri karanlıkta kullanmayan kişilere benzerler.

Ulemayı diğer kesimden ayıran en önemli özellik, yaşadıkları ahlaktır. Ulemanın insanlara karşı durumunu Muhammed Bakır'ın, Ömer b. Abdülaziz'e yapmış olduğu şu tavsiye çizmektedir. "Yaşça kendinden küçük olanları 'çocukların' yerine, orta yaşlıları 'kardeşlerin' yerine, büyükleri de 'ebeveynin' yerine koy. Küçüklere merhamet, orta yaştakilere sıla-i rahim, ebeveyne de saygı göster."[486] "Dilediğiniz kadar ilim öğrenin. Allah'a yemin ederim onunla amel etmedikçe öğrendiğiniz ilimden yararlanamazsınız"[487] hadisi aynı anlamı ifade eder. İ-

---

[484] Muslim, Zikir, 73.

[485] Bkz. Mevdudî, *Hz. Peygamber*, Çev: Ahmed Asrar, Ankara,1983, I, 615.

[486] Sabbağ, *Akval Me'sure*, s. 137.

[487] İbn Abdılberr, *Camiu Beyâni'l-İlm*, s. 6.

lim bir ağaç, amel de onun meyvesidir.

İlmini hayata geçirdiği için şehit edilen Seyyid Kutub yaşama konusunda şunları der: "Verilen hitap ve söylenen sözlerin etki bırakması, gerektiğinde onlar adına şehit olmaya bağlıdır. Uğrunda fedakarlıkta bulunulmayan kelime ve davalar ölmeye mahkumdur. Bu nedenle söylemlerini yaşatmak isteyenler o uğurda kendilerini feda etmekten çekinmemelidirler. Ancak bu yolla misyonları devam eder."[488]

Kaynaklar, toplumların beka ve devamını, ilimlerini yaşayan ulemaya bağladığı gibi, onların helak ve yok oluşlarını da amelsiz ulemaya bağlamıştır. "Ben ümmetim için ne mümin ne de müşrikten korkarım. Mümini imanı korur, müşrik de şirkiyle bilinir. Tek endişe ettiğim kesim, amelleri olmayan, dil uleması münafıklardır,"[489] hadisi bu meâldedir. Abdülkadir Geylanî,öğrenip öğrettiklerini hayata geçirmeden diğer bir konuya geçmezdi. Mesela, *tehecciid* konusunu öğrettiğinde, "Arkadaşlar haydi öğrendiklerimizi bu gece uygu layalım sonra başka bir konuya geçelim," derdi. Cihad, zekat, iyiliği emretme vs. konularında da aynı yöntemi uygulardı. Süfyan Sevri, öğrendiği âyet ve hadislerle bir defa da olsa mutlaka amel eder ve ilmi şu aşamalarda değerlendirirdi: 1-Üstâdtan dinleme merhalesi. 2-Öğrenme ve ezberleme merhalesi. 3-Yaşama merhalesi. 4-Diğer insanlara götürme merhalesi.[490]

Gerçek bir alim; söylemlerden ziyade yaşantısıyla insanları davet e der. O, aksiyon ve yaşamıyla insanları etkiler. Bildikleriyle amel etmezse insanlar üzerinde etkili olamaz. Hz. İsa'ya "kötü örnek olmak konusunda en kötü insan kimdir?" diye sorulunca: 'Kötülüğe çığır açan ulemadır,' diye cevap vermiştir. Çünkü onun bir yanlışı yığınlarca insan üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır.[491] Fudayl b. İyad, şöyle der: "Ulemanın

---

[488] Kutup, Seyyid, *Dirasât İslâmiyye,* Beyrut, ts. s. 138.

[489] Munzirî, *et-Terğib, ve't -Terhib,* 1/67.

[490] Eş-Şâmî, *Hayeatu Süfyan es- Sevri,* s. 36.

[491] Bkz: er-Raşid, Ahmed Muhammed, *el-Muntelak,* Beyrut, 1992, I, 255.

Kur'an'a muhalefet etmesi çok çirkindir. Zira okuduğu her âyet, 'sakın okuduğuna muhalefet etme' demektedir."[492] Amel işlemeden ilimlerini artırmak isteyenlere şöyle denilir: "Ey şaşkın, ne zamana kadar silahını bileyip duracaksın, onu kullanma zamanı gelmedi mi?" İlminden istifade edilmeyen soyu kesik birisidir. Ölmesiyle hayatı da ilmi de sona ermiş olur.[493] Tüsterî, bu konuda şunları der: "Alimler dışında kalan insanlar şaşkın,alimlerden de amel edenler dışında kalanlar şaşkındır."[494]

Ulema, sahip oldukları ilme muhalefet etmenin *nifak* ve bir nevi *yalan* olduğuna inanmaktaydı. Onlar, ilmi *nur,* günahları da ruh ve toplumu kirleten *karanlık* olarak görürlerdi. Her konuda olduğu gibi yaşama konusunda da Hz. Peygamberi rehber edinirlerdi. Hz. Peygamber tüm ulemanın mutlak rehberi olduğu halde, ayakları şişinceye kadar ibadet etmiyor muydu? Hz. Ebubekir yufka yürekli ve gözü yaşlı değil miydi? Gözyaşından Hz. Ömer'in iki yanağında çizgiler oluşmamış mıydı? Hz.Osman namazlarında Kur'an'ı hatmetmiyor muydu? Hz.Ali, geceleyin namazgahında sakalları ıslanıncaya kadar ağlamıyor muydu? Tabiinden Hasan Basri geceleri ihya ederdi. Said b. Museyyeb, 40 yıl camide cemaatle namaz kılmayı kaçırmadı. Esved b. Yezid, rengi soluncaya kadar oruç tutardı. Yezid er-Rakkâşi, 40 yıl oruç tutmuştu.[495]

İlme sahip olmak yetseydi Kitap ehli kurtulmuş olacaktı. Kur'an, Yahudileri "gazaba uğramışlar", Hıristiyanları da "dalalette olanlar" olarak nitelemiştir.[496] Kuşkusuz bu, onların ellerindeki *Kitap* ve *Suhuf*'la amel etmemelerinden dolayıdır. Ebu Derdâ bu konuda şunları aktarır: "Hz. Peygamberle beraber bulunuyorduk. Bir ara gözlerini göğe dikti ve şunları dedi:

---

[492] Eş-Şâmî, *Hayatu Fudayl b. İyad*, Beyrut, 1998. s. 31.
[493] Bkz. *Rağib, ez-Zeria*, s. 119.
[494] Sabbağ; *Akval Mesure*, s. 522.
[495] Örnekler için bkz. İbn Cevzi, *Saydu'l- Hatır*, s. 71-72.
[496] Bkz: Fatiha, 1/7.

'Gün gelecek ilim insanları terk edecek, insanların onda hiç nasibi kalmayacak.' Ziyad b. Lebid El-Ensâri sordu: 'Ey Allah'ın Resûlü! İlim bizi nasıl terk edecek ki? Kur'an okuyoruz. Allah'a yemin olsun ki okumaya da devam edeceğiz. Hısımlarımıza, çocuklarımıza da okuyacağız.' Hz. Peygamber: 'Ey Ziyad, Allah müstahakkını versin! Ben seni Medine'nin en akıllılarından zannederdim. Yahudi ve Hıristiyanların elinde de Tevrat ve İncil yok muydu?'[497] Hz. Peygamber din ve kitapların ancak yaşamakla devam edebileceğine dikkat çekmiştir.

Bir gerçek veya hasletin yıllarca anlatılması bazen tek bir defa hayata geçirilmesi kadar etki bırakmaz. Bu nedenle insanların en tehlikelileri ilimlerini hayata geçirmeyenlerdir. Ulema, hareketleriyle bilerek ve bilmeyerek ortaya koydukları misyonlarına aykırı hareket ederlerse, söylemleriyle kendilerini yalanlamış olurlar. Bu durum *şizofreni* hastasını andırır. Şizofreni hastası, kendini aynı anda değişik iki şahsiyet olarak görmektedir. [498]

"İlmi diğer kuşaklara adil olanlar nakledecektir."[499] Bu hadisle Resûlullah, ilmi taşıyacak ulemayı "adil" olarak nitelemiştir. Adil olmayanların ilmi ileriye götüremeyecekleri ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali Kur'an'ı "sâkit kitap" kendisini de, "konuşan kitap" olarak nitelemiştir.[500] Şafii; "soğuk suyun bile mürüvvetimi zedeleyeceğini bilsem, onu içmekten imtina ederim," demiştir.[501]

İslâm'ın en önemli özelliği, vicdanlarda gizlenen bir din olmayıp, amelî ve ahlâkî olmasıdır. Yani İslâm yaşanarak bilinir. Özellikle de yabancı uluslar arasında ulema ve davetçilerin

---

[497] Tirmizi, ilim, 5, İbn Mace Fiten, 26.

[498] Fadlullah, Muhammed Hüseyin, *Min Vahyi'l- Kur'an*, Çev. Cuma Ağaç, İst. 1990, III, s. 46.

[499] Beyhakî, Kritiği için bkz. el-Kâri Ali, *Mişkâtu'l –Mesâbîh*, Beyrut, 2002, I, 322.

[500] Mağniyye, Muhammed Cevad, Beyrut, *el-Kâşif*, I, 20.

[501] Râzi, *Menakibu'ş-Şafii*, s. 86.

İslâm'ı yaşamaları çok önemlidir. Çağdaş alim Merhum Mutvellî Şa'ravî İslâm'ı yaşama konusunda şunları der: "Müslümanlardan talebim şudur: Her Müslüman şunu bilmeli: O, kendi vatanında alelade bir Müslüman dır. Dışarıda ise dindir. Vatanında yapacağı hata kendisine nispet edildiği halde, dışarıda mensup olduğu İslâm'ı temsil etmektedir. Yapılan hata İslâm'a mal edilir.'Dini böyle olduğu ve onu tasvip ettiği için yapmaktadır, ' denilmektedir.[502]

Cemaleddin Afganî davetçi ulemaya şunları hatırlatır: "İnsanları İslâm'a davet edeceğimiz zaman ilkin onlara şunu hatırlatmalıyız. Ey insanlar! sizleri İslâm'a davet ediyoruz,ancak bizler henüz İslâm'ın istediği manada Müslüman olamamışız. Bu nedenle bizi görüp de aldanmayınız. Biz bir vadide İslâm başka bir vadidedir. Bizleri görüp de İslâm'dan uzaklaşmayınız.[503]

Birçok dönemde başta ulema olmak üzere Müslümanlar İslâm'ı yaşayarak yabancılara örnek olmuş ve onları olumlu olarak etkilemişlerdir. Bu bağlamda komutan olması vasfı yanında alim ve zahid bir kişiliğe sahip Selahaddin Eyyubi'yi zikredebiliriz. Özellikle adalet ve ahlakıyla Hıristiyanlar üzerinde büyük bir etki bırakmıştı. Cephede bile karşı taraftan bir çok Hıristiyan askerin Müslüman olup safına geçmesini sağlamıştı.[504] Hasan el-Ḥudaybî, "Kardeşlerim! İslâm'ı ruh ve hayatınıza hakim kılın ki Allah onu yeryüzüne hakim kılsın," demiştir.[505] Fudayl b. İyaz, İslâm'ı yaşama konusunda şunları der:"Ey Kur'an ehli! Nasıl olur da gaflete düşersiniz. İçinde bulunduğumuz musibetten daha büyüğü yoktur. Zira gecegündüz Kur'an okuruz ancak ondan ibret almayız. Kur'an Rabbimizden bizlere gönderilmiş mesajdır. Ulema, kıyamet gününde peygamberlerin sorulacakları konulardan sorulacak-

---

[502] Sabbağ, *Akval Mesure*, s. 554.

[503] Rıza, Muhammed Reşid, *el-Vahyü'l- Muhammedi*, Mısır, 1960, s. 20.

[504] Bkz. Nedvi, *Mesire*, s. 8.

[505] Raşıd, Muhammed Ahmed, *el-Muntelak*, s. 253.

tır. Ey ulema! Size ne diyeyim ki? Önceden çevreyi aydınlatan kandil gibiydiniz. Ancak şimdi karanlık oldunuz. İnsanlara yol gösteren yıldızlar gibiydiniz, şimdi yolunuzu şaşırdınız. Sultanlara gider, divan larında oturur yemeklerinden yer hediyelerini alır sonra da camilere gider, 'Peygamber şöyle buyurdu,' dersiniz. Cemaatta hazır bulunan Süfyan Sevri bu hitap karşısında göz yaşlarını tutamamış."[506]

Seyyid Kutub'un Mısır'dan Amerika Birleşik Devletlerine yaptığı bir yolculuk esnasında yaşadığı bir hatırasını kendi tefsirinden aktaralım. Bulundukları gemide 120 gayrimüslim ve 6 Müslüman bulunmaktaydı. Merhum şöyle der: "Bulunduğumuz gemide misyonerlik faaliyetlerini sürdüren bir misyoner, bizleri gemide Cuma namazını kılmaya sevk etti. İngiliz olan kaptanımız, hem bize hem de isteyen gemi mürettebatına Cuma namazını kılmaya müsaade etti. Yolcular böyle bir manzarayla ilk olarak karşılaştıkları için çok sevinmişlerdi. Hem hutbe okumayı hem de Cuma namazını kıldırmayı üstlendim. Bütün yolcular, bizleri merakla izliyorlardı. Dini vecibemizi ifa ettiğimiz için namazdan sonra bizi kutladırlar. Tito'nun komünist rejiminden kaçan bir bayanın bizlere ilgisi, diğer tüm yolculardan farklıydı. Bizden çok etkilendiği yüzünden okunuyordu. Gözyaşlarından hayli etkilendiğini seziyorduk. Sonunda namazımızdan çok etkilendiğini bu nedenle gözyaşlarını tutamadığını zayıf bir İngilizce ile ifade etmeye çalıştı."[507] Seyyid Kutub'un beraberinde bulunan birkaç Müslüman ile seferi olmalarına karşın kendilerine farz olmayan bir ibadeti ifa etmeye çalışması, İslâmî şiarları yerine getirmedeki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Birçok yolcu Müslüman olmadıkları hâlde onları dikkatle takip etmiş ve etkilendiklerini ifade etmişlerdi. *"Eğer müşriklerden biri senden aman dileyerek yakına gelmek isterse, Allah'ın kelamını dinleyebilmesi için ona eman ver,"*[508] âyeti bu tarz davet bi-

---

[506] Eş-Şâmî, *el-Fudayl*, s. 41.

[507] Kutup, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'an*, Beyrut, 1993, III, 1786.

[508] Tevbe, 9/6.

çimine dikkat çekmektedir. Kur'an, müşrik kesim de olsa başkaları tarafından dinlenmeyi istemektedir. Bu dinleyiş, Kur'an'la hasbıhal olmaya onu tanımaya vesile olabilir. Seyyid Kutub'un bu hizmeti aynı gayeye yönelikti. Muhammed İkbal, "İster Attar, ister Rumi, ister Râzi, ister Gazâlî(ol). Her şey boştur. Seher vakti yalvarışlarından mahrum musun?" demektedir.[509] İkbal, adı geçen zevatı zirveye ulaştıran unsurun *amel* olduğuna dikkat çekmektedir. Onların seher vaktinde gözyaşları olmasaydı, ilim ve irfanda zirveye ulaşmazlardı, demek istemektedir.İbn Sirin şöyle der: "Selef uleması, ilim öğrendiği zaman, onunla nasıl amel edileceğini de öğreniyordu. Öyle ki okuduklarıyla amel etmeyenleri *yalancılar* olarak nitelerdi."[510]

Ebu Hanife, bir defasında mal satmak gayesiyle ortağını dışarıya göndermiş. Ortağın götürdüğü mallardan bazısı kusurlu idi. Ebu Hanife ortağına; "bu malları sattığın zaman kusurunu de söyle," diye tembihte bulunmuş. Ancak ortağı Ebu Hanife'nin tembihini unutmuş. Kusuru söylemeden malları satmış ve memlekete avdet etmişti. İmam durumu öğrenince malı satın alan kimseyi aratarak parayı iade etmek istemiş, ancak onu bulamamış. Bunun üzerine bütün malın bedelini sadaka vererek, sevabını alan zata bağışlamış.[511] Ebu Hanife çamurla oynayan bir çocuk görmüş. Ona, "evladım sakın bu çamura düşmeyesin" demiş.Çocuk; "üstadım, sen de kendine dikkat et, senin sürçmen alemin sürçmesi demektir" cevabını vermiş. Ebu Hanife bu tembihten sonra bir meseleyi bir ay müzakere etmeden fetva vermezdi.[512] Ebu Hanife'nin Küfe'de ayakkabı tamircisi bir komşusu vardı. Gün boyu çalışır, ak-

---

[509] İkbal, Muhammed, *Bâli Cibril,* s. 72. Nakleden Cevdet Kılıç, *M. İkbal Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 78.

[510] Eş-Şâmî, *Malik b. Dinar*, s. 69.

[511] Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, Çev. Ali Genceli İst. 1972. s. 317. (Tarihu el-Hatip Bağdadî'den XIII, 258.)

[512] Süveyd, Muhammed Nur, *Menhecetu't –Terbiyeti'n-Nebeviyye li't-Tıfl* Beyrut,1998, I, 235.

şamları yemek partileri düzenler, balık pişirir ve et kavururdu. Sonra da içki içer, çirkin ve anlamsız sözler sarf ederdi. Sonunda da bu haliyle uyurdu. Ebu Hanife oralı olmadan gece ibadetini sürdürürdü. Komşunun sesi aniden kesilip, duyulmamaya başladı. Nedeni sorulunca "emniyet tarafından götürülüp hapse atıldığı" söylendi. Bunun üzerine sabahleyin yetkililere gitti. Ebu Hanife'nin geldiğini gören yetkililer, kendisine hürmet ve ikramda bulundu. İmam'ın geliş nedenini sordular. İmam, komşusunun durumunu hatırlatıp salıverilmesini talep etti. Yetkililer, İmam'ın komşusuyla beraber hapiste bulunan tüm tutukluları salıverdi. Ebu Hanife komşusunun önüne düştü ve şunu söyledi: "Komşu !Seni özlemiştik, ne oldu neredeydin?- Komşusu; "Ey üstâd komşuluk hakkını yerine getirdin. Sizlere karşı mahcubum. Şahit ol ki yaptıklarımdan vazgeçip tövbe ediyorum."dedi.[513] Ebu Hanife, herhangi bir problemle karşılaşınca şöyle derdi: Başıma gelen bu durum işlediğim bir günahtandır. Sonra da istiğfar eder, müşkülü giderinceye kadar namaz kılardı.[514]

Ahmed b. İrfan Şehid, (v.1246) Peşaver kentini fethedince, kent sakinleri askerlere; "gözleriniz miyop mu?" demişler. Soruyu sormalarının nedeni sorulunca, "memleketinizden uzun süredir uzak olmanıza rağmen hiçbir askeriniz herhangi bir kadına bakmadı. Bir iki kişi olsaydınız 'bunlar zahit veya abittirler' diyecektik. Ancak askerin hepsi aynı disipline uymaktadır," demişler. Askerler, kadınlara bakmamalarının nedenini şöyle izah etmişler: "Bu netice, mürşidimizin bizlere verdiği eğitimin neticesidir." *'Mü'min erkeklere söyle gözlerini harama bakmaktan sakınsınlar."*[515] âyetinin gereğini yerine getiriyoruz.[516]

1850'lerde İngiliz emperyalizmine karşı Müslümanlar kı-

---

[513] Hilal, Mahmut b. Muhammed, *Cevle*, s. 104.
[514] Tantâvi, *Rical*, s. 114.
[515] Nur, 24/30.
[516] Nedvi, *Fi Mesire*, I, 179.

yam etmişlerdi. Müslümanların başında Rızaullah Bedranî bulunuyordu. Rızaullah, İngilizlere yakalandı ve mahkemeye götürüldü. Hakim onu salıvermek istiyordu, "Senin direnişte herhangi bir girişimin yoktu değil mi? Gerçekten direnişte herhangi bir katkının bulunmaması, serbest bırakılman için yeter," dedi. Rızaullah, tebessümle, "Hayır, Allah'a yemin ederim ki size karşı kıyam etme şerefine nail oldum. Serbest kalsam mücadeleye devam edeceğim" dedi. İdam sehpasına götürüldü. Hakim, "söyle bakalım, gerçekten kıyama katıldın mı, katılmadın mı?" dedi. Rızaullah, "Yalan söyleyip tüm ecirlerimden mahrum kalmamı mı istiyorsun? Asla yalan yere yemin etmem, dinim zulme karşı koymamı emrettiği için direnişe katıldım," dedi.[517] Rabbânî Alim Rızaullah Bedrani, hayati tehlike söz konusu olduğunda yalana cevaz olduğu hâlde, yalan söylememeyi ve Allah yolunda şehit olmayı tercih etmişti.

Süfyan Sevri, İslâmî vecibeleri yerine getirme konusunda çok duyarlıydı. Bir münkeri görür veya Müslümanların başına bir musibetin geldiğini duyar da onları değiştirme imkanı bulmazsa üzüntüsünden kan kusardı.[518]

Ulema, yaşama konusunda her an için hesap vermeye hazır olduklarını ve İslâm'a uymayan icraatlarının halk tarafından ilga edilmesini tavsiye ederdi. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz'in duruşunu zikredebiliriz. Yönetimi ele aldığında bu yönde bir karar aldı.[519]

Ulema,sahip oldukları mevkilere, İslâm'ı yaşama konusundaki hassasiyetlerinden dolayı ulaşmıştı. Ahnef'e,"üstad! bulunduğun bu makama nasıl ulaştın?"diye sorulduğunda şöyle cevap vermiş: "İnsanlar su içmekten hoşlanmadıkları durumlarda su içmemeye özen gösterdim."[520] Ahnef, İslâm'ı yaşama konusunda halk ile karşı karşıya gelmemeye özen gös-

---

[517] Ziyad, Ebu Ganime, *Mevakif Butuliyye*, Ürdün, ts. s. 143-144.

[518] Eş-Şâmî, *Hayatu Süfyan Sevri*, Beyrut, 1998, s. 33.

[519] Eş-Şâmî, *Hayatu Ömer b. Abdülaziz*, Beyrut, 1998, s. 71.

[520] Sabbağ, *Akval Mesure*, Beyrut, 1989, s. 81.

termiştir. Davette etkili olmada halkın meşru geleneklerine karşı koymamaya da dikkat çekmiştir.

Ebu Yezid Bistami'nin küçük yaşta öğrenmiş olduğu âyetleri hayata geçirmeye ve özellikle de babasına bunu uygulatmaya çalışması ibret vericidir:Ebu Yezid küçük yaşta babasından "*Ey örtünen! Gece kalk. Pek azı hariç.*"[521] âyetini öğrenince babasına, "babacığım! Öğrettiğin âyeti neden hayata geçirmiyorsun? dedi. Baba; "evladım âyet, Hz.Peygambere hitap etmektedir. Ebu Yezid;"Babacığım neden onun gibi yaşamıyorsun?" dedi. Baba; "Evladım bu ibadet ona hastır." dedi. Ebu Yezid babasından; *"Gerçekten Rabbin biliyor ki sen, muhakkak gecenin üçte ikisini yakının, yarısını ve üçte birini ibadetle geçiriyorsun, beraberinde bulunan bir grup da (böyle yapıyor). Oysa geceyi, gündüzü Allah takdir eder. Sizin bundan ötesini başaramayacağınızı bildiği için size lütuf ile muamelede bulundu. Bundan böyle Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun; O, içinizden hastaların olacağını, diğer bir kısmının Allah'ın lütfundan bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepeciklerini, diğer bir kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını bilmektedir; O hâlde o (Kur'an)'dan kolayınıza geleni okuyun; namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a karz-ı hasen verin! Kendi hesabınıza hayır olarak ne (iyilik) yapıp gönderirseniz, onu Allah yanında daha hayırlı ve karşılık olarak daha büyük bulacaksınız. Allah'tan bağışlanma dileyin! Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[522]âyetini öğrenince: "Babacığım önceki emrin Hz.Peygam ber'e ait olduğunu söyledin, oysa bu âyet onunla beraber namaza kalkan bir "taife"den de bahsetmektedir onlar kimdir? dedi. Baba;"Evladım onlar Ashab-ı kiramdı. Ebu Yezid; "Babacığım neden onlar gibi olmayalım?" dedi. Bunun üzerine babası teheccüd namazı kılmaya başladı. Ebu Yezid; "Babacığım ben de seninle beraber teheccüd namazına kalkmak istiyorum" dedi. Baba: "Evladım sen henüz çocuksun,"dedi.

---

[521] Müzzemmil, 73/1-2.

[522] Müzzemil, 73/20.

"Ebu Yezid o hâlde kıyamet gününde, "Ya Rabbi ben tehecüdde kalkmak istiyordum, ancak babam karşı çıktı" diyeceğim" dedi. Baba: "Hayır evladım buna katlanamam" deyip çocuğuna abdest ve gece namazını öğretti. Bunun üzerine beraber gece namazına kalktılar.[523]

Ulema, İslâm'ı yaşamanın karşılıksız kalmayacağını pek iyi biliyordu. Bu bağlamda İmam Rabbânî'nin sünneti uygulamada göstermiş olduğu özeni hatırlayalım. Sağ ayağıyla tuvalete girdiği için aynı günde manevî birçok nimet ve imkandan mahrum bırakıldığının farkına varmış. Bir defasında arkadaşından kendisine birkaç karanfil getirmesini istemiş. Arkadaşı altı adet getirdi. İmam'ın rengi soldu, hâli fenalaştı, şöyle demiş:"Herhalde karanfilleri getiren kardeşimiz, "Allah tektir,teki sever."[524] hadisini bilmemektedir,"deyip üzüntüsünü belirtmiştir. İmam Rabbânî, her hareket ve münasebetle "tevhid" ve "vahdeti" hatırlatmak istemiştir. İmam, yemekten sonra sünnetle vârid olan duaları okur, sünnet olmadığı için namazdan sonra Fatiha'yı okumazdı.[525]

Ulemanın İslâm karşıtlarına karşı duruşları kararlı ve ödünsüzdü. Ahmed b. Hanbel, "Bidatçılar dışında tüm Müslümanlara hakkımı helal ediyorum," demişti.[526] Vasıkbillah kendisine çok işkence yaptırdı. Onun zulmünden üç gün gizlenmeyi tercih etti. Nedeni de belliydi. Hz. Peygamber hicret esnasında mağarada üç gün gizlenmişti. İmam Ahmed şöyle der: "Ben rahatımda sünnetten ayrılmadım. Sıkıntıda da sünnetten ayrılmamaya özen gösterdim."[527] İmam, kırk yaşına gelmeden tedrisata başlamadı. Çünkü Hz. Peygamber'e kırk yaşında peygamberlik gelmişti.[528]

---

[523] El -Afânî, *Salahu'l-Ümme,* VII, 101.
[524] Nedvî, *Serhindî,* s. 155.
[525] Nedvî, a.g.e, s. 158.
[526] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, V, 289.
[527] Eş-Şek'a, *el-Eimme,* IV, 91.
[528] Eş-Şek'a, a.g.e, IV, 202.

İbn Teymiye'nin de sünnete muhalefet edenlere karşı çıktığı için zindana atıldığı bilinen bir hususdur. Vefatına yakın kendisine eziyet edenleri helallik edip etmeyeceği soruldu. Şöyle dedi: "Bana eziyet eden herkese hakkımı helal ediyorum. Ancak Allah ve Resûlüne karışı mücadele edenlere asla."[529] Ebu Leys Tarsusi bir cemaat namazını kaçırdığı için arkadaşları kendisine taziyelerini bildirmişlerdi.[530] Muhammed b. Abdulvahhab ilmin dört merhaleden geçtiğini söyler. 1-Elde etme aşaması. 2-Yaşama aşaması. 3-Başkalarını davet etme aşaması. 4-İlim yolunda karşılaşılacak eziyetlere katlanma aşaması.[531] Ulema, sahip oldukları ilmi her vesileyle yaşamaya ve ilmin haysiyetini her münasebetle korumaya özen gösterirdi.

Korunuyla ilgili bir sonuca varmak gerekirse denilebilir ki; ilmi elde etmekten gaye, onu yaşamaktır.

1. 16. 4. Ulemanın Sarsılmaz İradeleri,Tükenmeyen Cehd, Faaliyet ve Gayretleri

> *"Üstâd el- Bennâ, Benişerif'te sabahlar, Bıba'da öğle namazını kılar, Vasıti'de akşam namazını kıldıktan sonra Kayyum'da gecelerdi. Yaptığı çalışma ve bu uğurda kat ettiği yol ömrünün 10'da 9'una denkti. Camiyi açmak gayesiyle imamından anahtarı alır, müezzinleri sabah namazı için uyandırırdı. Bazen tek bir gecede 20 küsur kahvede davete yönelik konuşma yapardı. Bir yılda, 81 davet mektubu, 179 makale ve muhtelif konularda 11. 000 sayfa yazmıştır. Bu çalışmaları için de 'bunlar ilmimin bir yıllık mahsulüdür' derdi."*

Kur'an kesintisiz bir çalışmayı önermektedir: *"Öyle ise (dünya işlerinden) serbest kalınca ibadete koyul, çalış, uğraş ve Rabine yaklaş."*[532] *"De ki çalışın, yapın! Allah da Allah'ın peygamberi de, mü-*

---

[529] Bedri, Abdülaziz, *el- İslâm Beyne'l- Ulema ve'l- Hukkâm,* Medine, ts. s. 204.

[530] El -Afânî, *Salahü'l-Ümme,* V, 307.

[531] Sedhan, *Tarik,* s. 29.

[532] İnşirah, 94/7-8.

minler de yaptığınızı görecekler. (Sonra) görünmeyen her şeyi bilene götürüleceksiniz. O da bütün işlediklerinizi size bildirecektir."[533] Ulemayı azim ve ceht konusunda motive eden diğer naslardan bazıları şunlardır: *"Hani, Allah Kitabı insanlara apaçık öğretmek(ve katiyen) gizlememek için kendilerine kitap verilenlerden söz almıştır."*[534] *"İndirdiğimiz apaçık âyetleri ve doğruyu biz onları insanlar için kitapta iyice açıkladıktan sonra gizleyenlere Allah da, bütün lanet ede(bile)nler de lanet eder."* [535] Âyetler, aynı zamanda insanları devamlı çalışma, cehd ve gayrete de davet etmektedir. Hz. Peygambere, *"Ey o örtünen kalk."*[536] âyeti nazil olduktan sonra cihad ve davete başladı, bir daha da çalışma ve hizmetten ayrı durmadı. Tam 23 yıl durmadan çalıştı, rahat etmedi. Kendisi ve ailesine yönelik bir şey yapmadı, ağır emaneti taşıdı. O bu dünyada rahat ve istirahatın olamayacağını biliyordu. Dünyada rahat yaşamayı da hedef edinmedi. Hz. Hatice kendisini istirahata davet edince şöyle buyurdu: "Ey Hatice! Artık istirahat diye bir şey kalmadı. Cihad ve çalışma dönemi başladı."[537]

Ulemanın hayatı iman, tedrisat cehd, cihad ve gayretten oluşmaktaydı. Hiç kimse için uzun yaşama arzusu makbul olmadığı hâlde, cehd ve gayret nedeniyle uzun yaşama arzusu ulema için makul görülmüştür.Zira uzun yaşama arzusu olmazsaydı, ilim tahsil edilmez ve ilmin korunması için telifler vücuda getirilemezdi.[538]

Ulemanın cehd ve gayretteki hedefleri, günah, isyan ve cehaletin bulunmadığı İslâmî bir toplum oluşturmaktır. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz'i örnek verebiliriz. Oğluna şunu demişti: "Evladım! Hedefim her gün bir bidati kaldırıp yerine

---

[533] Tevbe, 9/105.
[534] Ali İmran, 3/187.
[535] Bakara, 2/159.
[536] Müzzemil, 73/1-2.
[537] Bkz. Kutup, Seyyid, *Fizilal*, VI, 3742-3744.
[538] Sabbağ, *Akval, Me'siire*, s. 433.

bir sünneti ihya etmektir."[539] Ulemanın tarih boyunca gösterdikleri gayreti ilahî destek ve İslâmî bir mucize olarak değerlendiriyoruz. Görüleceği gibi bulundukları şart ve zeminlerde gösterdikleri büyük başarı ve hizmetleri akıllara durgunluk vermektedir.

Geçmişte ulemamız, "İki günü eşit olan aldanmıştır."[540] düsturunu rehber edinmişlerdi. Muhammed İkbal ulemadaki cehd ve gayretin sırrını şöyle izah etmektedir: "Ey insanlar yıldızları fethederek zorlukları yenmeme şaşmayın. Çünkü ben Muhammed Mustafa (s.a.v)'e mensubum. O zat uğradığı çölleri gülistan yaptı. Tozu amber haline getirdi.[541]

Kendileri için yaşayanlar rahat edebilirler, ancak cılız yaşar ve cılız ölürler. Yüce idealleri hedef edinenler, kendilerinden çok, toplum ve insanlığın kurtuluşu için çalışanlara ise rahat, konfor ve lüks hayat önemli değildir. Büyük şahsiyetler saadet ve huzuru başkalarına hizmette bulurlar. Onların kurtuluşu için çalışıp çırpınırlar.

Ahmed b. Hanbel'in saliha ve abide bir kızı vardı. İmam Şafii'yi görmeyi çok arzu ediyordu. İmam Şafii, bir gece kendilerine misafir olmuş. İmam Ahmed'in Kızı Şafii'nin geceyi nasıl geçireceğini merak etmiş, onu takip etmiş. Sabah namazına kadar hiçbir şeyi yapmadan sırt üstü uzandığını görmüş, sabahlayınca, babasına, "babacığım övdüğün zat sabaha kadar yattı.Teheccüt kıldığını, zikir ettiğini görmedim."dedi. İmam Şafii tam bu esnada kalktı. Ahmed b. Hanbel kendisine: "Geceyi nasıl geçirdiğini" sordu? Şafii; "çok güzel ve rahat bir gece geçirdim"dedi. İmam Ahmed; "Nasıl geçirdiğinizi anlatır mısınız?" dedi. İmam Şafii; "Bu gece sırt üstü uzanırken tam yüz ilmî meseleyi hallettim. Hepsi de Müslümanları ilgilendiren önemli konulardandı. [542] dedi. Hadise, İmam Şafii'nin gayretini

---

[539] Eş-Şâmi, *Hayatu Ömer b. Abdülaziz*, s. 26.

[540] Hadis olarak bilinir. Ancak kelam-i kibardandır.

[541] Sabbağ, *Vekai Meâ'l- Ebrar*, s. 44.

[542] El-Hûli, *el-Müceddidun*, s. 80.

ve toplumun problemlerini namaz ve virtlere tercih ettiğini göstermektedir. İbn Cevzi, iki parmağını göstererek, "Şu iki parmağımla tam iki bin cild yazdım." demiştir.[543] İbn Sükeyne çok azimliydi. Kendisine selam verenlere,"es-selamu aleyküm"yerine, "selamün aleyküm." lafzıyla selam verilmesini isterdi ki, zaman tasarrufundan yararlansın.[544]

Ebu Yusuf, ölüm döşeğinde son saniyelerini yaşıyordu. Öğrencisi İbrahim'e "şu meselede görüşün nedir?" diye sordu. Öğrencisi, "Üstadım! bu hâlde de mi mesele?"dedi. Ebu Yusüf, "Evet, son nefesimde de bir meseleyi çözüp insanlara yararlı olmayı isterim," dedi."[545] İmam Buhari'nin arkadaşı Muhammed b. Ebi Hatem Verrak anlatıyor: Buhari'yle birkaç gece geçirdik, her gece 15-20 defa uyanıp çırasını yakarak, bazı notlar aldıktan sonra tekrar yattığına şahit oldum.[546] İmam Muhammed ilmi bir meseleyi çözmek için uykusundan fedakarlık ederdi. Meseleyi çözünce, "bundan duyduğumuz hazzı kralların bulundukları imkanlara değişmem" derdi. İmam Şafii bir defasında, "Dün akşam iki âyet kavradım. Onları tüm dünyaya değişmem," dedi.[547]

Hicrî 314. yılında, şiddetli soğuktan Dicle Nehri donmuştu. Meşhur muhaddis Ebu Zer'a, donmuş nehrin üzerinden geçerken hadis dersini ihmal etmemiş, öğrencilerine ders vermişti.[548] Cahız eline geçen kitabı, hatmetmeden bırakmazdı. Zaman zaman kitaplardan yararlanmak için kitapevlerini kiralardı. Kitap sevgisinden öldüğü rivâyet edilir. Kitaplardan duvarlar yükseltip aralarında otururdu. Rahatsız olduğu bir sırada üzerine büyük bir cilt düşmüş ve ölümüne sebebiyet vermiş-

---

[543] Ebu Ğudde, *Kymetu-z-Zeman*, s. 46.
[544] Ebu Ğudde,a.g.e. , s. 49.
[545] Ebu Ğudde ,a.g.e. s. 21
[546] Ebu Faris, *Fıkhu'l- Buhari*, I, 20.
[547] Malik, Bedr, *Fikrüş'ş- Şafii*, s. 72.
[548] Malik, a. g. y.

ti.[549] Ahmet b. Hanbel meşhur kitabı, *Müsned*'i toplamak için iki dünya turunu gerçekleştirmiştir.[550]

Yusuf Buveyti bildiği doğruları söylediği için, boynuna 20 kg. lık bir ağırlık asılıp ayakları da zincire vurulmuştu. Buna rağmen bildiği hakikatları söylemekten geri kalmazdı. Nedenini şöyle izah etmiş: "Bizler zincir ve zindanlarda ölmeye alışmalıyız ki bizden sonra gelenler şunu diyebilsinler: 'Bizden öncekiler İslâm uğrunda zincir ve zindanları bile göze almışlar, dolayısıyla onları takip etmemiz gerekir." Buveyti, zincir ve zindanlı bir hayatın sevabını düşünmenin dışında bir şeyi düşünmüyordu. Cuma namazı saatinde zindanın kapısına gelir ellerini açar ve: "Allah'ım Cumaya gitmek istiyorum, ancak zalimler beni engelliyor"der, sonra da hücresine dönerdi.[551] Buveyti'nin bu hareketi, en zor şartlarda bile Cuma namazının terk edilemeyeceğini göstermektedir. Buveyti'nin despot idarecilere rağmen Cuma namazını terk etmemesi bunu göstermektedir.

Makdisî, (v. 507) hadis yolculuğunda karşılaştığı meşakkat ve çileden dolayı kanla karışık bevlederdi.[552] İmam Malik, ilim yolunda tavanının kalaslarını satmıştı.[553] Buhari'nin ilim uğrunda kat ettiği yol, dünyanın etrafını iki defa dönmeye eşitti.[554] Ebu Hanife'nin 38 bini ibadet ile ilgili olmak üzere 60 bin ilmi meseleyi, İmam Malik'in de 36 bin meseleyi çözdüğü rivâyet edilir.[555] Bu rakamlarda mübalağa olma ihtimali olsa da, çok büyük bir ilmi miras bıraktıkları kesindir.

Taberi, ölümüne bir saat kala birçok mesele yazmış ve

---

[549] Ebu Ğudde, *Safahat*, s. 324.
[550] İbn Cevzî, *Saydu'l-Hâtır*, s. 244.
[551] Adnan Selim, *ed-Delâil en-Nuriyye*, s. 119-120.
[552] Ebu Ğudde, *Safahat*, s. 127.
[553] Ebu Ğudde, a.g.e, s. 167.
[554] Tantavî, *Rical*, a.g.e, s. 145.
[555] Tantâvî, *Rical*, a.g.e, s. 112.

"Son nefese kadar ilimle iştigal etmek gerekir." demiştir.[556] İmam Malik'e birisi değnek vurarak hakaret etmiş, helallik dileyince İmam Malik:"Bana on beş hadis öğretmen şartıyla hakkımı helal ederim." demiştir. Halil b. Ahmed (v. 791) geceleri tek başına kof odasına girer. Meseleleri el işaretleriyle çözmeye çalışırdı. Oğlu yanına girince babasının delirdiğini zannetmişti. Oğluna, "evladım ne dediğimi bilseydin beni mazur görürdün," demiştir[557]

İmam Nevevi'nin, bir günlük programı şöyleydi: Buhari'den 1 ders, Vesit'ten 2 ders, Muhezzeb'ten 1 ders, Buhari ve Müslim'in ittifak ettiği hadislerden 1 ders, Müslim'den 1 ders, İbn Cinni'nin lume' isimli lügat kitabından 1 ders, İbn Sükeyt'in lügat kitabından 1 ders, sarftan 1 ders, usul-u fıkıhtan 1 ders, rical (biyografi)'den 1 ders, kelâm'dan 1 ders alırdı. Bir günde aldığı toplam ders sayısı: 12 dir. Nevevi, fırsat bulamadığı için bazen iki yıl geçtiği hâlde başını yastığa koyamadığını söyler.[558]

İbn Kasım Ebu Abdillah Abdurrahman Utkin sabahları İmam Malik'in namaza çıkışını gözetirdi, eşiğini kendisine yastık edinmişti. Her sabah bu şekilde ondan 3-4 mesele sorardı. Bir gün İmam geçince fark edememişti, İmam'ın kadın hizmetçisi: "Kalk, kalk, efendin gitti," demişti. Kadıncağız onu İmam'ın kölesi olarak düşünmüştü.[559] Bu gün olsaydı, insanlar "bu delidir veya sokak insanıdır" diyeceklerdi.

Muhammed b. Sehnun'un Ümmü Medam adında bir hizmetçisi vardı.Kendisi bir telifle meşguldü. Bir defasında hizmetçi yemeğini getirmiş ve yemeği eliyle ağzına koymuş. Sabah namazına kadar yazıyla meşguliyeti devam etmiş, yazıya ara vermiş ve :

---

[556] Ebu Ğudde, a. g. ,. s. 296.

[557] Hüseyin Ahmed, *el-Mietu'l A'zam*, s. 56.

[558] Adnan, Selim, *ed-Delâil en-Nuraniye*, s. 162.

[559] Adnan Selim, a.g.e, s. 133.

"Ey Ümmü Medam! Kusuruma bakma meşguldüm, herhalde bana bir şeyler getirmişsin, şimdi alabilirim," demiş. Hizmetçi;

"Üstad !Onları ağzına verdim."demiş.

Muhammed b. Sehnun; "Allah'a yemin olsun ki farkına varmamışım."demiş.[560]

Ebu Derda , bir âyetle ilgili bir problemini gidermek için 5 gün yürüdüğünü söylemiş.[561]

İbn Abbas anlatıyor: *"Eğer ikiniz de Allah'a tövbe ederseniz (yerinde olur.)"*[562] âyetinde söz konusu edilen iki hanımın kimler olduğunu öğrenmek için, iki sene boyunca Hz. Ömer'e gidip geldim. Hz. Ömer'in heybeti, beni sormaktan alıkoyuyordu. Nihâyet kendisine sorunca onların Hz. Hafsa ve Hz. Aişe olduklarını söyledi.[563]

İkrime anlatıyor: *"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur."*[564] âyetinde kastedilen zatın kim olduğunu öğrenmek için tam dört sene araştırıp, çaba gösterdim nihâyet Dumra b. Habib olduğunu öğrendim.[565]

Said b. Cübeyr anlatıyor: *"Bir mümini kasten öldürenin cezası ebedi olarak cehennemde kalmaktır."*[566] âyetinin tefsiri konusunda Küfe halkı ihtilaf etti. İbn Abbas'a gittim. Âyet hakkında şunları dedi: "O, en son inen âyetlerdendir hiçbir âyet onu meshetmemiştir."[567]

Mesruk, sadece bir âyetin anlamını öğrenmek için Basra'ya gider, kendisine, "yanına geldiğin zat, (isim verilmiyor) Şam'a

---

[560] Adnan, selim, a.g.e, s. 133.

[561] Adnan Selim, a. g,e. , s. 139-140

[562] Tahrim, 66/4.

[563] Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammad b. Ahmed el- Ensâri, *el- Câmiu Liahkami'l- Kur'an*, I, 26.

[564] Nisa, 4/100.

[565] Kurtubî, a. g,e. , I, 26.

[566] Nisa, 4/93.

[567] El-Afânî, *Salahu'l -Ümme,* a.g.e, I, 175.

gitti," denilince hemen Şam'a gitmiş ve âyeti kendisinden öğrenmiştir.[568]

Ebu Hatem Muhammed b. İdris Razi şunları der: İlim için yürüyerek kat ettiğim mesafe 1000 fersah kadardır. (1fersah = 5. km. dir.). Yirmi yaşındayken, Küfe'den Bağdat'a, Mekke'den Medine'ye çok defa, Bahreyn'den Mısır'a yayan, Mısır'dan Ramle'ye yayan, Ramle'den Kudüs'e yayan, Ramle'den Askalan'a yayan, Ramle'den Taberiye'ye yayan, Taberiye'den Şam'a yayan, Şam'dan Hımıs'a yayan, Hımıs'tan Antakya'ya yayan, Antakya'dan Tarsus'a yayan, Tarsus'tan Humus'a yayan, Humus'tan Beysan'a yayan, Beysan'dan Rakka'ya yayan, Rakka'dan Bağdat'a kayıkla, Vasıt'tan Şam'a oradan da Nil'e, Nil'den Kufe'ye gittim. Tam yedi yıl durmadan sefer yaptım.[569] Ahmed b. Hanbel kendi döneminde Zenâdika (zındıklar) ve Cehmiyye hakkındaki iddia ve iftiralarına reddiyeler kaleme almış ve bu uğurda zindana atılmıştı. Amcası kendisini ziyaret edip kendisine şunu söyledi: "Evladım! Arkadaşların Kur'an'ın mahluk olduğuna kail oldular. Sana da ruhsat yolu göründü. Binaenaleyh sen de 'mahluktur,' deyip kurtul. İmam'ın cevabı çok net ve samimiydi: Amca! Alim, takiyye zırhına bürünür, cahil de bilmediğini bahane eder ve soru sormazsa gerçeği kim ortaya koyar? Hem de Hibb b. Irs'in rivâyet ettiği, "Sizden öncekiler testerelerle doğrandıkları hâlde dinlerinden dönmediler." hadisini nasıl hayatımıza geçireceğiz?[570] Mu'tesim, Ahmed b. Hanbel'e gözdağı vermek gayesiyle onun gözü önünde iki kişiyi idam ettirmiş. İmam ise aynı zindanda bulunan Ebu Abdurrahman eş-Şafii'nin kulağına şunu fısıldıyordu: "İmam Şafii'den mesih konusunda ne biliyorsun?" Fesübhanellah idam sehpasında beklediği hâlde ilmini artırmak istiyordu.[571]

İsfehan Muhaddisi Ebubekir Muhammed anlatıyor: "İb-

---

[568] Kurtubî, a.g.e, I, 26.

[569] Ebu Gudde, Safahât, a.g.e,s. 60,61.

[570] Bedri, Abdülaziz, *el-İslâm Beyne'l-Ulema,* s. 166.

[571] Bkz. eş-Şekea, *el-Eimmme,* IV, 204,

rahim b. Ali b. Asım, İbn Fudale'nin "Mufeddal" isimli eserinin bir nüshası için 70 merhale kat ettim. Halbuki onu bir fırıncıya bir ekmek karşılığı satsaydım almazdı. İlim yolunda dört defa dünya turu yaptım."[572]

Ulema, kitap matbaası ve ilmi çalışma konusunda Müslim, gayrimüslim ayırımına gitmez ve ulaşabildikleri ayrı kültür ve düşünceleri okurdu. Gazâlî, İbn Teymiye ve İbn Cevzi'nin bu konudaki çalışmaları meşhurdur. İbn Teymiye, vefatına bir ay kala halen zindandaydı. Bir emirle yanında bulunan tüm kırtasiyenin çıkarılmasına karar verildi. Yanında ne kalem vardı ne de kağıt. Yaktığı ateşin kömürünü kullanarak ilmî çalışmalarını sürdürüyor ve arkadaşlarıyla haberleşiyordu.[573]

Mısır'da Muhammed. Ali Bedir, Lebib Efendi, Nevvâr Efendi, Abdülmuteal, Abdurrahman Saâtî, Said Bedir ve Hasan El-Bennâ, "Münkerât ve Haramlarla Mücadele Derneği"ni kurmuşlardı. Dernek, dinî emirlerin çiğnenmemesine özen gösteriyor, iyiliği emredip, kötülükten sakındırıyorlardı.[574]

Hasan El-Bennâ, ikindi vaktinde, Mina'da konferans verir, ertesi gün Menflut'ta Cuma hutbesini irad eder, aynı günün ikindi vaktinde Esyut'ta konferans verir, yatsıda Sahaç'ta konferans verir, ertesi günün sabah namazından sonra arkadaşlarından önce Kahire'de bulunan cemiyette hazır olurdu. Otuz saat içinde 4 faaliyete katılırdı. Zaman zaman ailesinden uzaklaşarak, iki ay taşrada hizmet ederdi. Gece konferansta, gündüz seferdeydi.[575] Yirmi yılda Mısır'ın 4 bin köyünden 3 binini ziyaret etmiş ve davetini ulaştırmıştı.[576] Bir arkadaşı kendisini şöyle anlatır: "Üstâd El- Bennâ, Benişerif'te sabahlar, Bıba'da öğle namazını kılar, Vasıti'de akşam namazını kıldıktan sonra

---

[572] Bedri, a.g.e, s. 144.

[573] El-Afânî, *el-Cezaü Min Cinsi'l- Amel*, II, 95.

[574] El-Vekil, es-Seyyid, *Kübre'l Haraketi'l- İslâmiyye fi'l Karni'r-Rabi Aşer el-Hicri*, Mısır, 1986, s. 18.

[575] El-Bennâ, Hasan, *Mecmuatü'r- Resâil*, Mısır, 1989, s. 163-164.

[576] Kardavi, *eş-Şeyh Gazâli*, s. 28,

Kayyum'da gecelerdi. Yaptığı çalışma ve bu uğurda kat tetiği yol ömrünün 10'da 9'una denkti."[577] Yatsı namazından sonra cami imamından anahtarı alır, müezzinleri sabah namazı için uyandırırdı. Bunu henüz küçük iken yapardı. Büyüyünce de ümmeti derin uykudan uyandırdı. Tek gecede 20 küsur kahvede davete yönelik konuşma yapardı.[578] Bir yılda, 81 davet mektubu, 179 makale, ve muhtelif konularda 11.000 sayfa yazmıştır. Bu çalışmaları için de "bunlar ilmimin bir yıllık mahsulüdür" derdi.[579]

Süleyman Hilmi Tunahan öğrencilerine şöyle derdi:"Bu vazifeleri (Kur'an hizmetini) devam ettireceksiniz, yapmadığınız takdirde şu on parmağımı mahşerde yakanızda bulacaksınız. En namüsait zamanlarda dahi talebe okutmaya devam edeceksiniz. Dağ başında olsanız ve elinize bir kişi geçse ona Kur'an'ı ve dini öğreteceksiniz.[580] Ulemaya da şu daveti yapardı: "Ey ders-i âmlar! Sizler bu memlekette, bugün için din teminatlarısınız. İkişer, üçer kişi okutup, onlara dini öğretirseniz, asgari 50 sene, bir iki nesil boyu, İslâm'ın ömrünü uzatmış olacaksınız. Bunu yapmazsanız, Huzur-ı ilahide mesuliyetten yakanızı kurtaramazsınız."[581] Yolculuk esnasında trende bile Kur'an okutmaktan geri kalmamıştı. Eserler sadece Türkiye'de değil, Avrupa'dan Amerika'ya, Kazakistan'dan Romanya'ya kadar dünyanın muhtelif yerlerinde tesis etmeye muvaffak oldukları Kur'an kurslarıdır. Sayıları 2500'ü bulmuştur.[582]

Elli dört eser sahibi olan Şemseddin Sami, ayda bir kere sokağa çıkardı. Bu sebeple bir elbiseyi 12 yıl, bir ayakkabıyı 10 yıl kullanır, bir kravatı parçalanıncaya kadar takar, hayatında hiç sebze ve zeytinyağlı yemekler yemezdi. Petrol lambasından

---

[577] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme,* VI, 155.

[578] El- Bennâ, *el-Müzekkire,* s . 40.

[579] Sibaî, *Uzemaune Fittarih,* Beyrut, ts. s. 230.

[580] Akgündüz Ahmet, *Silistireli Süleyman Hilmi Tunahan,* İst. 1997, s. 94,

[581] Karaçam, Ali, *İbretli Notlar,* İst. 2002, s. 143.

[582] Akgündüz, a.g.e, s. 98.

nefret ettiğinden bütün yazılarını mum ışığında yazar, yazılarını kamış kalemle dizinin üstünde yazar, hiç berbere gitmeyerek sakalını makasla kendisini keserdi. Ömrünün son 5 yılında hiç dışarı çıkmadı.[583]

Ulema, *"Biz böylece âyetlerimizi apaçık beyan ederiz ki suçluların tuttukları yol besbelli seçilsin."*[584]âyetinden de anlaşıldığı gibi, muarızların veya başka bir ifade ile İslâm dışı yol ve yöntemleri bilmezse, hem kendileri hem de başkalarını o yollardan koruyamaz. Bu nedenle, diğer kesimin hile ve desiselerini öğrenmek birinci derecede ulemaya düşer.

Çağımız düşünür ve alimlerinden merhum Mevdudi, kendi zamanında İslâm aleyhinde çıkan iddiaları takip eder, onlara gereken cevap ve reddiyeleri hazırladıktan sonra bizzat kendisi adreslerine gönderirdi. Yatsıdan sabah namazına kadar çalışır, sabah namazını camide kıldıktan sonra birkaç saat istirahat eder, tekrar çalışmalarına başlardı. Üstâd Mevdudi, bu denli çalışmasının nedenini şöyle açıklıyordu: "Ben, ülkemizin üzerine felaket sellerinin geldiğini ve manevî bir yangın içinde olduğunu görüyorum. Sel felaketi ve yangın karşısında uyumamız hareketsiz durmamız uygun düşer mi?"[585]

Ulema zor ve çetin şartlarda bunca ilmi kültürü elde ettiği hâlde, günümüzde bu şartlar daha kolaylaşmış ve imkanlar daha yaygın hale gelmiştir. Bu konuda Saferini el-Hanbeli, İbn Hamdan'dan şunları nakleder: "Bugün mutlaka içtihat bile geçmişe göre daha kolaydır. Zira hadis ve fıkıh artık tedvin edilmiştir. Kur'an ilimleri, Arapça, fıkıh metodolojisi, siyer vs. ilimlerden yararlanmak iyice kolaylaştırılmıştır. Buna rağmen insanlar yine de kolay ve taklidi içtihad ve tahkike tercih etmektedirler.[586]

---

[583] Karaçam, *İbretli Notlar*, a.g.e, s. 144.
[584] En'am, 6/55.
[585] El-Kadirî ,Abdullah Ahmed, *el-Cihadu fi Sebili'l-lah*, Cidde, 1985, II, 323.
[586] Kasimî, Cemaluddin, *el-Fetvâ fi'l-İslâm*, Beyrut, 1986, s. 65.

Ulema, yaşamlarını Allah'ın rızasına uygun biçimde hizmet ve faaliyetlere özgü kılarak güç kazanmıştır.

1. 16. 5. Ulemanın İzzeti

> *"Şu üç hususu yerine getireceğimi taahhüt ediyorum: 1-Hiçbir yöneticinin kapısına gitmeyeceğim. 2-Hiçbir yöneticinin ihsanını ve yardımını kabul etmeyeceğim. 3-Hiç kimse ile münakaşa etmeyeceğim."*
>
> *Gazâlî*

İzzet, zilletin zıttı olup büyüklük, yücelik anlamındadır. İnsanı yenilmekten ve mağlup olmaktan alıkoyan bir vaziyettir. "Kim insanlarda izzet ararsa Allah onu zelil eder."[587] hadisinde izzet, yücelik, şeref ve değer anlamındadır. *"İzzet Allah'ın, Resûlü'nün ve müminlerindir."*[588] âyetinde mutlak anlamda kuvvet, ve galibiyetin Allah'ın, Resûlü'nün ve müminlerin olduğu belirtilmiştir. Bunların dışındakilerin gücü ise gerçek anlamda olmayıp, mecazi anlamda ve geçicidir. Zira hakiki anlamda izzet sahipleri olsalardı kendilerini ahirette rüsva edecek amel işlemezlerdi.

İzzetle kibri karıştırmamak gerekir. Çünkü ikisi farklı konulardır. İzzet insanın kendi nefsinin hakikatını tanıması ve onu hakir duruma düşürmeyip aziz ve şerefli tutmasıdır. Kibir ise insanın kendini bilmemesi ve onu bulunduğu konumun üstünde tutmasıdır.Kibrin zıttı, tevazudur. Birisi, Hasan b. Ali'ye "Ey İmam! insanlar sende biraz kibir bulunduğunu iddia ediyorlar. Ne dersiniz?" dedi. İmam; "Hayır, yaptığım, kibir değil izzettir." dedi. Ve *"İzzet Allah'ın Resûlü'nün ve müminlerindir."*"[589] âyetini okudu.[590]

İslâm, müminlerin şahsiyetlerini küçük düşürmelerini haram kılmıştır. Bu nedenle Allah'tan başkasına secde, tazim,

---

[587] Ahmed, Zühd, Hadis no: 466.

[588] Münafikun, 63/8.

[589] Münafikun, 63/8.

[590] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* VII, 5009-5010.

boyun eğme, şirkin bir yansıması olarak kabul edilmiştir. İlimle yoğrulmayan tüm izzet ve imkanlar zilletle neticelenmeye mahkumdur. İnsanlar ölüm ve rızklarının azalacağından korktukları için zillete düşüp izzetlerini zedelemektedirler. Ulema, söz konusu iki hususta da insanlara müdahale hakkının verilmediğinin, yani ecel ve rızkın Allah'ın elinde olduğunun, bu nedenle hiçbir durumda zillete düşmenin yarar getirmeyeceğinin farkındaydı. İslâm "Veren el, alan elden üstündür."[591] düsturuyla, devlet, toplum ve birey bağlamında izzet ve saygınlığı korumayı istemiştir. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber, İslâm toplumuna katılmak isteyen bazı kimselere; "Kimseden hiçbir şey dilenmemek kaydıyla toplumumuza katılabilirsiniz" şartını öne sürüyordu.[592]

Geçmişte"izzetle yaşama esası", Müslüman lider ve ulemasının karakteristik bir özelliği idi. Rum Kralı, Müslümanlarla imzaladığı antlaşmayı ihlal edip verdiği vergileri geri isteyince, Harun Reşid'den şu cümleyle başlayan bir mektup almıştı: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım: Bu mektup müminlerin emiri "Harun Reşid'ten Rum itine[593]" Mektupta kullanılan ifade, üslup yönünden tartışılabilir. Ancak, İslâm toplumunun o günkü güç ve izzetini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Müslüman ulemayı güçsüz kılan önemli etkenlerden biri de, her ne ad altında olursa olsun "alan el" konumuna düşmeleridir. Bu nedenle ulema, ileride işleneceği gibi, zulme alet olmamak için resmî görevleri reddedip, "sivil kalmayı" tercih etmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in de dikkat çektiği gibi, "Allah Teala, Hz. Peygamber'i 'vergi memuru' olarak değil, 'hidâyet ve irşat rehberi' olarak göndermişti." Peygamber vârisleri ulema da buna dikkat ederek istemeyi zül kabul etmiştir. Harun Reşid, Medine'ye geldiğinde İmam Malik'i yanına çağırdı. İ-

---

[591] Buharî, Zekat 18.

[592] Bkz. Nesai, Zekat 86.

[593] İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, X, 194.

mam Malik gelen elçiye: "Halifeye söyle, ilme ihtiyacı olan ilmin peşinden gider, ilim kimsenin kapısına gitmez"dedi. Bunun üzerine Harun Reşid ona gider ve meclisin tahliye edilmesini talep eder. İmam Malik buna da karşı çıkar ve herkesin yerinde kalmasını söyler ve ekler: "Halktan men edilip seçkinlere tahsis edilen bir ilimden hayır gelmez."[594] Buna benzer diğer bir anekdot da şudur: Harun Reşid, Medine'ye gelince, kendisinden el-Muvatta'yı okuması için İmam Malik'e bir elçi gönderir. İmam, elçiye, "ona selam söyle.İlim öğreten, ilim öğrenenin kapısına gitmez." dedi. Harun Reşid ona gitti ve: "Ey Üstad! Gerçekten ilim sahibini yüceltir," dedi. Nasıl olur? deyince, Gördüğün gibi ilim, talibini üstâdların kapısına kadar getirir." dedi. Harun Reşid sedirin üzerine oturup ders dinlemeye başladı. İmam Malik müdahale etti ve "Biz de öğrencilerin tevazu göstermeleri asıldır." dedi. Durumu fark eden Harun Reşid, sedirden kalkıp yerde bulunan rahlenin önünde diz çöktü ve ders almaya başladı.

Horasan Valisi Halid b. Ahmed ez-Zehebi, çocuklarına ders vermesi için İmam Buhari'nin Horasan'a gelmesini istedi. Buhari, "İlim kimsenin ayağına gitmez, kendileri isterlerse ders halkamıza katılabilir," deyip, isteğini reddetti. Bunun üzerine sürgün edildi ve sürgünde bulunduğu sırada vefat etti.[595]

Kral Nasır, İbn Teymiye'ye, "duyduğum kadarıyla yönetimi ele geçirmeyi istiyormuşsun, bu doğru mu?" dedi. İbn Teymiyye: (herkesin duyabileceği yüksek sesle); "Allah'a yemin olsun ki hem senin hem de Moğol saltanatı benim yanımda beş para etmez."dedi. [596]

İmam Malik, ulemanın izzetinin korunması için giysilerine de çok önem vermelerinin gerektiğine inanırdı. Kendisi 500 dirhemlik taylasanla beraber en kıymetli elbiseleri giyer ve ilim

---

[594] Naif, Maruf, *Taraif ve Nevâdir*, Beyrut, 1989, II, 71.

[595] Bedri, Abdülaziz, *el-İslâm Beyne'l- Ulema*, s. 189.

[596] Nedvî, *el-Hafız İbn Teymiye*, II, 161.

ehlinin giysileriyle gözde olmalarının gerektiğini söylerdi. [597]

Ulema, kendilerini en yüksek makamlardaki bürokratlardan aşağı görmezdi. Afgânî, Sultan Abdulhamit'in yanında bulunduğu bir sırada Abdulhamit ondan İran Şah'ından vazgeçmesini ve onu tenkit etmemesini talep etti. Bunun üzerine Afgânî; "haydi hatırın için onu affettim" demiş. Afgânî kendisini halife pozisyonunda görüyordu. Zaten ilim izzeti bunu gerekli kılmıyor mu?

Ulema, en büyük değer ve yüceliği ilmi, vahyi öğrenme ve yaşamada görüyordu. "Kur'an'ı kavrayan biri, kendinden daha üstün birinin varlığını düşünse, Allah'ın değer verdiğini küçültmüş olur:"[598] hadisi, ulemanın güç kaynağına dikkat çekmektedir.

Müslüman, izzet ve değeri Allah'ta ararken, dalkavuklar da despot öncü ve liderlerinden izzet ve saygınlık aramaya çalışmaktadırlar. Bu konuda Kur'an Firavun'un kiralık avanaklarını haber vermektedir. Firavun avanakları; *"Hemen, iplerini ve sopalarını ortaya attılar ve Firavun'un yüceliği hakkı için biz üstün geleceğiz, dediler."*[599]derken, sihirbazlara aldanmayan ve her türlü tehdit ve cezaya aldırış etmeyerek Hz. Musa'nın risaletini doğrulayan müminler de şöyle karşılık verdiler: *"Zararı yok mutlaka biz Rabbimize döneceğiz" dediler."*[600] Görüldüğü gibi herkes değer ve izzeti inanıp yöneldiği güçten almaktadır. Firavun'un avanakları kendisinden destek ve güç beklerken, müminler de Allah'a kavuşmayı hedefliyorlardı. Muhammed İkbal bu gerçeği şöyle ifade eder: "Ey Müslüman! rezzakını tanımadığın için krallara avuç açmaktasın. O'nu tanırsan, krallar sana muhtaç olur. İzzet, saltanattır. Mideye esir olmak ruhu katleder. O hâlde istersen kalbinin istersen de midenin sesine kulak

---

[597] Eş-Şekea, *el-Eimme*, II, 35.

[598] Taberî, hadisi mevkuf olarak rivâyet etti. Bkz. Zebidi, *İthaf*, V, 10.

[599] Şuara, 26/44.

[600] Şuara, 26/50.

ver."[601] Bu bağlamda diğer bir şair de şöyle der: "İlim ehli, ilmi korusa ilim onları korur. İnsanlara hareketleriyle örnek olabilseler insanlar onları takdir eder. Ancak ilmi düşürdüler, Bu nedenle gözden düştüler. Süfli arzuları onları bu hale getirdi." Aynı anlamda şöyle denilmiştir:

Ey dünyanın tuzu ulema!

Tuz bozulunca onu ıslah edebilecek ne var ki?

Mevlana şöyle der: "Ey akıl ve izzet sahibi Müslüman! Nasıl olur da nefsini ucuza satarsın. Nefsin asla dünya metaı ile kıyaslanmaz. Allah Teâla senin nefsini cennet karşılığı satın almıştır." *"Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Bu, Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da Allah'ın söz verdiği bir vaattir. Allah'tan ziyade ahdine riâyet edecek kim vardır? O hâlde yaptığınız bu alışverişten dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur."*[602] Allah Teâla, senin değerinin hiçbir meta ile kıyaslanamayacağını ortaya koydu. Nefsinin asıl sahip ve alıcısını bul. Bil ki, şahsiyetlerini bir çıkardan dolayı varlıklıların ayakları altına koyanlar onlara avuç açanlar insan suretinde bir takım varlıklardır. Kişiliklerini öldürmüşlerdir."[603]

Ulema geçmişte sık sık şu gerçeği ifade ederdi: "Ey varlıklılar! Ey yöneticiler! Ey debdebe içinde yaşayanlar! Şu yamalı ve mütevazı giysilerimizi sizin sancaklarınıza, kuş tüyü, ipek ve nakışlı, süslü elbiselerinize, züht ve sade hayatımızı da Hz. Süleyman'ın mülküne değişmeyiz. Gönlümüzdeki hazine ve huzur tüm kral ve sultanların saltanat ve saraylarından üstündür."

Ulema, fakruzaruret içinde oldukları halde insanlardan dilenmeyi reddetmiş ve hediyelerini kabul etmemiştir. Kimi ida-

---

[601] Sabbağ, *Akval*, s . 563.

[602] Tevbe, 9/111.

[603] Ammare, *İzzetü'l -Mü'min,* s. 28.

reciler, ulemanın eserlerinde isimlerinin geçmesini ve eserlerin kendilerine ithaf edilmesini talep eder, büyük teklifler ortaya koyarlardı. Buna rağmen, ulema tekliflerini reddeder ve fakruzaruret içinde yaşamayı tercih ederdi. Alim Ebu Galib Temmam'ın duruşu bu kabildendi. *Telhiku'l Ayn* isimli eserini yazarken, dönemin Hükümdarı Mücahid b. Abdullah, eserde isminin de geçmesini teklif etmiş ve çok yüklü bir ücret teklif etmiştir. Kendisi fakr içinde olduğu hâlde teklifi reddetmiştir.[604]

Kimi insan, izzet için yaratıldığına inanır, kimileri de hayatı başkalarının eşiğine yüz sürmek, sofrasına konmakta bilir.Şu anekdot bu gerçeği ne güzel ifade eder: Köpek, aslana; "ey dağlar kralı ne olur ismimi değiştir. İsmim beni rencide ediyor." demiş. Aslan; "sana bu isimden başkası gitmez, ancak ona layıksın." der. Köpek, " ne olur, beni dene"der. Aslan ona bir parça et verir ve "al bunu koru, sende emanet olarak kalsın" der. Köpek acıkır. Bir ete bakar bir de emaneti düşünür. Dayanamayınca; "isim de ne oluyormuş, köpek olmak benim için en büyük şeref deyip et parçasını yutar. Kıssada geçen et, insana teslim edilen emaneti temsil ediyor. Azim ve iradeleri zayıf olanlar geçici zevkleri kalıcı olan izzet ve şerefe tercih ederler. İmam Azam, Mansur'un,İbn Teymmiye de, Gazan'ın teklifine "evet" deseydi, bu gün başka konumlarda olup, tarihin karanlıklarına gömülüp gideceklerdi. Malik b. Dinar'a "dünyayı seven alimin cezası nedir?" diye sorulunca, "kalbin ölmesidir," demiştir.

Nice azizler, bayağı hareket ve davranışlarla kendilerini zelil kılarlar. Kimileri de izzeti yanlış adreslerde ararlar. İzzetin iman ve irfan olduğundan habersizdirler. Ahmed b. Hanbel'e reva görülen işkence ciltleri dolduracak niteliktedir. Kendisine reva görülen işkence filleri çökertecek kadar gaddardı. Hepsine tahammül etti. İnancından vazgeçmesi için kendisine yapılan

---

[604] Ebu Ğudde, *Safahât*,s. 367.

teklif hepsinden daha ağır gelmişti.[605]

Hediye kabulünde ulemanın kişiliğini zedeleme kuşkusu olduğundan birçok alim tarafından reddedilmiştir. Bu bağlamda Ebu Hanife ile çağımız ulemasından Said Nursi örneği verilebilir, Ebu Hanife idarecilerden gelen hediyeleri reddetmiştir.[606] Said Nursi de hediye alma geleneğini kabul etmedi. Haccac, Halid b. Süfyan'a Basra efendisinin kim olduğunu sorunca, "Hasan Basri'dir." demiş ve nedenini şöyle açıklamıştır:"İnsanlar onun ilmine muhtaç oldular, ondan ilim talep ettiler ancak o kimsenin dünyasını talep etmedi."[607]

Bazı alimler, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak gayesiyle idareci ve varlıklıların yanına gitmiştir. Niyetleri kendilerine iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktı. Ulemadan birine, "ilim ve maldan hangisi üstün?" diye sorulunca, "ilim daha üstün" demiş."O hâlde neden bir kesim alim zenginleri ziyaret ettikleri halde, zenginler kendilerini daha az ziyaret etmektedirler?" demiş. Alim; "ulema zengin ve zenginliğin ne olduğunu onlardan daha iyi bildiklerinden dolayıdır," cevabını vermiş.

Cemaleddin Afgânî'ye bir miktar mal teklif edilince, "siz benden daha muhtaçsınız, aslan nerede olursa olsun avını bulur." diyerek arkadaşlarını kendine tercih etmiş.[608] Sultan Abdülhamit'i ziyaret edince, Abdulhamit, "Üstadım, nerede eşyan (çantan, valiz vs.)? Afgânî göğsünü göstererek, "işte valizlerimden biri bu, cübbesini de göstererek "diğeri de şudur" demiş.[609] Afgânî örneğinde görüldüğü gibi, ulemanın, idarecilere gitmeleri irşada yönelikti. Peygamberler de aynı gaye ile dönemlerindeki zorbalara gitmişlerdi. Bu bağlamda, Hz.İbrahim'in Nemrut 'a, Hz.Harun ve Hz. Musa'nın da

---

[605] Ammara, *İzzetu'l- Mü'min*, s. 18.

[606] Zehebi, *Tezkiretü'l Huffaz*,Beyrut,ts,1/68.

[607] İbn Abdılberr, *Camu Beyani'l- İlm*, 1/74.

[608] Emin, Ahmed, *Zuamau'l- İslah Fi'l –Asri'l –Hadis*,Beyrut,ts. s. 116.

[609] Emin, Ahmed, a.g.e. s. 117.

Firvavn 'a gidişlerini hatırlatmamız yeterlidir. *"Baksana, Allah kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya kalkana! İbrahim ona: 'Benim Rabbim, hem dirilten hem öldüren-dir.' dediği zaman, O: 'Ben de, diriltir ve öldürürüm.' demişti. İbrahim: 'Allah, güneşi doğudan doğduruyor, haydi, sen de batıdan getir!' deyince, o inkârcı herif donakaldı. Öyle ya, Allah zulmedenleri muvaffak etmez."*[610] *"Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin ve beni anmakta gev-şeklik etmeyin! Firavun'a gidin; çünkü o, pek azıttı. Varın da ona yu-muşak dille söyleyin; belki dinler veya korkar."*[611]

Tatar Kralı Gazan, İbn Teymiye'yi mal ve makam peşinde olmakla itham edince, İbn Teymiye ona:"Ey Kral! Senin ve tüm Moğolların mal ve mülkü gözümde tek kuruş etmez" cevabını vermiştir.[612] Şam Valisi İbrahim Paşa, Şeyh Said el-Halebi'nin yanına gider, Şeyh camide ders veriyordu. Ayaklarını önüne doğru rahat uzatmıştı. Paşa'nın gelişini gör-mezlikten geldi ve bulunduğu pozisyonunu bozmadı. Paşa bu duruma hiddetlendi ve dışarı çıktı. Bazı dalkavuklar Şeyh'i jurnallediler. Paşa, Şeyh'in cezalandırılmasına karar verdi. Daha sonra kararın getireceği bazı menfi neticeleri de düşünerek kararından vazgeçti. Üstelik ona bin altın gönderdi. Altınları yardımcısıyla yanına gönderdi. Şeyh aynı minval üzerine ders veriyordu. Gelen altınları kendisine verdi ve "işte şu bin altın Paşa'nın sana hediyesidir" dedi. Şeyh vakar içinde şunu dedi; "Onları efendine geri götür ve de ona de ki: 'Sana ayaklarını uzatan ellerini uzatmaz."[613] Benzer bir olay da Mısırda yaşan-mıştır. Mısır lideri beraberinde İngiliz yetkilisi olduğu hâlde Ezher'e gider. Ders veren bir hocanın dersini dinlerler. Hoca ders anlatırken ayaklarını uzatmış onları görünce hiç istifini bozmaz, lider, hocaya bir miktar para gönderir. Ancak hoca geri çevirir ve getirene şu mesajı verir: "Ayaklarını sana doğru

---

[610] Bakara, 2/258.

[611] Taha, 20/42-43.

[612] Rafii, Mustafa, *ed-Da've*, s. 93.

[613] Ebu Ğanime, Ziyad, *Butulat Min Suni'l-İslâm*, Ürdün, ts. s. 123-124.

uzatan herhalde sana ellerini uzatmaz."[614]Üstâd,Mısır'ın İngilizlerin yönetiminde bulunduğu bir sırada, işgalci bir atanmışa verilecek en güzel cevabı vermiştir.

Ebu Yusuf, Harun Reşid'in başbakanı Fadl b. Rebii'nin şahitliğini reddetmişti. Harun Reşid nedenini sorunca şöyle demiş: "Bir gün sana 'efendim' diye hitap etti. Söylediği doğru ise kölenin şahadeti farklıdır. Yalan ise yalancının şahadeti geçersizdir."[615] Bir alimin bir başbakanı tezkiye etmesi anlamlıdır.

Ulemanın idarecilerin ayağına gitmemesi ise asıl olup, ulemanın ekseriyetini oluşturur. Ebu Yusuf'un bu tavrı, eserlerinin güvenirliği konusunda fikir vermektedir.

Ulema, ilimle beraber izzet ve vakarı da öğrenirdi. Fudayl b. İyaz bu anlamda şöyle der: "Biz Kur'an'la beraber, yöneticilerin kapısında durmamayı fazla öğrendik."[616] Süleyman b. Dinar da, "ulemanın yöneticilerin ayağına gitmesi uygun değil, zira bu durumda yöneticiler ulemayı rencide edebilir ve 'bizim konumumuz onlardan daha hayırlı olmasaydı ayağımıza gelmezlerdi.' diye düşünebilirler," demiştir."[617] Abdullah b. Mübarek'e "tevazünün ne olduğu" sorulunca şöyle cevap vermiş: "Varlıklılara karşı onurlu duruştur."[618] Süfyan Sevri, çok büyük sıkıntılar içinde olduğu hâlde, kendisine "Ey üstâd sultana gidip ihtiyaçlarını arz etsen olmaz mı? denilince, şöyle cevap vermiş: "Ben dünyalığı Allah'tan bile istemedim, nasıl olur da senin gibi zayıf ve muhtaç birinden isterim?[619] Kaşgar Sultanı Timur, Şeyh Cemaleddin Buhari'ye "köpek sizden daha değerli değil midir demiş? Şeyh:"Evet, bizler Müslüman olmazdan önce köpeklerden daha düşük bir konumdaydık an-

---

[614] Malik, Bedr, *Fıkru'ş-Şafii* 137.

[615] Malik, Bedr,a.g.e, s. 207.

[616] Eş-Şâmi,*Hayatü Fudayl b. İyaz*, s. 21.

[617] Eş-Şâmi, *Hayatü Seleme b. Dinar.* Beyrut,1998, s. 44.

[618] Eş-Şâmi, *Hayatü Abdullah b. Mübarek*, Beyrut, 1989, s. 35.

[619]Nasir, el-Celil, Abdülaziz,. *Vekeşât Terbeviyye*, Riyad, 1997, III, 454.

cak İslâm sayesinde bu durumdan kurtulduk." cevabını vermiş. [620] Şeyh, cevabıyla gayrimüslim olan Timur'un bulunduğu konumu ima etmiştir.

Süfyan Sevri, idarecilerin kapısında duran ulemayı "hırsızlar", zenginlerin kapısında bekleyenleri de "riyakârlar" olarak nitelemiştir.[621] İbrahim b. Ethem'e "nasılsın?" denildiğinde, "Başkalarına muhtaç değilsem iyiyim." demiş.[622] İbrahim b. Ethem, başkasına muhtaç olmayı boğulma olarak algılamıştır. Bir defasında deniz de seyir halinde iken fırtına kopmuş, kendisine durum hatırlatılınca, "insanlara muhtaç olmak bulunduğumuz tehlikeden daha vahimdir" demiş.[623] Seyyid Kutup'tan Mısır rejiminden özür dilemesi talep edilince şöyle demiş: "Her namazda 'la ilahe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur.' diyen şahadet parmağımın, zilleti içeren bir kelime yazması mümkün değil. Zindanı hakkettimse cezamı çekiyo rum. Hakketmedimse batıldan özür dilemekten Allah'a sığınırım."[624]

Her asırda benzer zatların bulunması, İslâm'ın mucizesidir. Fudayl b. İyaz, "idarecilere karşı duruşa Kur'an'ı öğrenmek kadar önem verirdik. Birinin kokuşmuş bir leşe konmasını, zalim idarecilere yaklaşmasına tercih ederim. İdarecilere yanaşmamak, gece namazı, nafile orucu, hac ve umreden daha hayırlıdır" derdi.[625]

Velid b. Abdulmelik halife olunca getirilince Mescid-i Nebiy'e gitmiş ve insanların etrafından halka oluşturdukları bir yaşlı görmüş. Kim olduğunu sorunca "Said b. Museyyeb" olduğu söylenmiş. Velid, gelmesi için ona bir elçi gönderip yanına davet etmiş. Said gelen elçiye; "Bir yanlışlık olsa gerek. Ya

---

[620] El-Hatib el-Esad, *Sufiler ve Aksiyon*, Çev. Halil İbrahim Kaçar, İst. !999, s. 90.

[621] Eş-Şâmi, *Hayatü, İbrahim b. Ethem*,Beyrut, 1998, s. 76.

[622] Eş-Şâmi, a. g. y.

[623] Eş-Şâmi, a.g.e, s. 15.

[624] El-Kadiri, *el-Cihad*, II, 320.

[625] Eş-Şâmi, *Hayatü Fudayl b. İyaz*, s. 109.

benim ismimi yanlış öğrenmiş veya başkasını çağırmış" deyip davetini reddetmişti. [626] Fudayl b. İyaz döneminde halife alimlere hediyeler dağıttı. Fudayl'a da 10 bin dirhem gönderdi. Fudayl reddetti. Çocukları; "Baba! Alimler kabul ettiği hâlde siz neden reddettiniz.? dedi. Fudayl, ağladı ve şunları söyledi:"Çocuklarım, sizinle durumum büyümüş, semiz bir kurbanlığın durumu gibidir.Sahipleri şöyle der: "Et ve derisi kullanılmaz hale gelmeden onu kesiniz." Sizler de yaşlılığıma rağmen ömrümün sonunda beni boğazlamak mı istiyorsunuz.? Ben açlığa sabrederim, ancak kralların haram malına el sürmem." Çocukları, "evde bir şey yok." deyince, Fudayl, "İşte kilimim onu satın, ancak kimseye el açmayın." dedi.[627]

İzz b. Abdülaziz, Sultan Necmeddin Eyyub'un da hazır bulunduğu bir hutbede içkinin mutlak olarak yasaklanmasını istedi. Bu durum karşısında Sultan'dan çekinip çekinmediği sorulunca şöyle dedi: "Allah'ın azametini düşündüm, Sultan yanımda bir kedi gibi güçsüz görünüyordu."[628]

Ebu Cafer el-Mansur, Tavus'u huzuruna çağırdı. Tavus, İmam Malik ile beraber geldi. Ebu Cafer: "Ey Tavus, baban (İbn Keysan)dan bahset" dedi. "Tavus: Babam şu hadisi rivâyet etti: "Azabı en çetin olanlar, idareye geçince zulüm edenlerdir." İmam Malik; cevaptan sonra, "Tavus'un, kafasının kesileceğinden endişe ettim ve kan bulaşmasın diye elbiselerimi çektim" dedi. Ebu Cafer, "Ey Tavus bize nasihat et: Tavus: *"Görmedin mi Rabbin ne yaptı Ad kavmine? Sütunların sahibi İrem'e, ki o ülkeler içinde bir benzeri yaratılmamıştı. Ve vadilerde kayaları kesen (yontan) Semud kavmine, O kazıkların sahibi Firavun'a? Onlar ki o memleketlerde azıtmışlardı. Oralarda bozgunculuğu çoğaltmışlardı. Onun için de Rabbin üzerlerine bir azap kamçısı yağ dırdı. Şüphesiz ki Rabbin öyle mirsâd ile gözetlemektedir."*[629] âyetlerini okudu. İmam

---

[626] Bkz. Tantâvi Muhammed. Said, *Resail Mescid el-Camia*, III, 12.

[627] Eş-Şami, *Hayatü Fudayl b. İyad*, s. 59.

[628] Rafi, Mustafa Sadık, *Vahyu'l-Kalem*, Beyrut, ts. III, 55.

[629] Fecr, 88/6-14.

Malik: "Yine kanın fışkıracağından korktum elbiselerimi çektim" dedi. Ebu Cafer: "Ey Tavus bana şu diviti verir misin"dedi. Bu isteğini iki defa tekrarladığı hâlde, Tavus ona uzatmadı. Ebu Cafer;" diviti neden uzatmıyorsun?" dedi. Tavus; onunla bir masiyet yazacağından korkuyorum, bu vesileyle beni de zulmüne ortak etmiş olursun" cevabını vermiş.[630] Haccac ile Said b. Cübeyr arasında da benzer bir muhavere geçer:

Haccac: İsmin ne?

Said b. Cubeyr: "Said b. Cübeyr."

Haccac: Hayır, ismin "Şaki b. Kuseyr" dir.

Said: Babam ismimi senden dahi iyi biliyordu.

Haccac: Seni alevli ateşle cezalandırırım.

Said: Öyle güçlü olduğunu bilseydim, seni ilah edinirdim.

Haccac: Hangi ölümle öldürülmek istiyorsan, onu seç.

Said: Ey Allah'ın düşmanı! Ölümünü kendin seç. Zira kıyamet gününde aynı şekilde ben de seni öldüreceğim,

Haccac: Son sözünü söyle.

Said: Allah'ım! Bu zalimi benden sonra kimseye musallat etme. Son kurban ben olayım, şeklinde dua etti. Allah duasını kabul etti. Haccac, Said'in şahadetinden 15 gün sonra öldü. [631]

Fudayl b. İyad şöyle derdi: "Birçok alim dinleriyle beraber sultanların yanına girerler. Ancak verdikleri tavizlerden dolayı dinlerini sultanların yanında bırakarak çıkarlar.[632] Kimseye muhtaç olmamak için Fudayl b. İyaz, geçimini su satarak sağlardı.[633] İbn Hac şöyle der: "Ulema asla zenginlerin kapısında durmaya tenezzül et memeli, bilakis İnsanlar ulemanın kapılarını çalmalı."[634] Ebu H anife'nin annesi kendisini hapishanede

---

[630] Bkz. Bedri Abdulaziz, *el-İslâm Beyne'l-Ulema,* s. 84-85.

[631] Rafi, Mustafa, *ed-Da've*, s. 105-106.

[632] Eş-Şâmi, *Hayatü Fudayl b. İyad*, s. 43.

[633] Eş- Şâmi, *Fudayl b. İyaz*, s. 7.

[634] Nasır el- Celil, *Mevakıf Terbeviyye,* III, 454.

ziyaret eder ve "Evladım ilmin sana cop ve hapisten başka bir şey kazandırmadı, böyle bir ilimden vazgeçmen gerekir." deyince, Ebu Hanife; "Anneciğim dünyayı isteseydim elde ederdim, ancak ilmin şerefini korumak istedim."demişti. Birkaç gün sonra vefat etti. Ayda iki dirhemle geçinmeyi saltanat ve bolluğa tercih etti. Mansur'un mezarlığına gömülmemesini vasiyet etti.[635]

Bu bölümü, İmam Gazâlî'nin vermiş olduğu taahhütle bitirmek istiyoruz. Gazâlî, ömrünün sonlarına doğru şu 3 taahhütte bulunmuştur:1-Hiçbir yöneticinin kapısına gitmeyeceğim. 2-Hiçbir yöneticinin ihsanını, yardımını kabul etmeyeceğim. 3-Hiç kimse ile münakaşa etmeyeceğim.[636]

1. 17. Ulemanın Faaliyet Alanı

1. 17. 1. Tevhid Öncüsü Ulema

"Sen, ya nefsine ya parana ya da krallara güveniyorsun. Güvendiğin her şey senin ilahındır. Allah'tan bağımsız olarak zarar ve fayda umduğun her şey senin tanrındır."

Abdulkadir Geylani

Tevhid, Allah'a yaratıcı, rızk verici, yarar ve zararın yaratıcısı olarak iman etmek, O'nu zat, sıfat ve fiillerinde birlemektir. Daha kısa bir ifadeyle tevhid, Allah'ın kulları üzerindeki hakkıdır. Allah'ın muradı istikametinde O'na iman etmektir. Tüm Peygamberlerin ilk ve en önemli hedefi, dünyada şirk, küfür, nifak ve hurafeleri yok edip yeryüzüne tevhidi yerleştirmekti. İmam Şafiî, durumun önemini ne güzel ifade etmiş: "Ümmetine helaya nasıl gidileceğini öğreten bir Peygamber nasıl olur da onları tevhid konusunda ihmal eder."[637] Razi,

---

[635] Şedid, Muhammed, *Rical*, 133.

[636] Şibli, *Gazâlî*, s. 29.

[637] El-Hamis, Muhammed b. Abdurrahman, *Usulu'd-Din İnde'l-İmam Ebi Hanife*, Riyad, 1996, s. 23.

Kur'an'da 600 civarında ahkam âyeti dışında kalan tüm âyetlerin tevhidi işlediğini vurgulamaktadır.[638] *"Biz senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım: Gerçek şu ki, benden başka ilah yoktur; onun için hep bana ibadet edin."*[639] *"Oysa, onlar, Hakk'a tapan, Allah'ı birleyiciler olarak dini yalnızca Allah'a tahsis edip Allah'a ibadet etsinler, namazı dosdoğru kılsınlar ve zekatı versinler diye emrolunmuşlardı ancak. İşte odur dosdoğru din."*[640] *"Andolsun ki Biz, her ümmete: "Allah'a kulluk edin ve Tağut'tan sakının! diye uyaran bir peygamber gönderdik. Sonra içlerinden kimine Allah hidâyet nasip etti, kimine de sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde bir dolaşın da peygamberlere yalancı diyenlerin sonunu görün!"*[641] Yukarıdaki âyetlere benzer yüzlerce âyet, peygamberlerin ilk görevlerinin şirk ve küfrü kaldırıp tevhidi yaymak olduğunu belirtmektedir. Müslüman, Allah'a yasa koyucu, hayatı düzenleyici, düşünceyi belirleyici olarak inanır. Yalnız O'na boyun eğer ve teslim olur. Ondan korkar, O'na ümit bağlar, Ondan yardım diler.

Hz.Peygamber, risaletinin ilk 13 yılını tevhidi pekiştirmeye tahsis etmişti.Arabistan, şirk, küfür merkezi olduğu halde,orayı "tevhid kalesi ve merkezi" haline getirdi.Cahilliye döneminde Arapların,*Zat-ı envât* adında ağaçları vardı.Silahlarını onlara asar, etrafında dolaşır ve ona tazimde bulunurlardı.Hz.Peygamber'den bu geleneğin devamını istiyorlardı.Hz. Peygamber bu geleneğe son verdi.[642] Mekke'nin fethinde Hz. Ali'yi bütün putları yıkıp, yüksek kabirleri düzlemesini emretti.[643] Kendisine, "Allah ve sen dilersen." diyen sahabiye: "Aman, aman! Öyle deme, beni Allah'a ortak mı kıldın? Allah di-

---

[638] Nakleden, Mahmut, Abdulhalim, *et-Tefsiru'l-Felsefi fi'l-İslâm*, Mısır, ts, s. 71.

[639] Enbiya, 21/25.

[640] Beyyine, 98/5.

[641] Nahl, 16/36.

[642] Tirmizi, Fiten, 18.

[643] Bkz. Müslim, Cenaiz, Hadis no: 969.

ledi, sonra sen diledin de." buyurdu.[644]

Hz. Peygamber, idareci ve davetçileri görev yerlerine gönderirken özellikle onlara; "Sizler kitap ehline gideceksiniz. İlk olarak onları, *La ilahe illallah Muhammedun Resûlullah/ Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir*, gerçeğine davet edin." Bu gerçeği kabul ederlerse diğer vecibelere davet edin, talimatını veriyordu.[645] Hz.Peygamberin biat esnasında, "Sahabeye Allah'tan başka hiç kimseden bir şey istememelerini" şart koştuğunu aktarmıştık. Buna rağmen, insanlar birçok dönemde, Allah'tan başkasını ilahlaştırdılar.Kimisi ağaçları, kimisi taşları, kimisi de yatırları ilahlaştırdı. Kimisi kralları kimisi malı, kimisi ideolojisini tanrılaştırdı. Tehlikelerden korunmak için sihir ve tılsımlarda çare arar oldular. Yatırlara yapılan nezirler, onlardan rızk, çocuk talepleri, "Allah'tan defalarca çocuk istedim, vermedi, 'falan yatırın hatırına deyince' bir defada verdi" benzeri hezeyanlar, tevhidin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Hz. Ömer, insanların Hz. Peygamber'in Rıdvan biatını altında yaptığı ağaca kutsiyet verdiklerini görünce, kesilmesini emretti. Gayesi, şirkin önüne geçip tevhidi pekiştirmekti.[646] Oğlu Abdullah da aynı faaliyeti devam ettirdi. Abdurrahman b. Avf'ın kabri üzerinde bir çadır görünce kaldırılmasını emretti ve şunu söyledi: "Bırakın, ameli onu gölgelendirsin."[647]

Cahilliye döneminde *Taif* kabilesinin, *Lat putu* üzerine bina ettikleri bir tapınakları vardı. İslâm'ı kabul ettiklerinde putlardan uzaklaşmak kendilerine çok ağır geliyordu, bu nedenle Hz.Peygamber'den kendilerine bir ay müsaade etmesini talep ettiler. İddiaya göre *Taif*liler, kadın ve çocuklarına da İslâm'ı kabul ettirmek istiyorlardı. İslâm'ı kabul etmeselerdi kendileri-

---

[644] Ahmed, Müsned, I, 214.

[645] Buhari, Hadis no: 1496.

[646] Bkz. Kasimi, Cemaluddin, *Mehasinu't-Tevil*, Beyrut, 1994, VI, 276.

[647] Buhari, Cenaiz, (Bkz Heyet Tarafından Hazırlanan *el-Müntedâ*, Riyad, 1999, s. 10).

ni putlarla korkutacaklardı ve böylece de İslâm'ı seçmelerini sağlayacaklardı. Kabul etmemeleri halinde putların kendilerini çarpacaklarına inanıyorlardı. Ancak Hz. Peygamber böyle bir inancın yanlış olduğunu belirterek isteklerini reddetti. Muğire b. Şube ve Ebu Süfyan'ı tapınağı yıkmakla görevlendirdi.[648] Olay inançta herhangi bir ödün vermenin söz konusu olamayacağını ortaya koydu. Zira inanç herhangi bir ikilem veya bulanıklığı asla kabul etmez. Kalplerde, hem Allah Teâla hem de *Hubel* sevgisi bir arada olmaz. Fayda ve zarar Allah'ın izni dahilindedir. O'nun izni olmadan kimseye hiçbir güç, ne yarar ne de zarar verebilir. Bu nedenle Hubel'in yarar ve zararı nasıl söz konusu edilebilirdi? Hz.Peygamber, *Hubel*'i yıkma emrini vermekle batıl bir inanç da yıkılmış oluyordu. *Hubel,* bırakın yarar sağlamak, kendisine konacak olan bir sineği bile engelleyebilir miydi? *"Ve eğer Allah sana bir keder dokunduracak olursa onu Ondan başka açacak yoktur. Ve eğer o sana bir hayır dilerse o zaman da onun lütfunu reddedecek yoktur."*[649]

Saadet Asrı'ndan sonra da ulema, şirk, küfür, bidat ve hurafelerle mücadeleye devam etti, tevhidi pekiştirmeyi en önemli ve öncelikli konu edindi. Ulemanın sıkıntısı, tevhidi yerleştirme faaliyetlerinde ortaya çıkıyordu. Zira asırlardır süre gelen inanç ve geleneklerle mücadele etmek hiç de kolay değildi. Saadet asrından sonra, *Lat* ve *Hubel* yerini yeni isimler aldı, belirli şahsiyetler, yatırlar, türbe ve mabetler *Hubel*leştirildi, onlardan yardım talep edildi, fayda ve zarar kaynağı olarak kabul edildi. Bu durum ulemayı meşgul etti. İlk faaliyet olarak şirk ve onun görünümü olabilecek her türlü yanlış inanç ve faaliyetlerle mücadele edildi.

İlk dönem müctehidlerinden Kadı Şureyh, tevhidin önemini şöyle belirtmiştir: "Kardeşim! Hiçbir ihtiyacını asla herhangi bir insandan dileme. Kim, herhangi bir insandan bir şey

---

[648] Bkz: Emin, Ahmed, *Zuamâ,* s. 16.

[649] Yunus, 10/107.

talep ederse, onun kul ve köleliğini kabullenmiş olur. İstekte bulunduğu kişi talebini kabul ederse onu kendine kul kabul etmiş olur, karşılayamazsa da zelil ve mahcup etmiş olur. Bu nedenle her şeyini mutlak güç sahibi Allah'tan iste."[650]

Bu yönde en önemli mücadele ve başarının, *İkinci bin yılın müceddidi* olarak bilinen Ahmed es-Serhindi'ye ait olduğuna inanmaktayız. Zira tüm faaliyet ve davetini şirk ve onun her türlü görünümüyle mücadeleye has kıldı. Çağımız büyük davetçilerinden Ebu'l-Hasan Nedvi bu konuda şöyle der: "İslah ve tecdid tarihinde İmam Rabbânî kadar muvaffak olmuş diğer birini bilmiyorum. O, davet ve faaliyetleriyle tarihin seyrini değiştirdi.[651] İmam Rabbânî' den önce, kral ve idareciler, saraylarında dana, teke ve koçları birbirleriyle dövüştürürcesine ulemayı dövüştürmek istiyorlardı. Saraylarda onları topluyor ve halkın gözü önünde adeta koç uve horozlar gibi dövüştürüyorlardı. Bu bağlamda Ehl-i sünnet ulemasıyla Şia uleması arasında ortaya konulan tabloları hatırlatabiliriz. Ekber Şah, Şia ulemasını sarayında bir araya getirir ve yukarıda bahsedilen hayvan dövüşü gibi onları dövüştürürdü. Her şeyi ile anlamsız olan bu hareketler, Ekber Şah'ı İslâm hakkında şüpheye düşürdü ve irtidat ettirdi. *Bakara Süresi*'nin ismini öne sürerek ineğe kutsiyet getirdi. Müslümanların inadına inek kesimini yasakladı. Kesenlere ağır cezalar verdi, bunun yerine domuz kesimi geleneğini getirdi. İmam Rabbânî, bu durum karşısında eli-kolu bağlı kalamazdı. Kolları sıvadı. Ancak Ekber Şah'ın Müslüman olacağından pek ümitli değildi. Veliahdı, *Nureddin Cihangir*'ı İslâm'a kazandırmaya özen gösterdi ve başardı. Şah Nurettin İslâm'ı seçti. İnek kesim yasağını kaldırdı. Domuz etini yasakladı. Tapınaklar yerine camiler inşa ettirdi.[652]

Ekber Şah döneminde *Ekber* lakabıyla *Allah* kastediliyor ve ibadet maksadıyla her gün ziyaret ediliyordu. Ziyaret esna-

---

[650] El-Haşimi, Abdulmunim, *Meşahiru'l-Kudat*, Beyrut, 1988, s. 48.

[651] Nedvi, *Terşidu's-Sahve*, Mısır, 1989, s. 28.

[652] Nedvi,a. g.y.

sında kendisine secde ediliyordu. Bu çirkin hareket ulema-i su'u asla rahatsız etmiyordu aksine kendileri de çirkin hareketi yerine getiriyorlardı. *Ekber Şah*, tüm dinlerden topladığı bir takım hareket ve inançlardan oluşan *derleme bir din* ortaya koydu . Yeni dine göre günde 1000 defa güneş ismi anılacak *cellet kudretühe / şanı yüce güneş* ifadesi de ilave edilecekti. Müslümanları rencide etme gayesi ile kıbleye doğru ayak uzatma zorunluluğunu getirdi.[653]

İmam Rabbânî, tüm bu şartlara rağmen faaliyetlerini devam ettirdi. Meşayih ve evliya türbelerine kesilen adakların şirkin bir tezahürü olduğunu ifade etti bu hareket ve geleneği cahilliye döneminde, zararlarından korunmak için müşriklerin cin ve putlara kestikleri adaklara benzetti. Ona göre yatıra oruç tutmak, adak kesmek, onlardan yardım talep etmek şirkin tezahürüydü.[654]

İmam Rabbânî, insanları İslâm için seferber olmaya davet edip şöyle diyordu:"Ey Müslümanlar! Bizler güçsüz, İslâm da gariptir, bu nedenle bugün İslâm için infakta bulunmak İslâm'ın güçlü olduğu dönemlerde harcama yapmaktan daha hayırlıdır. Bugün sarf edeceğiniz tek bir lira diğer dönemlerde yapılan milyonlarca liradan daha hayırlıdır. Her zaman İslâm için cehd ve gayret göstermek güzel, ancak İslâm ve Müslümanların *garip* olduğu günümüzde daha büyük bir hayır ve erdemdir."[655]

Tevhidi yayma konusunda başarılı olan alimlerden biri de Abdulkadir Geylanî'dir. Geylanî, zamanında insanlar idarecilere ümit bağlamışlar ve özellikle de onların saray ve makamlarını mabetler haline getirmişlerdi. Geylanî, bunun önüne geçmek için taleplerin yöneticilere değil, Allah'a arz edilmesini istiyordu. Bu münasebetle şunları söylüyordu:"Ey insanlar!

---

653 Mevdudi, *Tecdid,* s. 93-94.
654 Nedvi, *Serhendi,* s. 227-228.
655 Nedvi, *Serhendi*, s. 281.

Halifenizin durumu, büyük bir zat tarafından idam edilmesi için ayak ve boynuna ip atıldıktan sonra ağaca asılan kişinin durumu gibidir. Halifeyi astıran büyük zat yakınında onu seyrediyor ve yüzlerce ok atıyor. Bu durumdaki halifenizden bir şey beklenir mi ondan korkulur mu? Ondan korkan deli değil de nedir"[656] Geylanî, mahlukatın Allah'ın kudreti karşısındaki işlevini görüyor ve onlara asla itimat edilmemesi belirtiyordu. İnsanlar acizdirler, ne yarar ne de zarar verebilirler. Şöyle derdi:"Sen ya nefsine ya parana ya da krallara güveniyorsun. Güvendiğin her şey senin ilahındır. Zarar ve fayda umduğun her şey senin tanrındır. Ey ölü kalpliler! Ey sebepleri Allah'a ortak koşanlar! Ey çevre debdebesine tapanlar. Tüm bunlar sizi Allah'tan alıkoymaktadır. Allah'tan başkasından zarar ve yarar bekleyenler Allah'a değil, onlara kuldurlar. Ey Hak'tan yüz çevirenler! Ne zamana kadar eşyaya ve esbaba yönelip duracaksınız"?[657] "Krallar insanlar için tanrılar yerine geçti.Zenginlik, konfor, imkanlar putlaştırıldı. Sizler faniyi asıl yaptınız. İnsanları *Rezzak* yerine koydunuz. Köleleri efendi, fakiri zengin, güçsüzü güçlü, ölüyü diri yerine koydunuz. Dünyanın zalim ve Firavunlarını takdis edip Allah'ı unuttunuz. Ey idareciler! Yönetiminizde, Allah'tan başkalarına ibadet edenleri andırdınız. Hürmet ettiklerinizi, putlaştırdınız."[658] İnsanlara güvenme şirkini terk et. Her yönde Allah'a yönel. Allah'ın hazinesinde olmayan bir şey var mı ki insanlara gidiyorsun? Hep çalışma ve kazancına güvenmektesin. İnsanların çoğu güç ve imkanlarına dayanmaktadırlar.

Geylanî, tevhid konusunda şu önerilerde bulunur: a) Doğru-yalan Allah adına yemin edilmemeli. b) Küçük-büyük hiçbir ihtiyaç insanlara arz edilmemeli ve onlardan asla istenmemeli. İnsanlardan bir şeyi isteyen izzetini zedeler. c) Kimsenin malına göz dikmemeli, onlardan yarar ve zarar bekle-

---

[656] Nedvi, *Rical*, I, 270.
[657] Nedvi, *Rical*, I, 272.
[658] Geylani, Abdulkadir, *el-Feth er-Rabbânî*, Beyrut, 1983, s. 246.

memeli.[659] Fakirlik, insanlara el açmakta yattığı gibi, zenginlik de kimseye muhtaç olmamaktır.[660] Geylanî, ölüm döşeğinde çocuğuna şu vasiyeti yapar: Evladım! Takvaya sarıl. Allah'tan başkasından korkma. Ondan başkasından bir şey bekleme. Tüm ihtiyaçlarını ona arz et. Ondan başkasına güvenme. Tevhitten ayrılma. Daha sonra da ölüm meleğine uhitaben şöyle seslendi: "Ey Melek!Allah bizlere senden başkalarını lütfetti. Allah'ım! Senden başkasından bir şey dilemiyorum. Sen dipdirisin, her dem varsın. İnsanları ölümle yakalayan Allah ne azizdir. Daha sonra, *'La ilahe illallah Muhemmedun Resûlullah/ Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed Onun elçisidir.'*" deyip, gözlerini yumdu.[661]

Tevhid öncülerinden biri de İbn Teymiyye dir. Ömrünün tamamını şirk ve ona giden yollarla mücadeleyle geçirdi. İbn Teymiye, insanların ilahlaştırıldığı, Allah'tan çok insan ve türbelere ellerin açıldığı, arzu ve taleplerin kendilerinden istendiği bir dönemde yaşadı. O dönemde helal ve haramı insanlar belirliyor, Hz. Peygamber'e arz etmeleri için türbelere istekler sunuluyordu. İnançlarına göre Hz. Peygamber'e arz edilecek istekler ancak yatırların vasıtasıyla Allah'a ulaştırılabiliyordu. İnançlarına göre dünyayı onlar idare ediyor, erzakı onlar paylaştırıyordu. O dönemde Tatarlar Şam'a girince çareyi Ebu Ömer'in kabrine sığınıp ondan yardım dilemede bulmuşlardı. Birbirlerine şu tavsiyede bulunuyorlardı:

Ey Tatarlar'dan korkanlar!

Ebu Ömer'in türbesine sığınsanıza!

İbn Teymiye'nin şirkle mücadele ve tevhidi pekiştirmedeki yöntem ve referansı Hz. Peygamber ve ashabının yaşamış oldukları tevhid anlayışıydı. Hz. Peygamberin vefatından sonra baş gösteren riddet hareketlerine karşı hiçbir sahabi,

---

[659] Geylani, a.g.e, s. 23.

[660] El-Keylani, Macid Arsean, *Hâkezâ Zehere Cilü Selahiddin* U.S.A. 1974. s. 175.

[661] Nedvi, *Rical*, I, 266.

Hz.Peygamber'in kabrine gidip de; "Ey Allah'ın Resûlü! Mürtedler her tarafı işgal etti, onları yok et, bizleri kurtar." demedi. Hz. Ebubekir ashabı topladı yılmadan, çekinmeden onlara karşı hazırlıklar yaptı. "Sağım soluma muhalefet etse de Hz.Peygamber'in sünnetini ihya etmeye, İslâm topraklarını savunmaya devam edeceğim." dedi ve riddet hareketlerini etkisiz hale getirdi.

İbn Teymiye, Tatarlara karşı savaşa katıldı. Beraberinde dönemin sultanı da vardı. Sultan, Tatar ordusunun çokluğunu görünce korktu ve paniğe kapıldı. "Ey Halid b. Velid yetiş! İmdat! İmdat!" dedi. İbn Teymiye şiddetle ona karşı çıktı ve "Ey şu, bu yetiş," diyeceğine, "Ey ceza gününün Sahibi Allah'ımız! Yalnız sana ibadet eder ve senden yardım dileriz. Bize yardım et." biçiminde dua et." dedi.[662]

Ulema, tevhidi pekiştirmek ve şirk, bidat ve hurafelerle mücadele konusunda vaaz ve nasihat yanında, zaman zaman fiili müdahalede de bulunmuştur. İmam Nevevi'nin tavrı buna bir örnektir. Kendi döneminde, İbn Neccar adında biri Şam'da bidat ve hurafe yayardı. İmam Nevevi yanına birkaç alim alarak bidatlarına müdahale edip, onları izale etti. Bunun üzerine İbn Neccar tarafından tehdit edildi. İmam Nevevi, kaleme aldığı bir risaleyle kendisine cevap verdi.[663] İmam Nevevi, sahih hadisle belirtilen "Sizden kim bir münkeri görse, gücü yeterse onu eliyle düzeltsin."[664] prosedüründen hareket ediyordu.

Şah Veliyullah Dehlevî, Allah'tan başkasından bir şey dilemeyi kebâirden sayar ve onu adam öldürme ve zinadan daha büyük bir günah olarak görür. Bu konuda şöyle der: "Her kim *Ecmir(bir şehir ismi)* şehrine gider orada bulunan Solar Mesud'un mezarından bir şeyler talep ederse, zina ve katilden daha büyük bir günah işlemiş olur. Dehlevî, söz konusu eyle-

---

[662] Nedvi, *el- Hafız İbn Teymiye,* s. 176.

[663] El-Haddad, Mahmut, Abdulaziz, *en-Nevevi,* s. 116.

[664] Muslim, İman, 78.

min cahilliye döneminde *Lât* ve *Uzza* putlarına yapılan ibadetin aynısı olduğunu söyler. *"Size şunlar haram kılındı: Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen, boğulmuş, vurulmuş, yuvarlanmış, süsülmüş, yırtıcı hayvanlar tarafından yenmiş olup da henüz canlı iken kesmedikleriniz, dikili taşlar, üzerinde boğazlananlar ve zarlarla kısmet paylaşmanız. Bunlar, birer yoldan çıkıştır. Bu gün kafirler dininizi söndürebilmekten ümitlerini kestiler; onlardan korkmayın, yalnız benden korkun! İşte bugün dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak Müslümanlığa razı oldum. Her kim aşırı durumunda çaresiz kalır da günaha eğilim maksadı olmaksızın, onlardan yemek zorunda olursa, elbette Allah, bağışlayandır, merhamet sahibidir."* [665] Dehlevî, âyette geçen hareketlerin "küfür" olmayıp "fısk/büyük günah" kapsamında olduğunu beyan eder.[666] Dehlevî, görünürde şirki andıran söz konusu hareketleri *şirk* yerine, *büyük günah* olarak nitelemesini avamın cehaletine bağlamış olduğunu tahmin etmekteyiz.

Günümüzde yaşanan şirk görünüm ve tabloları cahiliyle dönemini bile gerilerde bırakmıştır. Muhammed Gazâlî'nin naklettiğine göre, İngilizler Mısır'ı işgal edince, Kahireliler, İmam Şafii'nin, düşmanı püskürtmediği gerekçesiyle mezarını taşlamışlardı. Şahı Nakşebend'in Türbesi Buhara'dadır. Ruslar,Buhara'yı işgal etmeye kalkışınca halk, Şahı Nakşebend'in Ruslara karşılık vereceğine inanıyordu. Ruslar kenti işgal edince yanlış düşündüklerini fark ettiler. Ancak iş işten geçmişti.[667]

Muhammed Gazâlî'nin aktardığı bir diğer komik ve dramatik hadise de şudur: "Mısır'ın meşhur bir yatır sorumlusuna biri gelip, karısının kolay doğum yapması için, Efendi hazretleri katında yardımcı olmasını talep eder. Sorumlu, dileği makama iletir. Derken diğer biri de imtihana girecek olan çocuğuna

---

[665] Maide, 5/3.

[666] El-Gursî, Muhammed Salih, *el-Fikru'l İslâmi İnde Şah Veliyullah ed-Dehlevî*, Konya, ts. s. 85.

[667] Darnika, Muhammed Ahmed, *es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza*, Beyrut, s. 1985, s. 96.

yardım ister. Nüktedan sorumlunun verdiği cevap ilginçtir: Efendi hazretleri doğum yaptırmakla meşguldür. Bu nedenle şimdilik talebinize cevap vermesi mümkün değildir."[668]

Muhammed Abduh ve Muhammed b. Abdulvahab da çağımızda Abdulkadir Geylani, İbn Teymiyye'nin yaptıklarını devam ettiren şahsiyetlerdendi. Muhammed b. Abdulvehhab, akidede selefe, amelde de Hanbelî mezhebine ittiba ediyordu. Muhammed Abduh ise, belirli bir mezhebi taklid etmeyi uygun görmeyip müstakil hareket ediyordu. Adı geçen iki zat şirk, bidat hurafe ve türbe hegemonyasının zirvede olduğu bir dönemde yaşadılar. *Teberrük mağaraları, Kısmet ağaçları*, bekar kızların ka'besi haline gelmişti. Mısır'da *Şifa pabuç* 'unu bilmeyen yok gibidir. Ondan su içenlerin iyileşeceklerine inanılıyordu. Ekinlerin hasat verebilmesi, davarların yavrulayabilmesi, yatırlara yapılacak nezre bağlıydı[669].

Muhammed Abduh'un tevhidle ilgili faaliyetleri Müslümanlara has değildi. Beyrut'taki evinde verdiği tevhid, tarih mantık, belagat, fıkıh, hadis derslerine Müslümanların yanı sıra Hıristiyanlar da katılırdı. Evi bir nevi kültür ve ilim-irfan merkeziydi.[670]

1. 17. 2. Vahdet Öncüsü Ulema

> *"Makedonyalı İskender, İran ve Irak'ı işgal etmek isteyince Aristo kendisine şu tavsiyede bulunur: Aman böyle bir katliama girme. Her iki halkı yok etmenin en pratik yolu, aralarına ihtilaf koymaktır. Aralarına ihtilaf koy, gerisine karışma. Gerçekten de aralarına ihtilaf koymak suretiyle iki ülke halkını birbirine vurdurarak parçalamıştır."*

İlk dönemden beri İslâm toplumunu en çok rahatsız eden problemlerin başında, dağınıklık, ihtilaf ve bunların sebebiyet

---

[668] Ğazali, *Düsturu'l-Vahde*, Şam, 1987, s. 163.
[669] Emin Ahmed, Zuama, s.12.
[670] Emin Ahmed, a.g.e, s. 308.

verdiği bölünmüşlüğün geldiğine inanmaktayız. İslâmî ibadetler kardeşlik ve vahdeti sağlamayı hedef alır. Öyle ki Muave b. Kurra'nın naklettiğine göre Hz. Peygamber, Müslümanların omuz omuza gelmelerini engellediği gerekçesiyle, sütunlar arasında namaz kılmayı nehyetmişti.[671]

Bu konuda en büyük problemin cehalet, kör taassub, hoşgörüsüz bağnaz alimler ve taklitten kaynaklandığı muhakkaktır. İslâm tarihinde görülen en aşırı akım *Haricilik,* ulemadan yüz çevrildiği dönemde ortaya çıkmıştır. Günümüzde Mısır da görülen *Çağdaş Haricilik Hareketi*'nin çıkışı da aynı nedene dayanmaktadır. Toplumlar zaman zaman çok basit ve tali konularda bile ihtilaf etmişler ve hoş olmayan manzaralar ortaya koymuşlardır. Meşhur İngiliz anekdotu şudur: Bir bilge çocuklarına şunu anlatmış: "Önemsiz ve komik bir nedenden dolayı iki kent halkı birbirine girmiş. Konu şuymuş: Yumurta yandan mı, ortadan mı alınmalı? Bu konuda tartışmışlar ve aralarında büyük çatışmalar çıkmış. Öyle ki yenilen taraf, komşu şehirden yardım istemek durumunda kalmıştı. Çatışma her iki kent arasında yıllarca devam etmiş. [672] Anekdot teferruat yapılan ihtilaflar ve bu ihtilaftan neticelenen vahim olayları canlandırmaktadır.

Görüleceği gibi ulema, her asırda görülen bölünme, hizip, fırka, mezhep taassubu, cemaat, çekişme, ihtilaf ve bölünmelere karşı çıkmıştır. Cemalettin Afgânî, her asırda Müslüman toplumlarda görülen ihtilaf ve bölünmeyi şöyle ifade eder: "Müslümanlar sadece bir şey konusunda görüş birliği ve ittifak içerisindedir. O, hiçbir şey konusunda görüş birliği ve ittifak içersinde olmama konusudur.[673]

Ulema, İslâmî vahdet ve düzeni zedeleyen en önemli iki unsur olan taklid ve taassubla amansız bir biçimde mücadele

---

[671] Elbâni, Nasiruddin, *Silsiletu Ahadis es-Sahihe*, No: 335.

[672] Gazâli, Muhammed *İlel ve Edviye,*Beyrut, 1987, s. 111.

[673] Mutahari, *Son Yüzyıldaki İslâmi Hareketler*, Çev: İbrahim Şahin, İst. 1988. s. 39.

etmiştir. Bu bağlamda meşhur 4 mezhep imamının gösterdiği hassasiyeti gösterebiliriz. Ebu Hanife; "Allah'ın dini konusunda görüş belirtmekten sakının." derdi. O, dinî bir konuda bir görüş beyan edince şöyle derdi; "Benim elde edebildiğim en iyi netice budur. Kim daha iyisini getirirse onun görüşü uyulmaya daha layıktır." İmam Malik; "Kim İbrahim Nehai'nin görüşü için Hz. Ömer'in görüşünü terk ederse, bu hatasından dolayı tövbe etmesi gerekir. "derdi. Ahmed b. Hanbel; "Ne beni, ne Malik'i, ne Şafii'yi, ne de herhangi bir kimseyi taklid et."derdi. İmam Şafii'nin öğrencisi Müzenî, hocası Şafii'den şunu aktarır; "Başta ben olmak üzere, hiç kimseyi taklid etmeyin" (Avamın taklid konusu ilerde gelecek.) Taklid konusunda geniş bilgi için.[674]

Ulema, vahdeti sağlamak için birçok yönteme başvurmuştur. Bu bağlamda, mezheplerin yaklaştırılması, taassub ve taklidle mücadele zikredilebilir. Şah Veliyullah Dihlevî, Hindistan'da, Reşid Rıza da Mısır'da bu projenin öncüleriydi.

İhtilaf ve dağınıklıktan korunmak için Hz. Peygamber bizlere şu duayı öğretmiştir. "Ey Cibril'in, Mikâil'in ve İsrâfil'in Rabbi! Ey yer ve göğün yaratıcısı, açık ve gizliyi bilen Allahım! Kulların arasında görülen ihtilafı kaldırma konusunda hükmü ortaya koyan sensin. Allah'ım ihtilaf konusunda beni doğruya ilet. Sen dilediğini doğru yola iletirsin."[675] Hz. Peygamber diğer bir duasında şöyle derdi: "Allah'ım, aramızdaki ihtilafları kaldır, kalplerimizi birleştir, bizlere çıkış yollarını göster."[676]

Hz. Peygamber döneminde *çok çeşitlilik*ten kaynaklanan bir ihtilaf söz konusuydu. *Tercüman'ı Kur'an* olarak bilinen ve Hz. Peygamberin hayır duasına mazhar olan İbn Abbas ile Zeyd b. Sabit arasında, dede ve kardeş mirası konusundaki ihtilaf

---

[674] Bkz. Candan, Abdulcelil, *İslâm Tarihinde Mezhep Çatışmaları ve Taklid*, İst. 1998, s. 85-86.

[675] Müslim, No: 770.

[676] Taberî, Hakim, Bkz. *Münavi, Feyd*, II, 150.

meşhurdur. Keza, İbn Abbas ile Ebu Hureyre arasındaki ölüyü yıkayan birisinin abdest almasının gerekli olup olmadığı konusunda ihtilaf da bilinmektedir. Zerkeşî, Hz. Aişe'nin sahabeyle muhalif düştüğü konuları ele alan *el-İcâbe fime'stedrekethu Aişe ale's-Sahabe* namıyla bir kitap yazmıştır. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ile riddet konusunda ihtilaf etmişlerdi. Hz. Peygamber'in ruhla mı, bedenle mi Mirac'a gittiği, Allah'ı görüp görmediği konuları da meşhur ihtilaf konularından bazılarıdır.

Ruh ve safların telifi için, müstehap olan bazı amellerin terk edilmesi tavsiye edilmiştir. İbn Abbas, Hz. Osman'ın namazını "kasr" ile kılmasını tavsiye etmezken, vahdetin dağılmaması için onun peşinde namazlarını "kasr" ile kılıyordu.[677] Bu nedenle cemaat bir şeyin müstehap olduğunu, imam da aksini savunuyorsa, vahdet için imamın cemaatı dinlemesi ve savunduğu müstehabı terk etmesi daha uygundur.[678] İbn Teymiye, Cuma namazından önce kılınan iki rekat namazın delili kuvvetli olmadığı hâlde, cemaat kılıyorsa safları dağıtmamak için kılınmasının daha uygun olduğunu söyler.[679] Ahmed b. Hanbel kunut okumayan (cemaatin) yanında kunutu terk etmenin, daha uygun olacağını savunur. [680] İmam Şafii, Ebu Hanife'nin mezarına yakın yerde kunut okumadı. Hz. Peygamberin torunu İmam Hasan, Müslümanların vahdetine katkıda bulunmak gayesiyle hilafeti Muaviye'ye bıraktı. İbn Abbas ve İbn Teymiye'nin ictihatları, farz olan cemaat vahdetini sağlamak içindi. Zira, ihtilaflı konular ve sünnetler, farz olan vahdet terk edilmez. Buna benzer bir hadise de Merhum İmam Hasan el-Bennâ zamanında yaşanmıştı. Şöyle ki: Mısır'da bir köyün sakinleri teravih namazının 8 rekat mı yoksa 20 rekat mı kılınması konusunda ihtilafa düştüler. İhti-

---

[677] İbn Teymiye, *Mecmu'ul-Fetâvâ,* XXII, 407.
[678] İbn Teymiye, *Mecmu'ul-Fetâvâ,* XXII, 268.
[679] Bkz. İbn Teymiyye, *Fetâvâ,* XXIV, 268.
[680] İbn Teymiyye, Fetâvâ, II, 119.

laf, iki tarafı, birbirini ciddi olarak incitecek boyutlara götürdü. Problemi çözmek için Merhum Hasan el-Bennâ'ya başvuruldu. Üstadın cevabı çok önemliydi. Şöyle dedi: "İhtilafınız konusunda hüküm şudur: **En iyisi, camiinin kapatılması ve kimsenin orada namaz kılmamasıdır. Çünkü sizin ihtilaf ettiğiniz teravih namazı sünnettir. Müslümanların vahdeti ise farzdır. Dolayısıyla bir sünnet için farz terk edilmez.**[681]

Bir İncir çekirdeğini doldurmayan ihtilaflı konular, başta ulema olmak üzere Müslümanların ihtilafına sebebiyet vermektedir. Kolonya kullanmak, erkeklerin başı açık namaz kılmaları, kısa kol elbiselerle gezmeleri, ölüye Kur'an okuma, açıktan zikrin yapılıp yapılmayacağı, Hızır ve Hz. İsa'nın hayatta olup olmadıkları vs. tüm bu ve benzeri konular öteden beri tartışıla gelen konulardır. İslâm'ın vahdeti ise hiçbir Müslüman'ın itiraz etmeyeceği bir vecibedir. Bu nedenle, ihtilaflı konular için, ittifak edilen ve farz olan konular terk edilmez.

İhtilaf edilen konuların, Kur'an ve Sünnet perspektifinden geçirildiği taktirde çözüleceğine inanmaktayız. Her dönemde ulemanın başvurduğu yöntem buydu. Birçok alim, tabi olduğu alimin içtihadının sünnete uymadığına inandığı için onu taklid etmekten vazgeçmiştir. Ebu Hanife ve İmam Malik, tüm İslâm mezheplerinin kabul ettiği bir şahsiyet olan Cafer Sadık'tan ders almışlardır. Günümüzde olsaydı belki de başka bir şekilde değerlendirilecekti.

Şafii uleması, İmam Şafii'nin; "Görüşlerim hadisle çakışırsa, hadisle amel edin,görüşlerimle amel etmeyin" tavsiyesiyle amel ederek sabah ezanında söylenen, "essalatu hayrun min'en-nevm/namaz uykudan hayırlıdır." nidası ile hasta birinin ihramdan çıkabileceği konularında imamlarına muhalefet

---

[681] Bkz. Gazâlî, Muhammed,*Müslümanın Ahlakı*, Çev, Abdulcelel Candan, Konya 1977,s. 246.

etmişlerdir.[682] Aslında sahih hadisin gereğini yapmak hiçbir mezhep mensubunu mezhebinden çıkarmaz. Zira mezhepten gaye Sünnet'e uymak değil midir?

Ebu Yusuf ile İmam Malik arasında tartışma olmuş. İmam Malik kendisine Medine Ehli'nin uygulamasını gösterince, Ebu Yusuf kabul etmiş ve "eğer İmam Ebu Hanife hayatta olsaydı kabul edecekti" demiş. İmam Malik de ayak parmakları aralarının ovalanmasının gereksiz olduğunu söylüyordu. Ancak kendisine hadis gösterilince hemen kabul etmiş.[683]

İ mam Rabbanî, Hanefi olduğu hâlde, Şafii cemaatının bulunduğu yerde öne geçer ve cemaat namazında fatihayı okurdu. İki mezhebe uymaya çalışırdı. Hem imam hem de cemaat (memum) olduğu hallerde fatihayı okurdu. Bu konudaki hadisleri dikkate alırdı.[684] Kunutta bazen Hanefi mezhebine, bazen de Şafiilere göre amel ederdi.[685]

Hz. Hasan'ın oğlu ile amcası oğlu arasında bir konuda ihtilaf çıkmıştı. Aynı gecenin akşamı Hz. Hasan'ın oğlu kendisini ziyaret edip şöyle demiş: "Ey amca oğlu! Sen haklı isen Allah beni, ben haklı isem, Allah seni affetsin, " deyip meseleyi halletmiştir. [686] Pey gamber torunun bu duası bizlere ihtilaflı konuları gidermenin bir yolunun da samimiyetle yapılan dua olduğunu göstermektedir. (Bu konuda Hz. Peygamber'in duasını aktardık).

Şafii ulemasından Abdulaziz b. Abdullah Dareki (IV. asır) zaman zaman imamına muhalefet eder ve nedenini şöyle izah ederdi: "Delilleri olmadığı durumlarda Hz. Peygamber'in sünnetine uymak, İmam Şafii ve Ebu Hanife'ye uymaktan daha

---

[682] Nevevi, *el-Mecmu'*, I, 104.
[683] İbn Teymiye, *Fetâvâ,* 11/ 104.
[684] Nedvi, *Serhindi,* s. 156.
[685] Nedvi, *Serhind*, s. 159.
[686] El-Hezendar, Mahmud Muhammed, *Fıkhu'l- İ'tilaf*, Riyad, 1421, s. 283.

uygundur."[687] İbn Mesud, Küfe mescidinde iki halka görür ve hangisinin en son mescide geldiğini sorar. Son geleni öğrenince kendisine, "Lütfen ilk gelen kardeşlerimizin halkasına katılın," demiştir.[688]

Hz. Peygamberden, dağınıklık ve bölünmüşlüğün ne kadar vahim olduğunu öğrenen İbn Mesud, Müslümanların tek camide iki halka oluşturmalarını vahdete aykırı görmüştü. Ne gariptir ki İbn Mesud'un vahdeti sağlamaya çalıştığı Küfe'de zaman zaman bazı camilerde her mezhep için ayrı bir mihrap bulunmuştur. Hz. Peygamberin "Sizlere ne oluyor ki ayrı ayrı ve dağınık duruyorsunuz?"[689] hadisi de aynı endişeyi ifade etmektedir. Müslümanların tarih boyunca en büyük kayıpları ihtilaf ve bölünmüşlükten kaynaklanmıştır. İspanya, Kudüs, Viyana, Buhara hep aynı nedenlerden dolayı düşmüştür.

Makedonyalı İskender, İran ve Irak'ı işgal edince iki bölgenin halkını kılıçtan geçirmek istemişti. Eylemden önce üstadı Aristo'ya danışmıştı. Aristo, "aman böyle katliama girme. Her iki halkı yok etmenin en iyi yolu, aralarına ihtilaf koymaktır. Bu nedenle aralarına ihtilaf koy ve gerisine karışma" demiş. Gerçekten de ihtilaf ile iki ülkeyi birbirine vurdurarak parçalamıştır."[690] Yaşanan bu olay, milletleri savaşsız ve kansız teslim almanın, yok etmenin yolunun ihtilaf ve yersiz çekişmeler olduğunu göstermektedir. Çağdaş düşünürlerden Muhsin Emin de bu meâlde şunları der: "Hilafet konusunda öyle ihtilaflar gösterildi ki çekişmelerimizden yararlanan Fransızlar halifelerimiz oldu." Şeyh Aziz Beşeri de şunları der: "Mezhep çekişmeleri özellikle de Sünniler ve Şiiler arasında ayakların meshi üzerinde öyle acımasız ihtilaflar gösterdik ki yeryüzünde

---

[687] El-Fasi, el-*Fikrü's-Sâmi,* II, 8. (*Tehzibu'l-Esma ve'l -luğa*'dan naklen, s. 262.)

[688] Vahiduddin Han, *Vakiuna'l- Muasira* (Taberi'den naklen.)Mısır, 1984, s. 194.

[689] Ahmed b. Hanbel, Bkz. Münavi, *Fayd*, V, 892.

[690] Bkz. . ez-Zabî, *la Sünne la Şia*, s. 154.

Müslümanların rahat yaşayabilecekleri "tek bir ayağı koyacak toprak" bırakmadık.[691] İhtilaflarımızı fırsat bilen muarız muhalifler tek vücut olmaları gereken İslâm coğrafyasını böldüler. Kimini kendilerine esir ettiler, kiminin bedeni yerine akıl ve düşüncelerine hükmettiler ve kimilerini de cahil bıraktılar. Üstâd Hasan el-Bennâ ne güzel demiş. "Ben ne İngilizlerden ne de ABD'den korkuyorum. Ancak Allah'a isyan edip neticede ihtilafa düşmemizden korkuyorum."[692]

Günümüzde özellikle ABD'de Hz. Ali ve Hz. Ömer'den hangisi daha üstün olduğu konusunda öyle ihtilaflar oldu ki Amerikalılar iki zatı parti lideri olarak algılamışlardı.[693] "Cahil sustuğu takdirde ihtilaf biter" vecizesi, ihtilaf ve bölünmenin asıl nedeninin cehalet olduğunu belirtmektedir. Vahdetin yolu ilimdir. O hâlde vahdetin harcı ilim, mimarı da ulemadır.

Hemadâni (V. H. 1384) Timurleng zamanında memleketi olan Hemedân'ı terk etti ve tebliğ için 40 arkadaşıyla beraber Keşmir'e yerleşti. Tebliğ ve irşat faaliyetlerine başladı. Başta Timurleng olmak üzere, zamanın idarecilerine davet mektuplarını gönderdi. Budizm Keşmir'de hüküm sürüyordu. Ancak Hemedani'nin faaliyetleriyle Budizm etkisiz hale geldi. Hemedâni, Şafii olduğu hâlde, Keşmir'de Hanefi taassubu olduğundan mezhebini açığa vurmadan Hanefi mezhebine göre ibadetini yerine getirdi, ihtilaf yerine tebliği, vahdeti yeğledi.[694] Yunus Sedefi: İmam Şafii'ye muasır bir alimdi. İmam Şafii ile arasında geçen ihtilafı şöyle nakleder: İmam Şafii'yle zaman-zaman aramızda bazı ihtilaflar çıkardı. Ancak daha sonra imamla karşılaştığımızda elimden tutar, bana şöyle derdi: "Aziz kardeşim herhangi bir konuda ihtilaf etmemiz, İslâm kardeşliğine engel olmamalı," deyip gönlümü alırdı.[695]

---

[691] Ez-Zabî,a.g.e. s. 33.
[692] Kardavi, *Şeyh Gazâlî*, s. 48.
[693] Ez-Za'bi,a.g.e.,s.151.
[694] Bkz. Vahiduddin Han, *Vakiune*, s. 114-118.
[695] Zehebi, *Siyer*, X, 16.

İmam Ahmed anlatıyor: "İmam Şafii Irak'a gelmeden rey taraftarları bizleri, biz de onları telin ediyorduk ancak o gelince ihtilafı ortadan kaldırıp, ortayı bulurdu."[696] Hocası, yani Şafii için şunları der: "Şafii'nin kalem sahibi herkesin üzerinde hakkı vardır."[697] Mevlana, kavga edip sövüşen iki adam görmüş. Biri diğerine, "bana bir laf diyorsun ben sana 10 katını iade ediyorum"deyip karşılık vermiş. Mevlana: "Arkadaşlar bana bin laf söylerseniz, ben size bir defa bile karşılık vermem." Bunun üzerine ikisi de yaptıklarından vazgeçip barışmışlar.[698]

İmam Rabbânî, özellikle ulema ile tasavvuf ehli arasında çıkan ihtilaflarda ulemadan yana tavır alır ve gerekçesini de şöyle izah ederdi: "Ulema, peygamber vârisi olduklarından, delile öncelik verir sünnete göre hareket eder, meşayih ise keşfe önem verir."[699] İbrahim Ethem; "Birisi Müslüman kardeşine 'bana yardım et' dese o da 'ne kadara ihtiyacın var?' dese, kardeşlik hukukunu yerine getirmemiş sayılır. Herhangi birine, ' şu ihtiyacı karşılamaya gidelim' denilse, o da "beni nereye götürüyorsun?' dese gerçek anlamda kardeşlik hukukunu yerine getirmemiştir. (Adı geçen durumlara düşmeden uhuvvet görevini yerine getirmesi gerekir.)

İbrahim Ethem anlatıyor: "Muhammed b. Aclan beni gördü ve hemen secdeye kapandı. Neden secdeye vardın? dediğimde. 'Sana kavuşturan Allah'a secde ettim.' dedi."[700] İbrahim Edhem'in önerdiği kardeşlik, ihtiyaç sahibinin rencide olmaması, kendi duru munu arz etmeden ona yardımcı olmak şeklindeki kardeşliktir.

İslâm muarızlarının İslâm hakkındaki menfi propaganda malzemelerinden birisi de, Müslümanlar arasında görülen ihtilaf ve bölünmelerdir.Muarızlarımız, "İslâm hak olsaydı Müs-

---

[696] Ebu Zehra, Muhammed, *eş- Şafii*, Beyrut, 1977, s. 34.
[697] Malik Bedr, Fikru'ş-Şafii, s. 119.
[698] Nedvi, *Rical*, I, 332.
[699] El-Medeni, Mühammed b. Osman, *Besire*,s. 66.
[700] Mahmut, Abdulhalim, *Hayatı İbrahim Ethem*, Beyrut, ts. s. 114.

lümanlar birlik ve beraberlik içinde olacaklardı" tezini çok kullanırlar. Ehli Beyt'ten İmam Zeyd'in "Süreyya yıldızından düşüp parçalanmam pahasına da olsa İslâm toplumunun birleştirilmesini isterim."[701] demiş. Onun bu arzusu konunun önemini ortaya koymaktadır. Durumu fark eden son asır ulemasından Cemaleddin Efgânî , Müslümanların vahdetini en öncelikli konu olarak ele aldı ve ona davet etti. Bunun için küffâr diyarına hicrete zorlandı. Ancak oralardan İslâm alemine seslenebiliyordu.

Saadet asrından sonra ilk olarak XIII yüzyılda İslâmi vahdeti sağlayan şahsiyet, Selahaddin Eyyûbî'dir. Ondan sonra Müslümanlar arasında meydana gelen tali ihtilaf ve iç çekişmelerden dolayı, Moğollar, İslâm alemini istila etti. Sultan Nasır Lidinillah Bağdat'ta idi. Alaeddin Harmezşah, (v. 1120) Horasan'da hüküm sürüyordu. Hutbelerde halifenin ismini yasakladı. Durumu fark eden Nasır Moğollarla birleşip Harzemşah'ın üzerine gitti ve onları yok ettiler. Moğollar, iki yönetici arasındaki basit ihtilafı kullanarak hükümdarlıklarına son verdiler.[702] Böylelikle hutbede Halifenin isminin okunmaması, bir devletin tarihten silinmesine sebebiyet vermiş oluyordu.

Hz. Peygamber, insanların nefretini almamak için, Kabe'nin yerini değiştirmemişti.[703] Hz. Peygamberin bu hareketi akidevi olmayan ve teferruat sayılan konularda kamuoyunun kültür seviyesini göz önünde bulundurmanın önemini ortaya koymaktadır.

Necef Şia uleması, aralarındaki ihtilafları çözmek üzere Sünni Alim Muhammed Reşid Rıza'yı hakem kabul etmişlerdir: Şia uleması, kendisi hakkında şöyle derlerdi: "Sen, yalnız Ehl-i Sünnet alimi değil, tüm Müslümanlara rehber bir şahsiyetsin."[704] Reşid Rıza'nın hayat ve eserlerini inceleyenler onun

---

[701] Ebu Zehra, Muhammed, *el-Vahdetu'l-İslâmiyye*,Beyrut, ts. s. 6.

[702] Vahiduddin, *Vakiuna* s. 196.

[703] Buhari, Hac, 43.

[704] Darnike,a.g.e, s. 156.

taassubtan uzak bir yöntemle hareket ettiğini göreceklerdir. Mezhep ve ekol yerine İslâm'ı öne alıyor ve Müslümanlar arasında vahdeti tesis etmeye çalışıyordu. Mezheplerin yaklaştırılması üzerine kitap yazdı. Vahdet konusunda etkin faaliyetlerde bulunan ulemadandır. "İnsanlarla muhabbetle mücadele edeceğiz." diyen Hasan el-Bennâ ile Mısır'da önemli şahsiyetlerden Şeyh Said Efendi arasında şöyle bir düello geçmiştir: Said Efendi, Hasan el-Bennâ'yı Mısır'da kısa pantolon giyimine sebebiyet vermekle itham ediyordu . Ona şunu söyledi:

Hasan Efendi!

-Buyrun efendin.

-Senden nefret ediyorum.

-(Tebessümle) Ben ise Allah'a yemin olsun ki seni seviyorum.

Said Efendi:

-Ben de Allah için senden nefret ediyorum.

-(Hasan el-Bennâ, gülümseyerek): Beni Allah için sevmemen benim sana olan sevgimi daha da artırmıştır.[705]

1950'lerde halefilik-selefilik tartışmaları başını alıp gidiyordu. Özellikle İmam Hasan el-Bennâ da bu tartışma ve mezhepçiliğin içine çekilmek isteniyordu. Konferans verdiği bir sırada kendisine, "Ey üstâd tevessül hakkında ne dersiniz?" sorusu yöneltildi. el-Bennâ; (soruyu yöneltene) "Sorunuz bundan ibaret değildir. Ezandan sonra okunan salavat-ı şerife, Cuma günü Kehf Sûresi'nin okunması, teşehhütte "seyyidine" ifadesinin okunması, Peygamberimizin ebeveynlerinin durumları, ölülere Kur'an okunup okunmayacağı, tasavvuf ehlinin yaptıkları hatim vs. ihtilaflı konuları da gündeme getirmek istiyorsun" dedi. Soruyu soran "evet, hepsini öğrenmek istiyorum" dedi. Bunun üzerine Üstâd; "Kardeşim ben alim değilim, belirli seviyede Kur'an ve hadis kültürü olan bir da-

---

[705] Bkz. Rızk, Cabir, *Hasan el-Bennâ*, Mısır, 1987, s. 189.

vetçiyim. Anlattıklarım bu çerçevenin dışına çıkmaz. Dolayısıyla yararlanmak istiyorsan buyurun bizi dinlemeye devam edin." dedi. Katılımcılar, rahatladı. Üstâd konferansını şöyle devam ettirdi: "Kardeşlerim soruyu yönelten kardeşimizin iyi niyetinde hiçbir şüphem yoktur. Ancak bu soruyla hem kendisi hem de birçoğunuz Şeyh Musa ve Şeyh Abdussemi' cemaatlerinden hangisinden olduğumu öğrenmek istiyordu. Bunu öğrenmek hiçbir şeyi halletmez. Bu sorular çerçevesinde yıllarımızı tükettik. Müslümanlar asırlardır bu konularda tartışmaktadırlar. İhtilaflar şiddetle devam etmektedir. Allah bizden vahdet ve kardeşliği istemektedir. İhtilaf ve bölünmekten de buğz etmemizi talep etmektedir. Sizden talebim, bu gibi konulara girmemek,ihtilaf ve bölünmeyi körüklememektir. Gelin dinimizin ana konularını öğrenmede, ittifak edilen İslâm'ın ahlâk ve güzelliklerini yaşamada, farz ve sünnetleri yerine getirmede Rabbimize söz verelim. Nefislerimizden kötü alışkanlıkları atıp, güzel ahlakla bezenelim. Kardeşlik güven ve ihlas içerisinde hizmet edelim.Umarım ki teklifi kabul edip bunu aramızda yaymaya gayret gösteririz." Üstad, bu yöntem ve teklifle konferans ve sohbetlerde görülen kuru ihtilaf ve tartışmaların önüne geçmiş oldu. Almamız gereken ders şudur: Söz konusu konular elbette ki İslâm kültüründe tartışılan konulardır. Bu konular ayrılık sebebi olmamalı, Müslümanların ittifak ettikleri konu, Müslümanların birliğidir.[706]

Üstâd Hasan el-Bennâ, kültür emperyalizmi karşısında İslâm ulemasını birleştirmeyi esas almış ve faaliyetine Mısır'da ulemayı birleştirmekle başlamıştır. Müslümanlar arasında öyle bir vahdet tesis etti ki, Kahire'de hapşıran bir Müslüman'a, Esvan kentinde bulunan birinin onu duyup "Yerhamukellah /Allah size merhamet etsin" demesini sağlamıştı.[707] Müslüman cemaat ve gruplar arasında şu gerçeği esas almıştı:*İttifak ettiği-*

[706] Es-Sis, Abbas, *Hasan el-Bennâ,* Mısır, ts. s. 155-156.
[707] Es-Sis, Abbas, *Hasan el-Bennâ,* s. 22.

miz konularda yardımlaşırız. İhtilaf ettiğimiz konurlarda da birbirimizi mazur görürüz. Üstâd bu düstur ile, ihtilaf ve ayrılığın düşmanlığa sebebiyet vermemesini esas alıyordu. Üstâd Hasan el-Bennâ bu gayeyle de cemiyeti içerisinde "İnsanları Barıştırma Komisyonu" namıyla bir birim teşkil ettirmişti.[708]

Çağımızda vahdete öncelik veren ulemadan birisi de Seyyid Cemaleddin Afgânî'dir. Vahdeti sağlamak için belli başlı İslâm ülkelerini gezmiş, liderleriyle görüşmüş ve vahdet için gereken altyapıyı oluşturmuştu. Bu çalışmaları özellikle İngilizleri rahatsız etti ve Üstad Afganistan'dan, Hindistan'a oradan da İstanbul'a sürüldü. İstanbul'da vahdetten rahatsız olan mutaassıplar tarafından Mısır'a gitmeye zorlandı. Mısırda İngiliz işgali aleyhinde faaliyet gösterince de Rusya'ya gitmek zorunda kaldı. Oradan tekrar İstanbul'a gelip orada vefat etti. Asrımızda hürriyet ve vahdet için en çok çaba gösteren ulemanın başında gelmekteydi. Üstad'ın İslâm alemine yapmış olduğu şu hitabını buraya almayı yararlı gördük. Şöyle diyordu: "Ey Müslümanlar sizler sinekler kadar bile vızıltı ve ses çıkarabilseydiniz, düşmanlarınızı mağlup ederek etkisiz hale getirir diniz. İngiliz Başbakan'ı Gladestone'un kulaklarını duymaz hale getirirdiniz. Ey Müslümanlar! Allah sizleri kaplumbağa olarak mesh ederek, Britanya adasına saldırtsaydı onları denize döker, bağımsızlığınızı elde edebilirdiniz. Ey Müslümanlar! Ağlamak çare değil. Ağlamak kocakarıların başvurdukları bir yöntemdir. Hindistan fatihi, imkansızlıkları bahane ederek ağlayıp sızlamadı. Şahadete koşmayan bir millet asla iflah olmaz."[709]

Ulemanın Kurtuluş savaşı sırasında düşman karşısında göstermiş oldukları faaliyet de kayda değerdir. Bu konuda önemli araştırmalar yapan Ali Sarıkoyuncu şunları der: "Ulema en zor şartlarda insanları birleştirebilmiştir. 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in işgalinden sadece 4 saat gibi kısa bir süre önce dü-

---

[708] El-Vekil, Muhammed, *Kübra'l-Harakat e-İslâmiyye,* Mısır, 1986, s. 69.

[709] Rafii, a.g.e, s. 132.

zenlediği mitingde 'İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dinî bir vecibedir' diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Denizlileri hemen birleştirebilmişti.[710] İzmir'in işgali üzerine 16 Mayıs 1919 gününde bu mitingde Sarayköy İlçe Müftüsü Ahmed Şükrü Efendi halka İzmir'in kafir Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, bu kafirlerin bulunduğu yerde namaz kılınmayacağını bildirerek düşmana karşı konmasını istemiştir. (Aynı yıl) 17 Mayıs'ta Çal Müftüsü Ahmed İzzet Efendi halkı camide toplamış ve aynı manada vaaz etmişti.[711]

Vahdetin mimarı olacak ulemanın başarıları için şu maddelerin olması şarttır:

a) Ulemanın ihlasla bezenip, şahsi çıkarlardan uzaklaşmaları.

b)Kur'an'ın gerektirdiği muhabbetle bezenmeleri.

c)Aralarında inadı, gıybeti terk etmeleri.

d)Müslümanlar arasında vahdet ve ittifakla, iman ve İslâm'ın gereği olan muhabbeti sağlayacak esbabı, tefrika ve düşmanlığa götürecek esbaba tercih etmeleri. .

e)Ulemanın kendi aralarında görüş alışverişi sağlayacak olan bir *Şura meclisini* oluşturmaları.[712]

f)İslâm vahdetini mezhep ve meşrep üstünde tutmaları.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da değişik aile ve aşiretler arasında meydana gelen ihtilaf ve kavgaları gidermede ulemanın etkin faaliyetleri kayda değerdir. Birçok yerde resmî makamın gerçekleştirmediği barışı ulema sağlayabilmektedir. Bu bağlamda Mardin ve Şırnak yöresinde Merhum Şeyh Halil Serdifî (Akşoy) ile Molla Zübeyir Arnâsi'nin, Siirt ve Batman yöresinde Merhum Şeyh Kâzım Erbini, Molla Sabri İnal, Merhum Şeyh Muhibiddin el-Erbini'nin, Van yöresinde Molla

---

[710] Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları,* Ank. 1999, I, 11.

[711] Sarıkoyunca, a.g.e, I/20.

[712] Hatice, Nebrâvi, *Devru Külliyeti Resaili'n- Nur fi Yekazeti'l -Ümme,* Mısır, 1998, s. 324-325.

İbrahim Sarımurad'ın hizmet ve gayretleri kayda değerdir. Mezkur zevattan her biri, kendi imkanlarıyla bölgesinde barış ve asayişi sağlamada katkıda bulunmuş ve İslâmî ilimlerde yüzlerce uzman eleman yetiştirmiştir.

1. 17. 3. Emniyeti ve Güveni Sağlamada Ulema

"İdaremizde zalim mukavemet,mazlum ve mağdur da yardım ve güven bulur. "

Ömer b. Abdulaziz

Emniyet ve *güven*den kastımız, korku ve dehşetin bulunmadığı bir hayat sürmektir. *Emniyet* ve *güven* Allah'ın insana vermiş olduğu en önemli nimetlerdendir. *İman* kelimesi, *emn* kökünden türetilmiştir. İmanın bir anlamı, insana huzur ve güven dolu bir hayat veren inançtır[713] Hz.Peygamber'den önce Arap coğrafyasında cinâyet, anarşi vurgun ve güvensizlik öyle bir duruma gelmişti ki ashap, sık-sık Hz. Peygamber'e mevcut durumun ne zamana kadar devam edeceğini soruyordu. Hz. Peygamber İslâm'ın sağlayacağı güven sayesinde bir kadının tek başına hiçbir şeyden korkmadan Hira (Irak)'tan Mekke'ye kadar sefere çıkabileceğini müjdeledi.[714]

Kur'an,insanlar arasında görülen düşmanlık ve kinin, şeytanın insanlar arasına yaydığı eylem[715] ve Allah'a karşı olan sorumluluklarını unuttukları için, Yahudi toplumuna verilmiş bir ceza olarak değerlendirir.[716]

Emniyet ve güven, nefisleri rahatlatır, mutsuzu teskin eder, çaresize ünsiyet verir. Korkan bir kalbe rahat olmadığı gibi, dehşet içinde yaşayan birine de huzur yoktur. Bu bağlamda hikmet ehli şöyle demiştir: Güven ve huzur içindeki yaşam, güçlü ordu gibidir. Çünkü korku ve endişe insan ve toplumları

---

[713] Bkz. Rağıb, *Müfredât*, "emn" md.
[714] Buhari, Menakib, 35.
[715] Maide, 5/91.
[716] Maide, 5/4.

yararlı faaliyetlerden alı koyar, hürriyetlerini kısar.[717] Bu nedenledir ki hükümetler bütçelerinin çoğunu güven ve huzuru temin etme yönünde kullanırlar. Bu konuda teknolojiden yararlanırlar, yasalar çıkarırlar. Ancak dünya genelinde uygulanan seküler önlemlerle bu konuda başarı elde edildiği söylenemez. Kur'an bu konuda şunu der: *" Dünyadaki tüm imkanları harcasaydın da insanlar arasında birliği sağlayamazdın. Ancak, Allah onların aralarını bulup birleştirdi."*[718]

İslâm'ın cezai müeyyideleri de toplumda huzur ve güveni sağlamak içindir. *"Onlar artık bu evin Rabb'ine ibadet etsinler ki kendilerini açlıktan kurtararak beslemiştir ve (her) tehlikeye karşı onlara emniyet vermiştir. "*[719] âyetleri, Allah'ın insanlar üzerinde en büyük iki nimetinden bahsetmiştir. İnsanların yaşamalarını sağlayacak erzak ile kalp ve ruhlarını rahat ve huzur içinde bırakacak emniyet ve yaşama güvencesi İslâm'ın gelmesiyle terörün merkezi olan Arabistan, güven ve huzurun beşiği haline geldi. *"Bu iki toplumdan hangisinin korkudan emin olmağa daha layık olduğunu biliyorsanız (söyleyiniz). Onlar ki iman edip imanlarını zulüm ile karıştırmazlar, emniyete layık olanlar onlardır ve onlar doğru yol üzerindedirler."*[720] İman eden, emniyet zırhına bürünür. Zira onu emin kılan Allah Teâla'dır. Allah'ın güven ve emniyet verdiği birini kim korkutabilir, Allah'ın güven vermediğine de kim huzur ve güven temin edebilir?

Ulema, İslâmî emirleri yaşayıp yaşatmaya gayret göstererek toplumlara güven sağlamıştır. Beşinci Raşid Halife olarak tarihe geçen Ömer b. Abdulaziz döneminde devlet tellalları hükümet adına şu gerçeği ilân ediyorlardı: "Bizler, mazlum ve mağdurun yanında, zalimin de karşısındayız. " Ulema, irşat, vaaz, eğitim • İle güveni sağlamaya çalışmıştır. Abdulkadir

---

[717] Bkz. Maverdi, *Edebu'd-Din ve'd-Dünya.* Nşr: Mustafa Sak, Beyrut, 1991, s. 144.

[718] Enfal, 8/63.

[719] Kureyş, 100/3-4.

[720] En'am, 6/8.

Geylani'nin kendisi hakkında, "Peygamberlik çalışma ve gayretle olsaydı Adî b. Müsafir peygamber olurdu." dediği zat, kendi döneminde Hakkari ve çevre sinin onarılmasını ve bölgeye güven ve asayişin gelmesini sağlamıştı. Onun faaliyetleri neticesinde yol kesen, çapulcu birçok kimse hidâyet bulup eylemlerinden vazgeçti. Şeyh Adi bu konuda herhangi bir kimseden çekinmez, hiç kimseden herhangi bir şey dilenmezdi, keser, balta ve orağıyla geçimini sağlamaya çalışırdı. Yaşadığı dağda kendisine ait bir arazisi vardı. Onu eker ve ondan yerdi, ektiği pamuktan giysi yapar ve giyerdi. Kimsenin malından yemezdi. Zamanının tamamını halkın eğitim ve ıslahına ayırmıştı.[721] Geçimlerini soygunculukla sağlayan birçok kimse, onun irşadıyla hidâyete erdi. Böylece bölgede güven sağlandı. İnsanlar yörede güven içinde yaşamaya başladı, terör ve eşkıya korkusu ortadan kalktı. Birçok eşkıya çetesi onun irşadıyla hidâyet buldu. Yöredeki Hıristiyanlar ona saygınlık gösterir, ellerini öper, duasını alırlardı.[722]

Kendi zamanında güven ve asayişi sağlayan ulemadan birisi de Abdulkadir Geylani 'dir.İlim tahsili için arkadaşlarıyla beraber Mekke'den Medine'ye gidiyordu. Annesi kendisine 40 dinar verdi ve her halükarda doğruluktan ayrılmamasını tavsiye etti. Hemedan'a gelince eşkıya önlerini kesti.Eşkıyadan biri, Küçük Abdulkadir'e; "yanında ne var" dedi. Abdulkadir, yanında 40 dinar olduğunu söyledi. Eşkıya, istihza ettiğini sandı. Diğer biri aynı soruyu sorunca, aynı cevabı aldı. Eşkıya başının yanına götürüldü. Aynısını ona da söyledi. O kadar samimi duruşunun nedenini sorunca durumu şöyle izah etti: "Annem bana her halükarda doğruluktan ayrılmamamı tavsiye etti. Ona doğruluktan ayrılmayacağıma söz verdim," deyip ağlamaya başladı. Eşkıya başı, "sen annene hıyanet etmekten korkarsın, oysa ben Rabbime karşı gelmekten, bunca hıyanet-

[721] Macid, Ursan el-Keylani, Hakeza, Zehare Ciylu Selaheddin, s. 203.

[722] Bkz.Timurtaş, Abdulhadi, *Adi Bin Musafir el-Hakkari* (Makale) Şamram Dergisi, Sayı:7, 2002.

:en korkmuyorum," deyip altınlarını geri verdi ve onun vesilesiyle tövbe etti. Eşkıya grubu, "başımız tövbe ederse, biz niye etmeyelim," dedi ve tövbe etti.[723]

Sadakat ve samimiyetten kaynaklanan küçük bir çocuğun haykırışı, eşkıya kafilesinin tövbe etmesini sağlamıştır. Olay, samimiyetle zorlukların nasıl aşılacağını göstermektedir. Geylani zorlukları nasıl yendiğini şöyle anlatır: "Dağların kaldıramayacağı bir çok zorluğu yenmek için secdeye gider ve 'her zorlukla beraber kolaylık var,' derdim. Zorluk kendiliğinden çözülürdü."[724] Zaman zaman Geylani'nin vaazlarına 70 bin kişi katılırdı.[725] İçlerinde İslâm'ı seçen Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu gibi, tövbe eden yol kesiciler ve katiller de vardı.[726]

Senûsi tarikatının öncüsü Seyyid el-Mehdi'ye, memlekette yol emniyetinin sağlanması için idareciler başvurmak durumunda kalmıştır.

Görüldüğü gibi, kimi ulema, irşatla kimisi İslâmî yaşamakla, kimisi de adil yönetimle toplumda güven ve huzuru sağlamıştır.

1. 17. 4. Bağımsızlık ve Hürriyet öncüsü Ulema

"Ekmeksiz yaşarım, hürriyetsiz asla."
Said Nursi

Tarih boyunca en çok tartışılan, uğurunda mücadele verilen ve istismar edilen kavramlardan birisi de hürriyettir. Kimine göre hürriyet, insanın herhangi bir sorumluluk tanımadan dilediği gibi hareket edip yaşamasıdır. Böyle bir imkana Allah dışında kimsenin sahip olması mümkün değildir. 1789 yılında Fransa'da yayımlanan insan hakları beyannamesinde hürriyetin tanımı şöyle yapılmıştır: Başkalarına zarar vermemek kaydıyla,

---

[723] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, V, 45.
[724] El-Afânî a.g.e. V, 97.
[725] Nedvi, *Rical*, I, 257.
[726] Nedvi,a. g. y.

her insanın dilediğini yapma hakkına sahip olmasıdır.[727]

Ahlakiyatçılara göre ise hürriyet, herhangi bir gerekçe olmaması kaydıyla insanın dilediği gibi kişiliğini geliştirme hakkıdır. Deli, malını koruyamadığı için malına müdahale etme hakkı doğmaktadır.[728] İslâm'ın hürriyet tanımı ise, insanın Allah'a ibadetin önündeki tüm engellerden kurtulmasıdır. Bu engel, nefis, hevâ olabildiği gibi, batıl mezhep, ekol ve düşünceler de olabilmektedir.[729]

İslâm, geniş ve gerçek anlamda insana hürriyeti öğretti ve onun için gereken faaliyetleri gösterdi. Bunun için İslâm'ın şiarı şudur: İslâm'ın hedefi insanları, insanların kulluğundan Allah'ın kulluğuna, batıl dinlerin zulmünden İslâm'ın adaletine kavuşturmaktır.[730]

İnsan için hürriyet, ekmek, su ve güneş kadar önemli ve her yere doğması gereken bir meşaledir. Hürriyet; irade, inanç, ibadet, yaşam ve yönetimde olmalıdır. Bu nedenle gerçek anlamda hürriyetin olması, irade, idare ve toprak bağımsızlığıyla gerçekleşebilir. Ulema, idari ve toprak bağımsızlığının cihattan geçtiğine inanıyordu. Cihada davet etmek aynı zamanda hürriyet ve bağımsızlığa davet anlamına geliyordu. Onlar, cihatta cennet kokusunu teneffüs ediyorlar ve susamış birinin soğuk suyu araması gibi hareket ediyorlardı. Cepheden aldıkları zevki gerdek gecesine değiştirmiyorlardı.

Çağdaş ulemadan Kevâkibi, İslâm toplumlarının geri kalışını, emperyalizm ve cehalete bağlamaktadır. Şöyle der: Cehalet, eğitim kurumlarının yetersizliğinden kaynaklanan bir musibettir. İslâm'ı hayata geçirmemekten kaynaklanmaktadır. Bazı düşünürler geri kalmayı ahlâkî çöküntüyle bağdaştırsalar da hepsinin temelinde istibdat ve despot yönetimler yatmaktadır.

---

[727] Emin, Ahmed, el-*Ahlâk,* Beyrut, 1974, s. 163.

[728] Emin, Ahmed, a.g.e, s. 163.

[729] el-Cehni, Mani b. Hammad, *el-Mevsue el-Müyessere,* II, 1057.

[730] Söz, Rib'i b. Amire aittir.

731

Şeyh Abdulkadir Geylani'nin arkadaşları/müritleri, Hıristiyan asıllı Abdullah Cübâi'yi köle iken satın alıp hürriyetine kavuşturdular. Geylani tekkesinde eğitildikten sonra büyük bir alim oldu. Cübâiye tarikatını kurdu.[732] Cübâi, Kudüs Fatihi ve İslâm alemini haçlılara karşı birleştiren komutan Selahaddin Eyyubi ve Kudbeddin Nisaburi'yi yetiştirmiştir.[733]

Ulema hürriyet için rahatını ve ekmeğini feda etti. İnsanlar hürriyet nimeti içinde yaşasınlar diye zindanları kendilerine reva gördü, bu uğurda kamçı ve cop yemekten çekinmedi. Bu gerçeği en iyi bilen ulema hürriyet için öncü olmuşlardır. "Ben ekmeksiz yaşarım ancak hürriyetsiz yaşayamam." diyen Üstad Said Nursi bu gerçeği öz olarak ifade etmiştir.

Ulema hürriyeti koruyup kollamak için yerine göre kalemle, yerine göre sözle, yerine göre eğitim ve irşatla, yerine göre de kılıçla mücadele vermiştir. Ebu Hanife, baliğ kişiye haciz konulamayacağını söyler ve gerekçesini şöyle izah eder: "Haciz, hürriyeti kısıtlamaktadır. Oysa hürriyet maldan daha değerlidir. Dolayısıyla malı koruma adına nasıl hürriyeti kısıtlayabiliriz?"[734] Ebu Hanife'ye bir öğrencisi bir şey sorar. Ebu Hanife cevap verir. Öğrenci, "hayır, öyle değil, yanlış cevap verdin" der. Öğrenci diğer bir soru sorar. İmam cevap verince; "Hayır, bu da yanlış" deyince, yanındakiler müdahale etmek ister. İmam ise, "bırakın öğrencilerimi bu yöntem üzere yetiştirdim der."[735]

Bu bölümde ulemanın hürriyet ve bağımsızlık için verdikleri mücadeleden kesitler vereceğiz. İslâm uleması özellikle Müslümanları, cihada teşvik ediyor ve fiili olarak da cihada ka-

---

[731] Neccar, Abdulmecid Ömer, *Avamilu'ş-Şuhûdi'l-Hadari*, Beyrut, 1999, III, 98.

[732] Bkz. El-Keylani, *Hakezâ*, s. 215.

[733] Keylani,a.g.e, s. 233.

[734] Şedid, Muhammed, *Rical*, s. 130.

[735] Şedid, *Rical*, s. 123.

tılıyordu. Keza, ulema, savaş durumlarında düşmana silâh satışının haram olduğuna dair fetva veriyorlardı.[736]

Şafii'nin arkadaşı anlatıyor: "Kendileriyle beraber Fustat kentinden İskenderiye'ye gittim. Namaz zamanlarında camiye gelip cemaatle namaz kılıyor, sonra da nöbete gidiyor ve o esnada Kur'an okuyordu."[737] Hanse Temadur b. Amr, kendi döneminde İslâm dünyasının en büyük şairlerindendi. Dört çocuğunu ülkesinin bağımsızlığı için cihada teşvik etti. Kadisiye savaşında her dördü de şehit oldu. Bunun üzerine şöyle dedi: "Beni şehit annesi kılan Allah'a hamd olsun."[738]

Rus emperyalizmine karşı 12 yıl fiili mücadele veren Abdullah Azzam, 1980'lerde oğlu Muhammed ile beraber Yahudiler tarafından şehit edilince, eşi Ümmü Muhammed de Hansen'in ifadesi gibi bir cümle sarf etti. Eşi ve oğlunun şehit düşmesinden dolayı taziyelerini bildirenlere şöyle demişti: "Bana taziyette bulunmayın;şehit eşi ve annesi olduğum için beni tebrik edin."

Geçmişte ulemanın çoğu virt ve zikirlerini at sırtında ve cephelerde yapardı. Ebu Yezid Bistâmi hem karada hem de denizde hürriyet mücadelesi veren bir zattı. Virtlerinin çoğunu sur kapılarında ifa ediyordu. Zikir ile cihadın arasını ayırmıyorlardı. *"Ey iman edenler bir düşman kümesi ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz."*[739] âyetinde ifade edildiği gibi, zikir ile cihad beraber zikredilmiştir. Bistâmi şöyle der: Kırk yıl sırtımı ya cami duvarına ya da cephe taşına dayandırarak geçirdim.[740] Şakik Belhi, Abdulkadir Geylani, öğrenci ve cemaatleriyle beraber cihada katılırlardı. Cihad esnasında Şakik Belhi'nin bir arkadaşı, "ey üstâd şu an-

---

[736] Vahiduddin Han, *Vakiuune*, s. 117.

[737] Malik Bedr, *Fifikru'ş-Şafii*, s. 273.

[738] Abdullah, Abdurrezzak, Mesud Said, *et-Tıp ve Raidatu'l-Müslimât*, Ürdün, 1985, s. 20.

[739] Enfal, 8/45.

[740] Abdulhamit, Mahmut, *Hayatü Ebi Yezid el- Bistami*, Beyrut, ts. s. 51.

da kendini nasıl hissediyorsun?" dedi. Şakik şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin ederim gerdek gecesindeki hazzı hissediyorum." Şakik,hicrî 94 yılında cihatta bulunduğu bir sırada şehit düştü.[741]

Hatım Hamza, (v. 261) "40 yıldır mescidin duvarından ve sınır boyundaki nöbet kulübesinden başkasına yaslanmadım." derdi.[742] Ebu Sevr (Ebu Abbas el-Kudsi) öküzle Kudüs'ü savunduğu için bu künyeyi almıştı.[743] Sahih-i Buhari'nin şarihlerinden Muhammed Aynî bir yıl cihatta bulunur, bir yıl tedris yapar, bir yıl da hacca giderdi. İmam Şafii, nişancılık ve atışta hedefi 12'den vururdu. İbn Teymiyye, "Beni düşman safında, başım üzerinde Mushaf'la da görseniz öldürün," derdi."[744]

Moğollar, Müslümanlara savaş açtı. Savaşta birçok Müslüman ve Hıristiyan esir düştü. Müslümanlar bir taarruzla galibiyeti ele geçirdiler. Moğol kralı Müslüman oldu. Her iki taraf barış için müzakereye oturdu. Müzakereciler arasında İbn Teymiyye de bulunuyordu. Moğol kralından esirleri serbest bırakmasını istedi. Ancak Kral, Hıristiyan ve Yahudi esirleri bırakmak istemiyordu. Bunun üzerine İbn Teymiyye, Müslüman esirlerle beraber gayrimüslim esirlerin de serbest bırakılmasını talep etti. Çünkü Müslümanlarla beraber yaşıyorlardı. İbn Teymiyye'nin ısrarı üzerine tüm esirler serbest bırakıldı.[745] Burada önemli olan nokta, ulemanın sadece Müslümanların hürriyeti için değil, tüm insanların hürriyete kavuşmaları için uğraş vermeleridir. İbn Teymiyye, hürriyet mücadelesinde teşvik ve dua okuma ile yetinmiyor,mücahitlerin arasına katılıyor,Moğollara karşı halkı cihad yeminine davet ediyor,halkla beraber yemin ediyor ve "Siz bu savaşta mutlaka zafer kazana-

---

[741] Abdulhamit Mahmut,a.g.e, s. 54.
[742] Es'ad el-Hatip, *Sufiler ve Aksiyon,* s. 42.
[743] Es'ad, a.g.e, s. 66.
[744] Bedri, Abdulaziz, *el-İslâm Beyne'l- Ulema,* s. 231.
[745] Emin, Ahmed, *İslâm'ın Bugünü,* s. 137.

caksınız" diyordu.Kendisine *İnşaallah* demesi gerektiği hatırlatılınca, "*İnşaallah'ı* şartla değil, tahkikle söylüyorum." dedi."[746] İbn Teymiyye bununla, *"Bu böyledir! Kim kendisine yapılan saldırıya karşı aynısı ile karşılık verir de sonra yine üzerine saldırılırsa, elbette ki Allah ona yardım eder; çünkü Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır."*[747] *"Andolsun ki, senden önce bir çok peygamberleri kavimlerine gönderdik de onlara apaçık delillerle vardılar. Onun üzerine suç işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım ise üzerimizde bir hak oldu."*[748] âyetlerinde geçen zafer vaadini kast ediyordu.

Napolyon Kahire'ye girince,içlerinde Şeyh Abdullah Şarkâvi'nin de bulunduğu bir ulema heyeti oluşturdu ve onlardan yardım istedi. Şarkâvi,Fransız bayrağını indirip Napolyon'un önüne fırlattı ve tüm Müslümanları Fransızlara karşı kıyama çağırdı.[749] Muhammed Abduh, bir *Bağımsızlık Mücadelesi Danışmanı* idi. Bağımsızlık mücadelesi için halkı Kur'an üzerine yemine davet ediyordu.[750]

1871 yılında Fransa ile Almanya arasında savaş patlak vermişti. Bunu fırsat bilen Cezayirli Alim Şeyh Muhittin b. Abdulkadir,ülkesini Fransızlardan kurtarma yollarını araştırdı. Bu maksatla Mısır'a oradan da İskenderiye'ye gitti. Oradan da Tunus'a yöneldi. Asıl maksadını kimse bilmiyordu. Tunus emiri Sadık Paşa ona ikramda bulundu. Orada Cezayir'in önde gelenleri için 200 kitap bastırdı. Kitaplarda Cezayir'in kurtuluşunu işliyordu. Korsan yollarla kitapları Cezayir'e soktu. Sadık Paşa'yla vedalaşarak Suriye'ye gideceğini söyledi. Ancak Malta'ya yöneldi. Kılık kıyafet değiştirdi. Derviş kılığına girdi. Oradan da Batı Trablus'a yöneldi. Oradan da bazı arkadaşlarıyla Kabis kentine mühimmat gönderdi. Bin bir meşakkat içinde Cezayir sınırındaki el-Cerid eyaletine ulaştı. Orada kendisini

---

[746] İbn Kesir, *el-Bidâye,* XIV, 16.
[747] Hac, 22/60.
[748] Rum, 30/47.
[749] Şevki, Ebu Halil, *el-İslâm ve Hareketü-t-Tahrir el-Arabiyye*, s. 20.
[750] Şevki, a.g.e, s. 40.

açığa vurdu. Kitapları Cezayir'e ulaşınca, zaferin yakın olduğunu anladı ve sabırsızlıkla bekledi. Kitapları kendisinden önce her türlü hazırlık ve stratejiyi sağlamıştı. Liderler kıyamın vakti ve şekli konusunda haberleşip karara vardılar. Artık Fransızlara karşı savaş fiilen başlamış oldu. Kendisi Cezayir'e ulaşınca ona biat ettiler. Doğu Cezayir kurtarılmış oldu. Fransa Almanya'yı yanına çağırarak kıyamı durdurabildi.[751]

Abdulhamit b. Badis 1931 yılında Cezayir'de "Ulema Cemiyeti"ni kurup şöyle yemin ediyordu:"Allah'a yemin olsun, aklı ba şında 10 kişi bulsam, Fransızlara karşı kıyamı başlatacağım."[752] Bin Badis, çağdaş ilimlerle mücehhez, müfessir, muhaddis, şair, müslih, bidat ve hurafelerle mücadele eden, medeniyet tarihçisi, gazeteci, zahid ve ehli tasavvuf bir zattı. Müslümanların kurtuluşunu ulemanın öncülüğünde görüyordu. Muhammed İkbal, Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele vermekle yetinmeyip sömürülen ve ezilen toprak ve hürriyetleri ellerinden alınan tüm insanlığın hürriyete kavuşması için mücadele verdi. Hindistan'da İngilizlere karşı kahramanca savaştı. 1979 yılında İngilizlere esir düştü. Esaretteki durumu sorulunca şöyle cevap verdi: "Aslan gibi geçireceğim tek bir günü, tilki gibi yaşayacağım yüz yıla tercih ederim."[753]

Ezher Üniversitesi, 1800'de Fransız emperyalizmine karşı, harekat karargah ve merkezi seçildi. Milis birlikleri kuruldu. Tanzim edildi. Alimler, esnaf, çiftçiler hep iştirak etti. Halk, emperyalizme karşı sopa, balta, mızrak, av tüfeklerini aldı. Minarelerden ilân ve talimatlar veriliyordu. Sokaklarda, "Allah'a inanan herkes Ezher'de bulunsun, "nidaları yükseliyordu. Bu çağrıya 8 bin gönüllü katıldı. Fransız askerleri, Ezher'i hedef almıştı. İlkin orası bombalandı. Fransızlar atlarıyla Ezher'e girdiler. Mushaf ve kitapları yaktılar.[754]

---

[751] Şevki, Ebu Halil, *el-İslâm ve Harekat et-Tahrir el-Arabiyye*, s. 68.
[752] Şevki, ebu Halil, a.g.e,s. 72.
[753] En-Nedvi, *el-Müslimune fi'l-Hind*, s. 82.
[754] Kardavi, *Risaletu'l-Ezher*, s. 42-43.

Suriyeli Şeyh Muhammed Diyranî, ders esnasında silah eğitimini de öğretirdi. Beraberinde tabutunu taşıtır, içine el bombası, mermi ve mühimmat koyardı. Temsili olarak önünde bir müezzin, arkasında cenazeyi takip eden kalabalık olurdu. Fransızlar cenaze bilip ayağa kalkar ve selam verirlerdi. Bu taktikle tabuttaki mühimmatı kabristana saklar, geceleyin tabuttaki mühimmatı Fransızlara karşı kullanırdı[755]

Sabık Ezher şeyhlerinden Şeyh Aliş, Mısır'ın bağımsızlığı için yapılan faaliyetlere öncülük görevini üstlenmişti. Bu nedenle hapse atılmış ve orada vefat etmişti. [756] Filistin direnişi komutanlarından alim İzeddin Kassam,kendisini barındıran tek evini satarak müritlerine silah almıştı.

Ulemanın Müslümanlar üzerindeki etkinliğini fark eden muarızlar bu gerçeği itiraf etmek durumunda kalmışlardı. Siyonist bir lider şöyle der: Bizim tek korkumuz Hasan el-Bennâ'nın eğitmiş olduğu milis kuvvetlerdir. Sayı, araç ve gereç yönünde yeteri sayıda olmadıkları hâlde neden kendilerinden korktukları sorulunca şöyle demiş: "Bizler yaşamak için İsrail'e geldik, onlar ise ölmek için cepheye(Filistin'e) geldiler. Yaşamak için gelenler ile, şehid olmak için gelenler arasında büyük fark vardır."[757]

Hasan el-Bennâ'nın arkadaşlarına öğrettiği düsturlardan biri de; "Allah için ölmek en yüce arzumuzdur." idi. Onlarla vird olarak tekrarladığı cümlelerden birisi de şu idi: "Allah'ım bize en güzel hayat olan şahadeti nasip et."

Ulèma başta emperyalizm olmak üzere, tüm musibet ve belaların günahlardan kaynaklandığına inanıyordu. Bu bağlamda üstad Hasan Hudeybi'nin şu anlamlı ifadesini aktarmak isteriz. O, İngilizlerin İslâm coğrafyasını fiili olarak istila etmeye çalıştığı bir dönemde Müslümanları cephedeki mücadeleden

---

[755] Şevki, Ebu Halil, *el-İslâm ve Hareke,* s. 140.

[756] Ez-Za'bi, a.g.e, s. 65.

[757] Şureyhi, Ahmed Hasan, *(Hayatu) Hasan el-Bennâ*, s. 235.

önce nefisle mücadeleye davet ediyordu. Şöyle diyordu: "Ey Müslümanlar! İngilizleri kalplerinizden çıkarın ki Allah onları topraklarınızdan çıkarsın.Kur'an ahlakını, devletini kalplerinizde kurun ki Allah onu yeryüzünde ikame etsin."[758] Üstad Hudeybi, *"Herkes için önünden ve arkasından takip eden melekler vardır, onu Allah'ın emriyle gözetirler. Muhakkak Allah bir topluluğa verdiğini –Onlar nefislerindekini bozmadıkça- bozmaz! Bir topluluğa da Allah bir kötülük irade buyurdu mu artık onun geri çevrilmesine çare bulunmaz. Onlar için O'ndan başka bir veli de yoktur."*[759] âyetlerinde vurgulanan gerçeğe dikkat çekmiştir. Bu ifadenin bir tercümesi şöyledir: Zaferler meydanlardan önce nefislerde kazanılmalıdır.[760]

Tarihimizde, orduda ulemanın bulunması bir gelenekti. Cumhuriyet döneminde, "Alay Müftüsü", "Alay İmamı", "Cephe Müftülüğü", "Tabur İmamı" gibi isimler adı altında dini vazifeliler, Osmanlı devrinde de "Orduyu Hümayün Kadılığı", "Yeniçeri imamı", "İmamı Hazreti Ağa", "Ordu Şeyhi" gibi isimler vardı.[761] Tarihçi Yılmaz Öztuna şunları der: "Orduyu Hümayun'da (Padişahların katıldığı seferler) kazaskerler yahut yalnız biri padişaha refakat ederdi. Serdarı Ekremlere kazasker refakat etmesi kanun değildi. Böyle seferlerde Orduyu Hümayun kadısı tayin edilirdi. Ordu kadısı, yüksek kadılar arasından seçilirdi. Sefere çıkan Donanma-i Hümayun'a da Rumeli Kazaskeri böyle bir kadı verirdi."[762]

Yeniçeri İmamı. Ocağın 14. alayı din subayı olup ilmiyedendi. Her ortanın (taburun) imamları teftişe salahiyetlidir. Orduda diğer bazı görevliler şunlardı:

Yeniçeri müezzini denilen müezzin binbaşı da imamın emrin deydi.

---

[758] Şureyhi, a.g.e. s. 192.

[759] Ra'd, 13/11.

[760] Bkz. *Yakın Tarih Ansiklopedisi*, Heyet, İst, ts. IV, 180.

[761] Bkz. Burhan Bozgeyik, *Doğru Tarihe Doğru*, İst. 1995, s. 181.

[762] Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, 278.

Ordu Kadısı: Osmanlı Devletinde seferi ordunun her türlü hukuki ve şer'i meselelerini çözümleyen görevli idi.

Ordu Şeyhi:Osmanlılar döneminde savaşlarda askeri coşturarak daha büyük gayretle savaşmasını sağlayan ve zafer için dua eden din adamı.[763]

Alay Müftüsü: Alayın din işleriyle görevli ve alay imamının üstündeki rütbeyi taşıyan askeri görevli.[764]

Alay İmamı: Alay birinci taburun din görevlisi(ydi.)

İmamı Hazreti Ağa: Medrese tahsili yapan, yeniçeriler arasından seçilirdi. Ordu alaylarında, resmi günlerde başına *Yaybaşı Keçesi* yerine ulemaya mahsus örf giyerdi. Beş vakit namazda ağa kapısındaki yeniçeri ağasına imamlık ederdi.[765]

Ulema, Kurtuluş savaşında bağımsızlık ve hürriyet için destan yazdı. Kurtuluş Savaşı'nda 152'yi aşkın alim tarafından tasdik edilen "Ankara Fetvası" Kurtuluş Savaşı'nda zaferi temin etmişti.[766]

Ulema, bağımsızlık mücadelesi için şehadet başta olmak üzere hiçbir fedakarlıktan geri kalmamıştı. Ulema savaşlarda nutuk ve insanların hamaset duygularını uyandırmakla kalmadı. Kimileri ellerindeki silahlarla, beldelerini korumuşlardır. Örneğin Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, *Demiralay*, Afyonkarahisar'da Hoca İsmail Şükrü, *Çelikalay* adlarında gönüllülerden alaylar teşkil etmişlerdi.[767]

30 Ağustos zaferiyle istikrarlı devlet nizamını meydana getiren temel güç, Müdafa-ı Hukuk Teşkilatı idi. Peki bu teşkilatın başında kimler vardı? Kuşkusuz ulema idi. Bu konuda Tarihçi Cemal Kutay'ın mütalaası şöyledir: "Din adamları , yani müftüler, müderrisler, kadılar, imamlar, vaizler bu teşkilatın i-

---

[763] *Meydan Larousse*,İlgili md c. 9.

[764] *Meydan Larousse* ilgili md. c. I.

[765] *Meydan Larousse*, 6/287. (Nakleden, Burhan Boygeyik, *Doğru Tarihe Doğru*, İst. 1995, s. 182-183.)

[766] Sarıkoyuncu, Ali, *Millî Mücadelede Din Adamları*, II, 12.

[767] Liste için, bkz. *Sarıkoyuncu, Ali, Millî Mücadelede Din Adamları*, I, 24-25.

cinde idiler. İstisnasız hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktu ki heyeti içinde birçok din adamı olmasın. Buna her şeyden önce mantık ve milletin manevî yapısı bakımından imkan yoktu.[768]

Akif, millî mücadelede oldukça aktif bir görev yerine getirir, Anadolu'nun birçok vilâyetlerinde, kazalarında, meydanlarda hutbe, konferans, sohbet ve ziyaretler şeklinde insan kütlelerine meseleyi anlattı ve halkı şuurlandırdı. O çok samimi konuşuyor ve doğruyu söylüyordu. Bu yüzden sözleri çok tesirli olmaktaydı. Onu bir kere dinleyen ve eli silah tutabilen bütün erkekler ailesiyle vedalaşıyor, evini ve karısını Allah'a emanet ederek cepheye koşuyordu.[769]

Kurtuluş Savaşı, kahramanlarından Sütçü İmam Lakaplı, Hacı İmam Anadolu'nun mütevazı ve mütedeyyin bireylerindendi. Kahramanmaraş'taki dükkanının karşısında bulunan bir camide imamlık yapıyordu. 31 Ekim 1919 günü Fransız askerlerini gezdirmek için Ermeni askerleri, hamamdan çıkan kadınlara sarkıntılık edip peçelerini yırtmaya başlayınca kadınların bağırmalarını duyan ve yardıma koşan iki şahsı yaraladılar. Durumu gören ihtiyar Hacı İmam, Ermenileri vurup gözden kayboldu. Bu olay Kahramanmaraş'taki direniş hareketinin ilk kıvılcımı olmuştu. Kahramanmaraş'a atanan Fransız askeri valisi Ermenilerin yaptığı rica üzerine Kahramanmaraş kalesindeki Türk bayrağını indirerek yerine Fransız bayrağını diker. Cuma günü, Cuma'ya gelen halka; "Esir insanın cuması sakıt olur ve kaledeki Fransız bayrağı inmeden Cuma namazının farziyeti kalmamıştır." deyip, cemaati cihada çağırdı. Arkasına takılan cemaat kaleye baskın yaptı. Yunan işgali karşısında lakayt kalan İzmir Valisi İzzet Bey'e İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi tepkisini şöyle ifade etti: "Vali Bey, bu sakalım kanımla kızarabilir. Ama bu alna Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek huzuru ilahiye çıkamam."[770]

---

[768] Bkz. Cemal Kutay, *İstiklal Savaşında Manevîyat Ordusu*, İst, 1977, s. 61.
[769] Özbek Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Akif*, Konya, 1988, s. 76.
[770] Sarıkoyuncu, Ali, a.g.e, s. I, 22.

1.17.5.Medeniyet Mimarı ve Kalkınma Öncüsü Ulema

"Bu gevşeklik ve uyuşukluktan dolayı yazıklar olsun sizlere! Ey çölün mimarları! Bir ümmet idiniz, ümmetler oldunuz. (dağıldınız.) Küfrün duvarlarını yıkan güçlü Müslüman, kuşların ince sesinden korkar oldu".

Muhammed İkbal

Kalkınma, toplumsal yapının değişkenliklerini birey ve yönetimlerin belli bir çaba göstererek geliştirme faaliyetleridir. Günümüzde dünya ve özellikle de İslâm toplumlarını meşgul eden problemlerin başında kalkınma gelmektedir. Bu nedenledir ki Peygamberler gönderildikleri toplumların maddî-manevî alanda kalkınmalarına öncülük etmişlerdir. Onlara karşı çıkan kesim, her zaman zengin -şımarık k esim olmuştur. *"Yine böyle senden önce hangi memlekette bir uyarıcı gönderdikse, onun refah içindeki takımı demişti ki; 'bizler atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız."*[771] Adı geçen azınlık, peygamberlerin özellikle iktisadî kalkınmaya el atmalarını onu düzeltmelerine tahammül edemiyorlardı. Bu bağlamda Hz. Musa ile Hz. Şuayb'ı zikredebiliriz. Kur'an, her iki Peygambere toplumlarının karşı çıkışlarını şöyle aktarır: *"O (Karun), 'ben, ona yalnızca bendeki bir ilim sayesinde nail oldum.' dedi. Allah'ın ondan önce o nesiller içinden ondan kuvvetçe daha çetin ve taraftarları daha çok nice kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlular, günahlarından sorulmaz."*[772] *"Onlar: Ey Şuayb, atalarımızın taptıklarını terk etmemizi veya mallarımız hususunda dilediğimizi yapmamamızı sana namazın mı emrediyor? Herhalde sen çok uslu ve akıllısın. "dediler."*[773]

Kur'an, en geniş anlamıyla Hz. Yusuf'un gerçekleştirmiş olduğu iktisadî başarısından söz etmektedir.[774]

Müslümanların dünyada layık oldukları yere tekrar gelme-

---

[771] Zuhruf, 43/23.
[772] Kasas, 28/78.
[773] Hûd, 11/87.
[774] Bkz. Yusf 12/35-55.

leri, maddî ve manevî alanda kalkınma problemini çözmelerine bağlı görünmektedir.Kanaatimize göre İslâm dünyasının kalkınmada başarısız olmasının nedeni, maddî ve manevi kalkınmayı en geniş anlamıyla ele alan bir projesinin olmaması, diğer bir ifadeyle, söz konusu kalkınmanın nasıl yapılması gerektiği hakkında bir araştırmanın hâlâ yapılmamış olmasıdır.

İslâm âlemi dünyanın en zengin ve en elverişli yer altı ve yer üstü nimetlerine sahip olduğu hâlde insanları halen neden işsizdir? Neden sömürülmekte, sahip olduğu imkanlardan yararlanamamakta ve varlık içinde yokluğu yaşamaktadır? Kevâkibi, İslâm toplumunu yüzlerce yıl uykuya dalan Ashab-ı Kehf'e benzetmekte dir. Uyanınca her taraflarının değiştiğini fark etti. Ne yapacağını bilmedi. Çareyi sessiz kalmakta buldu.[775] İmanı küfre, ihlası riyaya, şahadeti zillete, çalışmayı tembelliğe, birliği ayrılığa tercih etmeyen bir toplumun hiçbir şeyi başaramayacağını da unutmamak gerekir.

Maliye Bakanlığının ödüllü şu ilanı, bizlere ulemanın kalkın madaki etki alanı konusunda fikir vermektedir. 1991 yılının Mart ayında T. C Maliye ve Gümrük Bakanlığı vergi konusunda en iyi vaazda bulunacak olan İmama, 10 milyon liralık ödül verileceğini ilân etmişti. 1974 yılında bir bakan, Türkiye'nin her köşesine yayılan imamlardan, çevre bilincinin oluşturtmasında yararlanılacağını bildirmişti.[776]

Ulema, kalkınmayı, "cihad"la özdeşleştirerek şöyle derdi:"Cihad, sadece düşmanla savaşmak düşmana karşı hazırlanmak değildir. Toplumsal, iktisadî, ahlâkî ve siyasî konularda kötülüklerle mücadele de cihadın içine girer. İktisadî ve siyasi alanda bağımsız bir düzen kurulması ve bozuk düzenlerin değiştirilmesi için yapılan faaliyetler de "cihad" kapsamındadır.[777]

İslâm, dünya nimetlerinden yararlanmayı teşvik etmiştir.

---

[775] Neccar, Abdulmecit, Ömer, *Meşari' el-İşhad el-Hadari*, III, 140.

[776] Arsel, *Toplumsal Gerilememizin Sorumlusu*, a.g.e, s. 4.

[777] Bkz. G. N. Celbana , *Şah Veliyullah Dehlevi, Hayatı ve Eserleri*, Çev: Hasan Nureddin, İst, ts, s. 62.

"De ki Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz hoş rızkları kim haram etmiş?"[778] Haram, mal ve nimetlerin maksat dışında kullanılmasıdır. Bu konuda Abdulkadir Geylani şunları der: "Malı, elde, cepte ve tedbir olarak başka yerlerde biriktirebilirsin. Helal olmayan mal, kalpte sakladığındır. "[779] İnanç ve kültürün kalkınma ve büyüme üzerinde büyük etkinliği muhakkaktır. 1960 yılında Japonya'da yaşanan şu olay bu etkinliği ortaya koymaktadır: Japon rahipleri, o yıl Japonya'da doğacak kız çocuklarının uğursuz olacaklarını ilân etmişler ve o yıl Japonya'da nüfus artış oranı %50'nin altına düşmüştür.[780]

Üstad Nürettin Topçu,Medeniyet-Ulema ilişkisi konusunda(özetle) şunları der: "Medeniyet muallimle kuruldu. Çin dünyasının kurucuları hakimlerdi. Mezopotamya medeniyetinin ilk sahipleri Pateslerdi. Yunan medeniyeti meydanlarda, pazarlarda gençlere muallimlik yapan filozofların eserleri olmuştu. İslâm, medreselerinin çatısı altında üç kıtayı fethetti. Rönesans, üstâdların yükseltildiği devirdir. Alman Birliğinin kuruluşunda muallimin ön planda rolü olduğunu biliyoruz. İstiklal harbimizde cepheye sırtında güller taşıyan köylü kadın kadar, istilanın acısını damarlarında aşılayan muallimin rolü olmuştur."[781]

Ulema, İslâm toplumunun geri kalışını genel anlamda şu sebeplere bağlamıştır: 1-Yeis ve umutsuzluğun toplumda yaygınlaşması. 2-Doğruluk ve samimiyetin Müslümanların siyasî ve sosyal hayatlarından kalkması. 3-Müslümanlar arasında dağınıklık, kin ve düşmanlığın baş göstermesi, dolayısıyla İslâm kardeşliğinin çözülmesi. 4-Bireysel menfaatin yayılması. 5-Emperyalizmin Müslüman ülkelerde kök salması.

Ulema, bu hastalıklara karşı Müslümanları uyandırıp kendilerine ruh aşılamaya çalışmıştır.

---

[778] Araf ,7/32.
[779] Nedevî, *Rical,* I, 276.
[780] Heyet, *İktisadî Kalkınma ve İslâm,* İst, 1987, s. 6.
[781] Bkz. Topçu Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası,* s. 53.

İslâm toplumunun içler acısı ve hazin durumunu gören Muhammed İkbal, İslâm toplumuna şu hitapta bulunmuştu: "Bu gevşeklik ve uyuşukluktan dolayı yazıklar olsun sizlere! Ey çölün mimarları! Bir ümmet idiniz, ümmetler oldunuz (dağıldınız). Küfrün duvarlarını yıkan güçlü Müslüman, kuşların ince sesinden korkar oldu."[782] Üstad Erol Güngör de şunları söyler: "Medeniyeti politikacılar meydana getirmez. Medeniyet alimler ve sanatkarların işidir. Yeni bir İslâm medeniyeti de elbette ilim, fikir ve sanat eseri meydana getirenlerin omuzlarında yükselecektir. Eğer onların gayretleriyle Müslümanlar arasında bir silkinme ve kalkınma olursa siyasi hedefler kendiliğinden gelecektir."[783]

Hastalıklarda kullandığımız penisilinden tutun da, hacılarımızın getirmiş oldukları takkelere kadar, tükettiğimiz birçok eşyada İslâm dünyasının payının olmaması, ulemamızı üzmeli ve harekete geçirmelidir. Müsteşrik Mr. Wolney İslâm coğrafyasına yaptığı 4 yıllık seyahatinden sonra şunları söylemiştir: "Müslümanlar ilim ve teknikte o kadar geri kalmışlardır ki, çalışmayan bir saatin tamiri için dahi yabancı birine ihtiyaç duymaktadırlar."[784]

Yakın tarihimizde bazı çevreler üniversitelerde, selef ulemasının geleneği olduğu ve onların ayakkabılarıyla teberrük gördüğü için hasır üzerinde tedrisat yapmayı zorunlu görüyor ve ondan dönmeyi de bidat kapsamında değerlendiriyorlardı.[785] Bazı kesimler, Ezher'de, matematik, mühendislik, kimya ve benzeri ilimleri okutmalarının caiz olup olmadığını tartışıyor ve durumu Ezher Şeyhi (rektörüne)'ne kadar götürme ihtiyacını hissediyorlar. Rektör ise: "yararlı olması kaydıyla caizdir." fetvasıyla cevap veriyordu. [786] Bilim ve teknikte, yıllar ön-

---

[782] Hatip Es'ad, *Sufiler ve Aksiyon*, s. 151.
[783] Güngör, Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, İst, 1981, s. 242.
[784] Emin, Ahmed, *Zuama*, s. 7.
[785] Bkz. Gazali, Muhammed, *İlel*, s. 125.
[786] Emin,Ahmed, *Zuama*, s. 7.

ceki materyal ile iktifa ediliyordu. İslâm alemi, yaşlanmış, hareketsiz bir insanı andırıyordu. Kurtuluşu yatırlarda arıyorlardı. Dilek ve istekler onlara arz ediliyordu. Aya gitmeyi inanca muhalif bir girişim olarak değerlendirenler, dünyanın dönmediğine dair risale ve tezler hazırlayanlar da bu döneme rastlamaktadır. Durumu fark eden Muhammed Abduh, yanlışı gidermek için büyük bir çaba göstermiştir. Ezher'de fen ilimlerini okutmanın caiz olup olmadığı tartışmalarına noktayı koydu ve mezkur ilimlerin Ezher'de okutulmasını sağladı. Muhammed Gazali de şu mesajı veriyordu: "Ey Müslümanlar, muasır dünyaya kalkınma ve bilim açısından ayak uydurmamamız, onlardan geri kalmamız büyük zillet ve ayıptır. Bu ayıbımız, günah olma cihetiyle zina, faiz alma, yetim malı yemekten geri kalmaz."[787] "Bu manzara, Müslümanların yüzünü hiç mi kızartmıyor? Kendileri dışındakiler dünyayı iyice gezip dolaşacaklar, araştırmalar yapacaklar, sonra da, değerli değersiz, pahalı ucuz ne türden zenginlikler varsa bunları ortaya çıkaracaklar, alacaklarını alacaklar, arta kalan yaramaz fazlalıkları da satacaklar. Bize gelince, biz her karışı petrol, demir cevheri ve altın madenleriyle dopdolu topraklar üzerinde gezip dolaşacağız ve fakat bu toprakların altında ne değerler yattığını öğrenemeyeceğiz. [788] Büyük düşünür Gazali'nin bu tespiti "günah" tanımına yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Dokuduğunu giyemeyen, kestiği eti yiyemeyen, ürettiğinden istifade edemeyen, zulmü sevmeyen ancak ses çıkarmayan, düşünürleri dilsiz kesilen, her tarafta bölünen bir topluma ne yazık! Günümüz İslâm toplumlarında, ev sahibinin elinde silah olarak taş bulunurken, hırsızın elinde kısa ve uzun menzilli silahlar var! Bu nedenle hakkı, haklının elinden zorla alıyorlar; hakikat ve gerçekleri de susturuyor, örtbas ediyorlar. O hâlde söyleyin bakalım! Hiç demir ve sopayla alakası ve ilgisi olma-

---

[787] Gazali,Muhammed, *İlel*, s. 29.

[788] Gazali, Muhammed, *Düşünce Mirasımız*, Çev: Harun Ünal, İst, 1994, s.33.

yan bir topluma Allah yardım eder mi?[789] Oysa Cenab-ı Hak kitabında demirin özellikleriyle, bunun uygarlık-hakimiyet-ve askerî alandaki yararlarından söz eder.[790]

Ahmed Cevdet Paşa anlatıyor: "Rumi 1273, Miladi 1875 yılında, İstanbul tersanesinde "Fethiyye" adlı bir "Kalyon-i Hümayun (top ambarı olan, yelkenli, bir sıra kürekli savaş gemisi) inşa edilmiştir. Bütün devlet ricali toplanmış, denize indirme töreni için Sultan Abdülmecid'in gelmesini bekliyorlar. Tam bu sırada kalyon "kendi kendine hareketle" kızaktan kayıp denize iner. İnerken de birkaç işçiye çarpar, ölümlerine sebep olur. Bundan sonrasını Cevdet Paşa şöyle anlatır: İstanbul Kadısı olan Tekirdağ Müftüsü Zade Efendi, geminin kendiliğinden hareketine bir mana veremeyip ve zihninde kalyonu melekler indirmiş olmasına karar verip bunu yanındaki zevata söyledi. Nüktedandan biri de:

-Evet, bu kalyonu melekler indirmiş olmak muhtemeldir. La kin işin içinde şeytan karışmış olmalı ki birkaç kişinin helakine bâdi (sebep) oldu, der.

Cevdet Paşa, eskiden Osmanlılarda kalyonların üst kısımlarının denizde yapıldığını, "Fethiyye"nin üst kısımlarının ise daha kızaktayken tamamlandığını, halatların bu ağırlığı çekemediği için koptuğunu bu yüzden "kendü kendüne hareket" ettiğini, Hoca Efendi'nin ise "bundan bihaber olduğunu" belirterek şunları yazar: *'İşte tarik-i ilmiyye kibarının –büyüklerinin– ekserisi o zaman böyle gülünç olacak söz söyleyip çok yerden duçar-ı istihza olurlardı.'*[791]

Müslümanların ilerleme ve kurtuluşu konusunda Sait Halim Paşa şunları der: "Bizim dimağımız henüz eşyadan fikirlere intikal edemiyor, fikirlerden eşyaya geçmeyi tercih ediyoruz. Çünkü bu sayede düşüncelerimiz sonsuz hayaller içinde, her

---

[789] Gazali, *Düşünce Mirasımız*, s. 34.

[790] Hadid, 57/25.

[791] Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Haz. Yusuf Hallaçoğlu,) İst, 1980, s. 3/4. (Nakleden: Tan, Zeki, a.g.e, s. 123).

şeyi kendi emellerine göre tertip edebileceği hayali bir çevre bulabiliyor. Eşyayı zihnimize yansıtmaktan hiçbir şekilde objektif bilgiye, objelerin bilgisine ulaşamayız. Ancak bilgi, eşyanın zihnimize yansımasından ibaret olamaz. Bu objektif bilgiyi zihnimize yansıttıktan sonra yoğurur, değerlendiririz, teorisini kurarız, böylece eşyanın bilgisinin önüne geçeriz, kapsamını aşarız."[792]

Yanlış bir inancın tezahürü olarak bazı kesimler, kadere inanmanın kalkınma ve ilerlemeye mani olduğunu söylerler. Oysa kadere inanma insana manevî bir destek sağlayıp, zaafa düşmeden, sünnetullah ölçüleri dahilinde kişinin görevini yerine getirmesi için cesaret verir. Abdulkadir Geylani kadere iman konusuna yeni bir anlayış getirerek şunları der: "İnsanlar kader konusunda konuşmak istemezler. Ben ise öyle düşünmüyorum. Ben bu konuda zirveye ulaştım. Bir pencereden girdim, hak yöntemiyle hak için kaderle güreştim."[793] Geylani rızk konusunda da şöyle der: "Kimileri şöyle düşünür: 'Rızkları taksim eden Allah'tır, zengin kaderi ile zengin olmuş fakir kaderi ile fakir olmuştur, sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Onun zulmü halkın zalim oluşundandır.' Bu gibi telkinlerle insanları zillete düşürmekte ve yaltaklık etmektedirler." Geylani, kadere getirmiş olduğu bu yaklaşımıyla kaderi inkâr etmiş değildir. Bilakis o, insanın sorumluluğuna dikkat çekmektedir. Meşru yollarla kötülüklerle mücadeleyi ön görmektedir. Cehd ve gayret kaderin diğer bir adıdır. Geylani, aynı zamanda "kader" ile ilgili yanlış yorumları da düzeltmiştir. Amel, ihlas ve gayretle tüm problem ve aksamaların hakkından gelinir.

Ömer b. Abdulaziz idareyi ele almadan önce, bütçeler kralların yetkisindeydi. Onları diledikleri gibi kullanıyorlardı. O gelince, Müslim, gayrimüslim her muhtacın bütçede hakkı-

---

[792] Bkz. Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, Sait Halim Paşa ve Eserleri*, İst, 1997, s. 170.

[793] İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, VIII, 547.

nın olduğunu, onların maslahat ve yararları doğrultusunda harcanacağını söyledi. [794] Refah ve kalkınmaya bir tedbir olarak, memurların ücretini yükseltti ve "maaşları yeterli olsa, görevlerini daha iyi yaparlar" dedi."[795]

İmam Şafii, zamana önem verip onu gerektiği şekilde değerlendirmenin önemli olduğunu ve kalkınma için bunun şart olduğunu beyan ederek şöyle der: "Sufilerden iki gerçeği öğrendim: Zaman kılıçtır, sen onu gereği gibi kullanmazsan o seni kullanır. Gücünü yararlı faaliyetlerde kullanmazsan o seni yanlışta kullanır."[796]

İslâm ulemasının günümüz medeniyetine katkıları konusunda araştırmacı yazar Mahmut Karakaş şunları der: "Günümüz dünya medeniyetini hazırlayan en büyük etken, şüphesiz Müslüman alimlerin yüzyıllar boyunca yaptıkları çalışmalardır. Avrupa henüz karanlık devirler içinde yaşarken Müslüman alimler birçok sorunun cevabını bulmuş ve birçok problemlerini çözmüşlerdi. İslâm dünyası daha dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda medeniyetin zirvesine yükseldi. Bu devirde alimlerimiz İslâm medeniyetinin altın çağını yaşadılar ve günümüze kıymetli eserler bıraktılar. Yüzyıllar sonra alimlerimizin eserleri Avrupa dillerine tercüme edildi. Müslüman alimlerin çalışmaları, onları hayrette bırakmakta ve dünya medeniyetine ışık tutmakta idi."[797] "Avrupa'nın cehalet karanlığında yüzdüğü bir devirde Müslüman alimler XX. Asır medeniyetinin ilk tohumlarını atmakla meşgul idiler. IX ve XIII. asırlarda Kurtuba, Bağdat, Merakeş, Kahire, Urfa, Tus ve çeşitli İslâm şehirlerindeki üniversiteler, hastaneler, rasathaneler ve kütüphanelerin sayısı günden güne kabarıyordu. Müslüman (ulema) tıp, felsefe, astronomi, matematik, geometri, tabii ilimler, ec-

---

[794] Eş-Şâmi, *Hayatu Ömer b. Abdulaziz*, s. 33.

[795] Eş-Şâmi, Ahmed Salih *Hakeza, Fehime's-Selef*, Beyrut, 1987, s. 117.

[796] Malik, Bedr, *Fikrü'ş-Şafii*, s. 141.

[797] Bkz. Karakaş Mahmut, *Müspet İlimde Müslüman Alimler* Ank. 1991, s. 1-10.

zacılık, kimya ve fizik gibi ilimler tedris ediyorlardı."[798]

İslâm, yeryüzünü mescit olarak değerlendirir. Hekimin steteskobu çiftçinin balta keser ve karasabanı, öğrencinin kalem ve bilgisayarı, pilotun, şoför, kimyager ve mühendislerin alet ve cihazları *tesbih* konumundadır. Topluma yararlı olacak her faaliyet Allah'ı zikir, tekbir ve ibadettir. Ulema, insanlara ilim ve ahlâk öğrettiği gibi, onlara gerçek anlamda kalkınmanın projelerini de öğretiyordu. Hatta kimi ulema insanların müreffeh bir yaşam sürmeleri için mal dağıtıyordu. Ebu Hanife ve Abdullah b. Mübarek ilim yanında insanlara mal da dağıtıyorlardı. İbn Cevzi, ulemanın mal edinmeleri hususunda şunları der: "Ulema için onur ve kişiliklerini koruyacak helal bir maldan daha yararlı bir şey bilmiyorum. İlim ile mal birleşince "en ideal hayat biçimi" gerçekleşir."[799]

Ulema, fakirliğin değişmez alın yazısı olmadığını biliyor, fakirliği, kendisinden Allah'a sığınılması gereken bir musibet olarak değerlendiriyordu. "Fakirlik nerdeyse küfür olacaktı."[800] "Allah'ım küfürden, borçtan sana sığınırım."[801] "Allah'ım fakirlikten, zilletten sana sığınırım. "[802] Benzeri nasslar, ulema için referans idi.

İmam Şafii, yokluğun insan düşüncesi üzerindeki olumsuz etkisini ne güzel ifade etmiştir: "Evinde un bulanmayana bir şey danışmayın, zira ne dediğinin farkında değildir.[803] Muhammed b. Hasan Şeybani'ye; "Üstâd! Evinde un kalmadı" diyene, "Allah, müstehakını versin,bana 40 meseleyi unutturdun," demiştir.[804] Bu durum, yokluğun insan düşüncesi üzerindeki olumsuz etkisinden dolayıdır ki öğrenciler tahsillerini

---

[798] Karakaş, a.g.e, s. 2.
[799] Sabbağ, *Akval,* s. 418.
[800] Ebu Nuaym, Kritiği için bkz *Münâvi Feyd,*4/708.
[801] İbn Hanbel, Musned, III, 28
[802] Ebu Davut, *İstiaze, 14.*
[803] Bedr, *Fikru'ş Şafii*, s. 136.
[804] Kardavi, *Müşkilet'u-l Fakr,* Beyrut, 1987, s. 16.

sürdürebilmek için zekat fonundan yararlanabilirler. Ancak ulema, dilenmemek, başkalarına el açmamak için hamallığı bile tercih ederdi. İbn Hanbel dilenmemek için hamallık yaptı.[805]

Ulema, fakirliğin en büyük musibetlerden olduğunu çeşitli münasebetlerle izah etmeye gayret gösteriyordu. Bu bağlamda İbrahim Nazzam'ın ictihadı çok enteresandır. Şöyle der: "Komşunun evinde cenaze varsa, senin de evinde ekmek yapacak unun yoksa komşunun cenazesine katılmayabilirsin. Çünkü senin evindeki musibet onunkinden daha büyüktür. Teselli edilmeye ondan daha müstahaksın."[806]

Ulema, gerçek anlamda kalkınma olmadan ibadet, eğitim ve dinin tanıtılmasının mümkün olamayacağına inanıyordu. Bu nedenle ulemanın öncülüğünde her Müslüman'ın kendi ülkesinin bağımsızlık ve kalkınması için katkıda bulunması gerekir.

İslâm, kalkınmamış ülkelerin önemli iki özelliği olan geri kalmışlık ve fakirliği musibet olarak değerlendirir. Bu nedenle fakirliği asla tasvip etmez. Bazı Peygamberler ve ulemanın zühd yaşamını tercih etmeleri, "ihtiyari fakirlik" kapsamında değerlendirilmiştir. İhtiyari fakirlik, imkanlar olduğu hâlde başkalarını kendine tercih etmektir. Peygamberler ve ulema başkasının refah ve varlık içinde yaşamasını kendilerine tercih ettikleri için *fakir* kalmışlardı. Fakirliğin diğer bir çeşidi de "ıstırari fakirlik"tir. İstenmediği hâlde insanın karşılaştığı fakirlik çeşididir ki bu tür fakirliği İslâm reddetmektedir.

Çağdaş ulemadan Şevki Ebu Halil, kalkınmada fenni ilimlerin önemi konusunda şöyle der: "Sahabe günümüzde yaşamış olsaydı, Ebubekir heybet ve azametiyle bir füze fabrikasının müdürü, Hz. Ömer adalet ve imanıyla bir fen bilimleri akademisinin dekanı, Hz. Ali ilim ve irfanıyla bir atom araştırmaları merkezi yöneticisi, Halid b. Velid de bir uçak fabrikası-

---

[805] Nedvi, *Rical*, I, 128.
[806] Ebu Gudde, *Safahat*, s. 149.

nın yöneticisi olacaklardı."[807]

"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her çeşit kuvvetten, savaş için beslenen atlardan hazırlayın. Onunla hem Allah'ın düşmanı hem de sizin düşmanlarınızı korkutursunuz."[808] âyette geçen *"güç"* her türlü maddî ve manevî kuvveti kapsamaktadır. *Kuvvet* kelimesi nekre/yalın geldiği için istenilen kuvvetin herhangi bir şeyle sınırlı olmadığını göstermektedir. Zira kuvvet zaman ve mekana göre değişebilmektedir. Kuvvetin âyette de işaret edildiği gibi düşmanın saldırısını izale edecek türde caydırıcı olması gerekir. Savaş araç-gereci, savaşta başvurulan taktik strateji, askerî eğitim, yüksek moral ve ahlâk da kuvvet kapsamındadır.[809]

İslâm, fabrika, laboratuar, atölye ve üniversite ile cami arasını asla ayırmaz. Bu nedenle Müslüman'ın bunlardan birine girdiğinde veya orada çalıştığında, "bu dünya içindir," camiye girdiğinde de "bu da ahiret içindir." şeklindeki bir düalizmini tasvip etmez. İnsan, iyi niyetiyle hayatının tamamını ibadete, tüm yeryüzünü de mabede çevirebilir. Kötü niyet camiyi mabet olmaktan çıkardığı gibi, iyi niyet de tüm zeminleri mabet kılar.

Ebu Hanife feraset ve maharet sahibiydi. H. 145 yılında Halife Ebu Mansur Bağdat'ı imar etmek istediği zaman kendisini çağırmış, kurulacak yeni şehrin plân, proje ve hesap işlerini ona havale etmişti. Ebu Hanife 4 sene boyunca bu işle ilgilendi. [810] Keza, geçim konusunda dedesiyle babasının mesleğine sarılmıştı. Küfe'de manifaturacılık yapardı. Bu işte beklenmedik bir başarı kazandı. Hazz denilen kumaşı imal eden büyükçe bir fabrika kurdu. Bu malı dünyanın uzak yerlerine de sevk etti.[811] Halkın kendisine büyük itimadı olduğundan küçücük bir mektupla birlikte milyonlarca lira gönderir ve hazz si-

---

[807] Ebu Halil, Şevki, *el-İnsan beyne'L-İlmi ve'd-Din*, Dimaşk, 1971, s. 14.

[808] Enfal, 8/60.

[809] Candan, Abdulcelil, *Kur'an'da Hak-Batıl Mücadelesi*, Ank. 2000, s. 63.

[810] Mevdudi, *Hilafet Saltanat*, 317. (Taberi'den naklen VI, 235.)

[811] Mevdudi, *Hillafet ve Saltanat*, s. 316.

pariş ederlerdi. İmam derhal bu siparişleri hazırlar, sevk ederdi. Bu da bir tarafa kendisinin emanet ve diyanetine inanmış bulunan halk emanetlerini onun yanına toplardı. Vefat edince yanında 50 milyon dirhem kıymetinde mal çıkmıştı.[812]

Abdullah b. Mübarek, bir yıl cihad eder, bir yıl ticaret eder ve kazandığını da muhtaçlara dağıtırdı.[813]

Ahmed b. İrfan Şehid (v. 1246) zaman zaman bir günde bin insanın tövbe etmesini sağlardı. Kendi döneminde Hindistan'da içki satan İngilizler ticarette iflas edip, iş yerlerini kapatmak durumunda kaldılar. Cihad için seferberlik ilân edince çiftçiler sapanla rını bırakıyor, esnaf da kepenklerini kapatıyor ve cihada katılıyorlardı.[814]

Üstad Hassan el-Bennâ, cemaatine, ekonomiye olumlu katkıda bulunacakları bir iş, sanat veya, el işi edinmelerini, tek kuruş da olsa servetlerini yabancılara kaptırmamalarını bir ilke olarak yerleştirmişti.[815]

Ulema, kalkınmaya katkıda bulunmak için değişik meslek ve sahalarda görev almıştır. Tarihe neccar (marangoz), sabbağ (boyacı), cezzar (kasap), habbaz (fırıncı), semmak (balıkçı), semman (yağcı), kaffal (anahtarcı), kuduri (tencereci), cassas (kireçci), bezzar (çekirdekçi), haddad (demirci) vs. lakaplarla geçmişlerdir. Hassaf Ahmed b. Amr, birçok eser yazmış büyük bir fakihti. Aynı zamanda ayakkabı tamircisiydi. Kerabisi de bit pazarlarında elbise satmakla geçimini sağlardı. Cassas zamanının imamı olduğu hâlde, kireç işleriyle uğraşırdı.[816]

İbrahim b. Ethem kimseye muhtaç olmamak için odun satar, çift sürer ve tarla beklerdi.[817] Bir defasında zemzem suyunu içmediği görülünce kendisinden nedeni sorulmuş. "Kovam

---

[812] Mevdudi, a. g. y.
[813] Hatip, Esa'd, *Sufiler ve Aksiyon*, s. 37.
[814] Nevdi, *Mâzâ Hasire*, s. 240.
[815] Ahlad, Hasan, *Hayatu Hasan el-Bennâ*, s. 185.
[816] Şedid, Muhammed, *Rical*, s. 145.
[817] Eş-Şâmi, *Hayatü İbrahim Edhem*, s. 3.

yok başkalarına ait kova ile içmem," demiştir. Toprak yemeyi insanlara muhtaç olmaya tercih ederdi.[818]

Senusiye tarikatının öncüsü Mehdi mensuplarına ziraat, endüstri, dokuma, marangozluk, matbaacılık ve zanaatın, evrat ve tesbih çekmekten daha faziletli olduğunu ve faaliyetlerinin bir bölümü olduğunu söylerdi. Tekkeleri bir atölye ve tezgahı andırıyordu. Her tekkenin geliri yanı başındaki bahçe ve bostanlardan yetiştirilen mahsulattan elde ediliyordu.[819] Zaviye; mescit, Kur'an ezberleme salonu, İslâmî ilimler külliyesi, kışla, tımar yerleri, yatılı okullar, misafirhane, tarlalar ve atölyelerden oluşurdu.[820]

Ulema, insanları doyurmanın en faziletli ve öncelikli bir konu olduğunu işlemiştir. Bu konuda V.Halife Ömer b. Abdulaziz'in uygulaması önemlidir. Kendisinden önce gelenek haline getirilen Kâbe örtüsünün yenilenmesi istenince, "aç mideleri doyurmak, Kabe'yi örtmekten daha önemlidir. "demiştir. Çocuklarından birinin bir dirhem değerinde bir yüzük aldığını görünce ona şu meâlde haber gönderdi: "Onu hemen sat ve parasıyla bir fakiri doyur, yerine demirden bir yüzük al, üzerine de şunu yaz: 'Haddini bilenden Allah razı olsun.'"[821]

Halifenin bu uygulamalarıyla herkes için ev, hizmetçi, iş, binek ve ev eşyası temin edildi.[822]

Ulemanın kalkınmaya katkısı bağlamında araştırmacı yazar Taha Akyol, şunları der: "1899 yılında Yahudi ve Müslüman tüccarlar arasında pamuk fiyatları yüzünden ticarî ihtilaf çıkmış ve Şii ulema, Müslüman tüccarları destekleyerek, Yahudi aleyhtarı gösteriler düzenlemiştir. İsfehan'da kurulan Devlet Bankası tefecilik yapan esnafın ciddi tepkisini çekmiş, ulema da faizin haram olduğunu belirterek bankacılığa karşı esnafı

---

[818] Eş-Şâmi,a. g. . e,s. 14.
[819] Neccar, *Meşari,* III, 48-49.
[820] Neccar,a.g.e. III, 62.
[821] Şedid, *Rical* ,s. 193-114.
[822] Şedid,a. g. y.

desteklemiştir."[823] "Ulema, her fırsatta yabancı sermayeye karşı çıkmış, 1950'lerde *Coca-Cola*'yı mekruh ilân etmiştir."[824] Benzer durumlarda ulema halkın önüne düşmüş ve rehberlik görevini ifa etmişlerdi. İran uleması: "Amerika aldığı petrolümüzün parasını tabi ki ödüyor. Fakat bu paralar Amerika'dan silah almak ve askeri üsler kurmak için harcanıyor. Amerika İran'a bu silahları satıyor. Bunun sebebi, Amerikalı uzmanlar ve silah satışı olmadan ordumuzu kıpırdamaz hale getirmek içindir. 1978'de Şiraz'da düzenlenen Aşure Yürüyüşü'nde kullanılan sloganlar çok ilginçtir. Slogancı: Petrolümüzü kim aldı? Kalabalık: 'Amerika.' Slogancı: Gazımızı kim aldı? Kalabalık: 'Rusya.' Slogancı: paranızı kim aldı?Kalabalık: 'Pehlevi'. "[825] "Kaçar hanedanından Nasruddin Şah, 1890 yılında bir İngiliz konsorsiyumuna tütün tekeli hakkı vermişti. Şah kanunla devlete toplu peşin gelir sağlıyor. İngiliz yatırımıyla sigara sanayiini geliştirmeyi amaçlıyordu. Karşılığında tütün, alım, işletme, sigara yapımı ve satımı tekelini bu İngiliz şirketine veriyordu. Şirket 1891'de faaliyete geçti. Halk özellikle de tütün satımı yapan esnaf, buna büyük tepki gösterdi. 1891 yılının Aralık ayında "Merci-i taklid" ya da "Baş müçtehid" makamında bulunan Molla Mirza Hasan Şirazi tarafından bir fetva verildi ve bütün ülkeye dağıtıldı. Bu fetvaya göre, İngilizlere verilen tütün tekeli iptal edilinceye kadar tütün içmek dinen haram kılındı. Çünkü 'Saklı İmam'a saygısızlıktı. Bütün halk hatta Şah'ın sarayında çalışanlar bile fetvaya uydular. Tütün tekeli fiilen anlamsız kaldı."[826]

Ulema, ekonominin düzelmesi ve kalkınmanın gerçekleşmesi için çeşitli vesilelerle fetvalar vererek görüşlerini ortaya koymuştur. İmam Gazali, haram mal ile kurulan pazarlardan alışveriş yapılmaması ve böyle ticaretin caiz olmadığını, haramı

---

[823] Akyol, Taha, *Mezhep ve Devlet*, İst. 1999, s. 173.
[824] Akyol, a.g.e, s. 174.
[825] Akyol, a.g.e, s. 208.
[826] Akyol, *Mezhep ve Devlet*, s. 172-173.

yok başkalarına ait kova ile içmem," demiştir. Toprak yemeyi insanlara muhtaç olmaya tercih ederdi.[818]

Senusiye tarikatının öncüsü Mehdi mensuplarına ziraat, endüstri, dokuma, marangozluk, matbaacılık ve zanaatın, evrat ve tesbih çekmekten daha faziletli olduğunu ve faaliyetlerinin bir bölümü olduğunu söylerdi. Tekkeleri bir atölye ve tezgahı andırıyordu. Her tekkenin geliri yanı başındaki bahçe ve bostanlardan yetiştirilen mahsulattan elde ediliyordu.[819] Zaviye; mescit, Kur'an ezberleme salonu, İslâmî ilimler külliyesi, kışla, tımar yerleri, yatılı okullar, misafirhane, tarlalar ve atölyelerden oluşurdu.[820]

Ulema, insanları doyurmanın en faziletli ve öncelikli bir konu olduğunu işlemiştir. Bu konuda V.Halife Ömer b. Abdulaziz'in uygulaması önemlidir. Kendisinden önce gelenek haline getirilen Kâbe örtüsünün yenilenmesi istenince, "aç mideleri doyurmak, Kabe'yi örtmekten daha önemlidir. "demiştir. Çocuklarından birinin bir dirhem değerinde bir yüzük aldığını görünce ona şu meâlde haber gönderdi: "Onu hemen sat ve parasıyla bir fakiri doyur, yerine demirden bir yüzük al, üzerine de şunu yaz: 'Haddini bilenden Allah razı olsun.'"[821]

Halifenin bu uygulamalarıyla herkes için ev, hizmetçi, iş, binek ve ev eşyası temin edildi.[822]

Ulemanın kalkınmaya katkısı bağlamında araştırmacı yazar Taha Akyol, şunları der: "1899 yılında Yahudi ve Müslüman tüccarlar arasında pamuk fiyatları yüzünden ticarî ihtilaf çıkmış ve Şii ulema, Müslüman tüccarları destekleyerek, Yahudi aleyhtarı gösteriler düzenlemiştir. İsfehan'da kurulan Devlet Bankası tefecilik yapan esnafın ciddi tepkisini çekmiş, ulema da faizin haram olduğunu belirterek bankacılığa karşı esnafı

---

[818] Eş-Şâmi,a. g. . e,s. 14.
[819] Neccar, *Meşari,* III, 48-49.
[820] Neccar,a.g.e. III, 62.
[821] Şedid, *Rical* ,s. 193-114.
[822] Şedid,a. g. y.

desteklemiştir."[823] "Ulema, her fırsatta yabancı sermayeye karşı çıkmış, 1950'lerde *Coca-Cola*'yı mekruh ilân etmiştir."[824] Benzer durumlarda ulema halkın önüne düşmüş ve rehberlik görevini ifa etmişlerdi. İran uleması: "Amerika aldığı petrolümüzün parasını tabi ki ödüyor. Fakat bu paralar Amerika'dan silah almak ve askeri üsler kurmak için harcanıyor. Amerika İran'a bu silahları satıyor. Bunun sebebi, Amerikalı uzmanlar ve silah satışı olmadan ordumuzu kıpırdamaz hale getirmek içindir. 1978'de Şiraz'da düzenlenen Aşure Yürüyüşü'nde kullanılan sloganlar çok ilginçtir. Slogancı: Petrolümüzü kim aldı? Kalabalık: 'Amerika.' Slogancı: Gazımızı kim aldı? Kalabalık: 'Rusya.' Slogancı: paranızı kim aldı?Kalabalık: 'Pehlevi'. "[825] "Kaçar hanedanından Nasruddin Şah, 1890 yılında bir İngiliz konsorsiyumuna tütün tekeli hakkı vermişti. Şah kanunla devlete toplu peşin gelir sağlıyor. İngiliz yatırımıyla sigara sanayiini geliştirmeyi amaçlıyordu. Karşılığında tütün, alım, işletme, sigara yapımı ve satımı tekelini bu İngiliz şirketine veriyordu. Şirket 1891'de faaliyete geçti. Halk özellikle de tütün satımı yapan esnaf, buna büyük tepki gösterdi. 1891 yılının Aralık ayında "Merci-i taklid" ya da "Baş müçtehid" makamında bulunan Molla Mirza Hasan Şirazi tarafından bir fetva verildi ve bütün ülkeye dağıtıldı. Bu fetvaya göre, İngilizlere verilen tütün tekeli iptal edilinceye kadar tütün içmek dinen haram kılındı. Çünkü 'Saklı İmam'a saygısızlıktı. Bütün halk hatta Şah'ın sarayında çalışanlar bile fetvaya uydular. Tütün tekeli fiilen anlamsız kaldı."[826]

Ulema, ekonominin düzelmesi ve kalkınmanın gerçekleşmesi için çeşitli vesilelerle fetvalar vererek görüşlerini ortaya koymuştur. İmam Gazali, haram mal ile kurulan pazarlardan alışveriş yapılmaması ve böyle ticaretin caiz olmadığını, haramı

---

[823] Akyol, Taha, *Mezhep ve Devlet*, İst. 1999, s. 173.
[824] Akyol, a.g.e, s. 174.
[825] Akyol, a.g.e, s. 208.
[826] Akyol, *Mezhep ve Devlet*, s. 172-173.

esas alıp onu geliştiren pazarlara karşı, meşru zemin üzerinde oluşacak "Alternatif İslâm Pazarları"nın kurulmasının gerektiğini savunmaktadır.[827] Kendi zamanında toplumda çok sayıda fakir, muhtaç olduğu hâlde onların sorunlarına çözüm getirmeden defalarca hacca gidenleri de şiddetle kınamaktadır.[828]

Günümüz ulemasının da aynı yöntemle, farz hac dışında her yıl hacca gitmeyi adet haline getiren varlıklı Müslümanları, fakruzaruret içinde kaldıkları için Siyonizm ve misyonerlik gibi ideolojilerin propagandalarına kapılan öğrenci ve muhtaç kesimin ihtiyaçlarını karşılamaya yönlendirmeleri gerekir. Varlıklı Müslümanların, bu şartlarda yapılan şaibeli hac seyahati yerine, imkanlarını İslâmî propaganda ve hürriyet için mücadele veren Filistin, Bosna, Çeçenistan, Keşmir ve benzeri yerlerde yapılan mücadelelere aktarmalarının daha yararlı ve hayırlı olacağına inanmaktayız. Çünkü kilise ve havra her yıl muhtaç ailelerden milyonlarca Müslüman çocuğu alıp Yahudi ve Hıristiyan olarak yetişmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, 2003 Irak-Amerika savaşından hemen sonra, Müslümanları, Yahudileştirmek ve Hıristiyanlaştırmak gayesiyle 3000 Siyonist ve misyonerin bölgedeki faaliyetlerini hatırlayabiliriz.

Şatibî, devlet bütçesinin açık vermesi durumlarda zaruri ihtiyaçları karşılama gayesiyle ek vergi konulabileceğini savunur. [829] İmam Şafii, kriz dönemlerinde hanım ve kızlarının takılarını ödünç alarak muhtaçlara dağıtmıştır.[830]

Kimi ulema, çalışma ve faaliyetleriyle ekonomide çok müreffeh bir seviyeyi yakalamıştı. Bu bağlamda Leys b. Said'i misal verebiliriz. Leys sefere 3 gemiyle çıkardı. Birisini kendisi ve beraberinde götürdüğü yolculara, birisini ailesine, diğerini de gemi mürettebatına tahsis ederdi. 20 yıl kendisine eşlik eden sekreteri Abdullah b. Salih, Leys'le 20 yıl kaldığını ve tek başı-

---

[827] Bkz. Gazali, *İhya*, II, 140.
[828] Gazali, a.g.e, III, 396.
[829] Şatibi, *el-İtisam*, I, 121.
[830] Malik Bedr, *Fikrüşşafi*, s. 378.

na yemek yediğini görmediğini' söyler. [831] Leys örneğinde de olduğu gibi ulema, mal edinmeyi değil, "İki ilaha ibadet edilmez: Allah ve mal." gerçeğiyle formüle edilen "malı tanrılaştırma" anlayışına karşıydı.

Ulemanın kalkınmaya katkıda bulundukları konulardan biri de, toplumda görülen her türlü israf ve vurgunculukla mücadele etmeleriydi. Ulema, ümmet servetinin çarçur edilmesine asla göz yummamış ve gerekli düzeltmeleri yapmışlardır. Önceki fasıllarda da ifade edildiği gibi, Ömer b. Abdulaziz yönetime gelmeden, bütçe kralların elindeydi.Onu diledikleri gibi kullanırlardı. Kendisi yönetime gelince, bütçede yetim, dul hakkının da bulunduğunu hatırlatarak tek kuruşunun bile maslahat dışında harcanmasına izin vermedi.[832]

Üstad Said Nursi, Darü'l Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliği karşılığı almış olduğu maaşın çok azını yer, mütevazı bir yaşam sürdürmeyi tercih edip, diğerini iade ederdi. Nedeni sorulunca, "Ben zaruri ihtiyacımdan fazlasını almam. Savurgan azınlık gibi değil, çoğunluğu fakir olan Müslüman halk gibi yaşamak isterim." cevabını vermişti.[833]

Kral Nasır Lidinillah'ın zevk ve sefaya çok düşkün birisi olduğu söylenir. Tavanı altından bir köşk yaptırmıştı. Zamanın tüm imkanlarını harcamış ve köşkünü tamamladıktan sonra insanları onu görmeye davet etmiş. Gelenlerin köşk hakkındaki görüşlerini sordu. Ziyaret edenler genelde, "Ey Kral hazretleri! Dünyada köşkünün benzeri yoktur" dediler. Münzir b. Said ise;Allah korkusundan göz yaşlarını tutamamış, İslâm ümmetinin servetinin nerelere harcandığını düşünmüş ve Krala şunları demiştir: "Şeytanın seni bu kadar aldatabileceğini hiç düşünmemiştim. Şeytan seni Allah'ın nimetlerini inkâr edenlerin durumuna düşürmüş." Kral, "Nasıl olur da onlar gibi

---

[831] Tantâvi, Ali, *Resailu Mescid*, III, 118.

[832] Eş-Şâmi, *Hayatü Ömer b. Abdulaziz*, s. 33.

[833] Vahide, Şükran, *Bediüzzaman Said Nursi*, (İngilizce Nüsha), İst, 1992, s. 148.

olurum?"diye sordu. Munzir, *"Eğer insanlar hep (küfre sapacak) bir ümmet olacak olmasaydı, Biz o Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerine muhakkak gümüşten tavanlar ve üzerlerine çıkacakları asansörler yapardık."*[834] âyetini okumuştur. Kral âyet karşısında göz yaşlarını tutamamış ve altını tavandan söktürüp yerine kiremitler koymuş.[835] Olay, ulemanın yöneticileri israf ve vurgundan nasıl vazgeçirdiğine dair önemli bir örnektir.

Senusî tarikatının öncüsü Seyyid Mehdi, tekkesinde ağaç dikmenin faziletini işleyerek çıplak ve örtüsüz çölleri hurma bahçeleri haline getirdi.[836] Ömer Muhtar da arkadaşlarıyla oluşturduğu su arkları ve kurduğu hurmalıklarla düşmanlarına üstünlük sağladı.[837] Savaşlarda orman, akarsu, göl ve göletlerden yararlanma bilinen bir taktiktir. Muhammed Bedreddin Hasenî, Şam yöresinde faaliyet gösterirdi. Halkı sömürgeci Fransızlara vergi vermekten ve onlarla ticaret yapmaktan menetti.[838]

Ulema, başkalarını kendilerine tercih ederek zühdü tercih etmiştir. Kendilerine gelen resmî bağış ve yardımda bulunmak isteyenlere şu karşılığı verirdi: Bize teklif ettiğiniz yardım için teşekkür ederiz,ona ihtiyacımız yoktur. Yaşamamızı züht içinde sürdürür,malı fakir ve muhtaçlara götürünüz.

Süleyman Dârânî, arkadaşlarına şu tavsiyede bulunurdu: "30 dirhemlik bir elbise almak istediğiniz zaman, 20 dirhemlik birini tercih edin ve 10 dirhemi muhtaçlara verin.[839] Asırlarca önce Dârâni'nin bu örnek teklifi günümüzde bizlere de ışık tutmaktadır. Öze llikle sigara, gereksiz eğlence ve lüks giysilere ayırdığımız bütçeyi asgariye indirerek, büyük hizmetlere vesile olmada çığır açabiliriz.

---

[834] Zuhruf, 43/33.

[835] Er-Rafii, *ed-Dave,* s. 108-109.

[836] Yücesoy. Hayreddin, *Senusilik,* s. 82.

[837] Hatib Es'ad, *Sufiler ve Aksiyon,* s. 133.

[838] Hatib, Esad, *Sufiler ve Aksiyon.* s. 158.

[839] eş-Şâmi, *Hayatü,Sülayman ed-Darâni,*Beyrut, 1989, s. 15.

Fakirlik, ruhbanlık ve mistik hayata davet etme İslâm ve Müslümanlara bir yarar sağlamamıştır. Ne hazindir ki, bu konuları teşvik gayesiyle yüzlerce uydurma hadis rivâyet edilmiştir. Bu tür hadislere göre hareket eden birinin dünyayı 3 talakla boşaması gerekir. Söz konusu rivâyetlerin sened ve metin yönünden Kur'an perspektifinden geçirilmesi gerekir. İbn Kesir'in eleştirmeden tefsirine almış olduğu şu hikâye ibret vericidir: İsrailoğulları döneminde iki ortak varmış. Sermayeleri sekiz bin dinara ulaşmış. Biri meslek sahibi, diğerinin ise herhangi bir mesleği yokmuş. Meslek sahibi; arkadaşına, "ticaretimize senin herhangi bir katkın yoktur." deyip malı bölüşmeyi teklif etmiş. Malı paylaşmışlar. Meslek sahibi, 1000 dinara eski bir krala ait bir evi satın almış ve arkadaşına, "Bu gördüğün evi 1000 dinara aldım ne dersin?"demiş. Arkadaşı: "Ne güzel ev almışsın" demiş. Çıkınca şöyle demiş: "Allah'ım! Arkadaşım 1000 dinara ev satın aldı. Ben de senden cennetten bir ev diliyorum" deyip, 1000 dirhemle tasaddukta bulunmuş. Meslek sahibi bir süre sonra evlenmiş, eski ortağını yemeğe davet etmiş ve "Kardeşim bak senden sonra şu hatunla evlendim düğünde 1000 dinar harcadım, ne dersin?" demiş. Ortağı; "Hayırlı olsun ne güzel bir evlilik." deyip ayrılmış. Sonra da, "Allah'ım arkadaşım 1000 dinar harcayarak evlendi ben ise senden bir huri istiyorum." deyip 1000 dinarı sadaka olarak dağıtmış. Meslek sahibi bir süre sonra 2 bin dinara bir bahçe satın alıp, eski ortağını bahçesini görmeye davet etmiş ve bahçesinde gezdirmiş. Eski ortağı ev ve bahçesini çok beğenmiş ve vedalaşmış. Yolda "Allah'ım arkadaşım 2 bin dinara bir bahçe aldı. Ben de cennette senden bir bahçe diliyorum" deyip, 2 bin dinarlık hayır yapmış. Ölüm meleği gelip ikisinin de ruhunu almış. Hayır yapan zat, cennette hem huri, hem ev hem de iki bahçesini görmüş.[840] Çağdaş düşünür Muhammed Gazali, hikayeyi aktardıktan sonra şu eleştiride bulunu: a) Neden tacirin

[840] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 15.

mesleği olsun da zahidin olmasın? Neden tacirin evi olur da zahidin olmasın, cennete bıraksın. Neden tacir evlensin de, zahid evlenip çocuk sahibi olup kendilerine infakta bulunmasın? Meslek sahibi bir bahçe sahibi olurken, neden zahidin de bahçesi olmasın?Olsaydı bahçesinden insan-hayvan yararlanacaktı. Böyle bir zühd anlayışı dünya nimetlerini kökten kesmek değil midir? Dünyaya gereğinden çok önem vermekten Allah'a sığınırız *"Allah, müminlerin mal ve canlarını cennet karşılığı satın almıştır."*[841] düsturuna iman edenlerdenim. Demek istediğim şudur: Hayatı İslâmîleştirmek, Müslüman'ca bir hayat yaşamak, Allah yolunda şehit olmak kadar önemlidir. Dünya imkanlarından mahrum kalmak ve onlardan yararlanmamak, dinî hizmetleri akîm bırakabilir. Varlıklı birinin ortaya koyacağı hizmet ve performans ile iflas eden birinin hizmet ve performansı bir olabilir mi?"[842] Zahid ortağın sarf-ı nazar ettiği ev, İslâm'ın zaruret-i asliyeden kabul ettiği ve herkes için gerekli gördüğü bir ihtiyaçtır. Evlenmek ise Hz.Peygamberin sünnetidir.Hz. Peygamber,evlenme konusunda şunu dememiş midir?:"Evlenmek bizim yolumuzdur. Kim ondan yüz çevirirse bizden değildir."[843] Bahçede dikilen ağaç ve bitkiden yararlanan her canlıdan sahibine ecir gider.[844]

1. 17. 6. Halk İnsanı, Halkın Avukat ve Tercümanı Ulema

"İslâm ve Müslümanlar için içimizde öyle bir ateş tutuşmalı ki onlar için tek çocuğumuz veya bize en aziz gelen birinin vefatından hissedeceğimiz acı ve ıstırabı duymalıyız"
Mevdudi

Halktan kastımız, ulemanın da içinde bulunduğu insan topluluğudur. Ulemanın muhatabı insandır. *"Senden önce gönder-*

---

[841] Tevbe, 9/111.
[842] Gazali, *İlel ve Edviye*, s. 249.
[843] İbn Mace, Nikah, 1.
[844] Buhari Edeb, 27.

diğimiz Peygamberler de yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı. Sizi birbirinizle imtihan ediyoruz. Bakalım buna dayanacak mısınız?'[845] âyeti, peygamberlerin halkla iç içe olduklarını ifade etmektedir. Onlar halktan kopuk yaşamadılar. Peygamberlerin vârisleri ulema da aynı yöntemi takip etti, halkla iç içe yaşadı, dertlerini dinledi sıkıntılarına çare olmaya ve onların sorunlarını çözmeye çalıştı. Yaralarını sarmaya gayret etti. Halka yapılan haksızlıklara engel olmaya çalıştı. Adeta halk için fahri avukat oldu. İlgili makam ve yetkililere halkın sorunlarını ulaştırdı. Halkla olmaya gayret etti. Gerektiği yerde kamçı, zindan ve işkenceye göğüs gerdi.

İslâmî vecibelerin çoğu, halkla iç içe olmayı gerektirmektedir. Cuma, bayram, cemaat, hac, taziye, eğitim, cihad vs. vecibeler münferit olarak yerine getirilemeyen ibadetlerdir.

Halkla ilişki kurma açısında ulemayı şu tasnife tabi tutmamız mümkündür.

1-Halkla iç içe olan ulema.

Ulemanın öncelikli görevi, halkla iç içe olmasıdır. Ulema halk için gıda konumundadır. Ulema, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırır.

2-Halkla beraber kalmaları ilaç konumunda olan ulema.

Bu kesim hastalık döneminde görevi ifa eder. Bürokratik muameleler için başvurulan kesim, bu bölümü teşkil eder. Zira gerektiği zaman kendilerine başvurulur. İş ve hastalık olmayınca kendilerine başvurulmaz.

3-Öldürücü zehir konumunda olan ulema. Bu kesim, ne dünya ne de ahiretle ilgili konularda yarar verebilir.

4-Diş ağrısı konumunda olan ulema. Bunlar insanlarla beraber oldukları zaman zarar verirler. Sökülüp atılan diş gibi, halktan kopunca zararları son bulur. Kötü bir arkadaş ile yapılan kısa bir yolculuk da bu kesimi andırır. Zararları yolculuk

[845] Furkan, 25/20.

bitince sona erer.[846]

Rabbanî ulema, hastalıkla mücadele eden tabipler gibi, halk arasına katılır, cehalet, ilhad, bidat ve şirkle mücadele eder. Onlar halkın kalbinde taht kurmuş olup görünürde taht ve taçları olmayan sultanlardır.

Ulema, özellikle halkın hukukunu savunmada da çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda asrımızda Mısır'da Vali Hurşit Paşa'nın despotizmine karşı ulemanın gösterdiği tavrı gösterilebilir. Valinin istibdadı artınca, hukukçular, hakimler, savcılar ve esnaf ulemanın öncülüğünde bir araya gelip bir deklârasyon yayın ladılar. Aralarında Alim Şeyh Şarkâvî ile esnaftan Seyyit Ömer'in öncülüğünde 40 binden oluşan bir heyeti Paşan'ın Ezbiye'deki evine gönderdiler. Heyet valiye alınan kararı okudu. Paşa isteklerini dinledi. Onlar Hürşit Paşa'nın azlini istiyorlardı. M. Ali Paşa hukukun gereğinin yerine getirileceğini ve istişare ile hareket edileceğini söyledi. Kendilerinden, mevcut valinin yerine kimi istediklerini sordu. Heyet, kendisini istediklerini söylediler. Hemen valinin yetkileri Paşaya devredildi. Karar valiye iletildi. Hürşit Paşa, hangi gerekçe ile azledildiğini sordu. Heyet kendisine *"Allah'a, Resûlü'ne ve buyruk sahiplerine itaat ediniz."*[847] âyetini okudu. Âyette geçen "ululemr/buyruk sahipleri" adil ve alim kişilerdir. Sizin memurlarınız ise zalim kişilerdir,zalimleri azletme yetkisi alimlere verilmiştir. [848]

İmam Nevevi, Kral Zahir Baybars'tan sahip olduğu malın kaynağını şu veciz ifade ile sordu: "Ey Kral! Sen aslen kölesin. (ataların köleydi.) Aslı köle olan biri 1000 köle ile 100 cariyeye nasıl sahip olabilir? Bunun hesabını ver. "[849] Günümüzde de dikta rejimlerle idare edilen yerler dışında, sivil toplum kuruluşları idaredeki yanlış ve kargaşayı dile getirip düzeltmeye ça-

---

[846] Bkz. İbn Kayyım, *et-Tefsiru'l-Kayyım,* III, 628-630.

[847] Nisa, 4/59.

[848] Kardavi, *Risaletü'l-Ezher*, s. 46-47.

[849] Zirikli, Hayruddin, *el- A'lam,* Beyrut,1995, VI, 244.

lışır. Ulemanın müdahale hakkı, "iyiliği emretme ve kötülükten alı koyma müessesesinin sınırları kapsamındadır.

Benzer bir girişim Ömer b. Abdülaziz döneminde görülmüştür. Şöyle ki: Ömer b. Abdulaziz Caune b. Haris'i Malatya valiliğine atamıştı. Cauna gittiği yerde bir miktar ganimet elde etti. Vali, müzakere için oğlunu halifeye gönderdi. Halife; "Şehit düşen var mı?" dedi. "Evet, sadece bir adamcık şehit düştü" dedi. Müslüman'a "Müslümancık" denilmesine kızan Halife: "Adamcık.... Adamcık.... Ha! Siz ganimet toplarsınız, oysa Müslümanlar şehit olmaktadırlar. Sen de baban de görevde kalmaya ehil değilsiniz. " deyip ikisini de azletti.[850] Olayda Halifeyi öfkelendiren husus,Vali oğlunun, şehit düşen bir Müslüman için "Müslümancık" ifadesini kullanmasıydı. Bu ifade insana değer verilmediğini çağrıştırmaktadır. Savaşlarda şehit verilmesi ve ganimet elde edilmesi olağan durumlardır. Sultanlara elbise diken bir terzi, İbn Mübarek'e: "Bu mesleğimle ben zalimlere yardım etmiş oluyor muyum?" dedi. "Hayır! Sana iğne iplik satanlar zalimlerin yardımcılarıdır. Sen ise bu yardımınla bizzat zalimlerdensin." dedi.[851]

Ulema, millî servetin heba edilmesine, idareciler tarafından çarçur edilmesine, karşılıksız olarak yabancılara verilmesine şiddetle karşı koymuştur. Gazali, Melikşah'ın oğlu Sultan Sancar'a hitaben şunları demiştir: "Yazıklar olsun sana! Müslüman halkın sırtı musibet, borç ve belalarla bükülmüşken, atlarının sırtları altın mücevheratla bükülmektedir."[852] "Bil ki Tus kenti zulüm ve fakirlikten perişan olmuştur. Halk senin Tus kentine geleceğini duyunca (el konulacak korkusuyla) temel gıda maddelerini satışa çıkardı. Mazlumlar, zalimlerin pençesinde inlemektedir,yönetiminden hiçbir beklentileri kalmamıştır."[853] Diğer bir münasebetle de şunları der: "Halkı des-

---

[850] Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, V, 334.
[851] Eş-Şâmi, *Hayatü Abdullah. b. Mübarek*, Beyrut, 1989, s. 17.
[852] Nedvi, *Rical*, I, 237.
[853] Nedvi, *Rical*, I, 238.

teklemek vaciptir. Zulüm haddini aştı. Zulme tahammül etmeye mecalim kalmadı. Zalimlerle yüz yüze gelmemek ve kendilerini görmemek için Tus kentini terk ediyorum."[854]

Ebu Sirvan, Gazali'yi evinde ziyaret edince, Gazali ona: "Sen halkın görevlisisin (memurusun) mesaide bulunman, hizmet etmen beni ziyaret etmenden daha hayırlıdır." demiştir.[855]

Ahmed b. Hanbel, Evzai, Buhari'nin hocalarından Halid b. Abdullah Vasiti gibi birçok alim "Halk İmamı" olarak vasıflandırılmışlardır. Evzai, sık sık yanına ulemadan bir heyet alarak halkı irşat etmeye çıkardı.[856]

Ulema, halkın arasına katılır, faaliyetlerinde onların acılarını paylaşır, morallerini yükseltir, yetimleri araştırır, hastaları ziyaret eder, muhtaçların listelerini yanlarında bulundurur, cahilleri eğitir, yeni doğan çocuklara isim koyar, düğünlerde sevinçlerini paylaşırlardı. Mevlit ve kandil gecelerinde halka öncülük ederdi.

Sayıları yüz binlerle ifade edilen sahabe kuşağından çok azı Mekke ve Medine'de defnedildi. Bunun nedeni, çok büyük kesimin İslâm'ı yaymak ve insanlarla haşr-u neşir olmak için yeryüzüne dağılmalarıydı. Kabe'de kılınan tek bir namaz diğer yerlerde kılınan yüz bin namazdan üstün olduğu hâlde İslâm'ı dünyaya yaymayı ter cih ettiler. Gittikleri yerlerde çarşı, pazar, cemaat ve toplantılarda insanların arasına katılır, onları dindünya konularında aydınlatır ve eğitirlerdi.

Abdulvahhab Şa'rani şöyle der: "Kim halkın arasına katılmaz, ıstıraplarını duymazsa o davasında yalancıdır."[857]

Hasan el-Bennâ, alimi meyveli ağaca benzeterek şöyle der: "Alim meyveli ağaç gibidir. İnsanlar ona taş atar, o ise meyve

---

[854] Kardavi, *el- İmam el-Gazali*, Beyrut, 1988, s. 102.
[855] İbn Cevzi, *el-Muntazam, fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem. b. y. y*, 1358,IX, 170.
[856] Reşid, *el-Muntalak*, I, 145.
[857] Şa'rani, *el-Envaru'l-Kutsiye*, Beyrut, 1996, s. 226.

verir."

Abdülkadir Geylani hizmetinde tebliğle yetinmeyip bu vecibe için diğer bazı meşru yöntemleri de ortaya koymuştu. Kendi asrında henüz "afiş ile tebliğ" yöntemi yokken, o bu yöntemi kullandı. 1146'da İbn Mürcim el-Muktefi Yahya b. Sait yönetimi ele alınca zulüm, haksız yere mal edinme ve rüşvet yayıldı. Bunun üzerine Abdulkadir Geylani, yönetimi tenkit mahiyetinde cami ve duvarlara afiş yapıştırırdı. Hiç kimsenin gücü ona müdahale etmeye yetmedi. Zaman zaman cami minberinde kral şöyle hitap ederdi "Ey kral! Sen dünyanın en zalimini başımıza vali tayin ettin."[858]

Muaviye halkın maaş ve yardımlarını kısıtlayınca, "ey insanlar! Beni dinleyin ve bana itaat edin demişti. Ebu Müslim Hulani kendisine; "ey Muaviye! Seni ne dinler ne de itaat ederiz." dedi. Muaviye: "Neden?" dedi. Ebu Müslim; "çünkü verdiklerin ne senin ne de anne ve babanın malıdır, "dedi. Muaviye kızdı ve camiyi terk etti. Cemaata, "dağılmayın geliyorum." dedi. Bir süre sonra geldi. Muaviye, dışarı çıkma nedenini şöyle açıkladı "Ebu Müslim beni kızdırdı. "Resûlullah'ın "kızmak şeytandandır. Şeytan ise ateşten yaratılmış. Ateş suyla söndürülür. Biriniz kızdığında abdest alsın."[859] hadisini hatırladım. Abdest almaya gittim. Muaviye gerçeği kabul etti ve "Mal ne benim ne de babamındır." dedi.[860]

Fudayl b. İyaz, insan haysiyetinin kutsiyeti konusunda şunları söyler: "Ey insanlar! Köpek ve domuz gibi muzır hayvanlara yersiz eziyet etmek haram iken, nasıl olur da bir Müslüman'a eziyet edersiniz? Oysa düşmanı bile kendisinden güvence içinde olmayan kişi muttaki olamaz."[861]

---

858 İbn Cevzi, *el-Muntazam,* I, 119.
859 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,*4/226.
860 Gazali, *İhya,* V, 70.
861 Zehebi, *Siyeru A'lam,* VIII, 427.

Öneminden dolayı seleften kimileri üzerlerine, "levha hamili kendini Allah'a vakfetmiştir." ibaresini bulundururlardı. Mevdudi de, "içimizde öyle bir ateş yanmalıdır ki, tek çocuğumuz veya bize en aziz gelen birinin vefatından hissettiğimiz acı ve ızdırabı davanın veya Müslümanların başına gelen bela ve musibetler için de duymalıyız." demektedir."[862]

Halkın, ulemadan uzaklaşmasının temelinde, ulemanın halktan koparak, dünyanın geçici ve cazip çıkarlarını dava ve ahirete tercih etmeleri yatmaktadır. Ulema-halk ilişkisinin önemini ulemanın yaşantılarıyla ortaya koyduğu örneklerden daha iyi görebiliriz. Ebu Hanife insanlarla ilişkilerini bir programa bağlamıştı. Şöyle ki Cumartesi gününde ihtiyaçlarını gidermeye çalışır, o günde çarşıya çıkmazdı. Ehlü iyâlıyla ilgilenirdi. Cuma günü, ihvanı evine davet eder, onlara ziyafet tertiplerdi. Diğer günlerin kuşluk vakitlerini ticarethanesinde geçirirdi. Arta kalan zamanını ise eğitim ve ilmi çalışmaya ayırırdı.[863] Öğrencisi Ebu Yusuf, idareci-halk ilişkisini konu alan tavsiyelerini şöyle yapar: Halife bizzat halkın arasına katılmalı ve şikâyetlerini kendilerinden duymalıdır. En az ayda bir defa *halk meclisi*ni oluşturmalı ve mecliste konuşmak isteyen herkese bu im kanı tanımalıdır. Halk, devlet memurlarıyla ilgili şikâyet ve problemleri doğrudan halifeye iletebilmelidir.[864]

İslâm tarihinde ün salmış birçok şahsiyet, ilmi, teorik ve akademik çalışmalardan çok, halk içinde gösterdikleri eğitim faaliyetleri ve aksiyonla ün salmışlardır. Abdulkadir Geylani, İmam Rabbânî, Ahmed İrfan Şehid, ve Hasan el-Bennâ bu bağlamda zikredilebilir. Ulema halk arasında iyiliği güzelliği ve İslâmi vecibe ve emirleri yayma ve öğretmeyi faaliyetleri arasında en öne alırlardı. Bu konuda ulemanın ortaya koymuş olduğu faaliyet örneklerinden bir kaç tanesi şöyledir:

---

[862] Raşid, *el-Müntelak*, III, 55.

[863] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 100.

[864] Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 424. (Ebu Yusuf'un *Kitabu'l-Harac*'ından naklen, s. 106.)

Abdullah b. Mübarek, halk arasına katılır, aksıran birine bile, bu konudaki İslâmî adabı öğretirdi.[865] İbrahim b. Said Cevheri der ki: "Ebu Usame'ye şunu sordum. 'Fudayl b. İyaz ve Ebu İshak Fezza'dan hangisi daha üstün?" Şöyle dedi: "Fudayl münzevi bir hayat geçirmeyi yeğlemişti, halktan uzaktı. Ebu İshak ise halkla iç içeydi. Bu nedenle onun daha faziletli amel işlediğini zannediyorum."[866] Aynı meâlde bir soru Evzai'ye da sorulmuş: -İbrahim Ethem ile Süleyman Havvas'tan hangisini daha çok takdir edersin?

-İbrahim'i.

-Neden?

-Zira İbrahim insanlarla iç içe idi ve onlara nasihat ederdi.[867]

Abdulkadir Geylani, fakir zengin, küçük, büyük demeden herkesle oturur, ihtiyaçlarını giderir, yırtılmış elbiselerini dikerdi. İdarecilerden ise uzak durur, asla kapılarına gitmezdi. Kendilerine ayağa kalkmamak için, başka yere gider ve oradan yanlarına gelirdi.[868]

Buhari'nin hocası Abdullah b. Osman söyle der: "Bana ihtiyacını sunan herkesin talebini bizzat gidermeye çalışırım, olmazsa malımla karşılarım. Malla karşılanacak bir ihtiyaç olmasaydı arkadaşlarım aracılığıyla gidermeye çalışırım. Onlarla da olmazsa onu yetkililere götürürüm."[869]

Ebu Hasan b. Davut Şam yakınlarında Dara köyünde imamdı. Cemaatı onu çok seviyordu. Şam'ın en büyük cami sinin imamı vefat edince, Onu yerine atamak istediler. Şam halkı görüşünü almak için Dara'ya gitti. Daralılar silahlarını kuşanıp İmam'ın gitmesine karşı çıkarak, "imamımızı alamaz-

---

[865] Ebu Nuaym, *Hilye,* VIII, 170.
[866] Zehebi, *A'lam,* VIII, 543.
[867] Mahmud Abdulhakim, *Hayatü İbrahim Ethem*, s. 151.
[868] Nedvi, *Rical*, I, 254.
[869] Ğamidi, *Kutuf,* III, 80.

sınız," dediler. Gidenler arasında Muhammed b. Ebu Basr şöyle dedi: "Ey Daralılar! Şam'ın size ihtiyacı vardır, bu size yetmez mi?" Daralılar; "Evet, razı olduk" dediler.[870]

İbn Harmele anlatıyor: Sabah namazına gidince alkollü birini gördüm: Onu çekerek eve götürdüm. Said b. Museyyeb'e alkollüyü polise teslim edip etmemeyi sordum. Şöyle dedi: "Hayır, onu muhafaza edebilirsen et." Eve gittiğimde ayılmıştı. Beni görünce utandı. Ona nasihat ettim: Bir daha içmeyeceğine söz verdi.[871]

Ulema, günahkarların elinden tutmalı ve onları topluma kazandırmalıdır. Günahkarlar ihmal edilmeye değil, eğitilmeye ve irşada muhtaçtır. Muhammed b. Abdulvahhab genel manada halkın anlayacağı yöntem ile risale ve broşürler yayınlardı. Özel anlamda ise, yönetici ve elit tabakaya ayrı yöntemle ulaşmaya çalışıyordu.[872]

İbn Abbas ve diğer bir kesim fakir sahabe, muhtaçlara mali yardım edemedikleri için onların eşyasını taşırlardı.Yani onlara hamallık ederlerdi.[873] İmam Bakey b. Muhalled bir muhtacın ihtiyacını karşılamak için Eşbiya'ya diğer birisi için de Ceyyan kentine kadar gitmiştir.[874]

Mehdi Senüsi, mensupları, köle tacirlerinden zenci çocuklarını satın alır, onları İslâm'a kazandırırdı.[875] Abdulkadir Geylani, halkın saadeti için taşımış olduğu endişeyi şöyle ifade eder: Ey insanlar ben yarar ve kurtuluşunuzu istiyorum. (...) Allah'ın kullarından hiç kimsenin cehenneme girmemesi için uğraşı vermekteyim. Bunu Allah'ın sonsuz ve sınırsız rahmetinden dolayı istemekteyim. İtina ve önem verilmesi gereken kesim günahkarlardır. Ulema günahkarları, şeytan, nefis ve

---

[870] Sedhan, *Meâlim*, s. 127.
[871] Tantâvî, Muhammed Said, *Resâilu Mescidi'l -Camia,* III, 15.
[872] Neccar, *Meşari'*, s. 57.
[873] eş-Şâmi, *Hâkezâ Fehime's- Selef*, s. 70.
[874] Zehebi, *Siyer*, XIII, 295.
[875] Neccar, Meşari', s. 56.

hevanın pençesinden kurtarmaya çalışır. Biriniz çocuğunu küffârın elinde esir görse ne yapar? Kurtarmaz mı? Arif-i billah için de durum aynıdır. Tüm insanlar onların çocukları mesabesindedirler, ulema, onları kurtarmaya çalışmalı.[876]

Şeyh Mutahhir, abde st alınan yerlerde durup yanlış abdest alanları ikaz edip, düzeltmeyi bir adet haline getirmişti. Bu nedenle, "abdest hocası" anlamına gelen *Mutahhir* namıyla şöhret bulmuştu.[877] Asrımız ulemasından Abdülaziz b. Baz 30 yıl boyunca misafirsiz yemek yememiş, tüm gelirini okuttuğu öğrencilerine dağıtmıştır.[878]

Selef, Hz. Peygamber'in "kim bir Müslüman'ın meşru bir ihtiyacını karşılarsa bir ay itikaf yapmış sayılır. "[879] hadisini esas alıyordu. İbn Ömer, halka selam verip, selam almak niyetiyle toplum arasına katılırdı. Said b. Müseyyeb de, karşılaştığı insanlarla müsafaha yapabilmek gayesiyle halk arasına katılırdı.[880]

Ulemanın özen gösterdiği diğer bir faaliyet de halkın tercümanı ve fahri avukatının görevini üstlenmeleriydi. Ulema, her vesileyle kamuoyunun hukukunu savunmuş, halk yararına olan her faaliyeti desteklemiş ve bizzat içerisinde görev almıştı. Onlar bu faaliyetleri nedeniyle zaman zaman yetkililere muhalif olmuşlar, karşı gelmişler bu uğurda gelen eziyet ve zorluklara göğüs germişlerdi. Ebu Cafer Mansur, Ebu Hanife'ye bir miktar mal gönderdi. Ancak Ebu Hanife malı reddedip şöyle dedi: "Bu mal senin olsaydı kabul ederdim. Ne var ki gönderdiğin mal kamuoyuna aittir, ben fakir değilim."[881]

Zahir Baybars, İzz b. Abdusselam'ın vefatından sonra rahat kalacağına inanıyordu. Ancak İzzi'in istikamet ve ahlakında

---

[876] Nedvi, *Rical,* I, 263.

[877] Sedhan, *Meâlim*, s. 77.

[878] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, II, 604.

[879] İbn Ebi 'd-Dünya, Bkz. el- Albani Nasiruddin, *Sahihu Camii's- Sağir*, Beyrut,1988, I, 97.

[880] Tantâvi, *Muhammed Said, Resâilu'l-Mesid*, s. 13.

[881] Mekkî, Ahmed, *Menakibu Ebi Hanife,* Hindistan, ts. , s. 215.

olan İmam Nevevi'den haberi yoktu. Vergi toplamak için Nevevi'den destek ve fetva istedi. Bunun için tehdit ve dehşet saçtı. İmam Nevevi, kendisine şunu dedi: "Hz.Peygamber, nerede olursak hiç kimseden korkmadan çekinmeden hakkı söylememiz ve zalim yöneticilere 'dur' dememiz konusunda bizden söz almıştır." İzz b. Abdusselam'ın tavrından korkan Kral, İmam Nevevi'ye yumuşak bir yöntem uyguladı. "Ülkeyi düşmanlara karşı güçlü tutmak için vergi topluyorum," deyip duygu sömürüsüyle İmam'ı etkilemek istedi. İmam'ın cevabı kesindi: Ey Kral! Bin kölen var. Her birinin belinde altın kemer var. 200 cariyen var. Her cariyenin altın ve mücevheratı var. Halktan vergi toplamadan önce bunları satman gerekir: Bunu yaptıktan sonra fetva isteyebilirsin. Kral, 'o hâlde sürgüne mahkumsun.' dedi. İmam Nevevi kenti terk etti. Halk peşine düştü. Kral yalnız ve çaresiz kaldı.[882]

Abdullah b. Abdulaziz, Harun Reşid dönemi ulemasındandır. Halife'ye şöyle seslendiği rivâyet olunmuştur: "Ey Harun! Kıyamette halin nice olur? Herkes yalnız kendi nefsinden sorulacakken, sen tebaanın tümünden sorulacaksın. Ey Harun! Birisi kendi malını yersiz harcarsa sefih olur, malına haciz konur, ya Müslümanların malını harcayana ne gerekir?" Harun ağladı ve kendisine hak verdi.[883]

İlim ehli, İbn Teymiye'nin başına örülenleri bilir. Ömür boyu kendisi aleyhine faaliyet gösterip kitap yazan biri ölünce, İmam'ın sevineceğini düşünen biri gelip o zatın öldüğü haberinin müjdesini! verir. Ancak İmam'ın şu cevabıyla karşılaşır: "Beni bir Müslüman'ın ölümü ile mi müjdeliyorsun? Bu, ne Allah'ı ne de Müslüman'ı sevindirir." Sonra da vefat eden zatın evine gitmiş ve ailesine taziyetlerini bildirmiştir.[884] İbn Teymiye'ye bir idarecinin zulmü şikâyet edilir.Hemen mağduru yanına almış ve yöneticiye gider. Yönetici, "üstadım, zah-

---

[882] Rafiî, *ed-Dave*, *s*. 109-110.

[883] El-Afânî, *Salahu'l-Ümme*, III, 142.

[884] Zehebi, *Siyer*, X, 630.

met ettiniz,gelmenize gerek yoktu, haberim olsaydı ben size gelecektim," demiş. İbn Teymiye; "Hz. Musa benden daha hayırlı, Firavun da senden daha kötü olduğu hâlde, günde birkaç defa yanına gittiği rivâyet edilir," dedi."[885]

Moğol Kralı Gazan, H. 697 yılında Ortadoğu'da bazı bölgeleri ülkesine katıp, Mısır'ı almayı planlamıştı. Bu vesile ile yanına bazı müezzin kadı ve imamları da alarak Şam ileri gelenlerine yemekli bir parti düzenledi. Davetliler arasında İbn Teymiyye de vardı. Yemeğe oturmadı. Kral: "Herkes oturduğu hâlde neden yemekten yüz çeviriyorsun?" dedi. İbn Teymiye: "Yemeğini nasıl yiyebilirim ki! Bu ziyafeti fakir fukaradan gasp ettiğin hayvanların etinden hazırlamışsın. Üzerinde pişirdiğin ateş de onların ağaçlarından topladığın odunlardır." dedi.

Gazan: "Ama ben de Müslüman'ım?" dedi.

İbn Teymiyye: "Müslümanlara Hıristiyan Kerç kralını musallat eden sen değil misin? Müslümanları katletmesi için ona silah veren de senden başkası mıydı?"dedi

Ne diyeceğini şaşıran Gazan: "Ben Müslüman'ım, bak beraberimde imam, müezzin, müftü de bulunduruyorum, " dedi.

İbn Teymiye: "Baban ve ataların gayrimüslim oldukları halde senin yaptıklarını yapmadılar" deyip halkı ona karşı cihada davete gitti.[886]

Sosyoloji ilminin kurucusu olarak bilinen İbn Haldun, halka yapılan haksızlığa karşı çıkmak ve onu kaldırmak için Mısır'dan kalkıp Şam'da bulunan Moğol kralını ziyaret edip kendisine; "Merhaba kral ekselansları" diye hitap etti. Kral; "kimsin sen?" deyince, İbn Haldun, "Mısır'da görev yapan bir hakimim, bir talepte bulunmak üzere huzurunuzdayım." dedi.

-Talebiniz ne?

-Halk üzerindeki baskıları azaltmanızdır.

---

[885] el-Cundi, Abdulhalim, *Hayatü Muhammed b. Abdulvahhab*, Mısır, 1976, s. 72.

[886] Er-Rafii, *ed-Dave,* s. 92-93.

-Şam'da herhangi bir yakınınız veya mülkünüz var mı?

-Hayır, daha önemlisi var.

-Nedir daha önemli olanı?

-İslâm kardeşliği.[887] İbn Haldun'un sıcak çöllerde yol kat etmesinin tek bir nedeni vardı, o da; Şam halkına uygulanan zulmün kalkması için katkıda bulunmaktı.

Seyyid Kutup, fakruzaruret içinde yaşıyordu. İlaç alacak imkanı yoktu. Bu sırada çok yakın bir arkadaşı evleniyordu. Düğününe götürecek bir şeyi yoktu. Sahip olduğu eski ve mütevazı koltukları ona götürüp, dava arkadaşını kendisine tercih etmişti.[888] Şehid Seyyid Kutub'un bu örnek davranışı ulemanın insanları nefislerine nasıl tercih ederek, sade bir hayatı tercih ettiklerini göstermektedir.

Ulema, halkla iç içe yaşamayı tercih ederdi İmam Şafi'nin öğrencisi Rabi b. Süleyman hocasını anlatıyor: "Hocam, sabah namazından güneşin doğuşuna kadar tefsir dersi veriyor ve halktan gelen soru lara cevap veriyordu. Güneş doğduktan, kuşluk vaktine kadar da hadis dersini verir, dersle ilgili sorula ra cevap vermeye çalışırdı. Kuşluk vaktinden sonra Arapça dersi verirdi."[889] İmam Şafii'nin bu gayret ve faaliyeti, halkla nasıl iç içe olduğunu ve problemlerini nasıl çözmeye çalıştığını göstermektedir.

1795 yılında Mısır'da halkın idarecilerden şikâyeti çoğalınca ulema, Murat İbrahim Paşa'ya bir muhtıra verdi. Muhtırada kendisinden hak ve özgürlükleri kısıtlamaması, örf ve hukuk sınırını aşmamasını, mal dağılımının hak ve eşitlik esaslarına göre yapılmasını talep ediyordu. Ulema, ağır vergilerin kaldırmasını ve millî serveti çarçur etmemesini istedi. Bu muhtıra, insan haklarını savunan ilk uygulamalı vesikadır. Halk, sokak-

---

[887] Ez Zeabî, *la Sünne*, s. 106.

[888] El-Halidi, Salah Abdulfettah, *Seyid Kutup Mine'l -Milad ile'- İstişhad*, Beyrut, 1991, s. 493.

[889] Eş-Şâmi, *Hayatü'ş- Şafii*, s. 13.

larda zalimlerin helaki için şöyle dua ediyordu: "Ey latif olan Rabbimiz! Zalim idarecileri ve İngiliz emperyalistleri helak et."[890]

1. 17. 7. Çare Kapısı Ulema

"Ey Müslümanlar! Sağlayacağınız tasarrufu Filistin'in kurtuluşunda kullanılmak, üzere hepinizi bir gün oruç tutmaya davet ediyorum."

Mustafa Sadık Rafii

Ulemaya güç veren unsurlardan bir tanesi, yaşadıkları toplumlarda karşılaşılan problem ve sorunlara çare ve çözümler üretmeleridir. Ulema, toplumu ilgilendiren, sorunlarına çözüm getirecek her ilmi "farz-ı kifâye" yani, toplumun bir kesimi tarafından mutlak olarak bilinmesi ve yerine getirilmesi gereken bir *vecibe* olarak belirtmiştir. Bu konuda Gazali şunları der: "Farz-ı kifâye olan ilimler, cemiyeti ayakta tutmak için lüzumlu ilimlerdir. Tıp, matematik bu tür ilimlerdendir. Bir beldede farz- ı kifaye ilimlerinde uzmanlar bulunmazsa, o beldede yaşayanların hepsi günahkâr olur. Sadece tıp ve matematiği zikretmiş olmamız seni şaşırtmasın, çiftçilik, dokumacılık, siyaset vs. hepsi farz-ı kifaye cümlesindedir.[891]

Çare ve çözümün ulemanın yanında olduğuna inanmaktayız. Şu anekdot bu duruma ışık tutmaktadır: Alim bir zat öğrencilerinin beceri ve seviyelerini tespit etmek istemiş ve şöyle bir soru yöneltmiş: Sayıları dört olan öğrencilerinden her birine, "dershaneyi neyle doldurmak istediğini" merak ettiğini söylemiş. Öğrencilerden biri; "odun ve taş çok olduğundan odanın ancak onlarla dolabileceğini"söylemiş. Üstâd, "Evladım sen yorulmadan hazıra konmak istiyorsun," deyip cevabını beğenmediğini ifade etmiş. Aynı soruyu diğer bir öğrencisine yöneltmiş. O, "Odayı kitap ve kırtasiye ile dolduracağını"

---

[890] Bkz. Kardavi, *Risaletü'l-Ezher*, s. 44-45.

[891] Gazali, *İhya*, I, 16.

söylemiş. Üstâd, "Evladım sen her şeyin kitaplardan ibaret olduğunu düşünüyorsun" deyip cevabını beğenmemiş. Üçüncüsü; "Odayı çiçek ve buketlerle dolduracağını" söylemiş. Üstad: "Sen iyi kalplisin. Hayatı gülistanlık olarak düşünüyorsun," deyip istediği cevabı alamadığını söylemiş. Dördüncü öğrenci, odada bir mum yakmış. Hocası; "Sen hayatın manasını anlamışsın, dünyayı aydınlatmak gerekir." deyip öğrencisini ödüllendirmişti. Kıssadan alacağımız hisse, ulemanın insanların önünü aydınlatacak çözümler üretmeleridir.

Tılsım, ulemanın elindedir. Tarihte insanları uyandıran aydınlatan hep onlar olmuştur. Kastettiğimiz çare ve çözüm, Fransız Düşünür Mary Antuanet'in halkına önerdiği çözüm modeli değildir. Fransa'da halk açlıktan ayaklanınca: "Halk ekmek bulamıyorsa pasta yesin!" diyerek halka ne kadar dost! olduğunu ifade etmişti. Kastettiğimiz çözüm; halkın karşılaştığı sorunlara kalıcı ve akılcı çözümler üretmek ve *"Bir toplum, kendi özünü değiştirmedikçe, (iyileştirmedikçe) Allah da onun halini değiştirmez."*[892] ilahî prensibi gereğince meselelere yaklaşmaktır.

Bu nedenle ulemanın en çok üzerinde durduğu konu, bireyin ıslahıydı. Balzac'ın dediği gibi, "Bireyin ıslahı gerçekleşmeden toplumu düzeltmek mümkün değildir. " Her kesim ve topululuğun kendisine göre çözümler ürettiği muhakkaktır. Mesela İsviçre'de tabiatı koruma derneğinin cenazelerde çiçek yerine, fakirlere yardım etmeyi bir prensip olarak sunması yerinde bir harekettir. Bu hareket bir kaç üyeden meydana gelen bir derneğin çözüm üretme girişimidir. Tabii ki her kurum ve kuruluşun gücü nispetinde çare üretmesi etkili olur.

İslâm uleması değişik meseleleri değişik açılardan ele almışlardır. Ancak hepsinde ortak payda, İslâm'ın gerçek çehresiyle yaşanmasıdır. Ömer b. Abdulaziz döneminde Musul'da yağma ve hırsızlık baş gösterdi. Vali halka ağır cezalar verilmesini talep etti. Halife bu talebi reddetti. Masum

---

[892] Ra'd, 13/11.

insanlara ceza vermenin uygun olmadığını, çarenin, "Hz. Peygamber'in sünnetini uygulamada olduğunu" belirtti. Halife'ye göre insanlar dayatmalarla değil, hak ölçüsü ve adil yönetimlerle düzelebileceklerdi.[893] Kendisinden, hazinenin açığını kapatıp, kentlerin onarımı ve alt yapısı için ağır vergilerin konulması istenince şöyle dedi: "Kentler ağır vergilerle değil, adaletle onarılır, zulüm ile yıkılır."[894]

Nürettin Zengi, en fakir insandan daha sade yaşamayı tercih ediyordu, evi bile yoktu. Kalelerde kalmayı, saraylarda kalmaya tercih ediyordu. Anarşi ve huzursuzluğa çare olarak ölüm ve idam teklif edildi. Nureddin, şiddetin üzerine şiddetle gidilemeyeceğini söyledi ve şu çözümü önerdi: "Allah insanları yarattı ve onlara en güzel yönetim biçimini bahşetti. Her şeyin en güzelini bilen O dur. Kim Allah'ın vaz' ettiği yöntemden başka çarelere başvururs, Allah'ı cehaletle, kendisini de kâmil olmakla nitelemiş olur. Tek çözüm; Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmek ve onları hayata geçirmektir."[895]

Cemalledin Efgânî'ye göre de asıl sorun, düşünseldir. İslâm toplumunun kurtuluşu, hurafe ve bidatlarla mücadele edip, tevhid ve ilerlemeyi arzulayan bir ruhla, insanları hayır ve güzelliğe davet edecek bir zümrenin bulunmasıyla gerçekleşebilir.[896]

Ulema, Allah'a imandan sonra en büyük ibadetin insanlara yararlı olmak olduğunun farkındaydı. İmam Rabbânî, Muhammed Abduh, Cemaleddin Efgânî benzeri birçok alimin şöhret ve etkinliklerini sadece sahip oldukları ilimde aramamak gerekir. Mezkur şahsiyetler, hadis, Arapça, usul ve ihtilaf ilimleri alanında öğrencilerinden çok üstün değildi. Onları ölümsüz kılan, hakka olan bağlılıkları, halkla olan irtibatları, toplumun meselelerine çözümler üretmeleri, bitmeyen gayret

---

[893] Bkz. Eş-Şâmi, *Hayatü Ömer b. Abdulaziz*, s. 30.
[894] Eş-Şâmi, a.g.e, s. 138.
[895] Eş-Şâmi, a.g.e, s. 236.
[896] Sabbağ, *Akaval Me'sure*, s. 327.

ve çalışmaları, kınayıcıların kınamasından korkmadan mücadele etmeleri, ilimlerini hayata geçirmeleri, izzet ve iffet içinde yaşamalarıydı.

İmam Nevevi döneminde Şam'da çok korkunç bir kıtlık baş göstermişti. Nevevi başta olmak üzere idareciler, halkı Allah'a tövbe etmeye davet etti. Davet ettikleri tedbirler içinde, yağmur duası ve toplu olarak üç gün oruç tutmak da vardı. Bu bağlamda idareci ve yetkililere bir yığın mektup gönderdi. Mektupların tam metni için.[897] *"Onlar İslâm'da sebat etselerdi. Onlara bol bol su içirirdik."*[898] *â*yeti kuraklıktan nasıl kurtulacağını sarih olarak beyan etmektedir..

Şah Veliyullah Dehlevî, her dönemde önemli bir problem olan fakirlik ve mal istihdamı konusunda, şu tespitte bulunur: İktidarı, hak etmeyenler elinde bulundurur, servetlerin bir bölümü, o zenginin, bir başka bölümü, bu zenginin eline geçer ve neticede fakirler, muhtaçlar ve işçiler bu hâlden zarar görür ve haklarından mahrum olurlar. Şah Veliyullah'a göre, işler bu noktaya geldiğinde huzursuzluk doğar ve insanlar bu duruma isyan eder. Şah Veliyullah, şartların, bu iktidarın tebaasının hayati ihtiyaçlarını gidermesine elvermeyecek kadar kötü hale geldiğinde, halkın elinden geleni yapıp, bozulmuş hükümeti başından defetmesi gerektiğini söyler. Bu yolda şehid olmanın, kurban vermenin, en iyi hareketlerden olduğunu söyler. Şah Veliyullah'ın devrime giden yolu incelendiğinde, önce toplantı ve protestoların olduğu, daha sonra bunların daha büyük gösterilere dönüştüğü, daha sonra bozuk hükümetin yüksek sesle basın ve muhalefet tarafından eleştirildiği ve en sonunda ona karşı harekete geçip, kötü hükümet düşürülene kadar ciddi bir savaş verilmesi gibi aşamalar görülecektir. Şah Veliyullah, müstebit ve zalim bir rejimin uzun süre iktidarda kalmasına boyun eğilmesi halinde, toplumun, vaktinde kökünden kesilmemiş

---

[897] Bkz. Haddad , *el-İmam en-Nevevi*, s. 105-107.
[898] Cin, 72/16.

sonra vücudun tamamına yayılmış kanserin tahribinin aynısını kendi bünyesinde yaşayacağını söyleyerek insanları uyarır.[899]

Hz.Peygamber'in İsrail oğullarından haber verdiğine göre, doksan dokuz insan öldüren biri, işlediği günahtan tövbe etme yollarını araştırmış, kendisine zamanın en iyi alimi olduğu iddia edilen bir rahibe gitmesi tavsiye edilmiş. Rahib'e gitmiş ve işlediği günahlardan tövbe etmek istediğini söylemiş. Rahip; kendisine, "İşlediğin günahların çaresi yok." deyince, Rahib'i öldürmüş. Başka bir alime gitmesi tavsiye edilmiş. Sözü edilen alime gidip durumunu arz etmiş ve işlemiş olduğu günaha çözüm aramış. Alim; "Tövbe kapısının kendisine açık olduğunu, fakat Allah ile kulu arasına kimsenin giremeyeceğini ifade etmiştir."[900] Temsili olma ihtimali olan bu hadis, alim ile cahilin olaylara bakış açılarını gözler önüne sermektedir. Şöyle ki, cahil Rahip insanları ümitsizliğe sevk etmişken, Alim her günahın tövbe ve pişmanlıkla affedilebileceğini söylemiştir. Günah veya suç işleyenleri yaptıklarından vazgeçirip topluma zararsız hatta yararlı bir unsur haline getirmek esastır. Günahkar birine yaptığı hatanın çaresiz olduğunu söylemek, onu daha çok suç işlemeye teşvik etmek anlamındadır. Kıssada söz konusu alimin yaptığı gibi, suçlu insanları ıslah edip onlara bir çözüm üretmek en iyi yöntemdir. Çünkü; "Allah tüm günahları affeder."[901]

Gazali,"Felsefenin Gayesi" eseriyle tüm filozofların dikkatini üzerine çekmiştir. O, bu eseriyle felsefeye yeni bir anlayış getirmiş oluyordu. Onda arayıp bulamadıkları birçok konuyu öğrenmiş oldular. "Filozofların Tutarsızlığı" isimli eseriyle de muarızlarını nakavt etti. Gazali'nin etkisini öğrenmek isteyen biri, Kur'an okusun. Daha sonra *İhya*'daki "Kur'an Okuma Adabı"bölümünü okusun. Aynı şahıs tekrar Kur'an okusun,

---

[899] Bkz. G. N. Celbano, *Şah Veliyullah Dehlevi Hayatı ve Eserleri*, Çev. Hasan Nureddin, İst, ts. s. 61.

[900] Bkz. Buhari, Hadi no: 3430.

[901] G. N. Celbano, a.g.e, s. 60.

iki Kur'an okuyuşu arasındaki farkı anlamış olacaktır.

Toplumu ıslaha çalışmak, onun problemlerine çözüm bulmak peygamberler ve onların vârisleri ulemanın öncelikli faaliyetleri arasındaydı. Bu anlamda onlar birer "muslih" ve "müceddit" konumundaydılar. Zamanın ilerlemesiyle "din" kavramı dejenere edildi. Sapma ve bidatler başını aldı gitti. Peygamberlik son bulunca, muslih ve müceddidler devreye girdi. Bu nedenle fukaha, eczane, hastane ve dinî konuları cevaplandıracak, (müftülük, vakıf, medrese, üniversite vs.) kurum ve kuruluşların bulunmadığı yerlerde ikamet etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Bu şu anlama geliyor:İslâmî yöne tim; halkın, din, sağlık, idarî, iktisadî, sosyal ihtiyaçlarını gidermekle mükelleftir. Müceddidler dini pasifsize eden bidat, yanlış inanç ve hurafelerden korurken, adil idareciler de yönetimde tecdidi (yenilenme/yapılanma) gerçekleştirmişlerdi.Selahettin Eyyubi idarede tecdidi başarırken, İmam Rabbânî, Gazali, İbn Teymiye, Dehlevi dini tecditte başarılı olmuşlardır. Ömer b. Abdulaziz ise genel anlamda bir tecdid gerçekleştirmiştir.

Ulema, toplumda baş gösteren bidat, hurafe ve idarî sapmalarla mücadele etme yolunun halkın arasına katılmaktan geçtiğinin farkındaydı. Günah ve bidat ehliyle muaşeret etmemek onları yalnızlığa tecrit etmek her zaman çözüm olmayabilir. Tebliğ ve davet yarar sağladığı takdirde onları terk etmemek ve günah ve ifsatta kendilerine daha fazla fırsat vermemek yöntemlerini araştırmak gerekir. Bu bağlamda kelamî ekol öncülerinden Ebu Hasan Eş'ari'yi örnek vermemiz mümkündür. Eş'ari, bidat ve günah işleyenleri arar, kendilerine tebliğde bulunur ve onlarla tartışmalara girerdi. Kendisine "Nasıl olur da bidat ehline gider, onlarla tartışırsın?" şeklinde yapılan itirazlara şöyle cevap vermiş: "Onlardan kimisi, makam, mevki sahibidir, bana gelemiyor, ben de onlara gitmezsem,hak nasıl izhar edilecek? İslâm'ı delilleriyle savunanların var olduğunu

nasıl anlamış olacaklar?"[902]

Ulema, halkın arasına katılmazsa problemlerini tespit edip çözümler üretemez. Gazali, kıtlık ve ekonomik kriz baş gösterince idarecileri israf ve serveti çarçur etmekten vazgeçmeye davet ederek, onları güzel bir şekilde tenkit etti. Bu bağlamda Kral Sancar'a yaptığı tenkiti hatırlatabiliriz. Kral'ı şöyle uyarıyordu: "Yazıklar olsun sana! Müslümanlar kriz ve musibetlerden dolayı yok olmakla karşı karşıya bulunurken senin atlarının ayaklarında altın halka ve halhallar bulunmaktadır."[903] Gazali, halk üzerinde etkili olmanın yolunun idarecilerin söylemlerine sahip çıkmaları ve onları öncelikli olarak kendilerinin uygulamalarında görüyordu.

Çağımız güçlü ediplerinden Merhum Mustafa Sadık Rafii, Filistin'in kurtuluşu konusunda şöyle bir teklifte bulunmuştu: "Bana İslâm'ın sosyal gücü nedir?" dense, 300 milyonluk (bugün/2003'te 2 milyar civarındadır) güçtür, derim. Ey Müslümanlar! Bunca nüfus ve gücünüze rağmen kardeşleriniz içinde aç olanı varsa sorumluları sizlersiniz. Bu ihmalin hesabı çetin olacaktır. Ey Müslümanlar! Filistin'in kurtuluşu için atacağınız her adım sizin gücünüzü ortaya koyacaktır. Ecdadımız, ülkeleri fethetti, bari biz, siz yardım ellerimizi onlara uzatalım. Onlar seve seve canlarını verdiler, bizler de malımızı verelim. Ey Müslümanlar! Kıblenin anlamı, aynı hedefte birleşmek ve aynı gayeye yönelmek demektir. Ezanın anlamı da, hakkı haykırmaktır. Üç yüz milyonu Müslüman'ı, sağlanacak tasarrufu Filistin'in kurtuluşu için kullanılmak üzere bir gün oruç tutmaya davet ediyorum. Bu onların malî finansı için yeterli olacaktır. Ey Müslümanlar! Filistin'e destek niyetiyle bir gün oruç tutmamız, Hz. Peygamber'e; "İşte arzu ettiğim ümmet budur." dedirtecektir. Ey Müslümanlar! Tutacağımız bir günlük oruç, Yahudilere "halen Müslümanlar içinde kahramanlar var." de-

---

[902] Nedvi, *Rical*,(*İbn Asakir'in Tebyinu Kizbi'l- Müfteri*'den naklen, s. 116.)
[903] Nedvi, *Rical*, I, 237.

dirtecektir.[904]

Ali Tantâvî, Kalmun kentinde hakim bulunduğu sırada halk açlıkla karşı karşıya gelmişti. Bu durum karşısında Tantâvi zenginlerden ekmek toplama faaliyetini başlattı. Bu mütevazı girişimle kentte açlık tehlikesi atlatılmış oldu.[905]

Görünürde insana basit gibi uygulamaların, nüfusu 2 Milyara yaklaşan tüm İslâm dünyasında uygulandığını düşünürsek, tasarrufun katrilyonlara varacağı muhakkaktır. Her aile veya ferdin bir ekmek veya bir sigara paketiyle katkıda bulunduğunu düşünürsek, meydana gelecek meblağı anlamak kolay olacaktır.

Sultan I. Ahmet, Osmanlı ulemasından Şeyhülislâm Muhammet Saadettin Efendi'ye şu meâld e bir mektup yazdı: "Allah'ın Müslümanlara kesin yardım vaadi varken, yardım neden gerçekleşmiyor? Neden Müslümanların başı musibetlerden bir türlü kurtulmuyor?" Sadettin Efendi gelen mektubun altına gâyet kısaca, "Bana ne" ifadesini yazıp imzaladı ve gelen elçiyle geri gönderdi . Mektubu okuyan Sultan, kısa cevaba bir anlam veremedi, hiddetlendi. Şeyhülislâm'ın kendisiyle alay ettiğini düşünmüştü. Kendisini yanına çağırdı ve mektubuyla neden ilgilenmediğini sordu. Şeyhülislâm, aslında kısa cevabında her şeyi öz olarak anlattığını belirtti. Zira başta devlet ricali olmak üzere, ulema ve her kesim yaşadığımız durumdan "bana ne" demekte ve sorumluluğu üzerinden atmaktadır. Asıl sorun işte buradadır. Yani asıl musibet "neme lazımcılık"tır. Çare, herkesin sorumluluk bilincinde olup üzerine düşeni yapmasındadır. Bu açıklama üzerine Sultan hadiseyi anladı ve Şeyhülislâm'ı anlamadığından dolayı üzüldü ve özür talep etti. [906] Şeyhülislâm'ın önerdiği çözüm, problem ve sıkıntıların iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma vecibesiyle ortadan kalka-

---

[904] Er-Rafii, *Vahyu'l Kalem,* II, 243.

[905] Tantâvî, Ali, *Fi Sebili'l-İslah,* Cidde, 1990, s. 54.

[906] Kevseri, Zahid, *el-Makâlât*, Beyrut, 1993, s. 550.

bileceğini hatırlatmak istiyordu.

Hz. Peygamberin vefatından sonra riddet hareketleri tüm ülkeyi sarınca Hz. Ebubekir "Yaşadığım hâlde nasıl olur da İslâm dini zaafa düşer." deyip, büyük azim ve cesaretle mürtetlere karşı mücadele verdi ve İslâm topraklarını mürtetlerden kurtardı.

Problemleri, karanlığa benzetirsek, ondan şikâyet etmek, onları evirip çevirmek yerine, çözümler üretmek yani ışık yakmak çok daha yararlıdır. "Sinekleri toplamak için bir kaşık bal, vagonlar dolusu sirkeden daha etkilidir." prensibi problemlere karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ulemanın çözümler üretmesi, zaman zaman vermiş oldukları fetvalarla da kendini göstermiştir. İslâm toplumunda ilk dönemin en önemli problemi kuşkusuz ki Harici hareketlerin baş göstermesidir. İmam Malik'ten Haricilerle savaşmanın hükmü sorulunca şöyle cevap vermiş: Ömer b. Abdülaziz gibi idarecilere karşı çıkarlarsa kendileriyle savaşmak caiz olur.

-Savaştıkları kesim Ömer b. Abdülaziz gibi değilse hüküm nasıl olur? denilince,

-Bırakın onları. Allah zalimden zalim ile intikam alsın. Sonunda Allah iki kesimden de intikam alacaktır, demiş.[907] İmam Malik kısa fetvasıyla, Haricilerin nasıl etkisiz kılınabileceğine parmak basıyordu. Teröre şiddetle değil, ikna ve delillerle karşı çıkılmasını ve çözümün zamana bırakılmasını savunuyordu.

Ahmet b. Hanbel, Mutezile ile mücadelede de aynı yöntemi uygulamıştı. Onlara karşı reddiyeler yazdı, şüphe ve delillerini çürüttü.

Gazali de Yunan felsefesini etkisiz hale getirmede aynı yöntemi uygulamış ve İslâm toplumunu felsefenin menfi etkisinden korumuştu.

---

[907] Bedri, *el-İslâm Beyne'l-Ulema*, s. 104.

Üstad Said Nursi Şam'da irat ettiği meşhur hutbesinde İslâm toplumunun sorunlarını özet olarak dile getirmişti.

Hasan Basri'den Haccac'ın zulmü sorulunca şöyle cevap vermişti: "Allah bu mahluku, bir ceza ve bela olmak üzere size musallat kılmıştır. Bu nedenle bu belaya kılıçla mukabele etmeyin. Sabır ve sükunetle karşı koyun. Allah'a dua ederek günahlarınızın affedilmesini isteyin."[908] Hasan Basri, *"Bir toplum özünü değiştirmedikçe Allah onun halini değiştirmez."*[909] ilahî düsturunu hatırlatmak istemiştir.

Toplum suni çarelerle değil, gerçek çözümlerle değişebilir. Şeyh Hacı İmdadullah, Bombay'a gittiği vakit, zengin bir tacir kendisine müracaat etmiş ve "Hazretinizden, Allah'ın beni, Beyt-i Şerifini haccetme mutluluğuna erdirmesi için dua etmenizi rica ederim," demiş. O da "Senin için bir şartla dua ederim," buyurmuş. "Vapurla hareket edeceğin gün işini bana bırakacaksın, ben elinden tutacağım ve seni vapura bindireceğim. Zira bu olmadan benim duamın sana faydası dokunmaz. Sen, hacca azimli olduğunu ve bu azminde sabit kadem olduğunu izhar etmeden asla işini gücünü terk edemezsin. Halbuki bu işler, bu meşguliyetler kendiliğinden azalmaz ki. Vaziyet böyle olunca benim, senin haccetmen için yapacağım dua neye yarar! Beyt-i Şerif kendiliğinden sana gelmez. Bugüne kadar Beyt-i Şerif'i haccetme bahtiyarlığına eren kimseler, oraya kadar gitme zahmetine katlanmışlar ve Allah'ın eviyle öyle teşerrüf etmişlerdir. Zahmetler ihtiyar edilmeden nimetler elde edilemez. "[910] "Bir adam Üstâd Tehânevi'ye, 'sakalı-bıyığı bitmemiş genç delikanlılara karşı nefsinin duyduğu meyilden' şikâyette bulundu. Halbuki kendisi, himmeti bol, azmi sağlam bir adamdı ve bu meyline mukavemeti için gücünün yettiği çarelerde kusur etmiyordu. Bu halinden şikâyet mahiyetinde

---

[908] Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 393.

[909] Ra'd, 13/1.

[910] Nedvi, Abdulbâri, *Tassavvuf ve Hayat*, Çev. Mustafa Ateş, İst. 1974, s. 294.

üstada şöyle yazdı: "Ben, hiçbir ihtiyaç yok iken nefsimin onlara olan temayülünden bahsetmiyor ve irademle onlara atf-ı nazar etmiyorum. İcap ettikçe nefsimin bu temayülüne mukavemet etmek için gözlerimi yumuyorum. Böyle yapmakla nefsimin meyli gerçi zayıflıyor, hatta yok denecek hale geliyor, fakat asıl illet iyi olmuyor meyelan başımdan def olup gitmiyor, diye külliyen nefsâni ve tabii meyillerin yok olmamasından ve bu düşüncenin kökünden sökülüp atılmamasından şikâyet ediyordu. Üstâd ona şöyle cevap verdi: "Tabii ve nefsâni meyillerin kökünden sökülüp atılması için bir çare yoktur. Gün aşırı gelen bir sıtma nöbeti için deva kullandığın zaman, gelecek senede de sen sıtmaya yakalanmayacaksın diye bir söz söylemek mümkün mü? Hangi çareyle öd kesesindeki kimyevi mayinin meydana gelmesinden sakınacaksın? Bundan korunmuş olsak bile bu kimyevi maddenin varlığıyla kaim olan pek çok menfaatler yok olur gider. Keza şehvani hislerin bulunuşunda da bir çok faydalar vardır. "[911] Her iki örnekte de Kur'an'ın *"O hâlde evlere kapılarından girin. "*[912] emri göz önünde bulundurulmuş ve fıtrata uygun çözümler önerilmiştir. Ulema, günümüzde de tali ve önemsiz gündemler yerine, İslâm toplumunu ilgilendirecek konulara eğilmeli ve köklü çözümler üretmeli.

Günümüzde en çok konuşulan konular; Globalleşme, Avrupa Birliği'ne geçiş, ekonomik kriz, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, iman buhranından kaynaklanan stres, psikolojik hastalıklar, AIDS ve SARS vebaları, azınlık ve etnik mücadeleler vs. Bu problemlerin gündemde tutulması ve onlar için dinin eğitimle desteklenmesi, dinin katkısız olarak anlatılması, Kur'an - Sünnet merkezli bir eğitimin gerçekleşmesi ve bunun için projelerin üretilmesi gerekecektir. Bu projelerde kuşkusuz ki en büyük görev ve pay ulemaya, yani ilgili konularda uzman kişilere düşmektedir.

---

[911] Nedvi, Abdulbâri, a.g.e, s. 298.
[912] Bakara, 2/189.

1. 17. 8. Ulemada Sorumluluk Bilinci

Ey ulema! Hz.Peygamber sizlere 'Ey vârislerim! Hakkı söyleyeceğiniz konusunda sizden söz almıştım. Neden bu vecibeyi ihmal ettiniz?' diyeceği andaki, mahcubiyetinizden dolayı ben titriyorum."

Muhammed İkbal

Ahlakiyatçılar sorumluluğu, kişinin ilahî emirleri yerine getirip yasaklardan sakınma kabiliyeti, [913] kişinin hesap vermesi gereken durum veya yetenek. [914] şeklinde tanımlamışlardır. *Sorumluluk* tanımının izahı şudur: İlminle Allah için ne yaptın? Kendin için ne yaptın? Ailen için ne yaptın? Kabilen için ne yaptın? Köyün için ne yaptın? Bölgen için ne yaptın? Vatanın için ne yaptın? Ve bütün İslâm ümmeti için ne yaptın?[915]

İnsanın sorumlu olduğu dört durum vardır:

1-Emir vermek, azmettirmek. Başkalarının meydana getirdiği bir fiil ve eyleme sebebiyet verenler veya azmettirenler, müdahalelerinden dolayı sorumludurlar.

2. Bir hayır veya kötülüğe öncülük etmek. Hayra öncülük eden onu işleyen gibidir. Kötülüğü emerden veya yaptıran da onu yapan gibidir.

3. Kötü örnek olmak. Kim iyi bir çığır açarsa, onu işleyenin sevap aldığı kadar sevap alır. Kim de kötülüğe öncülük ederse onu yapan kadar günah kazanır.

4. Kötülüğe ses çıkarmamak. Meydana gelen kötülüğe karşı el, dil ve kalp ile karşı çıkmak emredilmiştir. Herkes bulunduğu konum ve sahip olduğu imkanlara göre kötülüğü önleme ile sorumludur.[916]

---

[913] El-Helebi, Ahmed b. Abdulaziz b. Muhammed, *el-Mesuliyyetu'l - Hülkiyye,* Beyrut, 1996, s. 71.

[914] El-Helibi, a.g.e. s. 73.

[915] Draz, Muhammed Abdullah, *İslâm'ın İnsana Verdiği Değer*, Çev. Nureddin Demir, İst, 1983, s. 82.

[916] Draz, a.g.e, s. 82-83.

Sorumlu dediğimiz kişi, ya mahkeme karşısındaki davalı gibi maddî bir ceza ile ya da imtihan olmakta olan bir öğrencinin sınıfta kalabileceği tehlikesi gibi manevî bir mahrumiyet ile baş başa olan kimsedir. Sorumluluk bir görev yapmaya bir işi yerine getirmeye çağırdığın zaman başlar. Bu çağrıya uyarak görevini yerine getirip hesabını teslim ettiğin yerde biter. Müfessirler; *"Bari Allah dostları ve bilginleri, onları yalan söylemekten ve haram yemekten alıkoysaydılar. Yaptıkları şey ne kötüdür!"*[917] âyetinin, ulemanın sorumluluğunu ifade eden en çetin ve uyarıcı âyet olduğunu söylemişlerdir.[918] *"Ey Peygamber kadınları! İçinizden her kim açık bir hayasızlık işlerse onun azabı iki kat olur. Bu da Allah'a göre kolaydır. İçinizden her kim Allah ile peygamberinin emrine itaat eder, iyilik yaparsa ona iki katı mükafat vereceğiz."*[919] âyeti de, ulemanın hem sevap hem de ceza yönleriyle diğer insanlardan farklı olduğunu belirtir. İlk âyet, Hz.Peygamber'in hanımlarından sadır olacak günahların diğer insanlarınkinden farklı olduğunu, keza onların yapacakları iyi amellerin de diğer insanlarınkinden farklı olduğunu belirtmektedir. Onlar, hem iyilik hem de kötülük yapmada insanlara örnek teşkil etmektedirler. Onlar, Hz. Peygamber'e en yakın insanlardı, İslâm'ı en iyi bilenlerdi. Bu nedenle onların herkesten çok İslâm'ı yaşamaları gerekirdi. Onların sahip oldukları nimet ve imkanlara diğer insanlar sahip değildir. Bu nedenle onların hem günahı iki günah, hem de iyilikleri iki iyilik olarak değerlendirilmiştir. Bir insanın ebeveynine eziyet etmesi, diğer insanlara eziyet etmesi gibi değildir. Ulema da aynı konumda değerlendirilmiştir. Sahip oldukları ilim nimeti onlara birçok meziyet ve sevap kazandırırken, kendilerinden sadır olacak günahları da diğer insanlar üzerinde menfi neticeler doğuracağından farklı değerlendirilmiştir. Ulemanın ameli sünnete daha uygun oldu-

---

[917] Maide, 5/63.

[918] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, Beyrut, 1995, IV, 403.

[919] Ahzab, 33/30-31.

günda sevapları da daha fazla olacaktır.[920]

Her alimin ilminden sorulacağının dayanağı şu hadistir: "(Her alim), ilminden, yani onu nerede kullandığından sorulacaktır. "[921] Keşmirî, kendisine İslâm davetinin ulaşmadığı birinin İslâmî vecibelerden mesul olmadığını savunur.[922] Suyutî de, İmam Haremeyn'den "Ulemanın bulunmadığı yerdeki insanların fetret ehli olduklarını" nakleder."[923]

İyilikleri yayma ve kötülükleri önleme mesuliyetinin farkında olan toplum, insan hukukuna saygılı bir toplumdur. *"O, size kitabında şunu da indirmiştir: 'Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiği ve onlarla eğlenildiğini işittiğiniz zaman başka bir konuşmaya dalmalarına kadar o heriflerin yanlarında oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz.' Şüphesiz ki Allah, münafıklarla kafirleri, topunu birlikte cehennemde bir arada tutacak tır."*[924] âyeti, küfre rızayı küfür saymıştır. Tüm günahları aynı değerlendirmeye tabi tutmamız mümkündür. Yani, zulme karşı susmak zulüm, gıybet karşısında susmak gıybettir.

Günahlar karşısında susmak günahtır. Bizi bu günah ve lanetten kurtaracak bir çare vardır, o da en azından kötülük yapandan ve yapılan yerden yüz çevirmektir. İşte bu hareket, "Sizden kim bir kötülüğü görse onu eliyle değiştirsin, gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Ona da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin ki bu imanın en zayıf derecesidir."[925] hadisi ile *"Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne hainlik etmeyin. Bile bile aranızdaki emanetlere de hıyanet etmeyin."*[926] âyeti, hesap vermekle yükümlü olduğumuz kaza/yargı mercilerini bildirmektedir. *Allah'a hainlik etmeyin* buyruğu ise; bir dinî sorumluluğu, kendi emanetleri-

---

[920] Tehânevi, Zafer Ahmed el- Usmanî, *Ahkamu'l Kur'an,* Pakistan, 1413, III, 313-314.

[921] Tirmizi Kıyame,1.

[922] Keşmiri, Muhammed Enver, *Faydu'l-Bâri*, Beyrut, ts. Mukkadime, I, 55.

[923] Suyuti, *er-Reddü,* s. 109.

[924] Nisa, 4/140.

[925] Müslim, İman,78.

[926] Enfal, 8/27.

nize de hainlik etmeyin buyruğu da, beşeri ve ahlakî sorumluluğu ifade eder. *"Ve de ki: 'Çalışın!' Çünkü yaptıklarınızı sonra hem Allah görecek, hem Resûlü, hem de müminler; ve hepiniz mutlaka o gizli ve açığı bilen Allah'ın huzuruna götürüleceksiniz; o zaman O, size neler yaptığınızı haber verecek."*[927] *Allah yaptıklarınızı görecektir.* Bu ifade ilahî mahkemeyi temsil etmektedir. *Resûl da sonra yaptıklarınızı görecektir:* ifadesi, beşerî mahkemeyi temsil etmektedir. *Herkes yaptığını görecektir* ifadesi de vicdanî mahkemeyi oluşturur. Âyet, beşerî otoriteyi iki çeşide ayırmaktadır; Birincisi merkezî otoritedir. O da çeşitli devlet kuruluşlarından meydana gelir. Devlet başkanı bunu temsil eder. O, merkezî otoritenin remzi ve unvanıdır. İkincisi,ademî merkeziyettir. Bunun sınıfları pek belli edilmemiştir. Ancak yerinden yönetim, halkın doğrudan doğruya yönetime katılmasıyla olur. Bu iki idare şekli âyet-i kerimede iki kelime ile izah edilmiştir; *Resûl* ve *müminler* kelimeleridir. *Resûl,* devlet otoritesine karşı sorumluluğunu, *müminler* de kamu oyuna karşı sorumluluğunu beyan etmektedir.

Fudayl b. İyaz: Alimden sadır olacak tek bir günahın cahilin yaptığı 70 günaha eşit olduğunu söyler.[928] *"Allah'ın ilan ettiği bir hakikati, bilerek gizleyenden daha zalim kim olabilir?"*[929]

İlim büyük hakikatlerdendir. Onu gizlemek, kişiyi"en büyük" zalimler arasına katar. Şu hadis de aynı gerçeği ifade etmektedir. "Birtakım İnsanlara ne oluyor ki komşularına fıkıh eğitimi vermiyorlar, onları eğitmiyorlar, onlara nasihat vermiyorlar, onlara iyiliği emretmiyor ve kötülükten alıkoymuyorlar. (Hz. Peygamber bunu iki defa tekrarladı.) Allah'a yemin olsun İnsanlar ya komşularına fıkıh öğretecekler, onlara nasihat verecekler, onlara iyiliği emredip kötülükten sakındıracaklar, aksi takdirde cezaları çok yakın olacaktır. Bu sözlerden sonra Hz. Peygamber hutbeye son verdi. Bazıları sordular: "Bununla

[927] Tevbe, 9/105.
[928] Eş-Şâmi, *Hayatü Fudayl b. İyaz,* s. 107.
[929] Bakara, 2/140.

sordular: "Bununla hangi topluluğu kastettiğini anladınız mı?" İçlerinden biri: "Eşariyyun'u kastetti." dedi. Onlar bilgili insanlar oldukları hâlde çevrelerinde cahil, işe yaramaz bedeviler, göçebeler vardır. Bu söz Eşariyyun'a ulaştı. Onlar da kalkıp Resûlullah'a geldiler ve: "Ya Resûlullah. bizi mi kastettiniz? diye sordular. Resûlullah, hutbede irad ettiği sözleri aynen bunlara da tekrarladı. Onlar da bu defa: "Ya Resûlullah, biz başkalarını öğretmekle mükellef miyiz?" diye sordular. Peygamber; aynı sözleri bir daha tekrarladı. Tekrar sordular. Peygamber aynı sözleri bir daha söyleyince: "Bize bir yıl mühlet ver," diye yalvardılar. Resûlullah da onlara göçebe komşularını eğitmek, okutmak, dini öğretmek üzere bir yıl mühlet verdi, peşinden de şu âyeti okudu: *'İsrailoğullarının küfre sapanlarına, Davud'un da Meryem oğlu İsa'nın da diliyle lanet edildi. Bunun sebebi, isyan etmeleri ve haddi aşmış olmalarıydı. Onlar, işledikleri kötülükten kendilerini menetmezlerdi. Habire sürdürdükleri o hâl ne kadar kötü idi.* (Maide, 6/78-79)'[930] Üstad Mustafa Sibai hadis hakkında şu mülahazalarda bulunur:

1. Peygamber okumuş, bilgili bir topluluğun yanında olup da cahil duran bir kavmi beğenmiyor.

2. Böyle bir ortamda cahilin cahil kalmasını, bilenin de öğretmemeyi sürdürmesi Allah'ın emirlerine, şeriata isyan sayıyor.

3. Böyle bir hali, azap ve lanete layık zulüm, kötülük kabul ediliyor.

4. Böyle iki zümreye öğrenip öğretinceye kadar harp ilân ediliyor.

5. Böyle iki zümreye, cehaleti ortadan kaldırmaları için yalnız bir yıl müsaade ediliyor.

6. Sözü geçen topluluk neden kendilerinin örnek verildiğini sorduklarında Peygamber onlara:

---

[930] Tabarani, (Bkz. Heysemi *Mecmuu'z-Zevâid,* I, 67; Kardavi, *Muhtasaru et-Terğib ve't-Terhib* , Beyrut, 1993, I, 130.)

"Sözlerimle sizi kastettim." demedi. Aksine genel kuralı üç defa tekrarladı. Böyle yapmakla, bu prensibin belli bir yere, bir topluluğa değil, bütün zaman ve mekanlara ait olduğunu belirtmek istedi.

Görülüyor ki İslâm Peygamberi bundan on dört asır evvel, cehalete harp ilân etmiştir. Dikkati çeken şu ki, bu işi yapan ümmî bir toplumda zuhur etmiş ümmî bir nebi idi. Eğer o Allah'ın elçisi olmasaydı bu böyle olabilir miydi?[931] Basında çıkan şu haber mesuliyet sorununu gözler önüne sermektedir: Japonya'da iki adam kendi kendilerine idam cezasını vermişlerdir. Biri, projesini çizdiği köprünün çökmesi nedeniyle altı kişinin ölümüne sebebiyet verdiğinden, diğeri de sorumlu olduğu cihazın bozulmasından dolayı bu kararı almıştır.[932]

Ulemanın, sorumluluklarının bilincinde olmaları halinde, toplumu ilgilendiren birçok problemin hallolacağına inanmaktayız. Özellikle de son asırda görülen "Yeni Harici" akımın önüne geçilebileceği muhakkaktır. Avam, kendisini yönlendirecek ulemayı göremeyince problemlerini de kendi başına çözmeye kalktığında problemler daha da girift olmakta ve birçok kere ölümle neticelenen olaylar görülmektedir.

Ulema yaşadıkları toplumlarda, İslâm için, lisan, kalem ve kılıç işlevini görüyorlardı. Halk kitleleri, özellikle hükümdar ve ulemaya tabi olmaktadır. Aşağıdaki olaylar bu gerçeğin yaşanmış örnekleridir:

Bir çok kişi, Fransız Kralı XIV. Louis'in bulunduğu Vesalles'e akın ederek hekimlerin itirazlarına rağmen (Kral ameliyat olduğu için) kendilerine basur ameliyatını yaptırmışlardır.

-Kadim Habeşistan'da imparatorun vücudunda bir sakatlık olduğu takdirde devletin bütün ileri gelenlerinin de aynı biçimde kendilerini aynı noktadan sakatlamaları umumi bir adet

---

[931] Sibai, *İslâm Sosyalizmi*, Çev, A. Niyazoğlu, İst. 1974, s. 133-134.
[932] Ammara, İzzet, s. 103.

hükmünde idi.

Kanunî'nin son yıllarında ilân edilen içki yasağı (Sarhoş Selim denilen) oğlu II. Selim'in cülusu ile nihâyet bulunca (Şarab-ı nâb) ibtilasının birdenbire moda haline geldiğinden, hatta halk arasında: "Bugün şarabımızı nerden içeceğiz Müftü de mi, kadıda mı? gibi sözler sarf edilmeye başladığından bahsedilir.[933]

Kötülükleri değiştirmek ulemanın başta gelen özellikle rindendir. Ulema, her münasebetle bunu söylüyor ve hiçbir kınamacının kınamasından korkmadan bu vecibeyi yerine getiriyordu. Selçuklu sultanı Atabek Tağtekin ulemadan birini *ihtisab* yani iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevine tayin eder. Alim, "O hâlde bu işe senden başlayalım. Şu üzerinde oturduğun minber ile yaslandığın yastığın ikisi de ipektendir, yüzüğün de altındandır. Hz.Peygamber ikisini de erkeklere haram kılmıştır." Bunun üzerine Sultan üçünü de kaldırdı.[934] İzz b. Abdusselam Sultan Necmeddin Eyyüb'e: "Ey Necmeddin Eyyüb! Kıyamet gününde Allah sana: (Ben sana Mısır'ın yönetimini teslim etmemiş miydim,) dediğinde ne diyeceksin? Buna rağmen halen fitne ve isyana izin veriyorsun. Sultan, böyle bir durum var mıdır?" deyince, İzz bin Abdusselam, "Evet, eğlence yerlerinde içki satılıyor der. Sultan, "Bu babamın döneminden beri vardır deyince, İzz, sen, "*Biz babamızı (böyle) bir din üzerinde bulduk*" diyenler gibisin. Bunun üzerine Sultan içki satılan yerleri kapattırdı. Haber derhal yayıldı. İzz'in bir öğrencisi:

-Üstâd, neden Sultan'ı bayramda ve herkesin gözü önünde kınadın?

-Bayramda, insanların önünde nefsinin kabardığını gördüm, nefsini kamçılamak istedim.

---

[933] Danişmend, *Tarihi Hakikatler*, I, 640-641.

[934] İmam, Muhammed Kemaleddin, *Humumu'l-Müsakkıfin,* Beyrut, 1986, s. 110.

Öğrenci, ondan korkmadın mı?

İzz, Allah'ın azamet ve kudretini düşündüm. Bana Sultan'ın varlığı Allah'ın azameti karşısında bir kedi gibi geldi.[935]

"Bilmeyen sükut ederse ihtilaf kalkar" gerçeği, ulemanın sorumluluğuna işaret etmektedir. Zira ulema sorumluluklarını ifa etmediklerinden ihtilaf çıkmaktadır. Her dönemde cehalete, bidat ve hurafelere, küfür ve ilhada, despotizme, emperyalizme karşı ilk çıkan kesim ulema olmuştur. Ancak günümüzde bunu söyleme imkanına sahip değiliz. Hani İslâm toplumunu daldığı derin uykudan uyandıracak ulema? Müslümanlara kendilerini tanıtacak tarih ve medeniyetlerini hatırlatacak ulema nerede? İnsanları tevhide davet edecek, Reb'î b. Amr gibi, "Sizleri insanların kulluğundan İslâm'ın adaletine davet ediyoruz" diyecek ulema nerede? Gusül ve abdesti öğrettikleri gibi, Müslümanların varlık içinde yokluk çektiklerini, Müslümanlara sahip oldukları imkanları tanıtacak, onlara emperyalizmin oyunlarını öğretecek ulema nerede? Allah'tan başka paraya, pula, toprağa, renge, ırka ideolojiye tapan insanlığın elinden tutup tevhide götürecek, inananlara emperyalizmin oyunlarını öğretecek ulema nerede? Onlara Siyonizm'in, küfür ve ilhadın ne olduğunu anlatacak ulemamız nerede? Hani edebiyatçılarımız, sanatçılarımız, filozoflarımız, millete heyecan verecek şairlerimiz, millete, eğitim, ekonomi, ve ahlâk alanlarında heyecan verecek ulemamız nerede?

Geçmişte, ulema, mutluluğunu başkalarının mutluluğunda bulurlardı. Azap ve işkence, onların hayatlarından ayrılmaz bir parça olmuştu. *"De ki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*[936] *"Rabb'in tarafından sana gönderilenin hak olduğunu bilen (bunu bilip inanmayan) kör gibi midir?"*[937] Ebu Derda, iki âyetin tefsiri bağlamında şunları der: Ey ulema! Okuduklarınızı hayatınıza ge-

---

[935] Şedid, *Rical*, s. 195.
[936] Zümer, 39/19.
[937] Rad, 13/20.

çirdiniz mi? Eğer cevabınız menfi ise, ona karşı sorumluluğunuzu artırıyorsunuz demektir.[938]

İmam Şafii, yaşadığı dönem ulemasının sorumluluklarını ihmal etmelerinden yakınarak şunları demiştir: "Dinini öğretecek alim ile sağlığınla ilgilenecek hekimin bulunmadığı yerde ikamet etme. Ne yazık ki Müslümanlar, ilmin üçte biri konumunda olan tıp ilmini ihmal edip onu Yahudi ve Hıristiyanlara terk ettiler. Helal ve haramdan sonra sağlık ilmi kadar önemli bir ilim bilmiyorum. Ancak ne yazık ki Kitap ehli bu sahada bizi geçti.[939] Şafii'nin öğrencisi Buveytî, el ve ayaklarındaki zincir ve kelepçelerin varlığını hissetmez olmuştu. "Onlara dokunmasam varlıklarını hissetmiyorum" diyordu. Zindan ve zincirleri neden yeğlediğini şöyle anlatıyordu: Benden sonra gelecek nesillerin 'İslâm uğrunda zincir ve kelepçelerde vefat eden bir kavim geldi geçti' demeleri için şu demir, zincir ve kelepçelerde ölmek istiyorum." Buveytî, zincirlere bağlı olduğu bir durumda vefat etti.[940]

Çağdaş Alim Muhammed Abdusselam Hızır Şekirî, ulema sorumluluğunu şöyle ifade eder: "Ey ulema! Önümüze geçin ve önümüzü aydınlatın ki sizi takip edelim. Ey ulema! Sizler öndersiniz, size düşen bizlere rehberlik, bizlere düşen de sizlere tabi olmaktır. Ey ulema! Allah'ın "*Hani Allah kitabı insanlara apaçık öğretmek (ve katiyen) gizlememek için kendilerine kitap verilenlerden söz almıştı*"[941] nidasının neyi ifade ettiğini herkesten çok bilmeniz gerekmez mi? Ey Ulema! "*Onlar ki kitapta açıklandıktan sonra indirdiğimiz apaçık âyetleri ve hidâyet yollarını gizlerler, Allah onlara lanet eder. Lanet edebilecek olan herkes de lanet eder.*"[942]

Ey Peygamber varisleri! Kur'an'da kimlerin methedildiğini, kimlerin meshedildiğini, kimlerin "En büyük zalimler" olarak

---

[938] İbn Cevzi, *Saydu'l-Hatır*, s. 39.
[939] Eş-Şâmi, *Hayatü'ş-Şafii*, s. 15-16.
[940] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 185.
[941] Al-i İmran, 3/187.
[942] Bakara, 2/159.

nitelendiğini sizden öğreniyoruz.

Ey ulema! Allah Teâla Kitap ehlini neden yermiştir? Okuma ve bilgi yetseydi hiç yerilir miydiler?

Ey Peygamber varisleri! Siz de rehberlerimiz Peygamberler gibi "Ey insanlar! Çalışmalarımız için sizden asla karşılık istemiyoruz, mükafatımızı Allah'tan diliyoruz" deyip insanlara aldırmayın.

Ey ulema! Kıyamet gününde herkes sahip olduğu nimetlerden sorulunca, sizin cevabınız ne olacak? İlminizi hangi gayelerle elde ettiniz. Onunla Allah rızası için ne yaptınız, Kaç kişiye İslâm'ı götürdünüz?

Ey ulema! Hazırlığını yapmayan için imtihanın çetin geçeceğini çok iyi bilmektesiniz. Acaba sahip olduğumuz nimetlerden sorulacağımız günde Rabbimize vereceğimiz cevap ne olacak?"[943]

et-Terbiyetu'l-İslâmiyye mecmuası, ulemanın misyonunun önemiyle ilgili olarak yaşanmış şu olayı nakleder: Amerika da yeni ihtida eden biri, tanıştığı Müslüman cemiyete gelip hazır olanlara; "es-Selamu aleyküm eyyühe'z-Zalimun/ey zalimler selam size" demiş, hazır olanlar öyle selam vermeyi onun İslâm'a yeni girmesiyle açıklamaya çalışmışlar. Ancak kendisi bilinçli olarak kendilerini "zalim" olmakla niteliyordu ve nedenini soranlara şöyle izah ediyordu: "Evet, sizler zalim olmasaydınız, benim bu yaşa kadar inkâr ve isyan içinde kalmama mahal bırakmadan , daha önce İslâm'la tanışmamı sağlayacaktınız. Mühtedi, Müslümanların irşat ve tebliğ vecibelerini hakkıyla yerine getirmediğine dikkat çekmektedir. Kendisine daha önce İslâm mesajı ulaştırılsaydı daha erken İslâm'la müşerref olacaktı.

Ulema, İslâmî daveti her tarafa götürmekle sorumludur.

---

[943] Bkz. Hızır, Muhammed Abdüsselam, *es-Sünen ve'l Mübtedeat,* Beyrut, 1980, s. 416.

"Bütün milletleri uyarmak üzere"[944] nazil olan Kur'an dünya nüfusunun yüzde kaçına ulaşabilmiştir?

Ulema, İslâm'ı davetin günah işleyen şahıs ve mekanlara da gitmesinin gerektiğine dikkat çekmiştir. Ulemanın, hekimler konumunda olduğunu sık sık vurgulamaya çalışmaktayız. Bu nedenle, meyhane, bar, diskotek, kumarhane, kulüp vs. yerlere gidenlere de gidip insanları İslâm'a davet etmenin gereğini belirtmişlerdir.[945]

İbn Cevzi, ulemanın susmasının caiz olmadığını şöyle ifade eder: Cahil, cehaletini öne sürerek, alim de (insanların bozulduğunu bahane edip) inzivaya çekilirse, hak nasıl ortaya çıkacaktır?[946]

İlim, imandan sonra insanın sahip olduğu en büyük nimettir. Her nimetin bir hesabı olacağını Kur'an haber vermiştir. *"Sonra o gün nimetler yüzünden sorguya çekileceksiniz."*[947] Buna göre, her alim sahip olduğu ilimden, her hatip de sarf ettiği her cümleden dolayı hesaba çekilecektir.

Maldan çıkarılması gereken zekat ve sadakanın ihmal edilme sinden doğacak neticeleri tahmin etmek zor değildir. İlmi ketmetmenin ya da asıl maksadı dışında kullanmanın neticeleri daha vahim olacaktır. Yanlış verilen bir fetvanın, yıllar hatta asırlarca devam eden kötü neticeleriyle karşılaşmaktayız. Sözgelimi, asırlar önce "Eroin satışının caizdir.", "Kağıt ve madeni paradan faiz gelmez." yönündeki fetvaların menfi yansımaları halen devem etmektedir. *"Allah'ın buyruklarını tebliğ ederler. Allah'tan korkarlar ve ondan başka bir kimseden korkmazlar."*[948] âyeti, ilahî mesajı yayma konusunda herhangi bir korku ve endişeye düşmeden sorumluluğun yerine getirilmesini belirtmektedir.

---

[944] Furkan, 25/1.
[945] Gazali, Muhammed, *İlel ve Edviye*, s. 121.
[946] Bkz. Adnan, Salim, *ed-Delail en-Nuraniyye*, s. 101.
[947] Tekâsur, 102/8.
[948] Ahzab, 33/39.

Ulema, niçin korksun, Allah kendileriyle beraber değil midir? Ulema ecel ve rızkın da yalnız Allah'ın elinde olduğuna iman edip insanlara öğretmeye çalışmaktadırlar. Ulemanın korkacağı herhangi bir durum söz konusu olmamalıdır. Suç veya günah işleyenlerin korkmaları gerekir.Oysa ulema, insanları iman etmeye, ibadet etmeye kardeşlik ve hürriyete davet etmektedir.

İslâm, bu anlamda şu mesajı verir: "Kendi içinize bakın orada bir mahkeme var. Etrafınıza da bakın yine mahkeme göreceksiniz. İçinizdeki vicdanî mahkemeniz, etrafınızdaki beşerî mahkemeniz, üstünüzdeki semavî mahkeme. Her mahkemenin boynunuza yüklediği borçlar ve sorumluluklar vardır." *"Şimdi sizden önceki devirlerden yeryüzünde bozgunculuğu yasaklayan faziletli kimseler bulunmalıydı. Ancak onlardan, yalnızca kurtardığımız pek az kimselerden başka yok. Zulmedenler ise kendisi ile şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve hep suçlu oldular."*[949]

Herkes anlayış ve düşüncesine göre, toplumun en çok ihtiyaç duyduğu konu üzerinde durmalı ve onu gündemde tutmaya çalışmalıdır. Yukarıda geçen âyet, toplumda en büyük ihtiyacın, inancını eksiksiz yaşamaya çalışarak, yanlışlık ve günahlardan kendini sorumlu tutacak şahsiyetler olduğunu belirtmektedir. Bu şahsiyetler, yangın üzerine giden "itfaiye" işlevini üstlenecektir.

Âyette geçen "ülübakiyye" ifadesi, insanlığa yön verecek şahsiyetlerin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Başka bir cümle veya yorumun âyetteki anlamı ifade etmesi mümkün değildir. Âyette söz konusu edilen topluluk, mutlak anlamda bulunması gereken, sapmış toplumlara "itfaiye" ve "tabip"ler görevini üstlenecek bir topluluktur. Kuşkusuz ki ashap da kendi döneminde aynı görevi üstlenmişti. Rum komutanı onları şöyle tarif etmişti: "Onlar, gündüz mücahit, gece abid insanlardır. Alın terleriyle kazanır, başkasına el açmaya tenezzül etmezler. Baş-

---

[949] Hûd, 11/116.

kasının malına asla tenezzül etmezler. Birbirlerini "selam" ile karşılarlar. Savaş taraftarı olmayıp, barış taraftarlarıdırlar. Kendilerine saldırılmadan savaşmazlar."[950]

Ebubekir'in azm ve sebatı olmasaydı, riddet hareketleri püskürtülmez, belki de İslâm cılız kalırdı. Ahmed b. Hanbel'in sarsılmaz irade ve inancı olmasaydı, bidat sahipleri İslâm akidesini tahrip edeceklerdi. Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılar'a karşı sarsılmaz duruşu olmasaydı, Haçlılar İslâm topraklarını ilhak edeceklerdi. Âyette kastedilen "topluluk"un cehd ve gayretleriyle düşmanın işgal ve ilhak hareketleri gerçekleşmedi ve İslâm, insanları nuruyla aydınlatmaya devam etti.

Tek başına yaşamak isteyen rahat yaşayabilir. Ancak hayat, ömür ve yararı sınırlı olur.İnsan, belirli ilkeler istikametinde insanlığın yararı için çalışırsa etki ve hizmeti ebedi hayata kadar uzar, tüm insanlığa yarar sağlar. Tek başına yaşayan daha rahat yaşayabilir, ancak toplumdan kopuk yaşar, "hayırda çığır açma" sevabından mahrum kalır. "İnsanların arasına katılıp onlardan gelecek eziyetlere katılan mümin, insanların arasına girip eziyetlerine katılmayanlardan daha hayırlıdır"[951] hadisinin müjdesinden uzak kalır. *"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip de bununla biraz para alanlar muhakkak ki, karınlarına ateşten başka bir şey yemezler ve kıyamet günü Allah onlarla ne konuşur, ne de onları temize çıkarır; onlara sadece pek elem veren bir azap vardır."*[952] âyeti de ulemanın sorumluluğuna işaret etmektedir. Âyet, ilmi bilerek ketmedenleri tehdit etmektedir. Âyetleri insanlara götürmenin yolu, onların arasına katılmaktan geçmektedir. Âyet, dünyalık için Allah'ın âyetini gizleyenleri tehdit ederken, Kur'an âyetlerini dünyalık için değiştirenlerin, onları tahrif edenlerin, helali haram, haramı helal kılanların cezalarının daha çetin olacağını haber vermektedir. Gazzali, tebaanın fesadının ulemanın fesada gitmesinden kaynaklandığına dikkat çekmekte

---

[950] İbn Kesir, *el-Bidaye*, VII, 15.
[951] Tirmizi, Kıyame, 55.
[952] Bakara, 2/174.

ve ulemanın özellikle mal ve makam hırsıyla fesada düştüklerini belirtir. Keza bu tür ulemanın tebaa üzerinde etkisinin kalmayacağını belirtir.[953]

Aile reisi kendi ailesinden, devlet başkanı idaresi altındaki insanları yönetmekten sorumlu olduğu gibi, ulema da yaşadıkları toplumda baş gösteren günah, isyan ve cehaletten sorumludurlar. Onların hayatı, sorumluluklarla doludur. Misyonları, hayata uymak değil, hayatı imkanları nispetinde gerçek ve realiteye uydurmaktır.

Taberî, İbn Teymiyye ve Said Nursi vs. evlenmeyen ulema, toplumun sıkıntılarını kendi sıkıntılarına, onun rahatını kendi rahatlarına tercih ettiklerinden dolayı öyle bir yönteme başvurmuşlardı. Evlenmek Hz. Peygamber'in önemli bir sünnetidir. Ancak her insanın aynı yaratılış ve kabiliyette olmadığı da kesindir. Bu nedenle onlar davet ve evlilikle gelecek vecibeleri beraber yürütme kabiliyetini kendilerinde görmemişlerdi. Bu bağlamda Üstad Said Nursi'ye "neden evlenmiyorsunuz?" denilince "Ümmetin derdinden halen kendimi düşünme fırsatını bulmadım ki" cevabını vermiştir.

Ulema toplumda başa, tebaa da gövdeye benzetilmiştir. Gövdenin başsız olması mümkün olmadığı gibi, başın da gövdesiz kalması mümkün değildir. Ulemanın en önemli misyonu, İslâm'ı gerçek anlamıyla kitlelere ulaştırmaktır. "Kendilerine İslâm anlatılan birçok kimse, kendilerine İslâm'ı tebliğ edenlerden daha anlayışlı olabilirler:"[954] Çağımızda İslâm'ı sıradan bir davetçiden öğrenen birçok düşünürün sonradan büyük alimler olarak tarihe geçtiği bir gerçektir.

Geçmişte İslâm'ı sade bir anlatım veya yaşamla davet etmek mümkün iken günümüzde davet hikmet ve ilimle gerçekleşebilmektedir. "Bidatler zuhur edip, sonradan gelenler geçmişe lanet etmeye başlayınca, ulema sahip oldukları ilmi neş-

---

[953] İhya, 3/357.

[954] Buhari ,İlm,9.

retsin. Bu durumda ilmini gizleyen, Muhammed'e gelen vahyi gizlemiş sayılır."[955] İbn Asakir'in zayıf bir senetle aktardığı bu hadis, yukarıda geçen(Bakara, 2/159) âyete bir yorum niteliğindedir. Hadise yorum getiren Münâvî, Gazali'den şunları nakletmiştir: Ulema, hekimler gibidir. Her alim çevresinde irşad görevini üstlenmeli, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmalıdır. Halka dini öğretmeli, sünnet ile bidati birbirinden ayıracak biçimde dini sunmalı, yararlı ve zararlı konularda kendilerini ikaz etmelidirler.[956]

Peygamberler cahilleri kendi halleriyle baş başa bırakmamışlardır. Onlar halkın arasına katılır ve tebliği evlere kadar götürürlerdi. Kalbinde hastalık olanlar düştükleri halleri bilmezler. Böyle durumlarda ulemanın toplumdan uzakta yaşamaları helal olmaz. İbn Furek inzivaya çekilmişti. Kendi kendine şöyle dedi: "Alim olduğumu iddia etmekteyim.Oysa ümmet-i Muhammed'i insî ve cinnî şeytanların tuzağına terk ettim. Bu helal değildir" diyerek irşada döndü. Keza, inzivada bulun an Ebu İshak, Lübnan dağlarında inzivaya çekilen abidlere şöyle seslenmişti: "Ey ot yiyen abidler! Sizler Müslümanları bidatçilerin pençesine terk edip ot yemekle kurtulacağınızı mı düşünüyorsunuz? deyince abidler kendisine; "bizler cahiliz, sen ise alimsin, sen neden inzivayı tercih ediyorsun " dediler. Ebu İshak, onların tavsiyesine uyup ilim ve irşatla ilgilenmeye başladı. Bu esnada *el-Cami Beyne'l –Celiyyi ve'l-Hafiyyi* namındaki meşhur eserini yazdı.[957]

Üstad Hasan el-Bennâ ulemanın sorumluluğunu şöyle dile getirir: "Ey ulema! Ortalıkta mülhit, inkarcı ve onları besleyen basın cirit atıyorsa, bu sizlerin hareketsizliğinizdendir. Uyanırsanız onlar inlerine çekileceklerdir. Ey ulema! Allah için himmet etmiyorsanız, hiç olmazsa dünyanızın bekası için çalışın. İslâm sayesinde sahip olduğunuz dünyevî imkanlar da yok ola-

---

[955] İbn Asakir (Münâvi, *Feydu'l -Kadir,* I, 514.).

[956] Bkz. Münziri, *et-Terğib,* I, 130.

[957] Münâvi, *Feyd,* I, 515.

caktır."[958]

İmam Rabbânî de şöyle der: "Eyvah, ne büyük musibet ne büyük felaket! Âlemlerin sevgilisi Hz. Peygamber'in mensupları zelil, zayıf ve hakirdir. Risaletini inkâr edenler ise güçlü ve azizdir. Müslümanlar inlerken, inkarcılar inançlarıyla istihza etmektedirler. Hidâyet güneşi battı.[959]

Ulema, Müslümanların sıkıntı ve problemleri karşısında üzülüyor ve kahır oluyordu. İşte Geylânî: "İslâm'ın temelleri sarsıldıkça binası yıkılmaya yüz tutmaktadır. Ey insanlar! Yıkıları inşa edelim. Ey güneş, ey ay, siz de bize yardıma gelin.[960]

"Allah yolunda malınızı verin de ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzel davrananları sever."[961] Kimileri, âyeti, iyiliği emretmeye bir engel olarak görür. Oysa seleften gelen tefsir ve yorumlar böyle düşünenlerin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın emirlerini ketmedenler, iyiliği emretmeyi reddedenler kendilerini tehlikeye atmaktadırlar. Biri, Sahabeden Berra b. Azib'e, ey üstad tek başıma düşman üzerine gidip ölümüme sebebiyet verirsem kendimi elimle tehlikeye atmış olur muyum?"diye sordu. Berra, "hayır atmış sayılmazsın. Zira '*Allah yolunda savaş. Sadece kendinden sorumlusun*' âyeti infakta bulunmayanlar hakkında nazil olmuştu" dedi.[962]

Hz. Ömer, kıtlık döneminde, et, yağ, zeytinyağı vs. lezzetli yiyecek ve içeceklerden yüz çevirmişti.Öyle ki benzi solmuş ve midesi kuruduğundan sert tahta gibi garip sesler çıkarıyordu. Nefsine şunu telkin ediyordu: "Ey nefsim! Ne kadar acıksam da, insanlar sıkıntıdan kurtulmadan sana bir şey yok."[963] Hz. Ömer ümmetin musibetlerinden ulemanın sorumluluğunun başta geldiğine inanıyordu. Ziyad b. Cerir anla-

---

[958] El-Bennâ, *el-Müzekkirât*, s. 45.
[959] Nedvi, *Serhindi*, s. 278.
[960] Nedvi, *Rical*, I, 278.
[961] Bakara, 2/195.
[962] Bkz: İbn Kesir,*Tefsir*,I, 360.
[963] El-Hindi, *Kenzü'l-Ummâl*, II, 611.

tıyor: Hz. Ömer'e gittim, bana şunu söyledi: Ey Ziyad! Sana İslâm'ı mahveden unsurları haber vereyim mi? Söyle deyince, Şöyle dedi: "Üç unsur İslâm'ı mahveder:

1-Alimin sürçmesi.

2-Münafığın Kur'an'ı kalkan yaparak onunla kendine destek araması.

3-Despot yöneticiler.[964]

Ömer b. Abdülaziz, sorumluluğun anlamını en iyi kavrayan ulemadandır. O, hatalarını kendisine hatırlatıp düzeltmek için iki alimi görevlendirmişti. Ölüm hastalığında kendisi hakkında doktorundan rapor istenince, doktoru, şu raporu verdi: "İnsanları düşünmekten kaynaklanan bir hastalıktır. Bu nedenle idrarı bile değişmiştir."[965] Ömer b. Abdülaziz, hilafete geçmeden en lüks elbiseler giyer, en hoş yemekleri yerdi. Hilafete geçtikten sonra ise en sade ve mütevazı yemek ve giysileri tercih ederdi.

O hâlde halkın problemi ulemanın problemi olmalı, ağlayanların ağlama nedenini araştırmalı, yoksullarla ilgilenmeli, çaresizlere ümit vermelidir. Ulema, insanların ihtiyaçlarını karşıladığı müddetçe onları etkileyebilecektir.

Üstad Nureddin Topçu ulemanın sorumluluğunu şöyle ifade eder: "Bir memlekette ticaret ve alışveriş tarzı bozuksa bundan muallim mesuldür. Siyaset, millî tarihin çizdiği yoldan ayrılmış, milletin tarihî karakterini kaybetmişse bundan mesul olan yine muallimdir. Gençlik avare ve davasız, aileler otoritesizse bundan muallim sorumlu olacak. Memurlar rüşvetçi, mesul makamlar iltimasçı iseler muallimin utanması icap eder. Din hayatı, bir rüya veya taklid merasimi haline gelerek vicdanlar sahipsiz ve sultansız kalmışsa bunun da mesulü muallimlerdir. Yüreklerin merhametsizliğinden hislerin bayağılığından ve iradelerin gevşekliğinden bir mesul aranırsa o da mual-

---

[964] Ebu Nuaym, *Hilye,* IV, 196.

[965] El-Hûlî *el-Müceddidûn,* s. 66.

limdir. Alim bir sanatkardır, kullanıcısı değil sanatkarıdır, seyircisi değil, aktördür. O, en doğru ve en güzel haya örneğini yapar, bize sunar. O, geçeceği yol bütün engellerle örtülü olduğu hâlde buna tahammül etmesini bilen ve seven idealisttir. Bütün engellere tahammül edebilir. O, tahammülsüzlüğün bittiği yerde davanın da biteceğinin farkında olur. Herhangi bir hata görse onu nefsinden bilir. Muallimlik sevgi işidir. Herkes gibi sevinip, eğlenmeye 'bizim bildiklerimiz manidir' der. O, hepimizin her an muhtaç olduğu doktordur. İman ve anlayış vasıtaları ile bizi tedavi eder. Peygamberler en büyük ruh doktorlarıdır.[966]

Ulemanın zellesi geminin batmasına benzetilmiştir. Gemi batınca birçok insanı da kendisiyle beraber batırır. Ulema da öyledir. Hz. İsa'ya en çok kimlerle insanlar fesada girer? diye sorulunca, "ulemanın fesadıyla fesada giderler" demiştir.[967]

Haccac-ı Zalim döneminde faaliyet gösteren Hasan Basri de çok zor şartlarda sorumluluğunu ifa etmiş ve örnek bir tavır sergilemiştir. Despot yönetici Haccac' dan iki yıl gizlenerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Yani gizli davete başvurmak durumunda kalmıştı. Haccac daima onu takip ediyordu. Bir defasında Ebu Muhammed Bezzas'ın evinde gizlendi. Hacac'ın polisleri kendisini yakalayıp Haccac'a götürdüler.

Haccac: Sen Hasan mısın?

-Evet.

-Aleyhimizde faaliyet gösteren sen misin?

-Evet.

-Neden?

-Sen ve bürokratların insanları köleleştirdiniz. Allah'ın Kitabı'nı rafa kaldırdınız. Hazineyi çarçur ettiniz. Haram yollardan mal topladınız ve meşru olmayan yollarda sarf ettiniz. Ya-

---

[966] Topçu, *Türkiye'nin Mearif Davası*, s. 55.

[967] Maverdi, *Edebu'd-Din ve'd-Dünya*, s. 30.

rın hepiniz Allah'a hesap vereceksiniz.

-Sözlerinle bizleri mi kastediyorsun?

-Evet.

-Bu sözleri söylemeye seni zorlayan etken nedir?

-Ey Haccac! Allah Teâla hak ve gerçekleri gizlememe konusunda ulemadan ahit almıştır. Ey Haccac! Senden önce kaç insan gelip geçmiş?

Haccac:

-Çok fazla dedi ve başını önüne eğdi. Sonunda kendisine teşekkür edip ikramda bulundu. Hasan Basri, tebliğ ve irşadına devam etti. Haccac'ın ölüm haberini alınca secde-i şükür yaptı.[968]

Hadis ilminde "Müminlerin Emiri"olan İmam Buhari, rüyasında Hz. Peygamberin üzerinden sinekleri kovduğunu görmüş. Bir tabirci "sinekleri", Hz.Peygamber'in sünnetine karışan 'yalan ve uydurma hadislerle' yorumlamıştı. Bunun üzerine İmam Buhari sahih hadisleri toplamaya azmetmişti.[969] Ne güzel ve önemli rüya ki sahibini hadis toplamaya yöneltmiş ve İslâm tarihinin en büyük hadisçisi kılmıştır. Büyük mutasavvıf Bişr-i Hafi'nin bir arkadaşı anlatıyor: Soğuk bir kış günüydü. Bişr'in yanına gittim. Şiddetli soğuğa rağmen ter içindeydi. Merak ettim, nedenini sordum: Ey imam bu kış ortasında herkes kalın yün elbiseleri tercih ederken, neden şu incecik elbiseler içinde terleyip duruyorsun?

-Kardeşi m! Fakirleri düşündüm onlara yapacağım bir imkanım yoktu. Onları düşünmekten dolayı ter içine boğuluyorum.[970] Bişr'in terlemesi elbette boş mideleri doldurmuyordu. Ancak Müslüman olmanın şuurundaydı. Bu sıkıntısı onu muhtaçlara yardıma davet edebilirdi.

Geylani, ulemanın sorumluluğu konusunda şunları der:

---

[968] Tantâvî, *Said, Resailu Mescid,* III, 94-95.

[969] Emin, Hüseyin Ahmed, *el-Mietü'l-Azam*, s. 89.

[970] Eş-Şâmi, *Hâkezâ Fehime's-Selef,* s. 51.

"Gerçek alim, insanları düşündüğünden kendisini unutur, sanki ruh taşımamaktadır. Yeme içme hatırına gelmez. Sadece insanları düşünmektedir. Kalbiyle benliğinden ve insanlardan uzak,Rabb'iyle beraberdir. Tek arzusu, insanlara yararlı olmaktır."[971] Geylanî, başka bir münasebetle şöyle der: "Keşke imkan olsaydı da sizler yerine kabre girip *Münker* ve *Nekir*'e cevap verebilseydim."[972] Elbette kimse diğerinin kabrine girip onun adına cevap veremez. Ancak olay, Müslüman bir alimin Müslümanlar için taşımış olduğu kaygı ve sorumluluğu ifade etmektedir.

Hasan el-Bennâ, bir sefere hazırlık gayesiyle evine uğrardı. Hanımı çocuğunun hasta olduğu için evde kalmasını isteyince, dedesinin defin işlerini kendisinden daha iyi bildiğini söylemiştir.[973] Bu azim ve himmetiyle hizmetine Mısır'dan başlamak üzere diğer birçok ülkeye yaymıştır. el-Bennâ benzer bir duada da bulunmuş: "Allah'ım keşke imkanım olsa da İslâm davasını annelerin batınındaki ceninlere ulaştırabilseydim.

Çağdaş düşünür Ahmed Emin, Müslümanların en büyük gerileme sebebi olarak idarecilerle alimleri gösterir ve şu nasları öne sürer: *"Yine derler ki: Ey Rabb'imiz, doğrusu biz, beylerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yanlış yola götürdüler."*[974] *"Bir ülkeyi helak etmek istediğimiz zaman oranın devletlilerine (ileri gelenlerine) emrederiz; onlar itaat etmeyip orada kötülük işlerler. Böylece o ülke aleyhine hüküm hak olur! Artık onu yerle bir ederiz."*[975]

Ulema, iki noktada padişahları destekleyecek (uydurma) hadis ve talimatlar yaydı. Mesela; "Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. O ancak Allah'ın emri ve iradesi ile hükmeder, zulmederse halk bunu hak ettiği için zulmeder" vs. (Bir kısım) ulema da hutbe, vaaz ve din dersleri gibi yollarla idarecilere

---

[971] Geylani, *el-Feth*, s. 211.
[972] Geylani, *el-Feth*, s. 297.
[973] El- Afânî, *Salahu'l-Ümme*, II, 87.
[974] Ahzab, 33/67.
[975] İsrâ, 17/16.

hizmet ederek milleti uyuttular.[976]

Cemaleddin Afgânî de Müslümanların hali pür melalinden hayıflanarak şöyle der: "En yüce değerlere sahip olduğumuz hâlde zelil düşmemiz uygun olur mu? Tüm imkan yönüyle bizden geri olanların bizleri tarihten silmeye çalışmaları ve sömürmeleri kimliğimizle bağdaşır mı?"[977]

"Müslümanların derdiyle ilgilenmeyen onlardan değildir." gerçeğinden hareket eden ulema, ümmetin dertlerini kendilerine dert edinmişler ve kendilerini sorumlu addetmişlerdir

Üstad Muhammed Gazali, İmam Hasan el-Bennâ'nın şahadetinden bir gün önce kendisiyle karşılaştığını, Müslümanların başına gelen sıkıntı ve musibetlerden dolayı hayli etkilenip kemikten bir yığın haline geldiğini nakletmiştir.

Muhammed Reşid Rıza da Müslümanların sıkıntılarından dolayı mahzun ve kederli olarak sabahlardı. Üzüntüsü yüzünden okunurdu. Durumu fark eden annesi; "evladım seni kederli görüyorum, yoksa Çin'de (Doğu Türkistan'da) yaşayan Müslümanların başına yine bir musibet mi gelmiş?" derdi.[978]

Cemaleddin Afgânî ve Abduh Paris'te *el-Urvetu'l-Vuska* mecmuasını çıkarıyorlardı. Mecmuayı ikamet ettikleri çok mütevazı ve köhne bir evde çıkarıyorlardı. Müslümanları uyandıran konuları işliyorlar, ruhları tezkiye ediyorlar ve onları uyandırmaya çaba gösteriyorlardı. Küçük ve kulübe biçimindeki mütevazı evleri özellikle İngiliz ve Fransızların uykularını kaçırıyor ve onları düşündürüyordu. Mütevazı evleri kendilerini askerî mühimmat ve ordudan daha çok korkutuyordu.[979] Çıkardıkları *el-Urvetu'l-Vuska* dergisi ile Müslümanları uyanmaya, Batı'nın her isteğine evet dememeye, zilletten izzete, ümitsizlikten ümide, taklid ve taassubtan tahkik ve araştırmaya, hurafe

---

[976] Emin, Ahmed, *İslâm'ın Bugünü*, s. 146.

[977] Muhsin, Abdulhamit, *Cemaleddin el-Efgânî*, Beyrut, 1983, s. 48.

[978] Kardavi, *eş-Şeyh Gazali*, a.g.e, s. 263.

[979] Bkz. Emin, Ahmed, *Zuama*, s. 302.

ve bidatlerden selef akidesine davet ediyorlardı.[980]

Mehmet Akif Ersoy, arkadaşı Eşref Bey'e bir kısım ulemanın pasifliğinden hayıflanış: "Ah aziz kardeşim! Nerede bizim ulemada bu gayret! (misyonerlerin faaliyeti karşısında ulemanın pasifliğini kastediyor) Bir batıl için böylece hayatlarını vakfetmiş adamlar eğer ilmin ve medeniyetin bayrağını elinde tutan hakiki Müslümanlığın safında yer alsalar emin olunuz Cenab-ı Hakk'ın dünya dini olarak bize ihsan buyurduğu hakiki Müslümanlık beşeriyeti aydınlatır. Bu kavgalar, harpler, ihtiraslar, kin ve gayızlar devresi son bulur. Bütün insanlık tam bir kardeşlik ve huzur içinde yaşar kainatta elem ve ıstırap hissedilmezdi. Bizim ulemanın kabahati cidden büyüktür. Harpten sonra tüm hayatımı bu gaye uğruna vakfedeceğim."[981]

Konuyu düşünür Sezai Karakoç'un şu tespitiyle bitirelim: "Onlar sanıyorlar ki, biz sussak mesele kalmayacak. Halbuki biz sussak, tarih susmayacak. Tarih sussa, Hakikat susmayacak. Onlar sanıyorlar ki, bizden kurtulsalar mesele kalmayacak. Halbuki bizden kurtulsalar vicdan azabından kurtulmayacaklar, vicdan azabından kurtulsalar, tarihin azabından kurtulmayacaklar. Tarihin azabından kurtulsalar, Tanrı'nın gazabından kurtulmayacaklar."[982]

1. 18. Ulemanın Misyonu

"Bu davayı anne batınındaki cenine götürmek isterdim."
Hasan el- Bennâ

Ulemanın en önemli özelliği, peygamberlere vâris olmalarıdır. Bu nedenle en önemli görevleri peygamberlerin görevleriyle özdeşleşmektedir. *"İçlerinden, sabrettikleri zaman emrimizle*

---

[980] Emin, Ahmed, a.g.e, s. 306.
[981] Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Akif*, s. 72.
[982] Karakoç, Sezai, *Çağ ve İlham*, I, s. 25.

doğru yolu gösteren öncü imamlar (önderler) yetiştirmiştik. Onlar âyetlerimize kesin bir şekilde sarılmışlardı"[983] âyeti, ulemanın, Müslümanların öncüleri, İslâm'ın muhafız ve hizmetkarları olduğuna işaret etmektedir.

Ulema, peygamberlerin mirasını insanlara aktaracaktır. Bu anlamda *Asr Sûresi* ulemanın misyonunu özet olarak takdim etmektedir. *"Andolsun asra ki, insan mutlaka bir ziyandadır. Ancak iman edip iyi işler yapanlar, birbirlerine hep hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiyeleşenler başka."*[984] *Sûre*'nin de ifade ettiği gibi, herhangi bir konuda kemale ermek dört merhaleden geçmekle gerçekleşir. 1. Hakkı öğrenme merhalesi 2. Yaşama merhalesi. 3. Başkalarına aktarma aşaması. 4. Bu yolda sabretme merhalesi. [985] Ulemanın başta gelen görevleri, yüklendikleri misyonu öğrenmeleri, yaşayarak insanlara örnek olmaları, öğrendiklerini başkalarına tebliğ etmeleri ve bu yolda sabır göstermeleridir.

Ulema, bitmeyen cehd ve mücadele içerisindedir. Ulemanın vasıflarını sıralarken, onların insanlığa rehberlik eden gönül doktorları olduklarını dolayısıyla da insanların maddî ve manevî tüm sıkıntı ve problemlerini halletmeye çalıştıklarını belirtmiştik. Her biri birer muallim olan ulemanın, peygamberlerin mirasını insanlara götüren hamiller olduklarını söyleyebiliriz. Ulema, fertlerle milletler arasındaki iletişimi sağladıkları için "diplomasi" görevini üstlenmektedir.Siyasî diplomatlar, hükümetler ile devletlerarası iletişimi sağlamaktadır. Ulemanın öncelikli hizmetleri arasında,İslâm vahdetini sağlamaya çalışmak da bulunmaktadır. Ulemanın insanlığa çağrısı şudur: "Ben şahadet ederim ki Allah bir, Resûl haktır. Ben şahadet ederim ki İslâm mutluluk ve kurtuluştur. Ben şahadet ederim ki insanlığın çektiği ıstırabın ilacı vahdet eczanesinde mevcuttur. Ve yine şahadet ederim ki insanlığı hasta eden modern uygarlıktır

---

[983] Secde, 32/24.

[984] Asr,103/1-3.

[985] Yüsri es-Seyyid Muhammed, *Bedâiü't-l Tefsir,* Beyrut, 1993, V, 325.

e girdiği krizden Allah'sız çıkmayacaktır."[986]

Ulema, yaşadıkları dönem ve sahip oldukları kültür ve bulundukları konum itibarıyla değişik projeler öne sürmüşlerdir. İmam Gazali, ulemanın misyonu cümlesinden şunları sayar: "Ulema, zaman-zaman idarecileri şu şekilde ikaz etmeli: "Ey zalimler! Ve ey Allah'tan korkmazlar! Kendinize çeki düzen verin, yaptığınız günah ve zulümden vazgeçin."[987]

Cemaleddin Afganî, ulemanın misyonu arasında şu hususları sayar:

1)İslâmî prensiplere sarılmak.

2)İslâm toplumunu dahilî ve haricî despotizmden korumak.

3)Dünya İslâm Birliği'ni sağlamak.

4)Bilim ve teknolojide batı seviyesini yakalamak.[988]

Muhammed Abduh da, ulemanın öncelikli görevlerini, düşünceyi taklidten korumak ve akidede selef yöntemini benimsetmek şeklinde özetler.[989] "*Ümmilere önceden apaçık sapıklıkta oldukları hâlde kendi içlerinden Allah'ın âyetlerini okur onları temizler onlara kitap ve hikmet öğretir bir peygamber gönderen O'dur*,"[990] âyeti, peygamberlerin misyonunu takdim eder. Buna göre: a)Allah'ın âyetlerini okuma, vahyi öğretmeyi ifade eder. b)Peygamberler, sapıklık içinde bulunan toplumlarda eğitsel bir inkılap gerçekleştirerek, onları ruhi ve bedensel olarak terbiye ederler. Kibir, nifak, şirk bataklığından kurtarırlar. c)Hikmet öğretmek: İnsanların zaman ve mekanı göz önünde bulundurarak ihtiyaç duydukları hususları öğretirler. d)Kitabı öğretmekten gaye de, bulundukları toplumu cehaletten koruyup, medeni ve yüksek seviyeli bir toplum seviyesine yükseltmektir. Görüldüğü gibi

---

[986] İslâmoğlu, Mustafa, *Ne Yapmalı?*, İst. 2002, s. 192.

[987] Bkz:Gazali, *İhya*, II, 337.

[988] Neccar, *Meşari'*, III, 88.

[989] Neccar, a.g.e, III, 90.

[990] Cuma, 62/2.

ulemanın görevi ruh, beden ve topluma yöneliktir.

Ulemanın sorumluluğunu anlatırken, Hz. Yusuf'un, yaşadığı toplumda, inanç, idare ve ekonomik alanlarda nasıl bir inkılap gerçekleştirdiğini hatırlatmıştık. Hz. Yusuf örneğinde olduğu gibi, ulemanın İslâm'ın, elçileri olmalarından ötürü ahlâki, toplumsal, eğitsel ve siyasi alanlarda projeleri olmalıdır. Peygamberlere vâris konumunda bulunduklarından her hareketleri toplumda pür dikkatle takip edilmekte, hareket, söylem ve davranışları İslâm'la özdeşleştirilmektedir.

"Ey peygamber! Biz seni doğru yolu (gösteren ve gözetleyen) bir şahit, bir müjdeleyici, bir korkutucu, Allah'ın izniyle kendi yoluna davetçi, ışık saçıcı bir kandil olarak gönderdik."[991] âyetleri de peygamber ve onların vârislerinin önemli görevlerine dikkat çekmektedir. Şöyle ki: Ulemanın yaşam tarzı insanlar için model teşkil etmektedir. Ulema insanlara, özellikle de gelecekleriyle ilgili müjde ve umut verecek, projeler takdim edecek, ümitsizlik ve çaresizlikle mücadele edecektir.

Ulema, sünnetullah'a uymayan toplumlar için musibet ve belaların kaçınılmaz olduğunu hatırlatacak. Âyetin dikkat çektiği önemli bir görev de, ulemanın davetle ilgili misyonlarıdır. Zira peygamberler ve onların vârisleri ulemanın en önemli misyonları, insanları ilahî yöntemlerle İslâm'a davet etmektir. Âyette geçen "siraç/kandil" ifadesi, ulemanın "aydınlatıcı" olma özelliklerine dikkat çekmektedir. Güneş ve nur insanlık için ne ise, ulema da aynıdır. Ulemanın buradaki işlevleri "aydınlatıcı" olmalarıdır. *"O peygamber onlara (insanlara) iyiliği, emreder onları kötülükten nehyeder, tertemiz ve iyi olan şeyleri helal, kötü ve zararlı şeyleri haram eder, onların sırtlarındaki ağır yükleri kaldırır, onların zincirlerini kırar."*[992] âyeti, ulemanın yapacakları hizmet ve faaliyetleri sıralamaktadır. Şöyle ki: Ulema, insanlığa erdemi, hakkı, aklı selimin güzel gördüğü hayırlı şeyleri takdim edip,

---

[991] Ahzab, 33/45-46.

[992] Araf, 7/157.

aklı selimin çirkin gördüğü tüm davranış, adet ve hareketlerden alıkoymaya çalışacaklardır. Çarpık inanç, ideoloji, adet ve geleneklerden kurtulmaları için girişimlerde bulunacaktır.

Aktardığımız nasslardan hareket ederek, ulemanın yapması gereken hususları şöyle özetlememiz mümkündür:

1. Bulundukları yörelerde Kur'an ve Sünnet derslerini düzenlemek.

Dersler;

a)Kur'an ve Sünnet'i öğretmeye yönelik dersler,

b)Tefsir derslerinden ibaret derslerden oluşur.

2. Haftalık konferans, sohbet, seminerler düzenlemek,

3. Çeşitli vesilelerle geceler, programlar düzenlemek. Bu bağlamda, *Bedir* gazvesi, *Hicret* olayı, *Miraç* ve *Kadir* geceleri, *Kudüs*, *Kadisiye* ihtifalleri, *Şehitler* gecesi benzeri faaliyetler bunlardan bazılarıdır.

4. Aylık gazete, dergi vs. mevkutelerin çıkarılmasına katkıda bulunmak, adı geçen yerlere yazılar vermek.

5. Taziye, düğün, nişan ve hasta ziyaretlerinde olduğu gibi, halkın bir araya gelip toplandığı faaliyetlerde görev almak.

6. Çevresindeki fakir, yetim, dul insanları tespit edip ihtiyaçlarını karşılamada öncülük etmek. .

7. Ulaşabileceği makam ve yetkililerle irtibat sağlamak, kendilerine İslâm mesajını ulaştırmak.

8. Tedriç ve hikmetle olması kaydıyla toplumda yaşanan bidat, hurafe, yabancı adet ve gelenekleri Müslümanlara tanıtıp, onlarla mücadele etmek.

9. Toplumda görülen ihtilaf, kırgınlık ve dargınlıkları gidermeye çalışmak, bu vesileyle kendisine yardımcı olabilecek şahsiyetlerden oluşacak heyet ve komiteler oluşturmak.

10. Toplumda fakirlik, cehalet, ırkçılık, Siyonizm, Yahova Şahitleri vb. akımlarla mücadele etmek. Kamuoyunu bu konuda bilgilendirmek.

11. Halkın tüm kesim ve seviyeleriyle diyalog kurmaya çalışmak.

12. Kendini yenilemek, dünyada olup bitenleri takip etmek ve ona göre hazırlanmak.

13. Genel anlamda insanları, özel anlamda Müslümanları uyandırmak.

14. Herkese akıl ve kültür seviyesine göre hitap ve muamele etmek.

15. İslâm ahlâkını yaşamak, donukluk, taassub ve grupçuluktan uzak kalmak.

16. Bölgesel, etnik mücadele ve hizipçilikten uzaklaşıp İslam'da odaklanmak.

17. Karşılaşılacak her türlü probleme, Kur'an ve sahih sünnetten çözümler aramak.

18. Her vesileyle doğruyu söylemekten geri kalmamak. Davette şu ilahî düsturu esas almak.: *"Onlar ki, Allah'ın risaletlerini (mesajlarını) tebliğ eder ve O'ndan korkarlar; Allah'tan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak da Allah yeter!"*[993]

19. Şiddet yerine barış, zorluk yerine kolaylık, dayatma yerine yapıcı olmak. Yapıcı olmaktan gayemiz; İslâm'ın temel esaslarından ödün vermek olmayıp, detay ve yöntemle ilgili konularda esnek davranmaktır. Akide ve inançta ise azamet ve sebatı yeğlemek.

20. Dinî vecibeleri yerine getirip büyük günahlardan uzak duran her kesimle diyalog kurma yollarını aramak.

21. Mekruh ve şüpheli hareketlerde bulunanlardan yüz çevirmemek, kebâir işleyenlerden ümit kesmemek.

22. İslâm toplumunu bidat, hurafe ve kötü inançlardan arındırmaya çalışmak.

23. Davet ve hizmette *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğüt-*

---

[993] Ahzab, 33/39.

le davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele yap! Çünkü Rabbin, yolundan sapanı en iyi bilendir ve doğru yolda gidenleri en iyi bilen de ancak O'dur. "[994] *benzeri* âyetlerle, "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin."[995] "Hz.Peygamber iki durum karşısında muhayyer bırakılınca en kolayını tercih ederdi. "[996] hadisleri kendisine düstur edinmek.

24. Davette değişik cemaat mensuplarına şunu demek: "Biz ittifak ettiğimiz konularda yardımlaşır, ihtilaf ettiğimiz konularda ise birbirimizi mazur görürüz."

25. Çağdaş kültürle mücehhez olmak. Muhatap ve muarızlara kendi yöntem ve materyalleriyle gitmek. Bu konuda Gazali'nin Yunan felsefesini kavradıktan sonra kendilerine aynı yöntemle mücadele ettiğini ve bu yöntemle İslâmî ilimleri ihya ettiğini hatırlamamız yeterli olacaktır.

26. Hizmet ve davetin herhangi bir makam, hizip ve ideoloji adına değil, İslâm adına olmasına dikkat etmek.

27. Düşünce ve davet eri olduğunu asla unutmamak. İmkan nispetinde görevi ücretsiz ve karşılıksız yapmalıdırlar. "İslâm ile geçinen" ile "İslâm için çırpınan" arasındaki farkı göz ardı etmemek.

28.Kendi aralarında bir araya gelmenin, beraber çalışmanın yollarını araştırmak. Yakınlarında bulunan ulemadan başlayarak dünya ulemasıyla tanışma ve diyalog yollarını araştırmak.

İslâm uleması, çok güçlü bir blok oluşturacak güce sahiptirler. Bu nedenle ulemanın birleşmesi tüm İslâm toplumunun birleşmesinin ilk adımı olacaktır.Ulema, herhangi bir cemaat, kurum veya kuruluş adına çalışma yerine, İslâm ve tüm Müslümanlara hizmet etmeyi hedef bilmeli, İslâm için yola koyulan diğer tüm İslâmî cemaat ve teşekküllerle diyalog kurmalı,

---

[994] Nahl, 16/125

[995] Buhari, Meğazi,60.

[996] Buhari,Menakıb,33.

kendilerine destek vermeli ve faaliyetlerinden yararlanma cihetine gitmelidir.

Elhasıl; ulemanın misyonunu, *rehberlik, irşat* ve *talim* olarak özetlemek mümkündür.

1. 19. Ulemanın Sivilleşmesi

Sivilleşmekten gayemiz, ulemanın hür, bağımsız ve bağlantısız olarak İslâmî vecibe ve hizmetleri yerine getirmeleridir. Ulemanın peygamberlerin vârisleri olmaları hasebiyle, herhangi bir otoriteye bağlı olmadan çalışmaları asıldır. Zira peygamberler kendi başlarına herhangi bir güç ve iktidara bağlı olmadan çalışmışlardır. Risalet makamı üzerinde herhangi bir makam düşünülemez. Bu nedenle asıl olan, herhangi bir peygamber veya alimin hangi makam ve yetki olursa olsun idareden görev talep etmemesidir. *"Bunlar (peygamberler) Allah'ın yol gösterdiği kimselerdir. Sen de onların yolunu izle."*[997] âyeti, peygamberlerin uyanlar değil, *uyulan makam*lar olduğunu belirtmektedir.Peygamberlikte değişmeyen bir düstur şudur: *"De ki: hizmet karşılığı sizden herhangi bir ücret/ çıkar beklemiyorum. Ücretim alemlerin Rabb'ine aittir."*[998] *"Sizden herhangi bir ücret istemeyenlere uyun. Onlar yol gösterenlerdir."*[999] Hz. Peygamber, Osman b. Ebi'l- As'a: "görevinde ücret istemeyen bir müezzin edin."[1000] emrini vermiştir. Nasslardan hareketle, ulemanın hizmette ücret almamalarının asıl olduğunu söyleyebiliriz. Son asırlarda dinî vecibelerin ihmal edildiği söz konusu olunca zaruretten dolayı görevlilerin maaş veya ücret almalarına ruhsat tanınmıştır.[1001] Bir kesim ulema, *"Yusuf dedi ki: Beni ülke hazinelerinin ba-*

---

[997] En'am, 6/90.

[998] Şuara, 26/109,127,164,180.

[999] Yasin, 36/21.

[1000] Tirmizi, Salat,51.

[1001] Bkz. Zuhayli, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü,* Beyrut, 1987, I, 549.

şına getir. Ben iyi bir koruyucu, ilim sahibiyim."[1002] âyetini öne sürerek ulemanın İslâmî olmayan bir yönetim den görev talep edebileceklerini söylemişlerdir.[1003]

Ulemanın görev almasına cevaz verenler, onlara inançta ödün vermeme ve zillete düşmeme şartını koymuşlardır. Hz.Yusuf örneğinde olduğu gibi, ulema gelecekleri makamlarda tüm yetki ve icraatı ellerinde bulundurmalıdır. Zemahşeri, Hz.Yusuf'un görev alması konusunda şu değerlendirmede bulunur:Hz. Yusuf'un, "ülkenin kaynaklarını benim tasarrufuma verin" şeklindeki teklifinden gaye; Allah'ın hükümlerini uygulamak, hak ve adaleti tesis etmek ve tüm Resûller gibi görevini icra etmek üzere, iktidar fırsatını kollamaktır. Yoksa o, tahta geçmeyi, saltanat yahut dünyevî arzu ve hırslarını tatmin etmek için talep etmemiştir. Yusuf (a.s), bu işi icra edebilecek bir başkasının bulunmadığını gâyet iyi biliyordu."[1004] Mevdudi de, Hz. Yusuf'un İslâmî olmayan bir ülkede görev alışını şöyle değerlendirir: "Hz. Yusuf'un kıssası bize öyle bir hisse vermektedir ki tek bir Müslüman'ın bile yalnız başına İslâmî safvetiyle, imanı, aklı ve hizmetiyle tüm bir ülkede İslâmî bir inkılap oluşturabileceğini gerçek bir müminin ahlakî seciyesini gerektiği gibi kullanarak bütün bir ülkeyi ordusuz, cephanesiz ve donanmasız fethedebileceğini öğretmektedir."[1005] Hz. Yusuf bir peygamberdi. Allah'ın emriyle hareket etmekteydi. Bir hata yapması söz konusu olsaydı, elbette Allah Teâla kendisini ikaz eder, yanlışını düzeltirdi.

Zemahşeri ve Mevdudi'nin de değindikleri gibi, Hz. Yusuf'un görev talep etmesi kendisi için değil, toplumun maslahatına yönelikti. Aynı görevi onun gibi yürütecek başka bir kimse de yoktu. Hz. Yusuf idareye gelmekle İslâmî ahkamı uygulayarak yıllarca süre gelen ekonomik bir krizi ortadan kal-

---

[1002] Yusuf, 12/55.

[1003] Bkz. Kurtubi,*Tefsir*, V, 215.

[1004] Zemahşeri, *Keşşaf*, Beyrut,1997, II, 455.

[1005] Mevdudi, *Tefhimu'l-lKuran*, Çev. M. Han Keyhâni, İst. 1996, II, 473.

dırdı ve ülkeyi esenliğe çıkardı. *"İşte böylece biz Yusuf'a yeryüzünde imkan verdik, ülkeye istediği yerde icraatını yapabiliyordu."*[1006] âyeti, Hz. Yusuf'un ülkede tek yetkili olduğunu ve istediği her yasayı uygulayabildiğini göstermektedir. Hâşâ herhangi bir despot veya zalimin el eteğini öperek, kul ve köleliğini kabullenerek yönetime gelmedi.

Peygamberlerde olduğu gibi ulemada da asıl olan yaşamlarını izzet içinde geçirmeleri, oturacakları makamlarda ne pahasına olursa olsun, inanç ve faaliyetlerini sekteye uğratmadan devam et meleridir.

Ulema için görev almayı uygun görmeyenler, yukarıda geçen şartlarda görevi yerine getirememe endişesini taşımışlardır. Zira ulemanın güç kaybına sebebiyet veren unsurlardan birisi, onların idare edenler değil, idare edilenler konumuna düşmeleri, *veren el* olma yerine *alan el* olma konumuna düşmeleridir. Bireyler için *alan el* olma vasfı tavsiye edilmediği gibi, toplum ve ülkeler için de aynıdır. Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel, Seyyid Kutub ve Said Nursi gibi şahsiyetler, görev almaları halinde İslâm ahlâk ve izzetini hakkıyla yerine getiremeyecekleri endişesini taşıdıkları için görevi reddetmişlerdir. Söz konusu ulema, taviz vererek en üst makamlara gelselerdi, görev almadan elde ettikleri izzet ve sahip oldukları güç ve itibarı yakalayamazlardı.

Ulema genelde iki durumda isabet edememektedir:

1-Ulemanın resmi ideoloji veya idareye göre hareket etmeleri ona göre tavır koymaları ve fetva vermeleri.

2-Ulemanın kamuoyuna veya statükoya göre hareket etmeleri. Kanaatimize göre ikinci durum birincisinden daha tehlikeli ve vahimdir. Zira birinci durumda ulema reaksiyonla karşılaştığı için bulundukları konumu gözden geçirmeleri veya değiştirmeleri söz konusudur. İkincisinde ise gizlilik ve dağınıklık söz konusu olduğundan daha zordur.

[1006] Yusuf, 12/56.

Ulemanın resmi görevi reddetmesi, *seküler* bir yönetimi benimsedikleri anlamına gelmez. Gazali'nin de dediği gibi, dünya ahiretin tarlasıdır. Dünya olmadan din de varlığını sürdüremez. Din ve idare ikizdir. Din temel, idare de onun muhafızıdır. Temelsiz olan her şey yıkılmaya yüz tutar. Korunmayan her şey kayıplara karışır. Fudayl b. İyaz da, "kabul olunan bir duam olsaydı onu yöneticilerin ıslahı için yapardım. Zira onların ıslahı, tüm ümmetin ıslahı demektir," der.[1007]

Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince İslâm devletinin temellerini atarak, dünyanın en adil ve örnek idare biçimini ortaya koydu. Ondan sonra gelen Raşid halifeler de aynı yöntemi devam ettirdiler. İdarecilerde, "Bizde eğrilik gören onu hemen düzeltsin." düsturu esastı. Tebaanın cevabı da "Allah ve Resûlüne itaat ettiğiniz müddetçe sizlere uyar, emir ve direktiflerinizi yerine getiririz" idi. Ne hazindir ki bu yöntem Emeviler döneminde bozuldu. "Bana Allah'tan kork diyenlerin boynunu vururum." despotizmi hakim oldu. Hasan Basri her iki dönemi yaşayan ulemadandı. [1008] İdarede ilim ve ehliyet yoksa, Muhammed İkbal'in ifadeleriyle cengizilik olur. İlim makamı risaletten sonraki makamların en yücesi olması hasebiyle, idarenin ulemanın emrinde olması gerekir.

İdareye geçip geçmeme konusunda ulema üç değişik tavır sergilemiştir. Şöyle ki :

1- Yönetim ve yöneticilerden tamamıyla alakayı kesmek ve inzivaya çekilmek, zikir, irşad ve tedrisatla uğraşmak. Tarihte ve günümüzde binlerce alimin başvurduğu bir yöntemdir.

2-Devlet ve ricalini ıslah ve düzelmelerinden tamamıyla ümitleri kesmek, devleti ve ricalini İslâm'a düşman ilân etmek, devlete karşı bir cephe oluşturmak ve daima çatışma halinde olmak, hamaset ve hamiyet sahibi insanların etrafında toplamak.

[1007] Eş-Şâmi, *Hayatü Fudayl b. İyaz*, s. 90.
[1008] Ebu Zehra, *Tarihu'l-Cedel*, s. 309.

3-Devlet erkanıyla bağları koparmamak, ruhlarında da dinî hamaset uyandırmaya çalışmak. İmam Rabbânî'nin Hindistan'da ortaya koyduğu tavır buydu.[1009]

Geçmişte ulema iki yöntem ile idareyi İslâmlaştırmaya çalışıyordu:

1-İslâm'ı idarecilere ulaştırma yöntemiyle. Yani tabandan tavana doğru bir faaliyet söz konusuydu.

2-Müslüman'ı idareye götürme yöntemiyle. Bu yönteme göre tabandan başlamakla işe girişilir. Halk eğitilerek bilinçlendirilir Son dönem ulemasından Cemaleddin Efgânî bu yöntemi esas almıştı. Kendileri hem idarecileri irşat ediyor hem de İslâmî bir inkılap hedefl iyordu. İmam Rabbânî ise imanı bürokrasiye ulaştırmaya çalıştı.

Ahlâken dejenere olmuş idarecilere ulemanın destek vermesi, muhtelif problemleri beraberinde getirmiştir. İdarecilerin ahlâkî yapısı topluma da yansımaktadır. Emeviler döneminin Velid iktidarında, insanlar, apartmanlar, bina ve fabrikalardan bahsederlerdi. Süleyman b. Abdulmelik döneminde ise cariyelerden bahsederlerdi. Ömer b. Abdulaziz döneminde de birbirlerine şu soruları sorarlardı: Kaç rekat kıldın? Ne kadar oruç tuttun?[1010] Görüldüğü gibi, idarenin İslâm ahlakının yaşanmasındaki etkinliği çok fazladır.

Ulema-i su', her zaman kendi refahları için yöneticilerin desteğine göbekten bağlıdırlar. Rabbânî ulema ise, gayrimeşru kurulmuş düzenleri kabul etmez, halkı bir tarafa bırakarak egemen güce bağlılıklarını bildirmezler. Göbek bağıyla devlete bağlı olanların ilmî vecibeyi yerine getirmeleri imkansızdır.

Kur'an,Firavun'u despot idareciye örnek olarak vermektedir. *"Firavn toplumu içinde haykırıp şöyle dedi: Ey toplumum Mısır'ın mülk ve yönetimi benim değil mi? İşte şu nehirler benim altımdan akı-*

[1009] Nedvi, *Serhindi*, s. 271-272.

[1010] Mevdudi, *Mucezu,Tarihi't-Tecdid*, s. 68.

yor. Görmüyor musunuz?"[1011] Firavun, insanlara sahip olduğu imkanları hatırlatarak ve onları tehdit ederek gözdağı veriyor, despotluğunu kabul edeceklere de büyük vaatlerde bulunuyordu. Yani; "beni kabul ederseniz sahip olduğum tüm imkanlardan sizleri de yararlandıracağım. Ancak tek şartım şudur: Benim gibi düşüneceksiniz, güzel gördüğümü güzel, çirkin gördüğümü de çirkin göreceksiniz. Aksi takdirde idam sehpalarım sizleri beklemektedir "demek istiyordu."[1012]

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Resûlü ve sizden olan idarecilere de itaat edin."[1013] âyeti,yönetici-tebaa ilişkisini ifade etmektedir. Yöneticileri, ulemanın hakkını takdir etmeye, saygı göstermeye, ulemayı da onlara yol göstermeye, huzur ve otoriteyi sağlama konusunda kendilerine yardımcı olmaya davet eder. "En hayırlı idarecileriniz kendilerini sevdiğiniz idarecilerdir. Onlar sizleri sever, sizler kendilerine duacı olur, kendileri de sizlere duacı olur. En kötü idareciler ise kendilerini sevmediğiniz idarecilerdir. Kendileri sizleri sevmez, siz onlara lanet eder, onlar da sizlere lanet ederler."[1014] hadisi de aynı konuyu işler. Gerçek ulema, idarecilere yaltaklık etmez, kapılarında durmaz, eşiklerine yüz sürmez. Hayırlı idareciler ise, ulemayı ziyaret eder, hayır dua ve tavsiyelerini alır.

Ulema ile umeranın beraber olmadığı dönemler, idarenin en köt ü olduğu dönemlerdir. Ulema ve umera, cami, meclis, saray, divan, cephe, medrese ve sokakta hep beraber idi. Beraber devlet işlerini istişare eder, ilmi meseleler müzakere eder, karşılıklı olarak birbirlerinin haklarını takdir ederlerdi. Memun ile Yahya b. Eksem (v. 242) arasında geçen şu sıcak diyalog bunun güzel bir örneğidir: Me'mun idareciliği yanında birçok ilme sahip bir kişiliğe sahipti. Bir defasında tıp ve botanik ilimlerine olan vukufuyetini göstermek için sofraya gelen yiyecek-

---

[1011] Zuhruf, 43/51.

[1012] Bkz: Ğafir, 40/29; Şuara 26/49.

[1013] Nisa, 4/59.

[1014] Müslim, Meğazi, (*Münâvi,Feydu'l- Kadir*, III, 617.)

lerin yarar ve zararlarını tek tek saymaya başlar. Sahip olduğu meziyetleri hayretle gören Yahya b. Eksem bilgisini şöyle takdir eder: "Ey İmam sen tıpta Calinos, astronomide Hermer, fıkıhta da Hz. Ali'yi hatırlatıyorsun." Me'mun; "Üstadım, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik ilimdir. İlim olmazsa insan hayvan konumuna düşer." cevabını verir."[1015] Diğer örneğimiz olan Selçuklu sultanlarından Nizamü'l-Mülk, idarenin en üst makamında bulunduğu hâlde, hatalarını kendisine hatırlatacak bir mürşid edinmişti. Aynı uygulamayı Ömer b. Adulaziz'in hayatında da görmekteyiz.

Ulema,sınırlarda nöbet tutan murabıtlara benzetilmiştir. Murabıtlar, ülkelerin güvenliğini sağladığı gibi, ulema da insanların kalp ve ruhlarının ölmemesini ve zinde kalmasını sağlamaya çalışır. [1016] Harun Reşid Ebu Yusuf 'la, Selahaddin Eyyubi İbn Şeddad 'la, Fatih de Akşemseddin'le aynı yöntemi uygulamışlardı.

Ulema, ilk dönemden beri görev alıp almama konusunda iki farklı görüş belirtmiştir.

1. 19. 1. Resmi Görev Almaya Cevaz Veren Ulema

Saadet asrından beri birçok alim bürokraside görev almıştır. İmam Malik, ulemanın yönetime katılmasını savunan ulemanın başında gelir. Kendisi de resmî görevi kabul edip, ulemanın yöneticileri ziyaret etmelerinin, onlara iyiliği emredip kötülükten sakındırmalarının İslâmî bir vecibe olduğunu söylemiştir. [1017] Ümerayı yerinde ziyaret edip onları irşad edenlerden biri de Süfyan es-Sevri'dir.[1018]

İdarecileri yerinde ziyaret eden alimlerin gayesi, onlardan herhangi bir çıkar beklemek veya dinden ödün vermek değildi. Tek hedefleri, irşad ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmak-

---

[1015] Ebu Halil, Şevki, *el-İnsan*, s. 12.
[1016] Bkz. Şerbasi, *el-Gazali*, s. 10.
[1017] Eş-Şekea, el-*Eimme*, s. 244-245.
[1018] Eş-Şekea, a. g. y.

ti. Halife Mansur Mescid-i Nebi'de yüksek sesle konuşunca İmam Malik hemen kendisini ikaz etmiş ve *"Ey İman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinin üstünde yükseltmeyin"*[1019] âyetini hatırlatmıştı.[1020]

Ulema, izzet ve yüceliğin makam ve şahıslarda değil, iman ve takvada olduğuna inanmaktaydı. Önceden ifade edildiği gibi, ulema ile yöneticiler beraber hareket edince oligarşi yerine meşveret, istibdat yerine adalet hakim olmuş, topluma huzur ve asayiş gelmiştir.

İmam Şafii, muasırı Abdullah b. Abdulhakim'e, Mısır'da ikamet edecek birinin nelere dikkat etmesinin gerektiğini sorar. Abdullah kendisine, "bir yıllık azık ile beraber bir kesim bürokratı tanımasının" gerekliliğini hatırlatmıştır. Bunun üzerine Şafii kendisine şu karşılığı verir: "Kim, takvayla (Allah'a karşı derin sorumluluk bilinci ile) güç ve izzet bulamamışsa o zelildir."[1021]

Bu kesim ulema, topluma katılmayı, irşad ve davette bulunmayı, despot rejim ve yöneticilerden uzak durmaya veya kıyam etmeye tercih ediyorlardı. Bu yöntemi takip edenlerden biri Hasan Basri'dir. Hasan Basri; Ümeyye oğullarının zulmüne rağmen, halkı neden onlara karşı kıyama davet etmedi? Cevap gâyet açıktır. Kıyamdan neticelenecek fitne ve fesad, bulundukları durumdan daha ağır ve daha kötü bir duruma sebebiyet verebilirdi. Kaldı ki o dönemin idarecileri Cuma ve cemaat namazlarına katılır, cihad farizasını yerine getirir, malı şerî ölçülere göre taksim eder ve hadları uyguluyorlardı. Hasan Basri ve diğer bazı alimleri kıyamdan engelleyen diğer bir neden de, iç karışıklıklardan kaynaklanabilecek dış saldırı endişesiydi.[1022] Ebu Yusuf ve İmam Rabbânî de bürokrasiye katılmayı savunan alimlerdendir.

[1019] Hucurat, 49/2.
[1020] Eş-Şekea,a. g. y.
[1021] Eş-Şekea, a.g.e, s. 104.
[1022] Ebu Zehra, *Tarih el-Cedel*, s. 326.

Hasan Basri, Ömer b. Abdulaziz'den görev aldığı hâlde, Adi b. Ata'nın döneminde görev almamak için ortalıktan kaybolup gizlendi. [1023] Ebu Yusuf da resmî görevi kabul etmişti. *Kitabu'l-Harac* namıyla kaleme aldığı eseri, ilk dönemde ulemanın yönetimde olan etkinliğini ortaya koymaktadır. Hocası Ebu Hanife görevi kabul etmediği hâlde, kendisinin kabul etmesi önemlidir. Çünkü bu örnek, mezhep ve usul yönünden aynı ekolü paylaşan ulemanın birçok önemli konuda değişik görüş ve uygulamalarını göstermektedir. Bu ihtilaf aynı mezhebi paylaşmalarına da engel olmamıştır.

Ebu Hanife, her ne kadar resmî görevi kabul etmemiş ise de öğrencisi ve en yakın arkadaşı Ebu Yusuf'u görev almaktan alıkoymadığını kendisine yapmış olduğu şu tavsiyeden öğreniyoruz: "Umeranın değerini bil. Kendilerine asla yalan vaatlerde bulunma. Önemli bir durum olmadan yanlarına gitme. Onlara sık-sık gitmen, şahsiyetini zedeler."[1024] Ebu Hanife'nin tavsiyelerinden kendisinin devlet kademelerinde görev alıp almamasını şahsi bir tercih ve ictihat olarak değerlendirdiğini anlıyoruz. Zira kendisi görev almadığı hâlde insanları görev almaktan alıkoymamıştır. Ebu Yusuf'un görev alması onu hakkı söylemekten asla geri bırakmamıştır. Harun Reşid'e yaptığı şu uyarı söz konusu özelliğini ortaya koymaktadır: "Ey Harun! Hakkını yerine getirmen şartıyla, makamların en yücesini işgal ettiğini unutma. Aksi hâlde en tehlikeli makamda bulunduğunu bil. Allah Teâla seni bu ümmetten sorumlu bir çoban kılmıştır. Çoban zayi ettiğinden sorumludur. Kıyamet gününde her hak sahibi hakkına kavuşacaktır. Hakları ihlal ettiysen, en çok kaybedenlerden olursun."[1025]

Günümüz dünyasının hangi ülkesinde, bir bilim adamı en düşük makamda bulunan bir idareciye Ebu Yusuf'un kendi döneminin en güçlü yöneticisine söylediklerini söyleyebilir?

[1023] Ebu Zehra,a.g.e, s. 328.

[1024] Eş-Şekea, *Celaleddin es-Suyuti,* Mısır, 1981, Mukaddime.

[1025] Tantâvi, Ali, *Rical,* s. 124.

Elbette ki ulemanın bu duruşu hissiyattan değil, dinî sorumluluk bilincinden kaynaklanıyordu. Harun Reşid'e irşad ve nasihatleriyle yardımcı olanlardan birisi de Süfyan es-Sevri'dir. Halife olmadan onu sık-sık ziyaret ederdi. Halife olduktan sonra tavsiyelerini yazılı yaptı. Harun Reşid ona bir takım hediyeler gönderince Süfyan ona şunları yazdı: Ey Harun! Nereden bu bolluk? Kimin malını kime veriyorsun? Gönderdiğin hediyeler, fakir fukara ve yetimlerin hakkıdır. Dolayısıyla kıyamet gününde hak sahipleri seni Allah'a şikâyet edeceklerdir. Ey Harun! Mal sahipleri kıyamet gününde "Allah'ım, Harun hakkımızı adilce vermedi, başkalarına verdi." deseler ne cevap vereceksin?[1026]

Ömer b. Abdulaziz'ın meclisinde her zaman ulema bulunurdu. Ürve b. Zubeyr, devamlı yanında bulanan alimlerdendi. İbn Şihap, Abdulmelik ve oğullarına gidip onlara nasihatte bulunan ulemadandı. Şabi, Kubeysi, İbn Zueyb, Reca, Hayat, Ebu Mıkdem, Hasan Basri, Ebu Zenad, İmam Malik ve Şafii, (irşad gayesiyle) idarecilere giden ulemadan idiler.[1027]

Gazali, İhya'da "İdarecilerle Oturup Kalkmada Helal Olduğu Durumlar" başlığı ile bir fasıl açmış, kendisi de Melikşah'ın oğlu Sultan Sancar'a gider onu zulüm yapmaktan alıkoymaya çalışırdı. Zaman zaman şöyle derdi: Ey Sancar! Yazıklar olsun. Müslümanlar senin ağır vergilerin altında inlemektedirler. Musibetler onların bellerini büktü. Buna rağmen hâlâ atların, ayaklarındaki altın halhal ve halkaların ağırlığından yürüyemez durumdalar."[1028]

Ömer b. Abdulaziz'den sonra, VI. Raşid Halife olarak bilinen Nureddin Zengi, büyük devlet idareciliği yanında, hem fakih hem de muhaddisti

Allah Teâla'nın, *'Firavn'a ikiniz gidin çünkü o azdı, ona ikiniz*

[1026] Sibai, *Ahlâkun'l-İçtimaiyye*, s. 53.
[1027] İbn Abudlberr, *Cami Beyani Fadileti'l-İlm*, I, 227.
[1028] Bedri, Abdulaziz, *el-İslâm Beyn'e-Ulema, s.* 119.

de yumuşak ve tatlı bir sözle hitap edin. Belki öğüt alır yahut ürperir."[1029] âye tiyle dünyanın en azılı insanına bile gitmeyi emretmesi, ulemanın irşat ve hakkı tavsiye niyetiyle en azılı ve despot yöneticilere gidebileceğini göstermektedir.[1030]

1. 19. 2. Yönetime Katılmayıp, Sivil Kalmayı Tercih Eden Ulema

Önceden de değindiğimiz gibi, ulema için asıl olan, herhangi bir makam ve otoriteye bağlı olmadan, ücret talep etmeden görev ve hizmeti yerine getirmektir. Peygamberlerin yöntemi bu idi. Göreve bağlılık veya ücret almak bazı vecibelerin ihmal edilmesine sebebiyet verebileceğinden bu neticeye varılmıştır.

Zalim ve despot yönetimlerden görev almayı uygun bulmayan ulema, şu nassları referans gösterir: *"Zulmedenlere eğilim göstermeyin. Yoksa ateş size dokunur Allah'tan başka dostunuz ve yardımcınız yoktur."*[1031] *"Günah işlemek, haddi tecavüz etmek hususunda yardımlaşmayın."*[1032] Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:"Alimin, sık-sık idarecilere gidip geldiğini görsen onun hırsız olduğunu unutma."[1033] Hadiste geçen "sık-sık" ifadesi, ara sıra veya nadiren gitmenin caiz olabileceğini gösterir."Resûlullah, 'Hazn kuyusu'nun şerrinden Allah'a sığının,' buyurdu. Ashab, 'Hazn kuyusu' nedir? dedi. Resûlullah, 'o cehennemde bir kuyudur ki cehennem bile her gün 400 defa onun dehşetinden Allah'a sığınmaktadır. Allah onu riyakar iki yüzlü ulema için hazırlamıştır 'buyurdu."[1034] Bir kısım ulema, benzeri nassları öne sürerek idarecilerle beraber olmayı, onlarla çalışmayı reddetmiş ve caiz görmemiştir.İyi niyetle ziyaret,

---

[1029] Tâhâ, 20/43-44.

[1030] Kurtubi, *Tefsir,* VI, 200-201.

[1031] Hûd, 11/113.

[1032] Maide, 5/2.

[1033] Deylemi, Hasen bir senedle rivâyet ettmiştir. (Bkz. Münâvi, *Feydü'l-Kadir*, I, 455.)

[1034] Tirmizi, Zühd,49.

kötülüklerini hatırlatmak, onları vazgeçirmeye çalışmak, bunun dışındadır.

Tarih sürecinde görülen tahrif, taviz ve nassları ketmetme genelde üç nedenden kaynaklanmıştır; 1.İdareden korkmak, 2.Geçim sıkıntısından endişe etmek, 3. Avamın tepkisinden korkmak. Ulemanın ekseriyeti, bu üç engeli aşmış, hayatları pahasına da olsa gayrı adil idarecilere basamak olmamıştır. Ebu Hanife, İmam Malik, İbn Hanbel, İzz b. Abdüsselam, Seyyid Kutub, Said Nursi, Hasan el-Bennâ bunlardan bazılarıdır.

Ali b. Hasan b. Ziyad anlatıyor: Babam Ahmed b. Hanbel'in arkadaşıydı. Babamın çok borcu vardı. Borcumuzu ödemek için zalimlerin yanında çalışmak için ondan fetva istedi. İmam Ahmed; "hayır, borçlu öl,onların işinde çalışma." dedi.[1035]

Bu kesim ulema, en sıkıntılı dönemlerinde bile idarecilerden asla bağış, maaş ve hediye almaya tenezzül etmemiştir. Ebu Hanife, "Vasıt, bana mescidinin kapılarını saymayı teklif etse onu da yapmam. Nasıl olur da bu ağır işi/görevi kabul ederim?" demişti.[1036]

Zamanın idarecisinden Süfyan Sevri'ye mektup gelir. Mektubu getiren zat mektubu kendisine verir. Süfyan o esnada arkadaşlarıyla Küfe camisinde bulunuyordu. Mektubu görünce titredi. Bir yılandan uzaklaşır gibi mektuptan uzaklaştı. Sonra cüppesiyle mektubu aldı. Çevirip baktıktan sonra arkadaşlarından birine attı ve "Alın, biriniz onu okusun. Çünkü bir zalimin eliyle tuttuğu bir şeye elimin değmesini istemem," dedi. [1037] Abdulkadir Geylani de şöyle derdi: Ey idareciler! Ne sizden korkarım, ne de sizden bir beklentim vardır. Gözümde zerrecikler ve sinekler mesabesindesiniz. Sizden ne zarar ne de fay-

---

[1035] Râfii, *ed-Dave*, s. 76.

[1036] Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 46.

[1037] Bkz: Azad, Ahmed Mevlana Ebu Kelam, *Bir Mücahit Konuşuyor*, İst, 1977, s. 44. (Nakleden: Zeki, Tan. a.g.e,s. 54.)

da gelebilir. Her şey Allah'ın elindedir. Yanımda kölelerle kralların hiçbir farkı yoktur.[1038]

Ulema, vecibelerini ifa etmede otorite ve yetkilerinden çekinmemiş ve her platformda gerçeği ifade etmiştir. Çağımız ulemasından merhum Seyyid Kutub, fakruzaruret içinde yaşadığı hâlde, hizmetini daha etkili yapabilmek için bakan olma teklifini reddederek sivil kalmayı yeğlemiştir.

Ümera, ulemadan vaaz ve nasihat isterdi. Bu geleneği her dönemde görmek mümkündür. Abbasi Halifesi Mansur, İbn Tavus'u çağırtıp kendisinden nasihat istedi. İbn Tavus, kendisine şunu nakletti: Kıyamet gününde en çetin azap, zalim idareciler içindir. İbn Tavus bunu nakledince, yanında hazır bulunan İmam Malik, Mansur'un onu öldüreceğinden korktuğunu ve elbiselerini üzerine topladığını söyler.[1039] İbrahim Ethem, "Adil olmayan sultan hırsızdır. İlmini hayata geçirmeyen alimin şerrinden korunmaya çalış. Allah'tan başkasına boyun eğen biri varsa o, sadece bir kö pektir," demiştir.[1040] Süfyan Sevri, zalimlerin mumunun ışığında yürümeyi bile reddederdi. Uyuyakalmış zalim bir bürokratı namaza kaldırmak isteyen birini engellemiş ve şöyle demiş: "Bırak uyusun da insanlar onun zulmünden rahat etsin."[1041] Namaz insanı kötülükten alıkoyduğu sürece yararlıdır. Süfyan Sevri, zulümle beraber devam eden bir namaz yerine, zulme engel namazsız bir uykuyu tercih etmiştir. Zinnun-i Mısri, hapishanede bulunduğu bir sırada acıkır. Durumunu öğrenen hayırsever bir kadın hapishane gardiyanı vasıtasıyla kendisine yemek gönderir. Zinnun, gardiyan getirdi diye yemeği kabul etmeden geri çevirir.[1042] Bişr Hâfi de, zalim idareciler tarafından kazılan kanal-

---

[1038] Nedvi, *Rical*, I, 277.

[1039] Bkz. Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 7.

[1040] Mahmud, Abdulhamit, *Hayatü İbrahim Edhem*, , s. 111.

[1041] Eş- Şâmi, *Süfyan es-Sevri*, s. 38.

[1042] El--Afânî, *Salahu'l-Ümme*, IV, 334.

lardan geçen sudan haram gerekçesiyle içmezdi.[1043] Ebu Hasan Davudi, zalim idarecilerin yemek artıklarının atıldığı nehrin balıklarından yemezdi.[1044] Said b. Museyyeb: "Ey Ulema! Sakın ha zalim idareciler ve işbirlikçilerinden korkmayın. Amellerinizin boşa gitmesini istemiyorsanız, nefretlerini kalbinizden çıkarmayın.[1045] İdarecilere gitmeyi uygun görmeyen İmam Suyuti, onların hediyelerini de reddederdi.[1046] İbn Semmak (v. 183), idarecilerin kapısında duran rant ulemasının düştükleri çirkin durumu şöyle izah eder: "Rant için idarecilerin kapısında duran alimin durumu, pisliğe konan sineğin durumundan daha beterdir."[1047]

Ebu Hanife, despot yöneticileri ateşe benzetmiştir. Ebu Yusuf'a şu tavsiyede bulunurdu: Ateşten korunmaya çalıştığın gibi, despot idarecilerin şerrinden korun. Onlara yaklaşmadan/ödün vermeden işlerini yerine getirmeye çalış."[1048] Ebu Hanife, halktan kendisine gelen hediyeleri kabul eder ve anında fukaraya dağıtırdı. Bir defasında kendisine 100 çift ayakkabı hediye edildi. Hepsini dağıttı. Çocuğuna ise pazardan ayakkabı aldı.[1049] Mansur, Ebu Hanife'ye hediye gönderdi. O reddetti ve şunu ekledi: Halife kendi malından hediye göndermedi ki kabul edeyim. Hazineden gönderdi. Ben savaşa katılmadım ki onu ganimet olarak alayım. Mücahitlerin çocuğu da değilim ki payları bana düşsün. Fakir de değilim ki fukara fonundan alayım."[1050]

Mevdudi, Ebu Hanife'nin görev almamasını şöyle değerlendirir: Ebu Hanife varlıklı bir zattı. Durumu gâyet iyiydi. Bu durumu, görev almamasında önemli bir etkendi. Ebu Yusuf

---

[1043] El-Afânî,a.g.e, IV, 324.
[1044] El--Afânî,a.g.e, IV, 369.
[1045] Bedri, *el-İslâm Beyne'l- Ulema*, s. 133.
[1046] Eş-Şekea, *Celaleddin Suyuti*, Mısır, 1981, Mukaddime.
[1047] Adnan, Selim *ed-Delâil en-Nuraniyye*, s. 88.
[1048] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 68.
[1049] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 12.
[1050] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 12.

ise fakirdi. O da üstadı gibi görev almak istemiyordu. Ebu Hanife vefat ettikten sonra Ebu Yusuf'un durumu bozuldu. Evindeki kıymetli bir direği satmak durumunda kalmıştı. Bundan dolayı devlet işine razı oldu.[1051] Ebu Hanife'nin görev almamasını sadece ekonomik durumla izah etmenin gerçeği yansıtmadığına inanmaktayız. Ebu Hanife bu tavrıyla kendisine görevi teklif eden yönetimin meşru olmadığını göstermek istiyordu. Hakim rejim Ebu Hanife'yi yanında göstermek istiyordu. Onu kerhen göreve getirmek istiyordu. Ancak o reddetti. Bunun üzerine zindana atıldı ve orada şehid oldu. Zindanı göreve tercih etti.[1052]

Ahmed b. Hanbel en şiddetli işkenceye maruz kaldı. Tarihçiler, kendisine reva görülen işkenceyi şöyle ifade ederler: Ona vurulan kamçılar file vurulsaydı yere çökerdi. İmam tüm bu işkencelere dayandı ve boyun eğmeyi reddetti. Mu'tesim ölünce kardeşi Mütevekkil İbn Hanbel'i saraya davet etti. İmam sarayda yemek yememek için beraberinde yiyeceğini götürmüştü. Mütevekkil onu Kur'an'ın yaratılmış olduğu konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Razı etmek için de çok yüklü bir teklifte bulundu. İmam'ın kendisine verdiği cevap çok anlamlıydı: "Ağabeyin, fillere reva görülme yen işkenceyi bana yaptı. Ancak senin şu teklifin bana onun işkencesinden daha ağır geldi. "[1053] Bu olay despot rejimlerin varlıklarını sürdürebilmek için iki yönteme başvurduklarını göstermektedir. Önce tehdit ve işkence, sonra da dünyalık teklif ve rüşvetler. İkinci yöntem birinciden daha tehlikelidir. Çünkü birincisi, despotlar tarafından her zaman başvurulan barbar bir yöntemdir. Bu herkes tarafından fark edilebilir. İkincisi ise daha sinsi ve daha tehlikelidir. Çünkü gizlidir. Onu Allah'tan başkası bilmez. Sahibinin ebedi hayatına mal olur. Bunu gâyet iyi bilen Ahmed b. Hanbel, bu tür teklifleri "filleri yere seren darbelerden daha a-

---

[1051] Mevdudi, *Hilafet,* s. 403.

[1052] Gazali, Muhammed, *Hasaidu'l -Ğurur*, Beyrut, 1987, s. 198.

[1053] Nedvi, *et-Tarikı ile's-Seadeti ve'l-Kıyade,* Beyrut, 1984, s. 189.

ğır" olarak nitelemişti. O, en ağır şartlarda bile ödün vermeden inanç ve kanaatlarını savunan bu uğurda şehid olan şahsiyetlerdendir. O, idare ve idarecilere değil, zulüm ve gayr-ı meşru yönetimlere karşıydı. "Kabul olacak duamı yöneticilere yaparım" diyenlerdendi.[1054] Buna rağmen görev almadı. Görev almayı, dinden ödün vermek için teklif edilen bir rüşvet olarak değerlendiriyordu. Fakr-u zaruret içinde yaşadığı halde kimseden bir şey talep etmedi.

İmam Ahmed'in elbiseleri çalındı, dilenmemek için evde kalmayı tercih ederlerdi. Muasırı İbn Cehm anlatıyor: İmamı ziyaret ettik. Üzerinde çok eski ve yırtılmış bir elbise vardı.

-Ey imam, hayrola çoktandır görünmüyorsun?

-Elbiselerim çalındı.

-Yanımda para var, istersen borç istersen de hibe olarak sana verebilirim.

-Olmaz (iki teklifi de reddediyor.)

-Yazılacak çalışmalarım var. Ücretle yazmak ister misin?

-Evet, isterim. Kendisine para teklif ettim kabul etmedi.

-Para yerine bana elbise al, dedi. İmam, aldığım elbise karşılığı bana yazı yazdı.[1055]

Görüldüğü gibi, İmam, çok rahat ve konfor bir hayat sürdürebileceği hâlde, iffet ve izzet içinde alın teriyle geçinmeyi tercih etti.

İbn Cevzi, ulema, bürokrasi arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder: "Dünya, keder ve sıkıntıdır. İdare de sıkıntıdır. Ulema hekimler mesabesindedir. Buna rağmen onların bile bile sıkıntının içine düştüğünü görürseniz onlardan sakının."[1056] Bu nedenledir ki ulema, en ağır şartlarda çalışmayı resmî göreve ter-

---

[1054] El-Cundî, Abdulhalim, *Muhammed b. Abdulvahhab*, s. 77.

[1055] Eş-Şe'ke, *el-Eimme*, s. 40.

[1056] Eş-Şekca, *el-Eimme*, s. 9.

cih ederdi.[1057]

Abbasi Halifesi Mansur ile İbn Tavus arasında şu düello geçmiş: Mansur İbn Tavus'tan divit isteyince vermemiş, Halife nedenini sorunca, sana divit vermeyi "zalime yardım" kapsamında değerlendiriyorum. Zira onunla günaha vesile olacak bir şey yazmayacağından emin değilim demiştir. [1058] İbn Tavus, zalimlere divit, kalem ve kağıt vermeyi *"Ve zulmedenlere meyletmeyin; yoksa size ateş dokunur. Allah'tan başka kayıranlarınız da yoktur; sonra kurtulamazsınız."*[1059] *"Ey iman edenler, ne Allah'ın şeairine/dinî merasimlerine, ne haram aya, ne kurbanlık hediyelere, ne gerdanlıklarına, ne de Rab'lerinin gerek nimetini, gerekse hoşnutluğunu arayarak Beyt-i Haram'a doğru gelenlere sakın saygısızlık etmeyin! İhramdan çıktığınızda, isterseniz avlanın. Sizi mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bazılarına karşı beslediğiniz kin, sakın sizi tecavüze sevk etmesin! İyilik ve takva sahibi olmada yardımlaşın, günah ve sınırı aşmada yardımlaşmayın! Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çok çetindir."*[1060] âyetlerinin yasakladığı günahlar kapsamında değerlendirmiş. Bu nedenle zalim idareci olarak gördüğü Mansur'a diviti bile uzatmamıştır. Zindanda bulunduğu bir sırada gardiyan kendisine "ben zalimlerin yardımcısı sayılır mıyım?" sorusunu yöneltince İmam, "sen onların yardımcısı değil, bizzat zalimin ta kendisisin onların yardımcıları, sana yardım edenlerdir" demiştir."[1061] İmam'ın gardiyana cevabı zalim yönetimlerde görev alanların durumunu aydınlatmaktadır. Mansur, Leys b. Sa'd'e Mısır valiliğini teklif etti. O reddetti. Mansur; o hâlde bana salih ve ehliyetli birini söyle. Leys: Osman b. Hakim el-Cüzzam'i öneriyorum, Osman'a teklif iletilince: Size benden haber veren kimdir? "Leys'dir" denilince. Osman, o-

---

[1057] İbn Cevzi, *Saydu'l-Hatır*, s. 346.
[1058] Nedvi, *Mâzâ Hesire'l-Âlemu*, s. 252.
[1059] Hûd, 11/113.
[1060] Maide, 5/2.
[1061] İbn Cevzi, *Seydu'l-Hatır*, s. 377.

nunla ömür boyu konuşmamaya yemin etti.[1062]

Fahreddin Râzi, idarecilerin bulunduğu yerlere gitmeme gerekçesini şöyle izah ederdi: "Hakkı söylemem gerekir, hakkı söylediğim zaman da sarayda başımın gövdemden ayrılacağını tahmin edi yorum."[1063]

Reşid Rıza, ulemanın maaş almasına şiddetle karşı kor ve şöyle derdi: "İslâm için, ulemanın maaş alma cihetiyle yönetime göbek bağıyla bağlı olmalarından, daha zararlı bir musibet bilmiyorum." Reşit Rıza, ulemanın bağımsız olmalarının gerektiğini savunur. Ona göre, maaş, ümeranın elinde "yular" gibidir. Onunla ulemayı diledikleri yöne doğru çekerler. Keza, halkın resmî ulemanın vereceği fetva ve sözlere güvenmemelerini söyler.[1064]

Nurettin Topçu, ulemanın maaş ve görev almaları konusunda şunları der: "Peygamber ve ashap devrinde *hoca* ve *din adamı* sıfatı yoktu. Bugün İslâm'ı kurtarmak için aynı samimiyet ve ihlas devrine dönmemiz lazım geliyor. Bunun için maaşlı memurları ve devlette idarecileri bulunan diğerlerinden ayrı din adamları sınıfı kaldırılmalıdır. Dinî hayatın yaşanmasında para ile maaşın hiç yeri olmamalıdır. Bu hayata önderlik edenlerden düşünürler ancak bulundukları ilim yerinden maaş almalıdırlar. Bunlar mesela profesörler, yazarlar ve bilginlerdir. Camilerde ibadet, ayin şeklinden ve gerçek ibadeti öldürücü olmaktan kurtarmalıdır. Maaşlı konferansçılığın hakka ecir olmadığı gibi, halka da hayrı olmaz. İmamlar, maaşlarını mutlaka bağlı oldukları başka bir memuriyetten almalıdırlar. Onlara en yakışan meslek öğretmenlik mesleğidir. Köy öğretmeni, köyün imamıdır. Şehirlerde derece derece okulların kültür derslerini (felsefe, edebiyat, yurttaşlık ve tarih gibi) okulun öğretmenleri de bu görevi yapabilirler.[1065]

[1062] Tantâvi, Ali, *Rical,* s. 127.

[1063] Nedvi, *el-Müslimune fi'l-Hind*, s. 147.

[1064] Rıza, *Menar,* IV, 282.

[1065] Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 124-125.

Sultan Abdulhamid, Cemaleddin Efgânî'ye şeyhülislâmlık makamını teklif edince şöyle dedi: "Alime, resmî görev yakışmaz,onun şeref ve makamı, irşad ve eğitimdir, ilim ve ameldir.[1066]

Hükümet yetkilileri, Hasan el-Bennâ'dan, ülkeyi ziyaret eden bir başbakanın önünde hükümet adına konuşmasını talep edince, müthiş şekilde sinirlenmiş ve derhal istifasını istemiş ve "Siz memurların yalnız hükümet iradesiyle hareket eden bir robot oldu ğunu sanıyorsanız, ben böyle bir işte yokum" demiştir. [1067]

Ulema, her şeyden vergi veya zekatın alındığı gibi, ilmin de zekat veya vergisinin bulunduğuna inanmaktaydı. Bu nedenle ulemanın yaptığı hizmetin ilimlerinin kutsal bir vergisi olduğuna inanıyorlardı. Hatta ücretle hizmet yapanlara sıcak bakmayıp ilme hıyanet ettiklerini söylerlerdi. Ücretle çalışanların yaptıkları çalışma ve meydana getirdikleri eserlere şüpheyle bakar, uzak dururlardı.[1068]

Hanefi uleması ezan, imamet, hac, Kur'an ve fıkıh tedrisatı için ücret almanın caiz olmadığını belirtmiştir.[1069] İmam Şafii de, Sahabe ve Tabiin dönemlerinde başkası adına Kur'an okuma geleneği olmadığı için ücretle okunacak Kur'an'dan kimseye sevap gitmeyeceğini söylemiştir.[1070]

Değerlendirme: İslâmî vecibelerin bireysel veya fahrî olarak yerine getirilmesinin zorlaştığı günümüzde durum tamamıyla değişmiştir. Resmî hizmet dışında yapılan hizmetler; ya bireysel veya bir sivil kuruluş çatısı altında yapılabilmektedir. Bu tür hizmetler de resmî mercilerin denetim ve kontrolü altında olduğundan neticeye varılamamakta ve beklenen per-

---

[1066] Emin Ahmed, *Zuama*, s. 117.

[1067] El-Bennâ Hasan, *el- Müzekkirât* s. 74.

[1068] El-Huli, *el-Müceddidun*, s. 135.

[1069] Muhammed b. Abdesselam, *el-Mineh el-Muhamediyye* s. Beyrut. 1984, s. 99. (Molla Hüsrev'in, *Gurer ve Serhi Dürer*'inden naklen)

[1070] Alusi, *Tefsir*,XXVII, 67; Nevevi, *el-Ezkâr*, Beyrut, 1983, 259.

formans ortaya konulamamaktadır. Bu nedenle günümüzde İslâmî hizmetlerin meşru yönetimler tarafından desteklenmesi ve hatta bizzat kendileri tarafından yerine getirilmesinin daha uygun olacağına inanmaktayız. Topluma mal olmuş önemli şahsiyetlerin ise resmî hizmet yerine sivil kalmalarının hizmette daha etkili olacakları kanaatindeyiz.

Ulema (ve Müslümanların) görev alıp almama konusunda İslam'ın hükmü şudur: Ulema (ve diğer kesimin) görev karşılığı aldığı ücret ve imkanlar, konuşulması gereken yerde sükut etmelerine, sükut edilmesi gereken yerlerde de dalkavukluk etmelerine neden olmamalıdır. Görev alma, ulemanın iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma vecibelerine engel olmamalıdır. Keza, ulema, görev ve rahatlarına mal olsa da, doğruları konuşmaktan geri kalmamalı, rızk ve ecelin Allah'ın elinde olduğunu unutmamalı, hakkı söylemenin rızka mani olmadığının bilincinde olmalıdır.

1. 20. Ulema ve Siyaset (Politika)

"Din siyasetten ayrılırsa geriye cengizlik (vahşet) kalır."
Muhammed İkbal

Siyaset, Arapça kökenli bir kavramdır. Batı literatüründe *politika* olarak işlenir. İslâm ve Batı ayrı kültüre sahip olduklarından, İslâm siyaseti ile Batı politikasını bir tutmamak gerekir. Siyaset, lügat olarak işleri sevk ve idare etmek, emir vermek, yasa çıkarmak, yasak koymak, ıslah ve terbiye etmek anlamlarına gelmektedir. **Kavram olarak siyaset, insanları en güzel biçimde idare etme, imkan nispetinde onları peygamberlerin metoduna yaklaştırma ve kötülüklerden uzaklaştırıp maslahata götürme sanatıdır.** İslâm literatüründe *siyaset adamı*, lider, idareci, zeki, hikmet ve feraset sahibi, dahi ve otorite anlamlarını içerir. Siyaset konusunda yapılan bir yanılgı, ca-

hili politika ile ilahî siyaseti birbirine karıştırmaktır.

"İslâm'da siyaset yoktur.", "Politikacı, hileci, akıl çelen ve yalancıdır. Bu nedenle erdemli şahsiyetlerin ondan uzak durması gerekir.", "Siyasette din yoktur." benzeri söylemlerin maksatlı ve İslâm diniyle bağdaşmadığına inanmaktayız. Bu anlayış, son yıllarda egemen güçler tarafından ortaya konulmuş, yabancı ve uğursuz bir tezdir. İslâm akidesine göre, "İslâm'da siyaset yoktur" ile "İslâm'da hac yoktur", "İslâm'da cihad yoktur" vs. demek arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Siyaset herkesin yaşamıdır. İnsanların beraber yaşamak için oluşturdukları bir nizamdır. "Ben siyaset yapmıyorum." demek, "Nefes almıyorum, toplumdan biri değilim." demektir. İslâm'da olmayan siyaset, hile yalan ve oportünizm üzerine kurulan siyasettir. İslâm ile siyaset ilişkisini Muhammed İkbal'in, "din siyasetten ayrılırsa geriye cengizlik (vahşet) kalır"veciz ifadesi özetlemektedir.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu da siyasetin mübarek ve hassas bir konu olmasıdır. Siyasette başarı, onun ehil ve dürüst kişilerce yerine getirilmesine bağlıdır. Kur'an ve Sünnet bu konuya dikkat çekmiş ve üzerinde özenle durmuştur. Hz. Yusuf, iyi bir idareci olduğunu ortaya koyarken, özellikle *emin* ve *ilim sahibi* olduğunu vurgulamıştı.[1071] Müslüman toplumların siyaset arenasındaki başarısızlığını, âyette geçen iki önemli özellikten sarf-ı nazar edilmesine bağlamaktayız. Basit bir araç veya cihazı kullanmak, basit bir yemeği hazırlamak bile bilgi ve beceri gerektirdiği hâlde, milyonlarca insanı iyi bir biçimde idare etmek için de insanda bazı özelliklerin bulunması gerek.

Seküler kesimin en büyük hedefi, İslâm camiasını siyasetten uzaklaştırmaktır. Bunu gerçekleştirmek için de her yön teme başvurmaktadır. Sözgelimi, malum cenah Cuma ve bayram namazlarını "siyasî namaz", namus timsali başörtüsünü de

---

[1071] Bkz. Yusuf, 12/55.

"siyasî giysi" diye engellemeye çalışmıştır. Daha garibi *Tevbe, Enfal* ve cihadı anlatan birçok sûre, "siyasetten bahsediyor" diye, yasaklanma cihetine gidilmiştir.

Tüm zor şartlara rağmen, Müslümanların batılın her isteğine sessiz kalması ve eli-kolu bağlı durması düşünülemez. İbrahim ile beraber olup Nemrut'tan yana olmadıklarını göstermek için, bir damla su ile de Nemrut ateşini söndürmeye gayret göstermeleri gerek. "Toplumun mutluluk ve bekası ulema ve idarecilerin dürüst çalışmasına bağlıdır" mealindeki vecize, her dönemde geçerliliğini korumuştur. Nitekim Londra'da 1960 yılında 74 ülkenin temsilcisinin katılımıyla "suç ve nedenleri" konusunda verilen konferansın sunuş bildirgesinde benzer manada ifadeler kullanılmıştır.

İslâm'ın öngördüğü siyaset, hak, adalet ve ehliyet ölçülerine göre insanları idare etmeye talip olmaktadır. Bu bağlamda siyasetin kapsamı Hz.Peygamber tarafından "En iyi amel, Allah için sevmek ve buğzetmek"[1072] olarak belirlenmiştir.

Ülkeyi, adalet ve hukuk disiplini içinde yönetmeye çalışmanın İslâm'da olmadığını ileri sürmenin mantığını anlamak imkansızdır. Siyaset, insanların yeryüzünde yaşamlarını düzeltme ve hukuku hakim kılma faaliyetidir. Bu nedenle siyaset/politika kesinlikle reddedilmesi gereken çirkin bir şey değildir. Siyaset, yoksulluk, haksızlık ve çaresizlik içinde yaşayanlar için bir değişim umududur. Ulema veya insanlar siyasetle ilgilenmezlerse de siyaset onlarla ilgilenir. Tarihte ve günümüzde ulemayı tehcire zorlayan onlara, zindan ve işkenceleri reva gören, birçoğunu şehit eden, hizmet ve ilmî çalışmalarına engel olanlar da despot siyasîlerden başkaları değildir.

Siyasete karışmamak, "Toplumda görülen tüm haksızlık ve gayr-ı meşru yönetimlere karışmıyorum, yapılan insan hakları ihlallerinden bana ne.", "Zalim ile adil, mümin ile münafığın yanımda hiçbir farkı yoktur. ", "Memleketi idare etmede, ehil

---

[1072] Ebu Davud, Sünnet, 2.

olanla olmayan arasında herhangi bir fark yoktur." demek anlamına gelmez mi?

"Zalim ile adil birdir." diyen biri, ya korkak ya cahil ya da iki yüzlü bir müraidir. İki horozun dövüşünde de tarafsız kalmak çok nadir iken, memleketin idaresinde tarafsız kalmak nasıl izah edilir? Fiyatların arttığını söylemek, zamlardan şikâyetçi olmak, eğitim politikasını beğenmemek, haksız vergilerden şikâyet etmek, maaş ve geliri yeteri bulmamak, sahne ve meydanlara çıkmadan siyaset yapmaktır.

İslâm, siyaseti *adil siyaset* ve *zalim siyaset* olmak üzere iki kategoride inceler. Adil siyaset, İslâm'ın büyük bir bölümüdür. İslâm'ın öngördüğü siyaset biçimidir. Kur'an'da geçen yüzlerce âyet adil siyaseti öngörmektedir. **Ulemanın uzak durması gereken siyaset, his, rant, yalan ve ütopya üzerine kurulan, insanları bölmekten, cephelere ayırmaktan başka bir netice getirmeyen, kısır, anlamsız günlük politik faaliyetler ve cedelleşmelerdir.** Siyasette ulemanın misyonu, dağılmış safları birleştirmek, yanlışları düzeltmek ve "adil siyaset" ve alternatif programlar öne sürmektir.

Oy kullanmayı Kitap ve Sünnette sözü edilen "bey'at" fenomenine yakın görüyoruz. İkisinde ortak payda, bulunduğu yerin idaresi için ehliyetine inandığı ve ehil olmaya en yakın bildiği kişi veya kişileri seçmektir. Önemine binaen, bir hadis gibi algılanan Ebubekir'in (r.a) Halit b. Velid'e verdiği, "düşman seninle nasıl çarpışıyorsa sen de öyle çarpış. " talimatı, oy kullanmanın gerekliliği için bir delildir.

Dünyaya yön vermede siyasetin önemini iyi fark eden İslâm muarızı Batılı politikacılar, özellikle Müslüman ulemanın siyasetten uzak kalmasının gereğini işlemişlerdir. Bu propagandanın Müslüman toplumlarda etkili ve yönlendirici olduğuna inanmaktayız. Oysa Batı'da Hıristiyanlığı desteklemek gayesiyle çok sayıda parti kurulmuştur. ABD'de başkan adaylarının özellikle seçim sürecinde kilise ve din adamları ile çatışmamaya özen göstermeleri dikkatlardan kaçmamaktadır. Bu

bağlamda İngiliz Muhafazakar Partisi genel sekreteri, "politika hayatın ta kendisi ise, din de politikanın dışında veya üstünde ise, o hâlde dinin hayatla hiçbir ilişkisi yok" sözü önemlidir."[1073]

Ulema, her konuda olduğu gibi, siyaset konusunda da hayatlarına mal olsa da doğruyu söylemeli ve doğru ile beraber olmalıdır. Ulema önderdir, her konuda başvurulacak makamdır. Ulema, politikacıların kaprislerine alet olmaz, günlük tartışma ve cepheleşmelerden uzak durur, uydu olmak yerine, uyulan merci olur, tavır ve gidişatlarıyla "adil siyaset"i ortaya koyarak zalim siyaset ve siya sîlerden uzak durur. (Siyasette sergilenmesi gereken İslâmî tavır ve oy kullanmanın hükmü konusunda geniş bilgi için.) [1074]

Ulema –Siyaset İlişkisine Örnekler: Geçmişte ulemanın işkenceye maruz kalmaları, kötü politikacıları tenkit etmeleri ve onlara biat/oy vermemelerindendi. Ebu Hanife, Ehli Beyt'ten Muhammed Nefs Zekiyye'nin kardeşi İbrahim'in Irak'taki kıyamını destekleyip, kendisiyle beraber hareket ediyordu. Muhammed Nefs Zekiye'yi de Medine'de destekliyordu. Ebu Hanife, Ebu Cafer Mansur'un despot yönetimini destekleyip yanında yer almış olsaydı, zindanda can vermezdi. O, zalim Ümeyye oğulları idaresine karşı İmam Zeyd'le beraber olduğunu söylemiş, Zeyd'in kıyamını malı ve kalemiyle desteklemişti.[1075] İmam Malik de Muhammed Nefs Zekiyye'ye destek veriyordu.[1076] Ahmed b. Hanbel, Mutesim'ın yönetim ve sapık görüşlerini reddettiği için zindanda vefat etti.

*Hasıl-ı kelam:*Şehid İmam Hasan el-Bennâ'nın dediğini tekrarlamak istiyoruz: "Kardeşlerim! Kur'an sağımızda, Sünnet de solumuzda olduğu hâlde yola koyulmuşuz. Gayemiz; sadece insanları İslâm'ın emir ve yasaklarına davet etmektir. Buna "si-

---

[1073] Bkz. Keskin, Abdulbaki, *Batı ve 21. yy. Üçgeninde İslâm*, s. 244.

[1074] Bkz. Muhammed Zeki, *Riyaset ve Siyasette Ehliyet* İstanbul,1998.

[1075] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 11.

[1076] Eş-Şekea, *el-Eimme*, s. 9.

yaset" diyorsanız, bizim siyasetimiz ondan başkası değildir. Bu davetçilere, "siyasî insanlar" diyorsanız, tüm insanlık şahit olsun ki biz böyle siyasîleriz. Bizlere hangi yakıştırmalarda bulunursanız bulunun, bu ne bizi enterese eder ne de bizi yolumuzdan alı koyar. Kardeşlerim! Sözcük ve isimler bizleri hakkı aramaktan alıkoymasın. İslâm, iki dünya mutluluğunu garantileyen bir siyasete sahiptir. İşte siyaseti miz onun ta kendisidir."

İkinci bölüm

Sahip Oldukları Gücü Batılda Kullanan Ulema

II. BÖ LÜM
SAHİP OLDUKLARI GÜCÜ BATILDA KULLANAN ULEMA (ULEMA-İ SU' VE PORTRELERİ)

2. 1. İlim, Ne Zaman Zararlı Bir Unsur Olur ?

Bir şeyi olduğu gibi bilmek ve kavramak anlamına gelen ilmin mutlak anlamda yararlı veya zararlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle nakıs veya hedefinden saptırılmış bir ilim cehaletten daha zararlı bir durum arz edebilmektedir. İlmi yararlı ve zararlı olma açısından şu şekilde değerlendirmemiz mümkündür.

a) Yitik İlim: Kur'an ve sünnetçe aranması tavsiye edilen ve peygamberlerin mirası olan ilimdir. Bu ilim, sahibini takvaya, Allah korkusuna, ahirete yönelmeye ve iki dünya saadetine götürür. Müslüman toplumlarının geri kalmasında en önemli faktör bu ilim çeşidinin yokluğudur. Bu ilime sahip olmayan birey ve toplumlar "cahil" olma özelliğinden kurtulamamıştır. Medeni, kalkınmış ve uygar bir toplum seviyesine ulaşmak "yitik ilim"in tüm birey ve kurumlarına yayılmasına bağlıdır.

b) Eksik veya Yetersiz ilim: Bu çeşit ilim, cehalet ve "ilimsizlik"ten daha zararlıdır. İlimi, "fenni ilimler", "sosyal ilimler", "seküler ilimler" ve "teolojik ilimler" olarak ayırmak, birine önem verirken diğerinden yüz çevirmek, ilimi zararlı bir unsur haline getirir. Ulemamız, insanların gramer, lügat, teoloji ilimleriyle yetinip, sosyoloji, fen, tarih vs. ilimlerden istiğna ederlerse, yararlı olamayacakları gibi, İslâm imajının bozulması-

na da sebebiyet verebileceklerini söylemiştir. Bu nedenle İslâm uleması, dil, fıkıh, kelam vs. ile yetinmeyip sosyoloji, iktisat, tıp, felsefe vs. ilimlerle de iştigal etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, "bir insanın rüşde ermesini fizyolojik gelişmesine değil, aklen ve ruhen gelişmesine bağlamıştır. Yani, yaşadığı toplumun içinde meydana gelen fenomenleri kavramasına bağlamaktadır. Bir insan fizikî olarak 20 yaşına gelebilir. Ancak eğitim yönüyle yetişmemişse bu şahıs henüz rüşte ermemiş demektir. [1077]

Kur'an, *"Onların bilgileri ancak bu kadara varır."*[1078] *"Onlar ancak bu dünya hayatının dış tarafını bilirler."*[1079] der. İlk âyet, zan ile hareket edip ilimde nakıs olan kesimleri kınamakta, diğer âyet de, bazı kesimlerin dünyevî/seküler ilimlerle yetinip ahiret ilminden habersiz ve cahil olduklarını belirtmektedir. Âyette geçen zahir/sathî ifadesi, söz konusu kimselerin ilimin detay ve derinliklerine inmediklerini sathî/dış görünüş ile yetindiklerine dikkat çekmektedir. Âyet, dünyadan yüz çevirmeye değil, dünyaya olduğu gibi yaklaşmaya davet etmektedir. Zira âyette bahsi geçen "nakıs bilgi" sahipleri, fizik ötesinde bir alemin varlığından habersiz kesimdir.

d)Saptırılan İlim: Bu çeşit ilim, asıl hedefinden başka gaye ve hedeflere saptırılan ilimdir. *"O kitap verilenlerin ihtilaf etmeleri ise sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki ihtirastandır."*[1080] İttifak, bir araya gelme, ihtilaf ve tefrikaya son vermek, ilimin asıl hedefleri arasında iken, Kitap ehli tarafından ilim asıl hedefinden saptırılmış, ihtiras ve bölünmeye vesile kılınmıştır. *"İnsanlara sihir öğretiyorlardı(...)(Harut ve Marut'tan) kişi ile zevcesinin arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı."*[1081] Âyeti de,ilimin asıl hedefinden saptırılarak insanları sihir ve benzeri zararlı şeylere

---

[1077] Ferruh, Ömer, *Tecdidun fi'l- İslâm,* s. 15-16.
[1078] Necm, 53/30.
[1079] Rum, 30/7.
[1080] Al-i İmran, 3/19.
[1081] Bakara, 2/102.

karşı koymada kullanılacağı yerde, sihir öğrenmede ve eşleri birbirinden ayırıp, ailenin yıkılmasına vesile edildiğini beyan etmektedir.

Alimin mertebesi, peygamberlik makamından sonra en yüce makamdır,ancak asıl hedef ve maksadından uzaklaşınca da insanlık için en zararlı unsur haline gelir. Alim, ilmiyle amel edince peygamber vârisi iken, ilminden uzaklaşınca *Haman, Umeyye b. Halef, Karun* vârisi olur. Keza iyi niyetle ilim elde etmek en faziletli amel iken, dünyalık ve diğer maksatlar için elde edilen ilim en bü yük günahlar arasındadır.

2. 2. Ulema-i su'

"Ümmetim için ulema-i su, hem müşrik hem de Deccal'dan daha zararlıdır."

Hz. Mumammed (s.a.s)

"Şeyh (ulema-i su') putların aşkı uğruna İslâm'ı feda etti. Zünnardan tesbihine ip yaptı. Pirlere, saçları ağardığı için pir dendi. Köy çocuklarının bir maskarası oldular. Gönülleri, "la ilahe" yazısına yabancı, orası heves putlarıyla dolu bir puthane haline gelmiş, her saçını uzatan bir mutasavvıf hırkası giymiş. Ah bu din satan tüccarlardan illallah!."

Muhammed İkbal

Kur'an, tarihin her döneminde iki kesimin peygamberlere karşı çıktığını haber vermektedir:

1-Aristokrat kesim: Konuyla, ilgili önemli âyetleri vermekle yetineceğiz. *"Biz herhangi bir memlekette tehlikeyi haber veren bir Resûl gönderdiysek, herhalde onun refah ile şımartılmış olanları: "Biz, sizin gönderdiğiniz şeyleri tanımayız." dediler.*[1082] *"Yine böyle senden önce hangi memlekette bir uyarıcı gönderdikse, onun refah içinde-*

[1082] Sebe,34/34.

ki takımı demişti ki: 'Bizler atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız."[1083] *"Bir ülkeyi helak etmek isteğimiz zaman oranın devletlilerine (ileri gelenlerine) emrederiz; onlar itaat etmeyip orada kötülük işlerler. Böylece o ülke aleyhine hüküm hak olur! Artık onu yerle bir ederiz."*[1084]

2-Ulema-i su' :İlim, kimine göre dünya metaı elde etmek için bir geçim vasıtası, kimisi için mertebelerin en yücesi, kimisi için önünü gösteren nur, kimi için dünya ve ahirette elde edilecek mertebelerin en büyüğü, düşmana karşı silah, milleti birleştiren harç, medeniyet seviyesine çıkaran güçtür. Keza, ilim, kimine göre, taharet, hayız ve nifastan bahseden ilmihaldir, kimine göre Arap dili ve edebiyatından ibarettir. Asırlar önce konunun önemini fark eden ulema, çeşitli vesilelerle durumun önemini ifade etmişlerdir.

Konunun önemine dikkat çeken Gazali, dinin zaafa düşmesinin önemli nedenleri arasında, ulemanın bozulmasını göstererek şöyle der: "Dinin zaafa uğramasının önemli bir nedeni, gönül hekimleri ulemanın sapmasıdır. Zira ulema hekimler konumundadır. Çağımızda ulema, müzmin hastalığa yakalanmıştır. Ümeranın bozulmasının gerçek nedeni de ulemanın bozulmasıdır. Ulema-i su' ve kötü yargıçlar olmasaydı, idareciler kötülük yapmaktan çekinecek, zulüm ve ifsatları azalacaktı. Çıkar, kendilerini susturmuştur. Hareket ve amelleri, sözlerini yalanlamaktadır. Doğru ve samimi olup, ilimleriyle amel etselerdi, kurtulacaklardı. Ulemanın bozulmasının nedeni, mal ve makam sevgisidir. Dünya sevgisine müptela olanlar, başkalarına iyiliği emretmezler."[1085]

İmam Rabbânî de Gazali' ye yakın bir mütalaada bulunur. Şöyle der: "Ne diyeceğimi bilemiyorum. İnsanların kurtuluşu ulemaya bağlı olduğu gibi, helak ve fesatları da onlara bağlıdır.

[1083] Zuhruf, 43/23.

[1084] İsrâ, 17/16.

[1085] Nedvi, *Rical,* I, 229-230 (İhya'dan naklen, II, 13.)

En erdemli insanlar alimlerin en iyileri olduğu gibi, en kötü insanlar da ulema-i su'dur. Bir Allah dostu rüyada şeytanı boş ve hareketsiz görmüş. Nedenini sorunca, şöyle demiş: Zamanımızdaki ulema-i su', ifsat ve saptırma görevini üstlenmiştir. Bu nedenle bize bir şey düşmemektedir."[1086] Ulema-i su', İmam Rabbânî döneminde ruhsat namı altında sultanlara secde etmeye bile cevaz vermişti.[1087] İmam Rabbani,Müslümanların başına gelen bir çok musibetin ulema-i su'dan kaynaklandığını şöyle ifade eder: Şu ana kadar Müslümanların başına ne musibet geldiyse ulema-i su'dan gelmiştir. Onlar idarecilerin de sapmasına sebep olmuştur. Ümmeti 70 küsur fırkaya bölenlerin başında onlar gelir. Onların başında da cahil (sofular) gelmektedir.[1088]

Çağdaş alim Mustafa Sibâi şunları der: "Şerir ve facir din tacirleri ulema, çıkarları uğrunda zalim ve gaddar kişileri dost edinmekten, onları alkışlamaktan geri kalmaz. Onlar, İslâmî ahkamı lağvedenleri kutlamaktan, şakşakçılıktan ar duymazlar. İslâm'a hizmet edenleri zindana atılmaları için fetva ve kararlar dizerler. Müslümanları fitne ve fesat çıkarmakla itham ederler. Onlar bu halleriyle, "*Ben Musa'nın dininizi değiştireceğinden endişe ediyorum.*[1089]" âyetinde ifade edilen "Firavun yöntemi"ni hatırlatırlar. Hz. Hüseyin'in şahadetine göz yumarlar. Ancak sinek kanının vahamet ve necasetini gündemde tutarlar, Siyonist ve misyonerlere göbekten bağlıdırlar, despotların fetva makineleridir.[1090]

Ulema-i su'un İslâmî bir endişesi olmadığı hâlde, İslâm 'ı savunduklarını iddia eder, hedefledikleri makamlarına ulaşınca İslâm'ı yaşamaktan uzaklaşır. Onlarda el, etek öpmek ve öptürmek öne çıkar. Gerektiğinde de İslâm muhalifleriyle işbirliği

---

[1086] Nedvi, *Serhindi*, s. 287.
[1087] Nedvi,*Serhindi*,a.g.e. 291.
[1088] Nedvi, *es-Serhindi*, s. 278.
[1089] Nedvi ,*Sehindi* a.g.e. 292,
[1090] Bkz. Sibai, *Ahlakune'l- İctimaiyye*, s. 205.

yapmaktan geri kalmaz. Bunlar başta Allah ve Resûlü'ne, sonra da ilim ve misyonlarına ihanet ederler. Halktan kopuk; gökdelenlerde, görkemli makamlarda zamanlarını geçirirler. *"Bari Allah dostları ve bilginleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten alıkoysaydılar. Ne kötü bir sanata alışmışlar"*[1091] *"Ey iman edenler, haberiniz olsun ki, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altını ve gümüşü hazineye tıkıp da onu Allah yolunda harcamayanları, acı bir azap ile müjdele"*[1092]

Ulema-i su' konusunda en çarpıcı tehdidin, "*Onlara o herifin kıssasını anlat ki, ona âyetlerimizi vermiştik, ama o, onlardan sıyrılıp çıktı, derken onu, şeytan arkasına taktı da yolunu şaşırmışlardan oldu. Eğer dileseydik biz onu o âyetlerle yükseltirdik, fakat o, yere alçaklığa saplandı ve hevasının ardına düştü. Artık onun hali, o köpeğin haline benzer ki, üzerine varsan dilini sarkıtıp solur, bıraksan da yine dilini sarkıtıp solur! İşte böyledir âyetlerimizi inkâr eden o kimselerin durumu; kıssayı kendilerine bir naklet, belki de biraz düşünürler.*"[1093] âyeti olduğuna inanmaktayız. Âyet, ilimden uzaklaşan ulema-i su'u, dilini salıp sarkıtan köpeğe benzetir: Köpeğin dilini sarkıtması ile ulema-i su arasındaki ilgi ve benzerliği Şehid Seyyid Kutup şöyle açıklar: "Köpek devamlı olarak dilini sarkıtır. Allah'ın âyetlerinden yüz çevirenler de doymak nedir bilmezler. Devamlı olarak dünyalık için el ve dillerini sarkıtırlar. Aç gözlüdürler." Seyyid Kutup âyeti, zalim idarecilere alet olmak isteyenlere de teşmil ederek şöyle der: "Bunların hâli, Allah'ın âyetlerini bildikten sonra onunla amel etmeyip inkâr edenlerin durumunu hatırlatır. Nice alim taslağını gördük. Allah'ın dinini bildikleri hâlde, bazı kesimleri memnun etmek için âyet ve nassları tahrif etmekte ve onların hesabına fetva vermektedirler. Allah'ın ahkamının yüceliğini belirli kesimler için ketmetmektedirler. Yıllarca "faizin haramlığı" konusunda fet-

---

[1091] Maide, 5/63.
[1092] Tevbe, 9/34.
[1093] A'raf, 7/175-176.

va verdikleri hâlde, kimilerini memnun kılmak için yazdıklarını ve inandıklarını tekzip etmektedirler. Gerçekten cehennemde yer almak için yarışanlar çoktur."[1094] Keza âyet, Allah'ın âyetlerinden yüz çevirenleri, derileri soyulanlara benzetmektedir.Deri,bedeni örtmekte ve korumaktadır. Vücut, onunla güzelleşmektedir. İman da öyledir. İnsanı güzelleştirmektedir. Derinin çıkarılması ve değiştirilmesi ne ise dinin değiştirilmesi ve terk edilmesi de odur. Çeşitli münasebetler dini gizleyenler veya ondan ayrı yaşayanlar derilerini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Âyet, dinin çıkarılıp değiştirilecek bir elbise veya yüzük gibi, çeşitli ortam ve şartlarda çıkarılacak bir nesne olmadığına dikkat çekmektedir. Şahin, kartal, atmaca yükseklere konup, yüksek yerleri tercih ettiği gibi, Rabbânî ulema da yüce gaye ve idealleri hedef edinir.Ulema, tamah gösterip insanların artıklarına göz koyduklarında ve alçak yerlere konduklarında leşe konan haşerenin konumuna düşer.[1095] İlmin tek başına sahibini koruyamadığını, yukarıda geçen âyetin şu bölümünden öğreniyoruz: "*Onlara o herifin kıssasını anlat ki, ona âyetlerimizi vermiştik, ama o, onlardan sıyrılıp çıktı, derken onu, şeytan arkasına taktı da yolunu şaşırmışlardan oldu.*"

İlim, dışa yansıyan ve amel ile açığa çıkan sağlam bir akide haline geldiği zaman sahibini korur. [1096]

Kötü alim konusunda âyetin işaret ettiği diğer ders ve ibretlerden bazıları şunlardır:

1-Olay kahramanı alim, ilmi bırakıp küfrü tercih etmiştir.

2-O, yılanın kabuğundan sıyrılması gibi dinden sıyrılmıştır, kötülükte şeytana örnek olmuştur.

3-Rüştü bırakıp, cehalet ve sapmayı tercih etmiştir.

4-İlim onun kurtuluşuna değil, helakine vesile olmuştur.

[1094] Bkz. Kutub, *Fizilal,* III, 399, 1397

[1095] Krş. El-Halidi, Salih Abdulfettah, *Ma Kısası's-Sabikin fi'l-Kur'an'il-Kerim,* Beyrut, 1988, III, 142-143.

[1096] Bkz. Kutub, *Fi zilâl,* III, 1399.

Çünkü ilim asıl maksadından saptırılırsa sahibinin helakine neden olur.

5-Dünyaya meyletmiş, ilimi dünyaya alet etmiştir. Dünya metaının aslı ve merkezi "yer"olduğundan, âyette "dünyaya meyletti" ifadesi kullanılmıştır.

6-Himmeti olmadığından, zilleti kabul etmiştir. Herhangi bir hedefi yoktur. Hevâ ve nefse uymak aziz olanı zelil kılmaktadır. Köpek korktuğu şeye ilişmediği gibi, uleam-i su' da korktukları makamlara ilişmezler.

7-Köpek devamlı olarak dilini çıkarıp solur. Her halükarda dünyaya karşı sabırsızlığını gösterir. Öylelerine nasihat edilse de edilmese de aynıdır. Hiç durumunu değiştirmez. Köpek dışındaki canlılar, acıkınca dillerini sarkıtır ve solur. Köpek ise her durumda dilini sarkıtır. Dünya metaına bağlanmış ulema-i su, fakir de zengin de olsalar dünyaya doymazlar. Bunu çeşitli vesilelerle ifade ederler. Onlara nasihat etsen de etmesen de dünyaya olan bağlılıklarından vazgeçmemektedirler. Köpeğe bir parça yiyecek atıldığında hareketsiz kalır. Ulema-i su' da öyledir. Kendilerine mal makam verilince hareketsiz ve eylemsiz kalırlar.[1097]

Hz. Peygamber, ulema-i su'un insanlık için en büyük tehlike olduğunu ve hatta kıyamete kadar zuhur edecek musibet ve belaların en kötüsü olacağı haber verilen "Deccal" dan da daha kötü olacağını söylemiştir. "Ümmetim için Deccal'dan daha tehlikeli olanı, insanların sapmasına vesile olan öncülerdir. "[1098] Hadiste geçen "el-eimme" sözcüğü, *imam* kelimesinin çoğulu olup, hem "ulema" hem de "idareciler" anlamına gelir. Hadislere göre, kıyamete yakın zamanda zuhur edecek "Deccal" fitnesiyle mücadele edecek "Mehdi" namındaki zata karşı çıkacak ve onu engellemeye çalışacak da ulema-i

---

[1097] Bkz: İbn Cevzi, *Fevâid,* s. 131-132.

[1098] Ahmed b. Hanbel, el-Albani, *Silsiletu'l-Ehadisi's-Sahiha,* Hadis No: 1989.

su'dur.[1099]"Ümmetim için en fazla korktuğum, dil uleması(söylemleri dilde kalan) münafıklardır."[1100] hadisinde, ilimleri, dilde kalıp hayata geçmeyen ulema kastedilmiştir. Hadis, ilmiyle amel etmeyen kesime "münafık" yakıştırmasında bulunulmuştur. "En çetin azap, ilminden yararlanmayan alim içindir."[1101]

Tarih boyunca, neredeyse her kesim ulemayı takip etmiştir. Bu nedenle ulemanın duruşu çok önemlidir. İslâm muarızlarının en önemli hedefi, 'İslâm imajını bozacak, ve temsil gücü bulunmayan ulema profilini' ortaya koymaktır. Tarihte bunların örneği çoktur; Bu bağlamda, Râvendi, Tevhidî ve Mearrî'yi hatırlatabiliriz. Bunlar, tarihe "üç meşhur zındık" olarak geçmiştir.[1102]

Ebubekir Razi, (v. 925) tıp konusunda 50'yi aşkın eser yazdığı hâlde, Allah'a inanıp nübüvveti inkâr ederdi. Çağının en büyük hekimiydi. "Peygamberliğe Reddiye" isimli bir eser yazmıştı.[1103] Ğıyas b. İbrahim, Abbasi halifesi Mehdi'nin yanına gitti. Halife güvercinle oynuyordu. Halife'ye, "Yarış, ancak tırnak, toynaklı hayvanlar ve ok atışlarında caizdir."[1104] hadisini okudu. Halifeyi, hoşnut etmek için hadise "bir de kanatlılar" ilavesini uydurdu. Durumu fark eden Halife, onu yanından kovdu ve güvercini kesti.[1105]

"Kime sahip olduğu ilimden sorulur, o da ilmini gizlerse kıyamette ağzı ateşten bir gemle gemlenir"[1106] hadisi, bir bakıma *"Vaktiyle Allah kendilerine Kitap verilenlerin misakını aldı: Celalım hakkı için onu insanlara anlatacaksınız, ketmetmeye-*

[1099] El-Fâsî, *el-Fkrü's- Sâmi,* II, 7.

[1100] İbn Hanbel, Ahmed, Müsned, I, 22.

[1101] Taberani, zayıf bir senetle rivâyet etmiştir. (Bkz. Münvi, *Feydu'l-Kadir,* I, 662.).

[1102] Hüseyin, Ahmed Emin, *el-Mietu'l-A'zam,* s. 150.

[1103] Hüseyin, Ahmed, *el-Mietü'l-Azam,* s. 116.

[1104] Ahmed b. Hanbel (*Feydu'l-Kadir,* VI, 553).

[1105] Sibai, *es-Sünne ve Mekanetühâ fit'Teşrii'l-İslâmi,* Beyrut, 1991, s. 88.

[1106] Ahmed, (*Feydu'l-Kadir,* VI, 1189).

ceksiniz."[1107] âyetinin tefsiri konumundadır. İbn Abbas, hadis hakkında şunları der :"İlmini gizleyenlerin ağzına gem vurulduktan sonra şöyle teşhir edileceklerdir: 'Ey İnsanlar! Şu gördüğünüz (gemlenen) insanlar ilim sahipleriydi. Ancak ilimlerini insanlara tebliğ etmediler. İlmi sadece geçim vesilesi kıldılar.'"[1108]

Ulemanın hassasiyeti konusunda Nevevi şu mütalaada bulunur: "Alim, kadı, müftü, şeyh ve diğer önemli şahsiyetlerin davranışlarına dikkat etmeleri ve İslâm'a muhalif amellerden sakınmaları gerek. Zira mezkur kesimden sadır olacak "hatalar", "doğru" gibi algılanır. Neticede avam kendilerinden olumsuz olarak etkilenir, ulemanın itibarı düşer, halk arasında kötü imaj bırakır, aleyhlerinde kamuoyu oluşur, fetvalarıyla amel edilmez olur.[1109]

Günümüzde bile bazı kitaplarda Kur'an ve Sünnet'e sarih ola rak muhalif fetva, ahkam ve durumlar var ki onlarda ısrar etmenin herhangi bir izahı olamaz. İmamlar hayatta olsalardı kendilerine nispet edilen birçok görüşten beri olduklarını ilân edeceklerdi. Allah Teâla, kendilerine, "kitabım ve Peygamberimin sünnetine neden muhalefet ettiniz? diyecektir."[1110] "Altın-gümüş dışındaki eşyada faiz yoktur.", "Eroinin kullanılması haram, ancak satışı caizdir.", "Değişik mezheplerdeki insanların, münferit olarak namaz kılmaları, cemaatle namazı kılmalarından daha hayırlıdır.", "Cam, ayna, ekran, su ve benzer vesilelerle yabancıların avret mahalline bakmak caizdir." "Kur'an'da örtünme emri yoktur." vb. fetvalar asırlar boyu Müslümanları kötü yönde etkilemiştir.

Hz. Peygamber, ulema-i su'un tahribatını müşriklerin tahribatından da daha zararlı görmüştür. "Ben, ümmetim için ne mümin ne de müşrikin tahribatından endişe ediyorum. Endişe

---

[1107] Al-i İmran, 3/187.

[1108] Gazali, *Meâllah*, s. 199.

[1109] Bkz. Nevevi, *el-Ezkâr*, s. 276.

[1110] Bkz. Kasimi, *el-Fetvâ*, s. 11.

ettiğim kesim, ilmi dilinde kalıp hayata geçirmeyen münafık alim taslaklarıdır."[1111] İmam Şafii, hidâyet, adalet ve güzel bir yaşantıyla bezenmeyen ilim sahiplerinin, Allah'ın nimetlerini yanlışta kullanan putperestlerin durumuna düştüğüne dikkat çekmektedir. [1112] İmam Şafii, insanların sapmasına vesile olanların yaptıklarını Allah'a ortak koşanların yaptıklarına benzetmektedir. İki kesimde de nimeti inkâr ve insanları sapıtma söz konusudur. İnsanları saptırmak, bir bakıma Allah'a ortak koşmaktan daha zararlıdır. Zira Allah'a ortak koşma eylemi sahibiyle beraber kalıp başkasına sirâyet etmediği hâlde, başkasını saptırmak ise geçişlidir. Yani başkalarını etkilemektedir. "*Allah'tan doğru delil olmaksızın mücerred kendi hevâsı peşinde giden kimseden daha şaşkın kim olabilir?*"[1113] âyeti bu tezi doğrulamaktadır.

Alim, ilmiyle amel eden bir davetçidir. Telif ve bilimsel çalışmaları bahane edip tebliğ ve davetten geri kalanlar "ilim tacirleri" olmaktan öteye geçmezler, bilgileriyle geçinmekten başka bir hedefleri yoktur. İlmi korumanın en güzel yolu, onu hayata geçirmektir. "Kur'an'ı ezberleyen kişi, devesini bağlanıp kontrol altına alana benzer. Deve bırakıldığında kaybolduğu gibi, ilim sahibi de ilmine itina göstermediği ve kendisiyle amel etmediği an ilmi unutulup gider."[1114]

İbn Kayyım, ulema-i su'u şu şekilde canlandırır: "Ulemai-su', cennet kapısının önünde durup sözleriyle insanları cennete davet ederlerken, yaşantılarıyla; "aman aman dillerimizle bir şeyler söylüyorsak da siz bizlere bakmayın, esas olan hareketlerimizdir" demektedir. Davetleri doğru olsaydı, ilkin kendileri davet ettikleri konulara icabet edeceklerdi. Bu tür ulema davetçi kılığında yol kesen eşkıya konumundadır. Zira ilim veya amelleriyle İslâm yolunu kesip insanların ona girmesine engel

---

[1111] Taberani, Zayıf bir Senedle Bkz. *İhya1/37.*

[1112] Malik Bedr, *Fikrü'ş-Şâfii*, s. 84.

[1113] Kasas, 28/50.

[1114] Buhari, *Feadilu'l-Kur'an*, s. 33.

olmaktadırlar.[1115]

İnsanların mal ve eşyasını almak için yol kesen eşkıyaya bunca ceza vazedilmişken, onları Allah yolundan alıkoyup dinlerini alanların cezası ne olacaktır? Hz.İsa ulema-i su'a şu tembihte bulunmuştur: Ey ulema-i su'! Cennet kapısında durdunuz. Ne siz giriyorsunuz ne de başkasının girmesine müsaade ediyorsunuz. Ey ulema-i su'! Sizler zakkum ağacına benziyorsunuz. Yaprak ve çiçekleriniz (dış görünüşünüz) güzel ancak meyveniz (ameliniz) zehirli ve öldürücüdür.[1116] Ey ulema-i su'! Dünyayı kendinize baş tacı yaptınız. Ahireti ayaklar altına aldınız. Sözleriniz şifa, eylemleriniz zehirdir. Ebu Cehil karpuzu gibisiniz. Zahiriniz güzel, kendiniz öldürücüsünüz.[1117] "Ey sahtekar fakih ve rahipler yazıklar olsun sizlere! Siz göklerin hakimiyetinin kapılarını insanlara kapatıyorsunuz. Bu kapıya ne kendiniz giriyor ne girmek isteyenlerin girmelerine izin veriyorsunuz." "Ey yalancı fakihler ve rahipler, yazıklar olsun! Bir mürit bulmak için karada ve denizde yol kat ediyorsunuz. Ve bir kişi mürit olunca, onu kendinizden iki misli cehenneme layık yapıyorsunuz." "Ey kör yol göstericileri! Siz sivri sineği süzgeçten geçiriyorsunuz, ama deveyi yutuyorsunuz." "Ey hilekar fakihler yazıklar olsun! Siz üstü beyazla boyanmış mezarlar gibisiniz ki dışarıdan güzel görünüyor, ama içinde ölülerin kemikleri ve diğer pislikler vardır. Tıpkı bunun gibi, siz dışardan dürüst gibi görünüyorsunuz, ama içiniz hilekarlık ve dinsizlikle doludur." "Fıkıh alimleri ile firisîler (şeriat sahipleri), Musa'nın koltuğuna oturmuşlardır. Onun için, onların size söylediklerini dinleyin ve yapmaya çalışın. Fakat onlar gibi işler yapmayın. Zira, onlar dediklerini yapmıyorlar. Onlar, taşınması güç olan yükleri insanların omuzlarına koyuyorlar. Halbuki kendileri parmaklarını bile oynatmak istemiyorlar. Bütün işlerini başkalarına göstermek için yapıyorlar. Boyunların-

---

[1115] Bkz. İbn Kayyım, *el-Fevâid*, s. 61.

[1116] Râğib, *ez-Zeria ile Mekarim eş-Şeria*, s. 114.

[1117] Sabbağ, *Akval Mesure*, s. 456.

daki takıları çok büyük oluyor. Törenlere başkanlık etmeyi, mabetlerde en yüksek kürsüye çıkmayı, çarşılarda selam almayı ve halk tarafından eğitimci olarak çağrılmayı çok severler.[1118]

Vehib b. Verd şöyle der: "Ulema-i su', suyun önündeki taş gibidir. Kendileri ondan yararlanmadıkları gibi, başkalarının da yararlanmasına engel olurlar. Ulema-i su'un şöyle demesi gerekir: Ey insanlar! Sizlere peygamber ve selef hakkında söylediklerimize kulak verin. Bizim şu yaramaz halimize bakıp aldanmayın. Biz gerçekten insanlara zarar vermekteyiz. Bu gerçeği demedikleri için insanları da kendileri gibi ifsat etmektedirler.[1119]

Abdulkadir Geylani, ulema-i su'a şöyle seslenir:"Ey ulema-i su! Siz nerede Rabbânî alimler nerede? Ey ilim ve amel hainleri! Ey Allah ve Resûlü'nün düşmanları, Ey insanları Allah ve Resûlü'nden ayıran haydutlar! Açık bir zulüm ve nifak içindesiniz. Nifakınız ne zamana dek devam edecek? Dünya metaını almak için idarecilere dalkavukluk ediyorsunuz? Kul hakkı konusunda zalim idarecileri geçtiniz. Allah'ım böyle münafıkların gücünü yok et. Onları rencide et. Yeryüzünü onlardan temizle."[1120]

Süfyan b. Uyeyne, ulema-i su'un düştüğü vahim durumu şöyle izah eder: "Müslüman alimler bozulunca, Yahudi hahamların durumuna düşerler. Abidler de bozulunca Hıristiyan ruhbanların durumuna düşerler. Ey ilimlerini hayata geçirmeyen ulema! insanlara iyilik emreder de kendinizi nasıl unutursunuz?"[1121]

Hz. Ömer dünyayı yaşanmaz hale getiren kesimler arasında ulema-i su'u sayar: Hz. Ömer şöyle der:" Dünyayı manen kirleten üç kesim vardır;

[1118] Matta İncili, 23:2-28 (Nakleden: Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, I, 558-559.)

[1119] Sebbağ, *Akval Mesure*, s. 527.

[1120] Nedvi, *Rical*, s. 277.

[1121] Bakara, 2/44.

1-İnsanları sapıtan idareciler,

2-Kur'an ilimlerine sahip olmadıkları halde onun adına cedelleşmeye giren cahiller.

3-Alim(ler)in zelle ve hataları."[1122]

Hasan Basri'den ulema-i su'un bu dünyadaki cezası sorulunca şöyle cevap vermiş: "Allah'ın onlara en büyük cezası, kalplerinin ölmesidir." Kalpleri nasıl ölür? denilince de, "din ile dünyayı yemeleridir." demiş.[1123] Hz. Peygamber'den miraç gecesinde dudakları, ateşten makaslarla kesilen kesimin "rant ve fitne uleması" olduğunu öğreniyoruz. [1124] Onlar, batıla hak giysisini örtüp hak diye ortaya koymaya çalışanlardır.

Ulem-i su', tarih boyunca Müslümanların birçok fitne ve belaya duçâr olmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle, idareciler tarafından, Müslümanlara reva görülen eziyetleri, "anarşiyle mücadele" ve "huzuru sağlama" hezeyanlarıyla meşru göstermiş. Bunun tam aksine de İslâm'ı hizmetler bağlamında yapılan faaliyetleri yürürlükteki despot rejimlere "başkaldırı" olarak değerlendirmişlerdir. İbrahim b. Ethem, adil olmayan idarecileri hırsızlara, ilimleriyle amil olmayan ulemayı da saldırgan kurtlara benzetmiştir.[1125]

Muhammed İkbal, çağımız ulemasıyla medreselerin düştüğü hali pür melâli şöyle tasvir eder: "Mektep ve medreseden ümidimi kestim. Artık orada ne hayatî bilgi ne ilim ne irfan ne de sevgi kaldı. Hatiplerin cümleleri ne muazzamdır!. Ancak sevgi ve iman nurundan mahrumdur. İslâm'ın güzelliklerini ne kendileri uygulamakta ne de onlardan başkalarının yararlanmasına müsaade etmektedirler."[1126]

Süfyan Sevri, günahları zehire, ulemayı da panzehire ben-

[1122] Şuveh, Adil, *Müsafirun fi Kıtari'd-Dave*, s. 135.

[1123] Ğâmidi, *Kutuf*, II, 58.

[1124] Ahmed, Müsned, III, 130.

[1125] Eş-Şâmi, *İbrahim b. Ethem*, s. 55.

[1126] İkbal, Muhammed, *Bali Cibril*, (Nakleden: Cevdet Kılıç, *Muhammed İkbal Hayatı, Şahsiyeti*, s. 59.)

zetmektedir: Panzehir bozulunca ameller nasıl düzelecek? Alim hekimdir,dünyalık (rant) da mikroptur. Hekimin kendisi mikroba yakalanırsa, şifa nasıl sağlanır?[1127] Ebu Cevad anlatıyor: Said b. Cubeyre'ye şunu sordum: "Ey üstad, insanların helak belirtileri nelerdir?" Şöyle cevap verdi: "İnsanların helaki, ulemanın helakinde yatmaktadır. [1128] Süleyman Dârâni şöyle der: "Cehennem zebanileri, Kur'an okuyup onunla amel etmeyenleri, putperestlerden önce cehenneme götürmeye çalışacaklardır."[1129] Fudayl b. İyaz de, "Geçmişte ulemayı görenlerin keder ve sıkıntıları dağılırdı. Fakirler onlarla beraber kalmayı zenginlerle beraber olmaya tercih ederlerdi. Bu gün ise insanların helakine sebep olan en büyük fitne olmuşlardır." demektedir.[1130]

Şimdi de ulemayı vahim durumlara sürükleyen ve güçlerini yanlışta kullanmalarına neden olan önemli faktörleri inceleyelim:

2. 3. Ulemanın Gücünü Zedeleyen Unsurlar

Önemine binaen, sık sık peygamberlerden sonra en güçlü topluluğun ulema olduğunu vurguladık. *"Allah bir kavme verdiğini onlar nefislerindekini bozmadıkça bozmaz."*[1131] âyetinde de belirtildiği gibi,ulemayı güçlü kılan faktörleri kendileri hazırladığı gibi, güçlerini zedeleyen ve gerçek anlamda onları her iki dünyada güçsüz kılan ve "en zararlı" kesim haline getiren önemli faktörleri de kendileri hazırlamaktadır.

[1127] Eş-Şami, *Süfyan es- Sevri*, s. 67.
[1128] Dârimi, *Sünen*, I, 68.
[1129] Gazali, *İhya*, I, 274.
[1130] Eş-Şâmi, *Fudayl b. İyaz*, s. 45.
[1131] Ra'd, 13/11.

2. 3. 1. İlimle Rant Elde Etmeye Çalışmak

"Pisliğe konan sinek, ümeranın kapısına gidip, onlardan dünyalık talep eden alimden daha iyidir."

Muhammed b. Mesleme

Dünyalık (rant), "tüm hataların başı" olarak nitelenmiştir. Hz.Peygamber, her toplumu fitne ve günaha sokan bir unsurun bulunduğunu, İslâm toplumunu da fitneye ve fesada sokacak belanın "rant" olduğunu belirtmiştir.[1132] Dünyalık veya ranttan kastımız, ulemayı asıl görevinden uzaklaştıran çıkar, makam, dünyalık sağlama ve yönetim ve yöneticilere yaklaşma eğilimidir. Ulemanın öncelikli misyonu,sahip oldukları ilmin gereğini hayata geçirmektir. Hayvanlar mideleri için çalışırlar alim de eğer sadece kendi midesi, hobisi için uğraşıyorsa, onlardan daha değersiz bir duruma düşer. Ulema-i su'un susması sadece almış oldukları rüşvetten dolayıdır. Ulemai su'u susturmak isteyenler, kendileriyle şu anlamda gizli bir protokol imzalarlar: "Sizlerle bir antlaşmamız var. Hakkı söylemeyeceksiniz, zulümden bahsetmeyeceksiniz. Biz de sizi unutmayacağız."

Tebliğ görevlerini ihmal etmeyen ulemanın mal edinmesi ve hatta varlıklı bir duruma gelmeleri, kastettiğimiz "menfi dünyalık" kapsamı dışındadır. Nitekim, Leys, Ebu Hanife ve İbn Hazm varlıklı ulemadandı.

Geçmişte ve günümüzde ulemayı, hizmetten alıkoyan ve hatta hizmete karşı tavır almalarına sebebiyet veren en büyük faktör "rant" olmuştur. Ulema-i su'u münker ve yanlışa karşı susturan, belirli kesimlerden almış oldukları rüşvet olmuştur. Rüşvet, dünyevî bir meblağ olabildiği gibi, bir makam da olabilmektedir. Hz. Peygamber, ileride davarların geviş getirdiği gibi dinle çıkar sağlayacak bir kesimin türeyeceğinden haber vermiştir: "İleride ineklerin otlanması gibi, dinleriyle yiyecek

---

[1132] İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 160.

ve çıkar bekleyecek bir kesim gelecektir. (Onlardan sakınınız!)"[1133]

Kimi ulema, ilmi çıkar için bir basamak kılmış, kimisi de bulundukları mevkie herhangi bir zarar gelmesin diye gerçekleri konuşmaktan çekinmiştir.Dolayısıyla hadis bir mucize olarak gerçekleşmiştir.

Şuur, bilinç, ilim ve takva sahibi çok insan biliriz ki, herhangi bir yöntemle belli bir makama geldiğinde el etek öpmeye başlamış, İslâmî vecibeleri terk etmiş, İslâm muhalifleriyle beraber olmuşlardır. Bu kesim, başta Allah ve Resûlu'ne, sonra da tüm müminlere, taşımış oldukları, kendisiyle bilindikleri misyona ihanet etmişlerdir. Din adına, din aleyhinde bulunmuş, kendilerine rant ve mevki sağ layan kesimlerin müsaade ettikleri kadar İslâmî vecibeleri tebliğ etmişlerdir.

Önceden de ifade ettiğimiz gibi, İslâm, ulema bir yana, herkes için "veren el" konumunda olmayı, alan elin aşağılık kompleksi ve zillet içinde olduğunu vurgulamıştır. Hz.Peygamber Ashap'tan aldığı bazı beyatlarda kimseden bir şey istememeyi şart koşmuştu. Muhammed İkbal, çıkar ve dünyalığın ulema topluluğunu ne hâle soktuğunu ne güzel ifade etmiştir: "Şeyh (ulema topluluğu) putların aşkı uğruna İslâm'ı feda etti. Zünnârdan tespihine ip yaptı. Pirlere, saçları ağardığı için pir dendi. Köy çocuklarının bir maskarası oldular. Gönülleri, "la ilahe" yazısına yabancı, orası heves putlarıyla dolu bir puthane haline gelmiş, her saçını uzatan bir mutasavvıf hırkası giymiş. Ah bu din satan tüccarlardan ilellah!"[1134] Başka bir münasebetle de şöyle der: "Ömer gibi kendinin ve başkasının minnetinden kaçın (...) Benlik, başkasından istemekle parça parça yıkılır. Başkasından istemekle müflisten daha aşağılara düşersin. Dilenci ve yoksullardan daha yoksullaşır-

---

[1133] Ahmed b. Hanbel, Nakleden Elbani, *Silsiletü'l-Ahadisi's -Sahihe*, No: 420.

[1134] İkbal, Muhammed, *Esrar-ı Hodi*, s. 61. (Nakleden: Kılıç, *Muhammed İkbal Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 59.)

sın. (...) Rızkını başkasının nimetinde arama. Güneş çeşmesi olsa ondan dalga isteme. "[1135] "Kim, benlik temelini aşk ve sevgiyi üzerine kurarsa kainat düzeninin gizli ve açık tüm güçlerini ele geçirir."[1136]

Hz.Peygamber bu duruma dikkat çekmiş ve gereken duyarlılığı göstermemizi tavsiye etmiştir. Şöyle buyurmaktadır: "Ümmetimden bazı kimseler, fıkıh ve Kur'an öğrenecekler ve şöyle diyecekler: 'İdarecilere gider dinimizden herhangi bir ödün vermeden, kendi imkanlarından yararlanmadan çalışacağız.' Ancak durum, düşündükleri gibi değildir.Geven ağacı dikenden başkasını vermediği gibi, idareciler de kendilerine diken nevinden zararlı şeyler vereceklerdir."[1137] Hadis, ümeraya yaklaşmanın ulemaya zarar verip şahsiyet ve değerlerini düşürdüğüne dikkat çekmektedir. Bu konuda Muhammed b. Mesleme şöyle der:"Pisliğe konan sinek, ümeranın kapısına gidip, kendilerinden çıkar talep eden alimden daha iyidir."[1138] Diğer bir hadiste de şöyle denilmiş: "Ahirete yakın bir zamanda din ile dünyalık elde edecek bir zümre türeyecek. Onlar kuzu postundaki kurt gibidirler. Sözleri baldan tatlı, kalpleri ise kurt kalbidir. Allah Teâla onlar hakkında şöyle der:Dinimi kullanarak insanları mı aldatıyorsunuz? Bana baş kaldırmaya mı cüret ediyorsunuz? Zatıma yemin olsun ki başlarına, masum insanları bile şaşkına çevirecek bir musibet getireceğim."[1139] Hz. Ali de buna benzer bir uyarıda bulunmuştur: Şöyle der: "Kıyamete yakın zamanda, bazı fitneler baş gösterecektir. Hazır bulunan Hz. Ö mer, Ey Ali! Bahsettiğiniz fitneler ne zaman gerçekleşecek? dedi. Hz. Ali şu cevabı verdi. "Allah rızası dışında dini öğrenip din ile dünyalık elde edilince."[1140]

[1135] İkbal, *Benlik ve Toplum,* Çev. Ali Yüksel, İst, 1990, s. 39.

[1136] İkbal, a.g.e, s. 41.

[1137] İbn Mace, *Mukaddime,* s. 255.

[1138] Bkz. Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace, Terceme ve Şerhi*, İst. 1992, I, 421.

[1139] Tirmizi, Zühd, 60.

[1140] Gazali, *Meâllah*, s. 199.

Ulema, başta Kur'an olmak üzere, dinî eğitim veren eğitimcilerin dünyalık ve herhangi bir çıkar beklemeden verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İmam Nevevi şöyle der: "Kur'an öğrenecek veya öğretecek kesimin en çok dikkat etmesi gereken husus, Kur'an'ı bir geçim ve rant malzemesi kılmamasıdır. Nevevi, konu için şu hadisleri öne sürer: "Kur'an okuyun ancak onu geçim vesilesi kılmayın." [1141] "Kur'an'ı okuyup, okuttukları için ücret almada acele edecek bir kesim gelmeden önce Kur'an'ı okuyup öğrenmeye çalışın."[1142] "Suffa ehli sahabeden birine okuttuğu Kur'an karşılığı bir yay hediye edildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kıyamette boynuna ateşten bir yayın geçirilmesini istiyorsan, yayı kabul et."[1143]

Muteber mezhep müçtehitleri şu noktalarda ittifak etmişlerdir:

1-İbadette ihlas, yani ibadeti Allah rızası için yapmak şart olduğu için menfaat karşılığı yapılanlar ibadet değildir.

2-Menfaat karşılığı okumak ve okutmak caiz değildir. Alan ve veren günah işlemiş olur. Ruhuna Kur'an okunsun ve zikir yapılsın diye, terekeden bir miktar malın ayrılmasını istemek ve vasiyette bulunmak ba tıl ve günahtır.

3-Aslında imamlık, müezz inlik, Kur'an öğreticiliği gibi ibadetlerin menfaat karşılığı ifası da caiz değilken, bunlar zaruret sebebiyle tecviz edilmiştir; ölü üzerine Kur'an okutmakta böyle bir zaruret yoktur. Her Müslüman bildiğini okur ve dua edebilir. Bu mevzuda müstakil bir eser yazan mütebahhir Hanefi fakihi İbn Abidin elli kadar kitap mütalaa etmiş ve yukarıdaki neticelere varmıştır. *Şifau'l-Alil ve Bellü'l-Ğalil fi Hükmi'l-Vasiyyeti bi'l-Hatemati ve't-Tehadil* ismini taşıyan mezkur eserden bazı kısımları tercüme ve nakletmekte fayda görüyoruz:

[1141] Hadis için Bkz: İmam Nevevi, *et-Tibyan fi Adabi Hemeleti'l-Kur'an*, Beyrut, 1981, s. 29.

[1142] Nevevi, a. g. y.

[1143] Nevevi,*Et-Tibyân* â. g. e, s. 30.

"Kur'an'ı Kerim'i okumak ibadettir. Bir ibadetin gerçekten ibadet olabilmesi ve ondan sevap umulabilmesi için gösterişten uzak ve sırf Allah rızası için yapılmış olması (ihlas) şarttır. Riyayı, 'ibadeti yaparken Allah rızasından başka bir şey murat etmek' şeklinde tarif etmişlerdir. Ücret karşılığı okuyanın sevabı onu okumaya sevk eden şeydir ki o da maldır. Resûlullah (s.a.v): "Ameller niyetlere göredir, herkesin eline niyet ettiği geçer." buyurmuştur. (s. 167.) "Ücret karşılığı Kur'an okumak batıl bir bidattir." (s. 168) "Resûlullah (s.a.v) dünyayı leşe benzetmiştir. Allah'ın kelamını lanetlik leşe ile değişmek onun ümmetine yakışır mı? Kur'an için bundan daha büyük bir küçümseme tasavvur edilebilir mi? Kur'an'dan âyetleri, hastalığa şifa maksadıyla okuma karşılığında ücret almak bu bir ibadet olmadığı için tecviz edilmiştir. Sevap için Kur'an okumak bir ibadettir. Bunun ücret karşılığı okunamayacağı kitap, sünnet, icma ve kıyas delilleriyle sabittir. "Kur'an-ı Kerim, *"Âyetlerimi değersiz karşılıklarla satmayın."*[1144] buyurmaktadır. Sünnet, Kur'an-ı Kerim'i okuyun, fakat onunla kazanıp yemeyin. "[1145] demektedir.

İcma, aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir: Ümmet ittifak etmiştir ki sevap ancak niyet ile elde edilebilir. Niyet insanı, işi işlemeye sevk eden amildir. Burada Allah rızası bahis mevzuu olmadığına göre sevabı da yoktur; olmayan şey satılmaz.

Kıyas delili de şu şekildedir: Kur'an okumak namaz, oruç gibi bedenî bir ibadettir; bunları para mukabilinde yaptırmak caiz olmadığı gibi onu da yaptırmak caiz değildir." (s.181-182) "Menfaat karşılığı okuyan men edilir, alan ve veren günahkardır." (s.180.)

"Zamanımızda yaygın hale gelen ücret karşılığı cüz okumak (hatim okumak) caiz değildir. Çünkü bunda ecir ve sevabını okutana vermek isteği vardır. Mal karşılığında okumanın

---

[1144] Bakara, 2/41.

[1145] Ayni, *Umdetü'l Kari Şerhu'l Buhari*, V, 648.

sevabı olmayınca para ile okutana sevap nasıl ulaşacak? Para olmasaydı bu zamanda kimse kimseye okuyacak değildir. Kur'an-ı Kerim'i kazançlarına alet, dünyalık toplamaya vasıta kıldılar, innâ lillah ve innâ ileyhi raciun. (s. 171-180)[1146]

Şafii ve Hanefi mezhebinde önemli iki alim, başta Kur'an tedrisatı olmak üzere, Kur'an okuma ve diğer dinî hizmetlerde ücret almamanın asıl olduğunu belirtmişlerdir. "Dünya(lık) ve şöhret düşkünü kişinin dine olan zararı, bir sürüye musallat olan iki aç kurttan daha fazladır."[1147] Hadis, saldırgan ve yırtıcı hayvan olan "kurt"u örnek olarak vermiştir. Kurtların aç olması zararı daha da artırmaktadır.

Yahya b. Muaz, dünyalığı esas alan ulemaya şöyle seslenir:"Ey rant uleması! Villa ve köşkleriniz Kayser'i, evleriniz Kisra'yı, dekorunuz şahları, giysileriniz Calut'u, binekleriniz Karun'u, kap ve çanaklarınız Firavun'u, hareketleriniz cahilliye dönemini, yolunuz da şeytanının yolunu hatırlatmaktadır.Hz.Muhammed'ın veraseti nerede?"[1148]

Şeyh Abdulkadir Geylani, rantçı ulemayı insanları Allah yolundan alıkoyan "eşkıya" ve "din tacirleri" olarak tanımlar. Şöyle der: "Ey din ile dünyalık elde etmeye çalışan tacirler! Siz avamdan daha çok tövbeye muhtaçsınız. Herkesten çok günahları itiraf etmek zorundasınız. Gerçekten de ilminizden yararlanmış olsaydınız, miskinler gibi zengin ve idarecilerin kapısında beklemezdiniz. Ey ilim ve amellerine hıyanet edenler! Ey Allah ve Resûlüne hıyanet edenler! Ey insanları Allah'a gitmekten alıkoyanlar! Sizler açık zulüm ve hıyanet içindesiniz. Bu gidişiniz ne zamana kadar devam edecek? Ey ulema, Ey zahitler! Ne zamana dek dünyalık elde etmek için yaltaklık e-

---

[1146] Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İst. 1988, I, 74-76; Ayrıca bkz. *Ayni*, a.g.e. V, 647-678; Ali Salim el-Menufi, *İrşadu'l-En'am fi Hükmi Kıraeti'l-Kur'an bi Gayr-i İhkam* (telif 1324), s. 62 vd. ; S. Sabık, *Fıkhu's-Sünne*, I, 596; İbn Abidin, *Raddü'l-Muhtar*, I, 451; R. Rıza, *el-Fetava*, s. 1687, 2305.

[1147] Tirmizi, (bkz. Münavi, *Faydu'l- Kadir*, V, 569.).

[1148] Münâvi, *Faydu'l-Kadir*, II, 531.

deceksiniz? Siz zulüm ve hıyanette zalim despotları geçtiniz. Allah'ım bu tip münafıkların gücünü kır. Allah'ım ya onları ıslah et ya da helak et (ki insanlar onlardan kurtulsun.). [1149] "Ey insanlar! Krallar önünde el pençe divan duran, ayaklarına kapanan, onlara iyilikleri emretmeyen ve kötülükten alıkoymayan ulema-i su'u dinlemeyin.[1150] "Ey ulema-i su'! Tüm, konuşmalarınızda kalbin herhangi bir payı yoktur. Hepsi dilde kalmaktadır. Allah sayınızı artırmasın. Tüm çaba ve gayretiniz insanları razı etmeye çalışmaktan ibarettir. Allah'ı razı etme endişeniz yoktur. Allah'ım ulema-i su'a karşı mücadele konusunda beni muvaffak kıl."[1151]

Geylani'nin hitabı, kendi dönemindeki ulema-i su'un bir portresidir. Ne hazindir ki her dönemde aynı tipleri görmek mümkündür. Onlar din ve ilmi dünyalık ve rant için bir kalkan ve tezgah kılmışlardır. Onlar tombullaşırken halk zayıfladı. Onlar zenginleşirken halk fakirleşti. Ümmete yol göstermedikleri gibi yol gösterenlerin önüne geçtiler.

İmam Rabbânî de dönemindeki ulemanın, fena duruşunu şöyle tasvir eder: "Tüm gaye ve himmetleri dünya metaı olan ulema-i su ile muaşeret etmek öldürücü zehirdir. Yetmiş iki fırkanın en kötüsü ulema-i sudur! Dünyanın salahı Rabbânî alimlere bağlı olduğu gibi, fesada gitmesi de ulema-i su iledir."[1152] Şairin, "Allah'a yemin ederim ki sen hikmet sahibi bir alim değil, ancak ilimle çıkar elde etmeye çalışan bir tacirsin. "sözü de bu gerçeği doğrular niteliktedir.

Abdullah b. Mübarek, din ve ilim ile dünyalık elde eden ulemayı ağ ile balık tutan avcılara benzetmiştir. [1153] Ne var ki din ile avlamak daha tehlikelidir. İmam Malik'e "Ey üstâd, alçak insan kimdir" diye soruldu. İmam, "din ile dünyalık elde

---

[1149] Geylani, *el-Feth*, s. 173.
[1150] Geylani, *el-Feth*, s. 245.
[1151] Geylani, *el-Feth*,a.g.e, s. 223.
[1152] el-Medeni, Mubanmmed b. Osman, *Tabsire*, s. 91.
[1153] Eş-Şâmi, *İbn Mübarek*, s. 64.

etmeye çalışandır" dedi. Tekrar, "Ey İmam alçakların en alçağı kimdir?" denildi. İm am;"dinleriyle başkalarının dünyalık ve rantını sağlayanlardır." dedi. Fudayl b. İyaz da bu kesime şöyle seslenir. "Ey ulema-i su'! Sizler Hz.Peygamber'e vâris olamamışsınız, olsa olsa Kisrâların vârisleri olabilirsiniz. Çünkü Hz. Peygamber, çıkar için çalışmadı, dünyalık yığmadı, ilim irfan neşretti. [1154]

Netice olarak şunu diyoruz:Ulemanın sapmasına sebebiyet veren en büyük unsur; aşırı dünya sevgisidir. Dünyalık ve rant ulemanın hedefi olmamalı. Muhammed İkbal'in ifadesiyle, ulema, "bir avuç arpa" için şahsiyetlerini yitirmemelidir.

2. 3. 2. Taassub ve Taklid [1155]

"Mukallid,ulema topluluğundan değildir."

İmam Suyuti

2. 3. 2. 1. Taassubun Sözlük Anlamı

Taasub, "tefe'ul" vezninden bir mastardır. Sülâsi babtaki (asebe olarak) anlamı, birleştirme, bir araya getirme, sevme ve bir şeye rıza gösterme vs. dir. [1156] "Tefe'ul" babında, yani *taassub* olarak da, bağlama, ihata etme anlamındadır. *İ'sevsebe'l-kavmu* cümlesi, *insanlar bir araya geldi*, anlamını taşır. [1157] *Taassub*un diğer bir anlamı da, asabiyet sahibi olmaktır. *Asabiyet,* simâî bir mastardır, *bir topluluğa taraftar olma veya mensup olmak* demektir. [1158]

[1154] Eş-Şâmi, *Fudayl b. İyaz,* s. 80.

[1155] Bu bölümde, "*İslâm Tarihinde Mezhep Çatışmaları ve Taklit* "isimli çalışmamızdan büyük oranda alıntı yaptık.

[1156] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IX, 232.

[1157] Rağıb, *Müfredât* , s. 336; Firuzabadî, *Besairu Zevi't-Tebsir fi Letâifi Kitabi'l-Aziz,* Beyrut, 1975, IV, 70.

[1158] Krş. Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Değimleri*, III, 363.

2. 3. 2. 2. Taassubun Istılahı Anlamı

Taassub, ısıtılahı olarak birtakım ufak nüanslarla tarif edilmiştir. Hepsinin birleştiği nokta, taasubun tarafgirlik manasını içermesidir. Buna göre taassub, haklı haksız ayırımını yapmaksızın birinin başkalarını tarafına çağırması, taraftarlık ve hizipçilik yapması,[1159] akraba ve mensup olduğu kavmin fertleri hakkında yardım ve tarafgirlik yapmasıdır.[1160] *Taabbub*, delil ortaya çıktıktan sonra, herhangi bir tarafa olan meyilden dolayı hakkı kabul etmemektir.[1161]

2. 3. 2. 3. Taklidin sözlük Anlamı

Taklid, tefil vezninde bir mastar olup 'kıld' sülasi mücerret kökünden türetilmiştir. Sülâsi kökünü esas kabul ettiğimizde şu manaları içerir: a-Suyu havuzda biriktirmek. b-Bir şeyi diğeri üzerine bükmek. c-Denizin çok sayıda insanı boğması. d-İnsan veya hayvanın boynuna takılan yular. e-Birini bir görevden sorumlu tutmak. F -İp vs. şeyleri bükmek. [1162] g-Başkalarının sözünü hüccetsiz ve delilsiz olarak kabullenmek. [1163] h-Atları düşmana karşı bağlamak ve tanınmaları için boyunlarına bir şey takmak. i-Birinin boynuna kılıç asması.[1164] j-Az miktarda su, kılıcı kuşanma, başkalarını hicvetme ve değneğin ucundaki eğrilik anlamlarını içermektedir.[1165]

Muhtelif dilcilerden aktarmış olduğumuz tanımlardaki ortak öğe şudur: Taklidin sözlük anlamı; donukluk, eğrilik ve başkalarının güdümünde bulunmaktır.

[1159] İbn Manzur, a.g.e, IX, 232.
[1160] Pakalın, a.g.e, II, 936.
[1161] Tehânevî, *Keşşafu İstilahati'l-Fünûn*, III, 363.
[1162] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, III, 365-366.
[1163] Cürcâni, Seyid Şerif, *et-Ta'rifat*, s. 64
[1164] Zemahşeri, *Esasu'l-Belâğa*, Beyrut, 1986, s. 375
[1165] İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hüseyin, *Kitabu Cemheretü'l-Luğa*, Beyrut, 1987, II, 625

2. 3. 2. 4. Taklidin Istılahı Anlamı

Istılahı olarak,taklidi tanımlayan alimler, genellikle şu ibareyi kullanırlar:*Taklid,* delil araştırmadan ve üzerinde düşünmeden başkasına ait söz veya hareketlerinin, doğruluğuna, inanarak uymaktır.[1166] Taklidin diğer bazı tanımları şunlardır: Taklid, delile dayanmayan bilgidir, ilim ise delilden kaynaklanan bilgidir."[1167] Bu tanıma göre Resûlullah'ın sözünü kabullenmek taklid olmaz. Çünkü bizzat kendisi delildir. Taklid, bir görüşü delilsiz kabullenmektir. Bu tanıma göre de Resûlullah dışında herhangi birinin sözünü kabul etmek taklidtir."[1168] Reşid Rıza, taklidi tanımını şöyle örneklendirir: "Falan insan İmam Şafii'yi taklid etti" ifadesinin tercümesi şudur: Adı geçen kişi, Şafii'nin görüşlerini ve zanna dayalı ictihadlarını boynuna gerdan etti."[1169]

Tüm bu tanımların neticesinde; taklidi şöyle tanımlayabiliriz: Araştırma, delil ve düşünme olmadan inanç,söz eylem ve ikrarda başkalarına ait görüşleri, almaktır.

2. 3. 2. 5. Taassub-Taklid İlişkisi

Taklidi, "başkasına ait söz veya hareketlerin doğruluğuna inanarak delilleri araştırmadan ve üzerinde düşünmeden uymak" biçiminde,[1170] taassubu da haklı haksız demeden birinin, başkalarını taraftarlığına çağırması ve bilerek hakkı kabul etmemesi şeklinde tanımlamıştık. İkisinde ortak öğe, aklın kullanılmaması, hatada ısrar edilmesi, yanlış, doğru demeden birinin görüşünde ısrar edilmesidir.

Elmalılı Hamdi Yazır, taklidi tarif ederken onu taassubla beraber zikreder. Şöyle der: Taklid, bedaheten malum olmayan hususlarda delilsiz söz söylemek, o yolda hareket etmek,

---

[1166] Cürcâni, *et-Ta'rifat,* s. 64

[1167] İbn Abdilber, *Camiu Beyâni'l-İlm, I, 394*

[1168] Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhul min Talikati'l-Usul*, Şam,1980, s. 471

[1169] Rıza, *Menar*, VII, 365-366

[1170] Cürcâni,-*Ta'rifat,* Beyrut, s. 67.

bilmediği bir şeyi Allah'a iftira olarak söylemek ve şeytana uyup cehalet ile hareket etmektir. Nitekim, *"Allah'ın indirdiği Kur'an ve diğer delil ve hüccetlere tabi olun,"* denildiği zaman Arap müşrikleri taassub ile, böyle yapmış ve böyle söylemişlerdi. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu. [1171] *"Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman onlar, hayır 'biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış doğruyu da bulmamış idiyseler."*[1172] Bu âyet gösteriyor ki, icmalî ve tafsili gerçek bir delile dayanmayan bir taklid İslâm'da men edilmiştir. Cehalet ve dalalete dayalı taklid doğru görülmemektedir. Binaenaleyh taassub ve taklid müşrik ve kafirlerin şiarıdır. [1173] Onlar (müşrikler) körü körüne bir taklid sonucu küfürde kalmayı tercih etmişlerdir. Her şeyden vazgeçebileceklerini fakat atalarının yolundan ise asla vazgeçmeyeceklerini söylüyorlardı.

2. 3. 2. 6. Taassub ve Taklidin Sakıncaları

İrade ve düşünsel hastalık olan taklid ve taassub, aklıselim tarafından kabullenmez.Çünkü mutaassıb, başkası adına konuşur, onun adına ahkam keser, onun gözüyle meseleleri görmeye çalışır, elindeki meşaleyi söndürür, körü körüne yürümeye çalışır, başkalarının mumuyla görmeye uğraşır. Taklid ve taassub, şahıslar üzerinde olduğu gibi, cemaat, ekol veya görüşlerde de olabilmektedir. Taassub, peygamberlere tanınmış olan ismet sıfatını insanlara tanımaktır.

İbn Teymiyye, taassubu sapmanın bir nedeni olarak ele alır ve konuyu şu âyetle delillendirir. *"Kendilerine Allah'ın indirdiğine iman edin denilince, 'biz sadece bize indirilene inanırız.' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbu ki o Kur'an kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. Onlara:' Şâyet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın*

[1171] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 586

[1172] Bakara, 2/170

[1173] Yazır, a. g. y

peygamberlerini neden öldürüyorsunuz' deyiver."[1174] *"Daha önce kafirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelip de(Tevrat tan)bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın laneti böyle inkârcılaradır."*[1175] Allah Teâla, son âyette, Yahudilerin önceden bir peygamberin geleceğini bildiklerini haber vermektedir. Beklenen Peygamber gelince de sırf taassubtan dolayı ona karşı çıkıp inkâr etmişlerdir. Dolayısıyla onlar "hakkı" mensup bulundukları taifeye özgü kılmışlardı.

Düşünsel hastalık taklid ve taassubun yapıldığı alan konusunda da İbn Teymiyye şunları der: "Yahudi geleneğini sürdüren birçok fakih ve mutasavvıf taslağı bu zaafiyete düşmektedir. Bu kesimden bazıları kanılarınca büyük sayılan şahıslara mutlak anlamda bağlanarak taassub gösterirler."[1176] Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin de belirttiği gibi taassub, Yahudilerin bariz bir vasfıdır. *"Dinlerini parçalayan ve bölük bölü k olanlardan (olmayın bunlardan) her fırka kendilerinde olan ile böbürlenmektedir."*[1177] benzeri âyetler, Müslümanların müşrik ve inkarcıların içine düştükleri tefrikaya düşmemelerini öğütlemektedir. [1178] Onlar, (taassubtan dolayı) hak dinden ayrılıp içine düştükleri bidatlerle sevinip kendilerini hak üzere gördükleri için kendilerini mutlu sanmaktadırlar.[1179]

Mehmet Zeki Pakalın, ömrünün çoğunu taassuba karşı mücadele ile geçiren Muhammed Abduh'tan şunları nakleder: Taassub, belanın zirvesi ve her musibetin asıl sebebidir. Asabiyetle muttasıf olanlara fevz ve felah (muvaffakiyet ve selamet) arasına gerilmiş en kalın bir perde olduğu vehme-

---

[1174] Bakara 2/91

[1175] Bakara,2/89

[1176] İbn Teymiyye, *Muhezzebu İktidai's- Sirati'l- Müstekim Muhalefetu Ashabi'l-Cehim*, Neşr. Abdurrahman Abdulcebbar, İst. 1996, s. 26

[1177] Rum, 30/32

[1178] Mağniye *el-Kâşif*, Beyrut, 1990, III, 290

[1179] Taberi, *Tefsir*, X, 184.

dilen, bu lafız söylenince zihinlere kusurlardan ve rezâilden ibaret bir örnek geliyor."[1180] *Taassub*, İslâm toplumunun arasında bölünme ve çekişmelerin oluşmasına meydan vermektedir. Bu da değişik tarafları birbirlerini tekfire kadar götürmektedir. [1181] *Taassub*, o boyutlara varmıştır ki zaman zaman değişik mezhep ve görüş sahiplerini (hâşâ) Allah'a sebbetmeye kadar götürmüştür. Bu bağlamda, "Allah'ın iradesi" konusunda Eşariyye ve Mutezile arasında meydana gelen ihtilaflar gösterilebilir. Her iki ekol Allah'ı (c.c.) muhalifinden ayrı bir biçimde tarif etmeye çalışmıştır. Mutezilî bir alim Eşarî bir alimle tartışırken, "Allah'ı kötülük işlemekten tenzih ederim, " demiş, ona cevap olarak da Eşarî alim, "mülkünde dilediğini yapan Allah'ı tüm kötü sıfatlardan tenzih ederim" diye cevap vermiştir.[1182]

Taassub, zaman zaman ölüm ve yağmalamaya varan olaylara sebebiyet vermiş ve neticede Kudüs, Endülüs ve Avrupa'nın bir kısmı küffârin eline geçmiştir. Bu bağlamda "dinde sebat göstermek" ile "taassub"u ayırmak gerekir. İki kavram bazı yönlerle benzerlik arz ederken, yöntem ve netice itibariyle tamamıyla farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; taassubta akıl yerine his, taklid, irade zafiyeti ve heyecan hakim iken, "dinde sebat"ta ise akıl, delil, azimet, sebat, cesaret söz konusudur. Birisinde doğru ve hakta direnme söz konusu iken, diğerinde batıl ve yanlışta direnme mevcuttur.

Hakta sebatı örneklendirmek gerekirse, İslâm tarihinde meydana gelen ve birçok acı olayla neticelenen "mihne" hadiseleri zikredilebilir. Ahmed b. Hanbel bu imtihanda en güzel örneği sergileyip inancından ödün vermezken, dinde sebatın en güzel örneğini ortaya koymuştur. Muarızı idareciler ise, yanlış ve batılda kalmaya devam ederek kötü taassubun örneğini sergilemişlerdir.

[1180] Pakalın, a.g.e, s. 364.

[1181] Rıza, *Menar*, III, 258.

[1182] Rıza, a.g.e, s. 364.

Mukallid, âmâ demektir. Mukallidin, mukallide tabi olması, âmânın âmâya uyması gibidir. Muhakkik, yolu bildiği için doğru yoldadır. Mukallid ise yolunu bilmeden yürümektedir. Günlerce gider ancak yanlış yola koyulmuştur. Boşuna zaman geçirmiştir. Taassubtan dolayı İbni Teymiyye, İbn Hazm, Gazali, İbn Hanbel, İbn Cerir et-Taberî, Abduh, Efgânî vs. ulema hakkında yersiz fetvalar verilmiş, küfür ve zındıklıkla itham edilmişlerdir. Sürgün, zindan ve kırbaçlarla cezalandırılmışlar ve eserleri yakılmıştır. İfrat ve tefrit, kimi ulemayı zındıkların seviyesine götürürken diğerlerini de melekler ve masum olma vasfını vermiştir.

Taassub nedeniyle Kur'an ve Sünnet'e muhalif fetvalar verildi, insanların görüşleri ikisinin önüne geçirildi. Taassub, zayıf hadisleri, sahih hadislerin önüne geçirdi, insanları tek mezhep ile yetinmeye, diğerlerinden yararlanmamaya götürdü, temelsiz fetvalarla, insanları tekliften uzaklaştırdı, ihtilaflar çıkardı.

İbn Cevzi, mukallidi köre benzeterek şöyle der: Mukallid, taklid ettiği kişi tarafından dilediği tarafa sürüklenen kör birisidir.[1183]

İmam Maturidi'nin "et-Tevhid" isimli kitabını "Taklidin İptali Babı"yla başlatması, keza İmam Müzeni'nin Hocası İmam Şafii'nin "el-Ümm" kitabını özetlemiş olduğu "el-Muhtasar"ın ilk sayfasında; "Üstadım Şafii, insanları hem kendisini hem de başkalarını taklitten nehyetti, " ifadesini aktarması, taklidin ne derecede yerildiğini göstermektedir.

Asrımızın önemli muhaddislerinden ve aynı zamanda İmam Şafii'nin "er-Risale" isimli eserini ilmî bir biçimde tahkik edip şerh eden Ahmed Muhammed Şakir, taklid konusunda şunları der: İmam Şafii, *er-Risâle*'ye aldığı, *"Ey kitap verilenler, dininizde aşırılığa gitmeyin ve Allah hakkında yalnızca gerçeği söyleyin! Meryem oğlu Mesih İsa, yalnızca Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaş-*

[1183] Sabbağ, *Akval*, s. 417.

tırdığı kelimesi ve ondan bir ruhtur; başka bir şey değil. Gelin Allah'a ve O'nun peygamberlerine iman getirin ve 'üçtür' demeyin. Bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olur! Allah, ancak bir tek İlahtır, hâşâ O'nun bir oğlu olması asla düşünülemez. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak da Allah yeter."[1184] âyetinin, hem tilâvetinde (irabında) hem de ahkâm istinbatında isabet etmemiştir."[1185] Bunca yıldır *er- Risâle*'ye yapılan onlarca şerhe rağmen İmam Şafii'ye olan sonsuz güven ve içine düştükleri taklitten dolayı mezkur hataya vakıf olmamışlardır. Âyete yanlış hareke vermeye ve o biçimde okumaya devam etmişlerdir. [1186] Ahmed Muhammed Şakir; alime taklid etmek uygun olsaydı,İmam Şafii'yi taklid ederdim, ancak alime taklid uygun değildir," sözlerinin sahibidir. İmam Şafii'ye olan sevgisi kendisini doğruyu söylemekten alıkoymamıştır. Hak, uyulmaya herkes ve her şeyden daha evladır.

İnsanların görüşlerini, Hz. Peygamber'in sünnetine tercih eden biri, ona vâris olabilir mi? Biz, selefimizin muazzam bir kültür mirası bıraktığına inanmaktayız. Ancak kör ve yersiz taklid ve taassubtan dolayı da İslâm toplumunun birçok musibet ve bela ile karşı karşıya geldiği için çok sahada geri kaldığımızı da unutmamak gerekir. *"Hayır! Hayır, şöyle dediler: 'Bizler atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerinde giderek murada ereriz.'"*[1187] *"Yine böyle senden önce hangi memlekette bir uyarıcı gönderdikse, onun refah içindeki takımı demişti ki: 'Bizler atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.'"*[1188] *"(Uyarıcı): 'Size atalarınızı üzerinde bulduğunuzdan daha doğrusunu getirdimse de mi?' deyince, onlar: 'Biz sizin gönderildiğiniz şeylere inanmıyoruz' dediler,"*[1189] âyetleri tarih boyunca peygamber ve

---

[1184] Nisa, 4/171.

[1185] 2003 yılı itibariyle üzerinden 1310 yıl geçmiştir.

[1186] Şafii, *er-Risale*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, ty, YY. s. 74.

[1187] Zuhruf 43/22.

[1188] Zuhruf, 43/23.

[1189] Zuhruf, 43/24.

davetçilerin en çok mukallidlerden sıkıntı çektiklerini göstermektedir.

Mukallid, hakkı bilmez ve hakkın ortaya çıkmasını engeller, hakkı tek şahsa indirger, vahdet ve kardeşliği zedeler, insanların görüşlerini vahyin önüne geçirir, İslâm'ın imajını bozar, insanları ifrat ve tefrite götürür, İslâm'ın "vasat ümmet" olma özelliğini zedeler, iyiyi kötü, hatayı doğru, güzeli de çirkin olarak gösterir.

Malik b. Nebi de bu konuda şunları der: "İslâm dünyasının geri kalmışlığı, fakirliği sebebiyle değil, başka bir medeniyeti taklid etmesi ve kaynaklarının gasp edilmiş olması sebebiyledir. [1190] Taklid neticesi verilen "ayrı mezhebe mensup insanlar cemaatle namaz kılmazlar, birbirleriyle evlenemezler." tarzındaki fetva ve görüşleri savunmanın hiçbir mantığı olamaz.

Taasubtan kaynaklanan taklidin ırk ve rengi yoktur. Nereden ve kimden gelirse zararlıdır. Bu bölümde de taassub ve taklitten kaynaklanan ibret verici bazı örnekler vereceğiz:

1-Asrımızda İslâm'ın en üst seviyede öğretildiği Ezher üniversitesinde matematik dersinin verilmesinin bidat olup olmadığının tartışılması, taassubun bir örneğidir

2-İmam Şevkâni, Salih en-Nehmi adında bir zatın ilimde ictihat seviyesinde olduğu hâlde, namazda ellerini kaldırdığı için "mürted" olmakla itham edildiğini aktarır.[1191] Oysa, Hz. Peygamberin, rükudan kalkarken ellerini kaldırdığı, çok kuvvetli hadislerle nakledilmiştir.[1192]

Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da delil ve sünnete bakılsaydı benzeri taassuba gidilmezdi. Hz. Peygamber rükudan kalkarken bazen ellerini kaldırır, bazen de kaldırmazdı. Dolayısıyla her iki uygulama da sünnettir. Bu konuda Hanefi ulemasından Keşmiri şunları der: El kaldırma sünneti, Hz.

[1190] Okumuş, Fatih, *Malik b. Nebi*, s. 79.

[1191] Bkz. Hazrender, *Fıkhu'l-İtilaf*, s. 167.

[1192] Bkz. Askalani, *Fethu'l-Bari*, II, 282.

Peygamber'den tevatür derecesindeki sahih hadislerle nakledildiğinden göz ardı edilemez.[1193]

3-Kurtubî, teşehhüd esnasında parmağını oynatan biri hakkında, bir mutaassıbın "keşke koparıncaya kadar parmağını ısırsaydım" dediğini nakleder.[1194] (Teşehhüd esnasında, teşehhüd parmağını oynatma konusundaki sağlam rivâyetler için.)[1195]

4-Mâverdi, yanında tartışan iki kişiden birinin muarızlarının sergilediği delilleri şeyhinden duymadığı için reddettiğini nakleder. [1196] Bunun tercümesi şöyledir: Adı geçen zatın şeyhinin zikretmediği her şey yanlıştır.

5-Büyük usulcü Şâtibi, insanları sünnete davet ettiği için başına neler geldiğini anlatır. Şöyle der: "İnsanları sünnete davet ettiğim için bidat ve dalalet ehli olmakla itham edildim. 'Duayı münferit olarak yapmak sünnettir. 'dediğim için dua etmeyi inkârla itham edildim. 'İdarecilerin isimlerini hutbede zikretmenin bidat olduğunu' söylediğimde, 'Şii' olmakla damgalandım. Hutbelerimde imam isimlerini zikretmediğim için 'mezhepsiz' olarak nitelendim. Muteber görüşleri esas aldığım için de 'veli düşmanı' olarak tanıtıldım!"[1197]

Şatibi'nin kendi döneminde karşılaştığının aynısını günümüzde de rahatlıkla görmemiz mümkündür. Bir televizyon programında Hz. Peygamberin eli hanımlarından birine değdiği hâlde namaz kıldığını, [1198] dolayısıyla yabancı kadına el değmekle abdestin bozulmadığı kanaatinde olduğumu belirttiğim

---

[1193] Bkz. Keşmiri, *Faydu'l-Bari*, II, 258.

[1194] Bkz. el-Hezrander, *Fıkhu'l-İ'tilaf*, s. 167.

[1195] Bkz. Müslim, Ebu Davut, Nesai, (Bkz. Elbani, Muhammed, Nasiruddin,Sıfetu Salati'n-Nebi,Beyrut, 1987, s. 123.).

[1196] Maverdi, *Edebu'd-Din ve Dünya*, s. 70.

[1197] Hazrendar, *Fıkhu'l-İ'tilaf*, s. 53.

[1198] Bu konuda Müslim, Tirmizi, Ebu Davut, Ahmed b. Hanbel, El-Bezzar tarafından sağlam hadisler rivâyet edilmiştir. Bkz. *Fıkhu's-Sünne*, I, 54. Yabancı kadına dokunmaktan abdestin bozulduğuna dair sağlam hadis yoktur.

programın yayınlandığı gecenin sabahında "Hoca abdesti inkâr ediyor" hezeyanlarıyla karşılaştığımı hatırlıyorum.

6-Râzi(v. 606/1210), *"Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı Rabler edindiler."*[1199] âyetinin tefsirinde şunları söyler: "Rabi' Ebu'l Aliye'ye âyette geçen 'Rab edinmenin nasıl gerçekleştiği' soruldu. Şöyle cevap verdi: 'Onlar Allah'ın kitabında ruhban ve rahiplerin görüşlerine aykırı şeyler gördükleri hâlde, onların sözlerini alırlardı. Tevrat âyetlerinden ise yüz çevirirlerdi.." Râzi, hocasından da şunları nakleder: 'Mukallid birçok alime, Kur'an'dan âyetler okudum. Mezhepleriyle çeliştiği için âyetlerden yüz çevirdiler. Araştırma yapan biri, bu öldürücü zehrin (taklid ve taassubun) birçok mukallidin damarında dolaştığını görecektir.'"[1200]

7-Ahmed b. Hanbel sünnete bağlılığıyla şöhret bulmuştur. Ancak ondan sonra gelen bir kesim fanatik mensubu, taassuba düşerek imamlarına muhalefet etmişlerdir. İmam Taberi,"İhtilafu'l Fukaha" adlı eserinde, Ahmed b. Hanbel'in hadisçiliğinin fıkıhçılığından önde olduğunu belirttiği için, Hanbelî fanatiklerin hücumuna maruz kalmış, evi taşlanmış ve ancak polis tarafından ölümden kurtulabilmişti. Vefat ettiği zaman geceleyin defnedilmiş, cenaze namazına kimse katılmamıştı.[1201]

8-Mezhep taassubu ve taklid, insanları Hz. İsa ve Mehdi için mezhep ve tarikat aramaya kadar götürdü. Bazı mutaassıplar,onların kendi mezheplerini taklid etmekle müşerref olacaklarını iddia etmişlerdir Oysa, Hz.İsa ululazm bir peygamber, Mehdi de büyük bir müctehittir. Mutaassıblar, ikisini de kendileri gibi taklid bataklığında görmek istemişlerdir.[1202]

9-Mısır'da arazisini öğrencilere vakfetmek isteyen bir zen-

[1199] Tevbe, 9/31.
[1200] Râzi,Tefsir, 9/31.
[1201] Bkz. eş-Şeake, *el-Eimme*, IV, 212.
[1202] Bkz. el-Fâsi, a.g.e, II, 6.

gine, kadı şu soruyu yöneltmiş: "Arazini hangi mezhebe mensup öğrencilere vakfetmek istersin? Hanefilere mi, Şafiilere mi, Hanbelilere mi?" Arazi sahibi; "Hanefi öğrencilere vakfediyorum," diyerek vakfettiği arazisini diğer mezhep mensubu öğrencilerden esirgemiştir.[1203]

10-İbn Yusuf döneminde Hanbeliler yönetimle işbirliği yaparak, Şafiilere baskın yapmışlar ve Şafiilerin açıktan kunut okumalarını engellemişlerdir. İbn Yusuf ölüp yerine Nazzam geçince, Şafiiler kendisiyle işbirliği yaparak Hanbelilerden intikam almışlardır.[1204]

11-Mısır Şer'i mahkemesi büyük Muhaddis Şeyh Ali Yusuf'un nikahını feshetti. Gerekçe şuydu: Kureyşli bir kızla evlenmiş olması. Ebu Hanife hayatta olsaydı bu komik olayı tasvip eder miydi?[1205]

12-Nizamiye Medresesi vaizi Ebu Nasr el-Kuşeyri kürsüde Hanbelileri "Mücessime" olmakla itham edince, kendisini taşla mışlardır. Taşlamada çok sayıda ölü ve yaralı olmuştu.[1206]

13-Birkaç Japon düşünür İslâm dinine girmeye niyet ederler. Durumu Tokyo'da bulunan İslâmî bir cemiyete götürürler. Hindistanlı Müslümanlar, Ebu Hanife'nin "ümmetin lambası" olduğundan kendi mezheplerine, Endonezyalılar da Şafii mezhebine girmelerinin gerektiğini söylemişler. İhtilaflı durumdan şaşkına dönen Japonlar İslâm'a girmekten vazgeçmişler.[1207]

14-Tefsir ilminde, otoriter Zemahşeri, Mutezileden olmakla iftihar eden biriydi. Bu bağlamda şu hareketiyle meşhurdur: Birinin ziyaretine gidince, ev sahibi, "Kim o?" dediğinde "Mutezileden Ebu Kasım'" derdi."[1208]

[1203] Bkz. el-Beyum Muhammed Recep, *Kadâyâ İslâmiyye*, Mısır, 1985, I, 144.

[1204] M. Gazali, *Humumu Daiye*, s. 43.

[1205] M. Gazali, *Rekâizu-'l-İman*, Beyrut, 1987, s. 156.

[1206] Gazali, *Humumu Daiye*, s. 43.

[1207] El-Masumi, Muhammed Sultan, *Heli'l -Müslimü Mulzemün bi'ttibai Mezhebin Muayyenin*, byy. 1974, s. 32.

[1208] Ebu Ğudde, *el-Ulemau'l-Uzzab*, s. 76.

15-Abbas Mahmut Akkad, Muhammed Abduh'tan şunları nakleder: Senûsî, Maliki mezhebine mensuptu. Ancak usulde birtakım yeni ıslahatlar yapmak istiyordu. Bu konuda içtihat ehli olduğunu söylüyordu. Ezher'in mutaassıp hocalarından biri (ismi verilmiyor.) onu öldürmek için yanında özel olarak yaptırdığı bir hançer bulunduruyordu. Onu nerede görse öldürecekti. Senûsî, Mısır'dan hicret etmekle cahil mutaassıptan canını kurtarabilmiştir."[1209] İctihad seviyesine ulaşmış bir zat tebrik edilip, kendisinden istifade edileceği yerde, ölümle tehdit edilip, hicrete zorlanmış. Hadise, taassubun asrımızda vardığı boyutlara örnek olması açısından düşünülmeye şayandır.

16-Amerika'da bulunan bazı cemaatlar tarafından yapılan, "Ebubekir mi Ali mi haklı? tartışmaları", o boyutlara vardı ki, Amerikalılar Ebubekir ve Ali adında iki siyasi partinin olduğu vehmine kapılmışlar. Tartışmanın ortaçağa ait bir hilafet seçimiyle ilgili olduğu ortaya çıkınca, hazır olanlar kahkaha atmaktan kendilerini alamamışlardı.

17-Hicrî 475. yılında Nizamiye Medresesi'nin vaizliğine Ebu Kasım el-Bekri getirildi. Vaazlarında genelde Hanbeliler'e sataşıyordu. *"Süleyman inkara gitmedi. Ancak şeytanlara inkâr ettiler. "*[1210] âyetini ikti bas ederek şöyle okurdu: "Ahmed b. Hanbel inkâr etmedi, ancak ondan sonra gelen arkadaşları inkâr ettiler."[1211]

18-Hanbeli Ebulfeth el-Fırâini,hicrî 521. yılında irşadın başına gelince, çarşı ve sokaklarda sık sık şu ilanı duyurdu: "Bundan böyle Hanbeliler dönemi başladı. Şafii ve Eşariler dönemi bitti."[1212] Vaiz efendi herhalde kendi mezhebine mensup kişiler dışında kimseyi kentte bırakmak istemediğini ima ediyordu.

[1209] Akkad, Abbas Mahmut, *el-İslâm fi'l-Karni'l-İşrin*, Mısır, 1973, s. 104.
[1210] Bakara, 2/102.
[1211] Arsan, Macid, *Hakeza Zehera Ceylu Selahattin*, s. 34.
[1212] Arsan,Hakeza, a.g.e, s. 37.

19-Alparslan döneminde uzun müddet cami minberlerinden Şia ve Eşariler'e lanet okutuldu. Nizamulmülk işbaşına gelince, Eşariler'e lanete son verdi. Şia'ya ise lanet okumaya devam edildi.[1213]

20- Zehebî, taassub bağlamında şunları der: "Muaviye zamanında Şam'da herkes ona sevgi ve bağlılık üzerine yetiştiriliyordu. Sokak ve mahfillerde o konuşuluyordu. Irakta ise halk Hz. Ali'nin sevgisi ile yetiştiriliyordu. Asker, halk aynı düşünce etrafında yetişiyordu. Onun taraftarlarına muhabbet, muhaliflerine de kin besliyorlardı." Zehebi, o zamanda yaşamadığı için Allah'a hamd eder. [1214]

21-Ezher'de bir dönem "dünya dönüyor" tezini ret için astronomi, faize bulaşmamak için de matematik okutulmuyordu. Aynı dönemde, "dünya dönüyor." diyen coğrafya ders ve kitapları yasaklanmıştı. Fenni ilimlerin de vahdaniyeti inkâra götürdüğüne inanılıyordu. Tabi ki bu anlayış İngiliz Referanslı Hudyo'yu memnun ediyordu. Ezher'in gelenek dışına çıkmasına razı olmuyordu. Ezher'deki mevcut statükoyu körüklüyordu. [1215]

22-Üstünlüğü bölge ve renklerde gören fanatik bir Hanefi ile kendisi gibi mutaassıb bir Maliki, Halife Hişam'in önünde tartışmışlar. Hişam, Ebu Hanife nereli? "Küfe'lidir" denince, İmam Malik nereli? "O, Medinelidir" denmiş. Bunun üzerine Maliki mezhebini tercih etmiştir.[1216] Mutaassıb, İmam Malik'in Medinili oluşunu mezhebi seçmede tercih sebebi görmüştür.

23-Fatımiler döneminde, Malikilere savaş ilân edildi. 989 yılında, yanında İmam Malik'in Muvattası bulunan biri dövülüp, çarşılarda teşhir edilmiştir. [1217] Âynı dönemde, Endülüs'te

---

[1213] Numani, Şibli,el- *Gazali* s. 179.

[1214] Bkz. Zehebi, *Siyeru A'lam*, III, 119.

[1215] er-Rafii, *ed-Da've*, s. 150.

[1216] Bkz. Hammadi, el-Ubeydi, *eş-Şatibi ve Makasıdü'ş-Şeria*, 1992, Beyrut, s. 184.

[1217] Âdem Mitz, *el-Hadara*, I, 393.

İmam Malik'in "Muvatta"sı revaçta idi. Hanefi ve Şafiiler Endülüs'ten sürgün edilirdi. Mu'tezile ve Şia ise dövüldükten sonra sürgün edilirdi. [1218]

24-Mevdudi, İbn Teymiyye döneminde bir vakıf tüzüğünde: "Bu üniversitemizde,Hıristiyan,Yahudi ve Hanbeli öğrenciler okuyamaz." ibaresinin yazıldığını nakleder. [1219]

25-Taassub o boyutlara vardı ki, Kur'an, Ehli kitapla evlenmeye müsaade etmişken, farklı mezhep mensuplarının birbirleriyle evlenmesinde ihtilaf edilmiştir. Kimileri, Şafiiler, "İnşaallah ben Müslüman'ım. " demeyi caiz gördükleri için Şafii bir kızla evlenmeyi caiz görmemişlerdir. Ancak Ehl-i Kitapla evlenmeye kıyas edilerek soruna çözüm getirilmiştir![1220]

26-Yeman b. Rebbah, Hz. Ebubekr'in,kardeşi Ali de Hz. Ali'nin hilafetinin geçerliliği konusunda birer kitap yazmıştır.[1221]

27-Büyük müceddid Dehlevî, Kur'an'a Farsça bir meâl yazınca mutaassıpların saldırısına uğramış, camide bulunduğu bir sırada yüze yakın mutaassıp onu öldürmek için camiye hücum etmiştir. Cemaat tarafından zor bela öldürülmekten kurtulabilmiş. [1222]

Bu örnekleri binler rakamıyla ifade etmek mümkündür. Verilen örneklerin yeterli olacağını tahmin ediyoruz. Görüldüğü gibi mezhep taassubu ve taklidi, ulemayı güçsüz kıldığı gibi, İslâm toplumunu da içinden vurmuş, vahdetini bozmuş ve tali konularla uğraştırmıştır.

2. 3. 2. 7. Taklid Dini Bir Yöntem midir?

Sağlam ve güvenirlilik arz eden bir yöntem için düşünme ve akıl yürütme esastır. Taklid için ise bunlar söz konusu de-

---

[1218] Âdem Mitz,a.g.e. I, 394.

[1219] Mevdudi, *Mücezu Tarihit'-Tecdid,* s. 58.

[1220] Bkz. Sabık, Seyyid, *Fıkhu's-Sünne,* Beyrut 1976, s. 14.

[1221] ez-Zeabi, *La Sünne, Lâ Şia,* s. 118.

[1222] Bkz. G. N. Celbana, a.g.e, s. 63.

ğildir. Çünkü taklid, başkalarının akıl ve düşünceleriyle hareket etmek ve onlar bir şeye inandıkları için inanmaktır. Taklid şüphe ve tahmine dayalı bir yoldur. İlmi ve mantıksal bir yol değildir. Başkalarının akıl ve düşünceleriyle hareket edenler kendi iradelerine güvenmediklerinden dolayı bu yönteme başvururlar. Bu da aşağılık kompleksi ve irade zaafiyetinden kaynaklanmaktadır. Zaten irade körelince insan birçok hakikati göremez, hak ve sahibini reddeder, birçok güç ve otoriteye boyun eğer akıl ve düşüncesine perde çeker, uydu konumuna düşer, önüne gelen yanlış-doğru her şeye inanmaya başlar, zorba ve beyinsizlere tabi olur.

Kur'an, taklid konusuna canlı bir misal olarak Firavun ve tebasını verir. Firavun, halkının iradesini etkisi altına alınca onları hegemonyası altına alabilmiştir. Nitekim Kur'an, bu konuyu şöyle beyan etmektedir. *"Firavun, 'ben size yalnız doğru gördüğümü görüyorum ve ben sizi ancak doğru yola götürüyorum,' dedi."*[1223] Firavun iradesi körelmiş bir topluma rahatça tahakküm edeceğinin bilincinde idi. *"Kavmini küçümsedi. Onlar da ona boyun eğdiler, çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim idiler."*[1224]

Zayıf irade sahipleri inceleme, araştırma yapmaya yeltenmezler. Şu hadiste geçtiği gibi, hareket ederler. "Biz sadece insanlara tabıyız. Onlar iyilik ederlerse, biz de iyilik ederiz. Kötülük ederlerse de onlara tabıyız," diyen İmme'e (uydular) olmayın. [1225] Resûlullah akıl ve iradelerini kullanmayan bu kompleksli insanlara "imme'e" adını vermiştir. Hadiste geçen "imme'e" 'zayıf irade sahipleri demektir. Yani, "iyilik -kötülük ayırımını yapmadan herkese tabi olan 'zayıf iradeli insanlar' gibi olmayın. Onlar iyilik etseler siz de ediniz. Kötülük yaptıklarında ise onlara uymanız gerekmez." anlamındadır.

[1223]Mü'min, 40/29
[1224]Zuhruf, 43/54
[1225]Tirmizi, Birr,63

2. 3. 2. 8. Taklidin Şüphe İçermesi

Mukallidin imanı şüpheye dayalı ve taklid ettiği merciye bağlıdır. Taklid ettiği merci "iyidir", dediği için o da "iyidir" demiş ve inandığı için inanmıştır. Şevkâni, (v. 973/1556) şüpheci septikleri üç kısımda incelemiştir. a) *İnâdiyye* b)*İndiyye* c)*Lâedriyye*

İnâdiyye:Onlardan birine "Sen varsın." denildiğinde, "hayır, kesinlikle, ben yokum." deyip, kendi varlığını inkâr eder.

İndiyye: Onlardan birine, "Sen varsın. " denildiğinde, "Benim varlığım size göredir. Bana göre ise, belki ben yokum" der.

Lâedriye: Onlardan birine, "Sen varsın." denildiğinde, "bilmem," der. Septikler, delilden anlamazlar. Sadece güç kullanırlar.

Mukallidler de bir çok yönleriylere septiklere benzerler. Kendi mezheplerinde müctehid olmayanları bile taklid ederler. Fakat diğer mezhep müctehidlerinin elinde delil olarak mütevatir hadisi bile görseler almazlar.[1226] Mukallide, "neden selefe muhalefet ediyorsun? Onlar taklid etmezlerdi, " denildiğinde, "Ben, Kur'an ve sünnetten hüküm çıkaramam, onlar benden daha iyi bilirlerdi. Onun için onları tak lid ediyorum," der. Keza ona, "eğer sözkonusu alimler kendilerini taklid ettiğin konularda ittifak etmişlerse sana hak verilebilir. Ancak bildiğin gibi değil, onlar da, kendilerini taklid ettiğin konularda ihtilaf etmişlerdir, dolayısıyla bazılarını bırakıp, bazılarını da terk etmenin ne manası var. Görüşlerini almadığın alimler, aldığın alimlerden daha alim olabilirler" denildiğinde de, "onları daha doğru bulduğum için taklid ediyorum" diyecektir. O zaman da kendisine, "onların daha doğru olduklarını Kitab ve Sünet ile mi bildin?" diye sorulur. "Evet" derse ona, "bizzat kendi savınla çelişkiye düştün ve taklidi iptal ettin" denilir ve kendisinden delil istenir. Yok eğer, "onlar benden daha iyi bi-

---

[1226]Şevkâni, *Velayetullah*, Mısır 1971, s. 326-327

liyorlar, " derse, " O hâlde senden daha iyi bilenlerin hepsini taklid et," denir.[1227]

Görüldüğü gibi, mukallid söylediği ve savunduğu konulardan habersizdir. Kendi kendisiyle çelişkiye ve şüpheye düşmektedir. Gazali'nin de dediği gibi, "Taklid arizi bir durumdur, mukallidin imanı zaaftan hâlî değildir. Herhangi bir şüphe karşısında bocalar ve ne yapacağını bilmez. Bu nedenle özellikle avam ve çocukların imanlarının (delillerle) güçlendirilmesi gerekir. Onlar ancak bu sayede imanlarını koruyabilirler. Avam ve çocukların imanı cedelleşme ve kelam kitaplarıyla güçlenmez. Onlar Kur'an, hadis ve onların tefsirlerinden faydalanabilirler. Avam için ibadetler de faydalıdır.[1228]

2. 3. 2. 9. Taklidin Bilgiyi Dışlaması

Taklidin tamamıyla uzak olduğu konulardan birisi de bilgidir. Çünkü Gazali'nin ifadesiyle "Taklid, ne inanç ne de amel sahasında ilmi bir yoldur. "[1229] Kasimi de, mukallidler en parlak zekaya sahip olsalar bile ilimden faydalanamazlar. Çünkü körü körüne bağlanmış oldukları görüşleri onları hakkı bulmaktan alıkoymaktadır. Taklid, ahlak düşünce ve insanlığı ilgilendiren her konu için garipsenecek bir yöntemdir. Hakikatları olduğu gibi göstermez. Bu hastalığa düşmüş birisi seleften de faydalanamaz. " demektedir. [1230]

Mukallid, aklını kullanamadığı için bilgiyi ve hikmeti almaktan uzaktır. "*Kâfirlerin hâli, bağırıp çağırma dışında birşey duymayan yine de haykıran kimsenin hâline benziyor. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir.*"[1231] Râzi, âyetin tefsirinde şöyle der:"İnanmayanlar, hakka kulaklarını tıkadıkları için hayvanlar konumuna düşmüşlerdir. Onların durumunu açıklamak üzere

---

[1227] Şevkâni, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Kavlu'l-Müfid fi Edilleti'l-İctihadi ve't-Te'vil*, Beyrut, ts.

[1228] Gazali, *İhya*, II,139

[1229] Gazali, *el-Mustasfa*, II,123

[1230] Kasimî, *Delailu't-Tevhid*, s. 339-340

[1231] Bakara, 2/171

bu âyet nazil olmuştur. Âyet, taklide yeltenenleri de kınamaktadır. Allah, şeytana uymaktan men ettikten hemen sonra taklid etmekten de menetmiştir. Bu, şeytan, vesvese ve taklid arasında herhangi bir farkın bulunmadığını açıklamak için zikredilmiştir. [1232]

Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1362/1942), hayvanlar içinde taklid ile şöhret bulmuş maymunun durumu ile taklid arasında bir benzetme yaparak şöyle demektedir: "İnsan ile maymun arasında hakiki fark bir kıl, kuyruk farkı değil, akıl, mantık ve ahlak farkıdır. Maymunun bütün hüneri, hissi taklidindedir. İnsan ne hareket yaparsa gören maymun onu taklid eder ve bu taklid keyfiyeti bir çoklarını nazarında maymunu insana adeta yaklaştırır. Halbuki maymunun önünde günlerce ateş yakınız soğuk günlerde karşısında ısınmayı öğretiniz sonra onu alıp bir kıra götürünüz yanına kibrit, çıra, kömür de koyunuz o da üşüdüğü zaman bunları bir araya getirip de ateş yakarak ısınmayı bile düşünemez. İşte maneviyatı meshe uğramış olan insanlar da böyledir. Onlar kör bir taklitten başka bir şey yapamaz. Bir bakıma insan gibi görünürler, hakikatte ise öyle değillerdir. [1233]

2. 3. 2. 10. Mukallidin Sapma İmkanı

Taklidin bir anlamı da aklın kullanılmamasıdır. Akıl dondurulunca da insanın sapması ve dolayısıyla azabı hak etmesi kaçınılmaz olur. Allah Teâla cehennemliklerin durumunu şöyle tasvir etmektedir: "*Ve dediler eğer biz (elçilerin sözlerini) dinleseydik, yahut düşünüp akletseydik o çılgın ateş halkı arasında bulunmazdık.*"[1234] "Ataların adetlerine körü körüne bağlılık, insanları atalarıyla tapmaya ve onların sayısıyla öğünmeye kadar götürmektedir. Yani ilahlara verilen özellikler atalara da verilmiştir.

[1232] Râzi, *Mefatihu'l-ayb*, I,82

[1233] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* I,379

[1234] Mülk, 67/10.

İnsanlar yaşamış oldukları toplumun ahlak ve adetlerinden etkilenirler. Toplumlarda doğruların yanında yanlışları da bulmak mümkündür. Zamanla insanlarda söz konusu yanlışlara karşı bir sempati oluşur. Öyle ki yaşamış oldukları adet ve geleneklerin lehine yanlış doğru demeden taassub etmeye başlarlar,doğru olanlardan sarf-ı nazar ederler.Böyle bir atmosferden kurtulamamaya kalbi körlük, diğerine ise zihni körlük diyebiliriz.

Yanlışları tekrar tekrar yaparak içine düşülen psikolojik durum artık o atmosferden kurtulamama ve hatta gayretlerini hoş görme şeklinde tezahür eder ki bunun örneklerini Hindistan'ın birçok müşrik toplumu üzerinde görmek mümkündür. Resûlullah'tan yüz çeviren müşrik toplumu da bu şekilde inceleyebiliriz. Resûlullah onları İslam'a davet edince onlar sadece geçmiş atalarını taklid etmeyi gerekçe göstererek icabet etmemişlerdi. Nitekim Kur'an bu durumu şöyle ifade etmektedir. "*İşte böyle senden önce herhangi bir memlekete uyarıcı gönderdiysek onun varlıklıları biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de izlerine uyarız dediler.*"[1235] "*Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' dense, 'hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yola) uyarız, ' derler. Peki ama ataları bir şey düşünmeyen doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?*"[1236]

Taklid, insanın hakka ulaşmasına engel bir duvardır. Zaten eğer taklid geçerli bir yöntem olsaydı, eski dinlere mensup insanların haklı olmaları gerekecekti. Çünkü, onları, içinde bulundukları halde devam ettiren taklitten başka bir şey değildir.

İnsanların hak din olan İslam'dan yüz çevirmelerinin en büyük nedeni, taklid gözükmektedir. Çünkü eskiye bağlılıkları alışa geldikleri adetlerden vazgeçmemeleri öne sürdükleri tek dayanaklarıdır.Bu yanlış bir anlayıştır. Çünkü eskilere kayıtsız şartsız bağlanma için de bazı şart ve ölçülerin bulunması ge-

---

1235 Zuhruf, 43/23

1236 Bakara, 2/170

rekmektedir. Eskiler içinde hata yapanlar, hakka tecavüz edenler insan öldürenler yok değildi. Aklıselim, bu eylemleri hiçbir zaman hoş görmez.

2. 3. 2. 11. Taklidin Taassuba Götüren Yönü

Taassub bilmeden yanlışta ısrar etmek, ondan yana olmak ve başka bir ifade ile bağnazlık etmektir. Hak ve hayrın ölçüsü hevâ ve cehalet olmayıp, ilahi emirler ve ilmi delillerdir. Bundan dolayı Allah'ın indirdiği delillerden sarf-ı nazar etmek, hayal ve kuruntulara sarılıp haktan yüz çevirmek, şeytanın emirlerine uymaktan başka bir şey değildir. Bu taassubun ta kendisidir. "*Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman onlar 'hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler.*" Aklın işlevi düşünmesi, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmasıdır. Oysa herhangi bir şeyde taassub göstermek, kişi ile doğru arasına perdedir.

Taassuba şiddetle karşı çıkanlardan Reşid Rıza, taklid ve taassub hakkında şöyle demektedir. "İnsanların çoğu taklid hastalığına tutulmuşlardır. Bir şeye inandıktan sonra onu ispat cihetine giderler, onun dışında da bir şeye inanmazlar. Bağlandıkları şeyler dışında her şeyden yüz çevirirler. Akla muhalif de olsa önce düşünüp sonra inananlara ise pek rastlanmaz. Taklid, cemiyeti sarmış bir yangın, umumi bir salgın ve insanları atalet ve tembelliğe iten bir nevi deliliktir. [1237]

Hamdi Yazır, yukarda geçen âyet (2/170) bağlamında şu yorumu yapmaktadır. Bu âyet gösteriyor ki icmali veya tafsili gerçek bir delile dayanmayan bir taklid İslam'da men edilmiştir. Cehalete, dalalete dayalı taklid aklen geçersiz olduğu gibi şüpheli şeyler için de delile dayanmayan bir taklid doğru görülmemektedir. Binaenaleyh taassub ve taklid müşrik ve kafirlerin şiarıdır. [1238]

Hamdi Yazır 'ın, "Taklid müşrik ve kâfirlerin şiarıdır."

[1237] Reşit Rıza, *Tefsir*, VIII, 372

[1238] Yazir, *Hak Dini Kur'an Dili*, I,587

şeklindeki ağır hükmü, her taklide şâmil kılmak doğru olmasa gerek. "Kafirlerin şiarı olan taklid", müşrik ve kafirleri şirk ve küfürde taklid etmektir.Çünkü kendileri de birçok alimden istifade etmiş ve Hanefi olduğunu belirtmişitir.

2.3.2.12.Taklidin İhtilafa ve Sosyal Zaafiyete Sebeb Oluşu

Toplumların hayatına taklid ve taklidçilik kadar olumsuz yönden etki eden başka bir olgu yoktur, dersek hak ölçülerini aşmış olmayız. Gerçek ve ideal bir hayattan bahsetmek doğru düşünüp aklı kullanmakla mümkün olur. Düşünmeyen ve akıllarını başkalarına teslim edenleri tam anlamıyla ideal bir hayattan bahsetmeleri de oldukça güçtür.

İdari bağımsızlık düşünsel bağımsızlıktan geçer. Hatta Mustafa Sabri (v.1373/1954)'nin ifadeleriyle "fikri bağımsızlık idari bağımsızlıktan öncedir. Dinde taklidi terkedip onu sağlam temellere dayandırmak,İslam ülkeleri için idari bağımsızlıktan öncedir. Ancak bu sayede hem idari hem de düşünsel bağımsızlık kazanılır. Bilgili ve kültürlü bir Müslüman'ın inançta Müslümanları dahi taklid etmesi doğru değilken, nasıl olur da gayrimüslimleri taklid etmesi doğru olur."[1239]

İslam toplumunun içine düşmüş olduğu bölünme ve dağılmanın da en önemli sebeblerinden birisi de taklid ve taklidçiliktir. Çünkü taklidle Müslümanların merci ve kaynakları çoğalmakta, ihtilaf esnasında başvurulacak merciler muamma bir vaziyet arz etmektedir. Dolayısıyla da ihtilaflar sürüp devam etmektedir. .

David Dean, taklidin ihtilafa sebeb oluşunu öyle izah etmektedir. "Taklid cemiyete iki şekilde zarar vermiştir.

a) Müslümanların arasında ayrılığa yol açarak, b) Tarafsız

[1239] Mustafa Sabri, *Mevkifu'l-Akl ve'l İlm min Rabbi'l-Alemin*, Beyrut, 1992, I, 13

araştırmanın önünü kapayarak."[1240]

2.3.2.13.Mukallidlerle Tartışmanın Uygun Olmaması

Tartışmadan gaye gerçeği ortaya koymaktır. Bunun için de insanın objektif olarak davranması ve aklını bizzat kendisinin kullanması gerekmektedir. Arabasının direksiyonunu başkasına verip de arabayı kullanmak isteyen ile başkalarının aklıyla hareket eden veya tartışmaya giren birisi arasında fark yoktur. Bu konuda Kasimi, Gazzali'den şunları nakletmektedir: "Mukallid başkalarının adına hereket eden biri olduğu için onunla tartışılmaması gerekir. Başkalarına göre kendini şartlandıran biri rahat hareket edemez. Bundan dolayı mukallidler ile tartışılmamalıdır. Onlarla tartışmaya giren hemen susmayı tercih etsin. Çünkü onlar delilden anlamazlar. Zaten mukallidliğin bir şartı da mukallidin, mukallid olduğunun farkına varmamasıdır. Mukallid olduğunu bilen zaten mukallid oluşun sınırını aşmıştır."[1241]

Gazali, münâzara için gerekli şartları sıralarken onların arasında mukallidin bulunmaması şartını da ileri sürmüştür. Gazali' ye göre münâzaranın şartları şunlardır.

1-Münâzara edecek şahıs devamlı münazara ile iştigal etmemelidir. Yani onu bir meslek haline getirmemelidir.

2-Münâzarayı farz-ı kifaye bilmeli.

3-Münâzaracı müctehid olmalı. Ancak bu sayede taassub hastalığından korunmuş olur. Mukallid serbest hareket etmekten mahrumdur.

4-Münâzara, farazi olan konularda değil, vuku bulacak meselelerde olmalı.

5-Münâzara halvette olmalı.

6-Münâzara eden hak talibi olmalı.[1242]

[1240] David Dean, *Osmanli Suriye'sinde İslahat Hareketleri*, çev. Selahattin Ayaz, İst. ,1993, s. 144

[1241] Kasimi, *Kavaidu't-Tahdis*, Beyrut, 1987, s. 407

[1242] Kasimi *Kavaidu'Tahdis*,s. 407.

Suyuti, Sultanu'l-ulema İzz b. Abdüsselam'ın kendi dönemindeki mukallidlere yapmış olduğu sitemi nakleder:" Ne tuhaftır ki mukallid fakihler taklid ettikleri imamın dayanağının zayıf olduğunu bildikleri halde onu taklid etmeye devam edip, Kitab, Sünnet ve kıyası terkederler. Taklid içinde dona kalırlar. Kitab ve Sünet'ten yüz çevirmek için hilelere başvururlar. Batıl te'viller yaparlar. Hakkı gördükten sonra taklid ettiği imamın görüşünden dönen mukallid görmedim. **Mukallid, imamının görüşünün zayıf olduğunu bildiği halde onda ısrar eder durur. Delil getirmekte aciz kaldığı zaman, "Umulur ki imamım, bilmediğim bir delili biliyor, " diyen bir mukalid ile tartışmamak daha uygun olacaktır.** Fe sübhanellah taklid ile basiretleri körelen insanlar ne kadar da çoktur. [1243]

Alimler Sultanı'nın kendi zamanının mukallidlerinden yaptığı serzeniş böyledir. Ya İmam, Kur'an ve hadisleri kapalı kutular mesabesinde görüp, onlardan istifadeyi haram gören 20. asrın mukallid taslaklarını görseydi, acaba ne diyecekti?

Günümüzde, İzz b. Abdüsselam ve Suyutî gibi Rabbanî alimlerin benzer söylemlerine ne kadar da muhtacız! Değişik mezhebe mensub oldukları için birbirleri arkasında namaz kılmayan mutaassıblar, aynı camilerde birden fazla mihrab ve minber dikenler, bu nevi tavsiyelere herkesten daha çok muhtaç değiller mi? Zaten, bu çalışmamızın bir gayesi de, İzz b. Abdüsselam ve Suyutî gibi zatları tavsiyeleriyle birlikte günümüz müslümanlarına tanıtmak ve u laştırmaktır.

2. 3. 2. 14. Mukallidlerin Kendilerine Yazık Etmeleri

Başlığımız, Muhammed Ebu Zehra'nın İbn-i Abidin'den naklettiği bir serzeniştir. İbn Abidin kendi asrındaki mukallidleri kasderek bu serzenişi söylemiştir.[1244] Evet, yanlış-doğru, zayıf-sahih demeden, delilsiz olarak herşeyi toplayan

---

[1243] Suyuti, *er-Reddu* ,s. 140.

[1244] Ebu Zehra, *Usulu'lFikhs,s.* 398.

mukallidlere yazıklar olsun. Herhangi birinin görüş veya fetvası alınabilir. Ancak onları söyleyen hangi şartlarda söylemiştir? Kim söylemiştir? Delili nedir? Bunlardan hiç birine dikkat etmeden bu görüşleri nakledenlere yazıklar olduğu gibi, onları taklid edenlere, bu görüşlerle yetinenlere ve yayanlara yazıklar olsun. Hak herşeyden üstündür. Aristo, hocası Eflatun ile zaman-zaman tartışır, ona muhalefet eder ve şöyle derdi: "Hak ile hocam tartıştı, ikisi de dostum; fakat hak herşeyden üstündür."

Bu sözün sahibi, vahyi değil, aklı esas alan birisidir. Kur'an ve Sünnet'in mutlak doğru olduğuna inanan ve "hakka teslim kişi" anlamına gelen "Müslüman", hakka tabi olmaya Aristo'dan daha layıkdır.

2. 3. 2. 15. Selefe Uymanın Anlamı ve Güvenilirliği

Müslüman alimler kadar dinlerini araştıran, inceleyen ve detayına inen başka bir din mensuplarını bilmiyoruz. Ulemamız her konuda (tefsir, hadis, kelam vs. ilimlerde) bizlere muazzam bir miras bırakmıştır. Reşid Rıza bu durumu şöyle izah etmektedir. "Taklid bataklığına saplanmış birçok kişi, Kur'an ve Sünnet'i incelemeyi ve onlardan faydalanmayı veya selefimizin bırakmış olduğu ilmi mirastan sarf-ı nazar olarak görür. (...) Bu, İslam'ı ve onun tarihini bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bu davet, mezhep imamlarının da yöntemlerine aykırıdır. Çünkü bizzat onlar kendilerinin taklid edilmesini haram görmüşlerdir. Kitab, Sünnet ve gerçek ilme çağıran bizler, (Selefiyye'yi kast ediyor) muctehidlere ittiba ettiklerini iddia eden mukallitlerden daha yakınız. Kitab ve Sünnet'e davet edenler kendilerini İmam Malik ve Şafii gibi mutlak müctehitler de addetmemişlerdir. Adı geçen zatlar ilimde en yüksek mertebeye ulaşmışlardı. Mezhepler tedvin edil-mezden önce de avam ve havas mevcuttu. Yine de Müslümanlar büyük şahsiyetlerin ilimlerinden yararlanırlardı.[1245]

[1245] Reşid Rıza, *el-Vahyu'l-Muhammedi*, s. 192.

Müctehid ve alimler yol göstericilerdir. Müslümanlar, onlara şari' oldukları için değil, nasları kendilerinden daha iyi bileceklerini tahmin ettikleri için ittiba ederler. Mevdudi, aynı mealde şöyle der: "Herhangi bir kimse müctehitlere tabi olursa, bu hareketine itiraz edilmez. Ancak kendi başlarına onları emreden ve nehyeden merci sayıp, yapılmaması gerektiği şekilde onlara itaat ederse, yani imamlardan birisinin belirlediği yoldan çıkmayı asıl dinden çıkmaya eşanlamlı tutarsa şüphesiz bu bir şirktir. [1246]

2. 3. 2. 16. Avam ve Taklid

Avam, ictihad, istidlal ve nazar yapacak güçte olmayan kitledir. Herkes için akıl, irade ve bilgisiyle inanmak asıl iken, avam, bu yeteneklere sahip olmadığından, ulema onları ayrı mütalaa etmiştir. Hâdimi, (v. 751/1168) mükelleflerin sorumlu oldukları delilleri şöyle izah eder: Herkes için vacip olan delillerden kastımız, mükellefe inancı konusunda, itmi'nan ve bilgi sağlayacak olan icmalî delillerdir. Bu sayede mümin, inancında şüpheye girmeyecektir. (....) Elbette ki avam, kelamcılar kadar delilleri ayıklayamaz. Bu nedenle avam , analizler yapmak, tüm ve şüpheleri yok edecek derecede delil bilmekle sorumlu değildir.[1247]

Bu konuda olduğu gibi iman konusunda da güç yetiremediğimiz konulardan sorumlu tutulmamışız. Allah'ı bilmek herkese vaciptir. Bu da düşünme ile elde edilebilir. Allah'ı tanımaya götürecek olan ve kulun gücü dahilindeki olan her şey vaciptir.[1248]

Taftazani, (v. 793/1415) konunun detayına inerek şöyle der: "Eğer denilse ki: Müslümanların çoğu delil getirmede taksiratta bulunur. Saadet asrından beri insanların çoğu taklid ile

---

[1246] Mevdudi, *Fetvalar*, çev. M. Osmanoğlu, A. Hamid Chocan, İst. 1990,II,12

[1247] Hadimi, *şerhu Tarikati Muhammediye*, I,102

[1248] Râzi, *el-Muhassal*, s. 13

yetindikleri halde, kendilerine "Müslüman" denilmiştir. Buna rağmen; "taklidi imanda ihtilaf etmenin veya mukallidin imanı geçersizdir," demenin ne anlamı vardır? Cevaben deriz ki; sözkonusu ihtilaf, köy, çöl ve(kırsal kesimde) yaşayıp, Resûlullah'ın risaletini ve mucizelerini tevatür ile öğrenip evrenin yaratılışı, gece ile gündüzün art arda gelişinde düşünenler hakkında değildir. İhtilaf, mezkür yerlerde yaşayıp da kâinat üzerinde düşünmeyenler hakkındadır.[1249]

İbn Hazm ve Kâmil Musa da Taftazani'ye yakın görüş beyan ederler. Şöyle derler: "İman için delilden kasıt, yarattıklar üzerinde düşünme ile sağlanan delildir. Kim kalbiyle inanır onu diliyle ifade ederse mümindir, delil bilsin veya bilmesin durum değişmez. O, Allah ve Müslümanların katında mümindir. "*Eğer tevbe ederler namazı kılarlar ve zekatı verirlerse onları serbest bırakın*"[1250] âyetinde Allah, iman için delil şart koşmamıştır. Resûlullah da insanlardan delil değil, İslam'ı kabul etmelerini ve yaşamalarını isterdi. Ümmet bu minval üzere devam ede gelmiştir.[1251] "İmanda taklid caiz değildir" görüşü, delile vakıf olamayan avam için değildir. Onların imanlarını telkin etmeleri yeterlidir. Bu tür iman,alimlerin avamı bilgilendirmeleriyle elde edilebilir.[1252]

Şatibi, " Müslüman'ın imanda taklid konusundaki ihtilaflardan kurtulabilmesi için en azından araştırmacı ve delil arayan mümin seviyesine ulaşması gerekir" demektedir.[1253] Bu görüşü Müslümanlar arasında işlemenin yararlı olacağına inanmaktayız. Yani, Müslüman en azından "delil arayan araştırmacı" seviyesinde olmalıdır.

Haşeviye ve *Ta'limiyye* mezhepleri gibi, ictihadın her türlü-

---

[1249] Taftaz3ani, şerhu'l-Mekasid, V,223

[1250] Tevbe, 9/5

[1251] İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-İhkam fi Edilleti'l-Ahkam*, Beyrut 1984, s. 85

[1252] Kâmil, Musa, *el-Medhelu ile't-Teşri'l-İslami*, s. 189

[1253] Şatibi, *el-İ'tisam*, Beyrut, 1991

sünü haram gören ekoller olduğu gibi, mukallidleri tekfir edecek derecede ifrata kaçan akımlar da olmuştur. Asrımızda Mısır'da Mustafa Şükrü'nün kurduğu ve kendilerine *Cemaatu'l-Müslimin* ismini koyan kesim, mukallidleri tekfir etme cür'etini göstermiştir.Onlar, insanları; a) Müctehid, b) Mukallid diye ikiye ayırırlar. "Mukallid"i; fıkhı meselelerde delilsiz olarak herhangi bir müctehidi taklid eden kişi, diye tanımlarlar. Adı geçen Cemaat'e göre, ümmet içinde görülen ilk küfür, ictihadı terk edip taklide sarılmaktan kaynaklanan küfrüdür. [1254]

Benzeri aşırı akımların İslâm'la herhangi bir ilgilerinin bulunmadığı açıktır. Bu tür aşırı fikirlerin ümmet içersinde yayılmasının bir nedeninin de; "Kim Kur'an ve sünnete göre hüküm verirse kafir olur.", "Kitab, Sünnet ve sahabilerin görüşlerine uygun düşse bile, dört mezhep dışına çıkan, hem dalalete düşmüş, hem de başkalarını dalalete düşürmüş olur.Dört mezhep dışına çıkmak insanı küfre götürebilir. Kur'an ve Sünnet'in zahirine göre amel etmek, küfrün esaslarındandır![1255] benzeri taassubî görüşler olduğuna inanmaktayız .

Taklidin haram olanı, herhangi bir imamın sözünü ölçü olarak kabullenmek, taklid ettiği görüşler Kur'an ve Sünnet'e muhalif de olsa da onlarda ısrar etmektir. Taklidin haram olan bu çeşidi için İbn Teymiyye şunları der: Böyle birine (taklidi Kur'an ve Sünnet'in önüne geçirene) hatasından dönmesi için tevbe teklif edilir. Hatasından dönmezse küfre gitmesinden korkulur. Buna benzer bir görüş de İmam Şafii'den nakledilir. Kendisine, "hadise muhalif görüş beyan eder misin?" denildiğinde, "Boynumda zünnar gördünüz mü veya kiliseden çıktığıma şahit oldunuz mu ki bu soruyu bana yöneltiyorsunuz?" şeklinde cevab vermiştir. [1256] İmam Malik de, "İbrahim Nehai'nin sözü için Ömer'in (r.a) sözünü terkedene işlemiş ol-

---

[1254] Luveyhik, el-Ğuluvvu fi'd-Din, . s, 366

[1255] Ahmed Muhammed Sâvi, *Haşiye ala'l Celaleyn*, III,10

[1256] Ebu Medyen, *es-Savarim, s.* 228

duğu bu hatasından dolayı tevbe teklif edilir." demiştir. [1257]

Taklide şiddetle karşı çıkanlardan bazıları, ulemaya ittibayı küfür veya haram görürlerken, kendi lider veya öncülerini körükörüne taklid ettiklerinin farkında değillerdir. Keza onlar, alimlerin ictihad ve görüşlerine ittiba etmeyi "taklidçilik" diye reddederlerken, kendi öncülerinin âyetler hakkındaki ictihadlarıyla, onların muhkem- müteşabih, nasıh-mensuhla ilgili görüşlerinden istifade etmeyi taklid dışında kabul ederler. Hadisler hakkında alimlerin "sahih", "hasen", "zayıf" "mürsel" ve "mevzu" şeklindeki tasniflerinden istifade ederler. Çünkü, sözgelimi, 20. Asırda yaşamış bir insanın geçmiş alimlerin çalışmalarından istifade etmeden bir hadisin sahih olup olmadığını ortaya çıkarması mümkün değildir. Keza hadis senedlerinde geçen ravilerin, sıka, zayıf veya yalancı olup olmadıklarını, ancak bu konuda ehliyet cerh ve ta'dil yapabilen muhaddislerin eserlerine başvurmak süretiyle ortaya konulabilir ki bu da muhaddisleri taklid etmekten başka bir şey değildir.

Kelâm tefsir, fıkıh, usûl ve diğer ilimler için de aynısını söylemek mümkündür. Kelâm veya mantığı reddederlerken yeni geliştirdikleri kelâm veya mantık ilimlerini ortaya koymuş olurlar. Bu konuda asrımızın büyük muhaddislerinden Zafer Ahmed Osman şunları der: "Hadis ile amel etmede de taklid söz konusudur. Çünkü bir hadisin sahih, zayıf veya onunla amel edilip edilemeyeceği de muhaddislerin o hadis hakkındaki hükmüne bağlıdır. Bir muhaddis herhangi bir hadis için "zayıfdır" derken, diğer bir muhaddis "sahihdir" diyebilmektedir. Aynı muhaddis, bir râvi için, "sıkadır" derken, diğeri için "zayıftır" diyebilmektedir. [1258]

Avam için taklidin caiz oluşunun bazı delilleri şunlardır:

[1257] Ebi Medyen a.g.e. ,271

[1258] Zafer Ahmed el-Osman *İ'lau's-Sünen Mukaddime* I,281-282

1-Kur'an'ın *"Bilmiyorsanız zikir (Kur'an) ehline sorun"*[1259] demesi. Tabi ki söz konusu sual her konu için geçerlidir. İnançta olabildiği gibi, ibadet ve muamelatta da olabilmektedir.

2-Resûlullah(s.a.v.)ve kendisinden sonra gelen halife ve idareciler, İslâm dinine girenlerden herhangi bir delil istememeleri.

3- Asr-ı Saadette de *ümmi, alim, fakih, müfessir* gibi değişik sahalarda farklı şahsiyetlerin bulunması.

4- Sahabenin bilmedikleri konuları birbirlerine sormaları.

5-Herkesin aynı kabiliyette bulunmaması ve dolayısıyla herkesin ictihad edecek derecede olmaması. Zaten böyle bir durum iman fıtratına da uygun düşmemektedir.

6- Herkesin ictihada kalkışması ve onunla iştigal etmesi halinde, diğer mesleklerin muattal olması, hayatın durması ve fesada girme sakıncası. .

Bu izahtan anlaşılacağı gibi, Allah ve Resûlü'nün emir ve nehiylerine ulaşmak isteyen birinin, başkalarından sorması, bilmediğini öğrenmesi, veya güvenilir birine ittiba etmesi, Kur'an'da yerilen "taklid" değildir. Taklid konusunda Allah'ın yerdiği kişiler, bile bile Allah'ın emirlerinden yüz çevirenler, atalarının örf ve adetlerini naslardan üstün görenler ve aklı kullanmayanlardır. Kaldı ki eğer taklid kökten reddedilseydi fetvâ soran herkese "sen de bizim gibi müctehid ol, dellilleri öğren" denilmesi gerekecekti.

Büyük müctehidler bile, kendilerinden önceki büyük alimleri taklid etiklerini açıkça belirtmişlerdir. Misal olarak İmam Şafii, "el-Ümm" isimli eserinde, zaman zaman "Bunu, Ömer'i taklid ederek, şunu da Osman'ı taklid ederek, bu hükmü de Ata'yı taklid ederek söylüyorum. " cümlelerini kullanır. Oysa İmam Şafii müteaddit defa hem kendisini hem de başkalarını

[1259] Nahl, 16/43

taklid etmekten nehyetmektedir. Bu tavsiyesi ictihad etme yeteneğine sahib olup da bu yeteneği kullanmayanlar içindir. Çünkü kendisi mutlak müçtehit olduğu halde, gerektiği zaman kendinden önceki alimleri taklid etmek suretiyle hükme vardığını sık sık vurgulamaktadır.

Kur'an ve hadisleri ezberlemekle iş halledilseydi mevlidhanlarımızın veya hafızlarımızın de ictihad etmeleri gerekecekti. İctihad için belirli ilimler yanında derin bir anlayış iyi bir niyet ve halis amel de gerekmektedir. Biri, tek mermiyle he defi vurabildiği halde, kimi de binlerce mermiyle aynı hedefi vuramamaktadır.

Bütün ilim dallarında taklid söz konusudur. Bu bağlamda tıp ilmini misâl gösterebiliriz. Hasta biri hazık bir tabibe gider. Tabib hastalığı için ona ilaç tavsiye eder. Hasta tabibi bildiği için ondan teferruat ve delil istemez. Keza, inşa etmek istediğimiz binanın plan ve projesini mühendisten alırız.

Avam için de aynı durumu düşünebiliriz. Ehliyet ve takvalarına güvendiğimiz alimlerin sözlerine itibar eder, görüşlerini uygulamaya çalışırız. Zaten imamlar delilsiz görüş beyan etmekten çekinmişlerdir. Kıbleyi bilmeyen birinin pusulayı kullanması, normal ve gereklidir. Ancak kıbleyi bilen birinin veya önünde güneş varken mum veya el fenerini aramaması gerekir.

2. 4. Ulemanın Cedelleşmesi

"Hidâyeti yakalayan bir topluluk, cedelleşmeyle doğru yoldan sapar."

Hz. Muhammed(s.a.s.)

Cedel, "cedele" kökünden türeyen bir mastardır. İp büklümünü sağlamlaştırmak için kullanılır.[1260] Cedel, kök

[1260] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, c-d-l md.

itibariyle ele alındığında;

a)Güç kuvvet ve muarıza karşı koyabilme yeteneği,

b)Çetin düşmanlık,

c)Tartışma,

d)İhtilaf,

e)Geçmişleriyle öğünme vb. anlamları içermektedir. [1261]

Münazara ise; hakkında değişik görüşler bulunan bir konu hakkında doğruyu bulma çabasıdır. Cedelleşmede asıl olan muarızı ilzam etmektir. *Cedel, mücadelede, münazara, mukabele* aynı anlamlarda kullanılır.Cedel, gerçeği ortaya koyma gayesiyle olursa meşru, hasmı ilzam, ve ona üstünlük sağlama gayesini güderse haramdır. "Hidâyeti yakalayan bir topluluk, cedelleşmeyle doğru yoldan sapar. "[1262] hadisinin de belirttiği gibi, bu tür cedel, ihtilaf ve bölünmenin önemli bir saikıdır Bu bölümde ele aldığımız cedelleşmeden gayemiz, ehil olmayan kişilerce kin, cehalet ve üstün gelme gayesiyle kamuoyu önünde yapılan tartışma ve cedelleşmelerdir.

Cedel tarihi, çok eskilere dayanır. Geçmişte özellikle yöneticilerin hazır bulunduğu zaman ve zeminlerde yapılırdı. Zaman zaman, üst seviyedeki yöneticiler, rantçı ulemayı "dövüş horozları" gibi münazara namı altında dövüştürür, bu vesileyle hobilerini tatmin ederlerdi. Gazali, kibirden naklanan ve muarızı yenme arzusuyla gerçekleşen cedelleşmeleri, "öldürücü zehir" olarak niteleyerek, kendi döneminde yapılan münakaşaları da aynı şekilde nitelemekte ve ulemanın bu tür ortamlardan uzak durmalarını tavsiye etmektedir. [1263]

Geçmişte, ulemanın bir münazarada yenik düşmesi, halk nezdindeki itibarlarının düşmesine neden olurdu. Nedvi, İmam Rabbânî döneminde ulemasının içine düştüğü vahim durumu şöyle tasvir eder: "Ulema, Ekber Şah sarayında dünyalık

---

[1261] Kurtubi, *Tefsir*,II, 410.

[1262] Ahmed, Müsned (Münavi, *Faydul'-Kadir*, V, 579).

[1263] Münâvi, a. g. y.

ve rant için boğuşurdu. Bununla çok mal edinmenin yollarını araştırırdı. Bu yöntemle kimisi hazinelere sahip olur, kimisi de baş kadılık, kimisi şeyhülislâmlık makamına ulaşırdı. Ulemanın dünyalık için boğuşma ve cedelleşmesi Celalettin Ekberşah'ın İslâm ve Müslümanlara olan güvenini sarstı. İmanı sarsıldı, İslâm dininden çıktığını ilân etti.

Günümüzde özellikle ehliyetsiz ulemanın çeşitli münasebetlerle giriştikleri boğuşma ve cedelleşme de Celaleddin Ekber'i dinden çıkaran münazaralardan pek farklı değildir. Özellikle taziye, sohbet, düğün ve diğer etkinliklerde zaman zaman bu tür boğuşmalara şahit olmaktayız.

Zaman-zaman ehliyetli kişilerce ortaya konan ilmî münazara ve yarışmalar bunun dışındadır. İlmî yarışmaya bir örnek vermekle yetineceğiz. Emevi Halifelerinden Abdulmelik hazır bulunan ulemaya, "kim, alfabetik sıraya göre bedendeki organ ve parçaların isimlerini getirebilir?" dedi. Hazır bulunanlardan Suveyd b. Gufle; "ben getirebilirim" dedi. Halife; "oku "dedi. Suveyd, "enf (burun), batn (karın), terkute (köprücük kemiği). Mecliste hazır bulunan diğer bir alim de "ben her harfi iki defa kullanarak getirebilirim" dedi. Suveyd: "Ey! Müminlerin emiri ben her harfi üç defa kullanarak getirebilirim" dedi ve dizdi: Enf (burun), esnan (diş) üzn (kulak). Süveyd'in bu mahareti Halife'nin hoşuna gitti ve kendisini ödüllendirdi. [1264]

Netice olarak şunu diyebiliriz: Cedelleşme, ulemanın gücünü düşüren ahlaki bir zafiyettir.

[1264] Sibai, Mustafa, *Min Revai Hadaratine,* Beyrut, 1977, s. 166.

2.5.Yetersiz Kültür veya Kendini Yenilememe

"Doğunun dini var, ilmi yok; Batının ise ilmi var dini yok."
Ahmed Emin

Ulema ve tıbbiye, her zaman kendilerini yenilemeleri gereken iki kesimdir. Davet alanına çıkan bir alim, savaş alanına çıkan asker gibidir. Söz konusu asker, karşısında her türlü araç ve gerece sahip olan hasmına nasıl karşı koyabilecektir?

Müslüman toplumların ilerlemesine engel iki önemli faktörün olduğuna inanmaktayız.

1-Dinî ilimlerle mücehhez, ancak dünyadan habersiz ulemanın varlığı. Bu kesim dünyada olup bitenlerden sarf-ı nazar ederek, dini kuralları uygulamaya çalışmışlardır.

2-Dünyayı bilen, ancak dinden habersiz yönetici ve aydınların varlığı. Bunlar, dışardan aldıklarını herhangi bir analiz ve ayrıştırmaya tabi tutmadan Müslüman toplum üzerine uygulamaya çalışırlar. Her iki kesimin de yetersiz olduğuna inanmaktayız. Tarihçi Ahmed Emin'in tespitiyle, günümüz aydınıyla Batı aydını arasındaki fark şudur: Doğunun dini var, ilmi yok; Batı'nın ise ilmi var dini yok. [1265]

İslâm Hukuku'nun birçok hükmü zaman ve zemini tanımaya bağlıdır. Bu bağlamda İmam Şafii'nin *Kavl-i Kadim* ve *Kavl-i Cedidi*'ni örnek verebiliriz. Ulema, Afrika'da büyüyen bir kız çocuğuyla soğuk iklimli bölgelerde yetişenlerin ergenlik yaşları arasında fark görmüştür. Kanaatimize göre, bazı fıkıh kitaplarında söz konusu edilen,"Bir ceninin annesinin karnında dört yıl beklemesi mümkündür" hükmü de, bulunulan zamanın kültürüne göre verilmiş bir hüküm olup, teknolojinin ilerlemesiyle yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Ebu Muhammed Ebu Zeyd el-Kirvânî, evini koruması için bir köpek bulundurmuştu.Kendisine;"İmam Malik köpek

---

[1265] Emin, Ahmed, *İslâm'ın Bugünü*, s. 221.

bulundurmayı caiz görmediği halde, sen nasıl bulundurursun?" denilince, Kirvânî; "İmam Malik hayatta olsaydı, değil köpek, aslan bulunduracaktı" demiştir. [1266]

İslâm uleması, Kur'an ve Sünnet ışığında kendilerinden önceki bütün kültür ve medeniyetlerin birikimlerini değerlendirerek yararlı olanından faydalanıp, zararlı olanın önüne set çekmeyi başarmışlardır. Sağlıklı bir toplum için, ulemanın beş duyu alanına giren tüm konularda üretilen bilgi birikimine uzak ve ilgisiz kalmamaları gerekir. Eşsiz ilim ve kültür mirasımızdan yararlanmada en büyük görev ve sorumluluk ulemaya düşmektedir.

Nobel Fizik ödülü sahibi Prof. Abdüsselam şöyle der: "Kur'an'ı Kerim'in sekizde biri müntesiplerine tabiatı anlamaya, tefekkür etmeye, aklı ve muhakemeyi en iyi şekilde kullanmaya ilmi malumatlarımızı toplum hayatının bir parçası haline getirmeye davet eder. "Hindistan ve Pakistan'da hocalara, vaizlere; her sekiz Cumadan birindeki hutbe ve vaazından birini ilimlerin bu yönlerini anlatmaya ayırıp ayırmadıklarını' sordum. Yapmak istediklerini, fakat kendilerinin fenni yeterince bilmediklerini söylediler. "[1267]

Bu konuda Üstâd Said Nürsî (özetle) şunları der: "Beşeriyetin tekamülüyle yeni hükümlerin meydana geldiği görülmektedir. Geçmişte teorik olan bir şey gelecekte apaçık kesinleşmiş olabilir. Alemde kemale doğru bir meyil vardır. İbn Sina, çok üstün kapasitesi ile bu zamanın filozof ve ilim adamıyla tartılsa ağır gelir. Fakat onun bilmediği bazı şeyleri ortaöğretimdeki bir çocuk bilebilir. Buradaki eksiklik İbn Sina'da değil, onu eksik bırakan zamanın eksiği idi. Kristof Kolomb'un şöhretine sebep olan yeni dünyanın keşfi, diyelim ki bu zamana kadar kalmış olsaydı, kaptanlar arasında hiç kıymeti olmayan bir kayık sahibi bile yeni dünyayı, eski dünyaya komşu etmeye

---

[1266] Kardavi, *İslâmiyetu'l-Ma'rife Dergisi*, 1996, s. 5, s. 116.

[1267] Tan, Zeki, a.g.e, s. 99.

muvaffak olurdu. [1268]

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nin Japonya ile ilişkileri gelişir. Bu dönemde Japonlar yeni bir din arayışına girdiği için Japon imparatoru, İslâm'ı anlatıp sevdirecek din adamları ister. Ancak II. Abdülhamit bu özelliklere sahip din görevlisi bulamamıştı. Bu konuyla ilgili olarak II. Abdülhamit'in Selanik'te sürgün olarak yaşadığı yıllarda muhafızlığını yapan Cumhuriyet devri başbakanlarından Ali Fethi (Okyar) Bey'e;"Japon imparatorunun istediği vasıfta Müslüman din alimleri kendi ülkemde olsa ve onları ben bulabilseydim, Japonlardan evvel kendi milletimin ve halife olarak, İslâm âleminin istifadesine koşardım, " demek durumunda kalmıştır[1269]

Diğer meslek sahiplerinde olduğu gibi ulema da üstlendikleri misyonu, hitap ettikleri kitleleri, sosyolojik, psikolojik, etnik, siyasî, coğrafî ve ekonomik yönleriyle tanımadıkça mesleklerinde başarılı olmaları mümkün değildir. Ömer b. Abdülaziz'in "cahilin ifsadı, ıslahından çoktur. " sözü bu gerçeğe ışık tutmaktadır.

Önceki fasıllarda ulemanın kültür seviyesini işlerken, İmam Nevevi'nin günde 12 ders aldığını, İbn Cevzi'nin 20 bin cilt kitap mütalaa ettiğini aktarmıştık. "*İşte böyle âyetlerimizi tafsil edeceğiz. Hem suçluların yolu seçilsin diye.*"[1270] âyeti, İslâm muarızlarının yolunun bilinmesinin kapsamlı bir ilim ve kültür sayesinde olabileceğine dikkat çekmektedir.

Karşılaşılan musibet ve kargaşaların tamamı, ya cehaletten ya da eksik ilimden kaynaklanmaktadır. Hz. Ali'nin, "Belimi iki kesim büktü. Günahkar alim ve cahil abid. " sözü de gereken ilme sahip olmayan yarı-hoca profilli kesimin zararına dikkat çekmektedir. Hz. Ömer'in de; "Cahiliyeyi bilmeyen bir kesim

---

[1268] Bkz. Nursi, Said, *Muhakemât,* İst. 1987, s. 13.
[1269] Karaçam, Ali, a.g.e, s. 71-72.
[1270] En'am, 6/55.

ortaya çıkınca, İslâmî şiarlar yavaş yavaş hayattan kaybolacak" ifadesi, ulemanın cahiliyyeyi temsil eden, sosyalizm, ateizm, komünizm, sekülerizm, Darvinizm benzeri çağdaş ekolleri bilmelerini gerekli kılmaktadır.

Gazali, *Tehafüt* adlı eserinde bazı filozofların görüşlerini, diğer bazı filozofların görüşleriyle çürütmeyi başarmıştır. Bunun tercümesi, "Gazali, çağındaki tüm ilmî gelişmelerden haberdar olmuş ve herkese kendi yöntemiyle cevap vermiştir" biçimindedir.

İmam Gazali, kadim Yunan felsefesini gerektiği biçimiyle öğrenip tahlil etmeseydi, Müslümanlar onun zararından korunamazlardı. Bu nedenle günümüz uleması da insanların müptela oldukları, çağdaş kavram, düzen ve ideolojileri bilmek durumundadır. Müslüman ulema içinde, sosyoloji, psikoloji, eğitim, ekonomi, politika, felsefe, tıp vs. ihtiyaç duyulan tüm sahalarda uzmanların yetişmesi gerekir.

İslâm uleması, geçmişte bu hedefi yakalamıştı. Mesela İmam Şafii, sabah namazından güneşin doğuşuna kadar insanların tefsir ile ilgili problemlerini, ondan sonra da hadisle ilgili problemlerini çözerdi. Daha sonra da dil ile ilgili problemi olanları kabul eder ve problemlerini çözerdi.[1271] İmam Şafii, astronomi ilminde de çok geniş bir malumata sahipti.[1272] Ata binme ve nişancılıkta profesyoneldi.[1273] Günümüz ulemasını geçmiş ulema ile kıyasladığımızda, istisnalar dışında çok yetersiz kaldıklarını görmekteyiz. İlk dört asırda telif, anlama, tahkik, ictihat, akletme, düşünme, araştırma önde iken, sonraki dönemlerde ezbercilik haşiyecilik, taklid ve taassub öne çıktı.

Muhammed Gazali, günümüz ulemasının iştigal ettiği konuları şöyle tasvir eder: "Ulemamızın, ihtisas ve uğraşı konularının lavabonun dört duvarı arasından çıkmamaktadır. Bu seviye-

---

[1271] Malik Bedr, *Fikrü'ş-Şafii*, s. 32.

[1272] Malik, Bedr, a.g.e, s. 101.

[1273] Malik, Bedr, a.g.e, s. 98.

de olan ulema, nasıl olur da insanlığa yol gösterecek anayasalar takdim edebilecektir?[1274] İlmî platformda Müslümanlara öncelik veren kesimin ekseriyeti, uydurma hadisler, hurafe, emirlerinde hareket ettikleri öncülerinin söz ve menkıbelerini serd etmekten ibarettir. Seviye zaman zaman cemaat dergileri ile takvim yaprağına kadar düşmektedir.

2. 6. Ulemanın Birbirini Çekememesi

"Keşke evim şu ulema-i sû'dan uzak olsaydı. Çünkü onlar sahip olduğum nimetlere haset ederler. Hatalarımı görseler hemen ifşa ederler."

Fudayl b. İyaz.

Birinin sahip olduğu nimetin son bulup kendisine geçmesini istemek anlamına gelen haset, dünyada görülen ilk günahtır. Haset, ulema arasında en yaygın olan zaafiyettir. T erzi, aşçı, manifaturacı vs. meslekleri paylaşan kesimlerin daha çok birbirlerine haset ettiklerine şahit olmaktayız. Ulema, abid ve zahitlerden çok birbirlerine, abidler de ulemadan çok birbirlerine haset etmektedirler.

Gazali, ulema arasında görülen hasedi dünyalık ve rant için yapılan çekişme ve boğuşmalara bağlamaktadır. Şöyle der: Ulema, ilimle dünyalık ve makam elde edince meslektaşları tarafından kıskanılır."[1275]

Kur'an, *"Tefrikaya düşmeleri kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki ihtiras/haset ve kıskançlıktan dolayıdır. "*[1276] âyetiyle Ehli kitabın sahip oldukları ilimden sonra ihtiras ve hasede düştüklerini ifade ederek kendilerini yermektedir. İlmin, ulemayı birleştiren harç olması gerekirken, onların haset ve ihtirasa düşmelerine vesile oluyorsa, bu Ehli kitab'ın düştüğü du-

---

[1274] Gazali, *İlel,* s. 244.

[1275] Gazali, a.g.e, IX, 513.

[1276] Şura, 42/14.

rumu çağrıştırır. Hasedin vardığı kötü sonuç şu misalle izah edilmiştir: Bir hasetçi düşmana taş fırlatır. Taş geri teperek sahibinin gözünü çıkarır. Duruma daha çok öfkelenen hasetçi, taşı tekrar atıp diğer gözünü de kaybeder. Öfkesi daha da artınca başını aynı taşla yaralar. Haset edilen kişi ise karşıda muhkem bir yerde onu seyretmektedir.[1277]

Ulema arasında görülen hasedin menfi bir tezahürüdür ki bazı fakihler, alimlerin birbirlerini haset etmelerini kumaların dövüşlerine benzeterek "birbirleri aleyhindeki şahitlik ve ifadeleri geçersizdir." sonucuna varmışlardır.[1278]

Ne gariptir ki eser ve hizmetleriyle öne çıkmış bir çok alim ha set vebasından paylarını almışlardır. Küçük-büyük 700'e yakın eser veren İmam Suyuti ile çağdaşı Sehâvi arasında hasetten kaynaklanan çekişme ve tartışmalar baş göstermiş ve birbirlerini "hamakat"la itham etmişlerdir.[1279] İmam Suyuti ile muasırları olan Şemseddin Sehâvi, Ahmed b. Hasen İbn Alif Burhan, İbn Kerki, Ahmed b. Muhammed, Kastalâni, Şems, Cevceni, Şems Bâni arasında geçen ihtilaf ve husumet, kavga ve hicivler için.[1280]

Veki' (II. asır), Hz.Peygamber'in beşer olduğunu, dolayısıyla vefatından sonra her insan gibi cesedinin değişebileceğini söylediği için Mekke valisine jurnal edilmişti. Büyük alim hasetten kaynaklanan bu şikâyet üzerine idam edildi.[1281] Şu tavsiye, ulema arasındaki hasedin vardığı boyutu ortaya koyar: "Ulemadan yararlanmaya çalışın, ancak birbirleri aleyhinde söylediklerine kulak asmayın. Zira onlar ahırda boğuşan koçlardan daha fena boğuşurlar."[1282]

[1277] Bkz. Mağniyye, *el- Kâşif*, I, 168.

[1278] İbn Abdılberr, *Camiu Beyâni'l-İlm*, II, 151.

[1279] El-Mucan, Abdullah b. Hüseyin,*Tehasudu'l –Ulema*, Arabistan, 1999, s. 573.

[1280] Bkz. Şekea, Mustafa, *Celaleddin, Suyuti*, Mısır, 1991, s. 81-101,

[1281] Zehebi, *Siyerü A'lam*, IX, 169.

[1282] El-Mucan, *Tehasud*, s. 573.

Selef uleması, ilimde kendilerinden üstün olanları gördüklerinde kendilerinden yararlanmayı ganimet bilir, onlarla ilmi müzakerelerde bulunurlardı. Karşılaştıkları ulema kendi seviyelerinin altındaysa onları asla ayıplamazlardı. Günümüzde ise, ulema her şeyi bildiği imajını vermeye çalışır, müzakereden kaçar, kendilerinden aşağı olanları hor görürler.[1283]

Fatih döneminde ulema ile bilim adamları arasında gizliden gizliye bir yetki çekişmesi başlamıştı. Bu çekişme Şeyhülislâm Kadızâde Ahmet Şemsettin Efendi'nin tahriki sonucu Sultan III. Murat'ın bir hatt-ı hümayun ile kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşayı görevlendirerek, meşhur Türk astronotu Takiyeddin'in İstanbul'daki Galata sırtlarında dünyanın en büyük rasathanesini yıktırmasıyla 1580'de din adamları lehine noktalandı. [1284] Şeyhülislam'a rasat yapmak uğursuzluk getirirmiş ve göğün sırlarına nüfuz etmeğe küstah bir biçimde cüret edilmesinin tehlikesi de malum ve muhakkak imiş. Hiçbir devlet yoktur ki orada gök rasat edilmeye başlanmış olsun da o devlet mamur iken harap olmamış olsun. Fetva ile 1580 yılında rasathane tahrip edilir. Bu, iki bilim adamı arasındaki çekişmeden kaynaklanmıştır.[1285]

Osmanlı alimleri arasında hasetten meydana gelen çekemezlikler yüzünden ölüme kadar giden olaylar da vuku bulmuştur. Tokatlı Molla Lütfi XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. Yüzyıl baş larında yetişmiş bir alim. Dönemin ünlü simalarından Sinan Paşa'nın öğrencilerinden. Başta Buhari'nin Sahihi ve Nesefi'nin Akaidi olmak üzere bir çok kaynak esere şerh yazmıştır. Önce Fatih muhasipliği, ardından Edirne ve İstanbul gibi başkentlerde müderrislik. Çok yüksek olan ilmi seviyesi ile tanınır. Eskiden beri eserlerini eleştirerek rahatsız ettiği, zamanın bilginlerinden İbrahim Hatipzâde'nin kıskançlığını kabartınca, Molla Lütfi'nin dinsizliği iddiası ortaya atılmış ve büyük

---

[1283] El-Mucan, a. g. y.

[1284] Özdemir Ahmed, Yüksel, *Aklın Yolu İlimdir*, İst. 1999, s. 132.

[1285] Özdemir, a.g.e, s. 136.

bir meclis huzurunda muhakeme edilerek bazı azanın muhalefetine rağmen Hatipzâde fetvasıyla katline karar verilmiş ve Sultanahmet meydanında da idam edilmiştir. Muhakemesi sırasındaki savunmaları ve haksız yere öldürülmesi ulemanın ve halkın üzüntüsüne sebep olmuş ve şairler vefatına birkaç tarih düşmüşlerdir.[1286]

Fudayl b. İyaz, ulemanın nasıl hasetleştiklerini şu tepkiyle gösterir: "Keşke evim ulema-i su'dan uzak olsa. Çünkü onlar sahip olduğum nimetlere haset ederler, hatalarımı görseler hemen ifşa ederler. [1287]

Gazali'nin hocası Cüveyni, kendisini çok seviyordu. Gazali "el-Menhul" isimli eserini yazmakla hocasının aynı konudaki eserini ikinci dereceye düşürdü.Bunun üzerine Cuveyni'nin Gazali'ye olan sevgisi sona erdi. Cüveyni, şunu itiraf etmek durumunda kalmıştı: "Evladım! "Menhul" ile beni ölmeden tarihe gömdün. Ölümümden sonra "Menhul"u kaleme alsaydın olmaz mıydı?"[1288]

Gazali dönemindeki ulema, ona olan hasetten dolayı onun Nisabur'da ikamet etmesine müsaade etmemiş ve oradan ayrılmasına zorlamışlardır. [1289] Ebu Hanife, kendisine olan hasetten dolayı "Murcie" olmakla itham edildi. [1290] İmam Buhari, Nisabur'da ikamet ettiği dönemde Muhammed b. Yahya kendisine çok hürmet gösterirdi. Halkın Buhari'ye yöneldiğini gören Muhammed b. Yahya kendisine haset etti ve aleyhinde propaganda yapmaya başladı.[1291]

Asrından günümüze dek en çok haset edilen ulemadan biri de İbn Teymiye'dir. Şam'da bulunduğu sırada hakkında şu tehdit yayıldı: "Kim İbn Teymiye'nin görüşlerini kabul ederse

---

[1286] Tan, Zeki, a.g.e, s. 244.
[1287] Eş-Şâmi, *Kadı İyaz*, s. 111.
[1288] Şarabasi, *el-Gazali*, s. 29.
[1289] Şarbasi, a. g. y.
[1290] Herzende, a.g.e. , s. 165.
[1291] Herzende, a.g.e, s. 156.

öldürülecektir. "Haset kaynaklı bu menfi propagandanın etkisiyle hapse atıldı. Kendisine yapılan işkencenin artması için yanına kitap alması engellendi. Bu durum karşısında şunları söyledi: Birçok eziyet ve işkenceye maruz kaldım. Ancak kitaplardan mahrum bırakılmam, karşılaştığım en büyük eziyettir."

İmam Şafii'nin kendisi hakkında, "Yusuf, benim konuşan dilimdir." dediği Yusuf b. Yahya Kurşi Buveyti, Mısır kadısı İbn Ebi Leys tarafından kıskanıldı. Buveyti'yi Vasıkbillah'a jurnal etti. Bunun üzerine ayakları yaklaşık 20kg. lık bir zincirle bağlandı. Bu haliyle Mısır'dan Bağdat'a kadar yürütüldü."[1292]

2. 6. 1. Ulemanın Birbirlerini Çekememe Nedenleri:

Hasedin önemli bir nedeni, halkın Rabbânî ulema ile beraber olmasıdır. Ulema, halkı yanlarına alınca, idareciler tarafından kıskanıldı. Diğer bir neden de sünneti yayıp, bidatlerle mücadele etmeleridir. Ulema bidatçi ve hurafeciler tarafından despot idarecilere jurnal edilmişlerdir. Bu bağlamda Gazali ve İbn Teymiye'yi misal verebiliriz. İkisi de halk tarafından büyük destek gördü. Gazali, İhya'sında zamanın müteşeyyihlerini riyakarlık ve cehaletle vasıflandırınca kalabalık bir grup tarafından büyük hakaretlere maruz kaldı. [1293] İbn Teymiye'nin de jurnalcilerin komplosuyla zindana atıldığını aktarmıştık.

Günümüz de ulemanın hasede çok maruz kaldıkları bir dönemdir. Üstâd Said Nursi, münazara ile Siirt'te birçok alimi ilzam edince, kavga yoluyla onu mağlup etmek istediler. Duruma halk müdahale ederek kavgayı önledi. Bu hadiseden sonra Üstâd daima yanında bir hançer taşımaya başladı. Çünkü bu hançerin varlığı başkalarının kavga etme hevesini kırıyordu. [1294]

Son dönem müceddidlerinden Cemaleddin Afgânî, Mu-

[1292] Sübki, Tabakat, 1/22

[1293] Bkz. Sarbasi, a.g.e, s. 32.

[1294] Bkz. Şahiner, Necmeddin, Bilinmeyen Taraflarıyla Said Nursi, İst, 1979, s. 42.

hammed Abduh, Mevdudi, Seyyid Kutup, Muhamed Gazali, Nasiruddin Elbâni, Yusuf Kardavi hep aynı musibetlere maruz kalmışlardır. Onların "masum" oldukları değil "mahsud" olduklarını (hasede uğradıklarını) belirtmek istiyoruz.

Ey Rabb'imiz! Bizlere ve bizden önce gelip geçmiş olan kardeşlerimize mağfiret buyur ve gönüllerimizde müminlere karşı kin bırakma. Ey Rabb'imiz! Şefkatli ve merhametli olan sensin. (Âmin.)

2. 7. Tali Konularla Uğraşmaları

"Yarım asırdır, lavaboluk (abdest gusül taharet. vs.) konularla uğraşıp duruyoruz."

Yusuf Kardavi

Ulema, toplumun muallim ve mürebbileri, kimsesiz ve yoksulların melcei ve teselli kaynağıdır. Bu nedenle onlar, zaman ve mesailerini tali konularla harcamamalıdırlar. Cemiyetin her noktasına nüfuz edebilmeli, toplumun öncelikli konularını dosyalamalı ve çözümler sunmalıdır.

İslâmî vecibeler aynı önem ve seviyede olmadığı gibi, İslâm'ın yasakladığı konular da aynı değildir. "*Yoksa siz, hacılara su veren ve Mescid-i Haram'ı onaran kimseyi, Allah'a ve ahiret gününe inanıp da Allah yolunda cihad edenlerle bir mi tutuyorsunuz? Halbuki onlar, Allah katında eşit değillerdir. Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.*"[1295] âyeti, Mescid-i Haram'ın bakımıyla hacı konaklatmayı, iman ve cihadla bir tutmayı garipsenecek bir girişim olarak sunmaktadır. Elbette ki her iki amel de İslâm'ın tavsiye ettiği vecibelerdendir. Ancak iman ve cihad öncelik verilmesi gereken çok önemli iki ameldir.

Kur'an,"*Fetihten evvel infak edip çarpışanlarınız müsâvi olamaz. Onlar sonradan infak edip çarpışanlardan derece itibariyle daha büyük-*

[1295] Tevbe, 9/19.

tür."[1296] âyetiyle Mekke'nin fethinden önce yapılan harcamayı, Fetih'ten sonra yapılan harcamadan üstün görmüştür. İki dönemde de yapılan infak güzeldi. Ancak fetihten önce İslâm devleti zayıftı, yardıma daha çok ihtiyaç vardı. Fetih'ten sonra İslâm devleti güçlendi. Yardıma ihtiyacı öncesi gibi değildi. Bu nedenle Müslümanların ihtiyaç duydukları dönemde infakta bulunan Müslümanlar diğerlerine üstün tutulmuştur. "Tek bir dirhemlik sadaka, yüz dirhemlik sadakayı geçti,"[1297] hadisi, iki dirheme sahip birinin, dirhemlerden birini Allah yolunda harcamasının, yüzlerce dirheme sahip birinin yapacağı harcamadan daha faziletli olacağını belirtmektedir. "Bir günlük nöbet, bir aylık oruçtan daha hayırlıdır."[1298] "Cihatta bir duruşunuz, evinizde 70 yıl ibadet yapmanızdan daha faziletlidir."[1299] hadisleri de öncelikli konulara dikkat çekmektedir. Ulemanın, tali konularla uğraşması güçlerini zedelemektedir.

Öncelikli konulara önem verilmediği için, homoseksüelliğin önerildiği, şeytana, fareye ve hatta soğana tapılan bir dün yada, saatin hangi kola takılması gerektiği, masada yemek yemenin hükmü, kadının camiye gidip gidemeyeceği, erkeklerin kısa kollu giysileri giyip giyemeyecekleri vs. konularla iştigal edildiğine şahit olmakta yız. Kimi ulema, ilmî çalışmaları öne çıkarırken, eğitim, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma vecibelerini ihmal etmektedir. Diğer bir kesim ulema, "nefisle mücadele" namı altında bulundukları toplumdan tecrit olmakla, kendi rahatlarını topluma tercih etmektedir. Kimi ulema, kolonya kullanmak, erkek ve kadınların pantolon giymeleri, fotoğraf çekmek, müzik dinlemek benzeri ihtilaflı konularla mesailerini harcarken, içki, faiz, fuhuş, dinsizlik, yalan söylemek, vaadi yerine getirmemek, kibir, cehalet, bölünme gibi büyük günahlara zaman ayıramamaktadırlar.

[1296] Hadid, 57/10.
[1297] Nesai, İbn Hibban, No: 3347.
[1298] Müslim,İmere,163.
[1299] Tirmizi, No:1350.

Tali konulara dair şahit olduğumuz bazı tartışmalar şunlardır: Adem ile Havva'nın yemiş oldukları ağacın cinsi, Hz. Musa asasının hangi ağaçtan olduğu, Ashabı Kehf'in isimleri, köpeklerinin isim ve rengi, insanların aya çıkıp çıkmadığı vs. Oysa hiçbir sağlam haberde bunlara kesin bir cevap verilmemiştir. Bunları açıklamada herhangi bir yarar olsaydı, kuşkusuz ki Kur'an veya sağlam haberlerle bize izah edilecekti. Ulemanın bu hususlarda fikir belirtmeleri aslında onların güvenirlik vasfını zedeler.

Ulemanın bu tavırları ortaçağ kilisesinin durum ve tavrını hatırlatmaktadır. Kilise papazları kırk gün, "bir atın ağzında kaç diş var?" diye kitapları karıştırmış, durmuşlar. Bulamayınca, genç bir rahip çıkıp, "efendim, kırk gün kitap karıştıracağınıza atın ağzını açıp dişlerini sayamaz mıydık?" diyecek olmuş. Hemencecik aforoz edilip, kiliseden kovulmuş. Çünkü kilise inancına göre kitapların yazmadığı bir şey hakikat olamaz, olmayan hakikat araştırılmaz. [1300]

Endülüs ulemasından Şebtun'a *Mizan* kefelerinin hangi madenden olduğu sorulunca, "Kişinin iyi Müslüman oluşunun bir belirtisi, kendisini ilgilendirmeyen konularla ilgilenmemesidir"[1301] hadisini okumuş.[1302] İmam Şa'bi'ye İblis'in karısının ismi sorulunca, "düğününde bulunmadığım birinin karısının ismini bilemem," demiştir.[1303] İbn Abbas, "Birinin, fakir bir ailenin bir aylık, mümkün olmasa bir haftalık, o da mümkün değilse gücü nispetinde ihtiyaçlarını karşılaması, her yıl hacca gitmesinden daha hayırlıdır." demektedir. [1304] Ömer b. Abdulaziz döneminde Kabe'nin örtüsü eskidiği için değiştirilmesi gerekiyordu. Ancak bu sırada yardıma muhtaç insanlar vardı. İki durum karşısında bir tercih yapması gerekiyordu.

[1300] Güngör Erol, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, İst. 1998, s. 302.

[1301] Tirmizi, Zühd, 11.

[1302] Zehebi, *Siyer*, IX, 312.

[1303] El-Haşimi, Abdulmumin, *Meşahiru'l-Kudat*, s. 29.

[1304] Hilal, Mahmud b. Muhamed, *Cevletu'n fi Riyadi'l-İlm*, s. 445.

Kabe'nin değerinin örtüde olmadığını, yenilenmesinin tali bir konu olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle muhtaçların ihtiyacını gidermeyi tercih etti ve şöyle dedi: "Örtüye yapacağım masrafı acıkmış midelere ayırmamın daha isabetli olacağını düşünüyorum."[1305] Abdullah b. Mübarek de şöyle der: Bir lokma ekmeği tasadduk etmek, bir cami yapmaktan daha hayırlıdır.[1306] Abdullah b. Mübarek hacca gidiyordu. Çöplükten ölmüş bir kuş alan bir kadın gördü. Ölmüş kuşu elbisesine sardı ve evine götürdü. Abdullah evine kadar kadını takip etti ve durumunu sordu. Kardeşiyle beraber kaldığını, yiyecek hiçbir şeyleri bulunmadığı için çöplükten topladıklarıyla geçindiklerini söyledi. Bunun üzerine yardımcısına "yanında ne var?" dedi. Yardımcısı, "1000 dinar var" dedi. Abdullah b. Mübarek, "bize 20 dinar ayır, bizi eve götürür, geri kalan (980) dinarı bunlara verelim. Bu hayır bu yılki haccımızdan daha hayırlıdır" dedi ve geri döndü.[1307]

Abdullah b. Mübarek Müslümanların fiili cihatta bulundukları bir dönemde Mekke'de ibadetle iştigal eden Fudayl b. İyaz'a cepheden şu satırları yazdı: "Ey Haremeyn (Mekke-Medine) de ibadet ettiklerini sanan(lar), Bizim nasıl bir ibadet içinde olduğumuzu bilseydin(iz) gerçekten sizin yaptığınızın bir oyalamadan ibaret olduğunu fark edecektin(iz). Sen/siz yanaklarını(zı) gözyaşları(nız)la ıslatırken, bizler yanaklarımızı kan ile süslemekteyiz." Fudayl mektubu almış ve hürmeti kemal ve gözyaşlarıyla öperek kendisine hak vermişti.[1308] Fudayl, en mübarek yerde ibadet ediyordu. Hem de tek rekatının diğer yerlere göre 100 bin rekattan daha faziletli olduğu yerde ibadetle meşguldü. Fakih Abdullah b. Mübarek ise Müslümanların fiili cihatta bulundukları bir dönemde Kabe'de ibadet etmeyi bir oyalama olarak değerlendirmiştir. Bu fetvası aynı

[1305] El-Huli, *el-Mücaddidun*, s. 70.
[1306] Eş-Şâmi, Abdullan b. Mübarek, s. 14.
[1307] İbn Kesir, *el-Bidaye ven Nihaye*, X, 178.
[1308] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 704,

zamanda hangi konulara öncelik verilmesinin önemini belirtmektedir.

İbn Mübarek, aynı dönemde fıkhî bazı konulara gark olmuş bir arkadaşını, "cihad ortada iken, ömrünün çoğunu zihar, ilâ vs. konularla geçirdin," sözleriyle tenkit etmiştir.[1309] İşte İbn Mübarek'in fıkhî ve iki hayırdan "en hayırlı" olanı tercih etmesi.

Günümüzde aynı fıkıh anlayışına ne kadar muhtacız! Müslümanların ölülerini mezarlardan çıkarıp etlerini yemek durumunda kaldıkları bir dönemde, Müslümanların, her yıl milyarlarca doları nafile hacca verdiklerine şahit olmaktayız. Bu nedenle, İbn Abbas, Ömer b. Abdulaziz ve İbn Mübarek'in fetvaları üzerinde gereği gibi düşünmeliyiz. İmam Gazali de kendi dönemindeki ulemanın tali konularla ilgilenip asıl meselelerden yüz çevirmelerinden yakınmıştır. Şöyle der: "Zamanımızda hekimlerin çoğu güvenirlilikleri tartışılan kimselerden olduğu hâlde, Müslüman alimler, farazi ve tali meselelerle uğraşmaktadırlar.[1310] Gazali, ulemanın tüm mesailerini talak, zihar, hayz ve taharet benzeri konulara ayırmamalarını, tıp gibi hayati önemi olan ilimlerle iştigal etmelerinin önemini hatırlatmak istemiştir.

1979 Nobel Fizik Ödülü'nün sahibi Muhammed Abdusselam ulemanın faaliyetlerinde neleri ele almaları gerektiğini şöyle izah eder: Ulemamız vaaz ve hutbelerinde Kur'an'ın sık sık vurguladığı bilimsel ve teknolojik araştırmalar, düşünme konuları işlemeli ve bu konulara öncelik vermelidir.[1311]

Reşid Rıza, Osmanlı hanedanından bir hatunun, servetinin büyük bir meblağını Hz. Peygamber ile Hz. Fatma'nın kabirlerinin süslenmesine harcanmasını vasiyet etmesine karşı çıkmış

[1309] Eş-Şâmi, *Abdullah b. Mübarek*, s. 15.

[1310] Gazali, *İhya*, I, 22.

[1311] Heyet, *İslâmic Perspectiues On Science*, p. 27.

ve söz konusu meblağın eğitim kurumlarına yapılmasını önermiştir.[1312] Reşid Rıza ile Abdullah b. Mübarek'in fetvalarındaki ortak payda, Müslümanların eğitim, cihad, beslenme gibi konulara ihtiyaç duydukları dönemlerde, duvar ve çamurlara harcama yapmanın tali bir konu olduğu, infakın eğitim, cihad ve karın doyurma gibi hayatî konulara tahsis edilmesinin önemine vurgu yapmaktır.

Yakın tarihimizde; Afrika yerlisi bir kabile İslâm dinine girmek istem iş. Kabile reisleri ne yapmak gerektiğini, bir alimden öğrenmek istemiş. Alim, "ilk olarak sünnet olmalarının gereğini" beyan etmiş. Kabile bu tekliften ürkmüş ve İslâm'ı kabulden vazgeçmiştir.[1313] Başvurulan alim hikmetle hareket etmemiştir. Zira sünnet olmaları tali konulardandı. İlk etapta seçtikleri İslâm dinini iyi tanıyıp inançlarını pekiştirmeleri gerekirdi. Zira Hz. Peygamber İslâm dinine girenlerden hemen sünnet olmalarını talep etmemişti. Büyük fakih İbn Kudame, "Müslüman birinin sünnet olup olmadığı araştırılamaz" demektedir.[1314]

İbn Teymiyye içki içen bir topluluğun yanından geçip onlara müdahale etmemiş. Nedeni sorulunca, "Bırakın onları. Allah Teâla namazı kötülüklerden alıkoyması için emretmiş. Bunların içkisi onları, adam öldürmekten alıkoymaktadır."[1315]

Hasan el-Bennâ'ya kitap yazması istenince, "Kitap yazarsam okunup okunmayacağı, okunursa yaşanıp yaşanmayacağı belli değil, ancak kitaba vereceğim mesaiyi canlı kitap olabilecek 100 öğrencinin yetiştirilmesine vermek istiyorum. Bunlar İslâm'ı yaşayacak ve yayacak" demiştir. Merhum, iki hayırdan en hayırlı olanı tercih etmiştir.

Müslümanların "en hayırlı toplum" olmaları için, öncelikli

[1312] Darnika, *es-Seyyid, Muhammed Reşid Rıza,* s. 85.

[1313] Beyanuni, *Kadâyâ İslâmiyye*, II, 176.

[1314] İbn Kudame, *el-Muğni,* II, 176 (Nakleden Beyanuni, a. g. y.)

[1315] Yusuf, Kardavi, *İslâmiyetu'l-Marife* Dergisi, 1996, sayı 5, s. 11.

olarak ele almaları gereken konulardan bazıları şunlardır: "İşgal altında bulunan Müslüman toprakların kurtarılması", "Ortadoğu sorunu", "Endülüs'ün düşme nedenleri", "Müslümanların yaşamış oldukları ülkelerde İslâmî yaşama konusunda karşılaştıkları sorunlar", "İslâm ve Laiklik", "İslâm ve Demokrasi", "İslâm ve İnsan Hakları", "Kadın Hakları ve İslâm", "İslâm ve Basın", "İslâm ve Siyaset", "Kadının İstihdam Sorunu", "Kur'an ve Sünnet'in Yeniden Yorumlanması", "İslâm ve Globalleşme", "Despot idarecilerin halkın iradesine pranga vurmaları, susturulmaları", "Ezici çoklukla oy alan milletlere yönetim hakkının verilmemesi", "Müslümanların varlık içinde yokluğu yaşamaları", "İşçi –İşveren münasebetleri" "AIDS ve SARS vebaları ve nedenleri", "Açlıktan ölen milyonlarca insan", "Kilise ve havralara teslim edilen milyonlarca Müslüman evladı", "Cenabetten yıkanmasını bilmedikleri için cünüp olarak ölen gençler", "Birçok ülkede Müslümanların mürtetler tarafından idare edilmesi". Benzer binlerce konu, ulemanın öncelikli konuları arasındadır. Ulema bu konular için oturumlar, konferanslar, paneller, seminerler düzenlemeli ve kamuoyu bilgilendirmelidir.

İstanbul, Kahire, Tahran benzeri metropol kentlerde, teyemmüm, deve ve atların zekatı konuları yerine, apartman, şirket ve taşıt zekatı gibi konuların işlenmesinin daha isabetli olacağına inanmaktayız.

Ulemanın, devlet idaresi, özellikle enflasyon, işsizlik, terör, eğitim gibi hayatî konularda siyasîlere alternatif çözüm, proje ve programlar sunmaları gerekir.Ulema geçmişte bunu başarmıştır.

Ulemanın alternatif olarak sunduğu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ebu Yusuf': "Kitabu'l Harac, Muhammed b. Hasan Şeybani:"Şerh es-Siyer el-Kebir" (Uluslararası hukuk), Maverdi: "el-Ahkamu's-Sultaniye"', İbn Teymiyye: "el-Hisbe" , İbn Cevzi: "Ahkamu'z-Zimmiyyin', et-"Turuku'l-Hikemiyye"', Ebu Ubeyd: "Kitabu'l-Emval'.

Çağımızda da Üstâd Mevdudi'nin hazırladığı "İslâm Anayasası", "İslâm'da Hükümet", Muhammed Hamidullah'ın "İslâm'da Devlet İdaresi", Yusuf Kardavi'nin "Fıkhu'z- Zekat'"ı, Abdulkadir Udeh'in "İslâm ve Beşeri Hukuk"u, Abdulkerim Zeydan'ın sistematiğe ettiği 12. 000 maddelik "İslâm Aile Hukuku", Ömer Nasuh Bilmen'in "Hukuki İslâmiye ve Istılahat Kamusu", Hayreddin Karaman'ın "Mukayeseli İslâm Hukuku" örnek alternatif çalışmalardan bazılarıdır

2.8.Ulemanın Gururu

"Gurur bataklığına en çok saplanan kesimlerin başında ulema gelmektedir."

Gazâlî

Gurur,lügatte kibir, kendini beğenme, büyüklenme ve övünme anlamlarına gelir. Kavram olarak da Hz. Peygamberin buyurduğu gibi; *hakkı inkar etmek ve insanları hakir görmektir.*[1316]

İmam Maverdi, gururu bütün kötü huyların en başında ve en tehlikelisi olarak gösterir. Çünkü gurur insanlar arasında kin doğurur. Toplumsal uyuşma ve kaynaşmayı baltalar. Dostların gönüllerine nefret sokar.[1317] Gurur konusunda Gazali şöyle der: Gurur/kibir cennetin bütün kapılarını kapatır. Zira gururlu insan kendisi için sevip istediğini öteki Müslümanlar için istemez. Kibirde benlik iddiası bulunduğundan böyle birisi alçak gönüllü olmaz. Halbuki alçak gönüllülük Müslümanların başta gelen iyi huyudur.(...) Gurur ikiye ayrılır: Batini kibir, nefiste yaratılmış bir ahlaktır. Zahiri kibir de azalardan çıkan bir harekettir. Kibrin en çirkini, ilimden istifade etmekten,hakkı kabul etmekten ve hakka itaat etmekten alıkoyan çeşididir.(...) Gurura götüren şeylerin başında ilim gelmektedir. Alim, ilmi-

[1316] Ebu Davud,Libas,36.
[1317] Maverdi,a.g.e.,179.

nin izzetiyle büyüklük taslamaya çalışır, avamı küçük ve cahil görür, onlardan saygı selam ve ayağa kalkmalarını, Allah katında kendini daha üstün görür. Kendisini kurtuluşta, onları helakte görür. Aslında öylelerine 'alim' denmektense 'cahil' demek daha uygundur. Hakiki ilim, insanın onunla hem nefsini hem Rabbini tanıdığı ilimdir.(...)Bazı alimlerin gururlanmalarının iki nedeni vardır: 1. Hakiki ilimle değil zahirde ilim denilen nesne ile meşgul olmaları. Çünkü gerçek ilim, sahibini hem Allah'ı hem de insanın kendisini tanıtan ilimdir. Bu ilim sahibi Allah'tan uzaklaşmanın tehlikesini fark etmiştir: "Allah'ın kullarından ancak alimler hakkıyla kendisinden korkar."[1318]

2.Kişinin kötü ahlaklı, alçak nefisle, habis niyeti olduğu halde ilme dalmasıdır. Bunlar nefislerini temizlemeden ilme dalmışlardır. "Bir kavim gelecek, Kur'an okuyacaklar. Kur'an onların boğazlarından aşağı inmeyecektir. Onlar biz Kur'an'ı okuduk.,bizden daha iyi okuyan ve bizden daha fazla bilen var mı diyeceklerdir. Resûlullah bunu söylerken ashaba baktı ve 'onlar ateş yakıtlarının ta kendisidir' buyurdu."[1319]

Gururun belirtileri, meclislerde yükseklik taslamak, emsallerinin önüne geçme arzusu hatasını söyleyeni amansız tenkit etmesi ilimlere bezenmişim, her şeyi bilirim insanları mağlup etmek için münazara eden, muarızının hata yapmasına sevinir.[1320]

Gurura örnek teşkil eden,yaşanmış iki tipik hadise.

1.Bir imam arkadaşımızın beraber görev yaptığı müezzin arkadaşına; 'Müezzin efendi, bak ha, bir imam olarak seninle dolaşmam bile bir fazilettir' dediğini hatırlıyorum.

2.Doktorasını tamamlamış bir arkadaşımız, kendisiyle ilimi bir konuyu müzakere etmek isteyen arkadaşına; 'ben doktora yapma yan biriyle ilmi müzakere yapmam' demesi de gurura diğer bir örnektir.

[1318] Fatır, 35/28.
[1319] İbn Mübarek.
[1320] Bkz.Gazali, *İhya*,3/240-242.

Gazali'nin hadis ilminde zayıf olduğunu fark edince, ömrünün sonunda Buhari ve Muslim'i okumaya koyulması, ilimde tevazu örneğidir.

Bazı hadis kitaplarında yer alan şu örnek çok önemlidir. Hz. Musa hitap ettiği bir sırada kendisine şu soru yöneltildi: İnsanların en büyük alimi kimdir? Hz. Musa: 'benim' dedi. Bu cevabından dolayı Allah Teala'nın itabına maruz kaldı. Bir kuş denizden bir iki damla su aldı.Hz.Hızır; 'Ey Musa Allah'ı ilmi karşısında ikimizin ilmi şu kuşun denizde aldığı bir iki damlanın miktarı kadardır."[1321] İlimden bu kadara sahip iki peygamberin ilimlerinin oranı bu kadar ise hiç kimse senin ilmiye gurura kapılmaması gerekir.

Gururlu bir alim, her şeyi bildiğini iddia edince,diğer bir alim kendisine şu soruyu yöneltmiş;' Madem ki her şeyi biliyorsun, o halde yumurtanın helal olduğunun delili nedir? Mağrur alim bilmediği için sükut etmiş Soruyu soran zat, yumurtanın helal olduğuna dair şu hadisi hatırlatmış: "Kim Cuma günü cenabet guslü ile gusül yapar, sonra cumaya giderse sanki bir deve kurban etmiş gibi (sevaba nail) olur. Kim ikinci saatte giderse bir sığır kurban etmiş gibi (sevaba nail) olur. Kim üçüncü saatte giderse boynuzlu bir davar kurban etmiş gibi (sevaba nail) olur. kim dördünce saatte giderse bir tavuk kurban etmiş gibi (sevaba nail) olur. Kim beşince saatte giderse bir yumurta tasadduk etmiş gibi (sevaba nail) olur. İmam (hutbeye) çıkınca melekler hazır olur, zikri dinlerler." [1322] Helal olmayan bir şey sadakada olmaz, demiş ve eklemiş; basit bir meseleyi bile bilemeyen biri nasıl olur da bilgiçlik taslar.[1323]

Ulema geçmişte; 'keşke insanlar bizzat kendileri ilim elde edip,bizlere onu nispet etmeselerdi' derdi. İmam Şafii'nin şu sözü meşhurdur:"Münazaralarda muarızının galip gelmesini

---

[1321] Buhari,İlim,44, İbn Hanbel, Müsned,5/119.

[1322] Buhari, Cuma, 4; Müslim, Cuma, 10.

[1323] Bkz. El-Esved Musa Muhammed, *Menhecu's-Suluki'l-İslami*, Beyrut, 1417, 1/115.

arzu ederim.' İmam Malik'in de, kendisine sorulan 40 meselenin büyük ekseriyetini bilmemesi, ilimde gurura kapılmanın yersiz olduğunu göstermektedir."*Size ilimden çok az verilmiştir.*"[1324] *"Allah'ım ilmimi artır."*[1325] ayetleri de,insanların ilimlerinin sınırlı olduğunu, dolayısıyla gurura kapılmamalarını hatırlatmaktadır.

2. 9. Toplumun Ulemadan Yüz Çevirmesinin Analizi

"İnsanları tahkike, delilleri araştırmaya, taassubtan, hizipçilikten yüz çevirmeye davet edene 'müçtehit', hikmet ve bilime davet edenlere 'tabiatçı', fakirlere yardıma çağıranları 'sosyalist', kabirleri meşru daireler içinde ziyaret etmeye davet edip, bidat ve hurafelerden sakındırıp sünnete davet edenlere de 'vahhabi' denildiğini görmekteyiz"

Cemaleddin el-Kasimi

Günümüzde, toplumun özellikle de gençlerin ulemadan yüz çevirdikleri veya onlara güven duymadıkları bir realitedir. Zaman zaman yapılan bazı araştırmalar ulemaya olan güvenin çok düşük olduğunu göstermektedir.

Ulemayı, hekimlere benzetirsek, hastaların, onlara gitmemeleri, ya hekimlerin teşhis koyamamalarından, ya hastalarından yüksek ücret talep etmeleri ya da tıp ilminin gereğini yerine getirmemelerinden dolayıdır. Müslümanların bir kesim ulemaya güven duymamaları şu nedenlerden kaynaklanmaktadır:

1- Ulemanın Müslümanların problemlerine çözümler üretememeleri.

2-Davette ücret talep etmeleri.

[1324] İsra,17/85.
[1325] Taha,20/114.

3-Sahip oldukları ilmi yaşamamaları.

4-Adil olmayan egemen güçlerin yanında görev almaları

5-Belirli kesimlere göbekten bağlı olmaları.

6-İlim ve kültür yönünden eksik olmaları dolayısıyla asrın getirmiş olduğu sorun ve şüphelere İslâmî bir perspektifle yaklaşamamaları.

7-Ulemanın asıl misyonları olan İslâm'ı tebliğ, irşad, eğitim ve öğretimden yüz çevirip, resmî görevle yetinmeleri. Bunun neticesinde yeni kuşağın eğitim ve terbiyeden uzak kalması.

Hafız Abdurrahman b. Batta, insanların ulemaya değişik kulplar takmalarından yakınarak şunları der: "İnsanların kafalarındaki şablona muhalefet ettiğim zaman tepkiyle karşılaştım. Kitap ve Sünnet'e karşı ters hareket eden şahısları eleştirdiğim zaman, *Harici* olmakla, Kur'an ve Sünnette'ki tevhid ile ilgili bir nassları aktarınca, *Müşebbihe* olmakla, imanın önem ve gücünden bahsedince *Mürcie* olmakla, amelin önemini ifade edince Kaderiye olmakla, marifeti tavsiye edince *Keramiye* olmakla, Ebubekir ve Ömer'in faziletinden söz edince, *Nevasib* olmakla , Ehli Beyt'i sevdiğimi söyleyince, *Rafizi* olmakla, Allah'ın sıfatları konusunda Selefî yöntemi savunup, Kur'an ve Sünnet naslarını tevil etmeyince, *Zahiri* olmakla, nasları tevil ettiğimde *Batini* ve Eş'ari olmakla, aklı kullandığımda, *Mu'tezili* olmakla, Vitir namazlarında kunut okuduğumda, *Hanefi* olmakla, sabah namazlarında kunut okuduğumda, *Şafii* olmakla itham edildim. Kısacası; hangi kesime yaklaştıysam, muhalifleri bana düşmanlık ettiler. Onlara tasannu edersem, Allah'ı gücendirmiş olurum. Her şey onları razı etmeye bağlı. Bunların hiçbiri bana Allah katında bir şey yapamaz. Ben Kitap ve Sünnet'e bağlı kalmaya devam edeceğim. Allah'a istiğfar ediyorum. O bağışlayandır, merhametlidir."[1326]

Çağımız ulemasından Cemaleddin Kasimî de benzer bir yaklaşımla şöyle der: "İnsanları tahkike, delilleri araştırmaya,

---

[1326]Nakleden, Kardavi, *Fetâvâ Muasıra,* Beyrut, 2001, III, 17-18.

taassubtan, hizipçilikten yüz çevirmeye davet edene *müçtehit*, hikmet ve bilime davet edenlere *tabiatçı* fakirlere yardıma çağıranlara *sosyalist*, kabirleri meşru daireler içinde ziyaret etmeye davet edip, bidat ve hurafelerden sakındırıp sünnete davet edenleri de *vahhabi* denildiğini görmekteyiz.[1327] Hafız Abdurrahman b. Batta ile Kasimi'nin sitemleri, bazı kesimlerin ulemayla neden uğraştıklarını özetler niteliktedir.

Egemen güçler, ulemaya verdikleri ücretle onları etkisiz kılmayı hedeflemektedirler. Bir kesim fahri imama görevleri esnasında, "bazı konulara karışmamak kaydıyla" görev yapmalarına izin verilmesi bu gerçeğin tipik bir örneğidir. Ulemanın egemen güçlerin yanında yer alması da, kendilerinden yüz çevrilmesinin önemli bir nedenidir. Hz. Peygamber, "Ümmetim zalime 'zalim, ey zalim' demekten korktuğu zaman, kendisinde hayır kalmaz."[1328] buyurmuştur. Oysa söz konusu ulema, yapılan hukuk ihlallerine "dur" demek bir tarafa, egemen güçlere, "devam edin, bizleri yanınızda göreceksiniz" dercesine destek vermektedir. Bir takım egemen güçler, ulema-i su' vasıtasıyla cihad, toplumu idare etme, iyiliği emretme ve örtünme gibi dinin temelinden sayılan bazı konuların İslâm'ın ilgili temel konuları olmadığını, veya zamanlarının geçtiğini iddia ederler.

Üstâd Yusuf Kardavî'nin naklettiği şu hadise buna güzel bir örnektir: "Ünlü alimlerden biri, bir açık oturuma çağrılmıştı. Açık oturumda 'Nüfus Planlaması' konusu tartışılacaktı. Bu alimin söylediği bir söz oturumu yönetecek zatı dehşete boğmuştu. Söz aynen şöyle: 'Oturum neyi hedefliyor, planlamayı desteklemeyi mi yoksa ona karşı çıkmayı mı? söyleyin ki kendimi ona göre hazırlayayım.'[1329] Açık oturuma katılan zat, Allah'ın emrini değil, egemen gücün emrini ortaya koymaya çalışıyordu. Diğer bir örnek de şudur: Mısır'da İslâm'a hizmet eden gençlerin büyük çoğunluğu tutuklanarak mahkemelere

---

[1327] Kasimi, *el-Fetvâ*, 168.

[1328] Musned, II, 162.

[1329] Kardavi, *İslâmî Problemler*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İst. 1986, s. 98.

sevk edilmişti. Bu olay üzerine ünlü alimlerden biri yanımda bulunuyor ve aynen şöyle diyordu: "Eğer bu gençler, İslâm'a hizmet edenler olsalardı, Allah onları perişan etmezdi."[1330] Bu hezeyanı duyan şahıs sormaz mı? Hoca efendi! İbrahim (a.s.) neden ateşe atıldı? Nuh (a.s.) neden hicret etti? Yahya ve Zekeriyya neden testereyle doğrandı? Hz. Peygamber neden yaralandı? Neden üzerine işkembe içi atıldı? Neden muhacir oldu? Suçları ne idi?

Ulema-i su', despot idarecilere yaklaşmak, için kürsü ve minberleri onların adına kullanır, onların adına nutuk ve hitabeler irad eder, isim ve neseplerini yüceltir, mikrofon, kürsü ve köşelerini onlara tahsis eder, İslâm naslarını onların adına tevil eder. Kimileri de meşhur anekdotta olduğu gibi statükoya göre hareket ederler. Kral şaire sormuş: "Bugün hangi gündür?" "Nasıl emrederseniz o dur." demiş.

Bir kesim ulema, İslâm'ı çirkin yüzlerine maske yapan, despotları tanrılaştırarak zalim ve despotlara basamak oldu, onlara yaranmak için müminleri mağdur edip mazlumlara kin kustu. Kimi despot yönetici yaptıklarını onların adına ve fetvasıyla gerçekleştirmeye çalıştı.

Ulema ile Müslüman gençler arasında görülen ihtilaf ve güvensizliği de şu şekilde özetlememiz mümkündür.

1-Ulemanın gençler hakkında önyargılı olmaları.

2-Gençlerin problemleriyle ilgilenecekleri yerde, onlara Haricilik, Rafizilik, Mezhepsizlik, Vehhabilik, Reformculuk benzeri vasıfları yakıştırmaları.

3-Resmi bir din profilini ortaya koymaları.

4-Ulema ile gençlik arasındaki kültür farklılığı.

5-Gençlikten gelen hamaset ve acelecilik.

Gençliğin ulemadan uzaklaşması, beraberinde şu olumsuz neticeleri getirdi:

[1330] Kardavi, a. ge, s. 100.

a-Ulemanın tecrübe ve birikimlerinden mahrum kalındı.

b-Halk üzerine menfi etki bıraktı. .

c-Hedefe varılamadı.

d-Çağdaş ilim ve kültürden uzak kalındı.

İslâm inancı "mutlak kemal sahibi olma" vasfını yalnız Allah Teâla'ya tanır. Peygamberlerin bile hata yapıp yapmadıkları ihtilaf konusudur. Peygamberlerin hıyanet, yalan, şirk, inkâr, nifak gibi büyük günahlarda bulunmadıklarında ittifak edilmişken, kendilerinden sehven veya unutarak küçük günahların sadır olabileceğinde ihtilaf edilmiştir.[1331]

Çalışmamız, kelâmî bir konu olan "peygamberlerin ismeti konusunun tartışması"nı götürmediğinden detaya girmeyeceğiz. Ancak, peygamberler bile zellelerden masum olmadıkları hâlde, ulemanın "masum" olduğunu iddia etmenin yersiz olduğunu vurgulamak istiyoruz. "Her insan hata yapabilir. Hata yapanların en ha yırlısı tövbe edenidir"[1332] hadisi bu hakikati ifade etmektedir. Tarih boyunca ulema konusunda ifrat ve tefrit yapılmıştır. Kimi çevreler ulemayı masum gösterirken kimileri de onları "öcü"göstermektedir. İdeal insan, iyilikleri kötülüklerinden fazla olan insandır. Bir insanın büyüklüğüne bir veya birkaç hata halel getirmez. Sahabeler içinde görülen bir takım hatalar da bu ölçüyle değerlendirilebilir. Bir insanın hatalı hareketine "bu hata değildir. " demek, gerçekten o zatın değerini yükseltmez bilakis tenzil eder. Zira adı geçen şahsın faziletlerden şüphe edilmeye imkan vermiş olur. Çünkü hataları gizlenmediği gibi, diğer iyilik ve faziletleri de acaba uydurma mıdır? diye şüpheler vaki olur. O hâlde "hataya hata doğruya da doğru" demeliyiz.

"Müctehid ictihadında isabet ederse iki, etmezse bir ecir alır. [1333] hadisi de ulema konusunda ifrat ve tefrite gitmemeyi

---

[1331] Tatan, Abdulkerim, *Avnu'l-Mürid* , II, 732.

[1332] Ahmed, *Müsned,* III, 198.

[1333] Buhari, İtisam, 21.

öngörmektedir. Zira beşer olmaları hasebiyle, isabet edebilecekleri gibi, etmemeleri de mümkündür. Fanatikler, sevdiklerine "masumiyet" vasfını verirlerken, karşı oldukları kişileri de sınırsız bir biçimde cerh ve tenkit ederler.

İctiha d veya görüşünden dolayı bir insan günahkar addedilemez. Nitekim başta Ashab olmak üzere, ilk kuşak arasında çok farklı ictihat ve yorumlar yapılmıştır. Hz. Aişe şu iki âyeti öne sürerek Hz. Peygamberin, Zat-ı Celal'ı görmediğini savunur. *"O'nu gözler idrak etmez, gözleri o idrak eder*[1334] *"Bununla beraber hiçbir insan için Allah'ın şu üç suret dışında doğrudan doğruya ona söz söylemesi mümkün değildir; ancak ya vahiy ile ya perde arkasından ya da bir elçi gönderir. İzniyle ona dilediğini vahyeder. Çünkü O, çok yüksek ve çok hikmet sahibidir."*[1335] Keza, Tab iin kuşağı ulemasından Mücahid ve Ebu Salih de *"Nice yüzler o gün ışıldar, parlar Rabbine nazar eder. Nice yüzler o gün ekşir pusarır, onlar ki kendilerine bel kıran yapılır."*[1336] âyetlerini öne sürerek kıyamet gününde rüyetin gerçekleşmeyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre âyette geçen, *nazar eder/ bakar* ifadesinin anlamı, "kendilerine verilecek sevabı bekleme"dir.

Bazı alimler, *"Günah çeken bir nefis başkasının günahını çekmeyecek."*[1337] âyetini öne sürerek, ölülerin hayatta olanların ağlamasından dolayı azap çekmeyeceklerini belirtmişlerdir. *"Sen ölülere işittiremezsin"*[1338] âyetini öne süren bir kesim ulema da ölülerin işitmediklerini söylemişlerdir.

Bir kesim ulema, bazı nasslardan referans alarak, Hz. Ali'nin, Hz.Peygamber'den sonra en faziletli şahsiyet olduğuna kail olmuştur.[1339] Ulemanın değişik içtihatlarda bulunmaları kendilerini günahkar kılmaz. Çünkü ictihadları, nefsî eğilimler-

---

[1334] En'am, 6/103.
[1335] Şura, 42/51.
[1336] Kıyamet, 75/22-24.
[1337] Fatır, 35/18.
[1338] Rum, 30/52.
[1339] İbn Teymiyye, *Mecmuu'l- Fetâvâ*, XX, 33.

den değil, içtihattan kaynaklamaktadır. Ehil olmayanların ictihatta bulunmaları caiz değildir. Hekimin operasyonda hata yapması ile cahilin yap ması bir değildir.[1340]

Sathî bir bilgiye sahip bir genç grubu bir ziyafete giderler. Ev sahibi kendilerine yemeği sofra üzerinde takdim eder. Ev sahibi dışarı çıkınca, fırsat kollayan selefi(!) gençler inançlarına göre bidat aleti olan sofrayı parçalarlar. Ev sahibi içeri girdiğinde parçalama sebebini sorar. Gençler; "sofra bidattir. Bidatlerin izale edilmesi gerekir"derler. Tabi ki ev sahibi kurnazdır. Gençlerin bisikletle gel diklerinin farkında. Gençler yemek yemeğe devam ederlerken, ev sahibi kapıda duran "bidat bisikleti' parçalar. Gençler itiraz edince, kurnaz ev sahibi; "Resûlullah (s.a.v) ve ashabı bisikletlerle mi ziyafetlere giderlerdi? Bir bidati izale ettim" diye cevap verir.

"Fehm" ve "fıkh" olmayınca 'bidatlerle mücadele ediyoruz' diyenlerin vardıkları komik manzaralardan bir tanesi de şudur: Çağdaş Alim Merhum Muhammed Gazali ile selefi geçinen bir genç arasında şöyle bir tartışma geçmiş: Genç, "zeytin, elma, çay vs. ürünlerden zekat çıkarılır." diyen Ebu Hanife'yi bidatçilik ve hadislere muhalefet etmekle itham eder. Ona göre hadislerde geçmiyor diye katrilyonlarca liraya tekabül eden çay, elma, zeytin üreten biri zekat vermeyecek, ancak sadece 1000 kg arpa mahsul elde eden köylü bunun 100 kg'nı zekat verecektir. Bu görüşü selefilik ve sünnet adına hararetle savunan gence Muhammed Gazali'in cevabı kısa olmuştur; "Kardeşim, Ebu Hanife'nin bidati senin savunduğun sünnetten daha hayırlı ve daha faydalıdır."[1341] Merhum Gazali aynı vasıftaki diğer bir gençle arasında geçen bir düelloyu da aktarır. Şöyle ki; Genç kendisine ey üstâd Hz. Peygamber kendi döneminde minberin üçüncü basamağında hutbe okurdu. Bu nedenle dokuzuncu basamakta hutbe okumakla hata

---

[1340] Bkz. İbn Teymiyye, *Refu'l- Melam,* Beyrut, 1987, s. 12.

[1341] Bkz. Candan, Abdulcelil, *İslâm Tarihinde Mezhep Çatışmalır ve Taklid*, s. 164.

işliyorsun," der. Muhammed. Gazali hafif bir tebessümden sonra, şöyle der: "Kardeşim, siz neden kilimlerle döşenmiş camilerde namaz kılıyorsunuz? Oysa Hz. Peygamber döneminde Mescid-i'Nebi'nin kilimlerle döşenmesi şöyle dursun, Mescid tabanı zaman zaman yağmurdan ıslanırdı. Zira Mescidin tabanı ağaç ve topraktı. Buhari, bir Ramazan gecesinde yağmurdan dolayı Hz. Peygamberin tavanı muhkem olmayan Mescidi'nde ıslanmış toprak üzerinde secde ettiğini aktarır. Mescid-i Nebevi'nin tavanı hurma lifiyle örtülmüştü. Şimdi, "sünnettir. " diye biz camilerimizi kilim ve seccadelerden tecrit edip, tavanlarını hurma lif ve dallarıyla mı kapatalım? Genç Kardeşim! Sen ve emsalin, henüz dini gerçek manada kavrayamamışsınız.[1342]

Taberî, Bişr-i Hâfi, İmam Nevevi, Zemahşeri, İbn Teymiyye, Said Nursi emsali bir kesim ulema evlenmedikleri için tenkit edilirler. Oysa bunlar ilmi, evliliğe tercih etmişlerdir. Hatta ümmetin musibet ve problemlerinden kendilerini düşünmeye fırsat bulamamışlardı. İlim ve hizmetle Müslümanları, kendilerine tercih etmişlerdir. Hz.İsa ve Ebu Hureyre de evlenmeyenler arasındadırlar. Biri ululazm Peygamber, diğeri de uzun süre Hz. Peygamberle kalmış bir zattır. Elbette caiz bir durum olmasaydı, Hz. peygamber onu ikaz ederdi.

Ulema îsâr/başkasını tercih etme müessesesini işletiyordu. Bu konuda Ebu Gudde şunları der: "Evlilik insanları haramdan alı koymaktadır. Ulemanın züht, ilim ve takvası bu maksadı yerine getiriyordu. Eşlerden sağlayacakları ünsiyet ve hazzı da ilim ve kitaptan sağlardı. Öğrencileri ve eserleri çocukları mesabesinde idi. [1343]

Her dönemde tecdit ve ıslah taraftarı ulema, bidat, hurafe, düşünsel donuklukla mücadele ettikleri için bağnaz ve mukallitlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. İnsanları değerlendirmede

---

[1342] Gazali, Muhammed, *Künûzü Mine's-Sünne*, Mısır, 2001, s. 198.

[1343] Bkz. Ebu Gudde, *el-Ulemau'l -Uzzab*, s. 128-129.

olduğu gibi, ulemayı değerlendirmede bulunurken de sevap ve hatalarını beraber değerlendirmek gerekir. Bu konuda Said b. Museyyeb şöyle der: "Alim, eşraf herkesin taksiratı vardır. Ancak kimin sevabı hatasından çoksa 'iyiler' hanesine yazılır."[1344]

Ululazm Peygamberlerden Hz.Musa nübüvvet makamına rağmen, içinde âyetler bulunan levhaları yere fırlattı, [1345] tanımadığı için ölüm meleğine tokat attı, abisi Hz. Harun'un sakalından tuttu,[1346] Miraç gecesinde, "Benden sonra gelen bir peygamberin ümmetinden cennete gireceklerin sayısı, neden benim ümmetimden daha çok olsun? " dedi. Tüm bunlar onun ululazm peygamber olmasına mani olmadı. Zira adı geçen zellelerine karşın, Allah yolunda cihadı, sabır ve metaneti eziyetlere tahammülü ağır geldi.

Sahabeden Hatib'in yaptığı hataya rağmen, Hz. Peygamber kendisi hakkında, "Umulur ki Allah Bedir savaşına katılanları affetmiştir."[1347] buyurdu. Hatıb Bedir'e katılanlardan olduğu için hatasının Allah tarafından affedildiğine dikkat çekti. Hz. Osman savaş hazırlığı için büyük miktarda yardımda bulununca Hz. Peygamber kendisi hakkında, "Bu hayırlı amelinden sonra ona bir şey zarar vermez"[1348] buyurdu.[1349]

Mutlak kemal sahibi Allah Teâla'dır. Resûlullah'a ve yakın kuşak Sahabenin bile tüm, görüşleri alınmamış ve birçoğu reddedilmiştir. Sözgelimi, İbn Abbas Resûlullah'ın "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona Kur'an anlamını öğret."[1350] şeklindeki duasına mazhar olduğu hâlde, Mut'a nikahı ve ayakların meshi konusundaki görüşleri alınmamıştır. Bunun yanında Ashabtan İbn Ömer, ensesini meshederdi. Ebu Talha, orucun

---

[1344] İbn Abdulberr, *Camiu Beyani'l-İlm*, II, 48.
[1345] A'raf, 7/150.
[1346] Taha, 20/94.
[1347] Buhari, Meğzi, 9.
[1348] Ahmed, *Müsned,* I, 976.
[1349] İbn Kayyım, *Miftah,* I, 176.
[1350] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 266.

dolu yenmesiyle bozulmayacağını söylerdi. Huzeyfe, oruçlunun, güneş doğmasına yakın zamana kadar yiyebileceğini savunurdu. Abdullan b. Ömer ve babası, önceleri Beyti tavaftan önce hoş koku sürülmesini caiz görmezlerdi. Selman Farisi, insan terini necis görürdü. İbn Ömer, Kitab ehli'yle evlenmeyi caiz görmezdi. Muaviye ve Muaz b. Cebel, Müslüman'ın kafire vâris olabileceğini söylerlerdi. Hz. Ömer ve İbn Mes'ud, cünüp kişinin teyemmüm edemeyeceğini, bain talak ile boşanmış kadının nafaka hakkına sahip olduğunu söylerlerdi. Ebu Zer, zekatı çıkarılan malın da "kenz" olduğunu söylerdi. Hz. Aişe, *"Sen ölülere işittiremezsin"*[1351] âyetiyle ölülerin işitmediklerini söylerdi.[1352]

Peygamber ve sahabelerde bile zelle ve hata söz konusu iken, "ulema" için de elbette bir takım taksirat söz konusudur. Bu bağlamda Ebu Yusuf'u değerlendirebiliriz. Ebu Yusuf, kendi döneminde dünyanın en güçlü devletini idare eden hukuk sistemini yazdı. Ancak vermiş olduğu bazı fetvaları zaman aşımına uğramış ve değişmek durumunda kalmıştır. Vermiş olduğu şu fetvası buna bir örnektir: "Birisi havada uçacağına yemin etse, sonra da uçamazsa, ona kefaret gerekmez. Zira havada uçmak mümkün değildir. Ebu Yusuf fetvayı verirken kendi zamanının şartlarını göz önünde tutmuştu. Günümüzde insanların uçabileceği ortaya çıkınca fetva geçerliliğini kaybetmiş oldu.[1353]

Kaynaklarımızda bu fetvaya benzer birçok fetva, hüküm ve içtihat bulmak mümkündür. Petrol ürünleri, zeytin, fıstık, pamuk, tütün, patates vs. maddelerden zekat almayı gerekli görmeyen görüşler, dünyanın dönmediği yönündeki yorumlar, "cenin annesinin batınında dört yıl kalabilir" yönündeki hü-

---

[1351] Neml, 27/80.

[1352] Aluş, Abdusselam Muhammed Ömer, *Fecru's-Sahid ve Avnu's-Sacid*, Beyrut, 1992, s. 26-27.

[1353] Han,Vahiduddin, *el-İslâm ve'l- Asru'l-Hadis*, s.33 (Feteva-i Kadıhan-'dan naklen).

küm bu çeşit fetva hükmündedir.

Tarih boyunca bu tür yanılgılar olmuştur. Ulemanın halka götürdüğü, medrese, imam hatip ve hatta ilahiyat fakültelerinde hakim olan din anlayışı, İslâm coğrafyasında asırlarca hakim olan skolastiğin tekrar ele alınmasından başka bir şey değildir.Mesela Demokrit'in atom teorisi bugünkü atom ilmine temel olan tarihî bir hatadır.

Atomun gerçeğine ait bilgileri Demokrit'te ararsak ilimden vazgeçip sihre başvurma gibi bir geriliğin kurbanı olarak cehaletin karanlığına gömülürüz. Aristo'nun tabiattaki basit unsurlar diye su, ateş ve havayı kabul eden görüşü bugün ilkokul çocuklarının da kabul etmedikleri bir şeydir: Üç buçuk asır önce Descartes'in ruh ve beden ikiliği teorisi de tarihe gömülmüş biyoloji ve psikoloji ilimleri bu görüşün hatalarını ortaya koymuştur.[1354]

Bu nedenle konu ve şahsiyetler için başvurulacak adres ve kaynaklar çok önemlidir. Muhammed Gazali konu ile ilgili olarak şunları der: Birisi, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer 'i Rafizilerden, Hz. Ali'yi de Haricilerden, Ebu Hanife'yi Zahirilerden, İbn Teymiyye'yi İbn Batuta'dan, Muhammed b. Abdulvahhab'ı (Cemaleddin Efgânî, Seyyid Kutub, Mevdudi'yi) Türkiye'deki malum çevrelerden öğrenmeye çalışırsa, mezkur zevat hakkında sağlıklı bilgi elde etmiş olmaz.[1355] Buna İmam Şafii örneğini vermemiz mümkün. Şöyle ki kendileri müceddid ve müçtehit bir zattı. Kıyamete dek istifade edilecek eserler ortaya koymuştur. Bu durumunu göz önünde bulundurmadan kendilerini yalnız "kişi zinadan doğmuş kızıyla evlenebilir.[1356] fetvasıyla değerlendirmek şık olmaz.

Batıda, Napolyon, Hatta Mussoloni'yi öven binlerce broşür ve kitap yazılırken, içtihattan kaynaklanan birkaç fetvalarını

[1354] Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan*, İst. 1974, s. 29

[1355] Gazali, *İlel*, s. 94.

[1356] Bkz. Razi, *Tefsir*, IV, 25.

referans göstererek ulema aleyhinde kampanyalar düzenlemek haddi aşmak değil midir? Ebu Hanife ve Gazzali'yi rencide edip bir şarkıcıyı ödüllendiren bir topluma şaşmamak mümkün mü?

Ulemayı çıkarcılıkla itham edenlere şaşarım. Bunun misali, katrilyonları çalanlar dururken, çiklet çalan çocuklarla uğraşmaya benzer. Dünyamızda tam teçhizatlı hırsız, savunmasız çocuğu tenkit ediyor. Kötü niyetli insanlar ulemanın iyiliklerini görmezlikten gelirler. Bunların bu duruşu, sağlam ve temiz yerlere değil yara, çöp ve kazurata konan sinekleri hatırlatır. Oysa bizzat ulemanın kendileri, her söz ve karakterlerinin alınmamasını hatırlatmışlardır.

İbn Teymiyye, ulemadan sadır olabilecek hatalar konusunda şunları söyler: İslâm akidesi, peygamberler hariç kimsenin masum olmadığını söyler; 1-Hatası az, isabeti çok olanlar. 2-Hatası çok, isabeti az olanlar. Ulema, birinci kısımda kastedilendir. Hz. Peygamberden önceki kavimlerin en kötüleri ulemasıydı, ancak İslâm ümmetinin en hayırlıları ulemasıdır. Zira ulema, peygamberlere vâristirler.[1357] Bir mühendisin planını çizdiği bir binanın çökmesi, bir hekimin verdiği reçetenin isabet etmemesi, tüm mühendis ve hekimlere yüklenemeyeceği gibi, bir alimin bir hatası da tüm alimlere teşmil edilemez.

Sık sık vurguladığımız gibi, iyi niyetli bir Müslüman'ın ulema hakkında yapıcı ve bilimsel bir eleştirisini maksatlı hücum ve tenkitlerle karıştırmamak gerekir. Öğrencilerin üstâdlarına yaptıkları "keşke üstadımız şöyle deseydi veya şu konuyu ehline bıraksaydı," türündeki temenniler, yapıcı girişimlerdir. Aristo'nun hocasına: "üstadım, seni çok sever, takdir etmem doğruluğuna inandığım konularda sana muhalefet etmememi gerektirmez. Zira hak senden üstündür" demesi, bu konuda güzel bir örnektir. Selefimizde de aynı yöntemi görmekteyiz. Sözgelimi, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in

---

[1357] İbn Teymiye, *Refü'l- Melâm,* s. 11.

yüzde yetmişe yakın konuda üstâdları Ebu Hanife'ye muhalefet etmeleri, keza Şafii olan İzz b. Abdusselam, İmam Gazzali ve Nevevi'nin birçok konuda İmam Şafii'ye muhalefet etmeleri de aynıdır. Asıl olan cımbızla kıl çeker gibi ulemanın hatalarını araştırmak değil, gerçekleri arayıp ortaya koymak olmalıdır.

Birçok kesim, ulemanın bazı içtihatlarını eleştirmeyi gıybet kapsamında değerlendirmektedir. Oysa gıybetle ilmî eleştirilerin karıştırılmaması gerekir. Resûlullah (sav) ashabından iki kişiyi kastederek, "İkisi dinimizden bir şey bilmezler." buyurmuştur.[1358] Bu ifade bile alimlerin ilmi seviyelerini ortaya koymanın gıybetten ayrı olduğunu ortaya koymaya yeterlidir.

Ulema da bundan hareket ederek birbirlerinin ilmi seviyelerini tartışmış, eser ve görüşleri hakkında kanaatlerini ortaya koymuştur. İmam Şafii, Mukatil b Süleyman'ın tefsirdeki hatalarından dolayı şöyle demiştir: "Allah canını alsın, tefsiri hatalarla doludur."[1359] İmam Şafii, İmam Leys ile İmam Malik'i ilmi yönden değerlendirerek şöyle der: "İmam Leys, İmam Malik'ten daha alimdi. Ancak arkadaşları onu yeteri kadar tanıtamamışlardır."[1360] Büyük müfessir Âlûsi, kendinden önceki birçok müfessiri eleştirmiştir. Eleştirilenlerin başında Râzi gelmektedir.[1361] Bu geleneği neredeyse tüm sahalarda görmek mümkündür. Tefsir yanında fıkıh, kelam, hadis, dil vs. ilimlerde bunların örnekleri hayli fazladır. Önemli olan ahlâkî ve ilmî ölçüleri aşmamaktır. Şair, sinekler gibi hep bataklığa konan kesimlerden şöyle yakınır:

"İyiliklerimi duymada sağırdır. Öbür taraftan her kötülüğe kulak verir."

Bilimsel eleştiri, ilmî bir gelenek ve dinî bir vecibedir. İ-

---

[1358] Buhari, Edeb, 59.

[1359] Ebu Şehbe, *el-İsrailiyyatu ve'l-Mevduatu fi Kütübi't-Tefsir*, Beyrut, 1992, s. 154.

[1360] Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, Beyrut, 1991, 2II, 274.

[1361] Âlusi, *Tefsir*, I, 48.

mam Şafii'nin öğrencilerinden Ebu Musa Yunus b. Abdu'l-A'la şöyle der: "Ben Şafii'den daha akıllı kimse görmedim. Bir gün onunla tartıştıktan sonra ayrıldık. Tekrar karşılaşınca elimden tutarak şöyle dedi: "Kardeşim; her konuda anlaşamazsak bile kardeşliğe var mısın?" Herhangi bir görüşe katılmama veya onu reddetmede en önemli husus, ihtilaf veya reddetmenin ilim ve nezaket dairesinde olmasıdır. Zaten alimler birbirlerinin görüşlerini tamamıyla kabul etselerdi ihtilafa, ekol ve mezheplere yer kalmazdı. Fakih birine, hadisçi birinin durumu sorulduğunda o da: "Sorduğunuz zat muhaddis değildir. Zayıf ve sahih hadisleri birbirine karıştırmaktadır" derse gıybet yapmış sayılmaz. Çünkü fakih bunu aralarındaki bir düşmanlıktan veya hissiyatından söylememiştir.[1362]

Hadis ravilerinin, şahitlerin, müelliflerin eksikliklerini, hatalarını açıklamak, bütün alimlerce caiz olmaktan ziyade, vacip kabul edilmiştir. Çünkü, bu ilim olmadan şeriatı yanlış rivâyetlerin yayılmasından, mahkemeleri adaletsizlikten ve insanları özellikle araştırmacıları saplantılardan korumak mümkün olmaz.[1363] Benzer durumlarda gıybet ile nasihati karıştırmamak gerekir. Gıybette kötü niyet ve ifsat asıl iken nasihatte, Müslümanları fitneci, bidatçi ve aldatıcılardan korumak asıldır.[1364]

Doğrunun ortaya çıkması için bilimsel eleştiri yapılırken her konuda olduğu gibi eleştirinin objektif olması, duygusal ve ilmi verilerden uzak olmaması önemlidir. Muhammed Gazali, şunları der: 'Muhammed Abduh'u 'Fil Sûresi"nde geçen 'Ebabil kuşlarını 'mikrop' ile tefsir ettiği için, mason ve zındık olmakla itham edip, tekfir etmenin eleştirel yönü bir tarafa, ahlâkilik ile de herhangi bir ilgisi yoktur.[1365] Zira Abduh, kendinden önce söylenenlerden farklı bir şey söylememiştir. Misal olarak, Taberi (310/922) ve Kurtubî, İkrime'den benzer görüş-

---

[1362] Şafii, *el-Umm,* Mısır,1329 VI, 206.

[1363] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an,* V, 456.

[1364] İbn Kayyım, *er-Ruh*, Beyrut, 1987, s. 510.

[1365] M. Gazali, *Keyfe Neteamelü Maa'l- Kur'an*, A. B. D. 1992 s. 60.

ler nakletmiştir. [1366]Abduh'un bu yorumu, Arap diline aykırı düşen bir ictihad hatası olarak değerlendirilebilir. Görüşü, insanı ne küfre götürür ne de sahibini mason kılar.

Hafız Ebu Bekir, Ahmed b. Ali Hatip Bağdadi, bazı râvileri karıştırdığından dolayı *Muvaddihu Evhami'l-Cami ve't-Tefrika* isimli kitabın mukaddimesinde, Buhari'ye reddiye yazmıştır.[1367] Müzeni'nin hocası İmam Şafii'nin *er-Risale*'sini seksen sayfa okuyup her defasında bir hatasına vakıf olması meşhurdur. Eleştirici, tenkitçi alimler arasında İbn Hazm şer ve keskin diliyle meşhur olmuştur ki yaptıkları başına gelmiş onun eserleri de şiddetle tenkit edilmiş, onlara reddiyeler yazılmış hatta bazı yerlerde yakılmıştır.[1368]

Başkalarının kusurlarını ortaya koymak için çabalamak, kişiliklerini zedelemek, hatalarından çıkar beklemek, şöhret peşinde olmak ile hatalarını düzeltmeyi ayırt etmek gerek. "Ey dilleriyle iman edip kalpleriyle henüz inanmamış topluluk! Müslümanları rahatsız etmeyin, eksikliklerinin peşine düşmeyin."[1369] "Kim alimlerle yarışmak, beyinsizlerle cedelleşmek ve kendisine taraftar elde etmek için ilim elde etmeye çalışırsa ateşliktir."[1370] "En dehşetli faiz, haksız yere Müslümanın onurunu rencide etmeye çalışmaktır."[1371] Benzeri naslar, İslâm ahlâkında ilmin gayesini ortaya koymaktadır.

Ulemanın hatasız olduğunu savunmak, onları tahkir etmenin tefrit boyutudur. İbn Arabi, İbn Teymiyye, Seyyid Kutup gibi zevat konusunda ifrat ve tefrite gitmek, onları mezhepsiz, Vahhabi, Mason, dinsiz vb. insafla bağdaşmayan vasıflarla itham etmek bu tefritin yansımasıdır. Erdemli kişi hata yapma-

---

[1366] Taberi, *Tefsir,* I, 694; Kurtubi, *Tefsir,* X, 198.
[1367] İbn Kuteybe, *Te'vilu Müşkili'l -Kur'an,* Mısır, 1973, s. 59.
[1368] İbn Kuteybe, a.g.e, s. 61.
[1369] Ebu Davud, Edeb, 35.
[1370] İbn Mace, Mukaddime, 23.
[1371] Ebu Davut, Edeb, 35.

yan değil, hataları sayılabilen kişi olarak tanıtılmıştır.[1372]

Netice-i kelam: Ulemamızı rahmetle anar, iyiliklerinden yararlanır, taksiratlarının affı için Cenabı Allah'a yalvarırız. İnancımıza göre peygamberler dışında masum kimsenin bulunmadığının şuurundayız. Beşer olmaları hasebiyle ulemanın savabı yanında hataları da olabilir. İyiliklerinden istifade eder, hatalarından uzak durmaya çalışır, ibret alma cihetine gidebiliriz. Bilimsel tenkit veya eleştirinin yasa klanmış gıybet ile herhangi bir ilgisinin bulunmadığını söyleye biliriz. Geniş bilgi için[1373]

2. 10. Ulema Karşıtları

"Din adamının kafasına yeryüzünde en son kalan kilisenin en son taşı düştüğü an, insanlık en yüksek gelişme noktasına gelmiş olacak."

Emile Zola

Kur'an, *"Böylece biz, her peygambere insanların ve cinlerin şeytanlarını düşman etmişizdir; bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Eğer Rabb'in dileseydi bunu yapmazlardı. O hâlde onları iftiraları ile baş başa bırak."*[1374] âyetiyle her peygamberin karşısında birtakım insî ve cinnî şeytanların bulunduğunu haber vermektedir.

Ulemanın karşıtlarıyla mücadelesini, hak-batıl mücadelesi olarak değerlendiriyoruz. Bu mücadele, Allah'ın evrende değişmez yasalarındandır. Gece ile gündüz, yaz ile kışı, hastalık ile sağlık yasaları gibi hak ve hak taraftarlarıyla mücadeleye de devam edecektir. Dünyada bu mücadelenin devam etmesi, Allah'ın nimetlerindendir. Bu sayede imtihan imkanı doğar, iyi ile kötü güzel ile çirkin birbirinden ayrılır. Gündüzün geceye, baharın kışa olan ihtiyacı ve gereği gibi ulemanın da muarızlara

---

[1372] Ebu Ğudde, *Resâil*, Beyrut, 1987, s. 55.

[1373] Bkz. Candan, Abdulcelil, *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri*, s. 26-34.

[1374] En'am, 6/112.

ihtiyacı vardır. Zira gündüzün kıymeti karanlık basınca, baharın değeri de kış mevsiminden bilinir. Ulema peygamberlerin vârisleri olduklarından, ulema muarızlarının bulunması da peygamberlerin veraseti kapsamındadır. Zira düşmansız ve muarızsız hiçbir peygamber gelmemiştir. Bir alimin muarızsız kalması, verasetinin, hakkıyla gerçekleşmediğinin bir ifadesidir.

Ulemaya karşı duran karşıtlarını 3 kategoride incelemek mümkündür.

1-Ulemayı sıradan insanlar gibi değerlendirenler. Onlara herhangi bir değer vermezler. Bunlar, Sahabeye değer vermeyen Haricileri andırırlar.

2-Ulemaya kutsiyet verenler. Onları beşer üstü varlıklar olarak değerlendirenlerdir. Bu kesimin sermayesi taklid ve taassubtur. Öyle ki bunlar, ulemanın üzerine sineklerin konmadığını savunup, ulemaya, peygamber ve meleklerin bile ulaşamadığı makam ve vasıfları verirler. Bu kesim, haram da olsa emirlerine itirazda bulunmaz. Adaba göre lider veya büyüğüne "niye" deyip itiraz eden biri iflah bulmaz. Çünkü lider veya efendinin emri hikmete mebni olabilir. Onlara göre, şeyhin yanında mürid, gassalın istediği yöne çevirip evirdiği ölü gibi olmalı.[1375]

3-Ulemayı beşer gözüyle değerlendirenler. Bunlar ulemayı, "peygamberler vârisleri" olarak değerlendirirler. "Peygamberlere vâris" olmaları, medh olarak yetmektedir. Her beşer gibi onlar da hata yapabilirler Asrımızda Mısır'da Mustafa Şükrü tarafından kurulan "Tekfir ve Hicret Cemaati", İmam Nevevi'yi, Hattabi'yi yalancılık ve nifakla itham etmiştir. Örnek için.[1376]

İslâm, sevme ve yermede orta yolu tuttuğundan ulemaya karşı duruşlarda da aynı yöntemi tavsiye eder. Bu nedenle, İs-

---

[1375] Bkz. Erbili, Muhammed Emin, *Tenviru'l–Kulub,* Beyrut, ts. s. 528.

[1376] Bkz. el-Luveyhik, Abdurrahman b. Malik, *Müşkiletü'l-Ğuluv fi'd-Din,* b. y. y, 1998, I, 195.

lâm ulemaya ülûhiyet vasıflarını vermeyi kainatın hazinelerini elinde bulunduran "kutup"lar olarak değerlendirmeyi, dilekleri takdirde ölüm meleğinden mevtanın ruhlarını geri alabilecekleri, vb. inançları şirke varan ifrat kapsamında değerlendirmektedir.

Ulema karşıtı duruşları kronolojik olarak incelediğimizde, olayın Hz.Ali'ye karşı çıkan "Harici" hareketin ortaya çıkışıyla başladığını söyleyebiliriz. Hariciler, ulemayı kendileri için aşılmaz bir engel gördüklerinden onlarla amansız bir biçimde mücadele etmişlerdi. Haricilerin tam karşısında dogmatik bir duruşu görmekteyiz. Bu kesim, özellikle ulemanın tefsir, hadis, fıkıh ve düşünce bazında yapılan çalışmaları tahkir etme merkezlidir. Mesela, hadisçilerin senet ve râviler için sergiledikleri çalışmaları "beyhude", muhaddisleri de "zavallılar" olarak nitelemektedir. Kendilerinin, ilmi doğrudan levh-i Mahfuz'dan veya Allah'tan aldıkları hâlde, hadisçilerin ölülerden aldıklarını iddia etmektedirler. [1377] Böyle bir iddia ulema ve onların çalışmalarını tahkir eden "ütopik/hayalci" bir yaklaşımdır. Bu kesimin müfessir, muhaddis ve fakihleri "rüsum/şekil" uleması olarak değerlendirmeleri de anlamsız ve bağnazcadır.

Ebu Hanife ile dönemindeki Hariciler arasında geçen şu düello ulema-Hariciler kavgasının çerçevesini çizmektedir: "Ebu Hanife döneminde terör estiren Hariciler, aklı ve nakli delillerle susturulmuş ve zararsız hale getirilmişlerdi. Bir defasında Ebu Hanife öğrencileriyle Küfe Mescidinde bulunurken, Hariciler camiye gelirler. Bu dönemde Hariciler, Müslümanları öldürüp kırıyor, müşriklere ise dokunmuyorlardı. Ebu Hanife, öğrencilerinden Mescide gelen Haricilere karşı soğukkanlı davranmalarını talep etti. Hariciler kendilerine: 'Kimsiniz? Necisiniz?' sorularını yöneltti. Ebu Hanife; 'eman dileyenleriz.' dedi. Haricilerin başı, arkadaşlarına: 'Bırakın, onlara ilişmeyiniz. Çünkü bizlere iltica etmişlerdir.'dedi ve *'Şâyet müşriklerden biri*

[1377] Bkz. Münavi, *el-Kevakiib ed-Dürriyye,* I, 346.

sana sığınacak olursa, Allah'ın sözünü dinlemesi için ona aman ver, sonra onu emin olacağı yere kadar gönder. Çünkü bunlar bilgisiz bir kavimdir."[1378] âyetini okudu. Hariciler, Ebu Hanife ve arkadaşlarını 'müşrikler' olarak görüyorlardı. Hariciler, âyetten hareketle 'müşriklerin' ilticasını kabul etmişlerdi. Ebu Hanife, kendilerine zayıf oldukları noktalardan cevap veriyordu. Bu şekilde hareket etmeseydi, Hariciler 'müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz.' emrini infaz edeceklerdi. İmam, onların bu taktik ile hem kendini hem de arkadaşlarını öldürülmekten kurtardı.[1379]

Günümüzde, bazı ülkelerde halen Ebu Hanife'yi Mürcie ve bidatle itham eden Haricilerin uzantısı çıkışlar görülmektedir. Zaman-zaman Ebu Hanife, Gazali, İbn Rüşd, İbn Sina'nın küfürlerini tescil bağlamında konferanslar, hutbeler verilmekte, broşür ve kitaplar yayınlanmaktadır. Bu bağlamda İbn Teymiye, Muhammed b. Abdulvahhab, Muhammed Abduh, Seyyid Kutup ve Mevdudi emsali yüzlerce alim aleyhinde sürdürülen kampanya ve faaliyetler zikredilebilir.

Örnek olması bağlamında kamuoyunun yakından tanıdığı Mehmet Akif Ersoy hatırlatılabilir. Merhum Akif, ne yazık ki toplumdan beklediği destek ve takdiri bulamamıştı. Çok sevdiği vatanından ayrılarak Mısır'a gitmek durumunda kalmıştı. Akif'in yakın dostu, bakteriyolog Şefik Kolaylı, Akif'in Mısır'a gidişini şöyle anlatır: "Bir cumartesi günü idi. Akif'in yanında Profesör Fazlı Yenigül de vardı. Yarın Mısır'a gideceğini ve arz-ı vedaya geldiğini söyledi. Çocukların tahsil ve terbiye çağı olduğunu, şimdi Mısır'a gitmekle, çocuklarının tahsillerinin sekteye uğraması ihtimali bulunduğunu ileri sürerek kararından vazgeçmesini istedik. Akif, büyük bir hüzün ve teessür içinde dedi ki: 'Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben vatanını satmış ve memlekete ihanet etmiş adamlar gibi muamele

---

[1378] Tevbe, 9/6.

[1379] Eş-Şekea, *el-Eimme*, I, 94.

görmeye tahammül edemiyorum, işte bundan dolayı gidiyorum,'diye üzüntüsünü dile getirmişti.[1380]

Son yıllarda ülkemizde de ateist cephede Ulemaya karşı çok sert ve ahlâk dışı kampanyalar düzenlenmiştir. Tevfik Fikret, Şair Eşref, Neyzen Tevfik din adamlarının başlıca düşmanlarındandır. Ayrıca, İlhan Arsel[1381], Faik Bulut[1382] ve Turan Dursun'un[1383] bu konudaki faaliyetleri de göz ardı edilmemeli.

Neyzen Tevfik, "Aygır İmam", başlıklı şiirinde ulemayı tezyif ve tahkir eden çok ifade kullanmıştır.[1384] Bu kampanyanın öncüsü İlhan Arsel, ulema, kendi ifadesiyle din adamları hakkında şunları der: Din adamları hülleciliği öngörürler.[1385] Din adamı, kişiyi düşünme yeteneğinden yoksun kılma sanatını öğretir.[1386] Din adamının kafasına yeryüzünde en son kalan kilisenin en son taşı düştüğü an insanlık en yüksek gelişme noktasına gelmiş olacak. (Emile Zola'dan iktibasla).[1387]

Din adamı, kişinin tüm yaşantılarını akıl dışı verilerle ayarlayan şeriat düzeninin bekçisidir.[1388] Din adamı, insanlarımızın günlük yaşantılarının her yönüyle çöl Arap'ının zihniyetine ve ihtiyaçlarına yatkın buyruklarla düzenler.[1389] Din adamının eline terk edilen insanlarımız 'şeytanlar', "cinler", 'periler', 'melekler' aleminin bilgileriyle eğitilmiş olarak çocuk zekalı olurlar.[1390] Din adamı, insanlarımızı, şeriatın 'dua' ve 'ibadet' ko-

---

1380 Karaçam, a.g.e, s. 135.

1381 Bkz. *Din Adamları, Aydın ve Aydın*

1382 Bkz. *Allah Devletinde Demokrasi*,isimli eseri. Tümzamanlar Yayıncı-lık, İst. 993.

1383 *Külleteyn*, adlı eseri,Akyüz Yayınları, İst. 1990.

1384 Bkz. Arsel, a.g.e,s. 434.

1385 Bkz. Arsel, a.g.e,s. 43.

1386 Arsel, a.g.e, s. 82.

1387 Arsel, a.g.e. s. 3.

1388 Arsel, a.g.e s. 88.

1389 Arsel, a.g.e, s. 89.

1390 Arsel, a.g.e, s. 101.

nusundaki verileriyle eğitirken, yaratıcı güçten yoksun 'mütevekkil' kendine olan güvenine ve benliğine yabancı niteliklerde kalır.[1391] Din adamı, insanlarımızı dünyevî, akılcı nitelikteki ahlâk anlayışı ile değil fakat uhrevî, dinsel nitelikteki şeriat ahlâkı ile yetiştirir.[1392] Din adamı, insanlarımızı 'besmele çekerek' iş görme geleneğine sürükler.[1393] Din adamı, insanlarımızı şeriat öyküleriyle uyutarak akıldışlılıklarla uyutarak, akıldışlılıklara inanan kişiler durumunda tutar.[1394] Din adamı, insanlarımızı hoşgörüsüz, acımasız ve kindar ruhla yetiştirir.[1395] Din adamları, insanlarımızı acımasızlık, katı yüreklilik örnekleriyle yetiştirir.[1396] Din adamından kurtulduğumuz an içimizdeki korkuyu yenecek böylece hoşgörüye yönelecek ve tüm insanlığı sevgi denizi olarak görebileceğiz.[1397] Din adamı, insanlarımızı 'hiçbir şey kişinin kendi emeğinin ürünü değildir,' şeklindeki şeriat verileriyle uyuşturur.[1398] Din adamı, insanlarımıza "felaket" ve 'musibet'lerin tanrıdan geldiği ve tanrının sadece yerden yere çarptığı inancını aşılar.[1399] Sabır, tevekkül vs. gibi uyuşturucu malzemesiyle her türlü haksızlığa boyun eğme geleneğine yöneltir.[1400] Din adamı, iktidar ve varlık bakımından sürekli olanın destekçisi ve koruyucusudur."[1401]

William Hawwit de benzer yakıştırmalarda bulunarak şöyle der: "Tarihin öğrettiği odur ki, eğer bir millet mutluluğa yönelmek umudunda ve karşılıklı sevgi ve saygı ve refah yoluna çıkmak düşüncesinde ise bu taktirde din adamının elinden her

---

[1391] Arsel, a.g.e, s. 106.
[1392] Arsel, a.g.e, s. 152.
[1393] Arsel, a.g.e, s. 211.
[1394] Arsel,a.g.e, s. 244.
[1395] Arsel,a.g.e, s. 263.
[1396] Arsel,a.g.e, s. 271.
[1397] Arsel,a.g.e, s. 391.
[1398] Arsel, a.g.e, s. 409.
[1399] Arsel, a.g.e, s. 414.
[1400] Arsel, a.g.e, s. 415.
[1401] Arsel, a.g.e, s. 418.

türlü dünyevî yetkiyi alması gerekir."[1402] "Ulusların mutluluğu, din adamının pençesinden kurtulmakla mümkün(dür)."[1403]

Arsel, ulemayı bağnaz, insafsız, gaddar ve insanlığın en büyük düşmanları olarak tanıtır.[1404] Arsel şöyle devam eder; "Din adamı halkı kandırma sanatında rakipsizdir. Ve hiç kimse kendisini din adamı kadar 'dürüst', 'hoşgörülü', 'özgürlükçü', 'insancıl', 'hakçı', 'şefkatli' vs. imiş gibi gösterip bağnaz, insafsız, gaddar ve insanlığa en fazla düşman davranışlarda bulunamaz. Hiç kimse din adamı kadar, kutsallığı ve uhreviliği kendisine bayrak edinip halka güven telkin ederken, aklın ve vicdanın kabul edemeyeceği kötülükler yapamaz. Hiç kimse din adamı kadar 'ahlâk' sözcüğünü ağzında gevelerken ahlâkdışılıklar yapamaz. Hiç kimse din adamı kadar yeryüzü yaşamlarını önemsiz ve değersiz gösterip, halk yığınlarını da yoksulluklar içinde tutarken yer yüzü nimetlerinden yararlanmayı beceremez. Hiç kimse din adamı kadar barışçı görünerek, insanları birbirine saldırtamaz. Savaşları yaptırtamaz. Hiç kimse din adamı kadar bilgili imiş görünüp yalanı bilgi şeklinde başkasına satamaz.(...) Hiç kimse 'insan sever' görünüp insan varlığını din adamı kadar insafsızca ve merhametsizce huzursuz kılamaz.[1405]

Arsel, genelde Max Weber, James H. Leuba, William Hawwit ve benzeri seküler düşünürlerin kilise ve havra hegemonyasına reddiyeler biçiminde yazmış oldukları düşünceleri İslâm ve İslâm uleması ile özdeşleştirmeye çalışmıştır. Arsel 'din adamları' ifadesini emellerine kalkan ederek, başta Kur'an ve Hz. Peygambere hissi ve gaddarca saldırmaktadır. Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız, ulema ve ilmin fazileti ile ilgili tüm kanaat ve düşüncelerimiz o, ve benzerlerine cevap niteliğinde olduğundan bu kadarıyla yetiniyoruz.

[1402] Nakleden, Arsel, a.g.e, s. 420.
[1403] Arsel, a.g.e, s. 450.
[1404] Arsel, a.g.y.
[1405] Arsel, a.g.e, s. 450.

Arsel'in sık-sık atıfta bulunarak referans olarak kullanmak istediği Mustafa Kemal Atatürk'ün de kendi görüşleriyle örtüşen herhangi bir söylemine rastlamadık. Arsel'in tam aksine Mustafa Kemal'in özellikle Kurtuluş Savaşı'nda, ulemanın değerli görüşlerinden yararlandığı bilinen bir hususdur. Ulema hakkında şunları diyen de odur. "Onlar (ulema) hakikati halka anlattılar. Doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı."[1406] "Efendiler, bir fikri daha düzeltmek isterim. Milletimizin içinde hakiki din bilginleri, bilginlerimiz içinde milletimizin gerçekten iftihar edebileceği bilginlerimiz vardır."[1407] "Şunu bilmeliyiz ki, bu kanaatler içinde, bulunanların başında bulunması lazım gelen her mahalledeki, her beldedeki ulema-i kiramın çok yüksek mevkileri, ifa edecekleri çok hayırlı vazifeler vardır. Bu gibi ulemamızın himmetiyle, hakiki erbab-ı ilmin hakiki esasat-ı şer'iyye (din hükümlerin esaslarına) tevessüllerle, bugünkü idaremizin asıl şer'-in ve dinin ruhundan alınmış olduğunu ve hakikatı İslâmiyenin (İslâm gerçeklerinin) bize asıl bugünkü şekli emrettiğini anlatmakla ifa edecekleri vazifeler cidden kıymetli ve mühimdir."[1408]

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu ifadeleri, alimlerin halkın savaşa katılmasını sağlayan lokomotif görevini üstlendiklerini gösterdiği gibi, ulemanın gücünü kabul ve itiraf etmenin de açık bir ifadesidir.

[1406] Bkz. Sarıkoyuncu, Ali, a.g.e, I, 11.

[1407] Sarıkoyuncu, Ali, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Ankara, 2002, s. 77.

[1408] Sarıkoyuncu, a.g.e, s. 79.

HATİME

İnsanlar iki kesimdir; alimler ve onlara tabii olanlar. Bunların dışında kalanlar ise sürüleri andıran kuru kalabalıklardır. Hz. Peygamberle risalet kapısı kapandığına göre, toplumu yönlendirme ve aydınlatma enbiya vârisi ulemaya kalmıştır.

Kurtuba'yı, Kudüs'ü, Buhara'yı fethettiğimizde, Kurtuluş Savaşı'nda ulema öndeydi. Müzisyenler, magazinciler ve eğlence sektörü öne geçirilince, muarız güçler karşılarında kimseyi göremediler. Neticede kara, deniz ve havada fesat yayıldı fethedilen birçok yer teker teker düştü.

Ulemamız, yaşadıkları toplumu aydınlatmakla kalmadı. Onlar, çalışmalarıyla kendilerinden asırlar sonra gelen kuşaklara da yol gösterdiler, öğrendiklerini hayata geçirerek, insanlara örnek oldular, cehalet bidat ve hurafelerle amansız mücadele ettiler.

İslâm toplumunun sahip olduğu;

a-Kur'an,

b-İbadet sistemi,

c-İnanç sistemi,

d-Nüfus potansiyeli ,

e-Jeopolitik önem,

f-Yer altı ve yer üstü materyal ve dinamiklerin işlerlik kazanması, iki kesime bağlıdır: Ulema ve idareciler. Çalışmamızda, idarecilerin harekete geçmesinin, ulemanın faaliyetiyle gerçekleştiğini gördük.

Buna göre ulema her şeydir. Ulemanın hayrı göstermede öncü olması asıldır, ancak kötülük ve şerde çığır açmadaki etkinlikleri de inkâr edilemez. Bu nedenle insanlık müspet ve menfi bağlamda iki kesimden çok etkilenmiştir;

a)İlimsiz ve düşüncesiz faaliyet yapmaya çalışan kesimden,

b)Birikimlerini eylem ve yaşama yansıtmayan kesimden.

Ne hazindir ki yeni kuşak, Napolyon, Durkhaim, aktör veya müzisyeleri tanıdığı kadar Ebu Hanife'yi, Buhari'yi Gazali'yi, İbn Rüşd'ü, İbn Haldun'u İbn Teymiye'yi tanımamaktadır. Buna rağmen halen İslâm dünyasında Gazali'nin, Şafii'nin ve İbn Teymiyye'nin zinde tesiri devam etmektedir.

Kastettiğimiz ulema, teologlar ve cami görevlilerinden ibaret değildir. Onlar toplumun her noktasında faaliyet gösteren kesimdir. Hukuk, tıp, astronomi, felsefe v.s bu noktalardan birkaç tanesidir.

İnsanlığın, su ve hava kadar sıcak bir himayeye, merhametli kucağa, dirâyetli idarecilere, tebessüm eden yüzlere, kapsamlı bir şefkate, hakkı zayi etmeyecek bir hilme, verip istemeyen cömert ellere, dert ve sıkıntılı anlarda yanlarında olacak peygamber vârislerine ihtiyacı vardır.

Ulemadan kastımız, taylasanlı, sakallı ve uzun giysileriyle yerleri süpüren, dünyada olup bitenden bihaber, başkalarının sıkıntılarından geçinmeyi meslek edinen kesim değildir. Keza, tanıtmaya çalıştığımız ulema, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, mistizmi veya Yahudilik ve seküler kesimde olduğu gibi, çıkar ve rantı öne çıkaran topluluk da değildir. Kastettiğimiz ulema, ruh ile maddeyi, dünya ile ahireti, ilahiyat ilimleriyle fenni ilimleri mezceden topluluktur. Bu topluluk gerektiğinde ev eşyasını sırtında taşıyabilen, tedrisat ve faaliyetlerini deve veya at sırtında, cephede, tren ve gemilerde sürdürebilen, insanlığın iki dünyada mutlu olmaları için, dünya hayatlarını feda edebilen, kimseden çekinmeden, korkmadan, çıkar beklemeden düşüncelerini haykıran peygamberler vârisleri ulemadır.

Toplumumuzda görülen dağınıklık ve çaresizliğin, ulemanın rehberliğinde ve bizzat onların etrafında kenetlenmekle giderilebileceğine inanmaktayız. Askalanî'nin de tespit ettiği gibi, Hz. Peygamberin fitnelerden korunmak için halkalarında kenetlenmeyi tavsiye ettiği, *Müslüman Cemaat ve Liderlerin* ulema topluluğu olduğuna inanmaktayız.

İbn Cevzi'nin de işaret ettiği gibi, her bölgede ulemadan oluşacak bir "*Şura Konseyi*'nin" gerekliliğine inanmaktayız. Zira ulemanın ilgisiz kaldığı herhangi bir zemin bilmemekteyiz. Doğan çocuğumuz, ezan okuyarak isim vermeden tutun da, berzaha gidinceye kadarki hayatla iç içe olan, ulemadan başkası değildir.

Çalışmamızda Razî, İbn Rüşd, Farabi'nin düşünce metotlarıyla, Abdulkadir Geylani ve İmam Rabbânî'nin terbiye birikiminden oluşacak bir medeniyetin gerekliliğini de fark ettik.

Haçlılara karşı Müslümanları yönlendiren *Meysun* ve onun teklifini cemaatine uygulayan Şam'ın Cuma İmamı örneğinde de gördüğümüz gibi, toplumumuzda insanlara yön verecek tek bir erkek veya bayan rehber bulunduğu müddetçe İslâm en güçlü din olmaya devam edecektir.

Allah Teâla ulemamıza rahmet etsin. Onlar ekti, bizler biçiyoruz. Kendimizden sonraki kuşaklar için hayırlı bir şeyler ekebilsek ne mutlu bizlere.

KARMA İNDEKS

A

Abbas b. Furkan, 54
Abbasiler, 68
Abdulaziz Bedri, 37
Abdulhamid Badis, 47
Abdullah Azzam, 220
Abdullah b. Mes'ud, 62
Abdulvahid Yahya, 65
Abdurrahman b. Avf, 192
Adî b. Müsafir, 216
Afgani, 65
Afganistan, 62, 212
Afrika, 28, 60
ahlâk, 12, 42, 51, 94, 211, 236, 238
Ahmed b. Hanbel, 18, 33, 34, 35, 52, 53, 59, 62, 63, 67, 91, 202, 203, 206
Ahmed Cevdet Paşa, 233
Ahmed Emin, 54, 56
Ahmed Şevki, 97
Ahmed Vefik, 40
Alexis Carrel, 43
Ali ed-Dakr, 85, 90
Ali Şeriati, 65
Ali Tantavi, 85
Amerika, 60, 77, 241, 242
Andre Reymond, 31
Ankara Fetvası, 226
Arapça, 56, 58
Aristo, 200, 206
astronomi, 26, 235
Ata b. Ebi Rebah, 69
Ata b. Rebah, 69
Avrupa, 20, 36, 49, 54, 56, 57, 235

B

Bacon, 42, 43
Bağdat, 96, 209, 235, 238
Bakillani, 58
Bediüzzaman, 49, 65, 243
Bedreddin el-Hasenî, 244
Bin Badis, 77, 223
Biruni, 64
Bitlis, 214
Bosna, 242
botanik, 26
Bowl Shmthz, 46
Buharî, 13, 18, 50
Bursa, 40, 73

C

Cabir b Hayyan, 63
Cabir b. Hayyan, 29
Cafer Sadık, 204
Cahız, 54
Cedel, 66
cehalet, 13, 32, 95, 201, 207, 235
Celaleddin Rumi, 64
Cemaleddin Efgânî, 49, 209, 212
Cezayir, 77, 222, 223
Cibo, 33
Cibril, 53, 202
cihad, 13, 15, 17, 21, 35, 49, 86, 220, 221, 229, 239
coğrafya, 26, 54
Cuma namazı, 85
Cüneyt Bağdadî, 18
Cüveynî, 92

Ç

Çeçenistan, 242

D

Dante, 55
Dârânî, 244
Deccal, 9, 72
Dehlevi, 65, 76, 229
Dehlevî, 15, 49, 71, 198, 199
Dudayef, 93

E

Ebu Hanife, 9, 63, 90, 92, 202, 203, 204, 205, 219, 236, 238
Ebu Hureyre, 203
Ebu Süfyan, 193
Ebu Ubeyde, 15, 34
Ebu Yusuf, 83, 205
Ebu Zur'a, 18
Ebubekir, 34, 97, 198, 203, 237
Ebulkelam Azad, 88
Ebussuud Efendi, 64
Ehli beyt, 70
Elmalılı, 45, 65
Emil Zola, 12
Emir Abdülkadir, 52
Endülüs, 54, 72
Ermeni, 84, 227
Eş'ari, 63
Ezher, 60, 223, 224, 231, 232

F

Fahreddin Attar, 19
faiz, 232
fakih, 20, 27, 39, 80
Farabi, 56, 64, 78, 79
Farabî, 49
farz, 18, 73, 203, 204, 211, 242
Fatıma, 20
Fatih Sultan Mehmet, 73

Fazlur Rahman, 66
felsefe, 49, 55, 56, 235
Fennari, 75
Ferra, 72
Fethullah Gülen, 49, 60, 61
fetva, 69, 80, 81, 82, 83, 84, 220, 241
Fetva, 80, 81
fıkıh, 68, 70, 200
Filistin, 224, 242
Firavun, 44
Fransa, 56, 89, 217, 222
Fransız, 33, 47, 52, 55, 77, 85, 90, 222, 223, 227
Fransızlar, 28, 77, 206, 224
Frederick Mayer, 51

G

Gazali, 9, 13, 14, 16, 27, 55, 56, 60, 66, 69, 70, 82, 90, 98, 199, 201, 204, 207, 231, 232, 233, 241, 242, 245, 246, 457
Geylani, 52, 53, 60, 64, 69, 190, 196, 197, 200, 216, 217, 219, 220, 230, 234
Geylanî, 49, 195, 196
Gladestone, 212
Gürani, 75

H

Haccac, 66, 91
Haçlılar, 85, 87
Hafize Sultan, 20
Halid b. Velid, 198, 237
Halid b.Velid, 15
Halid Bağdadi, 65
Haman, 44
Hanse Temadur, 220
haram, 52, 75, 199, 220, 230, 240, 241
Harezmî, 29
Haricilik, 16, 201, 457
Harizmi, 56, 63
Harun Reşid, 63, 70, 71, 81, 82, 83, 96
Hasan Basri, 66
Hasan el-Basri, 63
Hasan el-Benna, 9, 49, 59, 65, 77, 93, 203, 210, 211, 239
Hatib el-Bağdâdî, 18
Hayreddin Tunusi, 49
Helal, 197, 230
Hemadani, 207
Hicaz, 68
Hindistan, 28, 57, 58, 70, 76, 77, 88, 202, 212, 223, 239
Horasan, 72, 209
Hz Süleyman, 53
Hz. Aişe, 18, 20, 63, 203
Hz. Ali, 30, 191, 207, 237
Hz. Hüseyin, 45, 97
Hz. İbrahim, 17, 44, 48
Hz. İsa, 35
Hz. Musa, 228
Hz. Nefise, 18
Hz. Ömer, 15, 97, 202, 203, 207
Hz. Şuayb, 228
Hz.Meryem, 19

İ

İbadet, 194
İbin Abidin, 29
İbin Kayyım, 41
İbin Teymiye, 13, 15
İbn Abbas, 63, 202, 203
İbn Arabi, 64
İbn Arabî, 55
İbn Cevzi, 55, 57, 58, 86, 236
İbn Ebi Zi'b, 71
İbn Haldun, 13, 54, 64
İbn Hallikân, 18
İbn Hazm, 58, 64
İbn Kayyım, 39, 42, 52, 69, 70, 90, 91, 99
İbn Kemal, 74
İbn Mesud, 30, 206
İbn Mübarek, 97
İbn Rüşd, 9, 13, 29, 55, 64
İbn Sina, 29, 49, 54, 64
İbn Teymiye, 17, 47, 49, 52, 58, 64, 90, 197, 198, 203, 205
İbrahim b. Ethem, 239
İbrahim Ethem, 73, 208
içtihat, 35
ilahiyat, 29
İlhan Arsel, 12
İmam Cafer, 63
İmam Câmi, 19
İmam Malik, 18, 19, 20, 63, 68, 82, 202, 204, 205
İmam Rabbanî, 15, 49, 205
İmam Şafii, 97, 199, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 221, 235, 236, 242
İmam Şafiî, 17, 18, 20, 50, 63
İmam Zeyd, 63, 209
İngiliz, 45, 75, 88, 89, 93, 201, 212, 241
İrfan, 57, 60, 239
İshak el-Mevsilî, 57
İslâmî Tebliğ Cemiyeti, 57
İspanya, 206
İsrailoğulları, 245
İstanbul, 96, 212, 233
İzz b. Abdusselam, 53, 66, 80, 83, 84, 91
izzet, 15, 87

J
jeoloji, 26
K
Kadın, 11, 18, 21
Kahire, 29, 211, 222, 235
Kahramanmaraş, 84, 227
Kanuni Sultan Süleyman, 84
Kardavi, 46, 60, 66, 207, 223, 236
Karun, 9, 43, 44, 228
Kâsânî, 19
Katip Çelebi, 65
Keşmir, 207, 242
Kevâkibi, 218, 229
Kınalızade, 96
Kıyamet, 94, 96
Kilise, 34
Kindi, 63
Kuleyni, 63
Kur'an, 14, 17, 25, 27, 30, 42, 44, 57, 59, 95, 99, 191, 210, 213, 214, 220, 222
Kutuz, 83
küfür, 95, 190, 191, 193, 199, 236
L
Lahor, 57
Leys b. Sa'd, 68
Leys b. Said, 242
Londra, 93
Lui, 14
M
Malta, 222
Manisa, 20
Mansur, 238
mantık, 200, 227
Mardin, 213
Maruf el-Kerhî, 18
Matüridi, 63
Maverdi, 64, 215
Mayer Frederic, 48
Me'mun, 56, 63
Medine, 34, 37, 63, 205, 216
Mehmet Akif Ersoy, 65
Mehmet Ali Paşa, 52
Mekke, 66, 191, 214, 216
Melikşah, 82
Memun, 72
Mescid-i Nebevi, 71
Mesudî, 54
Mevdudi, 37, 57, 62, 66, 83, 195, 238, 239
Mevdudî, 35
Mevlana, 208
Meysun, 85
Mısır, 19, 29, 30, 33, 52, 54, 56, 57, 58, 60, 67, 72, 76, 77, 79, 80, 87, 93, 191, 194, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 210, 211, 212, 222, 224
Moğollar, 47, 209, 221
Molla İbrahim Sarımurad, 214
Molla Zübeyir Arnâsi, 213
Muaz b. Cebel, 34
Muhammed Abduh, 49, 56, 65, 200, 222, 232
Muhammed b. Abdulvahhab, 65
Muhammed Esed, 30, 66
Muhammed İkbal, 9, 38, 51, 52, 65, 223, 231
Muhasibi, 63
Musa Carullah, 65
Mustafa İslâmoğlu, 62
Mustafa Sabri, 65
Mutesim, 67
Mutezile, 92
müçtehit, 27
müzik, 56
N
Nablus, 87
Napolyon, 14, 222
Necef, 209
Necmeddin Eyyubi, 87
Nedvî, 14
Nemrut, 44
Nevevî, 33
Nietzche, 46
Nisabur, 92
Nurettin Topçu, 37
Nübüvvet, 12
Nürettin Topçu, 44, 230
O
Orta Asya, 60
Osman, 34, 70, 80, 203, 208
Osmanlı, 31, 65, 70, 73, 75, 225, 226
Osmanlı Devleti, 70
Ö
Ömer, 18, 19, 28, 30, 34, 49, 58, 63, 80, 192, 197, 214, 215, 219, 229, 234, 235, 237, 240, 243, 244
öykü, 56
R
Rabbânî, 39, 40, 53, 57, 59, 64, 76, 194, 195, 196, 208
Rabia, 18, 19
Raşid halifeler, 34, 37
Razi, 16, 54, 58, 64, 95, 190, 457
Razî, 13, 18, 49, 94, 96
Reşid Rıza, 77, 199, 202, 209
Riyad Paşa, 76
Roussu, 34
Rusya, 93, 212, 241

S
Safiye Sultan, 20
Said b. Cübeyr, 91
Said Halim Paşa, 65
Said Nursi, 48, 49, 65, 88, 217, 219, 243
Said Ramazan el-Buti, 66
Selman, 15
Semerkandî, 18
Senusi, 65
Serahsi, 91
Seyfuddevle, 78
Seyyid el-Mehdi, 217, 244
Seyyid Kutub, 65
Sibai, 29, 69
Siirt, 213
Siyonizm, 242
Suat Yıldırım, 60
Suriye, 90, 222
Suyuti, 59, 64
Süfyan Sevri, 81
Süleyman b. Abdulmelik, 69
Süleyman Hilmi Tunahan, 20, 88
Sünnet, 36, 81, 204, 205
Sütçü İmam, 85, 227
Ş
şahadet, 90, 226
Şam, 57, 68, 86, 87, 90, 96, 197, 198, 200, 244
Şarkâvi, 222
Şatibi, 27, 64, 95, 242
Şatibî, 27, 29, 95, 98, 242
Şemseddin ed-Dimyati, 72
Şevkani, 65
Şeybani, 236
Şeyh Abdulkadir Geylani, 57, 219
Şeyh Asım Türel, 214
Şeyh Cemaleddin, 75
Şeyh Edebali, 70
Şeyh Halil Serdifi, 213
Şeyh Kâzım Erbini, 213
Şeyh Şamil, 52
şeytan, 52, 53, 233, 243
Şırnak, 213
şiir, 19, 56
Şirazi, 64, 241
şirk, 95, 190, 191, 193, 194, 197, 198, 199, 200
T
Taassub, 10
Taberî, 18, 63, 202
Tafşin, 69
Taftazanî, 49
Taha Akyol, 70, 75, 240
taklid, 10, 13, 51, 95, 200, 201, 204, 241
Taklid, 202
tecdid, 16, 194
Tehanavi, 59
tevhid, 83, 98, 190, 191, 196, 197, 200
Timur, 45, 49
Timurhan, 75
Tunus, 222
Tusi, 64, 73
Türkiye, 38, 60, 225, 229, 230, 234
U
Urfa, 235
Ü
Übey, 34
V
Vakidi, 97
Van, 10, 213
W
Wolter, 33
Y
Yahudi, 30, 55, 84, 214, 217, 221, 240, 242
Yavuz Selim, 75
Yayha b. Eksem, 70
Yesevi, 64
Yezid, 45, 220
Yıldırım Bayezid, 73, 75
Z
Zehebî, 18, 55
zekat, 237
Zemahşeri, 64
Zemahşerî, 18
Zenbilli, 74, 75, 84
Zerkeşî, 203
Zeyb el-Alemkir, 19
Zeyd b. Sabit, 34, 202
zooloji, 26

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBÂKİ, Muhammed Fuâd;
El-Mü'cemu'l-Müfehresü li Elfazi'l- Kur'an'il-Kerim, Beyrut, 1988.
el-Cezâu, min Cinsi'l –Amel, Kahire, 1996.
ABDULHAMİT, Mahmut, *Hayatü Ebi Yezid el- Bistami*, Beyrut, ts.
ABDULLAH, Abdurrezzak;
Mesud Said, *et-Tıp ve Râidatu'l-Müslimât*, Ürdün, 1985,
ABDÜSSETTAR, Fethullah Said;
el-İlm ve'l- Ulema, Mısır, 1993.
ACLÛNÎ, İsmail Muhammed;
Keşfu'l- Hafâ, Beyrut, 1998.
ÂDEM, Mitz;
el-Hadara el-İslâmiyye, Beyrut, 1967.
ADNAN, Selim;
ed-Delâilü'n-Nuraniye. Basıldığı yer yok. ts,
AFÂNÎ, Seyyid b. Hüseyin;
Salahu'l- Ümme fi Ülüvvi'l- Himme, Beyrut, 1997.
AHLAN, Hasan;
Hayatu Hasan el-Bennâ, Mısır,ts.
AKGÜNDÜZ, Ahmet;
Silistireli Süleyman Hilmi Tunahan, İst. 1997.
AKKAD, Abbas Mahmut;
el-İslâmu fi'l-Karni'l-İşrin, Mısır, 1973.
ÂLÛSÎ, Mahmud Şakir;
Ruhu'l- Meâni, Beyrut, ts.
ALÛŞ, Abdusselam Muhammed Ömer;
Fecru's-Sahid ve Avnu's-Sacid, Beyrut, 1992.
AMMÂRA, Mahmut, Muhammed;
İzzetu'l – Mümin, Beyrut 1992.
ARSEL, İlhan;
Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları, İst. 1995.
ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali İbn Hacer;
Fethu'l Bari Şerhu Sahihi'l- Buhari, Beyrut, 1989
AZÂD, Ahmed Mevlana Ebu Kelam;
Bir Mücahit Konuşuyor, İst, 1977.
BAĞDÂDÎ, Hatip;
el- *Fakih ve'l Müteffakkih*, Nşr: Adil b. Yusuf el-Azizi, Beyrut, 1996.
BEDRİ, Abdulaziz;
Aziz, *el-İslâmu Beyne'l-Ulemai ve'l–Hukkâm*, Medine, ts.

BEDİR, Muhammed Melik ve Halil Muhammed Ebu Talib; *Fikrü'ş-Şafiii*, Kuveyt, 1989.
BENNÂ, Ahmed Abdurrahman;
El-Fethu'r-Rabbâni, Tertibu Müsnedi Ahmed b. Hanbel, Beyrut, ts.
BENNÂ, Hasan;
———— *el-Müzekkirâtü't- Dave ve'd- Dai*, Mısır, 1385.
———— *Mecmuatü'r- Resâil*, Mısır, 1989.
BEYUMİ, Muhammed Recep;
Kadâyâ İslâmiyye, Mısır, 1985.
BİLMEN, Ömer Nasuhi;
-Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fıhhiyye Kamusu, İst. Ts.
BOZGEYİK, Burhan;
Doğru Tarihe Doğru, İst. 1995.
BUCCİLLE, Maurice;
Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim, (Çev: Suat Yıldırım İzmir, 1999.
BULUT, *Faik;*
Allah Devletinde Demokrasi. Yayıncılık, İst. 1993.
BUHÂRÎ, Ebu Ebdillah Muhammed b. İsmail ;
———— *El-Camiu's-Sahih*, İst. 1981.
———— *El-Edebu'l Müfred*, Beyrut, 1996.
CANDAN, Abdulcelil;
———— *İslâm Tarihinde Mezhep Çatışmaları ve Taklid*, İst.,1998.
———— *Kur'an'da Hak Batıl Mücadelesi*, Ankara, 2000.
———— *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri*, İst, 2000.
CARREL, Alexis;
İnsan Denen Meçhul, Çev. Refik Özbedel, İst. 1973.
CEHNİ, Mani b. Hammad;
el-Mevsue el-Müyesser. Riyad, 1418.
CEVDET, Paşa;
Ma'ruzat, Haz. Yusuf Hallaçoğlu, İst, 1980.
CEZAİRİ, Ebubekir;
el-İlmu ve'l-Ulema, Mısır, ts.
COMMİUS, David Dean;
Osmanlı Türkiye'sinde İslahat Hareketleri çev. : Selahaddin Ayaz, İst. 1997
CUMA, Ahmed Halil;
el-Mübeşşerune bi'n-Nar, Beyrut, 1993.
CUMA, Emin;
el-İhlas, Mısır, 1987.
CUNDİ, Abdulhalim;
Hayatü Muhammed b. Abdulvahhab, Mısır, 1976.
CUNDİ, Enver;
Malemetü'l -İslâm, Beyrut, 1982
CÜRCÂNİ, Seyyid Şerif;
et-Tarifât, Beyrut 1990.
ÇELEBİ, Ahmed;

İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi, Çev. Ali Yıldırım, İst, 1974.
DÂNIŞMEND, İsmail Hâmi;
Tarihi Hakikatler, İst. 1979.
DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Heram;
Sünen, Thk: Mustafa el-Buğâ, Beyrut, 1991.
DARNİKA, Muhammed Ahmed;
es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza, Beyrut, 1986.
DEAN,David;
Osmanlı Suriye'sinde İslahat Hareketleri, çev. Selahattin Ayaz, İst.,1993,
DEHLEVÎ,Şah Veliyyullah, Ahmed b. Abdurrahman; *Hüccetullahu'l-Baliğe*, Beyrut, 1999.
DRAZ, Muhammed Abdullah;
İslâm'ın İnsana Verdiği Değer, Çev. Nureddin Demir, İst, 1983.
DURSUN, *Turan;*
Kulleteyn, Akyüz Yayınları, İst. 1990.
EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani;
Sünen, İst., 1981.
EBU GANİME, Ziyad;
Butulat Min Suni'l -İslâm, Ürdün, ts.
EBU GUDDE, Abdulfettah;
———— *el-Ulemau'l Uzzâb*, Beyrut 1986.
———— *Kymetu-z-Zeman İnde'l-Ulema, Beyrut 1986.*.
———— *Resâil*, Beyrut, 1987.
———— *Safahat min Sabri'l- Ulema*, Şam, 1992.
EBU HALİL, Şevki;
———— *el-İnsan Beyne'l-İlmi ve'd-Din*, Dimaşk, 1971.
———— *el-İslâm ve Haraketü't-Tahrir*, Beyrut, 1990.
———— *Hayatu Haruni'r-Reşid*, Şam, ts,
EBU NUAYM, Ahmed b. Abdillah el- Ebehanisi;
Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l- Esfiyâ, Mısır, ts.
EBU ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed;
el-İsrailiyyatu ve'l-Mevduatu fi Kütübi't-Tefsir, Beyrut, 1992,
EBU ZEHRA, Muhammed;
———— *eş- Şafii*, Beyrut, 1977.
———— *Ebu Hanife Beyrut, 1977.*
———— *el-Vahdetu'l-İslâmiyye*, Beyrut, ts.
———— *Tarihu'l-Cedel*, Beyrut, Beyrut, ts.
ELBÂNİ, Muhammed Nasiruddin, *Sahihu Cami's-Sağir*, Beyrut 1998.
———— *Silsiletu'l-Ehâdisi's-Sahiha*, Beyrut, 1991.
EMİN,Ahmed;
İslâm'ın Bugünü, Çev: Abdulvahhab Öztürk, Ankara, 1977.
———— *el-Ahlâk*, Beyrut, 1974.
———— *Zuamau'l- İslah Fi'l –Asri'l –Hadis*, Beyrut, ts.
EMİN, Hüseyin Ahmed;
el-Mietu'l- A'zam, Mısır, 1990.

ERBİLİ, Muhammed Emin;
Tenviru'l-Kulub, Beyrut, ts.
ES'AD, el-Hatip;
Sufiler ve Aksiyon, Çev. Halil İbrahim Kaçar, İst. 1999.
FADLULLAH, Muhammed;
İslâm Kuvvetinin Mantığı, Çev. Vahdettin İnce, İst. 1997.
FÂSİ, Muhammed b. Hasan el-Hecevi es-Seâlibî;
-Fikru's-Sami fi Tarihi'l-Fıkhi'l-İslamî, Mısır, 1396.
FERRUH, Ömer;
Tecdidün fi'l-Muslimîn lâ fi'l-İslâmî, Beyrut, 1986.
FREDERİCK ,Mayer;
The Great Teacher, ABD, 1967.
FADLULLAH, Muhammed Hüseyin;
Min Vahyi'l Kur'an, Çev: M. Yolcu, İst., 1989.
GAZALİ, Muhammed;
———— *Düşünce Mirasımız*, Çev: Harun Ünal, İstanbul, 1994,
———— *İlel ve Edviye*, Beyrut, 1987.
———— *Hasaidu'l -Gurur*, Beyrut, 1987.
———— *Humumu Daiye*, Mısır, 1984.
———— *Kadâya'l- Mer'a*, Mısır, 1987.
———— *Künüz Mine's-Sünne*, Mısır, 2001.
———— *Meâllah*, Şam, 1989.
———— *Düsturu'l -Vahde*, Şam, 1987
———— *Rekaiz'u'l-İman*, Beyrut, 1987.
———— *Müslümanın Ahlakı*, Çev, Abdulcelel Candan, Konya 1977.
———— *Keyfe Neteamelü Maa'l- Kur'an*, A. B. D. 1992 .
GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed;
———— *İlcamu'l-Avâm an İlmi'Kelam*, Beyrut. 1986.
———— *el-Menhul min Talikati'l-Usul*, Şam, 1980.
———— *İhyau Ulumi'd-Din*, Beyrut, 1989.
GEYLANİ, Abdulkadir;
el-Feth er-Rabbânî, Beyrut, 1983.
GÜNGÖR, Erol;
İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İst, 1981.
G. N. Celbano;
Şah Veliyullah Dehlevi Hayatı ve Eserleri, Çev: Hasan Nureddin, İst. ts.
ĞURSİ, Muhammed Salih;
el-Fikru'l İslâmi İnde Şah Veliyullah ed-Dehlevî, Konya, ts.
HADDAD, Ahmed b. Aziz Kasım, *el-İmam Nevevi ve Eseruhü fi'l -Hadis*, Beyrut,
HADİMİ, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa;
Şerhü Tarikati'l-Muhammediye, Mısır, 1318.
HALEBİ, Ahmed b. Abdulaziz b. Muhammed;
el-Mesuliyyetu'l -Hülkiyye, Beyrut, 1996.
HALİDİ, Salah Abdulfettah;
———— *Seyid Kutup Mine'l -Milad ile'- İstişhad*, Beyrut, 1991. .

——— *Ma Kısası's-Sabikin fi'l-Kur'an'il-Kerim*, Beyrut, 1988,
HAMİS, Muhammed b. Abdurrahman;
Usulu'd-Din İnde'l-İmam Ebi Hanife, Riyad, 1996.
HAMMADİ, el-Ubeydi;
eş-Şatibi ve Makasıdü'ş-Şeria, 1992, Beyrut.
HAN, Vahiduddin;
——— *Vakiuna'l- Muasira*, Mısır, 1984.
——— *el-İslâm ve'l- Asru'l-Hadis. Beyrut, 1986.*
HASAN, İbrahim Hasan;
Tarihu'l-İslâm, Beyrut, 1991.
HAŞİMİ, Abdulmunim, *Meşahiru'l-Kudat*, Beyrut, 1988.
HATİPOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbn Mace, Terceme ve Şerhi*, İst. 1992.
HEYET;
——— *İktisadi Kalkınma ve İslâm*, İst., 1987.
——— *İslâmic Perspectiues On Science.* ts. b.y.y.
——— *Makâlâtün fi'd-Daveti ve'l-İlâm(Kitabu'l-Ümme)*, Katar, 1991.
——— *YakınTarih Ansiklopedisi*, İst, ts
HEZNEDÂR, Mahmud Muhammed;
Fıkhu'l- I'tilaf, Riyad, 1421.
HIZIR, Muhammed Abdüsselam;
es-Sünen ve'l Mübtedeat, Beyrut, 1980.
HİCAZİ, Mahmut;
et-Tefsiru'l-Vaduh, Mısır, 1979.
HİLAL,Mahmu t, Muhammed,
Cevletün fi Riyad'l-İlm. Beyrut, 1987.
HÛLİ, el Behiyy;
Tezkiret'u -Dâi ve'd-Duat, Mısır,
——— el-*Müceddidûne Fi'l İslâm*, Kahire, 1965.
İBN ABDİLBE RR, Ebu Ömer Yusuf;
Camiu Beyani'l –İlm, Mısır, ts.
İBN AŞUR, Muhammed Tahir;
et-Tahrir ve't-Tenvir, Libya, ts.
İBN CEVZİ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman;
——— *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem, Baskı yeri yok*, 1358.
——— *Saydu'l- Hatır*, Mısır, 1984.
İBN ESİR, Mecdu'd-Din Ebu's-Saadet el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fi Garibil Hadis*, Beyrut,ts.
İBN HANBEL, Ahmed;
Musned, İst., 1984.
İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed Said el-Endülüsî;
——— *el-İhkam fi Edilleti'l-ahkam*, Beyrut, 1984.
——— *İlâmu'l-Kelam ala Mezahibi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaa*, Beyrut, 1989
İBN KAYYIM, el-Cezviyye Şemseddin Ebi Abdillah Muhammed b. Ebi Bekir;.
——— *Bedâiu't-Tefsir*, Nşr. Yüsri, es-Seyyid Muhammed, Beyrut, 1993.
——— *Miftahu Dari's-Saade*, Beyrut, ts.

———— *el-Fevâid*, Beyrut, 1973.
———— *el-Tıbbu's-Seyyib*, Beyrut, 1982.
———— *er-Ruh*, Beyrut, 1987.
———— *Fadlu'l -İlmi ve'l Ulema*, Nşr: Salih Ahmed eş-Şami, Beyrut, 2001,
———— *Muhtasaru Sevaiku'l Mürsile*, Thk: Muhammed el-Mevsuli, Beyrut, ts.
İBN KESİR, Ebu Fidâ İsmail b. Ömer;
———— *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1990
———— *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, Beyrut, 1992.
İBN KUDAME, Muvaffiki'd-Din ve Şemseddin İbney Kudame;
el-Muğni, Beyrut, 1984.
İBN MÂCE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el Kazvini;
Sünen, İst, 1981.
İBN MANZÛR, Ebu Fazl, Muhammed b. Mukrim el-İfrikî; *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1985
İBN MUFLİH, Şemsuddin Ebu Abdillah;
el-Âdâb eş-Şeriyye, Mısır, ts.
İBN SA'D, Mumammed;
et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut ts,
İBN TEYMİYYE, Şeyhu'l İslâm Ahmed b. Abdulhakim;
———— *Mecmuu'l- Fetâvâ*, Mısır, 1972.
———— *Muhezzebu İktidai's- Sirati'l- Müstekim Muhalefetu Ashabi'l- Cehim*, -Neşr. Abdurrahman Abdulcebbar, İst. 1996.
———— *Refu'l- Melâm an Eimmeti'-Alâm* Beyrut, 1987.
İBN MUHAMMED, İmam Ali;
el-Ulemu'l- Lezine lem Yetecâvezu Sinne'l-Eşsud, Beyrut, 1998.
İSLAMOĞLU, Mustafa;
Ne Yapmalı? İst., 2002.
KADİRİ, Abdullah Ahmed;
el-Cihadu fi Sebili'llah, Cidde, 1985.
KÂMİL, Muhammed Avide;
Hayatü Abdurrahman el-Cevzi, Beyrut, 1993.
KARA, İsmail;
Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, Sait Halim Paşa ve Eserleri, İst, 1997.
KARAÇAM, Ali;
İbretli Notlar, İst., 2002.
KARAKAŞ, Mahmut;
Müspet İlimde Müslüman Alimler Ankara, 1991.
KEŞANDİ, Ahmed b. Ali el-Keşandi;
Sıphü'l Aşa fi'l Sanati'l İnşa, Beyrut, 1987.
KARAKOÇ, Sezai;
Çağ ve İlham, İst.1987.
KARAMAN, Hayrettin;
İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, İst., 1988,
KARDAVİ, Yusuf;
———— *el- İmam el-Gazali*, Beyrut, 1988.

———— *er-Resûl ve'l -İlm*, Beyrut, 1985.
———— *eş-Seyh Gazali*. Mısır, 1997.
— — ------ *Fetâvâ Muasıra. Beyrut, 2001.*
———— *İslâmî Problemler*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İst. 1986.
———— *İslâmiyetu'l-Ma'rife* dergisinde(*Nahve Fıkhın Müyesser)* makalesi, 1996.
———— *Risaletu'l-Ezher*, Beyrut, 2002.
———— *Müşkilet'u-l Fakr*, Beyrut, 1987.
———— *Min Ecli Sahvettin Raşide*, Beyrut 1988.
———— *el-Muntaka min Kitabi't-Terğib ve't-Terhib*, Mısır, 1993.
KÂRİ, Ali;
Mişkâtu'l –Mesâbîh, Beyrut, 2002,
KASİMİ, Cemaluddin;
———— *Mehasinu't-Tevil*, Beyrut, 1994.
———— *Kavaidu't-Tahdis*, Beyrut, 1987.
———— *Delailu'n-Niibiivve*, Beyrut, 1991.
———— *el-Fetvâ f'il-İslam*, Beyrut, 1981.
KEMALEDDİN,Muhammed;
Humumu'l-Müsakkıfiu, Beyrut, 1986.
KESKİN, Abdulbaki;
Doğu-Batı ve 21 yy Üçgeninde İslâm, Ank. 1994.
KEŞMİRİ, Muhammed Enver;
Faydu'l-Bâri, Beyrut, ts.
KEVSERİ, Muhammed Zahid,
Makalât, Beyrut, 1993,
KEYLÂNİ, Macid Arsean;
Hâkezâ Zehere Cilü Selahiddin U. S. A. 1974.
KILIÇ, Cevdet;
Muhammed İkbal Hayatı ve Şahsiyeti, Ankara, ts.
KINALIZÂDE,Ali Efendi;
Devlet ve Aile Ahlakı, İstanbul, Tercüman. 1001 Eser. ts.
KURTUBİ,Ebu Abdillah Muhammad b. Ahmed el- Ensâri;
el- Câmiu Li Ahkami'l- Kur'an, Beyrut, 1995.
KUTAY, Cemal;
Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mimarları, Ankara, 1972.
KUTUB, Muhammed;
Tarihe Bakışımız, Çev. Talib Özdeş, İst. 1990.
KUTUB, Seyyid;
———— *Dirasât İslâmiyye*, Beyrut, ts.
———— *Fizilali'l -Kur'an*, Beyrut, 1993.
LUVEYHİK, Abdurrahman b. Malik;
Müşkiletü'l-Guluv fi'd-Din,.b.y.y,1989.
MALİK, b. Enes;
el-Muvatta', İst. 1981
MAĞNİYYE, Muhammed Cevat;
et-Tefsiru'l- Kâşif, Beyrut, 1990.

Hasan el-Bennâ, Mısır, 1987.
SABBAĞ, Muhammed;
———— *Akvalün Mesure*, Beyrut, 1989.
———— *Ve'ekaiun Mea'l- Ebrar*, Mısır,1989.
SABIK, Seyyid;
Fıkhu's-Sünne, Beyrut 1976.
SARIKOYUNCU, Ali;
Atatürk, Din ve Din Adamları, Ankara, 2002.
SÂVÎ, Ahmed b. Mmuhamed;
Haşiyetu's-Sâvi ale'l Celâleyn, Mısır ts.
SEDHAN,Abdullah b. Abdurrahman;
Meâlim fi Tarikil- İlm, Riyad, 1999.
SEMAHE, Riyad Muhammed,;
Delilu'l-Mualicin, Mısır, ts.
SİBÂÎ, Mustafa;
———— *Hâza Huve'l- İslâm*, Beyrut, 1979.
———— *Ahlakune' l-İçtimaiyye*, Beyrut, 1987.
———— *es-Sünnetü ve Mekanetüha fit Teşrii'l-İslâmi*, Beyrut, 1991.
———— *İslâm Sosyalizmi*, Çev. A. Niyazoğlu, İst. 1974.
———— *İslâmî Çözüm*, Çev. Abdullah Yalçın. İst, 1987.
———— *İştirakiyyetu'l –İslâm*, Mısır, ts.
———— *Min Rerai Hadaretina*, Beyrut, 1987.
———— *el-İslâm Beyne'l Ulema*, Medine, ts.
———— *el-Kelaid, Min Fevaidi'l-Fevaid*, Beyrut, 1985.
———— *el-Meretu Beyne'l-Fıkhi ve'l-Kanun*. Mısır, ts.
———— *Uzemaune Fi't-Tarih*, Beyrut, ts.
SİS, Abbas;
Hasan el-Bennâ, Mısır.ts.
SUBKİ, Tacüddin;
Tabakat, es-Şafiyye, Beyrut, ts.
SUYUTİ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr;
er-Reddü alâ Men Ehlede ile'l-Erdi ve Cehile Enn'l-İctihade fi Külli Asrın Fard, Beyrut, 1983.
SÜVEYD, Muhammed Nur;
Menhecetu't Terbiyeti'n-Nebeviyye li't-Tıfl, Beyrut, 1998.
ŞARANİ, Abdulvahhab;
el-Envarul'-Kutsiyye, Beyrut, 1996.
ŞADİ, Salah;
eş-Şehidan, Mısır, 1988.
ŞAFİİ, Muhammed b. İdris,
———— *el-Umm*, Mısır, 1329.
———— *er-Risale*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, ts.
ŞAHİRER, Necmeddin;
———— Bilinmeyen Taraflarıyla Said Nursi, İst, 1979.
———— *Bediuzzaman Said Nursi*, İst. 1976.

ŞÂMİ, Ahmed;
———— Salih *Hayatü Abdullah b. Mübarek*, Beyrut, 1989.
———— *Hakeza, Fehime's-Selef*, Beyrut, 1987.
———— *Hayatu Fudayl b. İyad*, Beyrut, 1998.
———— *Hayatu Ömer b. Abdülaziz*, Beyrut, 1998.
———— *Hayatu Süfyan Sevri*, Beyrut, 1998.
———— *Hayatu Süleyman ed-Darâni*, Beyrut, 1998.
———— *Hayatü Seleme b. Dinar*. Beyrut, 1998.
———— *Hayatü, İbrahim b. Ethem*, Beyrut, 1998.
———— *Hayatu's- Şâfii* Beyrut 1998.
———— *Min Meini's-Sire*, Beyrut, 1992.
ŞARBASİ, Ahmed;
el-Gazali, Beyrut, 1979.
ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Mûsâ el-Hummi el-Ğırnati;
———— *El-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, Beyrut, 1991.
———— *el-Muvafakat*, Beyrut, 1991.
———— *el-İtisam, Beyrut 1991*.
ŞEKKEA, Musafa;
Celaleddin, Suyuti, Mısır, 1991.
ŞEVKÂNİ, Muhammed b. Ali b. Muhammed;
———— *el-Kavlu'l-Müfid fi Edilleti'l-İctihadi ve't-Te'vil*, Beyrut ts.
———— *Velayetullah* , Mısır, 1971.
ŞİBLİ, Mevlânâ Numanı,
———— *Asr-ı Saadet*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, İst.,1973.
———— *Gazali*, Çev: Yusuf Karaca, İst., 1972.
ŞUREYHİ, Ahmed Hasan;
Hayatu Hasan el-Bennâ, Mısır. ts.
ŞUVEYH Adil;
Müsafirun fi Kitari'd-Dave. Mısır, ts
TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid;
Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l Kur'an, Beyrut, 1995.
TAHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali b. Kadi;
Keşşâfu İstilahati'l-Fünun, İst., 1984.
TAN, Zeki;
Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Alimin Rölü, basılmamış Doktora Tezi Harran Ünv. Sosyal Bilimler Enst.
TANTÂVİ, Ali;
———— (*Resâil Mescidi'l-Camia*, Beyrut, 1985.
———— *Bağdat, Cidde*, 1990,
———— *Fi Sebili'l-Islah*, Cidde, 1990.
———— *Rical Mine't- Tarih*, Cidde, 1986.
———— *Kasasun Mine't-Tarih*, Beyrut, ts.
TATAN, Abdulkerim,(Muhammed Edip Keylani ile beraber); *Avnu'l Mürid bi Şerhi Cevhereti't- Tevhid*, Beyrut, 1994.
TEMEL BRİTANİCCA;

Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, İst., 1992.
TERİKİ, Abdullah b. İbrahim b. Ali;
el-İstiane bi Gayri-l Müslimin, Riyad, 1414.
TİMURTAŞ, Abdulhadi;
Adi Bin Musafir el-Hakkari (Makale) Şamram Dergisi, Sayı:7, 2002.
TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre;
Sünen, İstanbul, 1984.
TOPÇU, Nurettin;
———— *Ulu'ar olmak*, İst., 1999.
———— *İslâm ve İnsan*, İst., 1974.
———— *Türkiye'nin Maarif Davası*, İst. , 1970.
ÜNAL, Ali;
M. Fethullah Gülen Bir Portre Denemesi, İst, 2002.
VEKİL, es-Seyyid;
Kübre'l- Haraketi'l- İslâmiyye fi'l Karni'r-Rabi Aşer el-Hicri, Mısır, 1986.
YAZIR, Muhammed Hamdi Elmalılı;
Hak Dini Kur'an Dili. İst., 1979.
ZEABİ, Muhammed Ali;
Lâ Sünne ve lâ Şia, Beyrut, 1974.
ZEHEBİ, Ebu Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman;
———— *Siyeru A'lamu'n-Nübela*, Beyrut, 1990.
———— *Tezkiretü'l Huffaz*, Beyrut, ts.
ZİRİKLİ, Hayruddin, *el- A'lam*, Beyrut, 1995.
ZEBİDİ, Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed el Murtedâ;
İthafu's-Sadeti'l- Müttakin bi Şerhi İhyai Ulumi'd-Din, Beyrut, 1989.
ZEMAHŞERİ, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ömer;
El-Keşşâf, Tahran, ts.
ZEYDÂN, Abdulkerim;
Es-Sünenu'l İlahiyye, Beyrut, 1993.
ZÜHAYLİ, Vehbe;
———— *El-Fıkhu'l İslami ve Edilletühü*, Beyrut, 1984.
———— *Usûlu'l- Fıkh*, Beyrut, 1984.

Ulemanın Gücü

İslâm toplumunda itibar ve saygınlık gören,
bidat, hurafe ve saplantılara girmeyenler,
ilmi bir geçim vasıtası kılmayanlar,
ilmi şekil ve kıyafette bilmeyenler,
şer-i şerifi bilenler, ilimleriyle amel edenler,
basiret ve hidâyet üzere olanlar,
ulema kesimini teşkil ederler.

Tarih bizlere, ulema kaleminin mücahitlerin
kılıcından daha etkili ve daha yararlı
olduğunu öğretti. Zaten, kalemin irşadıyla
hareket etmeyecek bir kılıç, haricilik,
cengizlik ve barbarlık değil midir?
Ulemanın mürekkebinin şehitlerin
kanından önde gelmesi de bu anlamdadır.
Halit ile Selahattin'in kılıçlarını
Gazzali ile Razi'nin kaleminden
ayırmamak gerek. Kılıç ülkeleri fetheder,
ancak fethedilen yerleri, canavar
ve vahşilerin orman hayatından melekler
suretinde insanların yaşadıkları toplumlar
haline çeviren unsur, kalemdir.

Bilge Adam Yayınları
Belediye Yeraltı Çarşısı
No: 2/4 Beşyol/VAN

Bilge Adam

ISBN 975-8692-02-X
9 789758 692026